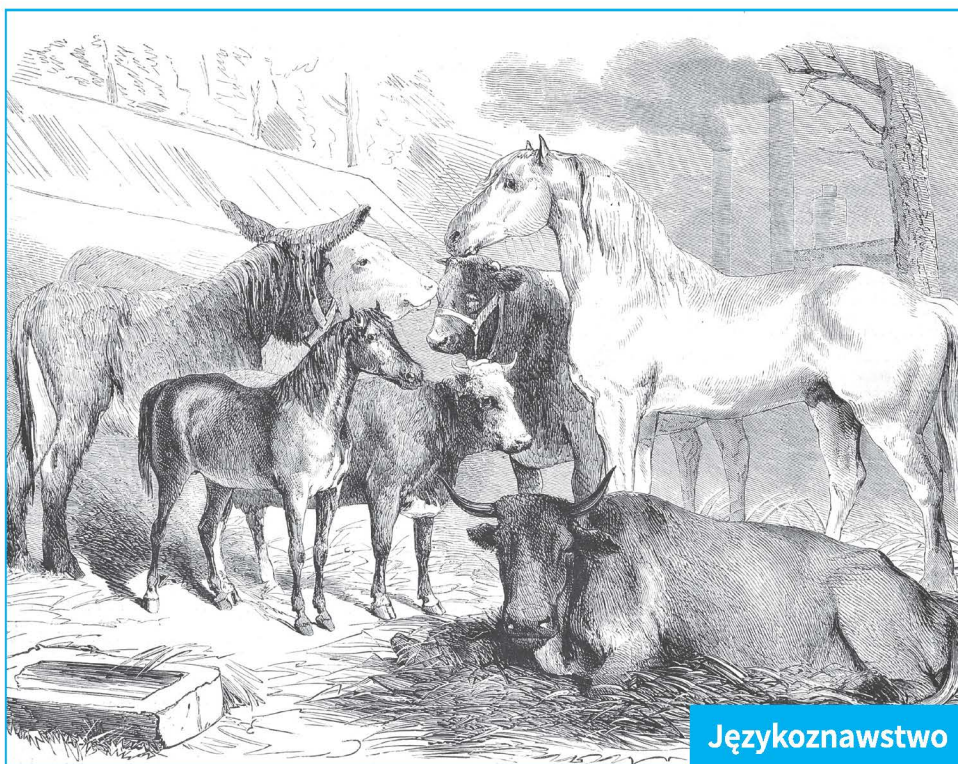

Agata Piasecka

J

**Językowe portrety
zwierząt hodowlanych
w przestrzeni
semantyczno-kulturowej
polszczyzny i ruszczyzny**
(na materiale frazeologii)

Językoznawstwo

Komparatystyka Polsko-Rosyjska

**Językowe portrety
zwierząt hodowlanych
w przestrzeni
semantyczno-kulturowej
polszczyzny i ruszczyzny**
(na materiale frazeologii)

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Agata Piasecka

**Językowe portrety
zwierząt hodowlanych
w przestrzeni
semantyczno-kulturowej
polszczyzny i ruszczyzny**
(na materiale frazeologii)

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Łódź 2018

Agata Piasecka – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Instytut Rusycystyki
Zakład Językoznawstwa, 90-236 Łódź, ul. Pomorska 171/173

RECENZENT
Halina Chodurska

REDAKTOR INICJUJĄCY
Urszula Dzieciatkowska

OPRACOWANIE REDAKCYJNE
Bogusława Kwiatkowska

SKŁAD I ŁAMANIE
Munda – Maciej Torz

KOREKTA TECHNICZNA
Leonora Gralka

PROJEKT OKŁADKI
Katarzyna Turkowska

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/marzolino

© Copyright by Agata Piasecka, Łódź 2018
© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2018

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.08647.18.0.M

Ark. wyd. 30,0; ark. druk. 31,375

ISBN 978-83-8142-194-2
e-ISBN 978-83-8142-195-9

<https://doi.org/10.18778/8142-194-2>

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	7
1. Uwagi wstępne	7
2. Tematyka zwierzęca w badaniach językoznawczych	13
2.1. Funkcje pragmatyczne jednostek animalistycznych	14
2.2. Konotacje, symbolika i związek jednostek animalistycznych z kulturą	14
2.3. Dociekania semantyczne w kontekście jednostek animalistycznych ..	15
2.4. Problemy ekwiwalencji międzyjęzykowej i przekładu jednostek animalistycznych	15
2.5. Problemy antropocentryzmu frazeologii animalistycznej	16
2.6. Metaforyzacja leksyki zwierzęcej	17
2.7. Analiza wybranych typów frazeologizmów animalistycznych	19
2.7.1. Przysłowia	19
2.7.2. Porównania	19
2.8. Wizerunki zwierząt w języku	20
2.8.1. Płazy	21
2.8.2. Gady	21
2.8.3. Ryby i skorupiaki	21
2.8.4. Ptaki	22
2.8.5. Ssaki	23
2.8.6. Owady	25
3. Metodologiczne podstawy opisu	25
4. Kognitywne portrety zwierząt hodowlanych	35
5. Charakterystyka kompozycji niniejszego opracowania	42
 Część I: Wprowadzenie do frazeologii animalistycznej	45
 Rozdział I	
Antropocentryzm w kontekście badań nad frazeologią animalistyczną ..	47
1. Istota antropocentryzmu	47
2. Frazeologia antropocentryczna	49
3. Antropocentryzm frazeologii animalistycznej	50
3.1. Modele antropocentryczne we frazeologii animalistycznej	61
3.1.1. Praktyczny model antropocentryczny	61
3.1.2. Aksjologiczny model antropocentryczny	65

3.1.3. Perceptywny model antropocentryczny	69
3.1.3.1. Percepcja wzrokowa	69
3.1.3.2. Percepcja słuchowa	70
3.1.3.3. Percepcja węchowa	71
4. Podsumowanie	71

Rozdział II

Konotacja w kontekście badań nad frazeologią animalistyczną	75
1. Niejednoznaczność terminu <i>konotacja</i> w tradycji językoznawczej	76
2. Termin <i>konotacja</i> w odniesieniu do frazeologii animalistycznej	82
3. Frazeologia jako źródło konotacji dotyczących zwierząt hodowlanych	82
4. Różnorodność konotacji we frazeologizmach animalistycznych	85
4.1. Symetria i asymetria konotacji w polszczyźnie i ruszczyźnie	86
4.2. Konotacje ambiwalentne dotyczące zoonimów	87
4.3. Wartościowanie i ekspresywność frazeologii animalistycznej	88
4.4. Funkcjonowanie konotacji w przestrzeni polszczyzny i ruszczyzny	92
5. Podsumowanie	95

Część II: Językowe portrety zwierząt hodowlanych w polszczyźnie i ruszczyźnie

1. Koza	99
Zestawienie cech zwierząt w ujęciu porównawczym	129
2. Owca	147
Zestawienie cech zwierząt w ujęciu porównawczym	178
3. Trzoda chlewna	199
Zestawienie cech zwierząt w ujęciu porównawczym	234
4. Bydło	253
Zestawienie cech zwierząt w ujęciu porównawczym	303
5. Koń	331
Zestawienie cech zwierząt w ujęciu porównawczym	390

Zakończenie	429
--------------------------	-----

Bibliografia	461
Część I: podstawa materiałowa opracowania wraz z zastosowanymi skrótami	461
Część II: monografie, artykuły, opracowania zbiorowe, internet	465
Część III: opracowania leksykograficzne	493

Wykaz stosowanych kwalifikatorów	495
---	-----

Summary	499
----------------------	-----

Od Redakcji	501
--------------------------	-----

WPROWADZENIE

1. UWAGI WSTĘPNE

Prezentowane opracowanie czyni przedmiotem opisu frazeologizmy z komponentem oznaczającym zwierzę hodowlane¹. Stanowią one fragment obszernego pola frazeologii animalistycznej, która bywa różnie rozumiana. Generalnie w jej skład zalicza się frazeologizmy z komponentem faunicznym. Oprócz tego niektórzy badacze uważają za frazeologizmy animalistyczne także związki zawierające nazwy zwierzęcych części ciała oraz jednostki, które nie zawierają nazwy zwierzęcia, ale wyraźnie do niej odsyłają (Rak 2007a: 14). W związku z tym pojęcie *frazeologia animalistyczna* wymaga kilku bardziej szczegółowych charakterystyk.

Terminu frazeologia używam dla objęcia wspólną klamrą różnorodnych pod względem struktury i znaczenia odtwarzalnych oraz względnie ustabilizowanych połączeń wyrazowych. Są nimi idiomy, porównania², przysło-

¹ Monografia wpisuje się zatem w nurt badań, które obejmują analizę frazeologizmów z jednego zakresu semantycznego (por.: Lewicki 2007). Badania takiego typu podejmowali: A. Krawczyk-Tyrpa (1987), A. Spagińska-Pruszek (2003), A. Nowakowska (2005), M. Rak (2007), E. Michow (2014), M. Szymański (2015).

² Ważność porównań w kontekście badań nad kulturą podkreślali W. Wysoczański (2005), M. Rak (2007), E. Młynarczyk (2013). S. Skorupka umieszcza związki komparatywne na pograniczu frazeologii stałej i łączliwej (por.: Skorupka 1969: 222) i wraz z H. Kurkowską nazywa je związkami stereotypowymi. Stoi na stanowisku, iż porównania tworzą i jednocześnie utrwalają stereotypy (por.: Kurkowska, Skorupka 1959: 158). A. M. Lewicki i A. Pajdzińska określają komparatywy jako jeden z typów frazemów, w których wyraz porównywany pełni rolę członu dominującego (Lewicki, Pajdzińska 2001: 319). Autorzy *Podręcznego słownika frazeologicznego języka polskiego* uważają, iż kryterium frekwencyjne sytuuje związki porównawcze jako „bliższe związkom stałym niż luźnym” (Bąba, Dziamska, Liberek 1995: 10). W innym opracowaniu S. Bąba i J. Liberek akcentują ważność porównań w systemie językowym. Kontynuują zatem wyrażoną wcześniej myśl, że kryterium frekwencyjne „skłania [...] ku temu, by faktu zwiększonej regularności w występowaniu porównań frazeologicznych nie ignorować” (Bąba, Liberek 2001: 8). Natomiast A. Nowakowska widzi doniosłość komparatywów w tym, że „dostarczają niezwykle interesującego materiału. Ukazują, jak porządkujemy nasz obraz świata, co uważamy za bardziej, a co za mniej wartościowe” (Nowakowska 2003: 102). Badaczka pisze także: „Komparacji używa

wia³, słowa skrzydlate, terminy, czyli te odtwarzalne elementy językowe, które mieszczą się w polu szeroko rozumianej frazeologii⁴. Można przyjąć dla nich takie określenia, jak wielowyrazowce, reproduktory czy frazemy⁵. Analizowane w monografii jednostki wyróżniają się takimi cechami, jak ekspresywność, obrazowość i nieregularność semantyczna. Są one powszechnie znane określonej społeczności⁶, służą do komunikowania sądów o świecie, wyrażają pewną hie-

się po to, aby za pomocą znanego przybliżyć odbiorcy nieznane. Nadawca umieszcza na pozycji *comparatum* nazwę obiektu, którego cechy nie powinny być drugiemu uczestnikowi komunikacji obce. Nazwa ta konotuje właściwości obiektu stanowiące podstawę porównania, przywołuje jego stereotypowe wyobrażenie” (Nowakowska 2010: 81).

³ Samodzielność syntaktyczna przysłów sprawia, iż zajmują one wobec klasycznych frazeologizmów pozycję odrębną. Będąc jednozdaniowymi tekstami, paremie pełnią funkcję samodzielnych, wyczerpujących elementów komunikacji. Odtwarzalność, stałość leksykalna oraz wielowyrazowość – jako znamienne cechy paremii – pozwalają na umieszczanie ich w polu szeroko pojętej frazeologii (por.: Chlebda 1993, 2010b). „Przysłowia są spetryfikowanymi połączeniami wyrazowymi powstałymi na bazie ludzkich doświadczeń, dzięki czemu stanowią istotny wykładnik sposobów postrzegania rzeczywistości przez daną społeczność językową” – pisze E. Młynarczyk (Młynarczyk 2013: 24–25). To sprawia, iż pełnią one ważną rolę w odtwarzaniu językowego obrazu świata. Opisanie miejsca przysłów w systemie językowym zajął się T. Szutkowski (Szutkowski 2015a, 2015b). Badacz ten opowiada się jednoznacznie za szerokim podejściem do frazeologii i uznaje, że jednostki paremiczne jako „reprodukowane, ponadleksykalne, charakteryzujące się dwupłaszczyznową semantyką oraz pełniące funkcję wtórnych środków nominacji językowej motywowanej względami pragmatycznymi” powinny być traktowane jako specyficzny typ jednostek frazeologicznych (Szutkowski 2015b: 47). Również A. Nowakowska zalicza do frazeologii przysłowia i porzekadła ze względu na ich asumaryczność semantyczną (Nowakowska 2005: 40–41). O problematyce paremiologicznej piszą też A. M. Lewicki (1999) oraz D. Bralewski (2005).

⁴ W językoznawstwie przyjmuje się różne podejścia do problemu wyodrębniania frazeologizmów i zasięgu frazeologii jako ich zbioru. Znamienne wydają się koncepcje A. Bogusławskiego (Bogusławski 1976, 1978, 1994), S. Bąby (Bąba 1989), W. Chlebdy (Chlebda 1991, 1993), A. M. Lewickiego (Lewicki 1987, 2003), P. Müldner-Nieckowskiego (Müldner-Nieckowski 2004, 2007), W. Mokijenki (Мокиенко 1980), W. W. Winogradowa (Виноградов 1953, 1972), B. A. Łarina (Ларин 1956), N. M. Szanskiego (Шанский 1985), W. I. Archangielskiego (Архангельский 1964), A. I. Mołotkowa (Молотков 1977), W. P. Żukowa (Жуков 1978), A. N. Baranowa, D. O. Dobrowolskiego (Баранов, Добровольский 2008). Oddzielne studia w zakresie prezentacji koncepcji frazeologii podjęły A. Nowakowska (2005), R. Delewska (2010) czy A. Piasecka (2013a).

⁵ W niniejszej pracy terminy te używane będą wymiennie. Wszystkie one odnoszą się do pojęciowego pola szeroko rozumianej frazeologii. Szerzej na ten temat: Chlebda 2009: 11–26, 2010b, a także Chlebda 2010c.

⁶ Społecznością może być zarówno grupa zawodowa, jak i na przykład grupa etniczna.

rarchię wartości, a ich znaczenie nie wynika bezpośrednio ze znaczeń komponentów⁷.

Zaproponowany tu sposób traktowania frazeologii koresponduje z koncepcją frazematyki W. Chlebdy⁸. Uczony pod pojęciem tym rozumie jedną z odmian frazeologii, a mianowicie frazeologię nadawcy⁹. Za nadrzędne kryterium „frazeologiczności” uznaje odtwarzalność elementu językowego w akcie wypowiedzi w celu wyrażenia odpowiedniego potencjału treściowego.

Zgromadzone w niniejszej monografii i poddane analizie jednostki wykorzystują portrety zwierząt do zilustrowania zachowań i postaw ludzkich, cech wyglądu, kondycji zdrowotnej człowieka, relacji interpersonalnych, zachowania. Są środkiem wyrażenia ocen¹⁰. Pełnią funkcję ewaluatywną. Ich obrazowość osiągnąta jest poprzez budowanie znaczenia przenośnego nad obrazem odbieranym do-

⁷ Znaczenie frazeologizmów często pośrednio motywowane jest semantyką poszczególnych komponentów. Desemantyzacja poszczególnych elementów ustabilizowanych związków nie ma zazwyczaj charakteru pełnego. Świadczy o tym chociażby fakt, iż w niektórych kontekstach możliwa bywa aktualizacja znaczenia dosłownego. Opinię tę wyraziła A. Pajdzińska w artykule *O znaczeniu związku frazeologicznego (raz jeszcze)* (Pajdzińska 2001a: 12). W pełni ją podzielam.

⁸ W. Chlebda używa też nazwy „frazeologia pragmatyczna”. Teoretycznym założeniem tego rodzaju ujęcia frazeologii uczony poświęcił monografię *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy* (Chlebda 1991).

⁹ W. Chlebda nazywa ten typ frazeologii nie tylko „frazeologią pragmatyczną”, ale używa też określenia „frazeologia w ruchu”, która odpowiadać ma na pytanie, co w naszych wypowiedziach jest cudze i zapożyczone, a co własne, osobiste, wynikające z naszej inwencji twórczej, wyprodukowane „w sposób jednorazowy i niepowtarzalny” (Chlebda 1997: 3). Ma ona szeroki wymiar antropologiczny, stawia bowiem pytania „o wolność i ograniczenia jednostki ludzkiej” (tamże: 4). Jej dynamiczny charakter realizuje się w konkretnych działaniach komunikacyjnych, w „aktualnym dyskursie” (tamże: 8).

¹⁰ Należy podkreślić, iż niewiele jednostek animalistycznych służy charakterystyce przedmiotów czy sytuacji. Przytoczę kilka przykładów: *закручивать в поросычье ухо* ‘что-л. о витиеватом, сложном закручивании чего-л.’ (БСНС); *корова как лошадь* ‘кар. о необычно крупной корове’ (БСНС); *końska kuracja* ‘intensywna kuracja, podczas której podawana jest bardzo duża dawka leku i stosuje się zabiegi lecznicze w celu wywołania natychmiastowej reakcji organizmu’ (WSFPWN). Zdarzają się przypadki, gdy frazeologizm posiada dwa znaczenia, z których tylko jedno odnosi się do człowieka, drugie natomiast wykorzystywane jest w odniesieniu do innych obiektów: *свинье по колено* ‘новг. 1) очень мелко, о малом количестве воды в реке, водоеме; 2) кто-л. низкий, маленький ростом’ (МДИС); *не пришей кобыле хвост* ‘прост. 1) презр. о бестолковом, неумелом человеке; 2) неодобр. о чем-л., не имеющем никакого отношения к делу, ситуации’ (БСППор); *robić w konia* ‘1) oszukiwać kogoś; 2) pracować koniem w polu’ (SGCh). Znakomita większość frazeologii animalistycznej wykorzystuje realia świata zwierzęcego do zobrazowania świata ludzi.

słownie (por.: Rak 2007a: 15). Realny plan treści zostaje zastąpiony planem przekształconym semantycznie. W związku z tym mówi się, iż cechą wspomnianych wyżej wielowyrazowców jest dwuplanowość. „Powstaje ona dzięki temu, że znaczenie podstawowe wyjściowego związku luźnego, mającego konkretną podstawę leksykalną w postaci jego komponentów, w procesie frazeologizacji (uogólnienia znaczenia) wstępuje w związki z powstającym całościowym znaczeniem frazeologizmu” (Spagińska 2005: 64). Nieregularność semantyczna oznacza w tym wypadku brak pełnej symetrii między planem treści a planem wyrażania (Lewicki 1974: 151). Znaczenie całościowe tak rozumianych frazeologizmów najczęściej nie łączy się bezpośrednio z poszczególnymi komponentami. Nie oznacza to jednak absolutnej utraty związku między znaczeniem globalnym a znaczeniem elementów składowych (por.: Pajdzińska 1988: 67). Relacja między jednym a drugim określa bowiem charakter motywacji związku, a w jej ustaleniu decydującą rolę odgrywają często konotacje semantyczne (por.: Spagińska-Pruszk 2000: 243–249). Niekiedy bywają one uwikłane w szerokie tło kulturowe.

Element przymiotnikowy terminu *frazeologia animalistyczna* nawiązuje do łacińskiego wyrazu *animal*, o czym pisał M. Rak (2007: 14). Określa on wyciinek frazeologii, która została objęta analizą. Wyrażeniami synonimicznymi doń są takie nominacje, jak: *frazeologia zoomorficzna*, *fauniczna*, *zwierzęca*¹¹. Podczas

¹¹ W odniesieniu do pola tematycznego zwierząt badacze posługują się różnymi terminami: *frazeologia naturalna* (Skorupka 1965; Zaręba 2004a), *frazeologia zoomorficzna* (Basaj 1996; Szerszunowicz 2000), *frazeologia fauniczna* (Basaj 1996; Szerszunowicz 2011), *frazeologia zwierzęca* (Basaj 1996; Mosiołek-Kłosińska 1997; Rak 2006; Zaręba 2004), *frazeologia animalistyczna*, *frazeologia z komponentem animalistycznym* (Spagińska-Pruszk 2001; 2005; Poluszyński 2016; Młynarczyk 2014; Rak 2007a; 2007b; 2016; Vidović Bolt, Szerszunowicz 2014; Komorowska, Szlachta 2014), *frazeologizmy zoonimiczne* (Vidović Bolt 2008), *frazeologizmy z komponentem zwierzęcym* (Dobříková, Kysel' 2014), *frazeologizmy z nazwami zwierząt* (Koziała 2002b), *związki frazeologiczne z leksemami zoosemantycznymi* (Gurbisz 1982), *związki frazeologiczne zawierające nazwy zwierząt* (Nowakowska 1991; Sahata 2013), *związki frazeologiczne o tematyce zwierzęcej* (Koziała 1996), *frazemy z komponentem zoonimicznym* (Rodziewicz 2007), *frazemy z komponentem animalistycznym* (Rodziewicz 2005), *związki frazeologiczne zawierające leksem zwierzę* (Pado 1987), *frazeologia związana ze światem zwierząt* (Czapiga 2007; Peisert 2003), *анималистическая фразеология* (Буробин 2000a; Хун 1999), *анималистические фразеологизмы* (Ермакова, Файзуллина 2016; Буробин 1995a; Буробин 1995b; Буробин 2000b), *зооморфные фразеологизмы* (Иванова 2006), *зоонимные фразеологизмы* (Закирова 2007; Федосов 2014), *фразеологизмы, содержащие названия животных* (Мокжецка 1989; Черняк 2013; Куприянова 1998), *фразеологические единицы с компонентом названия животных* (Мусса 1992), *фразеологические единицы со значением отнесенности к животным* (Чулуунхишиг Кукээ 2000), *фразеологизмы, восходящие к образам животного мира* (Чепкова 1990), *фразеологизмы с компонентом-зоонимом* (Майер 1986; Холманских

eksploracji materiału językowego będę posługiwać się nimi wymiennie i traktować jako równoznaczne. Terminu *zoonim* używam w niniejszym opracowaniu, podobnie jak A. Spagińska-Pruszek (2005), w znaczeniu apelatywnym¹² dla określenia nazwy zwierzęcia.

Nie wszystkie nazwy zwierząt hodowlanych są równie popularne we frazeologii słowiańskiej. Najbardziej produktywne okazują się wyrazy związane z pięcioma gatunkami fauny: koniem, krową, świnia, owcą i kozą. One to tworzą największą liczbę frazeologizmów animalistycznych obejmujących bliską człowiekowi grupę zwierząt powszechnie nazywanych także gospodarskimi¹³.

2001; Поляков 2008), фразеологизмы с компонентом-наименованием животного (Журек 1996) фразеологические единицы с анималистическим компонентом (Фархутдинова 1987; Корман 2007; Дэнди 2002), фразеологические единицы с анимальным компонентом (Зайченко 1985), зоосемантическая паремология (Гурбиш 1982), зооморфизмы-компоненты паремий (Melnik 2015), leksemy zwierzęce w przysłowiaх (Szpiła 2000), сравнения с названиями животных (Мокиенко 2001). Por. też zestawienie terminów sporządzone przez M. Raka (Rak 2007: 13–14).

¹² Warto zaznaczyć, iż w językoznawstwie polskim *zoonim* rozumiany jest najczęściej jako nazwa własna przedstawiciela fauny. Por. na przykład większość artykułów zamieszczonych w opracowaniu *Systemy zoonimiczne w językach słowiańskich* pod red. S. Warchoła (Warchoł 1996) czy opracowanie encyklopedyczne hasła *zoonimia* (Bubak 1998). W tym duchu opracowane zostały artykuły autorstwa W. Decyk (1996) czy O. Soloducha (2014). O. Soloducha podaje w swoim artykule przykłady wielu prac polskich i ukraińskich, w których badacze analizują zoonimy rozumiane właśnie jako nazwy własne zwierząt. W językoznawstwie rosyjskim używa się terminu *zoonim* zarówno w znaczeniu nazwy własnej, jak i apelatywu. Problem ten omówiony został w artykule *Русские зоонимы в комплексном лингвистическом рассмотрении* (Мокровкин, Бонифилд, Чжэн Инкуй 1999: 24–25).

¹³ O ważnym miejscu wymienionych zwierząt we frazeologii animalistycznej pisali także J. Skawiński (2000), M. Rak (2006), K. Majer (1986) czy J. Gurbisz (1982). A. B. Буробин podkreślił: „частотность компонентного состава русской анималистической фразеологии почти полностью накладывается на данные остеологического материала, полученного в результате археологических раскопок на славянских и древнерусских городищах и селищах. Соотношение костей домашних и диких животных демонстрирует преобладание роли скотоводства по сравнению с охотой. Древнерусское стадо включало рогатый скот, лошадь, свинью, овцу и козу” (Буробин 1995a: 46). W pewnym sensie można także przyjąć, iż stanowiące przedmiot językowego opisu gatunki zwierząt mieszczą się w zakresie rosyjskiego słowa *скот*, tłumaczonego jako *bydło*. Przeanalizowane opracowania leksykograficzne ujawniają, że pod pojęciem *скот* czy *bydło* kryją się niekiedy nie tylko krowy, byki, woły i cielęta, ale również inne zwierzęta hodowlane (koń, świnia, koza, owca), z drobiem włącznie. Szczególnie ujawniają to współczesne słowniki gwarowe i żargonowe, choć przedstawione pojmowanie znamienne było również dla dawnej polszczyzny i ruszczyzny. Por. na ten temat: Piasecka 2013c.

Wykorzystuje je się do celów użytkowych jako ważne źródło pożywienia, skór, wełny, jako siłę pociągową czy do jazdy wierzchem, powożenia. Frazeologizmy z reprezentantami tych właśnie klas zwierząt będą stanowiły przedmiot opisu. Na ich podstawie zostanie odtworzony ważny fragment językowego obrazu świata, który ujawni system ocen, wartości, doświadczeń i postaw Rosjan oraz Polaków.

Poddane analizie jednostki z jednej strony odzwierciedlają sposoby postrzegania pewnych gatunków *braci mniejszych* przez *homo sapiens*, z drugiej jednak zaznaczają miejsce i sposób bytowania samych ludzi w przestrzeni językowej, odgrywają istotną rolę w poznaniu ich natury, która zostaje przez tkanę językową „ucieleśniona”. Frazeologizmy animalistyczne należy traktować jako efekt naturalnych, spontanicznych i praktycznych doświadczeń człowieka, nakładających się na potoczną (ludową) klasyfikację świata fauny, która nie koreluje z taksonomiami (systematykami) naukowymi. Jak bowiem napisał W. Miodunka, „językowy stosunek człowieka do zwierząt cechuje [...] klasyczny antropocentryzm, z którym zerwała dawno temu naukowa systematyka istot żywych” (Miodunka 1980: 124)¹⁴. Multiwerbizmy animalistyczne odpowiadają przesłankom językowym, stając się swoistym informatorem o fragmentach rzeczywistości, którym z pewnych względów człowiek okazał zainteresowanie i wyróżnił w postaci takich właśnie jednostek (por.: Skawiński 2000: 101).

Niniejsza monografia opiera się w dużej mierze na analizie danych z pozycji antropocentryzmu ze szczególnym uwzględnieniem wszelkich odcieni konotacyjnych. Postawiony w niej cel, jakim jest rozpatrzenie szerokiego materiału badawczego w perspektywie konfrontatywnej z wykorzystaniem definicji metody kognitywnej, koresponduje z przesłankami kognitywnej semantyki. Analiza dąży do odtworzenia ukrytych w obszarach językowych polszczyzny i ruszczyzny takich portretów *braci mniejszych*, jakie malują się w świadomości człowieka, gdy myśli on o charakteryzowanych fragmentach rzeczywistości i jakie wykorzystuje w codziennej komunikacji interpersonalnej¹⁵. Konstytyutywnym podczas ekscerpacji materiału badawczego uczyniłam kryterium odtwarzalności. Analiza przeszło dwóch i pół tysiąca egzemplifikacji pochodzących z szeroko

¹⁴ Por. też: Zgólkowa, Michaliszyn 1999: 98; Rak 2007: 28–29.

¹⁵ B. Rodziewicz w podsumowaniu pracy poświęconej animalistycznym związkom komparatywnym wyraziła myśl, która stała się dla mnie dodatkowym bodźcem: „Problematyka zawarta w (mojej – A. P.) pracy może być w przyszłości uzupełniona o badania nad potencjałem konotacyjnym poszczególnych leksemów nie tylko jako komponentów utartych porównań, ale także jako elementów innych związków frazeologicznych” (Rodziewicz 2007: 173). Podążając za tym postulatem, postanowiłam odtworzyć portrety wybranych pięciu klas zwierząt hodowlanych w oparciu o różnorodny materiał językowy, który nie tylko ukazuje różnice między polszczyzną a ruszczyzną, ale i wewnątrzjęzykowe różnicowanie obydwu leksykonów.

pojętej przestrzeni semantyczno-kulturowej polszczyzny i ruszczyzny zmierza do uchwycenia wszelkich przysługujących nominacjom zwierzęcym skojarzeń, symboli czy stereotypów, jakie utrwaliła warstwa frazeologiczna obydwu języków słowiańskich. Przeprowadzona ona zostanie z wykorzystaniem sprawdzonej już i wydającej się – w kontekście postawionego w niniejszej monografii celu – najwłaściwszą z metod opisu językowego obrazu świata, tj. metody definicji kognitywnej. Eksploracja materiału językowego zmierzać będzie do ukazania językowych sposobów organizacji ludzkiego myślenia o zwierzętach hodowlanych i przyczynach wyróżnienia przy użyciu środków językowych takich, a nie innych aspektów ich funkcjonowania. W zakres analiz włączam tylko te fakty kulturowe, które znalazły potwierdzenie w faktach językowych.

2. TEMATYKA ZWIERZĘCA W BADANIACH JĘZYKOZNAWCZYCH¹⁶

Tematyka zwierzęca cieszy się dużą popularnością i wielu polskich oraz zagranicznych badaczy poświęciło jej już sporo uwagi. Realizując zadanie odtworzenia językowych portretów pięciu najpopularniejszych zwierząt hodowlanych w przestrzeni semantyczno-kulturowej polszczyzny i ruszczyzny, warto byłoby określić, jakich zagadnień dotyczyły już poszukiwania w tym zakresie, następnie zaś wskazać, o które aspekty należy badania te poszerzyć i co warto w nich rozwinąć.

Analiza leksyki zwierzęcej dotyczyła problemów motywacji zoonimów¹⁷ (Беляева 2006; Сератов 1995; Леонова 1993; Юнина 2002), ich pochodzenia (Тихонова 1989), analizy morfologicznej (Литвиненко 1992), semantyki (Посох, Боровская 1991; Зайченко 1988a; Шведчикова 2001), specyfiki kulturowej (Багана, Михайлова 2011), przekładu (Анисимова 1994). Ustalano ponadto aktywność frazeotwórczą poszczególnych nazw zwierząt (Курбанов 2001). Jak wykazały badania statystyczne, najbardziej produktywnymi pod tym względem w rosyjskiej frazeologii są zoonimy *конь*, *корова*, *коза*, *козел*. Frekwencyjność nazw zwierząt hodowlanych jako podstaw frazeologizmów animalistycznych akcentowali A. W. Burobin (Буробин 1995a; 1995b), a w odniesieniu do języka polskiego także J. Skawiński (2000) czy J. Gurbisz (1982).

¹⁶ Należy podkreślić, iż problematyka zwierzęca stała się także przedmiotem badań teoretycznoliterackich (Martuszevska 1993; Przybyła 2011). Opiszem zwierząt w micie i kulcie zajmowali się chociażby T. Margul (1996) i I. F. Zajanczykowski (Заяничковский 1991). Motywy wybranych zwierząt w sztuce i wierzeniach przedstawiła w swojej monografii A. Łukaszczyk (2012). Powstały również oddzielne leksykony poświęcone symbolice zwierzęcej (Федосеенко 1998; Cooper 1998).

¹⁷ Zgodnie z założeniami metodologicznymi pracy brane są pod uwagę tylko analizy dotyczące nazw apelatywnych.

Dociekania lingwistyczne w zakresie frazeologii animalistycznej miały zróżnicowany charakter. J. Sahata zauważyła, iż polska frazeologia zwierzęca jest wbrew pozorom dziedziną bardzo żywą, objętą różnymi procesami modyfikacyjnymi. Zmienna jest ilość aktywnie używanych w języku frazeologizmów animalistycznych, a neofrazeologizacja ma u swej podstawy przede wszystkim antropocentryzm (Sahata 2013). J. Gurbisz zaprezentował różne rodzaje modyfikacji na podstawie polskiego i rosyjskiego materiału frazeologiczno-paremiologicznego zebranego drogą ankietowania (Gurbisz 1982). Dotychczasowe badania nad jednostkami animalistycznymi układają się w kilka bloków aspektowo-tematycznych. Postaram się je wyodrębnić i pokrótce omówić.

2.1. Funkcje pragmatyczne jednostek animalistycznych

E. A. Korman (Корман 2007) oraz J. Szerszunowicz (2004c) uczyniły przedmiotem swojej refleksji naukowej funkcje pragmatyczne jednostek animalistycznych. M. Doroszkiewicz dowiodła, iż frazeologizmy, zwroty porównawcze i metafory nawiązujące do świata zwierzęcego pełniły w języku propagandy przedwyborczej w Rosji w 1996 r. ogromną rolę perswazyjną i wartościującą, a celowi temu służyły wszelkie konotacje i wyobrażenia stereotypowe, stanowiące wiedzę o świecie rosyjskiego wyborcy (Doroszkiewicz 2003). Klasyfikacji ekspresywizmów, związanych z tematyką zwierzęcą, podjęła się J. Zimnowoda (2003). Podkreśliła ona, że większość badanego przez nią materiału językowego mieści się w polu leksykalno-semantycznym *człowiek*, co potwierdza fakt językowego antropocentryzmu. Sposobom wyrażania ocen przy wykorzystaniu leksyki i frazeologii zwierzęcej poświęcili swoje prace T. W. Markielowa, O. G. Habarowa (Маркелова, Хабарова 2001), I. W. Żelwis (Жельвис 1987) oraz M. Rak (2016). Badacze dochodzą do wniosku, iż cechą frazeologii animalistycznej jest w przytłaczającej większości wartościowanie negatywne. Ono też jest głównym składnikiem konotacji semantycznych poszczególnych zoonimów.

2.2. Konotacje, symbolika i związek jednostek animalistycznych z kulturą

Zjawisku konotacji, przysługujących frazeologizmom i leksyce zwierzęcej, przyjrzeni się badacze, którzy odtwarzali językowe lub językowo-kulturowe obrazy zwierząt. Pełny wykaz ich opracowań przytaczam poniżej. W tym miejscu pragnę podkreślić, iż na gruncie języka polskiego zagadnienie to w odniesieniu do świata zwierząt w ogóle stało się przedmiotem refleksji naukowej R. Tokarskiego (Tokarski 1991b, 2002) czy B. Maliszewskiego (Maliszewski 2003, 2004). Aspekt konotacji w perspektywie konfrontatywnej rosyjsko-chińskiej (Сунь Сунься 2003), rosyjsko-francuskiej (Полянская 1999), rosyjsko-bułgarskiej (Холманских 2001) podjęli Suñ Suñsia, L. P. Polianskaja, I. W. Cholmanskich. Znamienny wydaje się fakt, iż przy użyciu związków animalistycznych można mó-

wić o wielu zjawiskach czy odrębnych pojęciach. A. Spagińska-Pruszk opisała na przykład sferę intelektu, zwracając uwagę na różnorodność konotacji wiążących się z przedstawicielami świata fauny w języku polskim, rosyjskim i chorwackim (Spagińska-Pruszk 2003; Spagińska-Pruszk 2005). Kilka artykułów poświęcono symbolice zoonimów (Галимова 2003; Ба Лянь Юнь 2003; Кубранов 1999; Клоков 1999). Ludowy sposób widzenia fauny, odzwierciedlony w rosyjskiej leksyce i frazeologii, folklorze, wierzeniach i sztuce, przedstawił A. Góra. Podjął się on całościowego opisu symboliki zwierząt dzikich, gadów, owadów, ptaków i ryb (Гура 1997). Natomiast S. Koziara zajął się szerzej polską frazeologią pochodzenia biblijnego z nazwami zwierząt (Koziara 1996, 2002b). Badacz podkreślił, że frazeologizmy biblijne weszły już do szerokiego obiegu językowego. Często są one używane w znaczeniu dość odległym od tekstu Pisma Świętego. Biblizmy odnoszące się do postaci świata zwierzęcego mają w polszczyźnie nierzadko status stereotypów o silnie zaznaczonych znaczeniach symbolicznych. Kumulują one wiele znaczeń kulturowych, ukazują sposoby postrzegania świata i jego wartościowanie przez człowieka. Związki rosyjskiej frazeologii animalistycznej z kulturą stały się przedmiotem badań G. Mussy (Мусса 1992), A. B. Burobina (Буробин 1995a, 1995b, 2000a, 2000b), B. Chuna (Б. Хун 1999).

2.3. Dociekania semantyczne w kontekście jednostek animalistycznych

Kompleksową analizą semantyki rosyjskich frazeologizmów animalistycznych zajęła się T. W. Kozłowa (Козлова 2003). Badaczka przedstawiła osobliwości semantyczno-funkcjonalne rosyjskich jednostek i ich różnorodność tematyczną. Ustalenia te stały się podstawą obszernego słownika o charakterze ideograficznym, w którym frazeologię zwierzęcą przedstawiono w trzech odrębnych grupach tematycznych: wszechświat; człowiek; człowiek i wszechświat, abstrakcyjne pojęcia i kategorie (Козлова 2001). Je. Ju. Kuprijanowa przeprowadziła analizę semantyki komponentów animalistycznych, jakie wchodziły w skład frazeologizmów języków słowiańskich i germańskich oraz udowodniła ich podobieństwo genetyczne (Куприянова 1998). A. Pado metodą semantyki składnikowej poszukiwała zależności między elementem zwierzęcym frazeologizmów rosyjskich i polskich a znaczeniem globalnym odpowiednich jednostek animalistycznych (Pado 1987). Badaczka ustaliła, iż często cechy przypisywane są zwierzętom w sposób subiektywny i nie wynikają z obserwowalnych faktów.

2.4. Problemy ekwiwalencji międzyjęzykowej i przekładu jednostek animalistycznych

Ważnym aspektem w badaniach nad frazeologią animalistyczną jest ekwiwalencja międzyjęzykowa. Problem ten podejmowali w swych dociekaniach B. Rodziejewicz, E. Straś, K. Majer, B. Poluszyński, P. Mokrzecka, L. A. Zakirowa, L. Zaręba,

M. Dobříková i Mário Kysel'. Pierwszy rozdział monografii poświęconej frazeomom komparatywnym z komponentem zoonimicznym B. Rodziejewicz (2007) poświęciła uporządkowaniu terminologii związanej z zagadnieniem ekwiwalencji międzyjęzykowej w zakresie frazeologii, a następnie omówiła zgromadzony materiał badawczy, konfrontując w planie struktury i semantyki frazemy polskie, rosyjskie i niemieckie. E. Straś omówiła derywaty odzwierzęce, ukazując zakres podobieństwa ich cech konotacyjnych na przykładzie języka polskiego i rosyjskiego (Straś 1991). L. Zaręba skonfrontował idiomy języka francuskiego z ich polskimi odpowiednikami i idiomy polskie z ekwiwalentami w języku francuskim (Zaręba 2004a). B. Poluszyński wykazał, iż komponenty zwierzęce cieszą się stosunkowo dużą popularnością. Często wchodzi one w skład frazeologizmów grupy słowiańskiej (język polski, rosyjski, czeski) oraz germańskiej (język angielski, niemiecki), a przy tym nierzadko są symbolami innych pojęć i wartości (Poluszyński 2016). Analiza L. A. Zakirowej (Закирова 2007) potwierdziła istnienie wielu ekwiwalentów frazeologizmów animalistycznych w języku rosyjskim i angielskim. Różnice między nimi dotyczą składu leksykalnego i struktury przy zachowaniu tożsamości znaczeniowej. Badaczka podkreśliła, że niemało związków zostało zapożyczonych z języka francuskiego i łaciny. Bliskość frazeologii animalistycznej w języku węgierskim, rosyjskim i niemieckim ujawniły badania K. Majera (Ма́йер 1986). Natomiast P. Mokrzecka na podstawie frazeologizmów polskich i rosyjskich dowiodła, że o stopniu podobieństwa jednostek frazeologicznych decyduje w dużej mierze stopień ich leksykalizacji. Podobieństwo to maleje wraz ze wzrostem leksykalizacji ustabilizowanych jednostek językowych. M. Dobříková i Mário Kysel' poddali wnikliwej analizie konfrontatywnej słowackie i polskie tłumaczenia wersetów Starego Testamentu, w których skład wchodzi frazeologizmy z komponentem zwierzęcym. Badacze zwrócili uwagę na problemy translato logiczne, jakie towarzyszyć mogą tłumaczeniu fragmentów biblijnych w ramach współczesnego słowackiego albo polskiego dyskursu medialnego (Dobříková, Kysel' 2014).

Z problemem ekwiwalencji łączy się aspekt translatoryczny. J. Szerszunowicz podkreśliła trudności przekładu zoomorficznych konstrukcji porównawczych ze względu na różnice w zakresie ich funkcjonowania, odmiennosć odcieni znaczeniowych, proveniencji (Szerszunowicz 2000). Z kolei A. Spagińska-Pruszk przedstawiała konotacje, jakie przysługują zwierzętom w ramach frazeologizmów dotyczących oceny człowieka według cech intelektualnych. W podsumowaniu A. Spagińska-Pruszk pisze, że konotacje pozwalają zrozumieć motywację frazeologizmów, ich metaforykę, ale są też źródłem problemów związanych z przekładem na inny język (Spagińska-Pruszk 2001).

2.5. Problemy antropocentryzmu frazeologii animalistycznej

Charakterystyczną cechą frazeologii animalistycznej jest nastawienie antropocentryczne. Zagadnienie to poruszali w swoich pracach m.in. D. Buttler (1978), Z. Kempf (1985, 1989), N. F. Zajczenko (Зайченко 1985), W. Steffen

(1986), Je. S. Jakowlewa (Яковлева 1998), R. Tokarski (1991b, 1991c, 1992, 2002, 2004), A. Pajdzińska (1991, 2001b), K. Mosiołek-Kłosińska (1997), M. Rak (2006, 2007a). Autorzy omawianych tu prac zgodnie podkreślili zjawisko pejoratywizacji sfery zwierzęcej. Wynika ono z poczucia wyższości ludzi wobec *braci mniejszych*. Z. Kempf dla określenia owego zjawiska użył nawet terminu „arystokratyzm” i zaznaczył, iż w odniesieniu do zwierząt język wprowadził tzw. wyrazy „gorsze” eksponujące to wszystko, co w oczach ludzi wiąże się z wartościowaniem negatywnym. R. Tokarski i A. Pajdzińska zaznaczyli, że waloryzacja negatywna jest składnikiem konotacji semantycznych przeważającej liczby nazw zwierząt. Zrelatywizowanie postrzegania świata fauny w stosunku do świata ludzi akcentowała K. Mosiołek-Kłosińska. M. Żurek uczyniła przedmiotem swych naukowych dociekań również frazeologizmy charakteryzujące człowieka, ale skupiła się przede wszystkim na ich obrazowości i motywacji. W konkluzji badaczka wyraziła opinię, iż atrakcyjność frazeologii faunicznej polega przede wszystkim na skutecznym oddziaływaniu na interlokutora podczas codziennych kontaktów międzyludzkich (Жыпек 1996). Artykuł E. Młynarczyk także można uznać za wpisujący się w poruszony aspekt badań. Badaczka przedstawiła stereotypy ukryte we frazeologii rzemieślniczej z komponentem animalistycznym, ale zaprezentowała je z pozycji człowieka-wykonawcy lub obserwatora pracy rękodzielniczej. Podkreśliła, że wartościowanie w tego typu związkach jest ściśle związane z użytkowym punktem widzenia ludzi (Młynarczyk 2014).

2.6. Metaforyzacja leksyki zwierzęcej

Z problematyką antropocentryzmu związane jest zjawisko metaforyzacji w obrębie leksyki zwierzęcej, o czym świadczyć może już sam tytuł jednego z rosyjskich artykułów: *Антропоцентрическая метафоризация в речи одного носителя диалекта* W. D. Ljutikowej (Лютикова 2001). Autorka na materiale rosyjskich dialektów ukazała, iż zoonimy, podlegając procesowi metaforyzacji, stają się określeniami człowieka. Proces ten jest bardzo produktywny w obydwu językach. M. Sarnowski zaznaczył, że w wyniku derywacji semantycznej powstają znaczenia, których dominantę stanowi wartościowanie. Ich ocena skierowana jest wyłącznie na człowieka i w większości przypadków dotyczy oceny negatywnej (Sarnowski 1992). H. Bartwicka (1992) i A. Czapiga (2002) podkreślili, iż podobieństwo metaforyki zwierzęcej u Rosjan i Polaków jest wynikiem wspólnego dziedzictwa kulturowego obu narodów, zbliżonych warunków ich życia oraz wzajemnych kontaktów językowych. Nie znaczy to jednak, że wszystkie nazwy sekundarne zoonimów pokrywają się. Ich treść może być częściowo podobna lub też całkowicie różna. Fakt ten jest szczególnie ważny w leksykografii przekładowej i translatoryce (Bartwicka 1992). W różnicach odbija się także specyfika kulturowa narodu posługującego się określoną nazwą (Żurek 1983). A. Czapiga w odrębnej monografii przeanalizował metaforykę zwierzęcą w trzech językach:

polskim, rosyjskim i angielskim. Swoją uwagę poświęcił strukturze semantycznej zoomorfizmów, ich funkcjom stylistycznym i składniowym, a także miejscu w językowym obrazie świata (Czapiga 2008).

Metafory zwierzęce są często wykorzystywane w potocznej odmianie języka i pełnią wiele funkcji pragmatycznych, co podkreśliła w jednym ze swoich artykułów J. Szerszunowicz (2004b). W codziennej komunikacji międzyludzkiej przybierają one nierzadko formę inwektyw. Na aspekt ten, oprócz wspomnianej badaczki (Szerszunowicz 2006), uwagę zwrócili J. Skawiński (2002) i H. Sojka-Masztalerz (2010). Zooninwektywy są formą agresji werbalnej i służą poniżeniu, ośmieszeniu adresata. Przeniesienie nazwy zwierzęcia na człowieka powoduje, iż nazwa ta staje się pejoratywem o dużym ładunku ekspresywnym. Użytkownicy wielu języków wykorzystują potencjał semantyczny zoonimów w celu uatrakcyjnienia sposobów wyrażania się o człowieku. Należą do nich nie tylko Polacy czy Rosjanie, ale też Hiszpanie (Соткилава 2003), Niemcy (Skawiński 2002), Włosi (Szerszunowicz 2006), narody posługujące się językiem angielskim (Czapiga 2005a; Czapiga 2006), czeskim (Зайченко 19886) czy portugalskim (Мартинская 2002). Wyrażana zatem przez metafory zwierzęce różnych języków ewaluacja negatywna może być uważana za uniwersalną tendencję języka. Aspektu wartościowania dotyczą w swoich badaniach W. W. Mokrowkin, A. B. Bonifild, Czżen Inkuj (Мокровкин, Бонифилд, Чжэн Инкуй 1999), O. E. Frołowa (Фролова 2005a; Фролова 20056), S. P. Akopowa (Акопова 1983), L. G. Smirnowa (Смирнова 2009), W. Lubaś (2003: 420–423).

Tworzenie antroponimów motywowanych nazwami zwierząt jest przejawem niezwyklej ludzkiej pomysłowości. Większość przezwisk ma u swej podstawy metaforę i wiąże się z określoną ewaluacją. Najliczniejszą grupę wśród antroponimów zabarwionych pejoratywnie tworzą nazwy ssaków domowych (Sosnowska 1999). Wartościowanie negatywne leksyki zwierzęcej co prawda dominuje, lecz nie jest bynajmniej obligatoryjne. A. Dąbrowska na podstawie metaforyki pojawiającej się w tekstach języka polskiego o tematyce miłosnej wykazała na przykład, iż stosowanie przenośni zwierzęcych w tego rodzaju tekstach nie służy deprecjonowaniu człowieka (Dąbrowska 2003).

Należy zaznaczyć, iż pochodzenie metaforyczne mają w języku nie tylko rzeczowniki oznaczające pierwotnie zwierzęta, ale także czasowniki nazywane przez badaczy zwierzęcymi (krakać, rechotać) i odzwierzęcymi (zbaranieć, capieć). Posiadają one charakter oceniający, głównie pejoratywny i dotyczą różnych sfer działalności i egzystencji człowieka (Chmielowiec 1931; Szczęk, Ludwin 2015; Wróblewski 2000; Żurek 1988).

Metafory tworzone na bazie nazwy zwierzęcia określa się jako *zoomorfizmy* (Żurek 1983; Czapiga 2005b), *zoosemy* (Sarnowski 1992), *metafory zwierzęce* (Bartwicka 1992), *metafory odzwierzęce* (Czapiga 2005a, 2006, 2007, 2008), *metafory fauniczne* (Szerszunowicz 2004b), *metafory personifikujące odzwierzęce* (Tokarski 2001a), *faunizmy* (Szerszunowicz 2004), *зооморфизмы* (Лютикова 2001;

Зайченко 1988б; Мокровкин, Бонифилд, Чжэн Инкуй 1999), зоометафоры (Соткилава 2003), зооморфные метафоры (Смирнова 2009), зоосемизмы (Зайченко 1988а). To samo zjawisko badacze określają niekiedy w sposób bardziej opisowy, na przykład: metaforyczne użycia czasowników zwierzęcych i odzwierzęcych (Wróblewski 2000), rzeczowniki sekundarnie wartościujące, związane z nazwami zwierząt (Sarnowski 1992), odzwierzęce derywaty semantyczne (Straś 1991), переносные антропоцентрические значения (Фролова 2005а; Фролова 2005б).

2.7. Analiza wybranych typów frazeologizmów animalistycznych

Niektórzy badacze poddają analizie frazeologię animalistyczną w wybranych typach ustabilizowanych związków wyrazowych, na przykład w przysłowiach czy porównaniach. Na ten fakt także pragnę zwrócić uwagę.

2.7.1. Przysłowia

Przysłowia z komponentem faunicznym stały się przedmiotem badań T. W. Iwanowej, G. Szpili, N. Melnyk, J. Gurbisza czy G. Fuliana i Ch. Czinczi. T. W. Iwanowa (Иванова 2006) opisała przysłowia rosyjskie i angielskie, dowodząc, iż są one nośnikami informacji o mentalności danej nacji. G. Fulian i Ch. Czinczi (Го Фулян, Хань Цзинчи 2004) odnotowali konotacje stojące za przysłowiami rosyjskimi i chińskimi. N. Melnyk przybliżyła problem konotacji przypisywanych przedstawicielom fauny w zależności od płci na podstawie frazeologizmów polskich i ukraińskich (Melnyk 2015). Zadaniem G. Szpili było przedstawienie znaczeń, jakie leksemy zwierzęce mogą realizować w kontekście przysłowiowym (Szpila 2000). J. Gurbisz scharakteryzował również funkcjonowanie poszczególnych komponentów w obrębie paremii i ukazał różnorodność znaczeniową owych związków (Гурбиш 1982).

2.7.2. Porównania

Porównania z komponentem animalistycznym stały się przedmiotem rozważań naukowych W. Wysoczańskiego, B. Rodziewicz, A. Nowakowskiej, M. Basaja, K. M. Giulumianc. W. Wysoczański część swojej pracy, dotyczącej porównań zleksykalizowanych, poświęcił obrazom zwierząt, jakie zostały utrwalone w świadomości wybranych wspólnot językowych. Badacz przedstawił potoczne sądy i wyobrażenia, które pozwalają wydobyć podobieństwa i różnice językowego ujmowania świata w poszczególnych etnolektach (Wysoczański 2005). Przedmiotem refleksji naukowej W. Wysoczański uczynił także konfrontację frazemów o strukturze porównania z perspektywy reguł postępowania, odsłaniających odniesienia między sferami *homo* i *animal* (Wysoczański 2003). Oprócz

tego uczony przeanalizował porównania frazeologiczne i przysłowiowe (języka polskiego, rosyjskiego, czeskiego i serbsko-chorwackiego) w aspekcie przejawiającej się w nich potocznej segmentacji rzeczywistości, w tym królestwa zwierząt. Podkreślił, iż „dzielenie świata oparte na doświadczeniu potocznym nie jest równorzędne z taksonomiami naukowymi” (Wysoczański 1997: 37). B. Rodziewicz wykorzystała metodę semantyki składnikowej, aby ukazać konotacje przysługujące zoonimom z pola semantycznego zwierząt domowych. Analiza badaczki potwierdziła istnienie uniwersalnych konotacji semantycznych w komparatywach języka polskiego, rosyjskiego i niemieckiego, jak i konotacji właściwych tylko jednemu z wymienionych języków (Rodziewicz 2005; Rodziewicz 2007). A. Nowakowska (2003) przyjrzała się polskim porównaniom z czasownikami ruchu i z czasownikami oznaczającymi wydawanie dźwięków, natomiast K. M. Giulumianc (Гюлюмянц 1971) sprawdziła, jakie cechy przypisywane są wybranym zwierzętom w porównaniach polskich i rosyjskich oraz które z tych cech utrwalone zostały w metaforach zwierzęcych obu języków. M. Basaj (1996) zaznaczył, że komparatywy fauniczne charakteryzują człowieka w czterech aspektach: opisując postać (*chudy jak szkapa*), cechę (*głupi jak cielę*), stan (*zdrowy jak ryba*) i czynność (*uciekać jak zając*).

2.8. Wizerunki zwierząt w języku

Wiele miejsca w rozważaniach naukowych poświęcono językowym i językowo-kulturowym wizerunkom reprezentantów fauny. Językowe obrazy zwierząt przedstawiły w swoich pracach m.in. A. Dengi i A. Nowakowska. Prace obu badaczek dotyczyły ogólnej charakterystyki jednostek animalistycznych. A. Dengi scharakteryzowała rosyjskie frazeologizmy z pozycji użytkownika języka węgierskiego, skupiając się na wyeksponowaniu podobieństw i różnic między dwoma językami (Дэнги 2002). A. Nowakowska opisała natomiast podobieństwa i różnice w sposobie widzenia świata przez Polaków i Francuzów (Nowakowska 1991). Frazeologię animalistyczną gwar polskich zaprezentował szczegółowo M. Rak (2007b). Przy wykorzystaniu metody definicji kognitywnej badacz ten przedstawił m.in. językowo-kulturowe obrazy zwierząt domowych, hodowlanych, dzikich, egzotycznych oraz ptaków.

W odtwarzaniu językowo-kulturowego obrazu zwierząt istotną pomocą może służyć antologia polskich materiałów etnolingwistycznych J. Bartmińskiego, O. Kielak, S. Niebrzegowskiej-Bartmińskiej (Bartmiński, Kielak, Niebrzegowska-Bartmińska 2015). Ten zbiór ludowych przekazów ustnych związany jest tematycznie ze *Słownikiem stereotypów i symboli ludowych* pod redakcją J. Bartmińskiego i stanowi jedno z jego źródeł. Planowany trzeci tom tegoż *Słownika* ma być poświęcony właśnie zwierzętom. Do tej pory w *Słowniku ludowych stereotypów językowych. Zeszyte próbny* przedstawicielom fauny i awiafauny poświęcono trzy hasła (*koń*, *wół* i *kukulka*). Należy zaznaczyć, iż na gruncie rosyjskim po-

wstał słownik etnolingwistyczny *Славянские древности. Этнолингвистический словарь* pod redakcją N. I. Tolstoja, w którym znalazły się artykuły hasłowe poświęcone wielu zwierzętom (Толстой 1995–2012). Ważnymi pozycjami etnolingwistycznymi i etnograficznymi w kontekście badań nad zwierzętami hodowlanymi są także prace D. K. Zielienina (Зеленин 1991) i A. F. Żurawliowa (Журавлев 1994).

W konwencji lingwistyki kulturowej utrzymana jest praca J. Skawińskiego (Skawiński 2000). Na podstawie frazeologizmów polskich i niemieckich badacz docieka przyczyn obrazów poszczególnych zwierząt w języku, pisze o antropocentryzmie i podkreśla pejoratywizację znamioną dla sfery *animal*, dzieląc zdanie wymienionych już wyżej badaczy.

Pragnę także wspomnieć o wczesnej, bo wydanej w 1905 r., pracy A. Krasnowolskiego (Krasnowolski 1905), w której autor omówił polskie frazeologizmy, dotyczące zwierząt domowych i dzikich, zaznaczając zarówno wpływ kultury, jak i myślenia człowieka na język. Pozycja A. Krasnowolskiego traktuje pośrednio o antropocentrycznym charakterze frazeologii.

Do tej pory przedmiotem opisu stały się frazeologizmy i leksemy dotyczące płazów, gadów, ryb i skorupiaków, ptaków, ssaków, owadów. Każdą z tych grup omówię odrębnie.

2.8.1. Płazy

Dużą rolę wyrazu *żaba* w twórczości językowej wykazała A. Dąbrowska. Badaczka przedstawiła językowo-kulturowy obraz wspomnianego płaza w polszczyźnie (Dąbrowska 2000).

2.8.2. Gady

M. Peisert dowiodła, iż o językowym stereotypie *węża* w języku polskim decydują obserwacje odnoszące się zarówno do jego cech realnych, jak i wyobrażenia przypisywane zwierzęciu przez Biblię czy folklor (Peisert 1991).

2.8.3. Ryby i skorupiaki

J. Szerszunowicz podczas analizy polskich i włoskich frazeologizmów z komponentem ichtiologicznym doszła do wniosku, iż na kształt językowego obrazu świata fauny duży wpływ ma percepcja rzeczywistości i sposoby interpretowania jej przez człowieka (Szerszunowicz 2005). M. Rak zrekonstruował językowo-kulturowy obraz *raka* w oparciu o bogaty materiał jednego języka. Lingwista odtworzył wizerunek zwierzęcia na podstawie współczesnej i dawnej polszczyzny, gwar, frazemów, tekstów folkloru i przekazów etnograficznych, stosując metodę definicji kognitywnej i opis holistyczny w ramach wyodrębnionych faset (Rak 2017).

2.8.4. Ptaki

L. Hampl na drodze analizy kognitywnej frazeologii czesko-polskiej zbudował portrety językowe ptaków, akcentując różnice w obrazowaniu rzeczywistości przez obydwie narody (Hampl 2012; Hampl 2015). Badacz podkreślił, iż opisane związki frazeologiczne są wynikiem ludzkiej spostrzegawczości i obserwacji królestwa zwierząt przez człowieka. Światowi awifauny w kontekście różnic translacyjnych L. Hampl poświęcił trzy swoje monografie, wnikliwie analizując polskie i czeskie przekłady Pisma Świętego (Hampl 2013, 2014, 2016). W kompleksowy sposób opisał „ptasią” frazeologię także J. Treder (2005). Zebrany przez niego materiał egzemplifikacyjny uświadamia, jakie cechy, kojarzone ze światem ptaków, przenoszone bywają na człowieka i jego otoczenie. H. Satkiewicz przedmiotem rozważań w swoim artykule uczyniła stosunek człowieka do ptaków, jaki można odczytać z frazeologizmów aktywnych we współczesnej polszczyźnie (Satkiewicz 2001). Badaczka podkreśliła, iż ptactwo dzikie, wolne i niezależne budzi w ludziach skojarzenia pozytywne, w odróżnieniu od ptaków domowych, podległych człowiekowi i zależnych od niego. Do podobnych wniosków doszła E. Koncewicz-Dziduch. Podczas analizy semantyczno-kulturowej frazeologizmów z komponentami nazw ptaków zwróciła mianowicie uwagę na antropocentryzm i konotacje przysługujące poszczególnym reprezentantom tej grupy fauny (Koncewicz-Dziduch 2014). J. Sahata także podkreśliła, że postawa człowieka wobec ptaków wiąże się ze stopniem uzależnienia. Jej analiza ujawniła ponadto, iż im bardziej nazwie ptaka przypisuje się konotacje negatywne, tym częściej wchodzi ona w skład związków frazeologicznych (Sahata 2009). S. Kozłara (2002a) podjął ciekawy problem przybliżenia źródeł kształtowania się określonych znaczeń symbolicznych frazeologizmów biblijnych z nazwami ptaków na gruncie współczesnej polszczyzny. Językowo-kulturowy obraz *sowy* we frazeologii polskiej, angielskiej, niemieckiej i włoskiej zaprezentowała J. Szerszunowicz (2003). Kulturowy obraz tego ptaka nakreślili natomiast A. Gawel (2000) i J. Podsiadło (2000). Konfrontacją świata awifauny w języku polskim i węgierskim zajęła się S. Jedlak (2012). Podkreśliła ona, dzieląc tym samym opinie innych badaczy, iż wyłaniające się stereotypy ptaków cechuje antropocentryzm. Metafory z pola semantycznego ptaków na przykładach polskich, rosyjskich i angielskich przybliżył A. Czapiga (2004). I. i Cz. Sierociukowie na potrzeby *Słownika ludowych stereotypów językowych* opracowali w oparciu o dane polskiego folkloru definicję *kukułki* (Sierociuk 1980a). Miejsce obrazu *bociana* w kulturze Słowian wyeksponował A. Góra. Uczony przedstawił wizerunek ptaka w słowiańskich wierzeniach ludowych (Góra 1995). Charakter etnolingwistyczny ma także opracowanie A. Lewandowskiego i J. Radkiewicza poświęcone bocianowi. Badacze ukazali jego wizerunek nie tylko w folklorze polskim, ale i onomastyce, heraldyce czy ikonografii (Lewandowski, Radkiewicz 1991). D. Kępa-Figura (Kępa-Figura 2007) przedstawiła językowy obraz ptaka w języku potocznym i jego wariantach

kreatywnych. Rekonstrukcja zarówno obrazu ptaka, jak i poszczególnych jego przedstawicieli gatunkowych dowodzi, iż podstawowym wyznacznikiem oceny rzeczywistości przez człowieka jest wspominany wielokrotnie antropocentryzm (Kępa-Figura 2007).

2.8.5. Ssaki

Najwięcej miejsca podczas opisu poszczególnych przedstawicieli królestwa zwierząt poświęcono ssakom. Do tej pory zrekonstruowano wizerunki 10 gatunków: kota, psa, konia, świni, kozy, osła, małpy, myszy, wilka, lisa.

Językowo-kulturowy obraz *kota* w języku polskim odtworzył J. Anusiewicz (Anusiewicz 1990). Zaproponowana przez uczonego definicja uwzględnia kategoriale i stereotypowe cechy zwierzęcia, które dadzą się zweryfikować w oparciu o materiał językowy polszczyzny ogólnej. Frazeologizmy i przysłowia z komponentem *kot* przeanalizowały E. Komorowska i A. Szlachta. Przy odtwarzaniu motywacji polskich jednostek językowych badaczki poruszyły aspekt kulturowy i opisały różne grupy semantyczne ustabilizowanych połączeń słownych (Komorowska, Szlachta 2014). Problematykę obrazu *kota* w ujęciu konfrontatywnym polsko-francuskim podjęła K. Mosiołek-Kłosińska. Udowodniła ona tezę, iż człowiek jest w gruncie rzeczy pod wieloma względami podobny do zwierzęcia. Dane założenie wyraża się m.in. w tym, iż myśląc o ludziach często przywołujemy pewne cechy zwierząt i za ich pomocą określamy to, co jest związane bezpośrednio ze sferą *homo sapiens* (por.: Mosiołek 1993: 64). Przedmiotem opisu K. Mosiołek-Kłosińska uczyniła także językowy obraz *psa* w polszczyźnie. W jednej ze swoich prac zauważyła, iż wyraz *pies* w porównaniu z wyrazem *kot* wywołuje dużo więcej negatywnych skojarzeń (Mosiołek-Kłosińska 1995b). Badaczka poszukiwała motywacji frazeologizmów w sposobie życia zwierząt, ich cechach biologicznych i funkcjonowaniu organizmów, w relacjach z człowiekiem. K. Mosiołek-Kłosińska podkreśliła, że duża część jednostek animalistycznych jest wynikiem subiektywnych sądów ludzi o zwierzętach. Pisząc o stereotypie *psa* w polszczyźnie, badaczka zaznaczyła, że człowieka cechuje postawa antropomorfizacyjna wobec świata fauny (Mosiołek 1992). W innej ze swoich prac, traktującej o *stereotypach samicy psa, kota i konia*, K. Mosiołek-Kłosińska odnotowała, iż zarówno polszczyzna, jak i język francuski odzwierciedlają przede wszystkim te aspekty życia zwierząt, które dotyczą ich wspólnego istnienia z człowiekiem (Mosiołek 1994). Jednostki frazeologiczne z komponentem *pies* w polszczyźnie z punktu widzenia wariantywności przeanalizowała R. Dźwigoł (2014). Językowy obraz *psa*, wyłaniający się z angielskich, włoskich, francuskich i rosyjskich jednostek frazeologicznych zaprezentował A. W. Poliakov (Поляков 2008). W nurcie lingwistyki komparatywnej mieści się też artykuł L. Palmes (2006). Na podstawie porównań i pejoratywów badaczka ukazała przytłaczającą przewagę konotacji negatywnych związanych z obrazem *psa* w języku polskim i niemieckim. Opi-

sano także językowo-kulturowy obraz człowieka, jaki wylania się z rosyjskich i mongolskich frazeologizmów z komponentami *pies* i *koń* (Чулуунхиг Кукээ 2000). Чулуунхиг Кукээ szczególnie nacisk położyła na odzwierciedlenie różnorodności tematycznej ustabilizowanych jednostek językowych z pozycji użytkownika języka mongolskiego. Na podstawie środków językowych polszczyzny ogólnej J. Anusiewicz sformułował definicję wyrazu *koń*. Ukazuje ona, co z klasą zwierząt kojarzy świadomość przeciętnego użytkownika języka polskiego. Definicja ta pozwala zrozumieć motywację wielu derywatów asocjacyjnych, neosemantyzmów, metafor, porównań, związków frazeologicznych i przysłów (Anusiewicz 1992). Stereotyp *konia* w języku polskim i francuskim stał się przedmiotem analizy K. Mosiolek-Kłosińskiej (Mosiolek-Kłosińska 1998). Badaczka dostrzega w stereotypie opisywanego zwierzęcia wyraźne przejawy antropocentryzmu. Z artykułu wylania się obraz człowieka, który organizuje świat według własnych kryteriów. Rozważania dotyczące obrazowości i konotacji, jakie wiążą się z frazeologizmami z komponentem *лошадь* w języku rosyjskim i tatarskim, zawarły w swym artykule Je. N. Jermakowa i G. Cz. Fajzullina (Ермакова, Файзуллина 2016). Porównanie struktury pola semantycznego *koń* w polszczyźnie i ruszczyźnie przyniósł artykuł E. Straś (1985). Analizą znaczeń przenośnych i utrwalonych połączeń wyrazowych, należących do tegoż pola, w języku polskim, rosyjskim i angielskim zajął się również A. Czapiga (2007). Zarówno E. Straś, jak i A. Czapiga podkreślili, iż w materiale języka polskiego i rosyjskiego zaobserwować można wiele elementów wspólnych. Artykuł M. Czerniak, poświęcony językowemu obrazowi klasy koni w polskiej frazeologii wykazał, że o ile sam *koń* bywa wartościowany różnie, to *kobyle* i *szkapie* przypisuje się wyłącznie negatywne cechy (Черняк 2013). W *Słowniku ludowych stereotypów językowych* znaleźć można również definicję kognitywną *konia*. Jej autorem jest J. Bartmiński (Bartmiński 1980b). W tym samym opracowaniu umieszczono także definicję *wołu* autorstwa J. Sierociuka (Sierociuk 1980b). Definicje te zostały opracowane na podstawie materiałów pochodzących z polskiego folkloru. Porównaniem polskich i słoweńskich frazeologizmów z nazwami przedstawicieli bydła zajęła się M. Wtorkowska. Ukazała ona, jakie cechy przypisywane są zwierzętom przez człowieka (Wtorkowska 2014b). Badaczka ta jeden ze swoich artykułów poświęciła także językowemu obrazowi *świni* (Wtorkowska 2014a). Opisała w nim wizerunek zwierzęcia na podstawie frazeologii polskiej i słoweńskiej, akcentując, iż jest on zasadniczo negatywny. Z kolei M. Peisert skupiła swoją uwagę na wielu aspektach kulturowych, związanych ze stereotypem *świni*. Prezentują one zwierzę w zupełnie innym świetle niż dane językowe i niejednokrotnie są źródłem pozytywnej ewaluacji (Peisert 2003). O. Kielak na podstawie polskich przysłów i wyrażeń przysłowiowych zrekonstruowała językowo-kulturowe obrazy *kozy* i *kozła*. Badaczka podkreśliła, iż zgromadzony materiał pozwala wyodrębnić wiele cech wspólnych, przysługujących zwierzętom obu płci, choć znamienne są także cechy, które można przypisać tylko jednemu z nich (Kielak 2014a). M. Kowalonek

skupił się na ukazaniu językowych obrazów przedstawicieli tego samego gatunku na podstawie frazeologizmów polskich, serbsko-chorwackich i słoweńskich. Badacz wyraził opinię, iż zwierzęta konceptualizowane i odbierane są w wymienionych językach w podobny sposób (Kowalonek 2009). A. Czapiga odtworzył językowy obraz *myszy* (Czapiga 2008a), *wilka* (Czapiga 2007) i *małpy* (Czapiga 2009) w kulturze polskiej, rosyjskiej i angielskiej, natomiast J. Szerszunowicz (2004a) opisała językowo-kulturowy obraz *lisa* w oparciu o dane trzech języków (polskiego, angielskiego i włoskiego). I. Vidović Bolt i J. Szerszunowicz odtworzyły językowo-kulturowy obraz *osła* w polszczyźnie i chorwacczyźnie. Badaczki podkreśliły, że w językowym portrecie zwierzęcia dominują cechy negatywne, przypisywane mu przez człowieka. Obraz kulturowy przedstawiciela fauny jest natomiast o wiele korzystniejszy (Vidović Bolt, Szerszunowicz 2014). Uwaga ta koresponduje z obserwacjami M. Peisert na temat kulturowego wizerunku *świni*.

2.8.6. Owady

Konfrontatywne studium L. Zaręby pozwoliło zbudować językowy obraz świata owadów w oparciu o frazeologię polską i francuską (Zaręba 2004). Dociekając istoty formy wewnętrznej frazeologizmów rosyjskich z nazwami insektów, O. Fiedosow podkreślił – podobnie jak L. Zaręba – rolę potocznych, naiwnych wyobrażeń człowieka w kształtowaniu językowego obrazu świata (Федосов 2014). Językowemu obrazowi *motyla* poświęcił swoją pracę wspomniany już A. Czapiga (2010). Podkreślił on, iż w kulturze polskiej, rosyjskiej i angielskiej obraz tego owada ukształtował się w podobny sposób. Na marginesie warto także odnotować, iż wykorzystując metodę definicji kognitywnej, H. Borowiec sformułowała definicje *osy*, *wróbla* i *kota*, ukazując, jak desygnaty odpowiadające wymienionym elementom rzeczywistości tkwią w świadomości językowej dzieci w wieku przedszkolnym (Borowiec 1995a; Borowiec 1995b). Badaczka zaznaczyła, iż wypowiedzi młodych Polaków zawierają utrwalone w języku cechy stereotypowe.

3. METODOLOGICZNE PODSTAWY OPISU

Wobec tak bogatej literatury przedmiotu powstaje pytanie o zasadność podjętego tematu. Skoro tyle już napisano, to po co pisać jeszcze o królestwie zwierząt? Co warto rozwinąć, co przedstawić w innym świetle, a w stosunku do jakich danych językowych pokusić się o nową interpretację? Przytoczę garść argumentów.

Przedsięwzięta w niniejszej monografii analiza tak szerokiego materiału badawczego, zmierzająca do szczegółowego uchwycenia różnic w definiowaniu i językowej eksplikacji poszczególnych przedstawicieli fauny w języku polskim i rosyjskim, wydaje się stanowić istotne uzupełnienie badań nad językowymi

obrazami zwierząt dotąd prezentowanymi. Wykorzystanie metody definicji kognitywnej podczas konfrontowania tak sobie bliskich języków, jak polski i rosyjski, pozwala wydobyć z tkanki językowej te elementy, które świadczą o specyfice postrzegania fragmentów rzeczywistości przez Polaków i Rosjan, ukazując ich system aksjonormatywny. Mimo genetycznej bliskości języków, ich warstwy frazeologiczne w zakresie tematyki animalistycznej zdają się wykazywać wiele różnic, które dotychczas nie były eksponowane. Zjawisko antropocentryzmu jest dla frazeologii zwierzęcej na tyle znamienne, iż warto poświęcić mu szczególną uwagę i uczynić przedmiotem nieco szerszej refleksji, która odzwierciedlałaby ludzki sposób postrzegania fauny, stanowiąc niejako rozwinięcie niezwykle cennych uwag wspomnianych badaczy. Próba stworzenia kompleksowej klasyfikacji frazeologizmów według sposobów realizacji przez nie antropocentryzmu pozwoli wyłonić kognitywną interpretację zjawisk przez człowieka oraz ukazać jego współdziałanie z *braćmi mniejszymi*. Monografia ma odzwierciedlać ludzką wizję świata. Czyni ona z człowieka podmiot działający i budujący tkankę językową jednocześnie. „Tropienie śladów człowieka” w warstwie ustabilizowanych jednostek językowych jest motywem przewodnim moich dociekań.

Gatunki zwierząt, które zostaną opisane w niniejszym opracowaniu, nie były dotąd poddane analizie językowej na materiale szeroko rozumianej frazeologii, obejmującej różnorodne pod względem genetycznym i gatunkowym związki. J. Gurbisz opisał w swojej pracy doktorskiej polskie i rosyjskie przysłowia z komponentem zwierzęcym. B. Rodziewicz i W. Wysoczański uczynili przedmiotem analizy komparatywy animalistyczne. M. Rak przeanalizował frazeologię wybranego regionu Polski. Celem mojego opracowania ma być natomiast stworzenie definicji zwierząt hodowlanych w oparciu o kompleksowe dane frazeologii polszczyzny i ruszczyzny, a więc idiomy, przysłowia i porzekadła, terminy, słowa skrzydlate. Zostaną one uzupełnione o przykłady z poziomu leksyki i osadzone w kontekście kulturowym. Wszystko to ma ukazać różnice nie tylko między językami, ale również niejednorodność wewnątrzjęzykową. Moim zamiarem jest eksploracja tkanki językowej w celu odszukania w niej konotacji kryjących się za poszczególnymi faktami językowymi i wyeksponowanie pierwiastka *homo sapiens*, jaki spowodował powstanie określonych nominatów. W obrębie poszczególnych gatunków ukazane zostaną kompleksowo różnice między ich przedstawicielami w obrębie płci, zdolności rozrodczych i wieku.

Wybór przedmiotu analizy wymaga przyjęcia określonych założeń metodologicznych. Odtworzenie językowych portretów zwierząt hodowlanych stawia sobie za cel opisanie mechanizmów, które ukazują, w jaki sposób człowiek myśli o prezentowanym wycinku rzeczywistości, jak go kategoryzuje i ocenia. Rekonstrukcja motywacji semantyczno-kulturowej ma prowadzić do ustalenia definicji kognitywnych poszczególnych przedstawicieli fauny. Pośrednio służy ona również odsłonięciu składników mentalności i systemu wartości Polaków oraz Rosjan. Analizie poddane zostaną jednostki rozproszone na kartach opracowań

leksykograficznych i naukowych, które reprezentują zarówno ogólny wariant analizowanych języków słowiańskich, jak i ich odmiany gwarowe czy środowiskowe. Łączna liczba źródeł zamyka się w liczbie 114 prac, których dokładny spis wraz z zastosowanymi skrótami podaję w pierwszej części bibliografii.

Frazeologia, stając się istotnym narzędziem komunikacji międzyludzkiej, utrwała wiele składników świata, manifestuje sposób myślenia człowieka o nim. Nawiązuje do przekonań, sądów, stereotypów składających się na koncepcję rzeczywistości wchodzącą w skład świadomości funkcjonującej w określonej przestrzeni językowej (por.: Muszyński 1988: 129–153). Na przestrzeń językową w rozumieniu przyjętym w monografii składają się fakty o różnym statusie. Będą to zarówno jednostki ograniczone środowiskowo¹⁸, jak i terytorialnie. W związku z tym w obszarze badawczym znajdą się jednostki zawierające komponenty gwarowe, o specyficznym znaczeniu, niekiedy o niestandardowej pisowni czy gramatyce. Pojęcia ruszczyzny i polszczyzny rozumiem zatem jako języki rosyjski i polski wraz z ich odmiankami. Analizie poddam też frazeologizmy niejednakowe pod względem nacechowania stylistycznego. Znacząca większość z nich reprezentuje potoczny rejestr języka. Przedstawione założenie wynika z chęci ukazania językowych portretów zwierząt hodowlanych wraz z całym bogactwem wiążących się z nimi skojarzeń, symboli, metafor przy jednoczesnym skonfrontowaniu danych pochodzących z polszczyzny oraz ruszczyzny. Wykorzystanie szeregu leksykonów było podyktowane chęcią uniknięcia odtworzenia niepełnych i niekonsekwentnych portretów, odzwierciedlenia językowego obrazu świata pojmowanego jako repertuar możliwych, werbalnych działań reprezentantów danego narodu. Nieoddzielanie materiału gwarowego od jego wariantu ogólnego oraz danych współczesnych i dawnych służy założeniu, jakim jest ukazanie całościowego obrazu wybranych zwierząt w przestrzeni językowej. Szerokie rozumienie frazeologii i sięgnięcie po różnorodne genetycznie i gatunkowo wyrażenia uzasadnia wpisanie niniejszego opracowania w nurt badań stawiających sobie za cel odtworzenie frazeologicznych obrazów świata, ukrywających relewantną językowo wiedzę o człowieku, dotyczącą przede wszystkim zagadnienia relacji ludzi z królestwem fauny.

¹⁸ Nawiązując do definicji S. Grabiasa, „socjolekty – to odmiany języka narodowego związane z istnieniem trwałych grup społecznych połączonych jakimś rodzajem więzi. Odmiany takie nazywa się rozmaicie: językami grupowymi, językami zawodowymi, gwarami środowiskowymi, slangiem, żargonem itp. W potocznej świadomości użytkowników języka wymienione wyżej nazwy traktuje się jako synonimy. W lingwistyce znaczenia ich są coraz częściej różnicowane i w związku z tym tworzy się zwyczaj stosowania terminu «socjolekty» w znaczeniu najogólniejszym, obejmującym wszystkie uwarunkowane społecznie odmiany języka” (Grabias 1993: 223–224). W niniejszej pracy odmiany zawodowe i środowiskowe języka rozumieć będę w taki właśnie sposób.

Językowy obraz świata pozwala docierać „do psychospołecznych mechanizmów kategoryzacji zjawisk, a więc poznawać mentalność mówiących” (Bartmiński 2001b: 27). Pojęcie językowego obrazu świata, kojarzone z nazwiskami amerykańskich etnolingwistów Edwarda Sapira i Benjamina Worfa, z niemieckimi uczonymi Wilhelmem von Humboldtem i Leonem Weisgerberem, a nawet greckim filozofem Arystotelesem, doczekało się wielu interpretacji na gruncie europejskim. Jest ono przedmiotem refleksji badaczy zarówno w Polsce, jak i zagranicą, przy czym bywa różnie rozumiane¹⁹. Dla potrzeb niniejszego opracowania przyjmuję definicję językowego obrazu świata sformułowaną przez J. Bartmińskiego. Zgodnie z koncepcją uczonego językowy obraz świata

jest zawartą w języku, różnie zwerbalizowaną interpretacją rzeczywistości, dającą się ująć w postaci zespołu sądów o świecie, o ludziach, rzeczach, zdarzeniach. Jest interpretacją, a nie odbiciem, jest subiektywnym portretem, a nie fotografią przedmiotów real-

¹⁹ Definicje językowego obrazu świata (JOS) przynoszą prace: K. Anusiewicz (Anusiewicz 1995), Ju. Apresjana (Apresjan 1980), J. Bartmińskiego, R. Tokarskiego (Bartmiński 2004; Bartmiński, Tokarski 1986; Tokarski 1993), R. Grzegorzczukowej (Grzegorzczukowa 2004), J. Maćkiewicz (Maćkiewicz 1999b, Maćkiewicz 1999c), E. S. Jakowlewej (Яковлева 1996), W. N. Telji (Телія 1988a), W. I. Postowałowej (Постовалова 1988), E. S. Kubriakowej (Кубракова 1988), W. A. Masłowej (Маслова 2001), E. W. Uryson (Урысон 2003), A. A. Zalizniak, I. B. Liewontiny, A. D. Szmieliowa (Зализняк, Левонтина, Шмелев 2005). Poczesne miejsce w tradycji językoznawczej dotyczącej koncepcji JOS zajmują opracowania N. I. Tolstoja i S. M. Tolstojowej, w szczególności wielotomowe opracowanie: Толстой 1995–2012. Unikalne są także analizy semantyczne A. Wierzbickiej (por.: Wierzbicka 1999; Wierzbicka 2007). Przegląd ujęć JOS prezentują na przykład artykuły: J. Anusiewicz (2004), J. Bartmiński (2001b), A. Judin (2004), N. W. Druzina (Друзина 2009), I. I. Bogatyriewa (Богатырева 2010a), G. Żuk (2010). W syntetyczny sposób problematykę językowego obrazu świata przybliżają w swoich monografiach również D. Kępa-Figura (2007), M. Rak (2007), M. Guz (2012), B. Kuryłowicz (2012). Z innych prac teoretycznych, dotyczących omawianego pojęcia, należy wymienić opracowania: A. Pajdzińskiej i D. Filar (Pajdzińska, Filar 1999), A. Pajdzińskiej i R. Tokarskiego (Pajdzińska, Tokarski 1996; Tokarski 2001), W. F. Wasiliewej (Васильева 2009), R. Grzegorzczukowej (Grzegorzczukowa 2009, 2011), K. S. Kardanowej (Карданова 2010). Literatura obfituje w szereg szczegółowych opisów językowych obrazów świata wybranych fragmentów rzeczywistości, na przykład: *uczuć* (Pajdzińska 1990), *dzieci i młodzieży* (Ożdżyński 1995), *przeszłości* (Pajdzińska, Krzyżanowski 1999), *człowieka* (Апутьюнова 1999), *kwiatów* (Piekarczyk 2004), *śmierci* (Krzyżanowska 1998), *wyspy* (Maćkiewicz 1999b), *szczęścia* (Зализняк 2003), *ducha, duszy, ciała* (Шмелев 2005) i szeregu innych. Ważne są także postulaty dotyczące badań językowego obrazu świata na tle porównawczym (Bartmiński, Chlebda 2008). Liczne prace poświęcone tej problematyce ukazują się na łamach krajowych serii wydawniczych „Etnolingwistyka” czy „Język a Kultura”. Przegląd prac z zakresu badań na językowym obrazie świata podaje także J. Bartmiński (2009).

nych. Interpretacja ta jest rezultatem subiektywnej percepcji i konceptualizacji rzeczywistości przez mówiących danym językiem, ma więc charakter wyrażnie podmiotowy, antropocentryczny, ale zarazem jest intersubiektywna w tym sensie, że podlega uspołecznieniu i staje się czymś, co łączy ludzi w danym kręgu społecznym, czyni z nich wspólnotę myśli, uczuć i wartości; czymś, co wtórnie wpływa [...] na postrzeganie i rozumienie sytuacji społecznej przez członków wspólnoty (Bartmiński 2010: 158).

Językowy obraz świata „utrwała pewne wartości społeczne i pewne formy kontaktowania się ludzi” (Bartmiński 2001b: 30), „portretuje rzeczy mentalnie” (Bartmiński 2004a: 105).

Stanowi on uproszczenie konceptualnego obrazu świata²⁰, nie jest lustrzanym odbiciem rzeczywistości, lecz jej interpretacją. W dużej mierze opiera się na stereotypach i przedstawia sobą „zakrzepłą” w systemie języka strukturę pojęciową (Grzegorzczakowa 2004: 41). Wpływa na sposób widzenia świata przez mówiących danym językiem (tamże: 43). Innymi słowy: „zbudowanie wypowiedzi to przypisanie wyróżnionemu w świecie przedmiotowi własności (zespołu cech), które obiektywnie przysługują rzeczom, ale są subiektywnie przez mówiących (a ściślej przez tych, którzy język tworzyli) wyodrębnione” (tamże: 42). Językowy obraz świata spełnia wobec powyższego dwie podstawowe funkcje: „interpretuje rzeczywistość, z którą styka się człowiek, i reguluje ludzkie zachowania wobec tej rzeczywistości” (Piętkowa 2007: 88).

Kompozycja znaczeń leksemów zwierzęcych tworzy znamieny dla ruszczyzny i polszczyzny sposób ujmowania zjawisk, które cechuje antropocentryczne zorientowane wartościowanie, a w konsekwencji ekspresywność. Językowe portrety przedstawicieli fauny odzwierciedlają obrazy widziane i porządkowane przez człowieka (por.: Tokarski 1991d: 136), odpowiadające normom, wartościom oraz wyobrażeniom Rosjan i Polaków.

Podczas odtwarzania językowego obrazu świata szczególnie atrakcyjna jest warstwa frazeologiczna. Podkreśliła to A. Pajdzińska w artykule *Przydatność frazeologizmów w badaniach językowego obrazu świata*:

W badaniach językowego obrazu świata szczególna rola przypada frazeologizmom, co z jednej strony jest pochodną ich właściwości formalno-semantycznych, z drugiej – miejsca tych jednostek wśród innych jednostek językowych. Wiele związków ma wyrazistą strukturę, składnię wewnętrzną i zewnętrzną, metaforyczną lub metonimiczną motywację. Wszystko to może pomóc w dotarciu do sądów o świecie, utrwalonych w języku (por.: Pajdzińska 2010: 87–97).

²⁰ „Концептуальная картина мира богаче языковой картины мира, поскольку в ее создании участвуют разные типы мышления, в том числе и невербальные”, zaznacza we wstępie redaktor filozoficzno-lingwistycznej monografii *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира* (Серебренников 1988: 6).

W rosyjskiej myśli językoznawczej postuluje się w związku z powyższym wyodrębnienie frazeologicznego obrazu świata:

Фразеологические единицы, отражая в своей семантике длительный процесс развития культуры народа, фиксируют и передают от поколения к поколению культурные установки и стереотипы, эталоны и архетипы. Фразеологические номинации представляют собой большой объем „свернутой” культурно-маркированной информации, поскольку актуализируют социально более релевантные явления на определенном этапе развития общества. На этом основании постулируется наличие особой, фразеологической картины мира (Шкатова 2012: 209).

Frazeologiczny obraz świata to część językowego obrazu świata wyrażona za pomocą ustabilizowanych wyrażen językowych. Odzwierciedla ona głównie potoczny, „naiwny” sposób interpretacji rzeczywistości, widziany oczami przeciętnego rodzimego użytkownika języka²¹. Przechowuje niejednokrotnie te elementy wiedzy, które mieszczą się w sferze intuicji użytkowników języka. „Фразеологическая картина мира – наиболее стабильная часть языковой картины мира, поскольку она пополняется в процессе развития общества незначительно, и процесс образования фразеологических единиц достаточно длителен” (Сираева, Фаткулина 2014: 570). Frazeologiczny obraz świata oddaje te fragmenty rzeczywistości, które są przez człowieka z pewnych względów wyodrębnione, a więc ujmuje je – siłą rzeczy – z pozycji antropocentryzmu.

Фразеологизм – один из самых актуальных и частотных объектов современных антропоцентрических исследований. Это обусловлено тем, что в нем в большей мере, чем в других языковых единицах (исключая текст / дискурс), проявляется субъективный человеческий фактор, отражающий лингвокреативный потенциал человеческого мышления. При изучении фразеологизма в диаде „фразеологический знак – человек” точкой отсчета в лингвистическом анализе становится человек, определяющий и перспективу, и конечные цели этого анализа (Буянова, Коваленко 2004: 4).

Świat zwierząt hodowlanych zamknięty został w wielu frazematach. Ich bogactwo i różnorodność dowodzą, iż zwierzęta wpisują się w świat ludzki z niezwykłą

²¹ Poprzez wymienione sformułowania nawiązuję do refleksji A. Wierzbickiej i Ju. Apresjana (Apresjan 1980; Wierzbicka 1993), które dotyczyły założeń, iż język ludzki utrwała „zdroworozsądkową” wizję świata. W pracach Ju. Apresjana pojawia się też termin *naiwny model świata* (por.: Apresjan 1994; Апресян 1995). Je. W. Uryson, pisząc o językowym obrazie świata, podkreśla jego ścisły związek z potocznymi, codziennymi wyobrażeniami ludzi: „это та, главная, часть семантической системы языка, в которой закреплены обиходные представления говорящих” (Урысон 2003: 115).

intensywnością, stanowią punkt odniesienia, ale też nieodłączny element kultury i niejednokrotnie inspiracji. Człowiek ocenia przedstawicieli fauny z własnej perspektywy, niekiedy w sposób ambiwalentny. Wyraża w ten sposób uniwersalną z punktu widzenia *homo sapiens* tendencję do rozpatrywania świata w kategoriach Dobra i Zła, określa własny sposób myślenia o pewnych składowych rzeczywistości pozajęzykowej (por.: Tokarski 1993: 358). Jak podkreśla R. Piętkowa „przez nazywanie i klasyfikację cały ten bogaty świat kurczy się do uchwytnych rozmiarów i staje się znośny. Podstawowym zadaniem każdej kategoryzacji jest redukcowanie złożoności świata” (Piętkowa 2007: 104).

Należy podkreślić, iż obraz świata oddany za pomocą wybranych wielowyrzowców jest fragmentaryczny z założenia, aczkolwiek różnorodny i barwny. Zebrane jednostki, mające charakter ustabilizowany i odtwarzalny, kontynuują oceny i wyobrażenia, które pojawiają się już na poziomie leksykalnym. Opis fragmentu językowego obrazu świata ma charakter *stricte* frazeologiczny i powstał przy zastosowaniu metody definicji kognitywnej. W ramach pól leksykalno-semantycznych odpowiadających poszczególnym gatunkom zwierząt gospodarskich część ta uwzględnia charakterystykę według takich aspektów, jak: wygląd zewnętrzny zwierzęcia, funkcjonowanie jego organizmu, poruszanie się, znamienne dla zwierzęcia odgłosy, zapachy, relacje z innymi zwierzętami, z człowiekiem, preferencje konsumpcyjne, sposób i miejsce życia, przypisywane cechy charakteru czy intelektu, cykl życiowy. Podział na przytoczone fasety zrodziła analiza materiału egzemplifikacyjnego i zawartych w nim kategorii kognitywnych. Zastosowane rozwiązanie prowadzi do wyprowadzenia pełnego frazeologicznego portretu *zwierząt* w polszczyźnie i ruszczyźnie oraz dąży do ukazania podobieństw i różnic w zakresie konfrontowanych języków słowiańskich. Badanie derywatów semantycznych i słowotwórczych oparte jest o metodę cech ujęzykowionych (por.: Kępa-Figura 2007: 35–36). Ma ono w monografii charakter pomocniczy i ujawnia pewne cechy konotacyjne, które w sposób pełny odtworzy eksploracja warstwy frazeologicznej. Koncepcja opisu zakłada, iż w ramach gatunku podane zostaną odrębne definicje poszczególnych jej przedstawicieli. Na przykład, omówienie wizerunku bydła prowadzić będzie do sformułowania definicji nie tylko krowy, ale też byka, wołu, cielęcia na podstawie zebranego materiału faktograficznego języka polskiego i rosyjskiego. Cechy konotacyjne ustalane będą w klasyczny już w praktyce językoznawczej sposób, co w odniesieniu do zebranego materiału wydaje się najwłaściwszym założeniem. Celowi temu służyć będzie: 1) porównywanie znaczeń leksemów, 2) porównywanie derywatów słowotwórczych z podstawą słowotwórczą oraz 3) eksploracja danych frazeologicznych. Poprzez zestawienie takich wartości semantycznych leksemu *byk*, jak ‘samiec krowy’ i ‘człowiek mocny, ale niezbyt mądry’ można wprowadzić do semantyki zoonimu cechę niewielkiej sprawności intelektualnej. Konfrontacja słowa *cielę* ‘młode krowy’ z formacją *cielątkowaty* ‘nieporadny, głupawy’ uprawnia do przypisania przedstawicielowi bydła nieporadności i głupoty. Najwięcej cech

konotacyjnych ujawnia analiza warstwy stałych połączeń wyrazowych. Zastosowanie przytoczonych zabiegów do przedstawienia pokładów konotacji badanych jednostek ujawni tylko te elementy semantyki, które są relewantne językowo i mają oparcie w warstwie polskiej i rosyjskiej frazeologii oraz leksyki. Wyzyskaniu konotacji kulturowych służyć będzie także metoda introspektywna. Odwołuje się ona do szerokiego tła kulturowego, które pozwala zrozumieć charakter motywacji niektórych związków.

W. Chlebda, rozważając istotę językowego obrazu świata, podkreśla, że „nie-możliwe jest, aby mógł istnieć tylko jeden wspólny dla wszystkich obraz świata: nieskończony świat nie daje się wyczerpać w ramach jednego tylko opisu” (Chlebda 2000: 169). Ludzie tworzący określoną grupę społeczną czy będący przedstawicielami różnych pokoleń często inaczej wartościują i postrzegają rzeczywistość. Dynamizm językowy powoduje, że pewne elementy języka zmieniają się, modyfikują, zanikają. Jednakże zebrany materiał egzemplifikacyjny ukazuje, że różne jego elementy wzajemnie przeplatają się i powtarzają. Na przykład to, co pojawia się w ogólnej odmianie języka, kontynuują gwary bądź socjolekty. Choć wydaje się brzmieć to paradoksalnie, cecha dyfuzyjności języka, w gruncie rzeczy podkreśla jednolitość zachodzących w nim zjawisk.

Wspomniany uczony, zastanawiając się na przykład nad rekonstrukcją językowego obrazu świata Polaków, pisze, iż być może dopiero pewna wypadkowa różnych dopełniających się, komplementarnych obrazów „branżowych” i „pokoleniowych” da pojęcie o poszukiwanym obrazie całościowym (Chlebda 2000: 169). Natomiast J. Bartmiński wysuwa postulat „nieizolowania badań nad polszczyzną ogólną, potoczną, od badań polszczyzny ludowej, regionalnej. Obie odmiany pozostają bowiem w historycznej i kulturowej korelacji” (Bartmiński 2001b: 32). Wykorzystanie danych frazeologicznych do odtworzenia zbiorowej wizji świata określonej lingwokulturowej grupy jest bardzo cenne. Jak zaznacza W. Telijs, „система образов, закрепленных в фразеологическом составе языка, служит своего рода «нишей» для кумуляции мировидения и [...] связана с материальной, социальной или духовой культурой данной языковой общности” (Телия 1996: 215).

Zaproponowane w niniejszej rozprawie badania nad frazeologią animalistyczną pozostawiają miejsce dla szeregu odcieni konotacyjnych w strukturze semantycznej wyodrębnionych związków. Kognitywne tło analiz przyjmuje, że znaczenia ich powinny ujawniać faktyczne przyczyny, z powodu których ludzie sięgają po takie, a nie inne narzędzia słowne w określonym momencie komunikacji. Wyjaśnienie owych znaczeń ujawnia sposoby kategoryzowania i aksjologizacji rzeczywistości przez człowieka. Odzwierciedla ponadto obserwacje i sądy znamienne dla określonego kręgu kulturowego czy narodu. Portrety zwierząt hodowlanych odsyłają do stereotypów rozumianych jako pewna podklasa „pojęć potocznych, które są silnie zabarwione podmiotowo, swoiście wewnętrznie zorganizowane i wchodzą w skład językowo-kulturowego obrazu świata danej

wspólnoty komunikatywnej” (Bartmiński, Panasiuk 1993: 365). Są one w pewnym stopniu osadzone w społecznej ramie doświadczeniowej Rosjan i Polaków, ukazują, jacy są, jak są traktowani i wartościowani *bracia mniejsi*²². Rolę stereotypów w kontekście badań językowych obrazów zwierząt precyzyjnie określiła K. Mosiołek-Kłosińska: „Stereotypy służą użytkownikom języka do gromadzenia i obrony wyznawanych przez siebie wartości oraz do przekazywania ich następnym pokoleniom. Integrują również społeczność posługującą się jednym językiem” (Mosiołek-Kłosińska 1998: 266). Wśród ważnych wykładników stereotypizacji J. Bartmiński i J. Panasiuk wymieniają nie tylko frazeologizmy czy przysłowia, ale i przenośne znaczenia wyrazów zarejestrowane w słownikach oraz znaczenia jakościowe derywatów²³. Licznie reprezentujące potoczny rejestr języka metafory animalistyczne²⁴ są, z jednej strony, rezultatem obserwacji świata fauny, z drugiej, jaskrawym nośnikiem ewaluacji²⁵. Stereotypy kształtowane są przez symbole: „znaki posiadające do tego stopnia i w tej mierze wykształconego interpretanta, iż wykazuje on znaczenie kulturowe uwarunkowane przez

²² O pojmowaniu stereotypu zob. też: Chlebda 1998. Problem postrzegania frazeologizmów jako stereotypów kultury stał się przedmiotem rozważań W. Telji (Telija 1998).

²³ Polscy specjaliści we *Współczesnym języku polskim* piszą, iż na treści stereotypowe wskazują: sposoby nazywania przedmiotu (np. *szarak* o zającu), znaczenia przenośne kodyfikowane w słownikach (np. *małpa* ‘człowiek bezmyślnie naśladowujący kogoś, złośliwy, aktor’), znaczenia jakościowe derywatów (np. *małpować* ‘naśladować’), frazeologizmy z cechą domyslną (np. *końska dawka* ‘duża dawka’), frazeologizmy z cechą nazwaną wprost (np. *zdrowy jak koń*). Zaznaczają także: „Szczególną wartość dla poznania stereotypów mają teksty kliszowane, utrwalone w pewnej postaci i reprodukowane w aktach komunikacji, a więc teksty folkloru (czy folklorów regionalnych, środowiskowych, zawodowych)” (Bartmiński, Panasiuk 1993: 373).

²⁴ H. Kurkowska i S. Skorupka przytaczają jako przykład metafor właśnie metafory animalistyczne, oparte na naturalnej podstawie porównania. Piszą oni: „Przenośnia jest [...] obrazem językowym ujmującym zjawisko nowe za pomocą wyrazów już znanych. Polega ona na upatrywaniu cech wspólnych między zestawianymi przedmiotami, czynnościami lub pojęciami i przenoszeniu nazwy jednego przedmiotu na przedmiot inny na podstawie owej wspólnej cechy. Na tak naturalnej podstawie oparte są przenośnie nazywające człowieka bojaźliwego tchórzem, odważnego lwem, głupiego baranem” (Kurkowska, Skorupka 2001: 187). Metafory animalistyczne uczeni nazywają metaforami naturalnymi, czyli takimi, które powstają w rezultacie obserwacji otaczającego świata przez człowieka.

²⁵ Swą refleksję naukową poświęcili temu zagadnieniu H. Bartwicka (Bartwicka 1992), E. Straś (Straś 1991), A. Czapiga (Czapiga 2002; Czapiga 2005b), P. Wróblewski (Wróblewski 2000). Kilka artykułów rosyjskich również podejmuje poruszoną kwestię. Por.: W. D. Ljutikowa (Лютикова 2001), O. Martinskaja (Мартинская 2002), L. G. Smirnowa (Смирнова 2009), T. Z. Sotkilawa (Соткилава 2003), O. Je. Frolowa (Фролова 2005a; Фролова 2005b).

daną manifestację kultury, oraz silnie wykształcone pozytywne lub negatywne nacechowanie (wartościowanie), wiążące dla całej kultury narodowej” (Anusiewicz, Dąbrowska, Fleischer 2000: 19). Innymi słowy, stereotyp to „zbiór społecznie ustabilizowanych konotacji, [...] utrwalonych językowo” (Grzegorzczkowska 2001: 85)²⁶.

Przedstawione w monografii interpretacje odnoszą się będą zarówno do perspektywy diachronicznej, jak i synchronicznej. Kognitywizm bowiem w swoich analizach ich nie oddziela (por.: Pajdzińska 2002). „Kulturowo zorientowane językoznawstwo [...] akcentuje [...] przede wszystkim to, co związane z ludzkim doświadczeniem «bycia-w-świecie», z utrwalonym przez historię i kulturę subiektywnym wymiarem języka i językowej aktywności mówiących, zacierając tym samym płynne i umowne granice między synchronią a diachronią” (por.: Jędrzejko 2000: 116). Dokonując ekscerpcji materiału językowego, przyjąłam panchroniczną metodę opisu, nie wprowadzając tym samym żadnych ograniczeń co do chronologii czy zasięgu ustabilizowanych jednostek językowych, lecz jednocześnie zachowując kwalifikatory zgodnie z danymi źródłowymi²⁷.

Zmienność i dynamika procesów zachodzących w językach powodują, iż również skład warstwy frazeologicznej podlega przemianom. Jak napisał A. M. Lewicki, „przysłowia odchodzą w przeszłość” (por.: Lewicki 1999: 162). Młodzi ludzie nie znają często wielu multiwerbizmów, które jeszcze kilkadziesiąt lat temu były w powszechnym obiegu. J. Szerszunowicz, odwołując się do ustaleń I. Bajerowej czy J. Tambor, podkreśliła tendencję usuwania się w cień wielu animalistycznych związków frazeologicznych (por.: Szerszunowicz 2011: 30). Pocieszające wydają się natomiast wyniki badań J. Sahaty. Dowiodła ona, iż we współczesnej polszczyźnie znamienne są procesy innowacji, kontaminacji, które dowartościowują licznie frazeologię animalistyczną (Sahata 2013: 174–185). Niezależnie od tych danych świat zwierząt utrwalony językowo zasługuje na uwagę jako to terytorium badawcze, które dostarcza szeregu informacji nie tyle o przedstawicielach fauny, co o samym gatunku *homo sapiens*.

Charakteryzowanie człowieka przy użyciu zoonimów jest zjawiskiem regularnym i wyrazistym. Przynosi szereg barwnych portretów, które wartościują

²⁶ Na temat stereotypu warto sięgnąć po lekturę artykułów J. Sambor (Sambor 2008), R. Piętkowej (Piętkowa 2007), R. Grzegorzczkowskiej (Grzegorzczkowska 1998), W. Chlebdy (Chlebda 1998) czy J. Bartmińskiego (Bartmiński 1985). Zagadnieniu temu poświęcono także dwunasty tom serii „Język a Kultura” zatytułowany *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki: teoria, metodologia, analizy empiryczne* pod red. J. Anusiewicza i J. Bartmińskiego (Wrocław 1998).

²⁷ Doniosłość podejścia panchronicznego postuluje na przykład M. Rak (2017) oraz wielu autorów artykułów zamieszczonych w pracy *Przeszłość w językowym obrazie świata* (Pajdzińska, Krzyżanowski 1999).

przedstawicieli fauny generalnie pejoratywnie. W językowych obrazach człowiek przypisuje zwierzętom nie tyle ich autentyczne właściwości czy właściwości dla nich charakterystyczne, ile takie, które odczytuje jako negatywne lub pozytywne dla siebie.

Znamienne, że nie było „gorszych” wyrazów dla zwierząt w wiekach średnich. Brak ich też w języku hebrajskim, sanskrycie, językach dalekowschodnich. Tak więc można założyć, że to współczesny człowiek stworzył wizerunek dychotomicznego obrazu rzeczywistości, w której zwierzęta niemal zawsze utożsamiają najgorsze przywary ludzkiego świata, służą do negatywnego wartościowania innych ludzi (Zimnowoda 2003: 114).

A. Dengi wyjaśnia przyczynę pejoratywizacji portretów zwierząt i o frazeologizmach animalistycznych pisze: „почти все они имеют негативную окраску, что, наверное, идет от привычки человека скрывать свою досаду на ближайшем окружении, на тех, кто больше всего зависит от него, кто очень часто проявляет образцы верности и преданности” (Дэнги 2002: 42–43).

Mając nadzieję, że zebrany materiał frazeologiczny stanie się pretekstem do kolejnych badań, w zasadniczej części monografii postanowiłam zachować wszystkie kwalifikatory (o ile znajdują się one w materiałach źródłowych). Wskazują one na zróżnicowanie stylistyczne, terytorialne, socjalne itd. jednostek. Podaję je za opracowaniami leksykograficznymi stanowiącymi źródło materiału egzemplifikacyjnego. Pragnę jednak zaakcentować, iż mają one charakter jedynie pomocniczy. Ich ważność polega na tym, że pomagają zorientować się w sposobie funkcjonowania i zasięgu konotacji w przestrzeni językowej.

Odtworzenie językowych obrazów zwierząt nie może odbyć się bez ustalenia potencjału konotacyjnego zwierzęcych elementów frazeologizmów. Ujawniają one szereg słabiej lub mocniej obecnych w języku skojarzeń o różnym charakterze. Asocjacje te wynikają zarówno z ludzkiego doświadczenia, czyli bezpośrednich, obiektywnych relacji człowiek-zwierzę, a także są odbiciem subiektywnych, niejednokrotnie wyprofilowanych antropocentrycznie, związanych z wyobraźnią *homo sapiens*, obserwacji królestwa fauny. Specyfika konotacji semantycznych projektowana jest często przez czynniki kulturowe, odzwierciedla wizję określonego fragmentu rzeczywistości różnie klasyfikowanej w poszczególnych językach.

4. KOGNITYWNE PORTRETY ZWIERZĄT HODOWLANYCH

Językowa definicja wiedzy potocznej stanowi alternatywę dla definicji naukowej, opiera się na autentycznej wiedzy językowej, ujmuje rzeczywistość w jej różnych aspektach oraz nie zamyka cech definicyjnych w spójny system (por.: Tokarski 1988: 38). W niniejszej monografii portrety zwierząt hodowlanych

wymodelowane zostaną przede wszystkim w oparciu o dane tzw. wiedzy obiegowej, która odpowiada potocznej perspektywie widzenia świata (por. też: Bartmiński 1984: 9–19).

Z jednej strony ów językowy obraz potoczny jest niewątpliwie obrazem uproszczonym, ponieważ dokonuje się w nim swoiste zubożenie przedmiotu, wybór czy wysunięcie na plan pierwszy takich cech, które w potocznym odczuciu są cechami dystynktywnymi, ale też często językowy obraz przedmiotu jest bogatszy od naukowego odpowiednika, gdyż uwzględnia takie właściwości, które z naukowego punktu widzenia są drugorzędne lub wręcz nieistotne (Tokarski 1988: 40).

Naiwne obrazy zwierząt są często niezgodne z naukowymi, realnymi odpowiednikami i utrwalają obserwacje, którym daleko do obiektywnie prawdziwych. J. Szerszunowicz przytacza jako przykład idiom *działać jak czerwona płachta na byka* i pisze, iż powstał on „na bazie przekonania, że kolor czerwony doprowadza byka do szału. Według badań naukowych kolor chusty nie ma znaczenia, ponieważ byk reaguje na ruchy mulety” (Szerszunowicz 2011: 50–51). Innym przykładem jest *podkładanie komuś świni*. Na podstawie tego zwrotu przypisuje się przedstawicielce trzody chlewnej niegodziwość. N. M. Szanski tłumaczy jego motywację zachowaniem ludzi, którzy starali się potajemnie przemycić wieprzowinę w jedzeniu i raczyć nią nieświadomych niczego wyznawców islamu czy judaizmu (Шанский 1987: 110). Związek *подложить свинью* odnosi się jednak do wymyślnego niegdyś przez księcia Świnina szyku bojowego w kształcie klina. W rzeczywistości rzeczownik *свинья* oznacza ‘строй клином, кабаном, кабаньей головой для пролома рядов, для нападения’ i nie ma nic wspólnego z żadnym z *braci mniejszych*²⁸. Tak dowodzi przynajmniej autor słownika *Опыт этимологического словаря русской фразеологии* M. N. Szanski²⁹. Przysłowiowa świnią w istocie jednak to zwierzę inteligentne, uczuciowe i regulujące temperaturę swojego ciała poprzez kąpiele błotne. Języki słowiańskie w swej potocznej odmianie uczyniły z niej symbol najgorszych instynktów, eksponując nieczystość jako cechę charakterystyczną. Również stereotypowe postrzeganie ptaków stoi często w sprzeczności z wiedzą naukową. Szpak, sroka, kruk, choć charakteryzują się dużymi zdolnościami przystosowawczymi i inteligencją, nie są cenione

²⁸ Por. także inne przykłady na ten temat w artykule *Rosyjskie frazeologizmy z leksemami o realnym i pozornym znaczeniu „zwierzę”* (Piasecka 2008).

²⁹ Jest to jedno z przypuszczalnych objaśnień etymologicznych. A. B. Burobin w swojej pracy doktorskiej pisze: „Более правдоподобным нам кажется объяснение известного этнографа [...] Д. К. Зеленина, который связывает происхождение этого оборота с повсеместно распространенной в прошлом игрой «городки» (другое название «рюхи», «чушки», «свинки»). Эта игра изображает взятие укрепленного города во время войны” (Буробин 1995a: 68).

przez człowieka zbyt wysoko (por.: Koncewicz-Dziduch 2014). Należy pamiętać o tym, że w przypadku definicji kognitywnej definiowaniu podlega „przedmiot mentalny w całym bogactwie jego charakterystyki utrwalonej w językowym obrazie świata” (Bartmiński 1988: 170). J. Anusiewicz wyjaśnia:

Dla działań potocznych typowe są działania nastawione na praktyczne, pragmatyczne poznanie świata – czyli poznanie służące człowiekowi do zaspokojenia jego podstawowych potrzeb, a mianowicie: do przetrwania, do zachowania własnej egzystencji, do wyjaśnienia i zrozumienia sił i czynników, które te potrzeby zaspokajają. Stąd też podstawowy system wartości wyznaczających owe działania i nimi sterujący ma również pragmatyczny charakter. Warto zauważyć, że tego typu działania i tego typu wartości, które legły u podstaw powstawania języków naturalnych, będących narzędziem i sposobem, ale i zarazem rezultatem takiej interpretacji świata, czyniły ten świat dla człowieka przystępnym i zrozumiałym, dlatego że były to wartości ważne dla człowieka i jego egzystencji, bo dostarczały mu określonej wiedzy na temat tego świata, wskazywały mu to, co w tym świecie najcenniejsze i najwartościowsze, jak i z jakich punktów należy go oceniać, uczyły go tego, jak rozumieć ten świat, jak dawać sobie w nim radę i jak postępować, by zachować swą egzystencję (Anusiewicz 1992: 14).

K. Mosiołek-Kłosińska także podkreśla, że zawarty w języku obraz świata pozwala człowiekowi „zrozumieć rzeczywistość, uporządkować ją i oswoić” (Mosiołek 1993: 47).

We frazeologizmach bardzo często dochodzi do przegrupowania elementów struktury semantycznej. Słowo, wchodząc w skład ustabilizowanego językowo wyrażenia, podlega procesowi, który prowadzi do aktualizacji charakterystyk semantycznych, korespondujących z wyjściowym znaczeniem całości, a poszczególne składniki znaczeniowe opuszczają sferę konotacji, stając się elementami dyferencjalnymi. Problem ten został omówiony przez A. Pajdzińską w artykule *Udział konotacji leksykalnej w motywacji frazeologizmów* (1988): „Przy powstaniu złożonych jednostek leksykalnych wykorzystuje się tylko te elementy wspólnej wiedzy uczestników komunikacji, do których można się z łatwością odwołać – we frazeologii zostaje więc utrwalona obiegowa wiedza o świecie” (Pajdzińska 1988: 80). Ważność konotacji w kontekście znaczeń związków frazeologicznych podkreśliła A. Spagińska-Pruszek:

O znaczeniu całości decydują zwykle znaczenia leksemów, które często nie są znaczeniami podstawowymi, ale peryferyjnymi, konotacyjnymi, związanymi z prawie nieograniczonym kręgiem asocjacji i pojęć etnograficznych, kulturologicznych, etycznych, społecznych, które motywują semantycznie frazeologizm i wyrażane są w języku. Konotacje semantyczne wyrazów w wyraźniejszy sposób niż cechy desygnacyjne pokazują sposób myślenia człowieka, wykazują kryteria widzenia świata przez ich pryzmat, wyrażają mechanizmy wzajemnego związku języka ze światem (Spagińska-Pruszek 1998: 174; por. też: Spagińska-Pruszek 2000: 245).

Definicja naukowa oparta jest na maksymalnie zobiektywizowanych opisach treści znaczeniowej słów. Człowiek jako podmiot działań językowych i jako subiekt interpretujący nie jest w niej uwzględniony w ogóle albo w niewielkim stopniu. Definicja ta stoi w opozycji do definicji kognitywnej, dążącej do odtworzenia pełnego zestawu cech relewantnych językowo i zrelatywizowanych do człowieka. Przyjmuje ona racjonalność potoczną, warunkowaną kulturowo, związaną ze stereotypami (por.: Bartmiński, Tokarski 1993: 49). Oparta jest na „naiwnej”, „zdroworozsądkowej” wiedzy użytkownika języka. Wiąże się z takimi charakterystykami opisywanych zjawisk, które przeciętny człowiek (por.: Wierzbicka 1993: 252) kojarzy i zauważa. Te wyodrębnione przez *native speakerów* aspekty definicja kognitywna porządkuje i układa w całość w postaci faset. Fasety tworzą z kolei spójną strukturę opisywanego pojęcia i są istotne w procesie odtwarzania językowo-kulturowego obrazu świata. Schematy eksplikacji, przyjęte w niniejszej monografii, zakładają uwzględnienie dwunastu zespołów różnych cech³⁰.

Poprzez ujawnienie konotacji semantycznych odsłania się kierunek rozwoju motywacji określonych jednostek. W odniesieniu do świata zwierząt hodowlanych motywacja opiera się na trzech filarach: 1) przesłankach realnych, wynikających z ludzkiej percepcji i autentycznych relacji człowieka z przedstawicielami fauny; 2) przesłankach subiektywnych, związanych z projekcją „wartości obowiązujących w świecie ludzkim na świat obiektów pozaludzkich” (Spasińska-Pruszek 2003: 179–180; por. także: Pajdzińska 1995: 5–20; Гюлюмянц 1971: 114–118); 3) przesłankach kulturowych³¹. Frazeologizmy oparte na przesłankach subiektywnych podkreślają często swoistość nominacji, która jest charakterystyczna dla danego obszaru językowego. Subiektywizm eksponuje więc różnice między poszczególnymi językami w odbiorze, wartościowaniu, kategoryzacji rzeczywistości. Najbardziej wyraziście przejawia się on we frazeologizmach, które nie posiadają ekwiwalentów w innych językach. Kontekst kulturowy czyni czytelnymi wiele słów skrzydlatych, związanych z wpływami biblijnymi na język,

³⁰ W przypadku zwierząt badacze wyodrębniają różną ilość zespołów cech. A. Wierzbicka (1993) przyjmuje schemat eksplikacji uwzględniający takie aspekty, jak natura, pochodzenie, środowisko, wielkość, wygląd, zachowanie, stosunek do ludzi. M. Rak (2007) wyodrębnia następujące fasety: miejsce życia, przeznaczenie zwierzęcia, zachowanie zwierzęcia, wygląd zwierzęcia, cechy intelektualne i cechy charakteru przypisywane zwierzęciu, stosunek człowieka do zwierzęcia, stosunek zwierzęcia do człowieka, stosunek zwierzęcia do innych zwierząt, zwierzę w kulturze ludowej. Warto sięgnąć też po eksplikacje semantyczne w *Słowniku ludowych stereotypów językowych. Zeszycie próbny* (Bartmiński 1980a), gdzie znalazły się definicje wołu i konia.

³¹ Por. także: Chlebda 1995: 189. W kwestii konotacji słów skrzydlatych warto sięgnąć po pozycję *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne* tegoż autora.

na przykład: *kozył ofiarny* (WSFJP)³², *siedem krów tłustych* (PSWP)³³, *błędna owca* (NKP)³⁴, *złoty cielec* (PSWP)³⁵, *rzucić perły przed wieprze* (SFJPS)³⁶ czy *wilk w owczej skórze* (WSFPWN)³⁷. Znajomość *Iliady* Homera odsłania motywację stosunkowo nowego rosyjskiego frazeologizmu *тактика троянского коня* 'нов. публ. урон. о замаскированных приемах, скрывающих истинные намерения линии поведения, которые наносят ущерб кому-л.' (НРФ). Również szersze tło kulturowe, a mianowicie słowiańskie legendy, wierzenia i opowieści, ukazują podłoże wielowyrazowców *jak kozie pomagali, to jej ogon urwali* (PSWP), *koza, diabeł – to jedno* (NKP). Pragnę jednakże zastrzec także, iż niekiedy interpretacji podlegać będą dosłowne znaczenia frazeologizmu, gdyż to właśnie za nimi kryją się odwołania ukazujące sposób myślenia użytkowników języka o danym wycinku rzeczywistości pozajęzykowej.

Podczas odtwarzania portretów zwierząt nie sposób nie uwzględnić w nich konotacji kryjących się za poszczególnymi faktami językowymi. Definicja, do której zmierza analiza, winna przede wszystkim posiadać charakter poznawczy i odpowiadać na pytanie o sposób „pojmwania przedmiotu przez mówiących danym językiem” (Bartmiński 1988: 169; por. też Bartmiński 2014), ma odzwierciedlać wiedzę o świecie utrwaloną poprzez język i jego użycie oraz pozostawiać miejsce dla cech konotacyjnych. Dąży ona do odtworzenia „przekonywającego i plastycznego obrazu zwierzęcia” (Tokarski 1988: 38), w całym bogactwie jego charakterystyki utrwalonej poprzez świadomość zbiorową użytkowników polszczyzny i ruszczyzny w warstwie frazeologicznej. Rezygnacja ze ściśle scjentyistycznego, encyklopedycznego i taksonomicznego charakteru definicji prowadzi do realnego odzwierciedlenia funkcjonowania frazeologizmów oraz ukazania ich praktycznego i metaforycznego potencjału, stanowiącego fundament

³² *козел отпущения* 'разг. часто неодобр. о человеке, на которого сваливают чужую вину, ответственность за чужие ошибки' (БСРПог).

³³ *семь коров тучных* 'о мифическом (чаще – представляемом в чьем-л. воображении) или крайне сомнительном богатстве, изобилии, благополучии' (БСРПог).

³⁴ *заблудшая овца* 'разг. о сбившемся с правильного пути человеке' (БСРПог).

³⁵ *золотой (златой) телец* 'золото, деньги, богатство как предмет стремления; власть золота, денег, богатства' (ТСРЯУ). W rosyjskich socjolektach funkcjonuje też frazeologizm *золотой теленок*, którego znaczenia poprzez sferę konotacji dotyczą biblijnej opowieści o posagu młodego byka, jaki został stworzony z drogiego kruszcu przez Aarona na życzenie Izraelitów. Jednostka *золотой теленок* ma dwa znaczenia: *жарг. арм. шутл.* 1) o posyłce z domu; 2) o żołdacie, u którego zawsze można достать съестное' (БСРПог).

³⁶ *метать бисер перед свиньями* 'напрасно говорить о чем-либо или доказывать что-нибудь тому, кто не способен или не хочет понять это' (БТСРЯ).

³⁷ *волк в овечьей шкуре* 'о лицемере, человеке, прикрывающем свои дурные намерения, действия маской добродетели' (ФСРЯТих).

komunikacji interpersonalnej. Nadanie definicji charakteru kognitywnego, szerokiego, otwiera możliwość wprowadzenia do niej elementów o różnym statusie semantycznym, ale zawsze relewantnych językowo. Definicja będzie ujawniać cechy zwierząt w zakresie ich wyglądu, funkcjonowania organizmu, poruszania się, wydawanych odgłosów, wydzielanych zapachów, upodobań konsumpcyjnych, relacji z człowiekiem i innymi zwierzętami. Nie będzie ona wytyczać – używając określenia Z. Muszyńskiego (1988: 129) – „linii demarkacyjnej” między wiedzą mieszczącą się w sferze denotacji a wiedzą naiwną, obiegową, wynikającą z konotacji, nawiązującą często do przekonań, sądów, stereotypów, składających się na koncepcję świata, jaka wchodzi w skład świadomości potocznej. W ten sposób w definicji utrwalone zostaną elementy należące do obydwu zasobów informacji: zarówno cechy obiektywne zwierząt, jak i różne konotacje wartościujące, informacje kulturowe, które są istotne w procesie komunikacji. Zaznaczenie w definicji elementów wiedzy potocznej oraz encyklopedycznej, naukowej ułatwia interpretację semantyki frazeologizmów animalistycznych, wspomaga zrozumienie motywacji wielu związków. Wykroczenie poza tradycyjny model definicji ukazuje bogactwo wyzyskiwanego językowego portretu przedstawicieli fauny, różnorodność cech wypływających zarówno z naukowego, jak i z potocznego, obiegowego punktu widzenia³⁸. W ten sposób uwzględnione zostaną zgłaszane przez R. Grzegorzyczką postulaty łączenia w eksplikacjach danych obiegowych z uproszczoną wiedzą naukową (por.: Grzegorzyczkowa 1993). „Dwuoczne postrzeganie świata”, o którym mówi W. Chlebda (Chlebda 1993), pozwoli na połączenie komponentów racjonalnych z naiwnymi, dzięki czemu w pełniejszy sposób będzie można odtworzyć sposoby myślenia człowieka zarówno o świecie, jak i o sobie samym³⁹.

³⁸ Por. rozważania R. Tokarskiego na temat różnych typów racjonalności w kontekście formułowania definicji wyrazów: Tokarski 2001b.

³⁹ W. Chlebda podkreśla, że naukowy charakter, nadmierny scjentyzm i brak odwołań do wiedzy potocznej powodują powstanie definicji ułomnych (Chlebda 2007b: 23). W definicjach leksykograficznych dotyczących opisu zwierząt pojawia się wiele nieścisłości. Sugerują one różne rozumienie zakresu określonego terminu. Na problem ten w kontekście klasyfikacji tematycznej nazw zwierząt zwróciła uwagę B. Batko-Tokarz (2010a; 2010b). W. Chlebda proponuje obuoczny ogląd świata, który polegałby na połączeniu w ramach jednego artykułu hasłowego wiedzy scjencyjnej i wyobrażeń zdroworozsądkowych. Jak bowiem twierdzi uczoney, „Ludzka wizja świata jest jakby rozpięta między biegunem wyobrażeń «racjonalnych», «scjencyjnych» – i biegunem wyobrażeń nieracjonalnych, potocznych, zdroworozsądkowych, obejmuje wszelkie stadia pośrednie między nimi” (Chlebda 1993: 201). Takie rozwiązanie prowadziłoby do odzwierciedlenia obiektów w „ich rzeczywistej postaci wielowymiarowej” (Chlebda 2007a: 32). W potocznym postrzeganiu świata znamienne jest istnienie kategorii rozmytych, nieokreślonych, bez wyrazistego prototypu. Do tych kategorii należą też zwierzę-

Definicja kognitywna jest bardzo przydatna w procesie kształtowania językowych portretów zwierząt hodowlanych⁴⁰. W niniejszej monografii portrety te zostaną wymodelowane na podstawie frazeologizmów. W przyszłości będzie je można wykorzystać w praktyce leksykograficznej, a także w dalszej eksploracji językowo-kulturowej. Mogą one być szczególnie pożądane przy tworzeniu słownika obejmującego frazeologizmy animalistyczne, który będzie zawierał artykuły hasłowe, rozbudowane o elementy wiedzy obiegowej, uwarunkowane kulturowo. Uwzględnienie definicji kognitywnej przy tworzeniu opracowań leksykograficznych o profilu faunicznym proponuje J. Szerszunowicz:

W przypadku słowników frazeologicznych podanie definicji kognitywnej pozwala na przekazanie użytkownikowi podstawowych informacji na temat językowego obrazu danego zwierzęcia, które są istotne z kulturowego punktu widzenia, a które nie mieszczą się w opisie danej nazwy zawartym w innych opracowaniach leksykograficznych, zwłaszcza w słownikach ogólnych. Włączenie do słownika frazeologizmów faunicznych tego typu definicji pozwoli korzystającym z niego osobom na zrozumienie motywacji wielu stałych połączeń wyrazowych, co wpłynie pozytywnie na ich przyswojenie i utrwalenie. Ponadto ułatwi swobodne posługiwanie się związkiem faunicznym w rozmaitych kontekstach (Szerszunowicz 2014a: 15).

Dzięki wykorzystaniu elementów definicji kognitywnej w praktyce leksykograficznej możliwe będzie ukazanie opisywanych fragmentów rzeczywistości w sposób pełniejszy, odpowiadający nie tylko wiedzy encyklopedycznej, naukowej, cechom określanym jako esencjalne, ale i typowym, ludzkim doświadczeniom, reprezentatywnym stereotypom i tradycjom. Dokonanie charakterystyki badanych podmiotów z dwu różnych perspektyw umożliwi ukazanie ich w sposób „dwuoczny”, wielostronny, prawdziwy⁴¹. Wydaje się, iż w odniesieniu do definiowania haseł słownikowych, związanych ze światem fauny, rola naiwnego obrazu świata jest uzasadniona, ponieważ wyjaśnia motywację wielowyrazowców. Nie może być ona jednak zupełnie oderwana od wiedzy naukowej, gdyż najczęściej właśnie łącznie tworzą one w umysłach ludzi jakość, która odpowiada za werbalizację zjawisk bliskich ludzkiemu poznaniu i doświadczeniu. Słuszna jest

ta, co pokazały badania A. Szczekockiej-Augustyn, B. Wereszczyńskiej, T. Zagrodzkiej (Szczekocka-Augustyn, Wereszczyńska, Zagrodzka 1996). Konstruowanie definicji powinno natomiast unikać nieokreśloności.

⁴⁰ J. Bartmiński uznaje, iż definicja kognitywna „za cel główny uznaje zdanie sprawy ze sposobu pojmowania przedmiotu przez mówiących danym językiem, tj. ze sposobu utrwalonej społecznie i dającej się poznać poprzez język i użycie języka, wiedzy o świecie, kategoryzacji jego zjawisk, ich charakterystyki i wartościowania” (Bartmiński 2012: 42).

⁴¹ Odwołuję się w tym miejscu do artykułu W. Chlebdy *Słownik a „dwuoczne postrzeganie świata”* (Chlebda 1993).

refleksja P. Żmigrodzkiego na temat istoty naiwnego obrazu świata. Uczony pisze: „czy nie jest on (ów naiwny obraz świata – A. P.) tylko pewną idealizacją, a rzeczywisty obraz świata mówiących dziś po polsku jest konglomeratem zarówno wyobrażeń «naiwnych», jak i przekazów kulturowych oraz wiedzy nabytej w trakcie edukacji szkolnej” (Żmigrodzki 2010: 37). Utrwalone we frazeologii wizerunki zwierząt hodowlanych wyrastają w znakomitej swej części z wiedzy subiektywnej użytkowników polszczyzny i ruszczyzny. Wsparte są jednak też elementami wiedzy racjonalnej⁴².

5. CHARAKTERYSTYKA KOMPOZYCJI NINIEJSZEGO OPRACOWANIA

Nawiązując do przedstawionych refleksji, pragnę podkreślić, iż uświadomienie sobie antropocentrycznego ukierunkowania frazeologii animalistycznej podsuwa sposoby interpretacji znaczeń komponentów poszczególnych związków. Tylko włączenie człowieka – jednocześnie twórcy i użytkownika języka – do analizy pozwala odpowiedzieć na pytania, dlaczego portrety zwierząt mają taki, a nie inny kształt. Antropocentryzm motywuje kierunki aksjologizacji rzeczywistości zamkniętej w analizowanym wycinku frazeologii, pozwala określić i odtworzyć specyfikę systemu aksjonormatywnego. Z antropocentryzmem związana jest także taka cecha frazeologii zwierzęcej, jak odzwierciedlenie praktycznego punktu widzenia i ocen pod kątem potrzeb zwykłego człowieka.

Frazeologia animalistyczna łączy się zatem z dwoma kluczowymi pojęciami: antropocentryzmem i konotacją. Uwzględnienie podczas analizy jednostek faunicznych odcieni konotacyjnych oraz zasad antropocentryzmu umożliwia zrozumienie charakteru motywacji wielu jednostek, odtworzenie relacji między znaczeniami komponentów animalistycznych a znaczeniami globalnymi związków. Z tego powodu w części wprowadzającej nie może zabraknąć rozważań dotyczących obydwu zasygnalizowanych zagadnień. Im też zostaną poświęcone odrębne rozdziały, które będą stanowić wprowadzenie do szczegółowej prezentacji językowych portretów zwierząt hodowlanych. Niniejsza monografia składa się zatem z przedstawionego już *Wprowadzenia* oraz dwóch zasadniczych części. Pierwsza z nich jest wprowadzeniem do szczegółowej analizy materiału egzemplifikacyjnego, pozyskanego ze 114 różnych opracowań i poświęcona jest dwóm kluczowym dla analizy pojęciom: antropocentryzmowi i konotacji. Po krótkiej części ukazującej teoretyczne podejście do obydwu zagadnień proponuję własne,

⁴² „I tzw. scjentyzm, i tzw. zdroworozsądkowość są dwoma typami wiedzy, nie zaś postawami pozostającymi w sprzeczności”, jak ujął to S. Dubisz (podaję za: Żmigrodzki 2010: 36).

autorskie klasyfikacje i typologie. Są one w całości oparte o przykłady z pozyskanego przeze mnie materiału faktograficznego.

W rozdziale zatytułowanym *Antropocentryzm w kontekście badań nad frazeologią animalistyczną* podzieliłam materiał egzemplifikacyjny według kryterium „ludzkiego oglądu rzeczywistości” zamkniętej w języku i wyprowadziłam trzy modele antropocentryczne. Starłam się, aby klasyfikacja ta ujmowała materiał w sposób całościowy (o ile daną jednostkę można motywować antropocentryzmem).

Rozdział drugi części wprowadzającej poświęcony został charakterystyce konotacji, jakie przysługują frazeologizmom zwierzęcym. Jego tytuł brzmi *Konotacja w kontekście badań nad frazeologią animalistyczną*. Sygnalizuje on pewne aspekty, które zostaną rozwinięte w analitycznej części monografii i szczegółowo podsumowane w *Zakończeniu*.

Odtworzenie językowych portretów zwierząt hodowlanych w przestrzeni semantyczno-kulturowej, reprezentowanej obszernie przez dane językowe polszczyzny i ruszczyzny, nie jest możliwe bez uwzględnienia konotacji, zarówno tych wyrazistych, jak i mniej oczywistych, ukrytych za danymi kulturowymi. Portrety uzyskane dzięki metodzie definicji kognitywnej pozwalają w kompleksowy sposób zorientować się, jakie cechy fauny zostały przez człowieka wyeksponowane językowo i na jakiej zasadzie. Czy są to cechy obiektywne, czy subiektywne, umowne, „malujące” *de facto* za pomocą obrazów zwierzęcych portrety ludzkie.

Zasadnicza część monografii poświęcona zostanie szczegółowej charakterystyce pięciu zwierząt hodowlanych, które można nazwać również gospodarskimi. Są to zwierzęta udomowione stosunkowo dawno, odkryte podczas wykopalisk archeologicznych, odsłaniających najstarsze siedziby ludzkie. Wybór *kozy*, *owcy*, *trzody chlewnej*, *bydła* i *konia* do analizy podyktowały również ustalenia lingwistów, którzy badali frekwencyjność nazw zwierząt hodowlanych jako podstaw frazeologizmów faunicznych (Курбанов 2001; Буробин 1995a; Буробин 1995b; Skawiński 2000; Gurbisz 1982). Także moje badania potwierdziły, iż to właśnie te gatunki są najsilniej „obecne” we frazeologii słowiańskiej. Zwierzęta będą omawiane w podanej kolejności: od najmniej licznych, po najbardziej liczne. Różnice w postrzeganiu – tak wydawać by się mogło – podobnych reprezentantów fauny wyeksponowane zostaną dzięki zestawieniom ujętym w tablice po omówieniu każdego z gatunków. Natomiast obszerne *Zakończenie* zamkną definicje wszystkich spośród omówionych w części analitycznej gatunków *braci mniejszych*.

CZĘŚĆ I

WPROWADZENIE DO FRAZEOLOGII ANIMALISTYCZNEJ

ROZDZIAŁ I

ANTROPOCENTRYZM W KONTEKŚCIE BADAŃ NAD FRAZEOLOGIĄ ANIMALISTYCZNĄ

W kontekście badań nad frazeologią animalistyczną pojęciem kluczowym jest antropocentryzm. Motywuje on szereg stałych połączeń wyrazowych i odzwierciedla sposób istnienia *człowieka w języku*, jego preferencje i wyznawany system wartości. Dzięki antropocentryzmowi można określić jednoznacznie, co w odczuciu ludzi jest dobre, ładne, przyjemne, bezpieczne i pożyteczne, a co wiąże się z pojęciami zła, brzydoty, braku przyjemności, niebezpieczeństwa i straty finansowej. Przedstawione w dalszej części rozważania zmierzają ku charakterystyce wyodrębnionych przeze mnie modeli antropocentrycznych, w jakie wpisuje się zgromadzony materiał egzemplifikacyjny. Uczynienie z człowieka punktu odniesienia wobec ujętych językowo zjawisk pozwala uchwycić ludzką wizję świata, jaka została zamknięta w polskich i rosyjskich wielowyrzowcach. Pragnę uczynić opozycję *homo – animal* przedmiotem wnikliwego oglądu, dzięki któremu czytelną stanie się interpretacja zjawisk językowych podczas odtwarzania portretów poszczególnych reprezentantów fauny w drugiej części monografii.

1. ISTOTA ANTROPOCENTRYZMU

Istotę antropocentryzmu doskonale definiuje powiedzenie greckiego filozofa Protagorasa: „Człowiek jest miarą wszechrzeczy”. Według zapoczątkowanego w starożytności poglądu humanistycznego, człowiek stanowi centrum świata i cel wszystkich zachodzących w nim zdarzeń (Чэнь 2014: 26). Antropocentryzm czyni istotę ludzką oraz jej problemy podstawowym punktem odniesienia we wszelkich analizach i dociekaniach.

Z końcem XX w. językoznawczy paradygmat statyczny, systemowo-strukturalny, zastąpiony został przez paradygmat antropocentryczny, kognitywny, funkcjonalny i dynamiczny, zorientowany na pojęcia *homo loquens* i *homo lingualis*, przywracający jednostce status „miary wszechrzeczy” i umieszczający ją w centrum zainteresowań badawczych (Воркачев 2001: 64; Костомаров 2014: 198).

В освоении мира человек совершил путь от самого себя к самому себе же. Иначе говоря, через осознание себя человек пришел к описанию мира, экстра-

полируя знания о себе самом на окружающую действительность [...]. Через окультуривание и осознание окружающего мира человек вернулся к описанию самого себя, „применяя” и „накладывая” на себя знания об окружающем мире (Красных 2002: 233–234).

Antropocentryzm języka stanowi kluczową ideę współczesnej lingwistyki i odzwierciedla percepcyjne, emocjonalne, mentalne, pragmatyczne i inne moduły interpretacji rzeczywistości (Хайруллина, Созинова 2011: 1114). Zgodnie z jego założeniami *homo sapiens* poznaje świat poprzez pryzmat samego siebie i swej roli w świecie. Występuje jako przedmiot opisu, wyznacza zadania i ukierunkowuje proces poszukiwania wartości. „Język jest tworem ludzkim – zaznacza A. Pajdzińska – jakby naturalną konsekwencję owego faktu stanowi to, że przedstawia świat widziany oczyma człowieka, zorientowany na człowieka” (Pajdzińska 1990: 59). Wiele faktów językowych znajduje uzasadnienie po uwzględnieniu w analizach postawy człowieka z przysługującą mu hierarchią wartości. Pełne wyjaśnienie cech konotacyjnych staje się możliwe dzięki uczynieniu z istoty ludzkiej „ośrodka, względem którego relatywizowane są językowo istotne właściwości wszystkich pozostałych składników rzeczywistości” (Tokarski 1991b: 48). O konieczności wprowadzenia do analizy kryterium użytkownika języka przekonująco wypowiedział się R. Tokarski:

W pewnych sytuacjach człowiek jako równorzędny składnik świata poprzez cechy konotacyjne porządkuje ten świat, dostrzegając podobieństwa i zależności między obiektami różnymi, należącymi do różnych sfer pojęciowych. W innym przypadku porządkowanie świata dokonywane jest bardziej subiektywnie: cechy właściwe człowiekowi nakładane są na obiekty, zjawiska itp., nie odnoszące się bezpośrednio do człowieka (Tokarski 1991b: 50).

Zasygnalizowane zależności i sposoby dociekania analogii w sposób bezpośredni dotyczą frazeologii animalistycznej.

Paradygmat antropocentryczny ma swoje źródło w poglądach W. von Humboldta i É. Benveniste’a.

Według niemieckiego filozofa, człowiek, tworząc język, wyraził w jego materii siebie. Uwiecznił w nim wszystko, co wie o sobie i swojej fizyczności, stanach wewnętrznych, emocjach, umyśle, o świecie zewnętrznym. Wobec tego istota ludzka odnajduje siebie w całej przestrzeni języka, myśli, czuje i żyje wewnątrz niego (Гумбольдт 1984: 378).

Francuski językoznawca É. Benveniste rozwija myśl o tym, że w świecie istnieje tylko człowiek władający określonym językiem, komunikujący się za jego pomocą z innymi ludźmi. To właśnie poprzez język określana jest istota człowieka, lingwistyka natomiast powinna być nauką o języku w człowieku i o człowieku w języku (Степанов 2002: 15). Idea uczzonego zakładająca istnienie nierozzerwalnego związku między językiem a człowiekiem wyraża się słowami:

Невозможно отобразить человека без языка, изобретающего себе язык. В мире существует только человек с языком, человек, говорящий с другим человеком, и язык, таким образом, необходимо принадлежит самому определению человека. Именно в языке и благодаря языку человек конституируется как субъект (Бенвенист 1974: 293).

Je. S. Kubriakowa podkreśla, że antropocentryzm polega na badaniu obiektów naukowych przede wszystkim z punktu widzenia ich roli dla człowieka oraz funkcji służących rozwojowi i doskonaleniu jednostki (Кубрякова 1995: 212). Zgodnie z założeniami antropocentryzmu człowiek jest punktem wyjściowym analizy, podmiotem językowym, swoistym ucieleśnieniem najważniejszego ogniwa, które skupia w sobie całokształt rozmaitych cech pozwalających na ujawnienie specyfiki własnego funkcjonowania jako osobowego przedmiotu rozważań naukowych.

2. FRAZEOLOGIA ANTROPOCENTRYCZNA

Język to „okno” do świadomości i duchowości człowieka (Кубрякова 2004: 12). Ilość słownictwa oznaczającego osoby w różnych odmianach polszczyzny czy ruszczyzny stanowi dowód wszechogarniającego język antropocentryzmu. Leksyka charakteryzuje m.in. postępowanie ludzi, ich wygląd, predyspozycje psychiczne, charakter, pozycje społeczne, relacje towarzyskie (Buttler 1978; Мокровкин, Бонифилд, Чжэн Инкуй 1999). Szczególnie plastycznym tworzywem, w którym „przegląda się” człowiek, jest zabarwiona emocjonalnie płaszczyzna frazeologiczna, oddająca hołd w znaczącej mierze ekspresywnej i pragmatycznej funkcji języka.

Фразеология определяется как антропоцентричная подсистема языка, т.к. семантика устойчивых выражений (– А. Р.) отражает в первую очередь области человеческих переживаний, чувств, конфликтов и примирений, сферы действительности, вызывающие повышенную эмоционально-оценочную реакцию личности (Гриднева 2010: 68).

W szeregu prac poświęconych frazeologii człowiek stał się punktem odniesienia i podmiotem analiz (por. w tym zakresie: Солодуб 1982; Krawczyk-Tyrpa 1987; Czurak 1988; Арсентьева 1989; Pajdzińska 1990; Секежицки 1993; Жупек 1996; Яранцев 2001; Једрzejko 2001; Буянова, Коваленко 2004; Spagińska-Pruszek 2005; Hordy 2010; Szerszunowicz 2011; Piasecka 2013; Michow 2014; M. Szymański 2015; Duda 2016)¹.

¹ Przeglądu opracowań frazeograficznych, które w większej czy mniejszej swej części poświęcone zostały tematowi CZŁOWIEK, dokonuje W. Chlebda we wstępie do 8. zeszytu *Podręcznego idiomatykonu polsko-rosyjskiego* (Chlebda 2016: 11–22).

Frazeologizmy odzwierciedlają świat wewnętrzny człowieka, emocje i uczucia, cechy charakteru. Szczególnie istotne miejsce zajmują jednostki będące wykładnią kategorii aksjologicznych, które w ocenie ludzi są istotne dla nich samych, dla innych osób czy całego społeczeństwa. Antropologiczny kierunek badań angażuje człowieka do wszystkich analiz, stawia go w roli najlepszego dzieła stworzenia, poprzez człowieka ustanawia porządek świata. W lingwistyce zasada antropocentryczna czyni swoją dominantą, zgodnie z postulatami É. Benveniste'a, badanie *języka w człowieku i człowieka w języku*: „Фразеологическая картина мира в полной мере реализует принцип антропоцентризма, поскольку представляет собой образное картирование действительности и самого человека как ее части” (Хайруллина, Созинова 2011: 1114).

Badanie frazeologii według zasady *człowieka w języku* zapoczątkowało rozwój nowego kierunku – *frazeologii antropocentrycznej* (Алефиренко 2005: 200), która czyni obiektem swoich analiz ustabilizowane jednostki w różnych językach (por.: Барагудинова 2007; Кисличенко 2012; Сакаева 2009).

Zasada antropocentryczna w lingwistyce jest przejawem globalnego humanizmu nauki. Frazeologizmy odzwierciedlają ludzki punkt widzenia poszczególnych elementów rzeczywistości pozajęzykowej. Analiza zjawisk językowych z punktu widzenia ich roli w życiu ludzi kształtuje określony antropocentryczny obraz świata, akcentujący związek między procesami myślowymi, świadomością człowieka a językiem (Камайданова, Замараева 2014: 115).

3. ANTROPOCENTRYZM FRAZEOLOGII ANIMALISTYCZNEJ

Próbując scharakteryzować swoje uczucia, zachowanie, stan emocjonalny albo wygląd, ludzie często odwoływali się do tego, co jest im bliskie, między innymi do świata zwierząt: „Человек стал сравнивать качества животных с качествами человека, стал переносить на самого себя те качества животных, которые он находил похожими на человеческие” (Кубранов 1999: 28). Zooinimy stanowią bazę wiedzy encyklopedycznej w zakresie informacji o typowych cechach przedstawicieli fauny, a także o tych mniej oczywistych, które nie są ujęte w definicjach słownikowych, ale ukrywają się za bogatą siecią konotacji semantycznych. Bardzo często wykorzystuje się je do mówienia o ludziach. Obrazy *braci mniejszych* służą do przedstawienia sylwetki człowieka we wszystkich możliwych aspektach (por.: Мартинская 2002; Rak 2007b; Nowakowska 2003; Жук 1996; Смирнова 2009; Szerszunowicz 2011). Niektórzy badacze zajmują się opisem językowo-kulturowego obrazu człowieka, stawiając tym samym istotę ludzką w centrum analizy lingwistycznej. Charakteryzowana jest fizyczność ludzi, sfera mentalna oraz emocjonalno-uczuciowa. Frazeologizmy animalistyczne są atrakcyjnym tworzywem służącym opisowi ludzi pod wieloma względami.

J. Szerszunowicz odtworzyła obraz człowieka na podstawie polskich, angielskich i włoskich frazeologizmów animalistycznych, uwzględniając w opisie dziesięć grup tematycznych (wygląd, poruszanie się, fizyczność, relacje społeczne i międzyludzkie, działania, inteligencja, charakter, emocje, wybrane kategorie świata człowieka) (Szerszunowicz 2011). Badaczka ta ukazała, iż o większości zjawisk dotyczących ludzi można mówić za pomocą jednostek zwierzęcych. Konceptualnego przeglądu frazeologizmów zoonimicznych, charakteryzujących wiek, wygląd, cechy, emocje, stany, stosunki międzyludzkie oraz postępowanie i zachowanie człowieka, dokonała I. Vidović Bolt (2008). Również M. Rak udowodnił, iż możliwe jest uchwycenie językowego portretu człowieka na podstawie polskiej animalistycznej frazeologii gwarowej (Rak 2007b). „Близость животных к людям превращает их в своего рода «зеркало», в котором индивид видит мир и себя” (Корман 2007: 43). Metaforyzacja zoonimów odzwierciedla powszechną tendencję antropocentrycznego ujmowania rzeczywistości w języku (por.: Лютикова 2001; Соткилава 2003; Фролова 2005a; 2005b). Dotyczy ona rejestracji przede wszystkim cech negatywnych i odpowiadającego im wartościowania w postaci antyprzykładów. Przypisywanie człowiekowi cech bycia pięknym, dobrym i wartościowym odbywa się na zasadzie jednoczesnego odebrania takich cech zwierzętom (por. Tokarski 1992: 76; Rak 2007: 113), które ukazywane są jako nieproporcjonalne, bezmyślne, nieudolne, nieatrakcyjne. Jak jednak zaznaczają T. W. Markielowa i O. G. Habarowa, „происходит не слепое сопоставление жизни человека с жизнью животных [...], а выявление в повадках животных [...] черт, свойственных мироощущениям человека” (Маркелова, Хабарова 2001: 168).

Frazeologia organizuje językowy obraz świata i sposoby jego konceptualizacji według zasady *człowieka w języku*. Znaczenie wielu jednostek ujawnia sposób patrzenia ludzi na królestwo zwierząt². Antropocentryzm przejawia się w pejoratywizacji leksyki animalistycznej, odzwierciedlającej sposoby jej wartościowania³. Nazwy zwierząt, za pomocą których charakteryzowany jest człowiek, obciążone są z reguły negatywnymi konotacjami. Dotyczą one wyglądu, sprawności intelektualnej, postaw określanych jako naganne moralnie. Język wprowadził dla *braci mniejszych* nominacje „gorsze” w stosunku do tych, które zarezerwowane są dla gatunku *homo sapiens* (Kempf 1985: 125; Steffen 1986). Słowa *morda*, *ryj*, *łeb*, *zreć*, *zdechnąć* użyte w odniesieniu do człowieka mają jednoznacznie negatywne zabarwienie. Z. Kempf używa terminu *arystokratyzm* na określenie postawy człowieka, jaką przyjmuje on wobec zwierząt. Termin ten podkreśla wyższość

² Warto w tej kwestii sięgnąć po tom „Języka a Kultury” z 2003 r., który został poświęcony refleksji na temat opozycji *homo – animal* w języku i kulturze.

³ Por. na przykład prace R. Tokarskiego poruszające tę kwestię: Tokarski 1988, 1991a, 1991b, 1991c, 2002, 2004.

ludzi nad zwierzętami, dominację *homo sapiens*, którzy dzięki intelektowi ujarzмили zwierzęta i podporządkowali je sobie w wielu dziedzinach życia. Stąd na przykład wyrażenie *понасть в руки правосудия* odbierane jest jako neutralne, natomiast *понасть в лапы правосудия* implikuje już negatywną ocenę „właściciela łap” (Яковлева 1998: 411). Zoonimy przekształcają się w wyzwiska, eksponując przywary przypisywane zwierzętom. Są przejawem ostrej agresji słownej, ukazującej sposób widzenia fauny. Metafory zwierzęce służą poniżaniu, ośmieszaniu lub obrażaniu drugiej osoby. Mają one niejako uwolnić nadawcę od złych emocji (Szerszunowicz 2006: 179). Nazwy zwierząt, użyte metaforycznie w odniesieniu do człowieka, „są przypadkiem złamania językowego konwenansu (tabu) zabraniającego obrażania innych ludzi” (Skawiński 2002: 257). W przypadku zoonimów obraza polega na przyrównaniu człowieka do istoty, która nim nie jest, a więc gorszej, bo nie stworzonej na podobieństwo boskie i pozbawionej nieśmiertelnej duszy (por.: Skawiński 2002: 257 oraz Смирнова 2009: 50). Zalety pocziwiej dostarczycielki mleka umniejsza się poprzez wykorzystywanie jej obrazu do obraźliwego określenia kobiety: *корова* ‘*pot. posp.* o kobiecie niezgrabnej, ociężałej, leniwej’ (USJP); *корова* ‘крупная женщина, неловкая, глупая’ (TCPCE). Również w świni widzi się przede wszystkim istotę godną pogardy. Potoczny ogląd świata niesprawiedliwie potraktował jej upodobanie do kąpieli w błocie jako przejaw niechlujstwa, czyniąc ją nie tylko symbolem wszelkiego brudu, ale też nieokrzesania, niegodziwości, wulgarności, tępoty. Zoonim *свинья* jest bardzo mocnym wyzwiskiem⁴: *свинья* ‘człowiek podły, zły, nikczemny’ (SPP); *свинья* ‘низкий, подлый человек; эгоист нахал’ (СРБ). Podobnie rzecz przedstawia się w odniesieniu do ustabilizowanych jednostek językowych, zawierających jako komponent zoonim lub określenie części ciała zwierzęcia. Związki te w sposób negatywny charakteryzują człowieka oraz pełnią funkcję wyzwisk ekspresywnie nacechowanych, zastępując często neutralne odpowiedniki słowne (Rak 2016: 93)⁵. Wprowadzenie komponentów animalistycznych do frazeologizmów zabarwia je emocjonalnie i ujawnia generalnie pejoratywne wartościowanie przedstawicieli fauny, dotyczące ich:

⁴ Pragnę odwołać się w tym miejscu do mojego artykułu (Piasecka 2013b), w którym przytaczam szereg synonimów słowa *свинья*. Eksponują one pejoratywny sposób wartościowania zwierzęcia przez człowieka.

⁵ Por. też: Sojka-Masztalerz 2010; Skawiński 2002; Szerszunowicz 2006; Kobos 2011. Należy jednak zaznaczyć, iż pejoratywizacja portretów zwierzęcych nie jest jedynym wyznacznikiem uczuciowego nastawienia człowieka wobec *braci mniejszych*, jakie utrwalone zostało w języku. Liczne afektonimy, typu *misiu*, *kotku* czy *zabko* dowodzą zgoła innego podejścia człowieka do świata fauny. Warto sięgnąć chociażby po listę afektonimów zwierzęcych, jakie przytacza w swojej monografii J. Szerszunowicz (Szerszunowicz 2011: 43).

– выгладу: *masz ryj jak świnia* ‘зврот до особы брыздыкй’ (NSGU); *свиное рыло* ‘о крайне неприятном, отталкивающем лице человека’ (БСРРЭР); *jaka koza z krzywą głową, takie dzieci po niej będą* ‘о наследовании злых черт родительских’ (PSWP); *корявый козел* ‘о некрасивом молодом человеке’ (БСРпор),

– budowy ciała: *как стельная корова* ‘о толстой, полной женщине с большим животом’ (БСНС); *как коза брянская*⁶ ‘о худой, истощенной и костлявой женщине’ (БСНС); *końska szczęka* ‘*щечка* bardzo wydatna, z długimi zębami’ (WSFPWN); *ножки у кого-л. как у козленка (козлика)* ‘о длинных, слабеньких и тонких ножках (с крупными коленями) юноши, подростка’ (БСНС),

– zachowania: *напасть на кого-л. как козы на покляпое*⁷ *дерево* ‘о набросившихся на кого-л. слабого, утратившего силы и власть человека’ (БСНС); *бекаć jak stara krowa* ‘комуś odbiło się w obecności innych, co sportkało się z ich dezaprobatą’ (SFGD); *переть напролом как бык* ‘об энергично, нахально и грубо продвигающемся куда-л. человеке’ (БСНС); *жрать как лошадь* ‘о много и жадно едящем человеке’ (БСНС),

– wydzielanych zapachów i wydawanych odgłosów: *cuchnąć jak kozioł* ‘(о mężczyźnie) być zaniedbanym, nie myć się, wydawać nieprzyjemną woń’ (WSFJP); *ржать как кобыла* ‘об очень громком, грубом и глупом женском смехе’ (БСНС); *тьмякать*⁸ *как свинья <сущая>* ‘о громко чавкающем за столом человеке’ (БСНС),

– sposobu i miejsca życia: *brudno jak u świń* ‘о miejscu, gdzie jest bardzo brudno’ (JKOZR); *жить как свиньи в сажу*⁹ ‘о грязно, нечистоплотно, в неприбранном доме живущих людях’ (БСНС); *баранье стадо* ‘бессмысленные подражатели’ (РМР),

– cech charakteru i sprawności intelektualnej: *barani łeb* ‘z negatywnym na-cechowaniem emocjonalnym osoba bezmyślna i mało rozumiejąca albo nawet głupia’ (SFGD); *глуп, как пара купеческих лошадей* ‘об очень глупом человеке’ (РМР); *упрямый как козел* ‘об очень упрямом, неуступчивом и несговорчивом человеке’ (БСНС); *cielę na niedzielę* ‘недоłęга; popychadło; nieśmiały’ (WSFJP).

⁶ Słowo gwarowe: *брянская* ‘брянская’ (podają za БСНС).

⁷ Przestarzałe słowo o znaczeniu ‘кривой’, odnotowane przez W. Dala w ТСЖВЯ.

⁸ Słowo gwarowe: *тьмякать* ‘жевать’. Sam frazeologizm odnotowano w gwarach pskowskich (СПП).

⁹ Słowo gwarowe: *саж* ‘хлев, свинарник’. Zostało ono utrwalone w rękopisie materiałów zgromadzonych przez W. P. Czałowa (Чалов 1982; por.: wykaz literatury БСНС: 797). Materiały te dotyczą stałych rosyjskich zwrotów porównawczych, charakterystycznych dla obszaru istniejącego niegdyś obwodu kubańskiego. Kubań to historyczno-geograficzna kraina w Rosji. Do 1918 stanowiła ona część Imperium Rosyjskiego.

Ekspresywność i ocena są podstawowymi elementami zarówno samych zonomów, jak i frazeologizmów animalistycznych¹⁰ (por.: Rak 2007b: 15). Wyraziście odzwierciedlają to związki z komponentem *świnia*: *сусало*¹¹ *у кого-л. как у свиньи* ‘o czym-ł. опухшем, оплывшем от пьянки лице’ (БСНС); *норка*¹² *у кого-л. <грязная> как у свиньи* ‘o czym-ł. грязном, испачканном лице’ (БСНС); *ubierz świnie w złoto, ona wlezie w błoto* ‘o trwałych, niezbywalnych wadach człowieka’ (PSWP). Komponenty animalistyczne mają na celu wprowadzenie do frazeologizmów odcienia pogardy, lekceważenia czy ironii. Są nośnikami wszelkich negatywnych składników struktury semantycznej ustabilizowanych jednostek, stanowią o ich obrazowości i dynamice formy wewnętrznej¹³. Postawioną tezę ilustrują związki animalistyczne zabarwione emocjonalnie, wykorzystywane w codziennej, nieoficjalnej komunikacji interpersonalnej:

– z intencją oddania ukrytej złośliwości czy szyderstwa: *świnia nie chce długo żyć, tylko dobrze jeść i pić* ‘o ludziach, którzy lubią tylko uciechy życiowe’ (NKP); *dobra świnia wszystko zje* ‘o osobach, które podejmują się wszystkich zadań’ (NKP); *śmieje się jak szkapa do owsa* ‘cieszy się i śmieje w oczekiwaniu czegoś przyjemnego’ (RB); *красивый як кинь сивый*¹⁴ ‘об очень некрасивом, внешне неприятном от старости человеке’ (БСНС); *tłumaczyć jak dziadek krowie na granicy* ‘ktoś wkłada wiele wysiłku i poświęca wiele czasu na wytłumaczenie jakiegoś problemu innej osobie, która jednak niczego nie rozumie’ (SFGD),

– w celu podkreślenia wyższości nadawcy w stosunku do odbiorcy: *ty świński ogonie!* ‘wyzwisko’ (SFJPS); *тукать на кого-л. как на коня* ‘понукать, побуждать кого-л. к действию; постоянно ругаться с кем-л., кричать на кого-л.’ (БСНС); *лысым жеребенок уродился, лысым и в могилку ляжет* ‘генетически заложенные свойства у человека не меняются’ (БСРПос); *кто-л. паршивая овца* ‘негодный, бесполезный человек’ (ИСРФ); *катись к кобыле под хвост чай пить!* ‘требование удалиться, уйти, не мешать кому-л.’ (БСРПог),

– z zamiarem zasygnalizowania uczucia pogardy bądź dezaprobaty wobec podmiotu wypowiedzi: *z kogoś wyszło prosię* ‘ktoś zachował się w jakiejś sytuacji

¹⁰ Osobne studia w podjętej kwestii podjęli J. Zimnowoda (2003) oraz M. Rak (2016). Obejmowały one materiał polszczyzny.

¹¹ Słowo odnotowane w gwarach obwodu orłowskiego: *сусало* ‘грубое лицо, рожа’ (СОГ).

¹² Słowo gwarowe: *норка* ‘лицо’; *первонач.* ‘морда животного’. Zostało ono odnotowane w СРНГ.

¹³ Na temat formy wewnętrznej frazeologizmów por. rozważania A. Spagińskiej-Pruszk w monografii *Intelekt we frazeologii polskiej, rosyjskiej i chorwackiej* (Spagińska-Pruszk 2005: 40–64).

¹⁴ Porównanie pochodzi ze zbioru przysłów, porzekadeł i zagadek zebranych z obszaru istniejącego niegdyś obwodu kubańskiego (ПІЗК). Posiada pisownię niestandardową dla rosyjskiego języka literackiego.

nieetycznie, niemoralnie' (SPP); *stary cap* 'starszy, lubieżny, obleśny mężczyzna niestosownie do swojego wieku wykazujący zainteresowanie młodymi kobietami' (WSFJP); *zdechł jak świnia* 'umarł w nędzy i zapomnieniu' (RB); *cisnąć się jak barany* 'pchać się tłumnio, napierać wraz z tłumem; gnieść się w tłumie' (WSFJP); *глуп как сивый мерин* 'o чрезвычайно глупом человеке' (БСНС); *сопеть как охренелый*¹⁵ *боров* 'o шумно сопящем, пыхтящем человеке (особенно пьяном)' (БСНС); *пошла свинья в огородники: на морковь, на репу, на белу капусту* 'предоставили человеку иметь дело с его слабостью' (БСРПос); *лицо у кого-л. как у лошади* 'o чьем-л. некрасиво длинном лице' (БСНС).

Realia świata zwierzęcego eksponują wszelkie doznania pejoratywne, jakie towarzyszą człowiekowi w kontaktach z innymi ludźmi. Służą do werbalnego zaakcentowania skali, z jaką przeżywa się dane zjawisko. Dodatkowo stanowią wyraz oceny, a jednocześnie ludzkiej postawy wobec wszystkiego, co nie wchodzi w skład sfery *homo*. Przytoczę słowa K. Mosiołek-Kłosińskiej, z którymi trudno się nie zgodzić:

Użytkownicy języka jakby nie dostrzegają istnienia negatywnych cech u siebie, natomiast chętnie przerzucają je na innych. Postrzegają je jako nieludzkie. Istnieje zatem potrzeba wyrażania pewnych właściwości człowieka w sposób metaforyczny – za pomocą leksyki „zwierzęcej”. Jest to przejaw pewnego ogólniejszego zjawiska językowego, polegającego na negatywnym wartościowaniu innych, nie zaś siebie (Mosiołek-Kłosińska 1997: 76).

Oto kilka przykładów, które w obrazowy sposób „mówią” o ciemnych stronach stosunków międzyludzkich za pomocą realiów zwierzęcych: *póki świat światem, wilk owcy nie będzie bratem* 'o niemożliwej, nieprawdopodobnej przyjaźni' (NKP); *rozmawiać jak gęś z prosięciem* 'rozmawiać z kimś, nie rozumiejąc się nawzajem' (USJP); *будут целы овцы, коли волк стережет* 'o плохом управлении, от которого все страдают' (БСРПос); *дерет коза лозу, а волк – козу, а мужик – волка, а поп – мужика, а попа – приказный, а приказного – черт* (БСРПос); *смотреть на кого-л. как волк на теля* 'об алчно, жадно глядящем на кого-л. человеке' (БСНС).

Negatywne aspekty własnego życia ludzie definiują za pomocą określeń spoza „ludzkiego” kręgu (por.: Tokarski 1991a, 2002, 2004; Pajdzińska 1991, 2001; Rak 2016). Wszystko bowiem, co NIE-ludzkie jest ułomne. Zestawienie *homo* – *animal* jest równoznaczne opozycji *dobry* – *zły*¹⁶: cechą zwierzęcego jest gorszość zrelaty-

¹⁵ Nacechowany wulgarnie przymiotnik *охренелый* znaczu 'вульг.-прост. эвфем. обалдевший'. Podaje za БСНС.

¹⁶ Opozycja *homo* – *animal* stanowi uszczegółowienie opozycji *swój* – *obcy*. Problem ten w odniesieniu do problematyki zwierzęcej poruszyła m.in. A. Pajdzińska w artykułach: 1995, 2001b.

wizowana do sfery ludzkiej. Nie przez przypadek to, co nieprzyjemne, niekształtne, postrzegane jako niekulturalne czy nieeleganckie z perspektywy *homo sapiens*, werbalizowane jest za pomocą obrazów związanych z królestwem zwierząt.

Frazeologia animalistyczna stanowi tę warstwę wewnątrz całego zasobu frazeologicznego każdego języka, w której antropocentryzm uwidacznia się w sposób szczególnie czytelny¹⁷. Ludzie porównywani są do zwierząt, a za pomocą zwierzęcych części ciała opisywane jest ciało człowieka. Charakterystyki te, jak zostało już zasygnalizowane, dotyczą najczęściej negatywnych stron natury ludzi, ich życia i kontaktów z innymi osobami. Wady człowieka zyskują bowiem na wyrazistości, gdy mówi się o nich poprzez odniesienia do poszczególnych *braci mniejszych*. Ludzie chętnie komunikują o swoich przywarach i defektach poprzez pryzmat świata zwierzęcego. Porównywanie ludzi do przedstawicieli fauny opiera się często na podwójnej metaforyzacji: cechy ludzkie przypisywane bywają zwierzęciu, aby następnie znowu zostały odniesione do człowieka (por.: Mosiołek-Kłosińska 1997: 76; Anusiewicz 1992: 208; Rak 2006: 373). Pejoratywizację portretów zwierząt ilustrują frazeologizmy słowiańskie. Ukazują one tendencję przenoszenia przypisywanych zwierzętom ułomności na człowieka w zakresie:

– braku kultury: *свинье только рыло просунуть, и вся пролезет* ‘o беззастенчивом, некультурном, наглom человеке’ (ТСЖВЯ); *pchać się jak świnia do koryta* ‘walczyć o zdobycie czegoś za wszelką cenę, wszystkimi sposobami’ (PSWP);

– brzydkiego wyglądu: *козья морда* ‘o человеке с неприятной, отталкивающей внешностью’ (БСРПог); *толстая как корова* ‘ob очень толстой, расплывшейся женщине’ (БЧНС);

– ociężałości umysłowej: *rozmowa jak z kobyłą u płotu* ‘rozmowa nieodnośząca skutku; rozmowa z kimś głupim, niczego nierozumiejącym’ (RB); *смотреть на кого-л., что-л. как корова на писанные ворота* ‘o глядящем на кого-л., что-л. в тупом недоумении человеке’ (БЧНС); *дупее лошади* ‘ob очень глупом человеке’ (БЧНС);

– zachowania godnego potępienia: *robić kogoś w konia* ‘oszukiwać kogoś, wykorzystując jego naiwność lub niewiedzę’ (PSWP); *leżeć martwym bykiem* ‘leżąc na posłaniu, próżnować, wylegiwać się, byczyć się’ (USJP);

– nieudolności w poruszaniu się: *идти коровой* ‘ob идущей в перевалку пьяной женщине’ (БЧНС); *żwawy jak wół w pługu* ‘bardzo powolny, ociężały’ (RB);

¹⁷ M. Rak odnotowuje w swoim artykule, iż antropocentryzm polskiej, gwarowej frazeologii zwierzęcej przejawia się w tym, iż zdecydowana ilość jednostek z badanego kręgu tematycznego dotyczy właśnie człowieka, obiektów z jego otoczenia lub zwracających z pewnych względów jego uwagę. Liczebność frazeologizmów z poszczególnymi komponentami odpowiada roli danego zwierzęcia w życiu ludzi. Wartościowanie jest przypisywane zwierzętom także z pozycji *homo sapiens* (por.: Rak 2006).

– nieumiarkowania w jedzeniu i picciu: *пить как конь* ‘o mnogo pьющем человеке, пьянице’ (БСНС); *жрать как лошадь* ‘o mnogo i жадно едящем человеке’ (БСНС); *žreć jak wół* ‘jeść bardzo dużo’ (RB).

Związki niosą także pejoratywną charakterystykę sposobu bycia czy moralności przedstawicieli *homo sapiens*: *как норовистая лошадь* ‘ob очень упрямой, неуступчивой и вспыльчивой женщине’ (БСНС); *облезлый козел* ‘o мерзком, гнусном, обычно старом, потрепанном человеке’ (БСРПог); *свинья свиной* ‘o грубом, наглom, грязном и невежественном человеке’ (СРБАМ); *беззащитный как овца* ‘o неспособном постоять за себя человеке’ (БСНС); *parszywa owca* ‘ktoś kompromitujący społeczność, do której należy i potępiany przez nią; odszczepieniec, wyrzutek’ (WSFJP).

Nazwy zwierząt hodowlanych otoczone są w większości przypadków negatywnymi konotacjami. Język akcentuje uzależnienie kóz, owiec, krów, świń i koni od ludzi: to człowiek dba o przedstawicieli fauny, zapewnia im pokarm, zmusza do pracy (często ponad siły), karze. Ludzie starają się wszelkimi sposobami panować nad zwierzętami, porządkować ich świat na swój obraz i podobieństwo (Tokarski 1992: 77). Nierzadko bywają wobec zwierząt okrutni. Związki, poruszające ten problem, akcentują przewagę człowieka nad fauną i wpisują się w antropocentryczne wyprofilowanie języka, które znajduje wyraz we wspomnianej już opozycji *homo – animal* (por.: Wysoczański 2003: 88–93): *gdy konia nie może, bije po holoblach* (NKP); *na konia trzeba bicza* (JKOZR); *gdy konia łowią, dają obroku, a kiedy złowią, kijem po boku* (NKP); *коли не по коню, так по оглоблям* (БСРПог); *кобылку бьют, женке наветки дают*¹⁸ (БСРПос); *тюкают на кого-л. как на коня* (БСНС); *забить кого-л. как слепую лошадь* (БСНС); *бить кого-л. как ломовую лошадь* (БСНС); *бить кого-л. как сидорову козу* (БСНС). Języki słowiańskie podkreślają, że zwierzęta, które nie poddają się woli człowieka, zasługują na surową karę: *konja rączego przytrzymaj, leniwego chlustaj* (NKP); *корова не идет – хвост ломают* (БСРПос). Człowiek traktuje zwierzęta jako źródło pokarmu, karmi je, aby były dorodne fizycznie i aby następnie wykorzystać je w celach kulinarnych (*кормят вола, чтоб кожа была гладка* [БСРПос]; *na rzeź cię, byśku, chowają, przetoć dobry obrok dają* [NKP])¹⁹.

¹⁸ Częścią przysłowia jest używany w różnych gwarach idiom *давать наветки кому-л.* ‘волоград. горьк. забайк. сиб. говорить намеками; наекать кому-либо на что-либо’ (БСРПог).

¹⁹ J. Skawiński podkreślił, iż pojęcia *okrutieństwo* używa się w odniesieniu do ptaków i zwierząt. Nie funkcjonuje ono, na przykład, wobec ryb. Współcześnie wymaga się, aby zwierzęta hodowlane zabijano według humanitarnych metod (Skawiński 2000: 99). Niehumanitarne metody są bowiem *okrutne*, a tego współczesny świat chce uniknąć. Powyższa uwaga nieco zmienia wizerunek człowieka, który w świetle danych językowych często jest bezwzględny wobec tak bliskich mu przedstawicieli fauny. Jak podkre-

Przestrzeń zarówno polszczyzny, jak i ruszczyzny podkreśla służalczą rolę zwierząt hodowlanych w życiu człowieka oraz bezwzględność ludzi wobec zależnych od nich istot. Nadmiernej eksploatacji przedstawicieli fauny dotyczy seria frazeologizmów słowiańskich o ogólnym znaczeniu 'pracować bardzo ciężko'. Ich reprezentatywna ilość świadczy o powszechności ujęzykowanego zjawiska: *harować jak wół* (PSWP); *pracować jak <ten> wół <roboczy>* (WSFJP); *chodzić jak koń w kieracie* (PSWP); *pracować jak koń* (WSFPWN); *как черный бык работать* (БЧНС); *работать как конь* (БЧНС); *везти как бык* (БЧНС); *работать как <ломовая> лошадь* (БЧНС); *ворочать как сивый мерин* (БЧНС). Ilustracją bezwzględnego traktowania przedstawicieli fauny przez ludzi są też inne związki: *przywykł jak wół do jarzma* 'o ciężkiej i męczącej pracy' (RB); *koń roboczy* 'człowiek pracujący bardzo dużo, ponad siły' (WSFJP); *orać w kogoś jak w <łysego> konia (<łyśa> kobyłę)* 'orać kimś; zmuszać kogoś do ciężkiej pracy, wykorzystywać kogoś' (WSFJP); *<глядеть, смотреть> как бык из-под ярма* 'o крайне устало, измученно, страдальчески глядящем человеке' (ССРЯМ); *переть свой воз точно вол* 'o покорно несущем бремя жизненных забот человеке' (БЧНС).

Człowiek wykorzystuje zwierzęta do tych zadań, których wykonanie wymaga dużego nakładu siły. Dzięki temu polepsza jakość własnego życia, oszczędza energię i zdrowie kosztem innych istot: *nie dla siebie, dla других wół sobie jarzmem grzbiet naciera* (NKP); *взваливать что-л. на кого-л. как на лошадь* (БЧНС); *оседлать как лошадь* (БЧНС); *нагружать что-л. на кого-л. как на вола* (ССРЯМ). Niewiele pożytku człowiek widzi w osobnikach starych i słabych fizycznie. Z tego względu nie szanuje ich: *starego konia wyrzucają z cugu* (NKP); *stary koń do gnoju, choć przedtem służył w boju* (СААПГ); *старого коня не кормят, а старого добра не слушают* (БСРПос).

Asocjacje melioratywne związane ze zwierzętami pojawiają się w przypadku, gdy obcowanie z przedstawicielami fauny przynosi ludziom wymierne korzyści. Pozytywne konotacje werbalizują się na przykład w polskiej paremii o gwarowej proveniencji *koniczek to jest nasz taticzek, a krowiczka to mamiczka* (JKOZR). Antropocentryczna perspektywa postrzegania świata podkreśla doniosłość tych cech *braci mniejszych*, dzięki którym człowiekowi żyje się lepiej i wygodniej. Cechami tymi są bez wątpienia siła, wytrzymałość i dobra kondycja fizyczna. Gwarantują one, że zwierzęta będą pokornie pracować dla ludzi: *silny jak wół* (PSWP); *zdrowy jak koń* (WSFJP); *pracowity jak wół* (USJP); *выносливый как <ломовая> лошадь* (БЧНС); *покорный как вол* (БЧНС); *трудолюбивый как вол* (БЧНС); *silny jak byk* (USJP); *сильный как бык* (БЧНС); *zdrów jak byk* (WSFJP).

śła K. Kurosz, w prawie także toczy się dyskusja na temat moralnego statusu zwierząt. Badacz ten poświęca wspomnianemu zagadnieniu uwagę w artykule: K. Kurosz 2017, *Czy w prawie polskim dopuszczalne jest zadośćuczynienie pieniężne za śmierć zwierzęcia*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, nr 1, s. 131–160.

W odniesieniu do konia wartościowanie pozytywne presuponowane jest nie tylko obserwacjami jego realnego zachowania, ale i tradycją, z jaką człowiek odnosi się do tego zwierzęcia. Wydaje się korelować z utrwalonym w kulturze słowiańskiej wizerunkiem konia jako istoty wyjątkowej, wieszczej, mającej zdolności przepowiadania przyszłych zdarzeń, przeczuwania śmierci swojego właściciela, odprowadzającej go na „tamten świat”, jako zwierzęcia ofiarnego („по археологическим данным конь [...] был главным жертвенным животным на похоронах”) (Толстой 1999: 591–592). Ludowy stereotyp konia w polszczyźnie podkreśla jego pozycję wśród innych zwierząt hodowlanych, przypisuje mu mądrość, siłę i ogólną wartość (por.: eksplikację J. Bartmińskiego w *Słowniku ludowych stereotypów językowych*, s. 119). Pejzaż rosyjski traktuje zwierzę również w wyjątkowo życzliwy sposób. Do wielu języków *тпойка* oznaczająca zaprzęg trzykonny używany dawniej głównie w Rosji i na Ukrainie przeniknęła bez tłumaczenia. W bajkach, na przykład *Конек-Горбунук*, koń opisywany jest jako wierny towarzysz człowieka: „зимой согреет, летом холодом обеет, в голод хлебом угостит, в жажду медом напоит”. A. Mickiewicz w *Panu Tadeuszu* pochlebnie wyraża się o zwierzęciu, jako pobratymcu niedoli żołnierza tułacza, który „Na koniec pada u nóg konika wiernego, a konik nogą grzebie mogiłę dla niego”. Jego przymioty wyliczają także Je. A. Gruszko i Ju. M. Miedwiediew:

Поэтическое народное слово именует лошадь „крыльями человека”. [...] Множество всяких примет, связанных с этим удивительным существом, разгуливает по Руси: ржет конь – к добру, топает – к дороге, втягивает ноздрями воздух дорожный – дом близко [...]. Хомут, снятый с потной лошади, является у баб-знахарок лечебным средством: надеть его на болящего лихорадкой человека – всю хворь как рукой снимает (Грушко, Медведев 1995: 161–162).

Paremie słowiańskie pouczają ponadto, jak należy obchodzić się z koniem: *не гони коня нагайкой, гони кормом* (БСППос); *не poganiaj konia biczem, tylko owsem* (NKP).

Inaczej rzecz wygląda w odniesieniu do byka i wołu. W przypadku samca krowy zdrowotność ewokuje negatywne konotacje. Duże rozmiary zwierzęcia łączone są z siłą, ale i z ociężałością, tępotą. Należy też zaznaczyć, iż obiektywnie pozytywna konotacja pracowitości wołu posiada jedynie pozorne dodatnie wartościowanie. Jak zaznacza R. Tokarski, „jest to wyraźnie pracowitość niewolnicza, ociężała, tępa” (Tokarski 2004: 75). Dotyczy zadań wykonywanych przez zwierzęta na polecenie ludzi. Związki frazeologiczne konotują uległość, bezrefleksyjne posłuszeństwo, bezmyślność przedstawicieli fauny zdominowanych przez człowieka, który niejednokrotnie widzi w nich jedynie źródło pożywienia (*od wołu można się tylko mięsa spodziewać* ‘o czymś oczywistym’ [PSWP]).

Zdecydowanie czy raczej jednoznacznie pozytywnie nacechowane są natomiast multiwerbizmy, które zawierają nominacje będące symbolami religijnymi, na przykład *owieczka, jagnię, baranek, агнец, ягненок, барашек* (*лагодны як овiecz-*

ka [JKOZR]; *baranek boży* ‘osoba uległa, spokojna, cicha, pokorna’ [WSFJP]; <терпеливый> как ягненок ‘об очень терпеливом, безропотно переносящем страдания человеке’ [БСНС]; *агнец божий* ‘кроткий, робкий, безобидный человек’ [БСРПог]). Wartościowanie melioratywne pojawia się też w wyrażeniach z formami deminutywnymi, na przykład *коровушка, просятко* (*коровушка непочатой помолки* [БСРПос]; *małe prosiątko piękne* [SWar]). Ewaluacja dodatnia jest jednak zjawiskiem rzadkim w obrębie jednostek animalistycznych.

Wszystko to, co w określony sposób zaburza proporcje i narusza normy z punktu widzenia *homo sapiens*, jest w języku wartościowane pejoratywnie. Ta surowa zasada antropocentryczna znajduje wyraz w polskiej i rosyjskiej frazeologii zwierzęcej: *zbyt duże* jest postrzegane jako nieładne, niekształtne; *zbyt dużo* to niekulturalnie; *zbyt głośno* – nieprzyjemnie; *zbyt szybko* – niebezpiecznie; *zbyt wolno* – nieefektywnie. Wyraz *zbyt* staje się językowym wykładnikiem wartości ujemnych. Negatywnie oceniane jest zbyt obfite przyjmowanie pokarmów przez człowieka, zbyt głośne zachowanie przy stole, opieszałość czy nieuzasadniony pośpiech podczas wykonywania obowiązków, nadmierna tusza. Szeroko pojęta niedoskonałość znajduje w języku wyraz poprzez portrety zwierząt. Przypisanie ułomności przedstawicielom fauny jednocześnie eksponuje wartość wszystkiego, co ludzkie. Porównajmy frazeologizmy: *толстый как боров* ‘о непомерно толстом, раскормленном человеке’ (БСНС); *распузить*²⁰ как корова ‘о человеке (особенно женщине), чрезмерно растолстевшем, ставшем пузатым’ (БСНС); *напороться как свинья* ‘о чрезмерно наевшемся, переевшем человеке’ (БСНС); *лицо у кого-л. как у лошади* ‘о чьем-л. некрасиво длинном лице’ (БСНС); *зубы у кого-л. как у коня* ‘о чьих-л. крупных, длинных и выступающих вперед (и часто – желтых) зубах’ (БСНС); *есть как свинья* ‘об алчно, торопливо и неопратно поглощающем пищу человеке’ (БСНС); *визжать как поросенок* ‘о чьем-л. пронзительном, громком, истошном (от боли, возбуждения или восторга) крике’ (БСНС); *реветь как бык <на бойне>* ‘об очень громко, истошно, крайне неприятно кричащем (от ярости, боли, злобы и т.п.) человеке’ (БСНС); *блеять как козел* ‘о человеке, издающем неприятные, высокие, резкие и дребезжащие звуки’ (БСНС); *ржать как кобыла* ‘об очень громком, грубом и глупом женском смехе’ (БСНС); *напиться как бык* ‘об очень пьяном человеке’ (БСНС); *pijanu jak byk* ‘bardzo, mocno pijany’ (БСНС); *делать что-л. как на волах* ‘делать медленно’ (ИСРФ); *gruby jak świnia* ‘o grubym człowieku’ (WSFJP); *końska szczeka* ‘szczeka bardzo wydatna, z długimi zębami’ (WSFPWN); *jeść jak świnia* ‘jeść brzydko, niechlujnie, nieestetycznie, jeść bardzo dużo, nieelegancko, w sposób, który budzi niesmak’ (PRSFGM); *żwawy jak wół w pługu* ‘bardzo powolny, ociężały’ (RB); *wlec się jak krowa cielna* ‘chodzić bardzo wolno i leniwie’ (RB); *owczym pędem* ‘robić coś w pośpiechu, bez zastanowienia, naśladując innych’ (NKP).

²⁰ Czasownik derywowany od rzeczownika *пузо* ‘прост. живот’ (ТСРЯОШ).

Przytoczone antyprzykłady pozwalają wymodelować pożądany portret człowieka (por.: Зайченко 1985; Иевская 2013; Гюлюмянц 1981; Rak 2007b) w oparciu o zasadę, że sfera *homo* jest atrakcyjniejsza od sfery *animal* pod każdym względem. Poprzez nawiązania do królestwa zwierząt ujawniony zostaje też system aksjonormatywny Rosjan i Polaków. Dociekając w antropocentryzmie motywacji dla związków animalistycznych, wyodrębniłam trzy zasadnicze modele, które, w moim przekonaniu, w kompleksowy sposób obejmują materiał egzemplifikacyjny: model praktyczny, aksjologiczny i percepcyjny. Dotyczą one ludzkiej wizji fauny i jej koegzystencji z człowiekiem. Ukazują także wyrażone poprzez portrety zwierzęce człowiecze przywary i zalety. Na podstawie zgromadzonych danych językowych można zorientować się, jakie są preferencje i antypreferencje człowieka jako użytkownika języka, jakimi strategiami poznawczymi on się kieruje i jak rozumie aksjologiczne kryterium dobra i zła (Tokarski 2002: 11, 15).

3.1. Modele antropocentryczne we frazeologii animalistycznej

Językowy obraz świata nie stanowi bynajmniej bezpośredniego, w pełni adekwatnego odbicia rzeczywistości pozajęzykowej. Jest to odzwierciedlenie rzeczywistości wyprofilowane przez człowieka, swoista kognitywna interpretacja zjawisk otaczających ludzi. Poprzez „nakreślony” obraz człowiek jako podmiot owej interpretacji określa sposoby własnych relacji ze światem, jego poszczególnymi elementami, w tym z królestwem zwierząt. W obrazie tym odbija się hierarchia wartości obowiązujących w świecie ludzkim, normy zachowania, stosunek *homo sapiens* do wszelkiego rodzaju zjawisk.

Kolekcja frazeologizmów z komponentami zwierzęcymi ukazuje sposoby realizacji antropocentryzmu w przestrzeni języków słowiańskich. Polskie i rosyjskie związki animalistyczne wpisują się w trzy wspomniane modele antropocentryczne: praktyczny, aksjologiczny oraz percepcyjny. Scharakteryzuję je szczegółowo, przytaczając materiał faktograficzny.

3.1.1. Praktyczny model antropocentryczny

Pewna część frazeologizmów animalistycznych powstała w wyniku obserwacji świata zwierząt przez człowieka. Jest zatem rezultatem osobistych doświadczeń i kontaktów człowieka z przedstawicielami fauny. Właśnie te multiwerbizmy wpisują się w praktyczny model antropocentryczny, który odzwierciedla charakter relacji człowieka z fauną i realizuje opozycje *bezpieczne* – *niebezpieczne* oraz *pożyteczne* – *bezużyteczne*.

Frazeologizmy animalistyczne zawierają nazwy zwierząt najbliższej związanych z człowiekiem, wykorzystywanych do celów hodowlanych i użytkowych. Ilość związków z poszczególnymi zoonimami odzwierciedla istotność poszczególnych przedstawicieli fauny w życiu ludzi. To właśnie aspekt liczebności ma-

teriału uświadamia, iż najważniejszą rolę w gospodarstwie i otoczeniu człowieka spośród omawianych zwierząt odgrywa koń i krowa, najmniejszą zaś koza. Egzemplifikacje uwzględniają nazwy zwierząt zwracających z pewnych powodów na siebie uwagę, pomocnych lub niebezpiecznych. Jak dobitnie pisze J. Skawiński, „im mniejsze znaczenie zwierzęcia jako potencjalnej siły roboczej czy białka, tym słabiej zaznacza się obecność i kreatywność jego nazwy” (Skawiński 2000: 105). Faktem tym motywować można na przykład znikomą ilość ustabilizowanych językowo wyrażen z komponentem *klacz* w polszczyźnie w zestawieniu z zoonimem *kobyła* (por. też: Mosiołek 1994: 25–26) czy dysproporcje pomiędzy zdolnością frazeotwórczą leksemów *боров/хряк*, *wieprz/knur*. Kobyła postrzegana jest przede wszystkim jako zwierzę wykonujące ciężką pracę, a więc ułatwiające niejako człowiekowi życie. Wieprz oznacza osobnika płci męskiej przeznaczonego na tucz. Człowiek widzi w nim zatem jedynie źródło pokarmu.

Opozycja *pożyteczne – bezużyteczne* ukazuje praktyczną wartość (lub antywartość) płynącą z obcowania człowieka ze zwierzętami hodowlanymi. Język rejestruje kilka faktów, które w pozytywny (lub negatywny) sposób wpływają na życie ludzi.

Po pierwsze należy zaznaczyć, iż mięso niektórych przedstawicieli fauny wykorzystywane jest w kuchni zarówno przez Rosjan, jak i Polaków. Fakt ten stanowi niezaprzeczalny walor owych zwierząt. Wiąże się nieodłącznie z tradycją spożywania pewnych pokarmów w naszym kręgu kulturowym. Przesłanie rosyjskiej paremii *как ни дуёся лягушка, а до вола далеко* (ТСЖВЯ) można próbować interpretować w kontekście upodobań kulinarnych Słowian, którzy, w odróżnieniu od Francuzów, nie delektują się żabimi udkami. Oczywiście mądrość przysłowia nakazuje w pierwszym rzędzie zestawiać wymienione zwierzęta w aspekcie ich potencjalnych możliwości fizycznych i siły, ale przytoczona interpretacja, w nawiązaniu do ogólnej tendencji traktowania zwierząt w języku również jako „źródła białka”, też jest możliwa i zasadna. Obraz kuchni słowiańskiej odzwierciedlają egzemplifikacje: *корову надвое разрубили <б>, зад доили, а перед во щях варили* (БСРПос); *порезвились телята, пора в жареное* (БСРПос); *bez wołu nie będzie rosółu* (PSWP); *baran tłusty do kapusty* (NKP).

Bydło i trzoda chlewna są dla człowieka źródłem wartościowego pokarmu. Wyrażają to wprost przysłowia: *корова в тепле – молоко на столе* (БСРПос); *корова маслом доит* (БСРПос); *красна баба спокоем, а коровушка с удоем* (ЖРНПП); *были бы быки, а говядина будет* (БСРПос); *czego się spodziewać po wołu, jak nie mięsa* (PSWP); *палить свинья – накормить семья* (БСРПос); *kto ma morgi, krowy, świnię, tego zawsze głód ominie* (PrzysłPol).

Zwierzęta hodowlane zapewniają zatem ludziom spokojne życie w dostatku: *у кого-л. вол да коса, у того и грошей киса*²¹ (БСРПос); *без вола хата гола*

²¹ Słowo gwarowe, przestarzałe: *киса* ‘кошель или мешок, затягиваемый шнурком’ (ТСРЯУ).

(БСРПос); *dobra krowa – majątku połowa* (NKP); *dobra krowa chłopu dzieci chowa* (PSWP); *kto ma woły, ma pełne stodoły* (PSWP); *kto ma owce i pszczoły, ten gospodarz wesóły* (PSWP); *klaczka, pszczołka, pszenica wyprowadza z nędzy szlachcica* (NKP).

W porównaniu z krową byk nie jest tak bardzo pożyteczny. Jego rola w gospodarstwie sprowadza się w dużej mierze do funkcji rozplodowych: *от быка – ни шерсти, ни молока* (БСРПос); *tylę pożytku, co z byka: ani toju, ani mleka* (PSWP).

Mniej wartościowa od krowy jest również koza, która nie daje tyle mleka, co przedstawicielka bydła: *козе хоть какой колокол привяжи – коровой не будет* (БСРПос); *co dąb, to nie brzoza, co krowa, to nie koza* (PSWP); *koza – krowa biednych ludzi* (NKP). Krótka okrywa włosowa kóz nie stanowi dla ludzkiego ciała należytej ochrony, nie jest wobec tego wartościowa z punktu widzenia człowieka: *o kozią sierść się sprzeczać* ‘o bezsensownych sporach dotyczących błahych wartości’ (PSWP). Oprócz tego ciało kozy nie dostarcza ludziom dużej ilości pokarmu: *niewiele na kozie toju* ‘o rzeczach lub ludziach, z których niewiele jest pożytku’ (PSWP); *bodajbyś lepiej kozie łopatki przedał ‘złorzeczenie’* (NKP); *козьи моужи ‘об усталом, худом человеке’* (ИСРФК). Mimo pewnych niedoskonałości koza, szczególnie w polszczyźnie, traktowana bywa przychylnie za sprawą faktu, iż daje mleko w zamian za proste, niewyszukane pożywienie: *koza to pocziwe bydłatko: lada miotłą się pożywi, a na zapiecku się wyśpi* (NKP); *koza to najlepsze bydłatko: pod progiem się wyśpi, suchą miotłą zje i jeszcze kwartę mleka da* (NKP). Samiec kozy, podobnie jak samiec krowy, postrzegany jest jako absolutnie beużyteczny: *доить козла ‘бездельничать, праздно проводить время, заниматься чем-л. бесполезным’* (БСРпор); *козла доić ‘robić coś niepotrzebnie, na próżno’* (PSWP); *как от козла, ни шерсти, ни молока* (ФСРЯТих); *jak z kozła: ni mleka, ni wełny* (PSWP).

Konie powszechnie wykorzystywano na wojnach. Były one zwierzętami rycerzy. W gospodarstwach wiejskich po dziś dzień służą niekiedy jeszcze jako siła pociągowa. Wykorzystuje się je do powożenia i jazdy wierzchem. Wszystko to sprawia, iż człowiek traktuje konia z estymą i w obcowaniu z nim widzi wiele zalet. Polska frazeologia animalistyczna podkreśla, iż koń jest lubiany przez człowieka, a jazda na nim budzi w ludziach pozytywne uczucia: *szczęśliwy, jakby go kto na sto koni wsadził* (PSWP); *dosiadać swojego konika ‘zaczynać mówić na swój ulubiony temat’* (WSFJP); *mieć swojego konika ‘chętnie rozmawiać na jakiś ulubiony temat; mieć szczególne zainteresowania, pasję, hobby’* (WSFJP).

Przestrzenie obydwu języków słowiańskich jasno określają, że człowiek ceni te zwierzęta, które są młode, silne, żywiołowe, pięknie zbudowane, potrafiące ciężko, posłusznie i wytrwale pracować. Osobniki stare i słabe odbierane są jako brzydkie, niewiele warte, nieefektywnie wykonujące powierzone im zadania,

a w rezultacie nieatrakcyjne pod każdym praktycznie względem: *старый конь борозды не портит, но и глубоко не берет* (БСРПос); *koń kulawy, pies legawy*²², *człowiek bez ochoty – jednakże przymioty* (NKP).

Przebywanie w towarzystwie zwierząt nie zawsze jest dla ludzi źródłem pozytywnych emocji. Niekiedy ma też negatywne konsekwencje. Koza, kozioł oraz świnia szkodzą człowiekowi w gospodarstwie. Ich upodobanie do warzyw sprawia, że szczególnie niepożądane są one w ogrodzie: *козел на капустнике – плохой караульщик* (БСРПос); *пошла свинья в огородники: на морковь, на пень, на белую капусту* (БСРПос); *świnia w ogrodzie, koza w sadzie, prostak w radzie – niepożytek* (СААПГ).

Zgodnie z danymi słowiańskiej frazeologii animalistycznej groźnymi dla ludzi, *niebezpiecznymi* mogą być zarówno duże zwierzęta gospodarskie, silne i agresywne, ale też te mniejsze, zachowujące się często w sposób nieprzewidywalny, gwałtowny, którym przypisuje się porywczność: *раскобызиться*²³ *как козел ‘о рассердившемся, раскричавшемся человеке’* (БСНС); *дождь не коза, рогами не бодат*²⁴ *‘дождь не страшен, не опасен’* (БСНС); *переть напролом как бык* (БСНС); *uderzyć kogoś bykiem* (PSWP). Przebywanie w otoczeniu byka, kozła czy kozy powinno budzić w człowieku czujność oraz zmuszać do zachowania szczególnej ostrożności.

Frazeologia fauniczna podkreśla, iż nie należy ufać także koniom, gdyż pewne ich zachowania również mogą być *niebezpieczne* dla człowieka. Z tego też względu ze zwierzętami tymi trzeba umiejętnie postępować, wykazując się dalekowzrocznością i rozważą: *не подходит к лошади, не окрикнув ее* (БСРПос); *не стой сзади лошади, если не знаешь ее норова* (БСРПос); *к собаке сзади подходи, к лошади спереди* (СААПГ); *konia biorą za grzywę, a za brodę chłopca* (СААПГ); *do konia z przodu się przystępuje* (NKP).

Praktyczne spojrzenie na trzodę chlewną uzasadnia wyrażone we frazeologii wartościowanie. W porównaniu na przykład z wełną owcy szczecina świni jest mało użyteczna: *мещанская честь что свиная шерсть* (БСНС). Wiele osób wątpi zapewne w walory kulinarne świńskich uszu, na których znajduje się niewiele mięsa: *świńskie ucho* ‘pogardliwa nazwa rekruta’ (SFJPS). Frazeologia widzi w trzodzie chlewnej jedynie źródło pokarmu. Fakt ten zasadniczo odróżnia świnie od bydła i koni: *похожа свинья на коня, только шерсть не така* (БСНС); *похожа свинья на корову, только шерсть не така* (БСРПос). Krowy dają dużą ilość mleka, rodzą cieleńta. Konie wykorzystuje się do jazdy wierzchem, powożenia, pracy w polu. Wołami niegdyś orano. Świnie natomiast hoduje się wyłącznie w celu pozyskania z nich mięsa, tłuszczu i skóry. Obcowanie człowieka ze zwie-

²² W języku staropolskim słowo *legawy* oznaczało ‘gnuśny, leniwy ospały’ (SSU).

²³ Słowo gwarowe o znaczeniu ‘rассердиться’. Odnotowane ono zostało w СРНГ.

²⁴ Porzekadło zasłyszane w Archangielsku w 1979 r. Podaję za БСНС: 276.

rzęciem sprowadza się do czynności karmienia, które raczej nie owocuje żadną więzią emocjonalną. Na pewnym stosunku uczuciowym może być oparta relacja człowieka z koniem czy krową, ale nie ze świnia. Praktyczny punkt widzenia stał się zatem źródłem negatywnej ewaluacji trzody.

3.1.2. Aksjologiczny model antropocentryczny

Aksjologiczny model antropocentryczny realizuje opozycję *dobrze – złe*, w której odbija się reguła pejoratywizacji wszystkiego, co związane ze sferą *animal*. Odzwierciedla on system wartości i antywartości Polaków i Rosjan. Zwierzętom przypisywane są generalnie negatywne cechy ludzi, które w wyniku metaforyzacji stają się ponownie środkiem charakterystyki przedstawicieli *homo sapiens*. Postępowanie reprezentantów fauny utrwalone w ustabilizowanych związkach polszczyzny i ruszczyzny jest ilustracją takich ludzkich przywar, jak:

- **upór**: *ктоś упрсе się як коза в капуście* (JKOZR); *uparty jak kozioł* (WSFPWN); *uparty jak cap* (SWar); *uparty jak koń znarowiony*²⁵ (RB); *uparty jak baran* (SFJPS); *упираться как козел* (БСНС); *упрям как сидорова коза* (БСНС); *упрям как бык* (БСНС); *упрям как лошадь* (БСНС); *упорный как конь* (БСНС); *упрям как сивый мерин* (БСНС); *упрямый как баран* (БСНС); *упрямый как свинья* (БСНС);

- **skłonność do próżnowania, lenistwo**: *leży jak świnia w barłogu* (RB); *leżeć bykiem* (SPP); *leniwy jak wół* (RB); *leniwy jak cap* (JKOZR); *ленивая как корова* (БСНС); *кого-л. надо понукать как ленивого быка на корову* (БСНС); *ленив как сивый мерин* (БСНС); *лежать как свинишка* (БСНС); *ленивый как боров* (БСНС); *ленивый конь на оглоблю глядит* (БСРПос); *ленивой лошади и хвост в тягость* (БСРПос);

- **niezaradność**: *cielę na niedzielę* (WSFJP); *беззащитный как овца* (БСНС);

- **lekkomyślność**: *koza próbowała, a potem beczala* (PSWP); *żeby koza nie skakała, toby nogi nie złamała* (PSWP);

- **brak zdrowego rozsądku**: *zachciało się kozie męża, poszła za wilka* (PSWP);

- **brak konsekwencji**: *радила*²⁶ *коза козлу в огород не ходить, а сама там* (БСРПос);

- **zawziętość**: *zawziynty jak koza* (JPZW); *zawziynty jak baran* (JPZW);

- **nikczemność**: *козел облезлый* (СРБА); *козел недоенный* (СРБА);

²⁵ Synonim przymiotnika *nieposłuszny*. Por. znaczenie czasownika *znarowić* w USJP: ‘książk. a) uczynić narowistym zwierzę jeździeckie lub pociągowe; b) spowodować, że ktoś ma złe nawyki, jest samowolny, zuchwały’.

²⁶ Gwarowe słowo o znaczeniu ‘советовать, помогать советом’ (СРНГ).

– **podłość, gotowość szkodenia innym**: z kogoś wyszło prosię (SPP); zachować się jak świnia (jak prosię) (WSFPWN); бодливой²⁷ корове Бог рог не дает (БСРПос); вести себя как свинья (БСНС);

– **dwulicowość, przebiegłość, podstępność**: barankiem się czyni, a tryksa jak kozieł (NKP); na postawie baranek, ale lis na myśli (NKP); ponura świnka głęboko w ziemi ryje (NKP); wilk w owczej (jagnięcej) skórze (WSFPWN); тихая свинья глыбже корень роет (БСРПос); волк в овечьей шубе (ТСЖВЯ);

– **nachalność**: почесши теленка, он и шею протянет (ТСЖВЯ);

– **chępliwość, wyniosłość, próżność**: wół z pozłacanymi rogami ‘zarozumiały dorobkiewicz, nieznający podstawowych zasad kultury’ (PSWP); мужик богатый – что бык рогатый ‘богатые люди обычно сильны и спесивы’ (БСНС); от черной коровы белый пузырь ‘презрительная характеристика человека, который неоправданно высоко ценит себя’ (БСРПог); гордый и спесивый – глуп как мерин сивый (БСРПос); коза на горе выше коровы в поле ‘о тщеславном человеке, который стремится к славе, почитанию’ (БСРПос); как брянская коза вверх глядеть ‘о человеке, который хочет казаться важнее, чем и есть в действительности’ (ИСРФК); надулся как боров ‘о спесивом, зазнавшемся человеке’ (ЧРДФ); пикиаться²⁸ как свинья в апельсинах ‘о важничавшем, чванявшемся человеке’ (БСНС); надела свинья хомут и думает – лошадь (БСРПос);

– **rozwiązłość**: блудливая овца ‘о распутном, гулящем человеке’ (БСРПог); похотливая корова ‘о легкомысленной, развратной женщине’ (БСРПог);

– **bojaźliwość, lęklliwość, strachliwość**: кто-л. <от всего шарахается> как пугливая лошадь (ИСРФ); коñ lękliwy, pan frasoibliwy, gospodarz niedbały – sami się szkodzą (NKP); поглядывать на кого-л. как коза на мясника (БСНС);

– **brak wrażliwości**: niech świnia, gdy nie umie, na dudach nie gędzie (NKP);

– **brak sumienia i honoru**: свинья не знает чести (БСРПос); свинья не боится креста, а боится песта (БСРПос);

– **skłonność do agresji i złości**: chodzić jak byk bodliwy²⁹ ‘być złym, agresywnym, niespokojnym’ (SGPKRO); раскобызиться³⁰ как козел ‘о рассердившемся, раскричавшемся человеке’ (БСНС); бодаться как быки ‘об упорно борющихся мужчинах’ (БСНС);

– **porywczność i gwałtowność**: переть <напролом> как бык (БСНС); dać byka komuś ‘zadać cios, uderzyć pochyłoną głową’ (WSFJP);

²⁷ Прzymiotnik бодливый значу ‘имеющий привычку бодаться’ (ТСРЯУ).

²⁸ Słowo gwarowe o znaczeniu ‘важничать, чваниться’, odnotowane w materiałach W. P. Czałowa (Чалов 1982; por.: БСНС: 797).

²⁹ Прzymiotnik ten oznacza ‘skłonny do bodzenia; bodący’ (SJPД).

³⁰ Słowo gwarowe раскобызиться ‘рассердиться’. Odnotowane ono zostało w СРНГ.

- **posępność, złowrogość**: *patrzeć bykiem* (WSFPWN); *глядеть быком* (БСНС); *хмылиться*³¹ *как боров* 'глядеть на кого-л. свирепо, угрюмо' (БСНС);
- **niewdzięczność**: *быть неблагодарным как свинья* (RB);
- **krnąbrność**: *девка как лошадь зарочная*³² 'о строптивой, непослушной девушке' (БСНС);
- **pijaństwo**: *pijaný jak byk* (SGPKRO); *uchlany jak wieprz* (PRSFGM); *upić się jak świnia* (SPP); *напиться как бык* (БСНС); *пить как свинья* (БСНС); *пить как поросенок* (БСНС); *пить как лошадь* (БСНС); *пить как конь* (БСНС); *пить жеребцом* (БСНС);
- **brak kultury**: *жрать как свинья* (БСНС); *jeść jak świnia (jak prosię)* (PRSFGM);
- **brak dobrego gustu i wyczucia sytuacji**: *лежать как свинья* 'о человеке, небрежно и неаккуратно одетом, полуодетом или развалившемся где-л.' (СППП); *распоясаться как свинья* 'о человеке, небрежно и неаккуратно одетом, полуодетом и развалившемся где-л.' (БСНС);
- **niewielki potencjał intelektualny**: *patrzy jak krowa w płot* (RB); *gapić się jak cielę (wół) w namalowane wrota* (WSFJP); *rozmowa jak z kobyłą u płotu* (RB); *głupi jak baran* (WSFJP); *głupi jak byk* (JKOZR); *głupi jak owca* (JKOZR); *stary jak świat, a głupi jak cap* (JKOZR); *uczył Marcin Marcina, a sam głupi jak świnia* (CAАПГ); *wysoki (wysoka) jak brzoza, a głupi (głupia) jak koza* (USJP); *patrzy jak kozioł na wodę* (PSWP); *смотреть как баран в афишу* (БСНС); *глупый как овца* (БСНС); *установиться на кого-л., на что-л. как коза на новые ворота* (БСНС); *вязать*³³ *как свинья в кибернетике* (БСНС); *и коню понятно* (СППП); *глуп как бурый мерин* (БСНС); *дурее лошади* (БСНС); *глупая корова* (СРБ); *дурной как Боже теля* (БСНС);
- **ślepe, bezrefleksyjne naśladownictwo**: *owczym pędem* 'robić coś w pośpiechu, bez zastanowienia, naśladując innych' (NKP); *вести за собой кого-л. как овец* 'о массе покорных, послушно выполняющих чужую волю людей, которых кто-л. ведет куда-л.' (БСНС); *ходить за кем-л., сзади как ягненок* 'о кротко, покорно и безвольно следующем за кем-л. человеке' (БСНС); *идти за кем как <послушная> овца (овечка)* 'о покорно и кротко следующем за кем-л. человеке' (БСНС);
- **bierna postawa wobec zagrożenia**: *dać się zarżnąć jak baran* 'zginąć bez walki, nie bronić się' (WSFJP); *ходить як баран перед обухом*³⁴ 'о покорном

³¹ Komponent porównania z gwar pskowskich na terenie Rosji: *хмылиться* 'хмуриться, сердиться' (СРНГ, СППП).

³² Słowo odnotowane w СРГК: *зарочная* 'о норовистой, с норовом лошади'.

³³ To porównanie rozpowszechniło się w żargonie młodzieżowym i zawiera czasownik *вязать* o znaczeniu 'понимать, разбираться' (ТСМС).

³⁴ Jednostka pochodzi ze zbioru przysłów: В. Н. Добровольский, *Смоленский этнографический сборник: Пословицы*, ч. 3, Санкт-Петербург 1894 (podaje za БСНС:

человеке, с равнодушным отупением и безучастием ожидающем чего-л. опасного' (БСНС);

– **skłonność do kłamstwa**: *врать как сивая кобыла* (БСНС); *врать как сивый мерин* (БСНС); *врать как бурый бык* (БСНС); *врать как лошадь* (БСНС);

– **skłonność do plotkarstwa**: *сказала свинья борову, а боров всему городу* (БСРПос); *базарная корова 'сплетница'* (СРГС);

– **wścibstwo**: *ciekawu jak świnia na cudzy groch* (RB); *смотреть на кого-л., на что-л. как козы* (БСНС);

– **bezczelność, nachalność, grubiaństwo, nieokrzeseanie**: *dać świni za-gon, zechce cały ogród* (NKP); *свинье только рыло просунуть, и вся пролезет* (ТСЖВЯ); *посади свинью за стол, <a> она и ноги на стол* (БСРПос);

– **tchórzostwo**: *вести себя как трусливая свинья* (БСНС);

– **chciwość, skąpstwo**: *сыта свинья – все жрет, богат мужик, а все копит 'о скупом, жадном человеке'* (БСРПос); *świnia się spała, a prosiaczki schudły 'о skąpym, myślącym tylko o sobie, człowieku'* (NKP);

– **nieprzewidywalność, niezrównoważenie**: *как лошадь встрепанная 'о сумасбродном, неуравновешенном человеке'* (БСНС); *кто-л. темная лошадка 'о скрытном, хитром человеке'* (ИСРФ);

– **nieufność**: *глаза у кого-л. как у козы 'о женских глазах с недоверчивым взглядом'* (БСНС).

Zwierzętom gospodarskim przypisywane są przede wszystkim przywary. Melioratywne cechy związane są z nielicznymi przedstawicielami fauny. Można wymienić wśród nich **ostrożność** козы (*звал волк козу на пир, да коза не идет* [ТСЖВЯ]), **łagodność i spokój** krowy (*смирен как корова* [БСНС]; *глаза у кого-л. как у коровы 'о больших, спокойных и блестящих женских глазах'* [БСНС]), **przyjazne usposobienie** cielęcia (*миленок как теленок 'об очень ласковом, миролюбивом и уступчивом молодом человеке'* [БСНС]; *кто-л. ласковый как теленок 'добрый'* [ИСРФ]), **pracowitość** konia (*хорошего коня в работе побачишь, а хорошу жену – у льюльки*³⁵ [БСРПос]; *pracować jak koń*

785). Standardowo zapisane w rosyjskim języku literackim słówko *как*, pełniące funkcję spójnika wprowadzającego porównanie czy zaimka w zdaniach zależnych, w odmiankach gwarowych ruszczyzny często przybiera formę *як*, na przykład: w gwarach obejmujących obszar istniejącego niegdyś obwodu kubańskiego: *ходить як баран перед обухом, як накормишь коня, так и попаишь*, w gwarach smoleńskich: *красивый як кинь сивый, лобозить як бурый конь*, w gwarach briańskich: *бить кого-л. як сидорову козу, глумной як овца, вылупить глаза на кого-л., что-л. як баран в потолок, выкачаться в грязи як поросеночек, накастить як свиньи*.

³⁵ Przysłowie pochodzi ze zbioru przysłów, porzekadeł i zagadek zebranych na obszarze dawnego obwodu kubańskiego (ППЗК). Zachowana jest w nim leksyka niestandardowa dla rosyjskiego języka literackiego.

‘pracować bardzo ciężko, zwłaszcza fizycznie’ [WSFPWN]). Pewne walory uosabiają również baranek, owca i jagnię. Związki zawierające wymienione zoonimy jako komponenty objęte są sferą wpływów kultowo-religijnych na język i dotyczą następujących ludzkich cech:

- **pokora, potulność**: *pokorny jak baranek* (WSFJP); *покорный как барашек* (RB); *смирный (покорный) как ягненок* (БСНС); *кто-л. послушен как ягненок* (ИСПФ); *смирный как овца (овечка)* (БСНС); *послушный как барашек* (RB); *покорный как овца (овечка)* (БСНС);
- **dobroć**: *dobry jak baranek* (RB); *добрый как ягненок* (БСНС);
- **dobrodusznosc**: *добродушный как теленок* (БСНС);
- **cichość**: *cichy jak baranek* (SFJPS); *cichy jak owca* (NKP); *тихий как ягненок* (БСНС); *тихий как барашек* (RB); *тихий как теленок* (БСНС); *тихий как овечка* (БСНС);
- **niewinność**: *<миленок> как ягненок* (БСНС);
- **łagodność**: *łagodny jak owieczka* (JKOZR); *łagodny jak baranek* (SFJPS); *potulny jak baranek* (SFJPS); *кроткий как барашек* (RB); *кроткий (кроток) как ягненок* (БСНС); *кроткий как овца (овечка)*.

3.1.3. Perceptywny model antropocentryczny

Model perceptywny realizuje opozycje *ładne – brzydkie* oraz *przyjemne – nieprzyjemne*. Reprezentujące go jednostki stanowią wyraz oglądu rzeczywistości z perspektywy takich ludzkich zmysłów, jak wzrok, słuch i węch. Sposób percepcji świata zwierząt odsłania system wartości wyznawanych przez podmiot oceniający, a więc przez człowieka.

3.1.3.1. Percepcja wzrokowa

Percepcja wzrokowa czyni punktem odniesienia ludzkie ciało. Dotyczy ona zasady antropocentrycznej, w myśl której ciało człowieka powinno odznaczać się właściwymi proporcjami. Słowiańskie multiwerbizmy ukazują prawidłowość, że człowiek charakteryzowany w zwierzęcych kategoriach jest nieatrakcyjny fizycznie, ma zaburzone proporcje budowy. We frazeologii animalistycznej odzwierciedlone są następujące negatywne cechy powierzchowności *homo sapiens*:

- **nadmierna chudość**: *chudy jak szkapra* (RB); *chudy jak koń o jednej kieszce* (RB); *худой как старая кляча* (БСНС);
- **otyłość**: *gruby jak świnia* (WSFJP); *tyje jak wieprz (świnia)* (RB); *gruby byk* (WSFJP); *gruby jak wół* (RB); *задница у кого-л. как у ломовой лошади ‘о толстозадой, широкозадой женщине’* (БСНС); *толстой как конь* (БСНС); *толстый как свинья* (БСНС); *толстый как поросенок* (БСНС); *толстый как боров* (БСНС); *разъестся как дойная корова* (БСНС); *разъестся как бык* (БСНС); *разъестся как Иманькина овечка* (БСНС);

- **duży brzuch**: *ktoś ma brzuch jak krowa* <cielna> (RB); живот у кого-л. как у коровы (БЧНС);
- **niekształtne nogi**: у кого-л. ноги как у кобылы (БЧНС); ножки у кого-л. – как у козы *рожки* ‘о кривых женских ногах’ (TCPCE);
- **niekształtna figura**: *koszlawy jak wół* (RB); кто-л. *суцая лошадь* ‘нескладный (говорится обычно о женщине)’ (ИСПФ); *свиная статъ* ‘о сутулости человека’ (СРНГ); *без осанки конь* – *корова* (СААПГ);
- **zbyt małe oczy**: *świńskie oczka* (SFJPS); *поросячьи глазки* (БСРРЭР); *свиные глазки* (ФСРЯТих);
- **zbyt duże zęby**: *зубы у кого-л. как у лошади* (БЧНС); *зубы у кого-л. как у коня* (БЧНС);
- **brzydkie wargi**: *губы у кого-л. как у сивого мерина* ‘о чьих-л. отвисших, обрюзгших губах’ (БЧНС); у кого-л. *зубы* – *копылья*, *губы* – *кобылы* ‘о человеке с непомерно большими зубами и крупными губами’ (БЧНС);
- **brzydka broda**: *kozia bródka* ‘bródka spiczasta, nieco zakręcona w górę’ (USJP); у кого-л. *козлиная борода* ‘длинная, жидкая и светлая борода’ (ИСПФК);
- **zbyt wydatna szczeka**: *końska szczeka* (WSFPWN);
- **niekształtny nos**: *nos barani* ‘nos garbaty, żydowski’ (SWar);
- **niekształtna szyja**: *шея у кого-л. как у лошади-косяка* ‘о чьей-л. широкой и мощной шее’ (БЧНС); *холка у кого-л. как у борова* ‘о чьей-л. толстой, жирной шее’ (БЧНС); у кого-л. *бычья (волового) шея* ‘короткая и толстая’ (ИСПФ); *szyja jak u byka* ‘о грубей и короткей szyi’ (RB);
- **odpychająca twarz**: *ale masz świński ryj* (NSGU); *свиное рыло* (БСРРЭР); *лицо у кого-л. как у лошади* (БЧНС); *козья морда* (БСРпог); *корявый козел* (БСРпог).

3.1.3.2. Percepcja słuchowa

Percepcja słuchowa dotyczy ocen dokonywanych za pośrednictwem zmysłu słuchu i odzwierciedla opozycję *przyjemne – nieprzyjemne*. Jako *nieprzyjemne* oceniane są odgłosy zwierząt hodowlanych, generalnie niemiłe dla ludzkiego ucha, na ogół bardzo głośne: *kwiczeć jak zarzynane prosię* (PSWP); *krzyczeć jak świnia w płocie* (RB); *barani głos* ‘głos przypominający beczenie barana’ (SGPK); *блеять как козел* ‘о человеке, издающем неприятные, высокие, резкие и дребезжащие звуки’ (БЧНС); *волом рычать* ‘о неприятно однотонном, низком рычании’ (БЧНС); *визжать как свинья* (БЧНС); *визжать как поросенок, когда его режут* (БЧНС).

Utrwalone we frazeologii odgłosy nazywają zjawiska wartościowane przez człowieka negatywnie z perspektywy, jaką jest zmysł słuchu. Są to:

- **placz**: *ryczeć jak wół* (PSWP); *ryczeć jak zarzynany baran* (RB); *beczy jak owca* (RB); *базанить как корова* (БЧНС);
- **krzyk**: *драть козлов* (БСРпог); *реветь как корова* (RB); *реветь как бык* (СППП);
- **głośne oddychanie**: *дышать как загнанная лошадь* (БЧНС); *дышать как конь загнанный* (БЧНС); *сопеть как толстый боров* ‘о тяжело, натужно

и шумно дышащем, пытящем, сопящем (от тучности) человеке' (БСНС); дышать как корова (БСНС);

– **kaszel**: перхатъ как овца (БСНС); хрипеть как конь (БСНС);

– **nachalny, niepoważny śmiech**: ktoś rzy jak koń (kobyła) (JKOZR); ржать как мерин (БСНС); ржать как конь ретивый (БСНС); ржать как кобыла (БСНС); гоготать как кобыла (БСНС); реготать как лошадь (БСНС); ржать как жеребец <в конюшне> (БСНС);

– **niewyraźny i niejasny sposób wypowiedziania się**: мычать как корова (БСНС); бречать³⁶ как корова (БСНС); блять как баран (БСНС); блять как овца (БСНС);

– **falszywy śpiew**: śpiewać baraním głosem (SFJPS); драть козла (ИСПФК); поет как бык ревет (БСНС);

– **niekulturalny sposób przyjmowania pokarmu**: чамкать³⁷ как поросята (БСНС); варызгивать³⁸ как свинья (БСНС); чамкать как свинья (БСНС);

– **chrapanie**: chrapać jak świnia (RB); хрпать как боров (БСНС); хрпать как лошадь (БСНС); хрпать как конь в загоне (БСНС).

3.1.3.3. Percepcja węchowa

Percepcja węchowa również odzwierciedla opozycję przyjemne – nieprzyjemne i konfiguruje oceny poprzez zmysł węchu. Zapachy oceniane negatywnie dotyczą wycinków rzeczywistości pozajęzykowej, która budzi w człowieku złe uczucia lub skojarzenia, на przykład: вонючий козел 'о подлом, злобном и вредном человеке' (БСРПог); хряк вонючий 'о грязном, подлом, нечистоплотном (обычно – толстом) человеке' (СРБЛМ).

Человек выделяющий неприятную вошь порównыванъ jest z wieloma przedstawicielami fauny w obydwu językach słowiańskich. We wszystkich przypadkach ma miejsce wartościowanie negatywne zwierząt: śmierdzieć jak cap (SWar); ktoś bździ jak cap (JKOZR); ktoś poci się jak cap (JKOZR); cuchnąć jak kozioł (WSFJP); от кого-л. как от козла псиной воняет (БСНС); от кого-л. пахнет конем (ИСПФ).

4. PODSUMOWANIE

Wyrażone w słowiańskiej фразеologii анималистической modele i opozycje antropocentryczne czynią człowieka wyjściowym punktem analiz oraz ukazują charakter relacji *homo sapiens* z królestwem zwierząt. Stanowią swoiste zwierciadło,

³⁶ Słowo gwarowe: бречать 'мычать'. Podaję za БСНС.

³⁷ Słowo gwarowe чамкать 'громко жевать, причмокивая' odnotowane zostało w СРГСУ.

³⁸ Słowo gwarowe варызгивать 'чавкать; хлюпать' odnotowane zostało w СРНГ i ТСЖВЯ.

w którym odbija się ludzki sposób widzenia fauny. To, co zwierzęce, jest w oczach człowieka generalnie złe, nieprzyjemne i brzydkie, zawsze gorsze od ludzkiego i jemu podporządkowane. Nazwy zwierząt są najczęściej komponentem frazeologizmów nacechowanych ujemnym ładunkiem wartościującym i za pośrednictwem świata zwierzęcego ukazują negatywne strony świata ludzi. Związki animalistyczne opisują wygląd, zachowanie, moralność lub charakter *homo sapiens* na zasadzie analogii z królestwem fauny. Człowiek charakteryzowany w zwierzęcych kategoriach jest nieatrakcyjny fizycznie, niekulturalny, niesprawny intelektualnie, zły, artykułuje nieprzyjemne dźwięki i wydziela niemiłe zapachy. Odsłaniający się z egzemplifikacji portret przedstawiciela *homo sapiens* w postaci oceniająco-ekspresywnych metafor ujawnia system wartości oraz antywartości Rosjan i Polaków. Obydwie nacje potępiają: upór, lenistwo, niezaradność, lekkomyślność, podłość, gotowość szkodenia innym, dwulicowość, podstępność, skłonność do agresji i złości, porywczność i gwałtowność, złowrogość, krnąbrność, pijaństwo, brak kultury, niewielki potencjał intelektualny, ślepe, bezrefleksyjne naśladownictwo, bierną postawę wobec zagrożenia, wścibstwo, grubiaństwo, nieokrzestanie, chciwość, skąpstwo. Tylko polszczyzna piętnuje brak przezorności, chępliwość oraz brak wrażliwości. W przestrzeni ruszczyzny, oprócz wymienionych już wad, surowej krytyce podlega brak konsekwencji, nikczemność, wyniosłość, próżność, rozwiązłość, lękliwość, strachliwość, brak sumienia i honoru, niewdzięczność, brak ogłady i taktu, brak dobrego gustu i wyczucia sytuacji, kłamliwość, plotkarstwo. Ilustracją wszystkich ułomności jest królestwo zwierząt i jego realia. Najbardziej krytykowana jest głupota. Można przypuszczać, iż powodem takiego wartościowania jest traktowanie inteligencji jako typowo ludzkiej właściwości, która w sposób najbardziej wyrazisty odróżnia gatunek *homo sapiens* od pozostałych istot żyjących³⁹. Językowy przejaw takiego klasycznego antropocentryzmu pozostaje w ścisłym związku z określoną już w Biblii dominującą rolą człowieka w świecie.

Zebrany materiał egzemplifikacyjny dowodzi, że człowiek mówi o sobie dobrze przez pryzmat siebie samego, wszystko natomiast, co złe, werbalizuje, nawiązując do sfery NIE-ludzkiej, ale zwierzęcej. W ten sposób jakby podkreśla, że naturalną właściwością ludzi jest sfera pozytywów, negatywy natomiast

³⁹ Por. też refleksję A. Pajdzińskiej (Pajdzińska 2010: 94). Uczona zauważa, iż w polszczyźnie istnieje szereg frazeologizmów dotyczących głupoty. Ukazują one społeczną hierarchię ważności: „Jest tak zapewne dlatego, że rozumność stanowi cechę definicyjną człowieka, odróżniającą go od innych istot. Poza tym ludzka głupota powoduje wiele zła, jest bardzo niebezpieczna i łatwo zauważalna” (tamże: 94). Do podobnych wniosków można dojść, analizując liczebność podzielonych tematycznie podzbiorów frazeologii rosyjskiej. Por. na przykład ilość frazeologizmów skoncentrowanych wokół kategorii *глупеть, глупец, глупый* w *Словаре фразеологических синонимов русского языка* (Бирих, Мокиенко, Степанова 2009: 47–48).

nie leżą w ich naturze. Obcowanie ze zdawać by się mogło najbardziej wiernymi i posłusznymi *braćmi mniejszymi*, stanowiącymi często ekonomiczną podstawę bytu człowieka, towarzyszącymi mu od tysięcy lat, zrodziło szereg obarczonych negatywnym ładunkiem emocjonalnym wyrażen językowych, w których odbija się tendencja do poniżania wszelkich istot spoza gatunku *homo sapiens*. Bezpośrednie kontakty z przedstawicielami fauny obnażyły taki obraz człowieka, który przeczy niejako naturze ludzkiej, eksponowanej językowo w określeniach typu *postąpić po ludzku, okazać się człowiekiem* (por.: Pajdzińska 1991; Tokarski 1991b; 2002; Rak 2016). Podkreślając bezduszność i nierozumność zwierząt, człowiek sam okazał się bezwzględny, często nieczuły, i to wobec „bliskiej i wiernej mu służby” (Skawiński 2000: 117). Jako dowód przytoczę kilka multiwerbizmów, które odsłaniają relacje między człowiekiem a zwierzęciem: *na konia trzeba bicza* (JKOZR); *gdy konia łowią, dają obroku, a kiedy złowią, kijem po boku* (NKP); *кобылку бьют, женке наветки дают* (БСРПос); *тюкасть на кого-л. как на коня* (БЧНС); *забить кого-л. как слепую лошадь* (БЧНС); *бить кого-л. как сидорову козу* (БЧНС).

Człowiek chętnie czyni punktem odniesienia swoje postawy, zachowanie, relacje z innymi ludźmi. Obserwuje zwierzęta i na zasadzie analogii przypisuje im pewne cechy, które *de facto* są właściwościami jego samego. Świnie, która w głośny sposób przyjmuje pokarmy, kojarzy z brakiem kultury. Bydło wylegające się na łące czyni synonimem lenistwa. W rzeczywistości w opisanych przypadkach dochodzi do głosu prawo analogii. Jest ono bezwzględne wobec zwierząt i wiąże je z właściwościami, których z natury swej mieć one nie mogą. Kultura bowiem, moralność, uczucia wyższe znamienne są dla *homo sapiens*, stanowią fundament, który odróżnia ludzi od świata fauny. Zwierzęta walczą jedynie o pokarm, dominację, dbają o młode. Ich zachowanie wynika nie ze złej woli, braku moralności czy kultury. W postępowaniu zwierząt bierze górę ich natura, pragnienie przetrwania, wrodzone instynkty, dzięki którym mogą one przeżyć. Zwierzęta nie są niekulturalne i niemoralne, to tylko człowiek myśli o nich w taki sposób, dokonując jakby mimowolnie projekcji „wartości obowiązujących w świecie ludzkim na świat zwierząt” (Tokarski 1991c: 152). Symbole, stereotypy i uprzedzenia dotyczące *braci mniejszych* są wizją i interpretacją świata, jaką ludzkość wytworzyła na przełomie wieków. Frazeologia słowiańska stanowi dowód na to, w jak surowy sposób język obszedł się z królestwem zwierząt.

ROZDZIAŁ II

KONOTACJA W KONTEKŚCIE BADAŃ NAD FRAZEOLOGIĄ ANIMALISTYCZNĄ

Każdy język naturalny utrwała pewien sposób widzenia i organizacji rzeczywistości, szereg znamienych stereotypów, symboli, metafor, odzwierciedlających sposób postrzegania i pojmowania świata przez posługującą się nim społeczność. Korpus języka, szczególnie w swojej „naiwnej” odmianie, tworzy system ocen i poglądów, pewną kolektywną filozofię, która obowiązuje wszystkich jego użytkowników. Istotną rolę w przestrzeni językowej odgrywają konotacje, często odmienne w różnych kulturach. Ju. A. Gwozdariow przeanalizował, jakimi konotacjami otoczone bywają zoonimy w różnych językach. Wykazał, iż z głupotą łączy się w rosyjskiej idiomatyce obraz barana, kozy, byka i świni, w angielskiej natomiast – gęsi. Pokora jest, zdaniem Rosjan, przymiotem owcy. Anglicy cechę tę wiążą z psem i kotem (Буробин 1995a: 50). Podczas gdy w tradycji rosyjskiej baran kojarzony jest z bezmyślnością, Mongołowie przypisują temu zwierzęciu nieśmiałość i pokorę (Чулуунхишиг Кукээ 2000: 17). W kulturowym obrazie samicy barana malują się ambiwalentne skojarzenia. Biblia przypisuje jej miejsce szczególne. Owca jest bowiem pierwszym nazywanym z imienia zwierzęciem w Starym Testamencie. Również muzułmanie odnoszą się do niej z wielką czcią, Chińczycy wierzą, iż owca przynosi szczęście. Dla hindusów jest ona z kolei wcieleniem zła (Cooper 1998: 190). Słowianie wiążą krowę z szeregiem ujemnych cech, które absolutnie nie korespondują z jej realnymi zaletami. W Indiach natomiast zwierzę to uznawane jest za święte, a według wierzeń skandynawskich czy zuluskich przypisuje mu się nawet rolę stwórczyni człowieka (por.: Cooper 1998: 130). Pochlebnie o koniu wypowiadają się wyznawcy Islamu, natomiast w Ameryce Południowej uznaje się go za zwierzę demoniczne i wcielenie duszy czarnoksiężnika (por.: Cooper 1998: 115–116). Świnie traktują nieprzychylnie prawie wszystkie kultury, choć są też wyjątki od tej reguły. W tradycjach Celtów mięso zwierzęcia uważane było za potrawę bogów, którą serwowano na ucztach w zaświatach. Według nauk buddyjskich nurzająca się dla ochłody w zimnej wodzie podczas upałów świnia powinna być wzorem dla wiernych: „tak należy studiować w sobie złe pasje, rozwijając [...] współczucie” (Cooper 1998: 271).

Frazeologizmy animalistyczne także odznaczają się różnorodnością cech będących konotacjami przypisywanymi poszczególnym przedstawicielom fauny. Asocjacje te ujawniają szereg przypisywanych zwierzętom właściwości, stanowiących, w przeważającej części, wyraz typowo ludzkiego wartościowania i interpretowania rzeczywistości. Dotyczą one powierzchowności *braci mniejszych*, ich

budowy anatomicznej, poruszania, preferencji konsumpcyjnych, funkcjonowania organizmu. Dotykają relacji między człowiekiem a zwierzęciem, ukazują zwyczajnie panujące w samym królestwie zwierząt. W konotacjach odbijają się cechy przedstawicieli fauny, które zostały utrwalone językowo w rezultacie swoistego przełożenia świata *homo sapiens* na świat zwierzęcy na zasadzie antropocentrycznie ukierunkowanej analogii. Zoonimy wywołują skojarzenia, odbijające sposób widzenia zwierząt przez człowieka, które często nie mają realnego uzasadnienia. Przedstawiają sobą subiektywne, intuicyjne wartościowania, pozbawione niejednokrotnie elementu racjonalności. Bo czyż koza może być wesoła, cielę naiwne, a kobyła przejawiać skłonności do kłamstwa?

1. NIEJEDNOZNACZNOŚĆ TERMINU KONOTACJA W TRADYCJI JĘZYKOZNAWCZEJ

Powstanie idei konotacji wiąże się z dziełem *Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal*, jakie zostało stworzone przez uczonych zakonników Antoine'a Arnaulda (1612–1694) i Claude'a Lancelota (1616–1695). Autorzy pracy oparli się na „analizie myśli” z punktu widzenia „operacji rozumu”, przeanalizowali ogólne kategorie pojęciowe oraz sposoby postrzegania rzeczywistości przez człowieka. Podjęli próbę zrozumienia podstaw „racjonalnego” podejścia do języka. Wyrażona przez nich filozofia sprowadzała się do przekonania, że „operacje rozumu” są przyswajane oraz wyrażane tylko poprzez język i za jego pomocą (Бокадорова 1990: 536).

Pojęcie *con-notare* („konotować”), wywodzące się ze scholastycznej logiki, rozprzestrzeniło się w nauce dopiero w XIX w. Konotacja zaczęła jako znaczenie nazwy (treść odpowiadająca nazwie pojęcia, czyli intensja) przeciwstawiać się denotacji (zakresowi odpowiadających nazwie obiektów, czyli ekstensji). Najbardziej znanym przedstawicielem takiego kierunku rozumienia omawianego terminu był angielski filozof J. S. Mill. Opisywał on konotację jako pojęcie logiczno-filozoficzne. Poglądy J. S. Milla znane były pod nazwą konotacyjno-denotacyjnej teorii nazywania. Według uczonego „termin konotatywny to taki, który wskazuje rzecz, *implicite* zaś wskazuje cechę; [...] o nazwie mówi się, że oznacza przedmioty bezpośrednio, implikuje zaś, obejmuje w uwikłaniu, [...] współoznacza, konotuje cechy” (Majer-Baranowska 1988: 189). J. S. Mill twierdził, że określenie konotacji danej nazwy oznacza ustalenie jej właściwej, kompletnej definicji. Powinien się na nią składać zespół cech denotatywnych i konotatywnych, wyrażonych poprzez odpowiednie zdania korelujące z nazwą. Dzięki konotacji nazwa współoznacza cechy obiektu, do którego się odnosi. Prawdziwość zdań można ustalić na podstawie myśli, które pojawiają się w aparacie myślowym człowieka, gdy tylko usłyszy on daną nazwę.

Wysunięte przez J. S. Milla postulaty na temat miejsca konotacji w opisie definicji nazwy budziły wiele wątpliwości, obarczone były bowiem dozą subiek-

tywizmu. Jednakże taki sposób myślenia o konotacji okazał się inspirującym dla badań prowadzonych w dziedzinie językoznawstwa. Na gruncie polskim nurt logiczno-filozoficzny reprezentuje dziś J. Bartmiński, który teorię konotacji wykorzystał wraz ze swoim zespołem badawczym podczas prac nad *Słownikiem stereotypów i symboli ludowych*. Uczony pisał:

Terminu konotacja używam w znaczeniu szerszym jako synonimu treści znaczeniowej, intensji, w przeciwieństwie do denotacji, zakresu, ekstensji. Włączam w jej zakres zarówno cechy „kryterialne”, jak i charakterystyczne (nazwane przez Putnama stereotypowymi), a na etapie analizy konkretnych tekstów – po prostu cechy poświadczone (które przy bliższym rozpoznaniu mogą okazać się jednostkowymi, okazjonalnymi, wręcz przypadkowymi) (Bartmiński 1988: 171).

Zaproponowany sposób podejścia do konotacji prowadził do stworzenia takiego opisu słowa, który zakładał szerokie jego rozumienie, odzwierciedlał potoczną conceptualizację świata, opierał się na pojęciu przedmiotu typowego i oddawał sposób myślenia użytkowników języka. Definicja taka została nazwana przez J. Bartmińskiego *definicją kognitywną*.

Do dorobku scholastyków nawiązywał K. Büchler. Przez konotację rozumiał on taką zależność,

że określone klasy wyrazów z jednej strony oznaczają bezpośrednio pewne zespoły cech, a przez to odsyłają do pewnych przedmiotów czy zjawisk, ale z drugiej strony także współoznaczają inne rzeczy, związane z tamtymi, i tym samym pojawiwszy się w tekście, otwierają w nim miejsce dla innych klas wyrazów oznaczających te inne rzeczy w sposób bezpośredni (Urbańczyk, Kucała 1999: 189).

U. Majer-Baranowska przytacza następujący cytat, dotyczący przekonań K. Büchlera: „Da się to tak wyrazić, że wyrazy określonej kategorii [...] otwierają wokół siebie jedno lub więcej pustych miejsc, które muszą zostać wypełnione przez wyrazy określonej innej kategorii” (Majer-Baranowska 1988: 187). Ten typ konotacji, współcześnie częściej nazywany walencją, można określić mianem konotacji kategorialno-semantycznej. Stanowi on domenę składni⁴⁰.

Inna grupa badaczy traktuje konotację w kategoriach pojęcia lingwistyczno-leksykograficznego i próbuje odnaleźć jego miejsce oraz sposoby weryfikowania w semantyce słowa. W ujęciu L. Jordańskiej i I. Mielczuka termin ten jest rozumiany jako zespół cech asocjacyjnych, kojarzonych z określoną nazwą. Rosyjscy uczeni stoją na stanowisku, że konotacja jednostki leksykalnej nie znajduje odbicia w definicji: „Konotacja leksykalna jednostki leksykalnej L jest to pewna

⁴⁰ Na temat konotacji syntaktycznej wypowiadają się na przykład R. Grzegorzcykowska (2011) czy Z. Saloni i M. Świdziński (2001).

charakterystyka, którą L przypisuje swemu referentowi i która nie wchodzi w jej definicję” (Jordanskaja, Mielczuk 1988: 17). Autorzy artykułu *Konotacja w semantyce lingwistycznej i leksykografii* (Jordanskaja, Mielczuk 1988) nawiązują do teorii Ju. Apresjana i określają czynnik pragmatyczny jako decydujący podczas ustalania istoty omawianego zjawiska. Na podstawie analizy słów oznaczających zwierzęta L. Jordanskaja i I. Mielczuk udowadniają, iż nazwy identycznego przedmiotu z rzeczywistości pozajęzykowej mogą mieć odmienne konotacje⁴¹. Według badaczy elementy konotacyjne desygnatu to asocjacje standardowe, pojawiające się w świadomości użytkowników języka. Nie odzwierciedlają one rzeczywistych cech przedmiotów, tylko stereotypowe wyobrażenia, dotyczące rzeczyłączonej z określonym pojęciem. Konotacje powinny być cechami relewantnymi językowo, dającymi się wyeksplikować, na przykład poprzez porównywanie znaczeń wyrazu polisemicznego czy też za pośrednictwem komponentów wchodzących w skład frazeologizmu. Niekiedy bywa tak, że konotacje danego słowa przekształcają się w cechy znaczeniowe frazeologizmu, który zawiera to słowo jako komponent. Jak postuluje E. Bogdanowicz, konotacje powinny być zawsze „potwierdzone na gruncie konkretnego języka przez fakty czysto językowe, np. derywaty słowotwórcze, semantyczne, frazeologizmy czy też przysłowia, bowiem tylko konsekwentne stosowanie zasady uwiarygodniania konotacji leksykalnych za pomocą skonwencjonalizowanych form i połączeń wyrazowych prowadzi do ich społecznego utrwalenia” (Bogdanowicz 2013: 13). Zaprezentowany powyżej sposób myślenia o konotacji koreluje z jej definicją sformułowaną przez Ju. Apresjana. Autor *Semantyki leksykalnej* (Apresjan 1980) pisze, iż pod pojęciem konotacji rozumie

elementy pragmatyki, które są odbiciem wyobrażeń kulturowych i tradycji związanych z określonym wyrazem, panującej w danym społeczeństwie praktyki wyzyskiwania odpowiedniej rzeczy i wielu innych czynników pozajęzykowych. Skojarzenia te mogą być bardzo nietypowe [...] i różnią się znacznie dla tożsamych znaczeniowo wyrazów różnych języków, a nawet wyrazów jednego języka (Apresjan 1980: 94).

Konotacje stanowią wyraz oceny określonego fragmentu rzeczywistości przez użytkowników języka.

W. N. Telija w konotacji widzi „семантическую сущность, узואально или окаионально входящую в семантику языковых единиц и выражающую эмотивно-оценочное и стилистически маркированное отношение субъекта речи к действительности при ее обозначении в высказывании, которое получает на основе этой информации экспрессивный эффект” (Телия 2006: 5). Zdaniem

⁴¹ W swoich pracach czynią to także E. Bogdanowicz (Bogdanowicz 2013: 12) czy R. Tokarski (Tokarski 2008: 146).

I. N. Pachomowej (Пахомова 2009), strukturę konotacji rozpatrywać należy jako całokształt komponentów: ekspresywnego, emocjonalnego i oceniającego, które aktualizowane są w języku zarówno razem, jak i oddzielnie. Opinia ta wydaje się być uzasadniona z psychologicznego punktu widzenia. Boddźcem do nazywania wszelkich elementów w świecie są bowiem czynniki emocjonalno-zmysłowe, które oddziałują na ludzi jednocześnie. Jak słusznie twierdzi W. I. Szachowski, „мы понимаем и чувствуем одновременно, так как оцениваем и переживаем одновременно с называнием объекта оценки” (Шаховский 2007: 17). Emocje najczęściej są związane z ocenami, czyli intelektualnym uznaniem czegoś za wartość lub antywartość, konotacje natomiast to podstawowe narzędzie do ich wyrażenia (por.: Danielewiczowa 1993: 136). Innymi słowy, emocje podmiotu implikują użycie określonego znaku wartościującego (por.: Sarnowski 1992: 92). Szczegółne miejsce konotacji wartościującej w strukturze semantycznej słowa wyznacza M. Danielewiczowa. Uczona pod pojęciem tym rozumie asocjacje mające potwierdzenie w faktach czysto językowych (frazeologizmach, przysłowia i porzekadłach, derywatach słowotwórczych i semantycznych).

Różne definicje konotacji wydają się nieprecyzyjne, rozmyte, niekiedy termin ten nawet jest pusty pod względem znaczenia (por.: Tokarski 1988: 35–37). Uczeni określają omawiany termin jako skojarzenia (J. Jespersen, L. Bloomfield, P. Guiraud), cechy asocjatywne (D. N. Szmeliow), emocjonalne dodatki (D. N. Szmeliow), leksykalne tło znaczenia (Je. M. Wereszczagin, W. G. Kostomarov), cechy potencjalne tkwiące w jednostce leksykalnej (R. Tokarski), cechy kontekstualne (V. Blanar), semantyczną modyfikację znaczenia (N. G. Komlew) (por.: Majer-Baranowska 1988: 194 czy Ковшова 2012: 21). Problemowi konotacji poświęcili nieco miejsca w rozważaniach naukowych m.in. R. Tokarski (1984; 1988; 1991b; 1995; 2008), J. Bartmiński (1988; 1993a), A. Pajdzińska (1988c), Z. Zaron (1988), M. Danielewiczowa (1993), W. N. Telija (Телия 1996; 2006), Ju. P. Solodub (Солодуб 1996), K. Mosiołek-Kłosińska (1998), A. Spagińska-Pruszek (2003; 2005), O. N. Rakitina (Ракитина 2005), O. I. Kołowa (Коллова 2006), M. L. Kowszowa (Ковшова 2008a; Ковшова 2012), I. N. Pachomowa (Пахомова 2009), L. A. Kowaliewskaja (Ковалевская 2009), J. Szerszunowicz (Szerszunowicz 2014b), L. G. Bojko (Бойко 2014).

R. Tokarski uważa, że teoria konotacji semantycznej powinna być swego rodzaju teorią operacyjną. „Musi odtwarzać w miarę utrwalone językowo sposoby rozumienia słowa przez użytkowników języka, ale również otwierać możliwość interpretowania dynamicznych modyfikacji w tekście” (Tokarski 2008: 144). Zdaniem polskiego uczonego definicji słowa nie powinno zawęzać się do cech dystynktywnych. W opisie semantycznym należy uwzględniać także elementy tzw. drugiego planu, elementy rzadziej spotykane i nie tak oczywiste, jak w przypadku cech denotacyjnych, które sytuują słowo w określonych ramach pragmatycznych. Nie będą to przypadkowo „doklejane” (Tokarski 2008: 148) komponenty fakultatywne, ale korelujące ze spójnym i uporządkowanym semantycznie

modelem słowa, opartym na regule wewnętrznej motywacji, która pozwoli zbudować definicję o szerokiej, otwartej, prototypowej strukturze. Otrzymany w ten sposób model semantycznej struktury słowa powinien obejmować trzy kręgi. R. Tokarski prezentuje ów model w następujący sposób:

W centrum usytuowane jest znaczeniowe jądro – znaczenie leksykalne czy desygnacja. Tworzą je treści najsilniej kojarzone z formą wyrazową, w sposób najprostszy identyfikujące leksem od strony znaczeniowej. Wokół jądra rozciąga się sfera cech fakultatywnych, tak jednak wyrazistych i tkwiących w świadomości przeciętnego użytkownika języka, że można je ujawniać przez procedury odwołujące się do zjawisk z zakresu systemu językowego [...]. W jeszcze większym oddaleniu od centrum występuje bogata i praktycznie otwarta strefa konotacji niedających się weryfikować przez formalne procedury nawiązujące do zjawisk systemowych, ale językowo istotnych, bo niezbędnych z punktu widzenia konkretnego tekstu [...]⁴² (Tokarski 2008: 151).

Zaproponowana definicja ma szeroki, otwarty charakter i oparta jest na założeniu, iż struktura semantyczna słowa składa się z elementów o różnorodnym statusie znaczeniowym, należących zarówno do sfery denotacji, jak i konotacji. Elementy należące do sfery konotacji mogą być niestabilne i niedookreślone, ale zawsze harmonizują z określonym kierunkiem rozwoju znaczenia wyrazu, tworzą z jądrem semantycznym uporządkowany, przewidywalny i uzasadniony model nazwy (por.: Tokarski 1996; Bartmiński, Tokarski 1993). Definicja otwarta pozostawia miejsce zarówno dla konotacji systemowych, silnie utrwalonych w języku, jak i dla słabych, tekstowych, aktualizujących się doraźnie poprzez określony kontekst⁴³. Ma ona prowadzić do odtworzenia takiego semantycznego, wielowarstwowego obrazu słowa, w którym każdy składnik znaczenia będzie częścią spójnej całości, uporządkowanej na zasadzie motywacji wewnętrznej. Potoczna wiedza zdroworozsądkowa może iść w niej w parze z sędami wyniesionymi z ustaleń naukowych, które są doniosłe przez

⁴² Poszczególnym kręgom odpowiadają konotacje systemowe oraz tekstowe. Szerzej na ten temat: Tokarski 1998, 2008. R. Tokarski dostrzega wagę cech konotacyjnych w semantycznym opisie wyrazu. W jednej z prac podkreśla, że ważne są nie tylko elementy obiektywnie istniejące, które utrwaliła tradycja, wiedza społeczna czy system wartości znamieny dla użytkowników określonego języka. Proponuje on, aby semantyczny opis wyrazu był dwudzielny. W części pierwszej powinien być umieszczony element desygnacyjny znaczenia, w drugiej natomiast konotacje. Uczony swój postulat dwudzielności semantycznego opisu wyrazu ilustruje przykładem polskiego słowa *świnia*. Elementem desygnacyjnym czyni zdanie: 'zwierzę hodowlane, przeznaczone na mięso i tłuszcz, które chrząka i kwiczy'. Następnie wymienia szereg składników konotacyjnych: skóra świni jest różowa; skóra świni jest pokryta jasną szczecinią; świnia jest brudna; świnia jest bezmyślna, głupia; świnia zje dużo i/lub łapczywie i/lub niechłujnie; świnia zje mało wartościowe odpadki (por.: Tokarski 1988: 45–46).

⁴³ Na temat roli tekstów artystycznych w odtwarzaniu językowego obrazu świata i konotacji wypowiedzieli się m.in. A. Pajdzińska i R. Tokarski (1996).

to, iż bywają niekiedy inspiracją do kształtowania się konotacji (Tokarski 2008: 149). Powstały w ten sposób obraz zakłada, iż

każda cecha konotacyjna, w tym również konotacja tekstowa, jest przewidywana przez całościowy model w tym sensie, że jest ona motywowana przez wszystkie inne, zwykle bardziej konwencjonalne, a zatem łatwiejsze do wykazania składniki całościowego znaczenia. Jeśli takiej motywacji brakuje, dochodzi wówczas albo do dezintegracji struktury znaczeniowej, albo też hipotetyczna konotacja nie ma uzasadnienia, jest hipotezą błędną (tamże: 154)⁴⁴.

Pragnę przywołać także słowa E. Straś, która w odniesieniu do konotacji semantycznej derywatów odzwierzęcych polszczyzny i ruszczyzny również użyła metafory „drugiego planu”:

Konotacja semantyczna z pewnością stanowi jeden z treściowych składników wyrazu. Znajduje się ona jednak jakby na drugim planie. O ile składniki znaczenia leksykalnego są zespołem cech dystynktywnych, pozwalających odróżnić znaczenie wyrazu od wszystkich innych, o tyle treściowe komponenty konotacji przywoływane są tylko w niektórych kontekstach. Są to więc składniki semantyczne o charakterze potencjalnym. Obejmują one te cechy przedmiotu oznaczanego przez dany znak, które obiektywnie istnieją, ale są niezbędne do opisu znaczenia wyrazu. Konotacja obejmuje także tzw. naiwną wiedzę o świecie, czyli zbiór sądów, przekonań, wyobrażeń na obiektywnej lub subiektywnej zasadzie przypisywanych przez daną społeczność językową denotatom poszczególnych wyrazów (Straś 1991: 102–103).

Jak podkreśla A. Pajdzińska,

jeśli znaczenie jednostki zredukuje się do niewielkiego zespołu cech dyferencjalnych, niemożliwe jest wyjaśnienie istoty wielu zjawisk językowych, pokazanie intuicyjnie wyczuwanego związku semantycznego między znakami. Uwzględnienie w analizie nie tylko znaczenia leksykalnego, lecz także konotacji pozwala interpretować dużo więcej faktów. W wielu przypadkach bowiem właśnie dzięki cechom konotacyjnym wyraz uczestniczy w procesach derywacyjnych, włącza się w porównania, metaforyzuje się czy wreszcie staje się komponentem jednostki frazeologicznej (Pajdzińska 1988c: 70).

⁴⁴ Subtelny sposób rozumienia konotacji przez R. Tokarskiego koresponduje z przesłankami rozwijanego współcześnie kognitywizmu, który zakłada, że język jest nieodłącznym elementem aparatu poznawczego człowieka, wiąże się z ludzkimi czynnościami mentalnymi, z doświadczeniami społecznymi, jest mocno osadzony w kulturze (por. prace R. Grzegorzczukowej [Grzegorzczukowa 2001], A. Wierzbickiej [Wierzbicka 2006] czy książkę *Kognitywne podstawy języka* pod redakcją E. Tabakowskiej [Tabakowska 2001]). O zasadach tworzenia definicji otwartej R. Tokarski pisze w artykule *Językowy obraz świata a niektóre założenia kognitywizmu* (Tokarski 1997/1998).

Rolę konotacji akcentuje również T. Dobrzyńska, pisząc: „użycie i rozumienie metafory uwarunkowane jest znajomością znaczenia danego znaku w jego rozszerzonej postaci – wraz z przysługującymi mu konotacjami” (Dobrzyńska 1988: 158). To właśnie konotacje są kluczem do zrozumienia sensów okazjonalnych w wypowiedziach przenośnych (por.: tamże: 159, 167).

2. TERMIN KONOTACJA W ODNIESIENIU DO FRAZEOLOGII ANIMALISTYCZNEJ

Nawet pobieżne prześledzenie stanowisk lingwistów na temat konotacji ujawnia, iż termin ten doczekał się wielu interpretacji. Pewne jest, iż wyzyskanie struktury konotacji powinno opierać się na wieloaspektowych analizach, które równolegle uwzględniają semantykę, stylistykę czy pragmatykę języka. Nie powinno w omówieniu jej natury zabraknąć także informacji kulturowych.

W niniejszej monografii termin konotacja, używany w odniesieniu do frazeologii⁴⁵ animalistycznej, rozumiany będzie jako standardowe asocjacje semantyczne, określające realne lub nierealne cechy zwierząt, wyodrębnione przez użytkowników polszczyzny i ruszczyzny. Składają się one na obraz językowej interpretacji rzeczywistości i aktualizowane są w przestrzeni językowej za pośrednictwem tych odtwarzalnych, ustabilizowanych wyrażań, których znaczenie motywują. Źródłami informacji o konotacjach analizowanych w opracowaniu będą jednostki wielowarazowe (frazologizmy, przysłowia, porzekadła, terminy), a pomocniczo także wybrane odzwierzęce derywaty słowotwórcze oraz semantyczne.

Na kształt zaproponowanej definicji złożyły się w głównej mierze refleksje naukowe R. Tokarskiego, J. Bartmińskiego, A. Pajdzińskiej, K. Mosiołek-Kłosińskiej oraz A. Spagińskiej-Pruszk.

3. FRAZEOLOGIA JAKO ŹRÓDŁO KONOTACJI DOTYCZĄCYCH ZWIERZĄT HODOWLANÝCH

Cechy związane z leksyką animalistyczną, jakie można wyekscerpować z poszczególnych artykułów hasłowych słowników opisowych polszczyzny i ruszczyzny, są ubogie w porównaniu z wielobarwną gamą konotacji wyeksplikowanych na podstawie wiedzy obiegowej, zamkniętej w przysłowia, stałych porównaniach, idiomach. Postawioną tezę potwierdza zestawienie hasła słownikowego *жепебеу* z portretem zwierzęcia wymodelowanym na podstawie frazeologii

⁴⁵ Termin *konotacja* używany jest w monografii także w odniesieniu do analizowanej wybiórczo leksyki zwierzęcej.

rosyjskiej. Współczesny leksykon akademicki pod redakcją S. A. Kuzniecowa (БТСРЯ) oddaje semantykę wspomnianego słowa w następujący sposób:

жеребец 'Самец лошади; разг.-сниж. О молодом мужчине (обычно рослом и сильным); разг.-сниж. О мужчине, до неприличия откровенно проявляющем свои физиологические наклонности'.

Powyższa definicja utrwaliła cechy siły, fizycznej okazałości oraz poządlowości, jakie przypisywane są zwierzęciu. Dane frazeologiczne odzwierciedlają obraz bogatszy znaczeniowo, akcentując nie tylko dorodność fizyczną, siłę i duży popęd seksualny, ale także żywiołowość (*бодрый как жеребец* 'о чрезмерно бодром, энергичном, полном сил [используемых, как правило, впустую] человеке' [БСНС]; *скакать как жеребец* 'о непосредственно, чересчур непринужденно и бодро резвящемся, скачущем мужчине [часто – с целью привлечь внимание женщин]' [БСНС]), zdolność do szybkiego przemieszczania się (*носиться как жеребец* 'о стремительно движущемся человеке' [БСНС]), dobre zdrowie (*как корсунский⁴⁶ жеребец* 'об очень сильным, здоровом и крупном мужчине' [БСНС]), krnąbrność, skłonność do agresji (*ломаться как жеребец* 'о строптивом и драчливом животном или птице' [БСНС]), donośność głosu (*взгогатывать⁴⁷ как жеребцы* 'о громко смеющихся мужчинах' [БСНС]). Tradycyjna definicja leksykograficzna nie odnosi się do przypisywanych zwierzęciu cech charakteru, nie utrwała szczegółowych cech powierzchowności, sposobu poruszania się oraz emitowanych dźwięków. Jest ona w gruncie rzeczy dość skąpa poznawczo. Na jej podstawie trudno wyobrazić sobie podmiot, którego dotyczy. Frazeologiczny portret samca kobyły odznacza się bogactwem i różnorodnością cech. Odzwierciedla on taki wizerunek ogiera, jakim widzi go człowiek. Obraz ten został wyprofilowany antropocentrycznie i nawiązuje nie tylko do realnych cech zwierzęcia, ale i właściwości umownych, subiektywnych, ukazujących metaforyczny sposób myślenia człowieka, który na zasadzie analogii przypisuje przedstawicielowi fauny takie ludzkie cechy, jak na przykład pijaństwo (*нить жеребцом 'пск. о много и жадно пьющем [обычно – алкоголь] человеке'* [БСНС]).

Ciekawie układają się portrety poszczególnych przedstawicieli klasy *koni*. K. Mosiołek-Kłosińska porównuje polskie określenia *klacz* i *kobyła*. Uczona zwraca uwagę na zakres ich użycia oraz odmienne konotacje. *Kobyła* pojawia się w kontekstach związanych z pracą, *klacz* natomiast – z jeździectwem (por.: Mosiołek 1994: 296). Warto uwzględnić także fakt, iż polskiemu słowu *koń* odpow-

⁴⁶ Słowo gwarowe: *корсунский* 'сильный, выносливый и крупный'. Jest ono odnotowane w СРНГ.

⁴⁷ Jak zaświadcza АОС, czasownik *взгогатывать* oznacza 'время от времени издавать гогочущие звуки'.

wiadają dwa rzeczowniki rosyjskie: *конь* i *лошадь*. Różnią się one sferą użycia oraz gamą asocjacji. Pierwsze określenie *конь* prawie zawsze wywołuje pozytywne skojarzenia. *Nomen substantivum* *лошадь* posiada wiele konotacji negatywnych. Przywołajmy definicje leksemów z opracowania W. S. Jelistratowa. Obydwa one odnoszą się do przedstawicielek płci pięknej, lecz akcentują zgoła inne cechy powierzchowności, zaznaczając w ten sposób jednocześnie, z jakimi wadami i zaletami kojarzone są zwierzęta nazywane za pomocą analizowanych słów: *конь* 'стройная высокая девушка' (ТСРСЕ); *лошадь* 'большая некрасивая женщина' (ТСРСЕ). W słowniku akademickim pod redakcją S. A. Kuzniecowa o wymienionych rzeczownikach czytamy: *лошадь* 'крупное домашнее животное, используемое для перевозки людей, грузов и т.п.' (БТСРЯ); *конь* 'в речи военных, в коннозаводческой практике, а также в поэтической речи: лошадь (обычно о самце)' (БТСРЯ). Już osiemnastowieczna leksyka zakreślała krąg różnic funkcjonalno-semantycznych porównywanych słów: *конь* 'самец лошади; лошадь вообще' (СРЯXVIII); *лошадь* 'крупное домашнее животное, используемое для перевозки людей, грузов и т.п.; прост. бран. о несообразительном, нерасторопном человеке' (СРЯXVIII). Znaczenie metaforyczne, znamienne dla pospolitego, wulgarного rejestru języka, utrwala negatywne konotacje łączone z leksemem *лошадь*. Wartościowanie pejoratywne charakterystyczne jest także dla współczesnej ruszczyzny w jej potocznej i slangowej odmianie. Ujawnia się ono w znaczeniu słowa używanego w celu scharakteryzowania człowieka: *лошадь* 'груб. разг.-сниж. о крупном, тяжелом, неповоротливом (обычно о рослой и некрасивой девушке, женщине)' (БСРПЭР). Rzeczownik *лошадь* jako komponent jednostek ustabilizowanych językowo wykorzystywany bywa w odniesieniu do kobiety, ale mającej zaburzone proporcje, nieatrakcyjnej fizycznie, ocenianej pod pewnymi względami negatywnie (*стоять как лошадь* 'о стоящей где-л. (и обычно мешающей пройти кому-л. или бездельничающей) рослой, здоровой женщине' (БСНС); *зид как у лошади* 'о дородной, крупного сложения женщине с большим задом' (БСНС); *кто-л. суцая лошадь* 'нескладный (говорится обычно о женщине)' (ИСРФ); *гнутая лошадь* 'о нескладной, угловатой женщине' (БСРПог); *стегны*⁴⁸ *у кого-л. как у лошади* 'о чых-л. (обычно женских) очень толстых, массивных ногах' (БСНС); *как дикая лошадь* 'о строптивой, неуступчивой женщине' (БСНС); *ниватьсья*⁴⁹ *как лошадь* 'о норовистом, строптивом человеке (особенно женщине)' (БСНС). Zasada odnoszenia słowa *лошадь* tylko do kobiety nie stanowi jednak reguły, co poświadczają dane dialektologiczne. Zdarza się, że również leksem *конь* używany jest w celu wyeksponowania pewnych mankamentów powierzchowności przedstawicielek słabej płci: *конь*

⁴⁸ Komponent *стегны* w gwarach obwodu briańskiego znaczy 'бедра' (БСНС).

⁴⁹ Słowo gwarowe: *ниватьсья* 'быть норовистым'. Podaję za БСНС.

‘о высокой, здоровой и некрасивой девице’ (СРНГ); *конь в пальто* ‘жарг. мол. презр. грубая, нескладная, неаккуратная девушка’ (БСРПог). Użycie leksemu *конь* w odniesieniu do kobiety motywowane jest jej realnym wyglądem i kojarzonymi z nim cechami fizycznymi, takimi jak siła czy zdrowie. N. F. Zajченко czyni uwagę na temat odcieni semantycznych leksemów nazywających przedstawicieli klasy koni:

Дифференцирующий компонент значения отражает различие в хозяйственном или ином назначении животных. Напр.: *битюг* и *рысак* – это лошади, но первая предназначена для тяжелой физической работы (рабочая лошадь), а *рысак* – для езды верхом или в упряжке. Сравним разграничение слов *лошадь*, *конь*, *кляча* в примере В. И. Даля: *Кляча воду возит, лошадь пашет, конь под седлом* (Зайченко 1988a: 114).

Przytoczona w cytacie paremia w obrazowy sposób ilustruje przeznaczenie zwierząt obcujących z człowiekiem i jemu podporządkowanych. Jest też kolejnym dowodem na konieczność angażowania do analizy człowieka jako podmiotu działań językowych i punktu odniesienia jednocześnie.

4. RÓŻNORODNOŚĆ KONOTACJI WE FRAZEOLOGIZMACH ANIMALISTYCZNYCH

Rzadko zdarza się, aby frazeologizmy animalistyczne dotyczyły jednej konotacji. Przysłowie *świnia i gość nigdy nie mają dość* (WSFJP) utrwała jednocześnie nachalność i grubiaństwo zwierzęcia. Związek komparatywny *вести себя как трусливая свинья* (БЧНС) ujawnia przypisywanie przedstawicielce trzody chlewnej cechy tchórzostwa, egoizmu i braku honoru. Jedna konotacja pojawia się w porównaniach o przejrzystej strukturze semantycznej. Aktualizuje się ona w członie znajdującym się w prepozycji wobec zoonimu, na przykład: *uparty jak kozioł* (WSFPWN) – konotacja uporu, *сильный как бык* (БЧНС) – konotacja siły, *дурной как овечка* (БЧНС) – konotacja głupoty. Zdarza się i tak, że różne znaczenia jednego frazeologizmu utrwalają różne konotacje. Ma to miejsce na przykład w rosyjskim porównaniu *переть куда-л., на что-л. как конь* (БЧНС), które semantyzuje się w następujący sposób: ‘1) об энергично, нахально и грубо продвигающемся куда-л., напиранием на кого-л., что-л. человеке; 2) об уверенно, упорно, силой, не обращая внимания на окружающую среду (деревья, растительность, толпящихся людей) продвигающихся вперед людях или животных; 3) о выносливо, упорно и терпеливо идущем куда-л. человеке’. Ten wieloznaczny związek komparatywny może aktualizować w zależności od potrzeb kontekstu konotacje gwałtowności, cierpliwości, uporu, wytrzymałości.

4.1. Symetria i asymetria konotacji w polszczyźnie i ruszczyźnie

Każde ustabilizowane pod względem formalnym i semantycznym wyrażenie językowe nasuwa pewne skojarzenia związane z odpowiednim fragmentem rzeczywistości. Asocjacje te tylko częściowo są symetryczne w porównywanych leksykonach.

W przestrzeni języka polskiego i rosyjskiego *kozie* przypisuje się cechę chudości i brzydoty (*niewiele na kozie łoju* 'o rzeczach lub ludziach, z których niewiele jest pożytku' [PSWP]; *как коза брынская* 'о худом человеке' [БСНС]; *jaka koza z krzywą gębą, takie dzieci po niej będą* 'o dziedziczeniu złych cech rodzicielskich' [PSWP]; *козья морда* 'прост. презр. о человеке с неприятной, отталкивающей внешностью' [БСРПог]). Bycie głupim odnoszone jest do *byka*, *cielęcia*, *kozła* (*gapić się jak cielę w namalowane wrota* [WSFJP]; *постом с тебя, а разумом с теля* [БСНС]; *patrzy jak kozioł na wodę* 'patrzy bezmyślnie' [PSWP]; *уставиться на кого-л., на что-л. как козел на новые ворота* 'о пристально, озадаченно и непонимающе смотрящем на кого-л., что-л. человеке' [БСНС]; *глупи як бык* [JKOZR]; *дурной как божий бык* [БСНС]). Często jednak języki słowiańskie różnie postrzegają zwierzęta. Polszczyzna podkreśla lekkomyślność i pocziwość kozy (*koza próbowała, a potem beczala* 'o lekkomyślnych postępkach, których potem się żałuje' [PSWP]; *koza to pocziwe bydlątko: lada miotłą się pożywi, a na zapiecku się wyśpi* [NKP]). Ruszczyzna cech tych nie uwzględnia, wskazując jednocześnie, że przedstawicielka rogaczyny bywa odbierana jako istota wścibska, próżna i niekonsekwentna (*смотреть на кого-л., на что-л. как козы* 'народн. шутил.-ирон. о глядящих на кого-л., что-л. с откровенным праздным любопытством людях [обычно девушках или женщинах]' [БСНС]; *как брянская коза вверх глядеть* 'о человеке, который хочет казаться важнее, чем и есть в действительности' [ИСПФК]; *радила коза козлу в огород не ходить, а сама там* [БСРПос]). Wyrażenie odmienne w obu językach są portrety *krowy* w aspekcie jej teoretycznych cech charakteru. Jedyną wspólną właściwością samicy byka, zaznaczoną w obydwu językach, jest upodobanie do bodzenia, agresywność (*bieda w zagrodzie, gdzie krowa wołu bodzie* [PSWP]; *бодливой корове Бог рог не дает* [БСРПос]). Ruszczyzna różnicuje obraz, przypisując przedstawicielce bydła także łagodność, spokój, pokorę (*силен как бык, а смирен как корова* [БСНС]; *нежный как корова* [БСНС]), ale i lekkomyślność, skłonność do bycia rozpustną (*похотливая корова* [БСРПор]) czy lenistwo (*ленив как корова* [БСНС]).

Frazeologia zwierzęca pozwala na wyodrębnienie szeregu zarówno zbieżnych, jak i odmiennych konotacji, jakie Polacy i Rosjanie wiążą z poszczególnymi zwierzętami. Dość podobnie wypada *koń*, któremu na podstawie danych polszczyzny i ruszczyzny można przypisać następujące cechy: 'bycie lęklwym' (*koń lękliwy, pan frasobliwy, gospodarz niedbały – sami się szkodzą* [NKP]; *скотской конь* 'o шальном, пугливом человеке' [ИСПФ]), 'bycie upartym' (*uparty jak koń*

znarowiony [RB]; *упорный как конь* [БЧНС]), ‘bycie pracowitym’ (*хорошего коня в работе побачишь, а хорошу жену – у люльки ‘кубан.’* [БСРПос]; *pracować jak koń* [WSFPWN]). Oprócz wymienionych cech Polakom *koń* może kojarzyć się z gniewliwością (*konia gniewliwego, żony niewstydlivej, chłopu lżywego – bodaj nikt dobry nie ćwiczył tego* [NKP]), natomiast Rosjanom – z niezależnością (*у коня овса без выгребу, а он рвется на волю* [БСРПос]). Język polski zaznacza, iż *kozła* charakteryzuje upór (*uparty jak kozioł* [WSFPWN]), skłonności do bycia złym i nieprzystępnym (*kozła postawić ‘być w złym humorze’* [NKP]; *mieć kozła na czole ‘przestarz. okazywać niezadowolenie, gniew; być nieprzystępnym’* [SFJPS]). Ruszczyzna z kolei, oprócz wymienionych przywar (*зел как козел ‘кадн. неодобр. об очень злом, агрессивном человеке’* [БЧНС]; *упрямиться как козел* [БЧНС]) utrwała takie negatywne cechy samca kozy, jak ‘bycie leniwym’ (*кляча воду возит, а козел бородкой потряхивает ‘о ленивом человеке, праздно проводящем время’* [СААПГ]), ‘bycie nikczemnym, podłym’ (*корявый козел ‘о подлом, непорядочном человеке’* [БСРпор]), ‘bycie nieprzyzwoitym’ (*козел недоенный ‘о дрянном, злобном и вредном [часто из-за сексуальной неудовлетворенности] человеке’* [СРБЛ]), czyniąc go tym samym uosobieniem dużo większej ilości wad.

4.2. Konotacje ambiwalentne dotyczące zoonimów

Zdarza się, iż przestrzeń polszczyzny lub ruszczyzny w ambiwalentny sposób przedstawia zwierzęta hodowlane i przypisuje im cechy antonimiczne. Język rosyjski w jednostkach o różnym zasięgu terytorialnym utrwała głupotę *konia*, jednocześnie podkreślając jego dobrą pamięć: *дурее лошади ‘орл. об очень глупом человеке’* (БЧНС) – *лошадиная память ‘вят. об очень хорошей памяти’* (СРНГ). Przytoczone frazeologizmy eksponują różnorodność obrazów zwierzęcia w odmianach regionalnych języka. W polszczyźnie ambiwalencja rozciąga się na warstwę idiomatyki i paremiologii: *robić kogoś w konia* ‘oszukiwać kogoś, wykorzystując jego naiwność lub niewiedzę’ (PSWP); *stary koń* ‘o mężczyźnie dorosłym lub dorastającym chłopcu, zachowującym się infantylnie, jak dziecko’ (PSWP), oraz *gdzie koni brakuje, tam osłów używają* ‘o zastępowaniu ludzi mądrych osobami niezbyt mądrymi’ (PSWP). *Koniowi* w przestrzeniach obydwu języków słowiańskich przypisuje się pracowitość, ale jednocześnie zaznacza, iż pewne jego zachowania mogą być przejawem lenistwa: *ленивый конь на оглоблю глядит ‘о ленивом человеке’* (БСРПос); *коня рączего przytrzymaj, leniwego chlustaj* ‘o naganie za lenistwo’ (NKP) – *работать как конь ‘брян. пск. том. об очень напряженно, много и тяжело работающем человеке’* (БЧНС); *pracować jak koń* ‘pracować bardzo ciężko, zwłaszcza fizycznie’ (WSFPWN). Znamienna ambiwalencja rysuje się także na przykład w portrecie *kozy* (por. w tej kwestii także: Rodziewicz 2007: 137), *świni* oraz *wołu*. Jak ukazują dane językowe, przedstawicielka rogaczyny może poruszać się zarówno zwinnie, jak i niezdarnie

(прыгаль як коза '1) о ловко, легко, неутомимо движущейся, прыгающей девочке, девушке; 2) о девушке или женщине, легко и ловко взбирающейся на какую-л. возвышенность, гору, скалу' [БСНС] – *как коза на кровлю мостится* 'о неловко карабкающейся вверх девушке, женщине' [БСНС]). Świnia bywa różnie ukazywana w kontekście jej potencjalnych relacji z prosięciem. Przypisuje jej się altruizm i oddanie w stosunku do potomstwa, ale i egoizm kierujący nią w sytuacji zagrożenia (*и свинья – мать: за свое детище на рожон лезет* 'любая мать ради своих детей готова на все' [БСРПос] – *свинье не до поросят, коли самое на огонь тащат* [БСРПос]). Wół kojarzony jest w obydwu językach z pracowitością, ale równocześnie i z lenistwem (*трудолюбивый как вол* 'об очень терпеливом, покорном и трудолюбивом человеке' [БСНС]; *pracowity jak wół* 'bardzo pracowity' [USJP] – *leniwy jak wół* 'bardzo leniwy' [RB]; *медлительный как вол* 'о ком-л. очень ленивом, неповоротливом и медлительном' [RB]). Obraz wółu, któremu przypisywane jest lenistwo, związany jest w obu językowych portretach zwierzęcia z ociężałością ruchów, powolnością i nie wynika w sposób bezpośredni z niechęci do wykonywania obowiązków. Stanowi typowo ludzką projekcję postrzegania zjawisk i jest przejawem subiektywnego ujmowania fragmentów rzeczywistości przez człowieka.

4.3. Wartościowanie i ekspresywność frazeologii animalistycznej

Zachowanie *braci mniejszych*, do którego w obrazowy sposób nawiązują przytoczone powyżej związki frazeologiczne, w rzeczywistości nie jest sygnalizatorem ich autentycznych cech charakteru. Zwierzęciu nie można przypisać lekomyślności, rozwiązłości czy wścibstwa, które są właściwościami typowo ludzkimi. Obserwacja przedstawicieli fauny i przeniesienie ich zwyczajów do świata *homo sapiens* ukazuje *de facto* sposób myślenia człowieka o pewnych zjawiskach dotyczących jego samego. Jak ujął to R. Tokarski, „obserwacja rzeczywistości może stwarzać tylko podstawy do wysnuwania analogii między dwoma różnymi światami” (Tokarski 1991b: 48).

Używanie frazeologii animalistycznej ma na celu wyrażanie ocen, z moralizatorskim często podtekstem, w sposób ekspresywno-obrazowy⁵⁰. Wartościowanie rozumiane jest jako „konotacyjne znaczenie słów, odnoszące się do wartości” (Brzozowski 1989: 365), jakimi „mierzone” jest przez człowieka

⁵⁰ W. I. Żelwis podkreśla sposób wyrażenia oceny za pomocą nazw zwierząt w różnych językach. Wyraz *świnia* w ustach Japończyków i Francuzów jest silnie nacechowaną obelgą. Chińczycy kojarzą *prosię* z bardzo głupim człowiekiem. Z kolei Turcy używają tego rzeczownika, chcąc podkreślić sympatię wobec innej osoby. Nazwanie kobiety *krową* to w Indiach komplement. Natomiast w Portugalii wspomniane słowo jest wielce niestosowne (Жельвис 1989: 33, 34, 36).

określone zwierzę⁵¹. Ustabilizowane jednostki językowe charakteryzują ludzi i ich otoczenie poprzez odesłania do sfery wyobrażeń i asocjacji. Na przykład o człowieku *obraźliwie, z niechęcią, odrazą* można powiedzieć *ty świński ryju* (SFJPS); osobę nietrzeźwą w *pogardliwy* sposób czasem nazywa się *мокрым поросенком* (БСППор); z *dezaprobatą* o kobiecie z nachalnym makijażem można wyrazić się, iż *вывоўдала гэта як поросуха* (БЧHC), a nieprzestrzegającego zasad higieny ironicznie zestawić z trzodą, sięgając po dosadną replikę *świnia się nie myje i żyje* (PrzyslPol).

Frazeologizmy animalistyczne odzwierciedlają stosunek emocjonalny nadawcy wobec komunikowanych treści, używane są z określoną intencją pragmatyczną, zastępując wyrażenia neutralne (por.: Rak 2016: 93). Funkcja ekspresywno-obrazowa dominuje w nich nad funkcją nominatywną. Cechą frazeologii animalistycznej jest występowanie ekspresywności, obrazowości i emocjonalności w znakomitej większości łącznie. Dla frazeologizmów faunicznych znamienne jest to, że obecny jest w nich – używając sformułowania S. Grabiasa – komponent uczuciowego oglądu treści (Grabias 1981: 33), który w sposób bezpośredni lub implicytny zabarwia jednostkę. Za pomocą związków z zoonimami użytkownicy polszczyzny i ruszczyzny nie tylko przekazują oceny, oddziałują na odbiorcę, ale i wyrażają swój stosunek emocjonalny do opisywanej rzeczywistości. Z reguły bowiem to, co człowiek postrzega jako dobre lub złe, przyjemne lub nieprzyjemne, pożyteczne lub szkodliwe dla siebie, budzi w nim określone uczucia. Na przykład, wartościowanie ujemne oraz negatywne emocje wywołuje nieprzestrzeganie przez kogoś ogólnie przyjętych zasad. Werbalizacją takiego stanu rzeczy jest frazeologizm *смотпеть на кого-л. как на паршивую овцу* (БЧHC). W porównaniu *owca* jawi się jako symbol osoby odrzucanej, której zachowanie jest powszechnie potępiane w określonej społeczności. Związek stanowi jednocześnie wyraz oceny oraz ma zabarwienie emocjonalne, w danym przypadku ironiczno-pogardliwe. W świadomości odbiorcy pojawia się z jednej strony obraz chorej owcy, odróżniającej się w negatywny sposób od pozostałych, zdrowych członków stada (*parszywy* to dosłownie ‘pokryty parchami’), z drugiej strony do głosu dochodzą konotacje kulturowe, związane z obrazem owcy w Biblii. Komparatyw wiąże się z całą gamą skojarzeń, na przykład: ‘być innym’, ‘być złym’, ‘być gorszym od innych’, ‘nie respektować zasad powszechnie uznawanych za dobre’.

Frazeologizmy animalistyczne są znakami określonych stanów emocjonalnych człowieka i wskazują też niejednokrotnie na przyczyny owych emocji⁵². Materiał egzemplifikacyjny obfituje w związki o odcieniu dezaprobaty, pogardy, lek-

⁵¹ A. Pajdzińska dzieli frazeologizmy ze względu na zawarte w nich wartościowanie na komunikujące i implikujące wartościowanie (Pajdzińska 1991: 15–29).

⁵² Interesującą klasyfikację przeżyć emocjonalnych przedstawił A. Awdiejew (1987: 115–125).

ceważenia, ironii⁵³. W znakomitej części funkcją zebranych frazeologizmów jest przekazywanie uczuć i emocji negatywnych, na przykład strachu (*поглядывать на кого-л. как коза на мясника* ‘o posmatrywającym w strachu, opasliwie na кого-л.’ [БСНС]), wściekłości (*обижаться как бык* ‘ob obideвшемся, надувшемся, рассердившемся на кого-л. человеке’ [БСНС]), niezadowolenia (*patrzeć bykiem* ‘patrzeć na kogoś, na coś z niechęcią, ze złością, traktować kogoś, coś nieprzychylnie, niezyczliwie, nie aprobować czegoś’ [WSFPWN]), wstydu (*ктоś wstydzi się jak козёл в капюście* ‘o kimś, kto się bardzo wstydzi, ponieważ wyrządził szkody’ [RB]). Właściwie nieliczne są związki nacechowane pozytywnie, a dotyczące zwierząt hodowlanych. Aprobatywnie frazeologia odniosła się na przykład do ostrożności kozy (*звал волк козу на пир, да коза не идет* [ТСЖВЯ]), łagodności krowy (*нежный как корова* [БСНС]), przyjaznego usposobienia cielęcia (*миленок как теленок* [БСНС]), pokory, cichości baranka (*pokorny jak baranek* [WSFJP]; *cichy jak baranek* [SFJPS]), cierpliwości, pokory, posłuszeństwa jagnięcia (*<терпеливый> как ягненок* [БСНС]; *кроткий как ягненок* [БСНС]) czy łagodności owcy (*кроткий как овца* [БСНС])⁵⁴. Sporadycznie pojawiają się też formy deminutywno-hipokorystyczne wnoszące odcień ewaluacji pozytywnej⁵⁵. Wśród nich faunizmy owieczka czy baranek mają jednak ścisły związek z nazewnictwem religijnym i wiążą się bardziej z wpływem kultury na język niż odzwierciedleniem postawy intelektualno-oceniającej człowieka wobec określonego fragmentu królestwa zwierząt.

Wartościowanie pejoratywne i związana z nim ekspresywność osiągane są we frazeologii animalistycznej poprzez zabieg wykorzystania realiów zwierzęcych do mówienia o rozmaitych zjawiskach związanych z człowiekiem. Dodatkowo wzmocnione są one wykorzystywaniem słów potocznych, często o zabarwieniu wulgarnym, oraz leksyki regionalnej, co szczególnie intensywnie eksponuje przestrzeń ruszczyzny: *козел ебанный* ‘бран. o мерзком, гнусном человеке’ (СРБЛ); *на хрена козе баян* ‘грубо-прост. шутл.-ирон. зачем, для чего это нужно (o чем-л. абсолютно ненужном, излишнем, неподходящем)’ (СРБЛ); *<ну тебя (вас, его и т.д.)> к свиньям <собачьим>!* ‘прост. бран. пожелание кому-л. убираться, желание отделаться, избавиться от кого-л., чего-л. (обычно надоедающего,

⁵³ Por. podrozdział 3. *Antropocentryzm frazeologii animalistycznej* w części I, gdzie podane zostały przykłady emocjonalnie nacechowanych związków, s. 50.

⁵⁴ J. Szerszunowicz przeprowadziła wśród studentów z województwa podlaskiego ankietę, która ujawniła, iż faunizm *byk* jest w języku polskim nośnikiem emocji pozytywnych. Na przykład *Ale z niego byk* mówi się pozytywnie o mężczyźnie, *Byku!* to zwrot do lubianego kolegi (Szerszunowicz 2004: 246). Fakt ten nie zmienia jednak ogólnej tendencji metafor faunicznych do wyrażania negatywnych charakterystyk.

⁵⁵ Por.: podrozdział 3.1.2. *Aksjologiczny model antropocentryczny*, s. 65.

досаждающего)’ (СРБЛ); *сопеть как охренелый*⁵⁶ боров ‘вульг.-прост. неодобр. о шумно сопящем, пыхтящем человеке (особенно пьяном)’ (БСНС); *ляпать*⁵⁷ как поросенок ‘пск. шутил.-ирон. или неодобр. о жадно, неразборчиво, взяхлеб и причмокивая, неаккуратно едящем что-л. человеке’ (БСНС); *умаслиться*⁵⁸ что свинья ‘брян. неодобр. о сильно испачкавшемся человеке’ (БСНС); *расшепериться*⁵⁹ как королева ‘новосиб. об очень полной, массивной женщине, закрывшей собою проход’ (БСНС); *жупарить*⁶⁰ зубами как овца ‘влад. ирон. о медленно, плохо жуящем пищу человеке’ (БСНС); *набухать*⁶¹ кому-л. чего-л. как коню ‘новг. о чрезмерно большом количестве еды, поданной кому-л.’ (БСНС); *nasrać jak turecki koń* ‘iron. dać bardzo mało’ (SGO); *harować (tyrać, zasiwać) jak koń* ‘pracować bardzo ciężko, zwłaszcza fizycznie’ (WSFPWN); *orać w kogoś jak w <łysę> konia (<łysą> kobyłę)* ‘posp. orać kimś; zmuszać kogoś do ciężkiej pracy, wykorzystywać kogoś’ (WSFJP); *kozi bobku* ‘posp. wyzwisko’ (PSWP); *z kogoś jest ktoś jak z koziej dupy trąba* ‘wulg. o kimś nieudolnym, źle wykonującym swój zawód, o dyletancie’ (WSFPWN); *któs zna się na czymś jak kozia dupa na granii* ‘o kimś, kto nie zna się na niczym’ (JKOZR); *świnia świni dupę ślini* ‘1) wulg. to nie ja, ale ty jesteś godzien pogardy; 2) wulg. dranie zawsze się popierają, są w zмовіе’ (WSFJP); *cuchnąć jak cap* ‘pogard. śmierdzieć; nie myć się długo’ (WSFJP); *mieryndza jak krowa* ‘ktoś długo przeżuwa pokarm’ (JKOZR); *bać się jak byk czerwonej hadry*⁶² ‘bać się mocno, unikać czegoś’ (SGŚP); *prosty jakby byk najsciał* ‘o czymś, co wbrew naszym oczekiwaniom jest krzywe’ (SFGD). Ekspresywność potęgują także zdarzające się niekiedy rymy: *oddać byka za indyka* ‘zrobić niekorzystny interes, zamienić się niekorzystnie’ (PSWP); *gdyby kózka nie skakała, toby nóżki nie złamała* ‘lekkomyślne postępowanie ma złe skutki’ (WSFJP); *głupie cielę ogonem miele* ‘głupiec’ (JKOZR); *cielę mermelę* ‘o człowieku niemądrym, zwłaszcza młodym’ (SGPKRO); *cielę na niedzielę* ‘pot. o człowieku niezaradnym, ślamazarnym, głupim’ (USJP);

⁵⁶ Słowo o silnym wydźwięku pejoratywnym, reprezentujące leksykę nienormatywną: *охренелый* ‘вульг.-прост. эвфем. обалдевший’ (podaję za БСНС).

⁵⁷ Czasownik *ляпать* ‘есть причмокивая’ stanowi komponent komparatywu z gwar pskowskich (СППП).

⁵⁸ Czasownik *умаслиться* oznacza w gwarach briańskich ‘испачкаться’. Został on odnotowany w rozprawie doktorskiej S. A. Bojcowa, poświęconej związkowi komparatywnym gwar briańskich (Бойцов 1986; podaję za БСНС: 783).

⁵⁹ Słowo gwarowe *расшепериться* oznacza ‘закрыть собою проход’. Zostało ono odnotowane w СРНГ.

⁶⁰ Słowa charakterystyczne dla gwar obwodu twerskiego i iwanowskiego: *жупарить*, *жупорить* ‘жевать, есть’. Zostało ono odnotowane w СРНГ.

⁶¹ Słowo gwarowe *набухать* ‘наложить чего-л. много, в чрезмерно большом количестве’ zostało odnotowane w НОС.

⁶² W regionie śląskim słowo *hadra* znaczy ‘ścierka, szmata’ (SGŚP).

ребятушки-козлятушки 'трад.-народн. о маленьких детях' (БТСРЯ); *кто-л. ревушка-коровушка* 'шутл. плакса (обычно о ребенке)' (ИСРФ); *ребенок что теленок* 'шутл.-ирон. о глупеньком, наивном ребенке'.

Wartościowanie negatywne osiąmane bywa także poprzez obrazy zwierząt z atrybutami typowo ludzkimi. Związki, które je utrwalają, wpisują się w antropocentryczny charakter frazeologii animalistycznej i eksponują pogardliwie-ironiczny stosunek człowieka do przedstawicieli fauny. Powstałe w ten sposób wizerunki *braci mniejszych* oceniane są jako dziwne, nie na miejscu, irracjonalne, nieprawdopodobne⁶³: *коза в сарафане* 'о странно одетом, нелепо выглядящем человеке' (БСРПог); *как свинью в кафтан ни ряди, она свиный и останется* 'никакие внешние изменения не изменят натуры человека' (БСРПосл); *идти кому-л. как свинье бусы* 'о чем-л., что кому-л. совершенно не к лицу, не подходит' (БСНС); *dowcipny jak świnia w kalesonach* 'о osobie, której nie udało się dowcip' (NSGU); *coś pasuje komuś jak świni kamizelka* 'w ogóle nie pasuje' (JKOZR). Przedstawione frazeologizmy można odnieść do szerszej grupy związków, których ekspresywność uzyskiwana jest poprzez zestawienie wzajemnie wykluczających się, irracjonalnych zjawisk (por.: Wysoczański 2005, do którego nawiązywał też M. Rak [2016]): *coś pasuje komuś jak świni chomąto* 'w ogóle nie pasuje' (JKOZR); *coś pasuje do czegoś jak świnia do karety* 'w ogóle nie pasuje' (JKOZR); *надеть на свинью хомут* 'о нелепом, бесполезном поступке человека, стремящегося помочь кому-л.' (БСРПог); *на хрена козе баян* 'зачем, для чего это нужно (о чем-л. абсолютно ненужном, излишнем, неподходящем)' (СРБЛ); *kobyła na lodowisku* 'śmieszny wygląd' (NSGU).

4.4. Funkcjonowanie konotacji w przestrzeni polszczyzny i ruszczyzny

Poszczególne konotacje funkcjonują w różnych rejestrach języka. Większość frazeologizmów animalistycznych odnosi się do stylu potocznego, niekiedy o nacechowaniu *wulgarnym, ironicznym, żartobliwym, pogardliwym*. Odniesienia te zostały zaznaczone odpowiednimi kwalifikatorami, których spis podają po bibliografii: *кусочек с коровий носочек* 'прост. шутл. об увесистом куске чего-л. съедобного' (БСНС); *что-л. сказка про белого бычка* 'разг. бесконечное повторение одного и того же с самого начала, возвращение к одному и тому же' (ИСРФ); *корова жевала что-л.* 'разг. ирон. об помятой одежде на ком-л.' (БСНС); *как теленок жевал что-л.* 'разг. морд. шутл. о чьей-л. помятой одежде' (БСНС); *жевать что-л. как вол* 'прост. неодобр. о мерно, равнодушно,

⁶³ W. Wysoczański, omawiając językowy obraz świata ukryty w porównaniach, pisze, że „im bardziej zestawienie jest irracjonalne, tzn. im bardziej zredukowane jest jego znaczenie konkretne, tym większa jest ekspresywność i emocjonalność porównania” (Wysoczański 2005: 56).

апатично и тупо жующем что-л. человеке' (БЧНС); *cielę na niedzielę* 'pot. o człowieku niezaradnym, ślamazarnym, głupim' (WSFJP); *dobra świnia wszystko zje* 'iron. o osobach, które podejmują się wszystkich zadań' (NKP); *cielęce oczy* 'pot. oczy o łagodnym, sennym, bezmyślnym wyrazie' (SGPKRO); *dawać byka komuś* 'posp. zadać cios, uderzyć pochyloną głową' (WSFJP).

Kwalifikatory chronologiczne podkreślają dynamizm języka. Ujawniają one, które konotacje są bardziej, a które mniej aktywne współcześnie. W niniejszym opracowaniu odpowiadają im oznaczenia *przestarzały*, *historyczny*, *устаревший*. Przykłady zaczerpnięte z *Nowej księgi przysłów i wyrażeń przysłowiowych* czy *Большого словаря русских пословиц* nie zawierają bezpośrednich informacji o usytuowaniu czasowym, choć po części pochodzą przecież z folkloru czy tekstów dawnych. O ich nacechowaniu chronologicznym świadczą towarzyszące im odsyłacze źródłowe (NKP: *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych* oraz БСРППосл: *Большой словарь русских пословиц*). Niektóre frazeologizmy posiadają kwalifikatory, które odnoszą się do nieistniejących już współcześnie jednostek administracyjnych Rosji. Panchroniczne tło badań zaproponowanych w monografii uzasadnia celowość włączenia ich do analizy. Sygnalizują one bowiem, jakimi fragmentami rzeczywistości pozajęzykowej człowiek się zainteresował, co przyciągnęło uwagę ludzi i zostało utrwalone w przestrzeni polszczyzny lub ruszczyzny. W przedmowie do *Большого словаря народных сравнений* autorstwa W. M. Mokijenki i T. G. Nikitiny czytamy: „Конечно, далеко не все сравнения [...] входят в активный фонд нашего языка, но тем не менее даже самые периферийные из них являются его «недвижимым фондом», своеобразным «неприкосновенным запасом», к которому в нужный момент может прикоснуться известный мастер слова” (БЧНС: 5).

Należy zaznaczyć, iż dość powszechne są przypadki, gdy określony frazeologizm nabiera statusu przestarzałego, ale utrwalona w nim konotacja wciąż jest aktualna w przestrzeni językowej i eksponuje sposób myślenia użytkowników języka o danym zwierzęciu. Zjawisko to widać na przykładzie cechy upartości, knąbrności, która w ruszczyźnie jest powszechnie przypisywana *koniowi*. Mimo iż związek *упрямый как чухонская лошадь* posiada zgodnie z danymi БЧНС przestarzały charakter, konotacja uporu aktualna jest w innych, funkcjonujących współcześnie jednostkach ograniczonych terytorialnie: *упрямиться как <норовистая> лошадь* 'арсл. o człowieku, проявляющем большое упрямство, своеобразие, неуступчивость' (БЧНС); *упрям как лошадь* 'арсл. об упрямом, неуступчивом и несговорчивом человеке' (БЧНС). Podobna sytuacja ma miejsce w odniesieniu do cechy głupoty kojarzonej z omawianą klasą zwierząt. Niektóre związki komparatywne charakteryzujące umysłowość konia określane są jako przestarzałe (*глуп как лошадь* 'устар. об очень глупом человеке' [БЧНС]), podczas gdy inne frazemy nawiązujące do potencjalnych zdolności intelektualnych zwierzęcia wciąż są w użyciu w pewnych obszarach ruszczyzny (*дура лошадь* 'большой, но глупый человек' [ТСРСЕ]; *дурее лошади* 'об очень глупом человеке' [БЧНС]).

Sygnalizatory środowiskowe wskazują na zasięg konotacji. Pojawiają się w związkach dotyczących socjolektów *uczniów, młodzieży, aktorów, przestępców odbywających karę więzienia, kryminalistów*. Podczas analizy wykorzystałam też pojedyncze terminy *żeglarskie, medyczne, plastyczne, architektoniczne* czy też jednostki związane z *jeździectwem, sferą biznesu*. W ich strukturach semantycznych obecne są konotacje, które uzupełniają omawiane portrety zwierzęce. Na przykład związki, takie jak *коровий глаз 'молодежный' о человеке с большими глазами* (БСППог); *wóle oko 'architektoniczny małe, okrągłe lub owalne okno, zwykle ujęte w ozdobne obramienie, stosowane w okresie XVII–XVIII wieku w górnych kondygnacjach budynku, frontach, niekiedy nad drzwiami lub oknami'* (PSWP); *бычий глаз 'медицинский детская болезнь, характеризующаяся растяжением глазного яблока'* (БАС) pozwalają na wyeksponowanie cech wyrazistości, wielkości i wypukłości oczu bydła, które utrwała także sfera leksyki czy frazeologii ogólnej. Z kolei konotacja 'człowiek stara się dominować nad zwierzętami w różny sposób' ujawnia się w określeniach z zakresu jeździectwa. Te „żargonowe” frazeologizmy dotyczą wszelkiego rodzaju bodźców, jakimi ludzie starają się wpłynąć na przykład na konia, aby ten zachowywał się zgodnie z ich wolą: *spinać konia 'jeździecki ścisnąć koniowi boki ostrogami, kłuć konia ostrogami, pobudzać go do szybkiego biegu'* (USJP); *zedrzeć konia 'jeździecki zatrzymać gwałtownie konia, przykracając mu cugli'* (WSFPWN); *zaciąć konia 'jeździecki uderzyć konia batem lub szpicrutą, aby ruszył z miejsca lub szybciej biegł'* (USJP). Należy jednak z całą stanowczością podkreślić, iż frazeologizmy, które umownie nazwiemy „terminologiczno-żargonowymi”, uzupełniają tylko portrety zwierząt. Opierają się bowiem najczęściej na konotacjach, które współtworzą sferę semantyczną multiwerbizmów ogólnych, nieograniczonych środowiskowo. Ze względu jednak na fakt, iż postanowiłam odtworzyć wizerunki przedstawicieli fauny „rozsypane” w całej przestrzeni semantyczno-kulturowej polszczyzny oraz ruszczyzny, nie mogłam terminów i żargonizmów pominąć milczeniem.

Sygnalizatory terytorialne określają topografię poszczególnych konotacji. Często zdarza się, że określone skojarzenie charakterystyczne jest zarówno dla języka ogólnego, jak i wariantów typowych dla pewnych regionów kraju. Na przykład obraz ciężko pracującego konia przyjęty jest w ogólnej odmianie ruszczyzny (*пахать как лошадь* [БЧНС]), ale występuje także we frazeologii znamiennej dla obwodu pskowskiego (*работать как лошадыга* [БЧНС]), stołęńskiego (*лобозить як бурый конь* [БЧНС]) czy briańskiego (*долбать как мерин* [БЧНС]). Pożądlivość capy utrwalają zarówno polskie gwarę podhalańskie (*przyjdą takie mrozy, że przymarznie cap do kozy* [JKOZR]), jak i polszczyzna ogólna (*stary cap* [WSFJP]). Kiedy indziej dana cecha semantyczna obejmuje tylko jedną z odmian języka. Na przykład frazeologizmy znamienne dla obwodu kirowskiego konotują dobrą pamięć konia (*лошадиная память 'об очень хорошей памяти'* [СРНГ]). W innych obszarach języka rosyjskiego konotacja ta nie pojawia się.

5. PODSUMOWANIE

Doniosłość frazeologii animalistycznej polega na tym, iż dzięki ustabilizowanym językowo jednostkom użytkownicy polszczyzny czy ruszczyzny mogą w obrazowy sposób wyrazić swój osobisty stosunek do wartości etycznych, moralnych, praktycznych czy hedonistycznych. Zebrany materiał egzemplifikacyjny stanowi bogate źródło przykładów, jak człowiek pojmuje dobro i zło, czym jest dla niego kultura i moralność, jakie fragmenty świata uważa za użyteczne i przyjemne, a z czym wiąże na przykład nieszczęście. Frazeologia animalistyczna służy wyrażaniu wielu stanów emocjonalnych człowieka, w szczególności negatywnych, takich jak złość, nienawiść, irytacja, politowanie, niezadowolenie. Szereg idiomów zwierzęcych staje się w przestrzeni publicznej wulgaryzmami i wyzwiskami, które na każdym kroku życia społecznego eksponują niechęć ludzi do bliskiej im przecież i ważnej sfery przyrody, jaką jest królestwo zwierząt.

Frazeologia animalistyczna obfituje w szereg konotacji przypisywanych *bracjom mniejszym*. W znakomitej większości są to przywary mające na celu poniżenie, ośmieszenie czy potępienie podmiotu, do którego się odnoszą. Konotacje ukazują różnorodność cech, z którymi ludzie kojarzą różne gatunki zwierząt. Często są to konotacje ambiwalentne, wskazujące, iż człowiek postrzega przedstawicieli fauny niejednoznacznie. Przestarzały charakter związku frazeologicznego nie oznacza przy tym, że tworząca go konotacja nie wchodzi w skład innych, współcześnie używanych jednostek. Wyodrębnienie frazemu w ogóle sygnalizuje, iż z pewnych względów dany wycinek rzeczywistości pozajęzykowej przyciągał – niegdyś bądź obecnie – uwagę człowieka. Na tym właśnie polega istotność jednostek, które w słownikach można by było uzupełnić o kwalifikatory *ycmapeбyuuu* czy *przestarzały*. Zasadność włączenia ich do analizy usprawiedliwia jednak panchroniczne tło badań.

CZĘŚĆ II

JĘZYKOWE PORTRETY ZWIERZĄT HODOWLANYCH W POLSZCZYŹNIE I RUSZCZYŹNIE

1. KOZA¹

WYGLĄD ZEWNĘTRZNY

Na obszarze Słowiańszczyzny koza od bardzo dawnych czasów postrzegana była jako zwierzę demoniczne, nieczyste, stworzone przez diabła i podobne do niego (por.: Толстая 2002: 231), związane z ideą grzechu (por.: Толстой 1999: 522). Określa się ją jako *diabelskie nasienie*. Odpowiedniki tego wyrażenia występują w języku ukraińskim czy czeskim. Przedstawicielka rogacizny pojawia się w legendach o diable, który stosunkowo często przyjmuje jej postać. Jak piszą I. A. Siedakowa i Je. S. Uzieniewa,

Украинцы считают, что домашняя коза сотворена чертом, и если покропить ее освященной водой, то она сдохнет. У козы короткий хвост, так как дьявол, загоняя коз на пастбище, оторвал им хвосты (пол., укр. карпат.). Согласно польскому поверью, коза имеет силу в хвосте; чтобы козы не объедали деревьев, им в хвост надо воткнуть иголку. В Закарпатье говорят, что козы все время норовят залезать на деревья, потому что у них „чертовы ноги” (Толстая 2002: 231).

W okręgu pskowskim spotykamy wyrażenie *бес козлиный*, które w wulgar-ny sposób charakteryzuje człowieka (Мокиенко 1986: 186). Nawiązuje ono do wierzeń, zgodnie z którymi wszelkiego rodzaju nieczyste siły mogły przybierać zwierzęcą postać. W. M. Mokijenko podaje, że „леший, например, мог принимать образ медведя, волка, зайца и поросенка. Домовой же чаще

¹ M. Rak w monografii *Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalony we frazeologii gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatrza* w jednym z podrozdziałów zestawiał frazeologizmy dotyczące gatunku owiec i kóz. W tej samej części swojej pracy przytoczył definicję frazeologiczną zoonimu *cap*, który jest, jak powszechnie wiadomo, niejednoznaczny i może odnosić się zarówno do samca kozy, jak i samca owcy. W niniejszej pracy zoonim *cap* umownie przypisany został do gatunku kóz. Ze względu na bogactwo zgromadzonego materiału egzemplifikacyjnego, dotyczącego obydwu wymienionych gatunków, postanowiłam każdy z nich omówić oddzielnie. Pragnę jednak najpierw przytoczyć ustalenia M. Raka: '**Koza** to zwinne, skoczne zwierzę, które beczy. Koza również jest głupia i uparta. **Cap** to zwierzę, które śmierdzi. Jest to samiec kozy, często obserwowany w czasie kopulacji. Podobnie jak koza jest głupi i uparty' (Rak 2007a: 96).

представал в образе собаки или кошки, шерсть которых была одного цвета с волосами хозяина дома” (Мокиенко 1986: 186).

W ukraińskich legendach koza przeciwstawiana bywa krowie i owcy jako „чистым и божьим созданиям” (Толстой 1999: 523). W Polsce wierzone na przykład, iż w żrenicach czarownic odbijał się nie patrzący na nie człowiek, ale diabeł w postaci kozła. Do przekazów tych nawiązują wyrażenia *koza, diabeł – to jedno* (NKP); *ma kozła w oczach*² ‘o osobie, która patrzy złym, niechętnym wzrokiem’ (PSWP). Pewną analogię można odnaleźć także w ruszczyźnie: *козел хорош, да на беса похож* ‘o człowieku, который кажется хорошим, но в действительности имеет плохие черты характера’ (БСРПос). Fakt ten nie powinien dziwić, gdyż złe duchy wedle rosyjskich wierzeń ludowych również często przybierały postać kozła (por. np.: Федосеенко 1998: 162).

Nie tylko narody słowiańskie podkreślają związki rogacizny z nieczystymi siłami: „według dawnego przesądu szkocko-angielskiego kozioł nigdy nie daje się widzieć przez pełne 24 godziny, bo co dzień odwiedza diabła, który przeczesa mu brodę” (por.: SMTK: 165). W średniowieczu capa ukazywano jako diabła o koźlich rogach i kopytach. Był on gospodarzem sabatów czarownic. Ucztował z wiedźmami, bawił się z nimi i uprawiał rozpustę.

Koza i kozioł to zwierzęta, które generalnie nie budzą sympatii ludzi, kojarzone są ze złymi duchami. Wartościowanie takie ujawniają słowniki polszczyzny i ruszczyzny już na poziomie leksykalnym, gdzie zoonimy podlegają procesowi metaforyzacji. Przytoczę kilka przykładów: *козел* ‘похотливый, сладострастный мужчина’ (СРБЛМ); *козел* ‘1) грубо-прост. бран. мерзкий, подлый, вредный мужчина; 2) вонючий мужчина; 3) жарг. тяжкое оскорбление у блатных’ (СРБЛМ); *козиол* ‘o mężczyźnie, zwłaszcza starym i nieprzyzwoicie zachowującym się wobec kobiet’ (USJP); *cap* ‘głupi, gapa, bałwan’ (SJPD); *cap* ‘przen. głupiec, człowiek ociężały umysłowo’ (SGŚP); *capieć* ‘głupiec, durnieć, stawać się capem’ (SJPL); *cap* ‘pogard. o starszym mężczyźnie zachowującym się napastliwie, nieprzyzwoicie wobec młodych kobiet; lubieżnik’ (SPP); *koziol* ‘przen. zły człowiek, potępieniec, diabeł’ (SWar); *koziel* ‘przen. 1) o czarcie; 2) bibl. o człowieku grzesznym’ (SPXVI); *koziol* ‘przen. przezwisko obelżywe’ (SWar). Nowsze słowniki języka polskiego metaforycznego znaczenia leksemu *koziol* nie przytaczają.

Cecha brzydoty przedstawicieli fauny, pośrednio korelująca z przedstawionymi słowiańskimi wierzeniami, funduje znaczenie zarówno polskich, jak i rosyjskich frazeologizmów, ujawniając tym samym sposób postrzegania zwierzęcia przez ludzi. O brzydocie kozy i kozła mówią jednostki: *корявый козел* ‘жарг. мол.

² Słownik warszawski podaje inną definicję wyrażenia: *ma kozła w oczach* ‘jest czarownicą’ (SWar). Na marginesie warto odnotować także polski gwarowy związek *kozi łeb* ‘demon, dusza pokutująca’ (SGŚP). O związkach kozy z diabłem w polskiej kulturze ludowej pisze obszernie O. Kielak (por.: Kielak 2014: 237–238).

презр. о некрасивом молодом человеке' (БСРпог); *козья морда* 'прост. презр. о человеке с неприятной, отталкивающей внешностью' (БСРпог); *любовь зла – полюбишь и козла* 'люди не выбирают в кого влюбляться' (Закирова 2007: 129); *jaka koza z krzywą głową, takie dzieci po niej będą* 'o dziedziczeniu złych cech rodzicielskich' (PSWP); *cap brodaty* 'gw. straszdyło leśne' (SWar). Wspomniany element semantyczny ujawnia się także w metaforach zwierzęcych reprezentujących różne odmiany polszczyzny: *koza* 'kobiecisko brzydkie, wszeteczne' (SGPK); *koza* 'uczn. brzydka dziewczyna' (NSGU).

Koza ma wygięte do tyłu rogi. W oczach człowieka przedstawicielka rogacizny jest niebezpieczna, nieobliczalna, może zaatakować, jej wygląd wywołuje strach i inne nieprzyjemne uczucia. Wartościowanie takie utrwała na przykład rosyjski związek *идет коза рогатая* 'выражение, которым шутиливо пугают маленьких детей, приближая при этом два движущихся отставленных пальца – наподобие козьих рогов' (БСРПог) oraz żartobliwe powiedzenie *дождь не коза, рогами не бодат* 'арх. шутил. дождь не страшен, не опасен' (БСНС). Do podobieństwa między kształtem kozich rogów a ułożeniem palców ręki odwołuje się również inny rosyjski frazeologizm. Jedno z jego znaczeń koreluje z obrazem kozy jako zwierzęcia mogącego wzbudzać lęk: *делать (сделать) козу кому-л.* 'шутил. разг. шутя пугать (обычно ребенка) движениями раздвинутых пальцев руки (указательного и мизинца), изображая бодущуюся козу' (БСРРЭР). Wymieniony związek pośrednio odwołuje się do wiedzy o nieprzewidywalnym charakterze przedstawicielki rogacizny, podkreśla niebezpieczeństwo przebywania w jej towarzystwie, skłonność do bodzenia. Można określić go mianem frazeologizmu gestycznego. Żartobliwy gest symbolizujący atakującą rogami kozę miał na celu wywołanie u dziecka uczuć, jakie byłyby następstwem potencjalnego kontaktu ze zwierzęciem. Frazeologizm ten posiada jeszcze jedno znaczenie, związane z ideą zwycięstwa i znakiem V jako jej symbolem. Znak V, przypominający poroże kozy, motywuje semantykę idiomu *делать (сделать) козу кому-л.* 'жарг. мол. подымая вверх кисть руки с раздвинутыми указательным и средним пальцами в виде латинской буквы V, изображать лозунг: „Мы победим” – обычно на митингах, массовых шествиях и т.п.' (БСРРЭР). Frazeologizm ma też wariant *показать козу* (ТСРЯУ). Obraz poroża kozy można uważać także za podstawę onomazjologiczną takich rosyjskich słów żargonowych, jak: *коза* 'жарг. мол. знак приветствия у металлостов в виде оттопыренных мизинца и указательного пальца поднятой руки' (БСРЖ); *коза* 'жарг. знак приветствия у молодежи в виде выпрямленных мизинца и указательного пальца поднятой руки' (БСРРЭР).

Na obrazie wywołującej grozę kozy oparty jest inny frazeologizm o mitologicznym pochodzeniu *сделать козью морду* 'серьезно пригрозить противнику' (БСРПог). Związek ten funkcjonuje w przestrzeni ruszczyzny. Odwołuje się on do legendy o małym Zeusie, zgodnie z którą boga Olimpu ukryto przed pożerającym swoje dzieci ojcem Kronosem na wyspie Krecie. Wychowywały go nimfy,

natomiast koza Amaltea dawała mleko. Choć zwierzę potrafiło wszystkich odstraszać, Zeus bardzo je lubił. Po śmierci Amaltei bóg umieścił jej skórę na swojej tarczy. W ten sposób powstała egida stanowiąca nieodłączny atrybut Zeusa. Na środku tarczy znajdowała się głowa kozy, budzącej powszechny strach, czyli *козья морда*. Inne warianty tego frazeologizmu brzmią: *устроить козью морду кому-л.* ‘угроза наказания с целью образумить кого-л., проучить’ (МДИС); *заделать козью морду кому-л.* ‘груб. вульг. доставить какую-л. неприятность: наказать, избить, обидеть кого-л.’ (БСРПЭР).

Ruszczyzna utrwała kształt kozich i koźlich rogów w jednostkach: *поги у кого-л. как у козла* ‘том. о загнутых кверху деревянных деталях’ (БСНС); *ножки у кого-л. – как у козы рожки*³ ‘прост. ирон. о кривых женских ногах’ (БСНС). Wymienione frazeologizmy utrwalają fakt posiadania przez kozę i kozła rogów o specyficznym, wygiętym kształcie, przypominającym literę V. Został on uwzględniony w wielu wyrażeniach, dotyczących różnych życiowych sytuacji: *как козьи рога, в мех (мешок) не лезут (не идут)* ‘народн. олон. о чем-л. не помещающемся куда-л.’ (БСНС); *<и> не хочет коза на базар, да за рога ведут* ‘говорят, когда заставляют человека делать то, чего он не хочет’ (БСРПос); *оглянись, коза, на свои рога* ‘всякую болячку к себе применяй’ (БСРПос); *гнуть (согнуть, скрутить) кого-л. в козиный рог* ‘смирять, подчинять кого-л. строгостью, жестокостью’ (БСНС); *гнуться (согнуться) в козиный рог* ‘смор. бедствовать, испытывать крайнюю нужду’ (БСНС); *зажимать (зажать) кого-л. в козелий рог* ‘олон. смирять, подчинять кого-л. строгостью, жестокостью’ (БСНС); *im kozioł starszy, tym róg twardszy* ‘o nabieraniu męskiego wigoru wraz z wiekiem’ (PSWP); *być bogatym jak kozioł rogaty* ‘iron. być biednym’ (SRGŚP); *zapędzić kogoś w kozi róg* ‘wykazać swoją zdecydowaną przewagę nad kimś, zakasować kogoś’ (WSFPWN); *ledwie w kozi róg nie wlaź* ‘źle z nim, nie wie, co ze sobą zrobić’ (SWar); *wsadzono go w kozi rożek* ‘przyparto do muru, dokuczono mu do żywego, wprawiono go w położenie bez wyjścia, przegadano go’⁴ (SWar). Frazeologizmy odnoszące się do kształtu kozich i koźlich

³ Wyrażenie pochodzi z nakręconego w 1982 r. filmu *Влюблен по собственному желанию*.

⁴ Frazeologizm ten znany jest od czasów M. Reja. Jego różnorakie, choć niekiedy tylko pozorne warianty, funkcjonujące w różnych językach europejskich, stały się przedmiotem rozważań A. Krawczyk. Badaczka ta, wraz z M. Basajem, dostrzegła potrzebę badań konfrontatywnych języków słowiańskich (Krawczyk 1984: 111–119). Wykazała ona, iż polski idiom *zapędzić w kozi róg* i rosyjski *согнуть в бараний рог* są homonimami, które ze względu na różną wewnętrzną strukturę syntaktyczną i znaczenie nie mogą zostać uznane za różnojęzyczne warianty tego samego idiomu. To samo dotyczy frazeologizmu *согнуть в козиный рог*. Dla naszych rozważań istotna jest obrazowość multiwerbizmów i obecność w każdym z nich komponentu odsyłającego do wyglądu zewnętrznego zwierząt.

rogów są metaforą trudnego, niekomfortowego dla człowieka położenia. Ruszczyzna utrwała także obraz kozła bez rogów, akcentując, iż poroże stanowi narzędzie obrony zwierzęcia. Pozbawiony go przedstawiciel fauny staje się bezsilny: *безрогий козел* 'прост. бран. о гнусном, мерзком, но не способном нанести серьезного ущерба человеку' (БСРпог).

Przestrzeń obydwu języków słowiańskich utrwała biały i szary kolor sierści zwierząt: *коза бела, коза сера, а все дух один* 'о внешне разных, но внутри одинаковых людях' (БСРПос); *сер козел, сед козел, а все псиной пахнет* 'внешность не меняет настоящих, подлинных черт человека' (СААПГ); *серенький козлик* 'жарг. мол. шутл. малолетний пассивный гомосексуалист' (БСРпог); *ты ближе к делу, а он про козу белу* 'о процессе общения между людьми, которые не могут договориться' (СААПГ); *choćby koza biała, byle posag miała* 'najważniejsza jest sytuacja materialna człowieka' (Przysł.).

W języku rosyjskim zaznacza się, iż okrywa włosowa zwierząt jest krótka: *оглаженный как Сидорова коза* 'устар. прост. об очень чистом, хорошо прибранном помещении' (БСНС). W celu pejoratywnego scharakteryzowania człowieka można wykorzystać funkcjonujące w dwóch wariantach wyrażenie, które podkreśla, że kozły linieją: *облезлый козел* 'прост. бран. о мерзком, гнусном, обычно старом, потрепанном человеке' (БСРпог); *козел облезлый* (СРБАМ). Polszczyzna odzwierciedla sposób wartościowania okrywy włosowej omawianych zwierząt. We frazeologizmach uwzględniających ten element wyglądu przedstawicielki rogacizny aktualizują się konotacje 'bezwartościowości', 'nieistotności', 'mizerności', które zapewne można skorelować z cechą niewielkiej długości sierści: *козья вельна, козья шерсть* 'rzecz błaha, drobnostka, głupstwo' (SWar); *спрещать (спierać) się о козью вельну* (SWar); *о козью шерсть się спрещать* 'o bezsensownych sporach dotyczących błahych wartości' (PSWP). W rzeczywistości jednak mimo niewielkiej długości włosa wельну kozią cechuje miękkość i delikatność. Są to jej niewątpliwe zalety. Z tego też względu wykorzystuje się ją do produkcji garderoby. Utrwalają to rosyjskie wyrażenia niefrazeologiczne: *козий пух* 'очень мягкий, тонкий вид шерсти' (БАС); *козленковая шаль* 'большой теплый платок с каймой и кистями, вытканый из шерсти с добавлением козьего пуха' (СРГМ). Warto przywołać także gwarowe określenia innych elementów ubioru: *козминка* 'ласк. небольшая шуба из шкуры козы' (СРГП); *козминки* 'рукавицы из козьей шкуры' (СРГП). Uświadamiają one zalety koziej skóry, która jednak we frazeologii nie jest wspominana w ogóle.

Polszczyzna i ruszczyzna akcentują chudość kozy wartościowaną jednoznacznie negatywnie. Ocena ta odzwierciedla antropocentryzm frazeologii animalistycznej i motywowana jest niewielkimi korzyściami, jakie człowiek dostrzega w hodowli kóz: *немного на козье топу* 'о rzeczach lub ludziach, z których niewiele jest pożytku' (PSWP); *chudy jak коза, то садло под коśćями* (JPZW); *как коза брынская* 'ирон. о худой, истощенной и костлявой женщине' (БСНС); *козьи (козельи) мощи* 'пск. об усталом, худом человеке' (ИСРФК); *козьи мощи*

‘1) о хилом, худом, больном человеке; 2) о некрасивом, худощавом и длинно-носом человеке’ (СРНГ). Warto przywołać także metaforę zwierzęcą z obszaru polskiej gwary przestępczej: *koziół, koziołek* ‘szczupły człowiek’ (STGP).

Zarówno w polskiej, jak i rosyjskiej frazeologii utrwalone zostały jeszcze inne elementy wyglądu omawianych zwierząt hodowlanych.

Ruszczyzna poprzez nawiązania do wyglądu kozich oczu charakteryzuje spojrzenie, jakim może cechować się przedstawicielka płci pięknej. Język Słowian Wschodnich zwrócił uwagę na cechę wyrazistości oczu samicy kozła: *глаза у кого-л. как у козы* ‘народн. урон. 1) о женских круглых глазах с упрямым и озорным взглядом; 2) о женских глазах с недоверчивым взглядом’ (БСНС). Wymieniony frazeologizm konotuje ‘upór’ i ‘nieufność’ jako znamienne właściwości zwierzęcia.

Charakterystycznym atrybutem rogacizny jest broda: *у кого-л. козлиная борода* ‘длинная, жидкая и светлая борода’ (ИСРФК); *козелья борода* ‘шутл. о человеке с бородой, напоминающей козлиную’ (СРНГ); *козья борода* ‘борода, как у козы’ (БАС); *kozia (capia, kozła) bródka (broda)* ‘bródka (broda) spiczasta, nieco zakręcona w górę’ (USJP). W obydwu językach brodacza porównuje się z samcem kozy: *бородатый козел* ‘грубо-прост. презр. бран. о бородатом человеке’ (СРБЛ); *козлобородый хмырь* ‘жарг. арест. об изображении В. И. Ленина на портрете’ (БСРпор); *brodaty jak kozioł* (SWar); *koziół* ‘przen. mężczyzna brodaty, zwłaszcza mający brodę podobną do brody kozłej’ (USJP). Kształt koziej brody ufundował w polszczyźnie znaczenie gwarowego frazeologizmu *kozio broda* ‘zbyt pociągła twarz’ (MSLD). Rosyjskie paremie utrwaliły natomiast obserwację, że kozioł często potrząsa swoją brodą: *трясет козел бороду, так привык смолоду* ‘о привычках человека’ (ТСЖВЯ); *кляча воду возит, а козел бородашкой потряхивает* ‘о ленивом человеке, праздно проводящем время’ (СААПГ). Przysłowia konotują ‘bezużyteczność’ i ‘lenistwo’ samca kozy. Są to cechy przypisywane zwierzęciu w sposób dość subiektywny i na zasadzie analogii ze światem człowieka. Potrząsanie przez kozła brodą w zestawieniu z obrazem ciężko pracującej szkapu musi wypaść niekorzystnie dla przedstawiciela rogacizny. Po przełożeniu tych obrazów na realia świata ludzkiego nasuwają się jednoznaczne skojarzenia pracowitości jednej osoby i próżnowania drugiej.

Wiele innych jednostek o zróżnicowanej semantyce nawiązuje do obrazu kozłej brody jako atrybutu nieodłącznego i typowego dla zwierzęcia: *сломил козел голову, по самую бороду* ‘о человеке, попавшем в беду’ (ТСЖВЯ); *дернуть козла за бороду* ‘горьк. сделать что-л. неуместное’ (БСРпор); *козел бороною, а больной головою* ‘пск. о недалеком человеке’ (БСРПос); *козел платит кожей с бороною (бородой), а виноватый – свою головою (своей головой)* ‘каждому придется расплатиться’ (БСРПос); *nie ma kozła bez brody i jarmarku bez złodziei* ‘wszystko ma swoją specyfikę’ (NKP); *nie da kozłu brodę golić* ‘natury człowieka nie da się zmienić w żaden sposób’ (NKP). W paremiach świat fauny zostaje wykorzystany do głoszenia w moralizatorski sposób prawd dotyczących świata ludzi.

Koza ma nogi zakończone kopytami. Ruszczyzna utrwała tę właściwość kończyn zwierzęcia, że są one długie, chude i słabe. Wyglądem kozich nóg motywowany jest szereg rosyjskich wyrażen językowych, które charakteryzują powierzchnowość człowieka: *ножки у кого-л. как у козленка (козлика)* ‘ум. ирон. или неодобр. о длинных, слабеньких и тонких ножках (с крупными коленями) юноши, подростка’ (БЧС); *ноги у кого-л. как у козы* ‘морд. ирон. о чьих-л. (обычно женских) очень худых, тонких ногах’ (БЧС); *козьи лапки* ‘яросл. шутил.-ирон. о тонконогом человеке’ (БСПог). Z innych językowych nominacji, które są motywowane wyglądem kozich nóg, można wymienić rosyjskie wyrażenie *козья ножка*, mające trzy znaczenia, w tym jedno terminologiczne i jedno żargonowe: *козья ножка* ‘1) спец. инструмент для удаления зубов; 2) разг. особого рода самодельная папироса, самокрутка; 3) жарг. шк. циркуль’ (БСПог). Słowniki polszczyzny również rejestrują wyrażenie *kozia nóżka*, semantyzujące się jednakże w zupełnie inny sposób: *kozia nóżka* ‘1) przestarz. dyscyplina – dawne narzędzie kary cielesnej, którego rączkę stanowiła nóżka kozy, sarny itp.; 2) techn. przestarz. przyrząd do rysowania linii warstwicowych na mapach’ (PSWP). I w tym przypadku realny wygląd nogi zwierzęcia stał się podstawą onomazjologiczną polskiego wyrażenia terminologicznego.

Język polski we frazeologizmach uwzględnia ponadto takie części ciała kozy, jak zad, łopatki oraz charakterystyczny, krótki ogon: *kozi ogon* ‘coś niepozornego, małego’ (SPXVI); *jak kozie pomagali, to jej ogon urwali* ‘o nadgorliwej, szkodliwej pomocy’ (PSWP); *kozie spod ogona wyleciał* ‘jest byle kim, z byle jakiego rodzaju’ (NKP); *nie umie kozie ogona zawiązać* ‘ktoś nie potrafi wykonać czegoś prostego’ (SJPL); *i kozie zawiązać ogona nie umie (nie może)* (NKP); *ruszył rozumem, jak koza ogonem* ‘o mało inteligentnym człowieku’ (SJPL); *jak z koziej dupy trąbka* ‘coś zupełnie nieudanego, niestosownego, chybionego’ (PSWP); *jak z koziej dupy trębacz* (NKP); *z kogoś jest ktoś jak z koziej dupy trąba* ‘wulg. o kimś nieudolnym, źle wykonującym swój zawód, o dyletancie’ (WSFPWN); *ktoś zna się na czymś jak kozia dupa na graniu* ‘o kimś, kto nie zna się na niczym’ (JKOZR); *bodajbyś lepiej kozie łopatki przedawał* ‘złorzeczenie’ (NKP). Wszystkie wymienione elementy ciała zwierzęcia są eksplikacją negatywnych konotacji: ogon jest krótki i mało wartościowy, zad oraz łopatki, podobnie jak ogon, również nie przynoszą ludziom wielkiego pożytku. Motywację związków wyjaśnia sposób widzenia kozy i kozła przez człowieka. Użycie wulgarne określenia *dupa* zamiast neutralnego słowa *zad* nadaje frazeologizmom wydźwięk silnie emocjonalny, wulgarny, wartościujący negatywnie podmiot porównania. Na marginesie chociażby warto wspomnieć, co o kozim ogonie pisze J. Krzyżanowski:

Jest on tak uderzająco krótki, że stał się bohaterem gadek ludowych. Należą one do cyklu opowiadań o diable, nieudolnie naśladowującym Boga. Jako odpowiednik krowy próbuje on stworzyć podobne do niej stworzenie i powstaje koza. Rozgniewany niepowodzeniem diabeł chwytą ją za ogon, urywa go i w ten sposób jeszcze potęguje jej zabawny wygląd chybionego tworu (Krzyżanowski 1975, t. II: 140).

Przysłowia odwołujące się do wyglądu koziego ogona akcentują jego nikłą wartość i stają się czytelne po wpisaniu ich w kontekst słowiańskich opowieści ludowych (por. też: Толстой 1999: 522–524).

PREFERENCJE KONSUMPCYJNE

Jak ukazują frazeologizmy obydwu języków, koza gustuje w sianie i chętnie się nim odżywia: *захочет коза сена – будет у вола* ‘когда у человека будет нужда, то он сам попросит’ (БСРПос); *вздумал богатеть – купил козу, а сена нет* ‘кубан. о ситуации, когда возможности не соответствуют желаниям’ (БСРПос); *не хочется кому-л. чего-л. как козе сена* ‘кубан. ирон. о человеке, испытывающем желание, влечение к чему-л.’ (БСНС); *коzie siano* ‘każdemu według potrzeb’ (PSWP); *dobrze kozie na przewozie, bo skubnie siana na wozie* ‘o człowieku, który w odpowiedni sposób potrafi wykorzystać sytuację’ (NKP). Ze względu na fakt, że siano przewozi się na wozie, polskie i rosyjskie jednostki frazeologiczne opierają się często na obrazie zwierzęcia znajdującego się w pobliżu tego właśnie środka transportu: *не учи козу, сама стянет с возу* ‘человека не нужно учить получать выгоду’ (РМР); *придет коза до вола, будет козе по рогам* ‘будет время, когда обидчик сам попросит помощи’ (СРНГ); *przyszła koza do woza* ‘o kimś, kto przymuszony okolicznościami, zwraca się z interesem czy prośbą do osoby albo instytucji, z którą nie chciał mieć do czynienia, od której się odzегnywał’ (SMTK).

O szczególnej słabości kozy i kozła do warzyw w ogrodzie mówią frazeologizmy, które konotują szkodliwość rogacizny, jej negatywny wpływ na gospodarstwo człowieka⁵: *козла сколько ни корми, а он все в огород лезет* ‘o склонностях человека’ (СААПГ); *козий плов* ‘жарг. мол. шутил. салат из овощей’ (БСРпог); *есть что-л. как козел капусту* ‘пск. об охотно, с большим аппетитом поедающем что-л. человеке’ (БСНС); *козел на капустнике – плохой караульщик* ‘нельзя оставлять человека с тем, к чему у него слабость’ (БСРПос); *копать в чем-л. как коза в капусте* ‘пренебр. о чрезмерном сосредоточении на мелочах, излишних деталях чего-л., преувеличенном самоанализе’ (БСНС); *кормись, коза, чужими садами, отдуваться будешь своими же боками* ‘говорят, когда предупреждают человека, что он будет отвечать за свои поступки’ (БСРПос); *коза сыта – и капуста цела* ‘o компромиссной ситуации, примирении и удовлетворении интересов’ (БСРПос); *wpuść kozę do ogrodu* ‘o niebezpieczeństwie wyrządzenia szkody’ (PSWP); *potrzebny jak kozioł w kapuście* ‘przestarz. zupełnie niepotrzebny’ (PSWP); *ktos bruździ jak kozioł w kapuście* ‘o kimś, kto wyrządza szkody’ (NKP).

⁵ Zasygnalizowany problem rozwinięty zostanie w fasecie RELACJE I KONTAKTY Z CZŁOWIEKIEM, s. 120.

Preferencje konsumpcyjne kóz ufundowały semantykę wielu związków świadczących o tym, że zwierzęta te lubią sól, trawę, wrzosa, korę i gałęzki drzew, słomę: *лезть как коза на лозу* 'с мол. шутл.-ирон. об упрямящемся, несговорчивом, неуступчивом человеке' (БСНС); *как коза на луб*⁶ <против одного> 'с мол. ирон. о ссорящихся друг с другом людях' (БСНС); *коза щиплет траву там, где ее привяжут* 'о безынициативных, пассивных людях' (БСРПос); *падка коза до соли, а девка до воли* 'каждый любит что-л. другое' (БСРПос); *быть козе на бузе*⁷ 'говорят, когда у человека нет свободы' (БСРПос); *patrzy jak koza na wiązce słomy* 'ktoś patrzy na coś, oczekując czegoś przyjemnego lub smacznego' (RB); *kozie siano* 'różgi z miotły' (NKP); *dobra kozie brzoza* 'o człowieku, który zadowoli się byle czym' (PSWP); *drze koza łozę, wilk zaś drze kozę* 'o porządku wykorzystywania swej pozycji w świecie' (PSWP); *koza wrzosa, bocian żaby, a żaba błota szuka* 'o wartościach dopasowanych do potrzeb indywidualnych' (PSWP); *ciśnie się jak koza do wrzosa* (JPZW); *gdzie koza przywiązana, tam trawę gryźć musi* 'o ludziach biernych, bez inicjatywy' (NKP); *młoda koza sól lubi, a stara ją ze solniczki wyjada* 'o ludziach, którzy umieją wykorzystywać odpowiednio sytuację' (NKP).

Przestrzeń językowa polszczyzny akcentuje, iż pożywienie kozy jest proste i niewyszukane: *koza to pocziwe bydlątko: lada miotłą się pożywi, a na zapiecku się wyśpi* (NKP); *koza to najlepsze bydlątko: pod progiem się wyśpi, suchą miotłą zje i jeszcze kwartę mleka da* (NKP). Ten aspekt sprawia, iż zwierzę budzi w człowieku pozytywne uczucia. Ich językową eksplikacją jest deminutyw *bydlątko*, który akcentuje życzliwy stosunek człowieka do samicy kozła.

Z problematyką preferencji konsumpcyjnych korespondują inne jeszcze frazeologizmy. Odnoszą się one do faktu, że koza stale coś je i przeżuwa. Czynność tę rejestruje tylko język rosyjski: *кто-л. коза-дереза* 'сытый, толстый человек, который уверяет, что он голоден и совсем не ест' (ИСРФК); *жевать как коза* 'том. шутл.-ирон. о долго жующем человеке' (БСНС).

PORUSZANIE SIĘ

Polszczyzna i ruszczyzna odzwierciedlają sposób poruszania się zwierząt. Utrwalają takie cechy konotacyjne zoonimów *koza* i *koziół*, jak 'ruchliwość', 'żywiłość', 'swawolność', które implicytnie można powiązać z młodością, wesołością i niedojrzałością. W polskiej metaforze zwierzęcej *koza*, odnotowanej w wielu opracowaniach leksykograficznych, aktualne są wymienione cechy: *koza* 'pot. wesoła, żywa, skora do żartów, dorastająca, ale też niedoświadczona dziewczyna'

⁶ луб 'гладкая, ровная кора (осины, липы)' (podają za БСНС).

⁷ буза 'каменная соль' (podają za БСРПос).

(PSWP); *koza* 'pot. o żywej, wesołej, dorastającej pannie, podlotku' (SJPD); *koza* 'przen. dziewczyna żywego usposobienia albo naiwna' (SWar); *koza* 'o młodej, wesołej, dorastającej dziewczynie' (USJP); *koza* 'żart. pobłaźliwie o dorastającej dziewczynie charakteryzującej się żywym temperamentem, wesołym usposobieniem' (SPP); *koza* 'dziewczyna żywego usposobienia' (STGP). Podobnie rzecz wygląda w odniesieniu do rosyjskiego odpowiednika leksykalnego: *коза* 'перен. разг. шутил. о резвой, бойкой, подвижной девочке или девушке' (БТСРЯ); *коза* 'прост. шутил.-ирон. молодая резвая девушка' (СРБЛ); *коза* 'резвая девка' (ТСЖВЯ); *коза* 'o żywej, подвижной, бойкой девушке; o wertyawej, несерьезной девушке' (СРНГ). Na tożsamych konotacjach opierają się polskie i rosyjskie deminutywy: *kózka* 'wesoła, skora do psot młoda dziewczyna' (PSWP); *kozunia* 'pot. pieszcz. o wesołej, niedoświadczonej, głupiutkiej młodej dziewczynie' (USJP); *козочка* 'перен. о бойкой девочке или девушке' (БАС); *козенка* 'o lekkomyślnej, wertyawej девушке' (СРНГ). Wspomniane cechy konotacyjne stanowią także fundament rosyjskiego gwarowego określenia człowieka: *козел* 'o бойком, живом человеке' (СРНГ). Konotacje 'żywiolowości', 'ruchliwości', 'energiczności' legły u podstaw przekształceń metaforycznych takich rzeczowników, jak: *козиол*, *козиолёк* 'pot. skok, podskok, zwłaszcza z przewrotem, saltem' (PSWP); *козиол* 'sport. odbicie piłki od ziemi; wysokość lotu piłki po tym odbiciu' (PSWP); *козел* '1) жарг. спорт. (конн.) подскок-взбрык лошади (БСРЖ); козел 'авиа. произвольный скачок самолета при посадке' (БСРЖ); козел 'резкий прыжок лошади, преимущественно в выражениях: бить с козла, давать козла (беговое и коннозаводческое арг.)' (ТСРЯУ).

Ruchy rogatego zwierzęcia doskonale „wymalował słowem” J. Tuwim w *Sokratesie tańczącym*: „Jeden wiatr – pędziwiatr! Fiknął kozła, plackiem spadł, skoczył, zawiał, zaszybował, świdrem w górę zakołował” (Tuwim 1930, podaje za SJPD). Elementy konotacyjne 'ruchliwości' i 'żywiolowości' aktualne są w takich derywatach słowotwórczych, jak: *козиолкować* 'pot. bezwładnie lecąc, padając, zsuwając się, wykonywać szybkie obroty' (USJP); *козловать* '1) sport. prowadzić piłkę, odbijając ją rękami (ręką) od ziemi, np. w koszykówce; 2) lotn. o samolocie: podskakiwać przy lądowaniu po nieprawidłowym dotknięciu ziemi, wskutek błędnego pilotażu, nierównej powierzchni lub porywistego wiatru' (USJP); *козлить* 'прыгать, сбиваться с ритма' (СРГА); *козлыкать* 'бегать, резвиться' (СРГА); *козлиться* 'резвиться, прыгать, скакать' (СРНГ).

Exemplifikacją żywiolowości, opartą na analizowanych elementach semantycznych, są przysłowia: *от прыткой козы ни забор, ни запор* 'если человек ловкий, то от него ничего не скроется' (БСРПос); *gdyby kózka nie skakała, toby nózki nie złamała* 'lekkomyślne postępowanie ma złe skutki'⁸ (WSFJP).

⁸ To przysłowie, obecne w różnych gwarach polskich, oparte jest na konotacjach 'nieodpowiedzialności', 'lekkomyślności'. Cecha semantyczna pochoptnego działania

Wywodzący się z folkloru związek *ребятушки-козлятушки* 'трад.-народн. о маленьких детях' (БТСРЯ) również przywołuje dynamiczny obraz małych, rozbawionych dzieci, które rozpiera wewnętrzna energia. Dodatkowym czynnikiem wzmacniającym ekspresywność wymienionych związków jest ich rytmika, która zdaje się współgrać z konotacją 'energiczności'.

Cechy 'ruchliwości', 'żywiowości', 'wewnętrznej energii' kozy i kozła znalazły też odzwierciedlenie w szeregu frazeologizmów polskich i rosyjskich, które najczęściej charakteryzują sposób poruszania się człowieka: *fikać* (wywracać, przewracać) *kozy*, *fiknąć kozła* 'wykonywać szybki obrót całym ciałem, zwykle z góry na dół (także: o ptakach, samolotach)' (PSWP); *fiknąć* (*fikać*, *wywracać*, *przewracać*) *koziółki* 'wykonywać szybki obrót całym ciałem, zwykle z góry na dół (także: o ptakach, samolotach); także: przewrócić się' (PSWP); *fiknąć* (*machnąć*, *przewrócić*, *wywinąć*) *kozła* (*koziółka*) '1) przewrócić się, upaść; 2) zrobić przewrót, wykonać ćwiczenie gimnastyczne' (USJP); *piłka z kozła*, *uderzenie piłki z kozła* 'w tenisie: z odbicia od ziemi' (SFJPS); *biega jak zatrwożona koza*, *kiedy ją wilk goni* 'ktoś biega bardzo szybko, nerwowo' (SJPL)⁹; *кто-л. скачет как коза* (*козлом*) 'о подвижном ребенке' (ИСПФК); *сигать* (*зикать*)¹⁰ *как* <Сидорова> *коза* 'брян. шутил. о беспрестанно, неутомомно скачущем, прыгающем, резвящемся ребенке' (БСНС); *сидеть как коза* 'народн. редк. о девушке или молодой женщине, нетерпеливо сидящей на месте, беспокойно вскакивающей все время' (БСНС); *скакаться чисто коза* 'том. шутил. о резво, бойко прыгающей девушке или женщине' (БСНС); *бегать как коза* 'пск. шутил.-ирон. о постоянно бегающем взад-вперед, носящемся без дела, суетящемся человеке (обычно девушке или женщине) или животном' (БСНС); *брянская коза* 'орл. шутил.-ирон. о непоседливом, подвижном человеке' (БСРпог); *бегать как брянская коза* 'орл. ирон. о суетящемся человеке, особенно девушке или женщине' (БСНС); *бегать как козел* 'брян. шутил. о быстро, во всю прыть бегающем человеке' (БСНС); *прыгать* (*скакать*) *как козленок* (*козленком*) 'шутил. или неодобр. о весело резвящемся, скачущем шаловливым ребенке' (БСНС).

zasadza się też w deminutywie *kózka* 'płocha, ale miła panienka' z dialektu malborskiego (DMG). Zdrobnienia *kózka*, *kozunia*, *козочка* oraz leksemy, od których formy te zostały urobione, tj. *koza*, *коза* w odniesieniu do dziewczynki, dorastającej panienki przepełnione są odcieniem pobłażania, żartu. Nazywają sposób zachowania osoby, której postępowanie ze względu na wiek traktuje się z przymrużeniem oka.

⁹ Staropolskie przysłowie, pochodzące z *Żywotu człowieka poczciwego* M. Reja, opiera się na obrazie nawiązującym do relacji między zwierzętami: wilk był wrogiem rogacizny, ta zaś bardzo go się obawiała. Można je także interpretować w kontekście relacji damsko-męskich. Por. fasetę RELACJE MIĘDZY ZWIERZĘTAMI, s. 124.

¹⁰ *зикать* 'скакать, бегать'. Komparatyw odnotował S. A. Bojcow w swojej pracy doktorskiej poświęconej gwarom briańskim (Бойцов 1986; podaje za БСНС: 783).

W rosyjskiej przestrzeni językowej utrwalona została nie tylko skoczność kozła, ale i jego specyficzne ruchy: *бить с козла* 'говорится, когда лошадь бьет прыжками, задом и передом' (ИСРФК); *дать козла* 'пуститься бежать скачками' (ИСРФК); *прыгнуть козлом* 'пуститься бежать скачками' (ИСРФК); *давать (дать) козла* '1) жарг. спорт. (конн.) подсакивать, взбрыкивая задними ногами; 2) *прибайк.* бегать, подпрыгивая (о кошках)' (БСРпог); *скакать козлом* 'сиб. о скачущей резкими прыжками лошади' (БСНС); *бить (сбить) с козла* 'бить задними и передними ногами, стараясь сбить всадника (о лошади)' (СРНГ); *давать козла* 'профессиональное выражение в беговой и коннозаводческой практике: делать резкие прыжки; о лошадях' (ФСРЯТих); *прыгать как козел* 'прыгать шустро, далеко' (ИСРФК). Te same konotacje wchodzą w skład semantyki czasowników z rosyjskiego socjoletu jeździeckiego: *козлнуть* 'жарг. спорт. (конн.) подпрыгнуть, взбрыкнув задними ногами (о лошади)' (БСРЖ); *козлить* 'жарг. спорт. (конн.) ипподр. подсакивать, взбрыкивая задними ногами' (БСРЖ).

Obydwa brane pod uwagę języki słowiańskie kojarzą rogate zwierzęta ze sprytem, gracją, zręcznością ruchów. Ujawniają, że koza i kozioł potrafią dotrzeć do najtrudniej dostępnych miejsc: *козья тропа* 'труднопроходимая, горная тропка' (ИСРФК); *где коза прошла, там и солдат пройдет* 'о труднопроходимом месте' (БСРПос); *звинну як коза* 'о звинным чоловіку' (JKOZR); *skakać jak koza* 'о звинным чоловіку' (RB); *skakać jak kozielek po płociech* 'о kimś żywo i szybko, zręcznie podskakującym' (RB); *na pochyłe drzewo i kozy skaczą* 'człowiekowi biednemu, nieszczęśliwemu los w dalszym ciągu nie sprzyja, doznaje on dalszych przykrości, niepowodzeń' (SJPD); *на покляное дерево и козы скачут* 'слабого, несчастного человека любой может обидеть' (РМР); *напасть на кого-л. как козы на покляное*¹¹ *дерево* 'народн. неодобр. о набросившихся на кого-л. слабого, утратившего силы и власть человеке' (БСНС); *перепрыгнуть (перепрыгивать, перемахивать, перемахнуть)* как козел 'о человеке, легко и ловко, стремительным прыжком преодолевающим какую-л. преграду' (БСНС); <*скакать*> как козленок (*козлик*) 'о легко, ловко и стремительно взбирающемся скачками на какую-л. возвышенность ребенке' (БСНС); *прыгать (скакать, лазать)* как коза (*козой*) '1) разг. ирк. орл. одобр. о ловко, легко, неумолимо движущейся, прыгающей девочке, девушке; 2) одобр. о девушке или женщине, легко и ловко взбирающейся на какую-л. возвышенность, гору, скалу' (БСНС); *перепрыгивать (перепрыгнуть, перемахивать, перемахнуть)* что-л. козлом 'о человеке, легко и ловко, стремительным прыжком преодолевающим какую-л. преграду' (БСНС); *прыгать (скакать)* как козочка (*козочкой*) 'ум.-ласк. о грациозно, резво прыгающей девочке, девушке' (БСНС). Zwinność kozła, jak podkreśla

¹¹ Przestarzałe słowo *покляный* znaczy 'согнутый, искривленный, пригнутый книзу (о дереве)' (ТСЖВЯ).

rosyjskie przysłowie, ma jednak swoje granice: *и прыток козел, да не на всякую горку вскочит* ‘même ловкий человек не со всяким делом справится’ (БСРПос).

Z drugiej jednak strony jednostki językowe ukazują niezdarność, brak wdzięku zwierząt¹². Antynomia taka mocniej zaznacza się w ruszczyźnie niż w polszczyźnie. Ta ostatnia aktualizuje wymienione cechy zaledwie poprzez obraz rogaczyny na lodzie: *ślizgać się jak kozioł po lodzie* ‘chodzić niepewnym krokiem, chwiejąc się’ (RB); *прыгать* (*скакать, лазать*) *как коза (козой)* ‘1) неодобр. о бегущей прыжками, нелепо скачущей девушке или женщине; 2) о чьем-л. (чаще женском) нелепом и неумелом, возбужденно быстром танце’ (БСНС); *прыгать* (*скакать*) *как козел* ‘1) о нелепо скачущем, бегущем прыжками мужчине; 2) о чьем-л., чаще мужском, нелепом и неумелом, быстром танце’ (БСНС); *кто-л. как <слепой> козел об ясли колотится* ‘кто-л. совершает бестолковые движения’ (ИСРФК); *как (словно) коза на кровлю (на крышу) мостится* ‘народн. ирон. о неловко карабкающейся вверх девушке, женщине’ (БСНС).

FUNKCJONOWANIE ORGANIZMU

Koza jest zwierzęciem hodowanym przez ludzi głównie ze względu na mleko. Wiedza potoczna na temat koziego mleka podkreśla jego walory odżywcze oraz dobroczynny wpływ na zdrowie człowieka. W fakcie tym można dostrzec praktyczne korzyści, jakie człowiek widzi w obcowaniu z rogacizną: *не подои козы, молока не даст* ‘любым делом нужно заниматься, иначе не будет положительного результата’ (БСРПос); *не каждому козе молоко поможет* ‘помощь należy dostosować do potrzeb’ (PSWP). Paremiologia podkreśla konieczność właściwego traktowania zwierząt, z których pragnie się mieć pożytek: *бывиши с козой – не удой* ‘упорство не всегда дает хорошие результаты’ (БСРПос). Warto dodać, iż obraz dojenia kozy nasuwa skojarzenia nadmiernej eksploatacji zwierzęcia. Ilustruje to rosyjski komparatyw: *доить кого-л. как козу* ‘народн. неодобр. 1) о беспощадной, жестокой эксплуатации кого-л.; 2) о беспрестанном и жестком вымогательстве материальных средств у кого-л.’ (БСНС). Wymieniony frazeologizm opiera się na konotacji ‘bezwzględności’. Surowy sposób obchodzenia się ze zwierzęciem utrwala także polska przestrzeń językowa: *koza beczy, bo dostała bez plecy* ‘o poniesionej karze’ (NKP)¹³.

W porównaniu z krową koza daje o wiele mniej mleka. Prawidłowość ta w metaforyczny sposób została ujętykowiona w postaci przysłowia *co dąb, to nie brzoza; co krowa, to nie koza* (PSWP). Do obserwacji tej nawiązuje zapewne także

¹² Por. też przykłady przytoczone przez B. Rodziewicz w podjętym kontekście: Rodziewicz 2007: 136–137.

¹³ Zasygnalizowany problem omówiony zostanie w fascie RELACJE I KONTAKTY Z CZŁOWIEKIEM, s. 120.

rosyjska jednostka komparatywna, której dwa znaczenia łączy aktualizująca się w nich konotacja 'bezużyteczności': *как от козы молока 'бран. ирон. или шутил. 1) об абсолютно бесполезном, неделовом, никчемном человеке; 2) о чем-л., от чего нет абсолютно никакой пользы'* (БЧНС).

Paremie nie uznają kóz za bydło i zwą je krowami biedaków. W Polsce na Lubelszczyźnie uważa się nawet, że koza ściaga na gospodarzy biedę: „U nas taki wielki bidoty to ni było, to i kozów nicht nie trzymoł, bo kozy to tylko tako bida trzymała, mówili, że każdy bida koze ciągnie ze sobo” (Pelcowa 2015: 191). Język obchodzi się surowo z tymi tak przecież pocziwymi zwierzętami i za każdym razem podkreśla jeśli nie bezużyteczność, to przynajmniej ich marną jakość w porównaniu z innymi przedstawicielami fauny: *девки не люди, козы не скотина* (ТСЖВЯ); *koza nie bydło, dziewczka nie czeladź* (NKP); *koza – krowa biednych ludzi* (NKP). W hierarchii zwierząt hodowlanych kozy zajmują zatem niezbyt ważne miejsce.

Ze względu na fakt, że koza bywa chuda, pozyskuje się z niej niewiele mięsa. Mówi o tym polskie powiedzenie *z tej kozy mięsa nie będzie* 'o rzeczach lub ludziach, z których niewiele jest pożytku' (PSWP).

W porównaniu z kozą kozioł jest absolutnie bezużyteczny, nie daje bowiem ani mleka, ani wełny. Obserwacja ta legła u podstaw wielu polskich i rosyjskich jednostek konotujących całkowitą 'bezwartościowość' zwierzęcia: *доить козла* 'разг. устар. пск. бездельничать, праздно проводить время, заниматься чем-л. бесполезным' (БСРпог); *козла доить* (СППП); *заработать как козел на молоке* 'горьк. ирон. об абсолютно ничего не заработавшем человеке' (БЧНС); *как от козла молока* 'неодобр. насмешл. разг. о том, кто бесполезен в чем-л.' (БСРПЭР); *захотеть от козла молока* 'потребовать невозможного' (ИСРФК); *как от козла, ни шерсти, ни молока* (ФСРЛЯТих); *от кого-л. как от душного (худого) козла – ни шерсти, ни молока* 'шадринск. пренебр. об абсолютно бесполезном, никчемном человеке' (БЧНС); *козла доить* 'robić coś niepotrzebnie, na próżno' (PSWP); *козла доить* 'próżno' (DWKolb); *jak z kozła: ni mleka, ni wełny* 'o osobach, z których nie ma żadnego pożytku' (PSWP); *один козла дои, а другой претак надставя* 'o bezcelowej pracy, która nie przyniesie żadnego pożytku' (NKP); *один козла дои, другой под ним рзешото трима* (DWKolb). J. Krzyżanowski przytacza rozszerzone wersje jednostki *доить козла*, będące przysłowiami: *тварды козий доить, козла доить* 'próżno'. Uczony podkreśla ich starożytny rodowód i zaznacza, iż miały być one „przestrogą dla panujących, by nadmiernie nie uciskali poddanych, bo zamiast mleka krew można otrzymać” (Krzyżanowski 1994, t. I: 323).

PRZYPISYWANE CECHY CHARAKTERU

Obydwa języki utrwalają upór i bezkompromisowość jako cechę samca kozy: *упрямый козел* 'вульг.-прост. бран. об упрямом, несговорчивом человеке' (СРБЛ); *упрямый (упрям) как козел* 'разг. том. неодобр. об очень упря-

мом, неуступчивом и несговорчивом человеке' (БЧНС); *упираться как козел* 'том. неодобр. об упрямящемся, несговорчивом человеке' (БЧНС); *wybić kozła* 'przełamać opór' (SWar); *kozły stawiać* 'stawiać opór, sprzeciwiać, opierać się' (SWar); *uparty jak cap* 'o człowieku bardzo upartym' (SWar); *uparty jak kozioł* 'pot. o człowieku bardzo upartym, nieustępliwym' (WSFPWN); *koźli upór* 'pot. wytrwałość w postępowaniu granicząca z zaciętością' (WSFPWN); *koziół z ciebie* 'jesteś uparty' (SFJPS); *ktoś siedzi jak kozioł w kapusie* 'o kimś, kto uparcie gdzieś siedzi' (RB). O uporze kozy mówią pojedyncze frazeologizmy polszczyzny i ruszczyzny: *упрям как сидорова коза* 'неодобр. об очень упрямом человеке' (БЧНС); *ktoś uprze się jak koza w kapusie* 'o kimś, kto upiera się' (JKOZR); *uparty jak koza* 'bardzo uparty' (SRGŚP). W tym przypadku można chyba sądzić, iż semantyka związków nawiązuje do obiektywnych obserwacji zachowania zwierząt odznaczających się nieustępliwością. Konotacja uporu znamienna jest także dla pojedynczych leksemów: *козиться* 'плохо вести себя, не слушаться, упрямиться' (СРНГ); *козиół* 'przen. upór, krnąbrność, zuchwalstwo' (SWar); *козиół* 'pot. o człowieku upartym, niesłuchającym rad i perswazji' (USJP); *cap* 'przen. o człowieku głupim, upartym lub bardzo niesympatycznie wyglądającym' (PSWP). *Inny słownik języka polskiego* wyjaśnia, że „kozłem nazywa się kogoś, kto jest nierozsądnie uparty” (ISJP).

W polskiej i rosyjskiej przestrzeni językowej aktualna jest także cecha zadziристоści kozłów, ich skłonności do zawziętości w walce, do agresywnego reagowania na otoczenie. Z tego też względu zwierzę może wzbudzać w człowieku lęk (podobnie jak koza, o czym była mowa wcześniej). Przytoczone fakty uzasadniają pojawienie się we frazeologizmach konotacji 'koziół jest zły, gniewny i nieprzystępny'. Należy podkreślić, że część polskich związków opartych na tej konotacji ma nieco przestarzały charakter. Jednakże wyodrębnione cechy semantyczne korelują z wieloma innymi skojarzeniami, tworzącymi spójny, językowy portret zwierzęcia, mający uzasadnienie zarówno we współczesnych faktach językowych, jak i w realnych kontaktach ludzi z rogacizną: *раскобызиться*¹⁴ *как козел* 'р. урал. неодобр. о рассердившемся, раскричавшемся человеке' (БЧНС); *зёл*¹⁵ *как козел* 'кадн. неодобр. об очень злом, агрессивном человеке' (БЧНС); *козлом идти* (*ходить, лезть*) 'пск. о рассердившемся, расхаживающем зло и упрямо человеке' (БЧНС); *у кого-л. козлы вышли* 'произошла ссора, нелады' (ИСПФК); *mieć kozła na czole* 'przestarz. okazywać niezadowolenie, gniew; być nieprzystępnym' (SFJPS); *kozła postawić* 'być w złym humorze' (NKP); *po-*

¹⁴ *раскобызиться* 'рассердиться'. Bezokolicznik też został odnotowany w СРНГ.

¹⁵ *зёл* 'зол'. Jest to krótka forma przymiotnika *злой*, odnotowana w *Словаре русского языка, составленном Вторым отделением Академии наук* (Грот, Шахматов 1891–1930).

stawić kozła na czole ‘dawny okazywać zły humor, zmarszczyć czoło’ (PSWP)¹⁶. Język rosyjski widzi w kozle zwierzę krnąbrne, ale jednocześnie podkreśla: *зол козел, да отходчив* ‘о человеке, который сердится, но быстро приходит в нормальное настроение’ (БСППос).

Kolejną negatywną stroną natury kozła jest jego związek z siłami nieczystymi. Fakt ten znalazł odzwierciedlenie w polskiej frazeologii w postaci związku *mieć kozła w oczach*. Opracowania leksykograficzne wyjaśniają jego semantykę w następujący sposób: *ma kozła w oczach* ‘o osobie, która patrzy złym, niechętnym wzrokiem’ (PSWP); *ma kozła w oczach* ‘jest czarownicą’ (SWar); *ma kozła w oczach* ‘według ludowych wierzeń w żrenicy czarownicy odbija się diabeł w postaci kozła’ (NKP). Obraz zwierzęcia zarówno w polskiej, jak i w rosyjskiej frazeologii koreluje z kodem kultury opartym na mającej źródło w tekstach biblijnych metaforze kozła jako istoty demonicznej, skazanej na wieczne potępienie (por.: Телия 2010: 332). Nawiązuje także do wierzeń i obyczajów ludowych, zgodnie z którymi kozioł oceniany jest negatywnie i wiązany z siłami nieczystymi. O frazeologizmie *служить за козла на конюшне* czytamy na przykład:

Выражение связано с обычаем держать специально козла на конюшне для отпугивания нечистой силы от лошадей. Козел считался представителем нечистой силы, что во многом обуславливали его рога и особый, свойственный ему запах. Поэтому козел в конюшне мог воспрепятствовать домовому загонять коней (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 276).

Z tego samego powodu pasterze owiec w Beskidach trzymali zawsze w pobliżu stada kozła, który jakoby nie pozwalał zbliżać się do nich żadnym złym siłom (Толстая 2002: 232).

„Козел – вонючее слово, крепкое ругательство, посильнее иных матерных слов. Возможно, оно самое распространенное русское ругательство на сегодняшний день. Оно не знает возрастных границ. Даже воспитанники детских садов его употребляют” (Ерофеев 2009, podaje za БСППЭР). Powyższą uwagę potwierdza szereg wulgarnie nacechowanych rosyjskich frazeologizmów. Do zwierzęcia porównywane są osoby godne pogardy: *козел облезлый* ‘грубо-прост. бран. о мерзком, гнусном, обычно – старом, потрепанном человеке’ (СРБА); *козел ебанный (недоебанный)* ‘бран. о мерзком, гнусном человеке’ (СРБА); *козел недоенный* ‘грубо-прост. бран. о дрянном, злобном и вредном (часто из-за сексуальной неудовлетворенности) человеке’ (СРБА). Warto także zaznaczyć, iż nega-

¹⁶ Por. też leksemy: *козиться* ‘сердиться, коситься’ (СРНГ); *козлиться* ‘гневаться, сердиться, выходить из себя; злиться на кого-л., быть в ссоре с кем-л.; задиаться’ (СРНГ); *козиол* ‘przen. злость’ (SWar); *козиол* ‘przen. напęпение czoła, zachmurzona mina, zły humor’ (SWar). Ich semantyka koreluje z konotacjami znanymi dla warstwy frazeologicznej.

tywny stosunek człowieka do kozła znajduje wyraz w warstwie leksykalnej języków słowiańskich: *козел* '1) *груб. бран. разг.-сниж.* о мужчине, вызывающем раздражение упрямством, глупостью, ненужностью; 2) *презр. жарг.* грубое оскорбление мужчины' (БСРРЭР); *козел* '*вульг.-прост.* мерзкий, подлый, вредный мужчина' (СРБЛ); *козлить кого-л.* '*груб. разг.-сниж.* называть козлом, оскорблять, унижать человека' (БСРРЭР); *козлить* '*груб. разг.-сниж.* делать глупости, совершать очевидные ошибки, нелепости' (БСРРЭР); *козиол* 'о mężczyźnie, zwłaszcza starym i nieprzyzwoicie zachowującym się wobec kobiet' (USJP).

W polszczyźnie również koza ukazywana jest jako zwierzę mało wartościowe, niecenione przez człowieka, nikczemne. Frazeologizmy, w których zoonim ten występuje jako komponent, w bezpośredni sposób określają kogoś ocenianego negatywnie, godnego poniżenia: *kozi synu* (PSWP); *kozi bobku* '*posp. wyzwisko*' (PSWP); *kozi syn* 'odpowiednik sukinsyna' (SGŚP).

Język rosyjski i polski przypisują inne cechy kozie, inne zaś kozłowi. Koza kojarzona jest ze wścibstwem, zbytnią ciekawością (*смотреть на кого-л., на что-л. как козы* '*народн. шутил.-ирон.* о глядящих на кого-л., что-л. с откровенным праздным любопытством людях [обычно девушках или женщинах]' [БСНС]; *как козы, вверх [через тын] глядят* '*народн.* о глядящих наверх с праздным любопытством людях [обычно девушках или женщинах]' [БСНС]; *как брянская коза, вверх глядеть [смотреть]* '*народн. ирон.* о глядящем наверх с праздным любопытством человеку [обычно девушке или женщине]' [БСНС]), strachliwością, lekliwością (*поглядывать на кого-л. как коза на мясника* '*народн. ирон.* о посматривающем в страхе, опасливо на кого-л.' [БСНС]; *бегает как затрвоженная коза, когда ją wilk goni* 'ktoś biegnie bardzo szybko, nerwowo' [SJPL]), lekkomyślnością (*koza próbowała, a potem beczała* 'o lekkomyślnych postępkach, których potem się żałuje' [PSWP]), zawziętością (*zawziynty jak коза* [JPZW]), zawistnością (*zawistny jak коза* 'bardzo zawistny' [SRGŚP]), próżnością, wyniosłością (*коза на горе выше коровы в поле* 'o тщеславном человеке, который стремится к славе, почитанию' [БСРПос]; *как брянская коза вверх глядеть* 'o человеке, который хочет казаться важнее, чем и есть в действительности'¹⁷ [ИСРФК]), brakiem konsekwencji (*радила коза козлу в огород не ходит, а сама там* 'один другому говорил не делать плохого, но сам поступает плохо' [БСРПос]). Z kozłem wiąże się brak okrzepienia, podłość, nieprzyzwoitość (*корявый козел* '*жарг. мол. презр. бран.* о подлом, непорядочном человеке' [БСРпог]; *дикий как козел* '*ирк. неодобр.* о невоспитанном, грубом человеке' [БСНС]; *эти смиренники при людях – потупя очи, а позаглазью*¹⁸ – *козлу козлами* '*народн. ирон.* о людях, при людях лицемерно

¹⁷ Por. też gwarowy czasownik *козиться* o znaczeniu 'напускать на себя важность, вести себя надменно, высокомерно' (СРНГ).

¹⁸ Gwarowy przysłówek *позаглазью* o znaczeniu 'заочно, вне людских глаз' (СРНГ).

изображающих смирение, а в собственной среде ведущих себя грубо, развязно' [БСНС]), lenistwo (*leniwy jak cap* [JKOZR]) oraz nadmierna pożądlivość (*stary cap* 'pogard. starszy, lubieżny, oblesny mężczyzna niestosownie do swojego wieku wykazujący zainteresowanie młodymi kobietami' [WSFJP]; *прыгать [скакать] как козел [козлом]* 'неодобр. кубан. о мужчине [обычно пожилom], ведущем себя крайне легкомысленно, игриво, похотливо' [БСНС]; *прыгать [скакать] как козлик [козликом]* 'неодобр. о не по возрасту резвящемся, кокетливо шалящем, молодящемся пожилom мужчине' [БСНС]). Warto zaznaczyć, iż pożądlivość samca kozy werbalizowana jest także w polskich wyrażeniach gwarowych: *przyjdą takie mrozy, że przymarznie cap do kozy* (JKOZR); *któs zapiera się komuś jak koza capu* (JKOZR)¹⁹.

Jednak oprócz tego języki słowiańskie widzą w kozie nosicielkę pewnych zalet i zaznaczają, iż zwierzę może być odbierane przez człowieka jako wesołe (*на фигу козе боян <когда и так веселя>* 'o каком-л. явном несоответствии, абсурде, o ненужности чего-л.' [TCPCE]; *wesoły jak koza* [NKP]) oraz poczciwe (*koza to poczciwe bydlatko: lada miotłą się pożywi, a na zapiecku się wyśpi* [NKP]).

PRZYPISYWANA SPRAWNOŚĆ INTELEKTUALNA

Koza i kozioł wiązane są z cechą głupoty. Konotacje 'beźmyślności', 'tępoty' i 'bierności intelektualnej' obecne są w obydwu językach słowiańskich i aktualizują się zarówno w sferze leksyki, jak i frazeologii: *cap* 'przen. głupi, gapa, bałwan' (SJPD); *cap* 'przen. głupiec, człowiek ociężały umysłowo' (SGŚP); *capieć* (*ocapieć*) 'głupieć, durnieć, stawać się capem' (SJPL); *kozioł* 'o mężczyźnie głupim; głupiec, bałwan' (USJP); *козломный* 'глупый' (CPДГ); *брянская коза* 'орл. шутил.-ирон. o глупом, несообразительном человеке' (БСРпог); *фаршированный козел* 'жарг. мол. пренебр. o глупом, медленно соображающем человеке' (БСРпог); *козе (козлу) понятно* 'разг. шутил. само собой разумеется, ясно без объяснений'²⁰ (БСРпог); *мотать головой как козел на новые ворота* 'брян. неодобр. o тупо, непонимающе уставившемся на что-л. человеке' (БСНС); *kozi syni, kozi bobku* 'wyzwiska skierowane do osoby ocenianej jako niezdarna, głupia' (PSWP); *znać się na czymś tyle, co koza na pieprzu* 'nie znać się na czymś wcale' (PSWP); *znać się jak koza na pietruszce* 'nie znać się' (SRGŚP); *głupia koza* 'pot. młoda, naiwna dziewczyna' (PSWP); *głupi jak koza* 'bardzo głupi, tępy' (JKOZR); *wysoki (wysoka) jak brzoza, a głupi (głupia) jak koza* 'o kimś wysokim, wyrośniętym, jakby był dorosłym, a głupim, niedoświadczonym'

¹⁹ Por. także uwagi M. Raka w zakresie podjętej problematyki: Rak 2007: 90–91.

²⁰ Jednostki tożsame pod względem znaczenia i oparte na analogicznym obrazie dotyczą portretu konia w ruszczyźnie: *и коню ясно* 'o том, что совершенно очевидно, понятно любому' (БСРПЭР); *и коню понятно* 'o чем-л. очевидном, понятном' (СППП).

(USJP); *głupi jak cap* ‘bardzo głupi, tępy’ (SFJPS); *stary jak świat, a głupi jak cap* ‘bardzo głupi, tępy, choć dojrzały’ (JKOZR).

Z głupotą można powiązać także brak dalekowzroczności, zdrowego rozsądku, przewidywalności co do pewnych, nieuniknionych wydarzeń. Problemu tego dotyczą polskie przysłowia ganiące niefrasobliwe poczynania człowieka: *koza próbowała, a potem beczala* ‘o lekkomyślnych postępkach, których potem się żałuje’ (PSWP); *przyjdzie (przyszła) koza do woza* ‘ktoś będzie prosił o pomoc, którą wcześniej odrzucił’ (PSWP); *żeby koza nie skakała, toby nogi nie złamała* ‘o niefrasobliwym i dlatego niebezpiecznym postępowaniu’ (PSWP); *zachciało się kozie męża, poszła za wilka* ‘o niefortunnym wyborze męża’ (PSWP). Z kolei do braku aktywności intelektualnej nawiązuje rosyjska premia *коза ест там, где ее привязывают* (БСРПос) oraz jej polski odpowiednik *gdzie koza przywiązana, tam trawę gryźć musi* ‘o ludziach biernych, bez inicjatywy’ (NKP) (por.: Spagińska-Pruszk 2005: 226–229).

‘Głupotę’ konotują również frazeologizmy utrwalające spojrzenie kozy i koźła, a właściwie bezrefleksyjne wpatrywanie się w jeden punkt, przypatrywanie się komuś lub czemuś. I właśnie wprowadzenie do frazeologizmu komponentu nazywającego przedmiot, na jaki zwierzę kieruje swoje i tak bezmyślne spojrzenie, wzmacnia ekspresywność i konotację ‘głupoty’: *установиться на кого-л., на что-л. как коза (козел) на новые ворота* ‘новг. ирон. о пристально, озадаченно и непонимающе смотрящем на кого-л., что-л. человеке’ (БСНС); *козой глядеть на кого-л., на что-л.* ‘арх. перм. неодобр. о глядящем на кого-л., что-л. пристальным и бессмысленным взглядом человеке’ (БСНС); *смотреть <на кого-л., на что-л.> как коза* ‘пск. неодобр. о недоуменно, бессмысленно, непонимающе глядящем на что-л. человеке’ (БСНС); *смотреть (глядеть) на что-л., на кого-л. как в афишу коза* ‘устар. прост. ирон. о чьем-л. непонимающем, недоумевающем и крайне озадаченном взгляде’ (БСНС); *patrzy jak kozioł na wodę* ‘patrzy bezmyślnie’ (PSWP).

Koza, z jednej strony, wiązana jest z brakiem rozsądku, z drugiej jednak, przedstawia się ją jako zwierzę, które nie daje się przechytryć, ostrożne, mające świadomość, iż nieprzemyślane zachowanie może mieć przykre konsekwencje (*звал волк козу на пир, да коза не идет* [ТСЖВЯ]). Dzięki umiejętności wykorzystania sytuacji potrafi ona pokonać nawet silniejszego od siebie wilka (*а дело бывало – и коза волка съедала* [ТСЖВЯ]; *stara koza i na wilka ma sposób* ‘osoba doświadczona z każdej sytuacji znajdzie wyjście’ [PSWP]).

WYDZIELANE ZAPACHY

Obydwa języki słowiańskie przypisują kozłowi jako jego charakterystyczną cechą nieprzyjemny zapach: *завоняло козлами* ‘жарг. мол. о появлении работников милиции’ (БСРПог); *вонять (пахнуть, нести) от кого-л. как от козла*

'1) *груб.-прост. презр.* о дурно пахнущем человеке; 2) *ср. поволж. неодобр.* о резком, неприятном запахе от какого-л. животного (напр. овцы)' (БСНС); *от кого-л. как от козла псиной воняет* 'народн. неодобр. о дурно пахнущем человеке' (БСНС); *вонючий козел* 'прост. бран. о подлом, злобном и вредном человеке' (БСРпог); *śmierdzieć kozłem* (SPXVI); *śmierdzący jako kozieł* 'śmierdzieć; nie myć się długo' (SPXVI); *cuchnąć (śmierdzieć) jak kozioł* 'posp. dezapr. (о mężczyźnie) być zaniedbanym, nie myć się, wydawać nieprzyjemną woń' (WSFJP); *cuchnąć jak cap* 'pogard. śmierdzieć; nie myć się długo' (WSFJP); *śmierdzieć jak cap* 'pogard. śmierdzieć; nie myć się długo' (SWar); *śmierdzieć jak cap* <na jeśień> 'bardzo śmierdzieć' (SRGŚP); *ktoś bździ jak cap* 'о człowieku, który wydaje nieprzyjemną woń' (JKOZR); *ktoś poci się jak cap* 'о człowieku, który wydaje nieprzyjemną woń' (JKOZR). Polska paremia przestrzega: *capem śmierdzi, kto capa głaszcze* 'кто з кем przystaje, takim sam się staje' (PSWP). We współczesnej polszczyźnie potocznej istnieje czasownik *capić* о значении 'nieprzyjemnie, odrażająco pachnieć, cuchnąć' (SPP) oraz żargonowy frazeologizm *capić koniem* 'uczyn. śmierdzieć' (PSWP). Potoczna leksyka rosyjska również odnosi się do podjętej kwestii: *козел* 'вонючий мужчина' (СРБЛМ).

WYDAWANE ODGŁOSY

Język rosyjski widzi w kozle zwierzę emitujące nieprzyjemne dźwięki. Do spostrzeżenia tego nawiązuje semantyka wielu współczesnych i dawnych leksemów: *козлить* 'разг. фальшиво, несладко петь' (БТСРЯ); *козлетон* (или *козлитон*) 'разг. ирон. шутил. неприятный, немзыкальный голос у певца' (ТСРЯУ); *козлетон* 'муз. жарг. неодобр. примитивный, высокий, дребезжащий мужской голос' (БСРЖ); *козлить, козлогласать, козлогласить, козлодерничать* 'петь несладко, тонким, сильным голосом' (ТСЖВЯ); *козлогласный* 'нелепый, несладкий, противный слуху (о пении)' (ТСЖВЯ); *козлодер* 'плохой певчий, с противным, высоким, сильным и дрожащим голосом' (ТСЖВЯ); *козлогласие, козлогласование, козлоглашение* 'нестройное, неприятное для слуха пение' (СРЯХVIII); *козлогласить, козлогласовать* 'петь нестройно, неприятно для слуха' (СРЯХVIII). Frazeologia utrwała także przekonanie, że odgłosy kozła są wysokie, głośnie i niemiłe dla ludzkiego ucha: *блеять как козел* 'неодобр. о человеке, издающем неприятные, высокие, резкие и дребезжащие звуки' (БСНС); *брякать как козел* 'калинин. неодобр. о мужчине, поющем дребезжащим, неприятным голосом' (БСНС); *кричать козла дикого* 'кричать изо всей силы, прося о помощи' (СРНГ); *драть козла* 'груб.-прост. петь неприятным голосом, плохо играть на музыкальном инструменте' (ИСРФК); *драть козла* '1) прост. шутил.-ирон. громко и фальшиво петь; 2) курск. сильно кричать от боли; 3) пск. твер. о рвоте (как правило – после перепоя)' (БСРпог); *драть козлов* 'пск. сильно кри-

чать от боли' (БСРпог); *козлом петь* 'пренебр. о чьем-л. дурном, высоком, режущем голосе' (БСНС); *петь козлом* 'кар. ирон. о человеке, поющем дребезжащим гологом' (БСНС); *козла драть* 'прост. петь дурно, неприятным голосом' (БАС). Przytoczone dane językowe pozwalają odtworzyć znamienne dla ruszczyzny cechę samca kozy wydającego nieprzyjemne odgłosy. Jest ona zwerbalizowana zarówno w warstwie leksyki, jak i frazeologii. Jedno z rosyjskich porównań zawierające komponent *коза* opiera się na podobnym skojarzeniu: *блеять как коза* 'неодобр. о человеке, издающем неприятные, высокие, резкие дребезжащие звуки' (БСНС).

Język rosyjski „rejestruje” we frazeologii także głos kózłat: *кричать как козлятки* 'ум. брян. о жалобно, горестно кричащих, плачущих детях' (БСНС). Znamienne dla ruszczyzny są porównania z czasownikiem *блеять*, konotujące 'smutek'. Odnoszą się one do odgłosów zwierząt młodych i kóz: *блеять как козленок* (*козлик*) 'о человеке, издающем слабые, переливчатые и жалобные звуки' (БСНС); *блеять как коза* 'пск. неодобр. о говорящем что-л. тихо и жалобно человеке' (БСНС); *блеять как козочка* 'ум. о девочке или девушке, издающих слабые, переливчатые, жалобные звуки' (БСНС). Ruszczyzna widzi zatem w kozie zwierzę, które wydaje różne odgłosy: raz są one bardzo głośne, kiedy indziej – niewyraźne i ciche. Za każdym razem jednak odnoszą się do fragmentów rzeczywistości pozajęzykowej, które są przez człowieka wartościowane negatywnie. U podłoża takiej ewaluacji leży antropocentryzm.

Polszczyzna pośrednio tylko nawiązuje do dźwięków kozy, mówiąc o przypisywanej zwierzęciu lekkomyślności oraz o surowości człowieka, z jaką niekiedy traktuje on przedstawicieli fauny: *коза próbowała, а потом бечала* 'o lekkomyślnych postępkach, których potem się żałuje' (PSWP); *коза бечы, бо dostała без плечы* 'o poniesionej karze' (NKP). Paremiologia przestrzega przed bez troskim zachowaniem, które może mieć negatywne konsekwencje.

SPOSÓB I MIEJSCE ŻYCIA

Frazeologia polska podkreśla stadny charakter życia kóz i zaznacza, że wypasa się je na łąkach: *коза за козами идзе* 'o poszukiwaniu towarzystwa osób ze swojego kręgu' (PSWP); *nie pasłem z tobą kóz* 'nie znamy się zbyt dobrze' (NKP); *nie tędy козы gnano* 'nie tak się to robi' (SWar); *wie, gdzie козы gnano* 'ma doświadczenie, bywalec' (SWar); *nie wie, gdzie козы gnano* 'o nieorientowanym lub nieświadomym rzeczy' (NKP); *pokażę ci, skąd козы gnano* 'nauczę cię rozumu' (NKP). Inna paremia dotyczy miejsca, gdzie trzyma się zwierzęta: *kiedys koziół, idź do chlewa* 'o przeznaczeniu człowieka' (NKP).

Rosyjska przestrzeń językowa utrwaliła czynność wypasania kóz tylko w jednym frazeologizmie o charakterze żargonowym: *пасту (водитъ) козу жарг. угол. следить за пьяным с целью ограбления* (БСРпог).

Opieka nad zwierzętami jest stosunkowo prostym zajęciem, które nie wymaga błyskotliwości i inteligencji. Fakt ten funduje znaczenie przysłowia *dobrze tobie kozy paść* 'nadajesz się tylko do prostych zadań' (NKP). Takie wartościowanie opiekunów zwierząt znamienne jest dla całej Słowiańszczyzny. Wyrażają je także jednostki z innymi zoonimami, na przykład frazeologizm *świnie powinien paść* 'o kimś nierozgarniętym, głupim' (SFJPS)²¹.

RELACJE I KONTAKTY Z CZŁOWIEKIEM

Rosyjska przestrzeń językowa kojarzy kozy z kobietami, natomiast kozły z mężczyznami: *kozy племя* 'o женщинах' (СРНГ). Asocjacja taka została utrwalona w jednostkach mówiących o relacjach damsko-męskich: *зде козы во дворе, там козел без зову в гостях* (СААПГ); *коза (козы) во дворе, так козел через тын глядит* 'o мужчинах, которые заинтересованы девушками' (БСРПос).

W obydwu badanych językach zoonimy *koza/коза* oraz *koziół/козел* posiadają szereg negatywnych konotacji. Wiążą się one przede wszystkim z przeświadczeniem o szkodach, jakie rogate zwierzęta wyrządzają w gospodarstwie człowieka. Stąd porównanie z kozłem osoby zajmującej w społeczeństwie niewłaściwe miejsce i mogącej przez to być przyczyną problemów innych ludzi: *пустить козла в огород <капусту сторожить>* 'допустить кого-л. туда, где он может навредить и хочет извлечь выгоду' (СППП). Podobne znaczenie posiada szereg innych frazeologizmów rosyjskich i polskich o moralizatorskim wydźwięku: *оставить козла в огороде* 'дать доступ кому-л. туда, где он может быть особенно вреден' (БАС); *поставили козла в огород* (СААПГ); *не верь козлу в капусте* (СААПГ); *не верь козлу в капусте, а волку в овчарне* (РМР); *пустив козла в огород – яблонь страхом не огородишь* (СААПГ); *пусти козла в огород, он всю капусту съест* (СААПГ); *в чужой огород не пускают козла полоть* (СААПГ); *козла zrobić ogrodnikiem* 'wyposażyć w pełnomocnictwo osobę, która zniszczy rzeczy powierzone jej opiece' (PSWP); *wpuść kozę do ogrodu* 'o niebezpieczeństwie wyrządzenia szkody' (PSWP); *ктоś potrzebny, jak козиół в капусте* 'o kimś w ogóle niepotrzebnym' (SFJPS); *ктоś bruździ jak козиół в капусте* 'o kimś, kto wyrządza szkody' (NKP); *ктоś wstydzi się jak козиół в капусте* 'o kimś, kto się bardzo wstydzi, ponieważ wyrządził szkody' (RB); *świnia в огороде, коза в садzie, простак в радzie* – *niepożytek* 'o ludziach przynoszących szkody' (СААПГ).

Samice kozłów w językowym obrazie świata są symbolem panien wychodzących za mąż. Przyszłe mężatki porównywane bywają do kóz, które wyprowadza się na targ. Stanowią one zatem swoisty przedmiot „wymiany handlowej”:

²¹ Szerzej na ten temat: s. 283.

пора козу на торг вести 'народн. о девушке, которой пора замуж' (БСРпог); *nie nazbyt rada koza na targ, ale musi* 'ktoś nie ma chęci do zrobienia czegoś, ale musi' (NKP).

Mimo tego, że kozły nie przedstawiają praktycznie żadnej wartości (*купить козла* 'жарг. мол. шутил. ирон. переплатить, покупая что-л.' [БСРпог]) i w gospodarstwie stale przynoszą szkody (*подарить козла кому-л.* 'жарг. мол. шутил.-ирон. оказать кому-л. ненужную услугу' [БСРпог]), to w świetle danych językowych surowej karze podlegają kozy. Ruszczyzna akcentuje negatywne relacje między samicą kozła a człowiekiem, eksponuje bezwzględność ludzi: *бить* (*побить, драть, выдрать, лупить, отлупить, облупить, отлупцевать, пороть, выпороть, сечь, высечь, доить*) *кого-л. как (як) сидорову* (*Сидорову*) *козу* 'разг. брян. волгоград. неодобр. о жестоком, безжалостном телесном наказании кого-л., порке, побоях' (БСНС); *лупить кого-л. как козы* 'орл. о жестоком, безжалостном телесном наказании кого-л., порке, побоях' (БСНС); *лупить кого-л. как козу брянскую* 'перм. о жестоком, безжалостном телесном наказании кого-л., порке, побоях' (БСНС); *обобратить кого-л. как сидорову* (*Сидорову*) *козу* 'прост. неодобр. о полном ограблении, обирании кого-л.' (БСНС); *было бою кому-л. как худой козы* 'новг. о человеке, которого много били' (БСНС). Także w polszczyźnie dadzą się zaobserwować konotacje 'bezwzględności' ludzi wobec kóz: *mądra kózka, ale i kozik niegłupi, co ją obłupi* (NKP). Fakt, że zwierzęta te traktowane są przez człowieka jako źródło mięsa, budzi w nich lęk i niechęć: *поглядывать на кого-л. как коза на мясника* 'народн. ирон. о посматривающем в страхе, опасливо на кого-л.' (БСНС); *jak koza do rzeźnika idzie* 'z niechęcią' (DWKolb).

'Okrucieństwo' wobec zwierząt konotują także jednostki, mające odniesienia obrzędowe. Zarówno frazeologia polska, jak i rosyjska utrwaliły opisany w Biblii żydowski rytuał odkupienia grzechów podczas Dnia Przebłagania, kiedy wykorzystywano kozły. Zgodnie z tradycją podczas rytuału palono barana, krwią jednego z kozłów skrapiano arkę przymierza, nad drugim natomiast modlono się. Wypędzenie zwierzęcia (*kozła ofiarnego*) na pustynię symbolizowało oddalenie grzechów od ludu Izraela. Do opisanego zwyczaju nawiązują jednostki: *как козел отпущения* 'книжн. неодобр. о человеке, невинно ставшем мишенью чьих-л. обвинений, наказаний, приступов ярости, капризов' (БСНС); *козел отпущения* '1) разг. часто неодобр. о человеке, на которого сваливают чужую вину, ответственность за чужие ошибки; 2) жарг. шк. дневник' (БСРпог); *козел искупления* 'разг. устар. о человеке, на которого сваливают чужую вину, ответственность за чужие ошибки' (БСРпог); *козёл ofiarny* 'a) jud. kozioł ofiarny obarczony grzechami wiernych, wypędzany na pustynię; b) ktoś, kogo niesprawiedliwie, niezasłużenie wini się za coś, na kogo zrzuca się całą odpowiedzialność za coś' (WSFJP); *ofiarnego kozła zawsze się znajdzie* 'zawsze można wskazać osobę odpowiedzialną za nieszczęście' (PSWP). Ruszczyzna notuje również przeróbki frazeologizmu *козел отпущения*. Mają one wydźwięk

ironiczny: *козел недопущения* 'о человеке, долго тающем обиды' (СРБЛ); *козел опущения* 'жарг. шк. учитель физкультуры (т.к. основное упражнение на уроке – наклон и подъем)' (БСРпог). Kozioł ofiarny jest w chrześcijaństwie symbolem Chrystusa cierpiącego za grzechy świata, który wziął na swoje barki wszystkie winy ludzkości (por.: Cooper 1998: 120). Zwyczaj obarczania kozła odpowiedzialnością za występki określonych społeczności jest powszechny w wielu kulturach, od starożytnej Babilonii począwszy, po współczesną Japonię (por.: Szczepanowicz, Mrozek 2007: 217). Kozioł był także zwierzęciem ofiarnym Dionizosa. „Śpiewy i tańce towarzyszące ofiarom z kozłów ku czci boga wina i płodnych sił natury (przy czym niekiedy sam bóg stawał się kozłem [...]) stały się prawdopodobnie zaczątkiem sztuki teatralnej” (SMTK: 164). Tragedia dosłownie znaczy 'pieśń kozła'. „W czasie orgii dionizyjskich bachantki rozdzierały żywe kozłeta i przyodziewały się w skóry kozłe (symbol chuci)” (SMTK: 164). Bezwzględność człowieka wobec zwierząt ma zatem rodowód starożytny.

Rosyjska przestrzeń językowa utrwała ponadto wizerunek kozy jako swowistego, nietypowego środka transportu. Obraz ten przywoływany bywa podczas mówienia o człowieku, z którym trudno nawiązać nić porozumienia: *на козе не подъедешь к кому-л.* '1) прост. неодобр. о совершенно неприступном, гордом, упрямом человеке; 2) пск. о хитром, предприимчивом человеке' (БСРпог); *не зная, на какой козе подъехать к кому-л.* 'шутл. разг. об упрямом, несговорчивом человеке, к которому невозможно найти подход' (БСРПЭР); *ни на какой козе не подъедешь к кому-л.* 'шутл. разг.-сниж. об упрямом, несговорчивом человеке, к которому невозможно найти подход' (БСРПЭР); *к кому-л. и на козе не подъедешь* 'прост. невозможно подступиться' (ИСРФК); *на лихой (задрипанной) козе не подъедешь к кому-л.* 'волгоград. неодобр. о капризном, высокомерном человеке' (БСРпог). Wymienione frazeologizmy, realizujące się w różnych wariantach, pochodzą z języka wędrownych błaznów, kuglarzy, którzy zabawiali swoich opiekunów sztuczkami z kozą. Często bywało tak, iż smutna, posępna osoba nie reagowała w żaden sposób na zabawne pokazy, trudno było ją rozweselić. Oznaczało to, iż „nawet koza na nią nie działała” (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 270). Obraz zwierzęcia, na którym się jeździ, stał się podstawą metaforyczną innych jeszcze frazeologizmów, na przykład *на кривой (хромой) козе не объехать* (не объедешь) 'шутл. разг.-сниж. 1) кого о том, кого невозможно обмануть; 2) чего, кого о большом количестве' (БСРПЭР). W tym przypadku mamy do czynienia z kulawą kozą, która nie wypełnia nałożonych przez człowieka obowiązków, przez swoje upośledzenie fizyczne nie jest w stanie sprostać wymaganiom, jakie stawiają przed nią ludzie. Skutecznym środkiem transportu jest tylko zdrowa, pełna sił przedstawicielka rogacizny i to tylko dzięki zwierzęciu znajdującemu się w takiej kondycji fizycznej można sprawnie realizować założone cele: *объехать на козе кого-л.* 'обмануть кого-л.' (ИСРФК). Obraz kozy,

na której się jeździ, jest w środowiskowej odmianie języka swoistą metaforą sukcesu: *выехать на козе* 'жарг. студ. сдать экзамен без подготовки, при помощи шпаргалок, обманув преподавателя и т.п.' (БСРпог); *выехать на козе* 'шутл. жарг. случайно, не прилагая усилий, выйти из затруднительного положения' (БСРПЭР).

Koza budzi śmieszność w zestawieniu z pewnymi przedmiotami, które są całkowicie dla niej niecharakterystyczne. Tylko człowiek potrafi posługiwać się nimi właściwie. Zebrane poniżej frazeologizmy, w dużej części o ironicznym nacechowaniu, mają na celu ukazanie niższości zwierzęcia wobec ludzi. Eksponują one antropocentryzm frazeologii animalistycznej: *jak kozie w czepku* 'brzydko' (NKP); *тенти – бренти, коза в ленте* 'вздор' (РМР); *коза в сарафане* 'народн. ирон. о странно одетом, нелепо выглядящем человеке' (БСРпог); *на хрена козе баян* (гармонь) 'грубо-прост. шутл.-ирон. зачем, для чего это нужно (о чем-л. абсолютно ненужном, излишнем, неподходящем' (СРБА); *на фига козе боян* <когда и так веселя> 'о каком-л. явном несоответствии, абсурде, о ненужности чего-л.' (ТСРСЕ); *нужен как козе боян кому-л.* 'груб. шутл. разг. нисколько, ничуть, совершенно не нужен кому-л.' (БСРПЭР). Frazeologizm *коза с мотором* 'жарг. мол. шутл. о торопливом человеке' pośrednio łączy się z jednostkami wymienionymi powyżej, jednak jego podstawowym zadaniem jest wywołanie efektu komicznego.

Również pewne czynności związane z kozą czy kozłem wywołują śmieszność i wydają się bezsensowne. Należy do nich podkuwanie zwierząt. Zabieg ten jest typowy dla koni, w innym przypadku wydaje się absurdalny: *w Pacanowie, gdzie kozy kują* 'o absurdalnej, bezsensownej pracy' (PSWP); *jak kozy kuli, a psy тылками szczekały* 'odpowiedź na natrętne pytanie: kiedy to było' (NKP); *подкуй козла: лошадям легче* 'кто-л. делает ненужное дело' (СААПГ); *подковать бы козла, чтоб мерин не падал* 'кто-л. делает ненужное дело' (СААПГ).

Na marginesie warto przytoczyć informację o mieście, do którego w polskiej tradycji odnoszono się w sposób lekceważący. Pacanów to jedna z wielu miejscowości w Polsce, będących tradycyjnie przedmiotem kpín.

Tradycja kpín z mieszkańców pewnych miejscowości albo pewnych okolic jako z głupców i tępaków jest prastara. W Polsce tematem takich niewinnych kpín było wiele miejscowości, np. Bełżyce, Grójec, Kiernozia, Mosina, Osiek, Pińczów. Niemal każdy kraj miał albo ma jakieś rzekome siedlisko głupców, np. u Greków – Abdera, Francuzi mają Saint-Maixent, Niemcy – Schildburg, Holendrzy – Kampen, Belgowie – Dinant (SMTK: 904).

W *Nowej księdze przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich* znaleźć można informację o tym, że „kozę, robiącą w ogrodzie szkodę, bez skaleczenia jej nóg okuli kował, skąd powstało przysłowie, że w Pacanowie i kozy kują” (NKP II podaje za Kolbergiem: 178; por. też: Krzyżanowski 1994, t. I: 318–323).

RELACJE MIĘDZY ZWIERZĘTAMI

W porównaniu z innymi zwierzętami gospodarskimi koza przedstawia niską wartość. Ocena ta znalazła odzwierciedlenie w faktach językowych: *осина не древесина, коза не скотина* 'диал. камск. выражение пренебрежительного отношения к чему-л.' (ИСРФК); *kozy не скотина* (РМР); *девки не люди, козы не скотина* (РМР); *не скот в скоте – коза, не зверь в зверях – еж, не рыба в рыбах – рак, не птица в птицах – нетопырь, не муж в мужьях, кем жена владеет* (СААПГ); *козе хоть какой колокол привяжи – коровой не будет* 'петербург. коза всегда хуже, чем корова' (БСРПос); *co dąb, to nie brzoza, co krowa, to nie koza* 'o zasadniczych różnicach między wartościami' (PSWP); *koza to krowa ubogich* (NKP); *koza nie bydło, dziewczka nie czeladź* (NKP); *koza nie bydle, baba nie człowiek* (NKP). Przedstawione wartościowanie motywowane jest zapewne względami użytkowymi, kozy dają bowiem mniej mleka i mięsa w porównaniu z innymi zwierzętami gospodarskimi. W związku z tym nie są w stanie zapewnić ludziom spokojnego życia w dostatku.

Paremie rosyjskie podkreślają odmiennność natury kozła oraz takich zwierząt, jak gęś czy koń. Przedstawiciele fauny symbolizują zupełnie inne osoby. Za podstawę motywacji przysłów można uważać realne przesłanki, dotyczące życia *braci mniejszych*, na przykład to, iż gęsi zawsze są czyste i nie wydają nieprzyjemnego zapachu, znamiennego dla kozła; koń w oczach ludzi jest natomiast bardziej użyteczny od samca kozy ze względu na fakt, iż w gospodarstwie używa się go do wielu prac: *гусь козлу не товарищ* 'разных по своей природе, характеру или общественному положению людей ничто не может объединить, о том, кто не ровня кому' (СААПГ); *козел коню не товарищ* (БСРПос).

Wilk i koza również symbolizują dwie różne, wrogo nastawione do siebie grupy ludzi. Polszczyzna utrwala obraz wilka jako odwiecznego wroga rogaciny: *drze koza łozę, wilk zaś drze kozę* 'o porządku wykorzystywania swej pozycji w świecie' (PSWP); *kozie zdrowie, głód wilczy* 'o osobach niepozornych, a przy tym żarłocznych' (PSWP); *mów, wilku, pacierz, a on woli kozią macierz* 'o osobach przekornych, przedkładających przyjemności nad obowiązki' (PSWP); *idzie jak koza za wilkiem* 'idzie dokądś, opierając się, niechętnie' (DWKolb); *powierzasz kozę wilkowi* 'o narażaniu kogoś na niebezpieczeństwo' (СААПГ); *smakuje tu to jak kozie wilczy głos* 'o kimś, komu coś nie odpowiada, kto nie ma na coś ochoty' (RB). Obraz ten jest znamieny także dla rosyjskiej przestrzeni językowej: *та не коза, которая с волком гулять пошла* (БСРПос); *та не коза, что за волком пошла* 'o человеке, который пошел по иной стезе, чем ему было предписано' (БСРПос); *не спеши (не торопись) коза, в лес, все волки твои будут* 'не ищи неприятностей на свою голову' (БСРПос); *упирливая*²² (вперливая)

²² Слово *упирливый* w gwarach smoleńskich oznacza 'упрямый, капризный' (Добровольский 1914: 940).

коза – волку корысть ‘с мол. упрямый человек сам находит неприятности’ (БСРПос); *коза с волком тягалась, да одни рога остались* (БСРПос); *коза с волком тягалась, только хвост да грива у ней остались* ‘соперника надо выбирать по силам’ (БСРПос); *коза с волком тягалась, рога да копыта остались* (РМР); *дерет коза лозу, а волк – козу, а мужик – волка, а поп – мужика, а попа – приказный, а приказного – черт* ‘иерархия, кто над кем стоит’ (БСРПос). Należy podkreślić, że ruszczyzna również i niedźwiedzia ukazuje jako wroga kozy: *не сплясала коза с медведем* ‘народн. шутл.-ирон. о чем-л. несуразном, нелепом’ (БСРПог); *сподручно козе плясать с медведем, несподручно бороться* ‘можно со многими водить компанию, но не со всеми из них можно соперничать, бороться’ (БСРПос). W świetle zaprezentowanych paremii wilk i niedźwiedź symbolizują bogactwo i siłę, koza natomiast biedę i słabość. Ponadto w obrazie wilka i kozy ujawnia się także symbolika erotyczna i to właśnie ona legła u podstaw części paremii opartych na opozycji koza – wilk. Symbolika ta, znamienna na przykład dla polskich czy białoruskich pieśni miłosnych, uzasadnia brak we frazeologii obrazu kozła jako zwierzęcia narażonego na ataki ze strony wilka (por.: Толстая 2002: 231, a także: Kielak 2014: 244). Ponadto w rymowanych paremiach *drze коза лоzę, wilk zaś drze козѣ*²³ (PSWP); *дерет коза лозу, а волк – козу, а мужик – волка, а поп – мужика, а попа – приказный, а приказного – черт* (БСРПос) zwierzęta symbolizują poszczególne grupy społeczne, zaś obraz bezwzględności wilka wobec kozy jest przenośnią hierarchii panującej w szeroko pojmowanych układach międzyludzkich.

Przysłowia słowiańskie zestawiają kozła z baranem w kontekście zdolności umysłowych i podkreślają, iż wspólną cechą tych zwierząt jest głupota: *послушался козла баран, да сам в беду попал* ‘дурак послушался дурака’ (СААПГ); *козел по горам, и баран по горам* (БСРПос); *куда козел, туда и баран* ‘глупый человек следует любому примеру, даже глупому’ (БСРПос). Opozycja kozioł – baran kontynuuje obrazy utrwalające inne, wcześniej omówione cechy, z którymi kojarzone bywają zwierzęta: *baranem się czyni, а tryкса jak коzieł* ‘ktoś udaje kogoś, kim w rzeczywistości nie jest’ (СААПГ); *z козла stał się owcą* ‘o kimś, kto radykalnie zmienił poglądy’ (PSWP); *robić z козла barana* ‘przekreślać, zmieniać sens czegoś’ (PSWP). Przytoczone frazeologizmy ilustrują cechy przypisywane przedstawicielom fauny: baran i owca jawią się jako stworzenia pokorne, łagodne, skore do zmian, kozioł natomiast kojarzony jest z agresją, uporem i nieprzewidywalnością.

²³ Jej pełna forma wybrzmiała u J. Krzyżanowskiego: *коза dre лоzę, а wilk козе, а хлоп wilка, а пан хлопа, а pana jurystа, а juryste diabłów trzysta* (Krzyżanowski 1994, t. I: 316).

PODSUMOWANIE

Eksplokacja warstwy frazeologicznej w zakresie badanych języków słowiańskich pozwala odtworzyć definicje *kozy/kozy* i *kozła/козла*. Pojedyncze jednostki dotyczą zoonimu *cap* w polszczyźnie i zoonimu *козленок* w ruszczyźnie.

Generalnie języki słowiańskie wiążą z *kozą/козой* i *kozłem/козлом* wiele negatywnych cech, które odnoszą się zarówno do powierzchowności, jak i sfery intelektualnej, charakteru, sposobu poruszania się, wydawanych dźwięków, wydzielanych zapachów, kontaktów z człowiekiem i z innymi zwierzętami. Samica wypada korzystniej w porównaniu z samcem. Język polski przypisuje jej spryt (*stara koza i na wilka ma sposób* ‘osoba doświadczona w każdej sytuacji znajdzie wyjście’ [PSWP]) i wesołość (*wesoły jak koza* [NKP]). Niewyszukane potrzeby żywieniowe sprawiają, iż polszczyzna w przychylny sposób wypowiada się o zwierzęciu, nazywając je *poczciwym bydlątkiem* (*koza to pocziwe bydlątko: lada miotłą się pożywi, a na zapiecku się wyśpi* [NKP]).

W obydwu językach podkreślony został walor praktyczny, wynikający z hodowli *kóz*, a mianowicie fakt, że dają one mleko. Język rosyjski akcentuje ostrożność *kozy*, zwinność jej ruchów, wesołe usposobienie, które można wiązać z przypisywaną samicy kozła żywiołowością (*звал волк козу на пир, да коза не идет* [ТСЖВЯ]; *на фигу козе боян <когда и так веселая> ‘о каком-л. явном несоответствии, абсурде, о ненужности чего-л.’* [ТСРСЕ]; *от прыткой козы ни забор, ни запор* [БСППос]).

Zróznicowany obraz dotyczy poruszania się i wydawanych dźwięków. *Koza* z jednej strony ukazana jest jako bardzo zwinna, z drugiej strony – przypisuje się jej niezdarność (*прыгать как коза* ‘разг. ирк. орл. одобр. о ловко, легко, неумоимо движущейся, прыгающей девочке, девушке’ [БСНС] – *как коза на кровлю мостится* ‘народн. ирон. о неловко карабкающейся вверх девушке, женщине’ [БСНС]), wydaje dźwięki, które raz są głośne i nieprzyjemne dla ludzkiego ucha, innym razem – ciche i niewyraźne (*блеять как коза* ‘неодобр. о человеке, издающем неприятные, высокие, резкие дребезжащие звуки’ [БСНС] – *блеять как коза* ‘пск. неодобр. о говорящем что-л. тихо и жалобно человеке’ [БСНС]). Pod względem sposobu poruszania się *koza* przypomina *козла*, którego również kojarzy się zarówno ze sprytem, jak i z niezdarnością (*перепрыгивать что-л. козлом* ‘о человеке, легко и ловко, стремительным прыжком преодолевающим какую-л. преграду’ [БСНС] – *скакать как козел* ‘1) о нелепо скачущем, бегущем прыжками мужчине; 2) о чьем-л., чаще мужском, нелепом и неумелом, быстром танце’ [БСНС]).

Pejoratywizacja portretów rogacizny wynika z faktu małej ich atrakcyjności z punktu widzenia *homo sapiens*. Niepożądani są przedstawiciele fauny, którzy zagrażają człowiekowi i w gruncie rzeczy nie przynoszą dużego pożytku. Skłonność do bodzenia sprawia, iż obcowanie z rogacizną może mieć nieprzyjemne skutki. Chudość *kozy* oraz jej mizerna okrywa włosowa nie spełniają praktycznych ocze-

kiwań ludzi, którzy podejmując się hodowli zwierząt, oczekują wymiernych korzyści w postaci mięsa, tłuszczu, skór, wełny (*koza to krowa biednych ludzi* [NKP]; *z tej kozy mięsa nie będzie* 'o rzeczach lub ludziach, z których niewiele jest pożytku' [PSWP]; *как от козы молока* 'об абсолютно бесполезном, неделовом, никчемном человеке' [БЧНС]). Kozы wypadają gorzej na tle innych zwierząt hodowlanych, gdyż nie dostarczają człowiekowi dostatecznej ilości pokarmu i praktycznie nie wykorzystuje się ich do żadnych prac w gospodarstwie (*девки не люди, козы не скотина* [ТСЖВЯ]; *козе хоть какой колокол привяжи – коровой не будет* [БСПос]; *co dąb, to nie brzoza, co krowa, to nie koza* [PSWP]; *koza nie bydło, dziewczka nie czeladź* [NKP]). Kozia wełna ma niewielkie walory użytkowe (*o kozią sierść się sprzeczać* 'o bezsensownych sporach dotyczących błahych wartości' [PSWP]). Samiec kozy jest całkowicie bezwartościowy: pachnie brzydko i nie daje mleka (*jak z kozła: ni mleka, ni wełny* [PSWP]; *cuchnąć jak kozioł* [WSFJP]). Zwierzęta chętnie sięgają po rosnące w ogrodzie człowieka warzywa i wyrządzają wiele szkody. Fakty te wpływają na negatywny sposób postrzegania kozy i kozła przez człowieka w kontekście cech charakteru i sprawności intelektualnej.

Polszczyzna przypisuje kozłowi upór i nieprzystępność (*uparty jak kozioł* 'pot. o człowieku bardzo upartym, nieustępliwym' [WSFPWN]; *kozła postawić* 'być w złym humorze' [NKP]; *ma kozła w oczach* 'o osobie, która patrzy złym, niechętnym wzrokiem' [PSWP]). Frazeologia rosyjska porównuje go do osoby leniwej, podlej, złośliwej, nieprzyzwoitej, upartej, nieprzystępnej i skłonnej do gniewu (*кляча воду возит, а козел бородкой потряхивает* 'o ленивом человеке, праздно проводящем время' [СААПГ]; *корявый козел* 'жарг. мол. бран. о подлом, непорядочном человеке' [БСРпог]; *упрямый козел* 'вульг.-прост. бран. об упрямом, несговорчивом человеке' [СРБА]; *козел ебанный* 'бран. о мерзком, гнусном человеке' [СРБА]; *зел как козел* 'кадн. неодобр. об очень злом, агрессивном человеке' [БЧНС]).

Obydwa języki wartościują negatywnie kozę. Ruszczyzna widzi w niej uosobienie uporu, wścibstwa, próżności i strachliwości (*упрям как сидорова коза* 'неодобр. об очень упрямом человеке' [БЧНС]; *смотреть на кого-л., на что-л. как козы* 'народн. шутл.-ирон. о глядящих на кого-л., что-л. с откровенным праздным любопытством людей [обычно девушках или женщинах]' [БЧНС]; *как брянская коза вверх глядеть* 'o человеке, который хочет казаться важнее, чем и есть в действительности' [ИСРФК]; *поглядывать на кого-л. как коза на мясника* 'народн. ирон. о посматривающем в страхе, опасливо на кого-л.' [БЧНС]). Język polski kojarzy kozę z kimś upartym, nikczemnym (*ktoś uprze się jak koza w kapuście* [JKOZR]; *kozi bobku* 'posp. wyzwisko' [PSWP]; *kozi syn* 'odpowiednik sukinsyna' [SGŚP]).

Surowej ocenie podlega sfera umysłowa zwierząt. *Kozioł* jest wcieleniem bezmyślności. *Kozie* przypisuje się tępotę, bierność intelektualną i brak zdrowego rozsądku (*wysoki jak brzoza, a głupi jak koza* [USJP]; *gdzie koza przywiązana, tam*

trawę gryźć musi ‘o ludziach biernych, bez inicjatywy’ [NKP]; *koza próbowała, a potem beczala* ‘o lekkomyślnych postępkach, których potem się żałuje’ [PSWP]; *козе понятно* ‘разг. шутл. само собой разумеется, ясно без объяснений’ [БСРПог]; *коза ест там, где ее привязывают* [БСРПос]; *patrzy jak kozioł na wodę* ‘patrzy bezmyślnie’ [PSWP]; *установиться на кого-л., на что-л. как козел на новые ворота* ‘новг. ирон. о пристально, озадаченно и непонимающе смотрящем на кого-л., что-л. человеке’ [БСНС]).

Choć *kozły* są zupełnie bezużyteczne, to *kozy* podlegają w świetle danych językowych karze (*koza beczy, bo dostała bez plecy* ‘o poniesionej karze’ [NKP]; *было бою кому-л. как худой козы* ‘новг. о человеке, которого много били’ [БСНС]). Z *kozami* ludzie obchodzą się surowo, mimo przypisywanych im zalet w rodzaju wesołości, ostrożności, pocziwości. Obrazy zwierząt, które są źle traktowane, korelują z chrześcijańską koncepcją pozycji człowieka w świecie, określoną poprzez opis stworzenia w Księdze Wyjścia Starego Testamentu. Koncepcja ta zakłada bowiem całkowitą dominację człowieka nad innymi istotami żyjącymi.

Cap w języku polskim ukazywany jest jako stworzenie brzydkie, o charakterystycznej, zakręconej bródce, nieprzyjemnie pachnące, głupie, uparte i cechujące się nadmierną pożądlivością seksualną (*cap brodaty* ‘straszydło leśne’ [SWar]; *capia bródka* ‘bródka spiczasta, nieco zakręcona w górę’ [USJP]; *cuchnąć jak cap* [WSFJP]; *głupi jak cap* [SFJPS]; *uparty jak cap* [SWar]; *leniwy jak cap* [JKOZR]; *stary cap* ‘*pogard.* starszy, lubieżny, obleśny mężczyzna niestosownie do swojego wieku wykazujący zainteresowanie młodymi kobietami’ [WSFJP]). Natomiast *козленка* wyróżniają słabe, delikatne nogi, żywiołowość i spryt oraz wydawanie cichych i niewyraźnych dźwięków (*ножки у кого-л. как у козленка* ‘ум. ирон. или неодобр. о длинных, слабеньких и тонких ножках [с крупными коленями] юноши, подростка’ [БСНС]; *прыгать как козленок* ‘шутл. или неодобр. о весело резвящемся, скачущем шаловливым ребенке’ [БСНС]; *<скакать> как козленок* ‘o легко, ловко и стремительно взбирающемся скачками на какую-л. возвышенность ребенке’ [БСНС]; *кричать как козлятки* ‘ум. брян. о жалобно, горестно кричащих, плачущих детях’ [БСНС]).

ZESTAWIENIE CECH ZWIERZĄT W UJĘCIU PORÓWNAWCZYM

K O Z A

WYGLĄD ZEWNĘTRZNY

Język polski	Język rosyjski
Koza jest zwierzęciem chudym. <i>niewiele na kozie łoju</i> ‘o rzeczach lub ludziach, z których niewiele jest pożytku’ (PSWP) <i>z tej kozy mięsa nie będzie</i> ‘o rzeczach lub ludziach, z których niewiele jest pożytku’ (PSWP)	Koza jest zwierzęciem chudym. <i>как коза брынская</i> ‘ирон. о худой, истощенной и костлявой женщине’ (БЧНС) <i>козьи мощи</i> ‘пск. об усталом, худом человеке’ (ИСПФК)
Kozi zad oraz łopatki są bezwartościowe ze względu na niewielką ilość znajdującego się na nich mięsa. <i>z kogoś jest ktoś jak z koziej dupy trąba</i> ‘wulg. o kimś nieudolnym, źle wykonującym swój zawód, o dyletancie’ (WSFPWN) <i>bodajbys lepiej kozie łopatki przedawał</i> ‘złorzeczenie’ (NKP)	BRAK ODPOWIEDNIKA
Koza może mieć m.in. białe ubarwienie sierści. <i>choćby koza biała, byle posag miała</i> ‘najważniejsza jest sytuacja materialna człowieka’ (Przysł.)	Koza może mieć m.in. białe ubarwienie sierści. <i>коза бела, коза сера, а все дух один</i> ‘внешность разная, а внутри одинаковые’ (БСРПос)
Sierść kozy jest mało wartościowa. <i>o kozią sierść się sprzeczać</i> ‘o bezsensownych sporach dotyczących błahych wartości’ (PSWP)	BRAK ODPOWIEDNIKA

BRAK ODPOWIEDNIKA	Sierść kozy jest krótka. <i>оглаженный как Сидорова коза</i> ‘устар. прост. об очень чистом, хорошо прибранном помещении’ (БСЧС)
Kozę cechuje brzydota. <i>jaka koza z krzywą głową, takie dzieci po niej będą</i> ‘o dziedziczeniu złych cech rodzicielskich’ (PSWP)	Kozę cechuje brzydota. <i>козья морда</i> ‘прост. презр. о человеке с неприятной, отталкивающей внешностью’ (БСРПог)
Koza ma charakterystyczną, spiczastą brodę. <i>kozia bródka</i> ‘bródka spiczasta, nieco zakręcona w górę’ (USJP)	Koza ma charakterystyczną, spiczastą brodę. <i>козья борода</i> ‘борода, как у козы’ (БАС)
Koza ma rogi. <i>zapędzić kogoś w kozi róg</i> ‘wykazać swoją zdecydowaną przewagę nad kimś, zakasować kogoś’ (WSFPWN)	Koza ma rogi w kształcie litery V, bodzie nimi, budząc w ten sposób w człowieku strach. <i>идет коза рогатая</i> ‘выражение, которым шуточно пугают маленьких детей, приближая при этом два движущихся отставленных пальца – наподобие козьих рогов’ (БСРПог) <i>дождь не коза, рогами не бодат</i> ‘арх. шутл. дождь не страшен, не опасен’ (БСЧС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Nogi kozy są chude i delikatne. <i>ноги у кого-л. как у козы</i> ‘морд. ирон. о чьих-л. (обычно женских) очень худых, тонких ногах’ (БСЧС) <i>козьи лапки</i> ‘яросл. шутл.-ирон. о тонконогом человеке’ (БСРПог)
Koza ma krótki ogon. <i>kozi ogon</i> ‘coś niepozornego, małego’ (SPXVI) <i>jak kozie pomagali, to jej ogon urwali</i> ‘o nadgorliwej, szkodliwej pomocy’ (PSWP)	BRAK ODPOWIEDNIKA

PREFERENCJE KONSUMPCYJNE

Pożywienie kozy jest proste i niewyszukane. Stanowią je gałązki krzewów, sól, trawa, słoma, siano i wrzosi. <i>patrzy jak koza na wiązkę słomy 'ktoś patrzy na coś, oczekując czegoś przyjemnego lub smacznego' (RB)</i> <i>kozy siano 'rózgi z miotły' (NKP)</i> <i>koza to pocziwe bydlątko: lada miotłą się pożywi, a na zapiecku się wyśpi (NKP)</i> <i>koza wrzосу, bocian żaby, a żaba błota szuka 'o wartościach dopasowanych do indywidualnych potrzeb' (PSWP)</i> <i>młoda koza sól lubi, a stara ją ze solniczki wyjada 'starsi umieją wykorzystywać odpowiednio sytuację' (NKP)</i> <i>drze koza łożę, wilk zaś drze kozę 'o porządku wykorzystywania swej pozycji w świecie' (PSWP)</i> <i>gdzie koza przywiązana, tam trawę gryźć musi 'o ludziach biernych, bez inicjatywy' (NKP)</i>	Koza lubi gałęzie krzewów, korę drzew, trawę, sól. <i>лезть как коза на лозу 'с мол. шутл.-ирон. об упрямящемся, несговорчивом, неуступчивом человеке' (БСНС)</i> <i>как коза на луб <против одного> 'с мол. ирон. о ссорящихся друг с другом людях' (БСНС)</i> <i>падка коза до соли, а девка до воли 'коза любит соль, а девушка свободу, каждый любит что-л. другое' (БСРПос)</i> <i>коза щиплет траву там, где ее привяжут 'о безынициативных, пассивных людях' (БСРПос)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Koza ciągle coś je i przeżuwa. <i>жевать как коза 'том. шутл.-ирон. о долго жующем человеке' (БСНС)</i> <i>кто-л. коза-дереза 'сытый, толстый человек, который уверяет, что он голоден и совсем не ест' (ИСПФК)</i>
Koza przejawia upodobanie do warzyw ogrodowych. <i>wpuść kozę do ogrodu 'o niebezpieczeństwie wyrządzenia szkody' (PSWP)</i>	Koza przejawia upodobanie do warzyw ogrodowych. <i>кормись, коза, чужими садами, отдуваться будешь своими же боками 'говорят, когда предупреждают человека, что он будет отвечать за свои поступки' (БСРПос)</i>

PORUSZANIE SIĘ

Kozę cechuje spryt, zwinność i zręczność ruchów. <i>zwinny jak koza</i> ‘o zwinnym człowieku’ (JKOZR) <i>na pochyłe drzewo i kozy skaczą</i> ‘człowiekowi biednemu, nieszczęśliwemu los w dalszym ciągu nie sprzyja, doznaje on dalszych przykrości, niepowodzeń’ (SJPD)	Kozę cechuje spryt, zwinność i zręczność ruchów. <i>козья трона</i> ‘труднопроходимая, горная тропка’ (ИСРФК) <i>прыгать как коза</i> ‘разг. ирк. орл. одобр. о ловко, легко, неумоимо движущейся, прыгающей девочке, девушке’ (БСНС) <i>на покляное дерево и козы скачут</i> ‘слабого, несчастного человека любой может обидеть’ (РМР)
Kozie przypisuje się żywiołowość, ruchliwość. <i>gdyby kózka nie skakała, toby nóżki nie zламала</i> ‘lekkomyślnie postępowanie ma złe skutki’ (WSFJP)	Kozie przypisuje się żywiołowość, ruchliwość. <i>от прыткой козы ни забор, ни запор</i> ‘если человек ловкий, то от него ничего не скроется’ (БСРПос) <i>брянская коза</i> ‘орл. шутил.-ирон. о непоседливом, подвижном человеке’ (БСРпог) <i>скакаться чисто коза</i> ‘том. шутил. о резво, бойко прыгающей девушке или женщине’ (БСНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Koza może poruszać się też niezadarnie. <i>как коза на кровлю мостится</i> ‘народн. ирон. о неловко карабкающейся вверх девушке, женщине’ (БСНС)

FUNKCJONOWANIE ORGANIZMU

Koza daje mleko. <i>nie każdemu kozie mleko pomoże</i> ‘pomoc należy dostosować do potrzeb’ (PSWP)	Koza daje mleko. <i>не подои козы, молока не даст</i> ‘любым делом нужно заниматься, иначе не будет положительного результата’ (БСРПос)
---	--

Z kozy pozyskuje się niewiele mięsa. <i>z tej kozy mięsa nie będzie ‘o rzeczach lub ludziach, z których niewiele jest pożytku’ (PSWP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
---	--------------------------

WYDAWANE ODGŁOSY

BRAK ODPOWIEDNIKA	Kozy wydają różne odgłosy. Mogą one być głośnie i nieprzyjemne lub też ciche i niewyraźne. <i>блеять как коза ‘неодобр. о человеке, издающем неприятные, высокие, резкие дребезжащие звуки’ (БСНС)</i> <i>блеять как коза ‘пск. неодобр. о говорящем что-л. тихо и жалобно человеке’ (БСНС)</i>
--------------------------	--

PRZYPISYWANE CECHY CHARAKTERU

Kozie przypisuje się upór. <i>ktos uprze się jak koza w kapuście (JKOZR)</i>	Kozie przypisuje się upór. Cechę tę zdradza spojrzenie kozy. <i>упрям как сидорова коза ‘неодобр. об очень упрямом человеке’ (БСНС)</i> <i>глаза у кого-л. как у козы ‘народн. ирон. о женских круглых глазах с упрямым и озорным взглядом’ (БСНС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Kozie przypisuje się nieufność. Cechę tę zdradza spojrzenie kozy. <i>глаза у кого-л. как у козы ‘народн. ирон. о женских глазах с недоверчивым взглядом’ (БСНС)</i>
Kozie przypisuje się lękliwość. <i>biega jak zatrwożona koza, kiedy ją wilk goni ‘ktos biega bardzo szybko, nerwowo’ (SJPL)</i>	Kozie przypisuje się lękliwość. <i>поглядывать на кого-л. как коза на мясника ‘народн. ирон. о посматривающем в страхе, опасливо на кого-л.’ (БСНС)</i>

Kozie przypisuje się zawziętość. <i>zawziynty jak koza</i> (JPZW)	BRAK ODPOWIEDNIKA
Kozie przypisuje się zawistność. <i>zawistny jak koza 'bardzo zawistny'</i> (SRGŚP)	BRAK ODPOWIEDNIKA
BRAK ODPOWIEDNIKA	Kozie przypisuje się brak konsekwencji w postępowaniu. <i>радила коза козлу в огород не ходить, а сама там 'один другому говорил не делать плохого, но сам поступает плохо'</i> (БСППос)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Kozie przypisuje się wyniosłość, próżność. <i>как брянская коза вверх глядеть 'о человеке, который хочет казаться важнее, чем и есть в действительности'</i> (ИСПФК)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Kozie przypisuje się wścibstwo. <i>смотреть на кого-л., на что-л. как козы 'народн. шутил.-ирон. о глядящих на кого-л., что-л. с откровенным праздным любопытством людях (обычно девушках или женщинах)'</i> (БСЧС)
Kozie przypisuje się wesołość. <i>wesoły jak koza</i> (NKP)	Kozie przypisuje się wesołość. <i>на фигу козе боян <когда и так веселая> 'о каком-л. явном несоответствии, абсурде, о ненужности чего-л.'</i> (ТСРСЕ)
Kozie przypisuje się poczciwość. Wystarczają jej rzeczy proste i niewyszukane. <i>koza to poczciwe bydlątko: lada miotłą się pożywi, a na zapiecku się wyśpi</i> (NKP)	BRAK ODPOWIEDNIKA
Kozie przypisuje się nikczemność. <i>kozi bobku 'posp. wyzwisko'</i> (PSWP) <i>kozi syn 'odpowiednik sukinsyna'</i> (SGŚP)	BRAK ODPOWIEDNIKA

PRZYPISYWANA SPRAWNOŚĆ INTELEKTUALNA

Kozie przypisuje się bezmyślność, głupotę. <i>znać się na czymś tyle, co koza na pieprzu</i> <i>'nie znać się na czymś wcale'</i> (PSWP) <i>głupi jak koza</i> 'bardzo głupi, tępy' (JKOZR)	Kozie przypisuje się bezmyślność, głupotę. <i>брянская коза</i> 'орл. шутл.-ирон. о глупом, несообразительном человеке' (БСРпог) <i>козе понятно</i> 'разг. шутл. само собой разумеется, ясно без объяснений' (БСРпог)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Bezmyślność kozy wyraża jej sposób patrzenia. <i>смотреть</i> <на кого-л., на что-л.> <i>как коза</i> 'пск. неодобр. о недоуменно, бессмысленно, непонимающе глядящем на что-л. человеке' (БСНС)
Kozie przypisuje się cechę bierności intelektualnej. <i>gdzie koza przywiązana, tam trawę gryźć musi</i> 'o ludziach biernych, bez inicjatywy' (NKP)	Kozie przypisuje się cechę bierności intelektualnej. <i>коза ест там, где ее привязывают</i> (БСРПос)
Kozie przypisuje się lekkomyślność i brak zdrowego rozsądku. <i>żeby koza nie skakała, toby nogi nie zlamala</i> 'o niefrasobliwym i dlatego niebezpiecznym postępowaniu' (PSWP) <i>koza próbowała, a potem beczala</i> 'o lekkomyślnych postępkach, których potem się żałuje' (PSWP) <i>zachciało się kozie męża, poszła za wilka</i> 'o niefortunnym wyborze męża' (PSWP)	BRAK ODPOWIEDNIKA
Kozie przypisuje się przebiegłość, ostrożność. <i>stara koza i na wilka ma sposób</i> 'osoba doświadczona w każdej sytuacji znajdzie wyjście' (PSWP)	Kozie przypisuje się przebiegłość, ostrożność. <i>а дело бывало – и коза волка съедала</i> (ТСЖВЯ) <i>звал волк козу на пир, да коза не идет</i> (ТСЖВЯ)

SPOSÓB I MIEJSCE ŻYCIA

Kozy prowadzą stadny tryb życia. <i>koza za kozami idzie</i> 'o poszukiwaniu towarzystwa osób ze swojego kręgu' (PSWP)	BRAK ODPOWIEDNIKA
---	--------------------------

RELACJE I KONTAKTY Z CZŁOWIEKIEM

BRAK ODPOWIEDNIKA	Koza kojarzona jest z kobietą. <i>козье племя</i> 'о женщинах' (СПНГ)
Człowiek w surowy sposób obchodzi się z kozą. <i>koza beczy, bo dostała bez plecy</i> 'o poniesionej karze' (NKP)	Człowiek w surowy sposób obchodzi się z kozą. <i>лупить кого-л. как козу бренскую</i> 'перм. о жестоком, безжалостном телесном наказании кого-л., порке, побоях' (БЧНС) <i>было бою кому-л. как худой козы</i> 'новг. о человеке, которого много били' (БЧНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Koza bywa nadmiernie eksploatowana przez człowieka. <i>доить кого-л. как козу</i> 'народн. неодобр. 1) о беспощадной, жестокой эксплуатации кого-л.; 2) о беспрестанном и жестком вымогательстве материальных средств у кого-л.' (БЧНС)
Człowiek traktuje kozę jako źródło mięsa. <i>jak koza do rzeźnika idzie</i> 'z niechęcią' (RB)	Człowiek traktuje kozy jako źródło mięsa. <i>поглядывать на кого-л. как коза на мясника</i> 'народн. ирон. о посматривающем в страхе, опасливо на кого-л.' (БЧНС)
W porównaniu z krową koza jest mniej użyteczna, gdyż daje o wiele mniej mleka. Tym samym nie zapewnia ludziom dostatniego życia.	W porównaniu z krową koza jest mniej użyteczna, gdyż daje o wiele mniej mleka. Tym samym nie zapewnia ludziom dostatniego życia.

<i>koza to krowa ubogich</i> (NKP)	<i>как от козы молока</i> '1) об абсолютно бесполезном, неделовом, никчемном человеке; 2) о чем-либо, от чего нет абсолютно никакой пользы' (БСНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Człowiek powinien traktować kozę we właściwy sposób, jeśli chce mieć z niej korzyść w postaci mleka. <i>бивишись с козой – не удой</i> 'упорство не всегда дает хорошие результаты' (БСРПос)
Koza czyni spustoszenie w ogrodzie i w ten sposób szkodzi człowiekowi. <i>wpuść kozę do ogrodu</i> 'o niebezpieczeństwie wyrządzenia szkody' (PSWP) <i>świnia w ogrodzie, koza w sadzie, prostak w radzie – niepożytek</i> 'o ludziach przynoszących szkody' (CAAПГ)	BRAK ODPOWIEDNIKA

RELACJE MIĘDZY ZWIERZĘTAMI

Koza nie zajmuje ważnego miejsca w hierarchii zwierząt gospodarskich. <i>koza nie bydło, dziewczka nie czeladź</i> (NKP) <i>koza nie bydle, baba nie człowiek</i> (NKP)	Koza nie zajmuje ważnego miejsca w hierarchii zwierząt gospodarskich. <i>девки не люди, козы не скотина</i> (ТСЖВЯ) <i>не скот в скоте – коза, не зверь в зверях – еж, не рыба в рыбах – рак, не птица в птицах – нетопырь, не муж в мужьях, кем жена владеет</i> (CAAПГ)
Wrogiem kozy jest wilk. <i>kozie zdrowie, głód wilczy</i> 'o osobach niepozornych, a przy tym żarłocznych' (PSWP) <i>drze koza łożę, wilk zaś drze kozę</i> 'o porządku wykorzystywania swej pozycji w świecie' (PSWP)	Wrogami kozy są wilk i niedźwiedź. <i>не сплясала коза с медведем</i> 'народн. шутл.-ирон. о чем-л. несуразном, нелепом' (БСРпог) <i>коза с волком тягалась, только хвост да грива у ней остались</i> 'соперника надо выбирать по силам' (БСРПос)
Koza jest mniej wartościowa od krowy. <i>co dąb, to nie brzoza, co krowa, to nie koza</i> 'o zasadniczych różnicach między wartościami' (PSWP)	BRAK ODPOWIEDNIKA

KOZIOŁ

WYGLĄD ZEWNĘTRZNY

Język polski	Język rosyjski
Kozioł ma charakterystyczną, spiczastą brodę. <i>koźla bródka</i> ‘bródka spiczasta, nieco zakręcona w górę’ (USJP)	Kozioł ma długą, rzadką i o jasnym ubarwieniu brodę. <i>у кого-л. козлиная борода</i> ‘длинная, жидкая и светлая борода’ (ИСРФК)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Kozła cechuje brzydota. <i>корявый козел</i> ‘жарг. мол. презр. о некрасивом молодом человеке’ (БСРпог)
Kozioł ma rogi. <i>być bogatym jak kozioł rogaty</i> ‘iron. być biednym’ (SRGŚP)	Kozioł ma rogi. Służą one zwierzęciu do obrony. <i>роги у кого-л. как у козла</i> ‘том. о загнутых кверху деревянных деталях’ (БСНС) <i>безрогий козел</i> ‘прост. бран. о гнусном, мерзком, но не способном нанести серьезного ущерба человеку’ (БСРпог)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Kozioł może mieć szarą sierść. <i>серенький козлик</i> ‘жарг. мол. шутл. малолетний пассивный гомосексуалист’ (БСРпог)

PREFERENCJE KONSUMPCYJNE

Kozioł przejawia upodobanie do warzyw ogrodowych. <i>ktoś potrzebny, jak kozioł w kapuście</i> ‘o kimś w ogóle niepotrzebnym’ (SFJPS)	Kozioł przejawia upodobanie do warzyw ogrodowych. <i>есть что-л. как козел канусту</i> ‘нск. об охотно, с большим аппетитом поедающем что-л. человеке’ (БСНС)
---	---

PORUSZANIE SIĘ

Kozła cechuje żywiołowość, ruchliwość. <i>fiknąć kozła</i> '1) przewrócić się, upaść; 2) zrobić przewrót, wykonać ćwiczenie gimnastyczne' (USJP)	Kozła cechuje żywiołowość, ruchliwość. <i>бегать как козел</i> 'брян. шутл. о быстро, во всю прыть бегающем человеке' (БЧНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Kozła cechuje zwinność i zręczność ruchów. <i>перепрыгивать что-л. козлом</i> 'о человеке, легко и ловко, стремительным прыжком преодолевающим какую-л. преграду' (БЧНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Kozła cechuje skoczność. <i>дать козла</i> 'подскачить, взбрыкивая задними ногами' (БСРпог) <i>скакать козлом</i> 'сиб. о скачущей резкими прыжками лошади' (БЧНС)
Koziół porusza się niezdarnie na lodzie. <i>ślizgać się jak koziół po lodzie</i> 'chodzić niepewnym krokiem, chwiejąc się' (RB)	Koziół może poruszać się także w sposób niezdarny. <i>прыгать как козел</i> '1) о нелепо скачущем, бегущем прыжками мужчине; 2) о чьем-л., чаще мужском, нелепом и неумелом, быстром танце' (БЧНС)

FUNKCJONOWANIE ORGANIZMU

Koziół jest nieużyteczny w gospodarstwie człowieka: nie daje ani mleka, ani wełny. <i>kozła doić</i> 'robić coś niepotrzebnie, na próżno' (PSWP) <i>jak z kozła: ni mleka, ni wełny</i> 'o osobach, z których nie ma żadnego pożytku' (PSWP) <i>jeden kozła doi, a drugi przetak nadstawia</i> 'o bezcelowej pracy, która nie przyniesie żadnego pożytku' (NKP)	Koziół jest nieużyteczny w gospodarstwie człowieka: nie daje ani mleka, ani wełny. <i>заработать как козел на молоке</i> 'горьк. ирон. об абсолютно ничего не заработавшем человеке' (БЧНС) <i>как от козла молока</i> 'о том, от кого или от чего нет никакой пользы' (БСРРЭР) <i>от кого-л. как от душного козла – ни шерсти, ни молока</i> 'шадринск. пренебр. об абсолютно бесполезном, никчемном человеке' (БЧНС)
---	--

WYDZIELANE ZAPACHY

Kozioł brzydko pachnie. <i>cuchnąć jak kozioł</i> 'posp. dezapr. (o mężczyźnie) być zaniedbanym, nie myć się, wydawać nieprzyjemną woń' (WSFJP)	Kozioł brzydko pachnie. <i>вонять от кого-л. как от козла</i> '1) <i>груб.-прост. презр.</i> о дурно пахнущем человеке; 2) <i>ср. поволж. неодобр.</i> о резком, неприятном запахе от какого-л. животного (напр. овцы)' (БСНС)
--	---

WYDAWANE ODGŁOSY

BRAK ODPOWIEDNIKA	Kozioł wydaje głośnie, nieprzyjemne odgłosy. <i>козлом петь</i> 'preneбр. о чьем-л. дурном, высоком, режущем голосе' (БСНС) <i>драть козла</i> '1) <i>прост. шутил.-ирон.</i> громко и фальшиво петь; 2) <i>курск.</i> сильно кричать от боли; 3) <i>пск. твер.</i> о рвоте (как правило – после перепоя)' (БСРпог)
---------------------------------	--

PRZYPISYWANE CECHY CHARAKTERU

Kozłowi przypisuje się upór. <i>uparty jak kozioł</i> 'pot. o człowieku bardzo upartym, nieustępliwym' (WSFPWN)	Kozłowi przypisuje się upór. <i>упрямый козел</i> 'вульг.-прост. бран. об упрямом, несговорчивом человеке' (СРБА)
Kozłowi przypisuje się skłonność do gniewu i nieprzystępnosc. <i>mieć kozła na czole</i> 'przestarz. okazywać niezadowolenie, gniew; być nieprzystępnym' (SFJPS) <i>kozła postawić</i> 'być w złym humorze' (NKP) <i>ma kozła w oczach</i> 'o osobie, która patrzy złym, niechętnym wzrokiem' (PSWP)	Kozłowi przypisuje się skłonność do gniewu, agresji i złości, nieprzystępnosc. <i>зел как козел</i> 'кадн. неодобр. об очень злом, агрессивном человеке' (БСНС) <i>раскобызиться как козел</i> 'р. урал. неодобр. о рассердившемся, раскричавшемся человеке' (БСНС) <i>у кого-л. козлы вышли</i> 'произошла ссора, нелады' (ИСРФК)

BRAK ODPOWIEDNIKA	Kozłowi przypisuje się nikczemność, podłość, złośliwość. <i>козел ебанный</i> 'бран. о мерзком, гнусном человеке' (СРБЛ) <i>козел недоенный</i> 'грубо-прост. бран. о дрянном, злобном и вредном (часто из-за сексуальной неудовлетворенности) человеке' (СРБЛ)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Kozłowi przypisuje się brak okrzesa- nia, nieprzyzwoitość. <i>корявый козел</i> 'жарг. мол. бран. о подлом, непорядочном человеке' (БСРпог) <i>прыгать как козел</i> 'неодобр. кубан. о мужчине (обычно пожилom), ве- дущем себя крайне легкомысленно, игриво, похотливо' (БСНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Kozłowi przypisuje się lenistwo. <i>кляча воду возит, а козел бородкой по- тряхивает</i> 'о ленивом человеке, праздно проводящем время' (СААПГ)

PRZYPISYWANA SPRAWNOŚĆ INTELEKTUALNA

BRAK ODPOWIEDNIKA	Koziół jest głupi, tępy. <i>фаршированный козел</i> 'жарг. мол. пренебр. о глупом, медленно соображающем человеке' (БСРпог) <i>мотать головой как козел на новые ворота</i> 'брян. неодобр. о тупо, непонимающе уставившемся на что-л. человеке' (БСНС)
Bezmyślność kozła zdradza sposób jego patrzenia. <i>patrzy jak koziół na wodę</i> 'patrzy bezmyślnie' (PSWP)	Bezmyślność kozła zdradza sposób jego patrzenia. <i>уставиться на кого-л., на что-л. как козел на новые ворота</i> 'новг. ирон. о пристально, озадаченно и непонимающе смотрящем на кого-л., что-л. человеке' (БСНС)

SPÓSÓB I MIEJSCE ŻYCIA

Zwierzęta trzymane są w chlewie. <i>kiedys kozioł, idź do chlewa</i> ‘o przeznaczeniu człowieka’ (NKP)	BRAK ODPOWIEDNIKA
--	-------------------

RELACJE I KONTAKTY Z CZŁOWIEKIEM

BRAK ODPOWIEDNIKA	Kozioł kojarszony jest z mężczyzną. <i>где козы во дворе, там козел без зову в гостях</i> (СААПГ)
Kozioł czyni spustoszenie w ogrodzie i w ten sposób szkodzi człowiekowi. <i>ktoś bruździ jak kozioł w kapuście</i> ‘o kimś, kto wyrządza szkody’ (NKP) <i>kozła zrobić ogrodnikiem</i> ‘wypożyczyć w pełnomocnictwo osobę, która zniszczy rzeczy powierzone jej opiece’ (PSWP)	Kozioł czyni spustoszenie w ogrodzie i w ten sposób szkodzi człowiekowi. <i>козел на капустнике – плохой караульщик</i> ‘нельзя оставлять человека с тем, к чему у него слабость’ (БСРПос) <i>пустить козла в огород <капусту сторожить></i> ‘допустить кого-л. туда, где он может навредить и хочет извлечь выгоду’ (СППП)
Kozioł jest zwierzęciem ofiarnym. <i>ofiarnego kozła zawsze się znajdzie</i> ‘zawsze można wskazać osobę odpowiedzialną za nieszczęście’ (PSWP)	Kozioł jest zwierzęciem ofiarnym. <i>как козел отпущения</i> ‘книжн. неодобр. о человеке, невинно ставшем мишенью чьих-л. обвинений, наказаний, приступов ярости, капризов’ (БСНС)

RELACJE MIĘDZY ZWIERZĘTAMI

BRAK ODPOWIEDNIKA	Natura różni kozła od gęsi i konia. <i>гусь козлу не товарищ</i> ‘разных по своей природе, характеру или общественному положению людей ничто не может объединить, о том, кто не ровня кому’ (СААПГ)
-------------------	---

	козел коню не товарищ ‘разных по своей природе, характеру или общественному положению людей ничто не может объединить, о том, кто не ровня кому’ (БСРПос)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Baran bywa zestawiany z kozłem w kontekście tożsamej (niewielkiej) sprawności intelektualnej. послушался козла баран, да сам в беду попал ‘дурак послушался дурака’ (СААПГ) куда козел, туда и баран ‘глупый человек следует любому примеру, даже глупому’ (БСРПос)

С А Р

WYGLĄD ZEWNĘTRZNY

Język polski	Język rosyjski
Capa cechuje brzydota. cap brodaty ‘gw. straszycło leśne’ (SWar)	BRAK ODPOWIEDNIKA
Cap ma charakterystyczną, spiczastą brodę. capia bródka ‘bródka spiczasta, nieco zakręcona w górę’ (USJP)	BRAK ODPOWIEDNIKA

WYDZIELANE ZAPACHY

Cap brzydko pachnie. cuchnąć jak cap ‘pogard. śmierdzieć; nie myć się długo’ (WSFJP) capem śmierdzi, kto capa głaszcze ‘kto z kim przystaje, takim sam się staje’ (PSWP)	BRAK ODPOWIEDNIKA
--	-------------------

PRZYPISYWANE CECHY CHARAKTERU

Capowi przypisuje się upór. <i>uparty jak cap</i> ‘o człowieku bardzo upartym’ (Swa)	BRAK ODPOWIEDNIKA
Capowi przypisuje się lenistwo. <i>leniwy jak cap</i> (JKOZR)	BRAK ODPOWIEDNIKA
Capowi przypisuje się duży popęd seksualny. <i>przyjdą takie mrozy, że przymarznie cap do kozy</i> (JKOZR) <i>stary cap</i> ‘pogard. starszy, lubieżny, obleśny mężczyzna niestosownie do swojego wieku wykazujący zainteresowanie młodymi kobietami’ (WSFJP)	BRAK ODPOWIEDNIKA

PRZYPISYWANE CECHY INTELEKTUALNE

Capowi przypisuje się głupotę. <i>głupi jak cap</i> ‘bardzo głupi, tępy’ (SFJPS)	BRAK ODPOWIEDNIKA
--	-------------------

КОЗЛЕНОК

WYGLĄD ZEWNĘTRZNY

Język polski	Język rosyjski
BRAK ODPOWIEDNIKA	Kozłeta posiadają długie, słabe i delikatne nogi. <i>ножки у кого-л. как у козленка</i> ‘ум. ирон. или неодобр. о длинных, слабеньких и тонких ножках (с крупными коленями) юноши, подростка’ (БЧНС)

PORUSZANIE SIĘ

BRAK ODPOWIEDNIKA	Koźłeta cechuje żywiołowość, ruchliwość. <i>прыгаты как козленок</i> ‘шутл. или неодообр. о весело резвящемся, скачущем шаловливым ребенке’ (БСНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Koźłeta cechuje spryt, zwinność i zręczność ruchów. <i><скакать> как козленок</i> ‘о легко, ловко и стремительно взбирающемся скачками на какую-л. возвышенность ребенке’ (БСНС) <i>прыгаты как козочка</i> ‘ум.-ласк. о грациозно, резво прыгающей девочке, девушке’ (БСНС)

WYDAWANE ODGŁOSY

BRAK ODPOWIEDNIKA	Koźłeta wydają ciche i niewyraźne odgłosy. <i>кричать как козлятки</i> ‘ум. брян. о жалобно, горестно кричащих, плачущих детях’ (БСНС)
-------------------	---

2. OWCA²⁴

WYGLĄD ZEWNĘTRZNY

Język rosyjski zaznacza, że baran to duże, dorodne zwierzę: *большой как баран* 'пск. о каком-л. животном или птице больше обычных для него размеров' (БСНС); *кто-л. и барана съест не заметит* 'о человеке, который много ест' (ИСПФ). Na uwagę zasługuje fakt, iż poprzez nawiązanie do budowy samca owcy określana bywa wielkość innych przedstawicieli fauny czy elementów flory: *<щука> как баран* 'том. о щуке необычно крупного размера' (БСНС); *как барашек* 'ум. арх. о небольшом, невзрачном, малолетнем (по сравнению с нормой) животном (напр. корове)' (БСНС); *грибки как барашки* 'ум.-ласк. пск. о маленьких грибах' (БСНС).

Przestrzenie obydwu języków słowiańskich utrwalają właściwości okrywy włosowej zwierząt, na przykład jej gęstość, puszystość, miękkość, jedwabistość: *шатлатый*²⁵ *как шерсть у овечки* 'пск. о каком-л. пушистом и белом цветке' (БСНС); *шерсть у кого-л. <мягкая> как у овцы* 'кар. о мягкой, шелковистой шерсти животных' (БСНС). Zbyt długa wełna nasuwa jednak konotacje 'niechlujności', 'brzydoty': *ходить как кашилтая овечка* 'брян. неодобр. о неопрятном, растрепанном, косматом человеке' (БСНС). Wymienione cechy zostały częściowo uwzględnione także w odniesieniu do wełny barana. Frazeologia ruszczyzny i polszczyzny wyeksponowała takie walory jego sierści, jak gęstość i mocny skręt: *завиться на чем-л. как на барашке* 'новг. о завившихся, кучерявых волосах (на женском половом органе)' (БСНС); *кудрявый (курчавый) как баран* 'брян. пск. том. шутл.-ирон.' (БСНС); *кудреватый как баран* 'ряз. шутл.-ирон.' (БСНС); *куришивый*²⁶ *как*

²⁴ Na podstawie polskiego materiału gwarowego M. Rak sformułował następującą definicję frazeologiczną przedstawicieli gatunku owiec: '**Owca** to zwierzę gospodarskie, które żyje w stadzie. Jest pokryta białą wełną, żywi się trawą, beczy, jak również jest bezbronna i niewinna. Owca jest głupia i bezmyślna, a przy tym kieruje się instynktem stadnym. Największym zagrożeniem owcy jest wilk. **Baran** to zwierzę pokryte gęstą i pokręcaną wełną, ma rogi i bodzie. Baran jest głupi i uparty' (Rak 2007a: 98).

²⁵ W gwarach pskowskich słowo *шатлатый* oznacza 'пушистый' (СППП).

²⁶ Słowa *куришивый* i *курчаливый* oznaczają w gwarach rosyjskich 'курчавый', czyli 'кудрявый' (СРНГ).

баран 'твер.' (БЧНС); курчавый как баран 'амур. фольк. о человеке с мелко вьющимися волосами' (БЧНС); завитой как баран 'имеющий мелко завитые волосы' (ФСРЯТих); włosy jak baran 'o gęstych i kręconych włosach' (JKOZR); włosy kręte jak u barana na jajach 'o gęstych i kręconych włosach' (JKOZR); ktoś ma barana na głowie 'o gęstych i kręconych włosach' (JKOZR); gruby baran 'o człowieku kędzierzawym' (SGPKRO). Podobnie jak w przypadku obrazu owcy w języku rosyjskim zbyt długa okrywa włosowa barana także budzi raczej negatywne uczucia i wiąże się z ewaluacją pejoratywną: зарасти волосом что баран 'брян. неодобр. о давно не стриженном, обросшем человеке' (БЧНС).

Do wyglądu sierści barana nawiązują także rosyjskie porównania z formami zdrobniałymi: кудрявый (курчавый, завитой) как барашек 'o człowieku с очень кудрявыми, мелкими колечками или пышно завитыми волосами' (БЧНС); волосы у кого-л. как у барашика 'o чьих-л. густых, кудрявых, мелкими колечками или нарочито завитых волосах' (БЧНС). Rzeczownik rosyjski w formie liczby mnogiej барашки oznacza 'небольшие пенистые волны' (БТСРЯ) oraz 'небольшие перистокучевые облака' (БТСРЯ). Czesi o takich obłoczkach w obrazowy sposób mówią, że św. Piotr pasie owieczki (Толстой 2004: 503). W polszczyźnie wymienione elementy przyrody utrwalone zostały w postaci frazeologizmów: baranki na niebie 'książk. białe chmury pierzaste' (WSFJP); baranki na wodzie 'książk. białe grzebienie fal, pienne fale' (WSFJP). Związki te oparte są na konotacjach odnoszących się do realnych cech wyglądu przedstawicieli fauny: ich białej, gęstej, skręconej sierści. Charakterystyczne właściwości okrywy włosowej owcy i barana „zarejestrowała” również warstwa leksyki polskiej oraz rosyjskiej, utrwalając w ten sposób konotacje znamienne dla odtwarzalnych jednostek językowych: baranek '1) o człowieku mającym kędzierzawe włosy; 2) o zwierzęciu mającym kędzierzawą sierść' (SGPKRO); baraniasty 'o człowieku – kędzierzawy' (SGPKRO); baran, baranek 'żart. fryzura z krótkich, bardzo skręconych włosów' (USJP); baran 'zakręcone włosy' (NSGU); baranek 'fryzura o mocnym skręcie włosów' (SGŚP); baranek 'termin budowlany kędzierzawa powierzchnia tynku kładzionego w celach ozdobnych' (PSWP); барашки 'цветочные сережки ивовых растений'²⁷.

O barwie sierści zwierząt mówią też inne jednostki. Informują one, że typowym kolorem wełny owiec i baranów jest biel, choć zdarzają się też osobniki szare czy czarne: бела овца, сера, а все один овечий дух 'внешность не отвечает внутренним качествам' (БСРПос); сера овца, бела овца – все один овечий дух (ТСЖВЯ); будешь знать до конца, будешь сив как овца 'будешь много знать, быстро состаришься' (БЧНС); белый как овца 'пск. о поседевшем человеке' (БЧНС); белолобая овца 'жарг. мол. 1) шутл. блондинка; 2) пренебр. девушка

²⁷ W polszczyźnie kwiatostany te nazywane są potocznie baziami. Por.: bazia 'pot. gałązka, zwłaszcza wierzby, z tym kwiatostanem; kotka' (USJP).

с отталкивающей внешностью' (БСПор). Ostatni z frazeologizmów dowodzi, że kontekst użycia jednostki decyduje o aktualizujących się konotacjach. Mogą być one przeciwstawne ze względu na towarzyszący określonej sytuacji pragmatycznej komponent emocjonalno-oceniający. W odniesieniu do omawianego przykładu jasny kolor włosów budzi raczej pozytywne wrażenia, choć ostatnio (szczególnie ujawniają to anedoty) blondynka może wywoływać asocjacje wiążące się z bezmyślnością. Skojarzenie to koreluje z konotacją 'głupoty' przypisywanej powszechnie temu gatunkowi zwierząt²⁸. Znaczenie drugie związku *белолобая овца* wywołuje jednoznacznie pejoratywne skojarzenia i odzwierciedla ukierunkowany antropocentrycznie, typowy sposób postrzegania zwierząt przez człowieka.

W obydwu językach odnaleźć można jednostkowe wyrażenia, mówiące o czarnym ubarwieniu rogacizny: *gdzieżeś to bywał, czarny baranie?* 'uprzysłowiony zwrot z pieśni ludowej, używany w sensie żartobliwym, gdy kogoś długo nie ma' (NKP); *черная как овечка* 'ум. алт. о черноволосой или с волосами, окрашенными до иссиня-черного цвета девушке, женщине' (БСНС). W języku rosyjskim znana jest również żartobliwa piosenka ludowa zatytułowana *Где же ты был, мой черный баран?* Stare angielskie podanie podkreśla związek owcy czarnego koloru z diabłem: „черная овца отмечена печатью дьявола” (Кунин 2004: 69). Serbowie uważają z kolei, że owca o czarnym ubarwieniu jest przekłeta przez Matkę Boską: „после рождения Христа, когда все овцы встали, чтобы приветствовать его, черная овца осталась лежать” (Толстой 2004: 502). Istnieją też frazeologizmy przypisujące kolorowi czarnemu zdecydowanie negatywne konotacje. W języku angielskim jednostka *a black seep* oznacza 'pożor семьи' (Кунин 2004: 69). Polski idiom *czarna owca* (WSFJP) również przywołuje jednoznacznie negatywne asocjacje i określa kogoś potępianego przez innych, odszczepieńca, wyrzutka. Tę samą semantykę posiada frazeologizm *паршивая овца* w języku rosyjskim. Dosłownie słowo *паршивый* wyjaśnia się jako 'больной паршой; шелудивый' (БТСРЯ); w polszczyźnie *parszywy* to 'pokryty parchami, mający parchy' (USJP). Odwołując się do dosłownego znaczenia przymiotników, można byłoby założyć, iż omawiane języki słowiańskie utrwaliły fakt, że skóra owiec bywa niekiedy nienaturalnie zmieniona na skutek choroby grzybiczej. Obraz niedomagających reprezentantów fauny stał się więc metaforyczną podstawą związków, które dotyczą zjawisk ocenianych przez człowieka negatywnie: *parszywa owca* 'ktoś kompromitujący społeczność, do której należy, i potępiany przez nią; odszczepieniec, wyrzutek' (WSFJP); *parszywa owieczka* 'o człowieku złym, źle czyniącym' (SFJPS); *кто-л. паршивая овца* 'груб.-прост. негодный, бесполезный человек' (ИСПФ). Jednakże przymiotniki *parszywy/паршивый* w obydwu językach mają także znaczenia przenośne, które mogą odnosić się do

²⁸ Por. fasetę PRZYPISYWANA SPRAWNOŚĆ INTELEKTUALNA, s. 162.

człowieka: 'nędzny, zły, podły' i zapewne one również weszły do semantyki frazeologizmów, ulegając pewnym przekształceniom metaforycznym. Niezależnie od etymologii, w związkach zbudowanych na obrazie *parszywej owcy*, aktualizują się konotacje 'dezaprobaty', 'odrzućenia', 'pogardy', a u podstaw ich pierwotnej motywacji leży wizerunek chorego zwierzęcia.

Przestrzeń ruszczyzny obfituje we frazeologizmy mówiące o *parszywej owcy*. Związki te charakteryzują człowieka i sposób jego zachowania: *с паршивой овцы хоть шерсти клок* 'говорится о бесполезном человеке' (ИСРФ); *чувствовать себя паршивой овцой* 'неодобр. о чьем-л. ощущении всеобщего порицания, презрения, осуждения (за нарушение каких-л. общепринятых правил, установлений)' (БСНС); *смотреть (глядеть) на кого-л. как на паршивую овцу* 'ирон. о крайнем осуждении, порицании кого-л., совершившего антиобщественные поступки, нарушившего принятые установления' (БСНС); *как паршивая овечка (овца 'неодобр.')* 'пренебр. о человеке, нарушившем какие-л. общепринятые правила, установления и поэтому осуждаемом и презираемом другими' (БСНС).

Język rosyjski negatywnie wyraża się o baraniej mordzie, konotuje jej niewielką wartość: *баранья рожа* 'о чем-л. ничтожном, несостоящем' (СРНГ). Oczywiście zwierzęcia również nie uzyskują melioratywnej charakterystyki ani w polszczyźnie, ani w ruszczyźnie. W świetle danych językowych mają one kształt okrągły, są wypukłe i akcentują bezmyślność zwierząt: *бараньи глаза* '1) круглые, выпуклые глаза; 2) о ничего не выражающем, бессмысленном взгляде' (ФСРЛЯТих); *глаза у кого-л. как у барана* 'неодобр. о чьих-л. выпуклых, ничего не выражающих глазах' (БСНС); *баранье очу* 'głupie, osłupiałe, bezmyślne, błędne, kołowe, osowiałe, wylupiałe' (SWar). Polszczyzna niepochwleń ocenia także nos samca owcy i przypisuje mu element semantyczny brzydoty: *nos barani* 'garbaty, żydowski' (SWar).

Charakterystycznymi cechami odznacza się czoło barana, z którego wyrastają rogi, nadając górnej części baraniej mordy specyficzny kształt. Ze względu na skłonności zwierzęcia do bodzenia ta część jego głowy bywa pokryta krwią. Prawidłowość ową utrwalają frazeologizmy: *бараний лоб* 'скала с округлым гладким выступом' (ФСРЛЯТих); *у бодливого барана лоб всегда в крови* 'последствия поступков всегда видны' (БСРПос). Wspomniana we frazeologii cecha twardości baraniego łba (*бараньего лба и обухом не прошибешь* 'глупого ни в чем не убедишь, не изменишь его точку зрения' [ТСЖВЯ]) jest nawiązaniem do powszechnej w języku rosyjskim zasady, iż z twardością łączą się zawsze konotacje negatywne. Na przykład o osobie mało lotnej można powiedzieć *чугунная голова, дубовая голова, еловая голова*. Wprowadzenie do paremii komponentu nazywanego przedmiot, który mimo właściwości, jaką jest jego twardość (*обух*), okazuje się bezużyteczny w zetknięciu z baranem łbem (*обухом не прошибешь*), potęguje ekspresywność związku i wzmacnia (hiperbolizuje) konotację 'głupoty', stereotypowo przypisywanej zwierzęciu.

Obydwa języki słowiańskie podkreślają, że nieodłącznym elementem ciała charakteryzowanych zwierząt są rogi: *nie zaszkodzą baranowi rogi, jak mu urosły* 'natury się nie zmieni' (MSGGB). Mają one specyficzny, wygięty kształt: *гнуть* (*согнуть, скрутить, свернуть*) *в бараний рог* 'zastawить повиноваться, быть покорным чьей-л. воле' (ФСРЛЯТих); *скорчиться как в бараний рог* 'калнин. о скорчившихся, согнувшихся от мороза людях или животных' (БСНС); *загнутый как у барана рога* 'том. о согнутой детали спускового механизма кремневого ружья' (БСНС); *бараны рога* 'симметричное завершение наличника, имеющее вид двух спиралей, закручивающихся в сторону вертикальной оси проема' (ТРАН); *uczesanie w baranki* 'pot. splecione war-kocze upięte w pobliżu uszu w kształcie kół, przypominających baranie rogi' (USJP). Rogi wymieniane są także w przysłowiach: *baran ma rogi, a zając nogi* 'każdy broni się, jak potrafi' (NKP); *baran bez rogów i kot bez ogona niewiele wartają* (JKOZR). Fakt wykorzystania poroża do obrony legł u podstawy semantyki paremii polskich. Należy zaznaczyć, iż ustabilizowane językowo jednostki konotują 'porywczosć' rogatego zwierzęcia: *ктоś tryка coś jak баран łbem* (JKOZR); *baran <baran> buc (buch)* 'słowa wypowiedane podczas zabawy z dzieckiem' (WSFJP); *strzelić barana* '1) uderzyć głową; 2) uderzyć się w głowę' (NSGU).

Kolejnym realnym elementem budowy zwierząt, uwzględnianym w polskiej i rosyjskiej frazeologii, jest ogon. Przekleństwo *овечий хвост* (Ф) sugeruje, że element ten jest oceniany przez człowieka jako mało wartościowy i bezużyteczny. Być może jego obraz nawiązuje do faktu, iż niekiedy jagniętom obcina się ogony, aby w przyszłości dorosłe zwierzęta łatwiej było strzyc. Zabieg ten ma także zabezpieczać przed chorobami skóry i zanieczyszczeniami wełny. Na owczym ogonie znajduje się niewiele mięsa, a dodatkowo jest on pokryty twardą skórą. Człowiek czerpie zatem z tej części ciała zwierząt niewielkie korzyści. Obraz wiecznie trzęsącego się owczego ogona stał się w ruszczyźnie podstawą obrazową kilku frazeologizmów charakteryzujących gadatliwego lub wystraszonego człowieka. Przywołajmy egzemplifikacje: *болтать (молоть) языком как овечьим хвостом* 'горьк. пренебр. о болтливом человеке, пустослове' (БСНС); *язык у кого-л. как овечий хвост* 'костром. презр. о болтливом человеке, пустослове' (БСНС); *трепаться как овечий хвост* 'новг. пренебр. о болтливом человеке, пустомеле' (БСНС); *дрожит, как овечий хвост* 'о трепещущем' (РМР); *сердце бьется (дрожит, трепещет, трясется) у кого-л., чье-л. как овечий хвост* 'прост. орл. ирон. о чувстве робости, страха, охватившем кого-л.' (БСНС); *дрожать (задрожать) как овечий хвостик* 'прост. перм. смол. урал. шутил.-ирон. о чьей-л. сильной дрожи (от страха, холода, возбуждения)' (БСНС). Pewne analogie, dotyczące obrazowości i znaczenia, odnajdujemy też w polszczyźnie: *trząść się jak barani ogon* '1) drzeć z zimna; 2) drzeć ze strachu' (WSFPWN). Zaprezentowane przykłady oparte są na dwóch podstawach motywacyjnych. Pierwsza z nich może wiązać się z realną czynnością potrząsania przez zwierzę ogonem przy poruszaniu (*болтать [молоть] языком как овечьим хвостом* 'горьк. пренебр.

о болтаивом человеке, пустослове' [БСНС]; *язык у кого-л. как овечий хвост 'костром. презр. о болтаивом человеке, пустослове' [БСНС]*; druga natomiast koreluje z obrazem ludzkiego ciała reagującego na uczucie strachu (*дрожит, как овечий хвост 'о трепещущем' [РМР]; сердце бьется [дрожит, трепещет, трясется] у кого-л., чье-л. как овечий хвост 'прост. орл. ирон. о чувстве робости, страха, охватившем кого-л.' [БСНС]; дрожать (задрожать) как овечий хвостик 'прост. перм. смол. урал. шутл.-ирон. о чьей-л. сильной дрожи [от страха, холода, возбуждения]' [БСНС]*). W języku znane są wyrażenia, mówiące o strachu poprzez odwołania do obrazu ludzkiego ciała. „Rejestrują” one prawidłowość, iż człowiek doświadczający tego nieprzyjemnego uczucia trzęsie się, robi mu się zimno. Autentyczne doznania towarzyszące osobie odczuwającej lęk zrodziły wiele frazeologizmów i metafor, na przykład: *мороз по коже пробегают; обливаться холодным потом; бросает в холодный пот; мороз по коже пробирает; родимчик приключился с кем-л.; в дрожь брасает от страха; колени трясутся; руки и ноги трясутся*²⁹. Pewną analogię można zatem odnaleźć w językowym portrecie owcy, która wydaje się reagować na strach w taki sposób, w jaki reaguje na niego człowiek. Jest to kolejny dowód na wszechogarniający język antropocentryzm i „mierzenie” wszystkiego w ludzkich kategoriach.

Przestrzeń języka polskiego utrwaliła w swojej gwarowej odmianie również i tę cechę baraniego ogona, że nieskrócony jest dość duży i sprawia wrażenie mięsistego: *клосы как баранье огоны 'клосы dorodne, pełne' (SGPK)*. Ruszczyzna z kolei podkreśliła niewielką długość ogona owcy, co zapewne wiąże się z zabiegiem obcinania go: *как овечий хвост 'перм. шутл. о чем-л. очень коротком' (БСНС)*. Częściowo z ogonem związany jest *kurdiuk* 'złogi tłuszczowe gromadzące się u nasady ogona i na zadzie owiec niektórych ras, zużywane przez zwierzę w okresach głodu' (USJP). Okazuje się, że owca trzęsie nie tylko ogonem, ale i kurdiukiem właśnie: *трясти своим хвостом (задом) как овца кудрюком 'кубан. ирон. 1) об игривой, кокетливой женской походке; 2) о неловком и медлительном, приседающем танцоре' (БСНС)*.

PREFERENCJE KONSUMPCYJNE

Frazeologia rosyjska podkreśla, że owca stale coś je i przeżuwa: *жупарить*³⁰ *зубами как овца 'влад. ирон. о медленно, плохо жуящем пищу человеке' (БСНС); жевать как овца колхозная 'пск. шутл.-ирон. о постоянно жуящем, едящем что-л. человеке' (БСНС)*. Ulubionym pokarmem samicy barana jest

²⁹ Więcej na temat językowej eksplikacji strachu w artykule A. Piaseckiej (Piasecka 2012: 64–71).

³⁰ Słowo *жупарить* i jego wariant *жупорить* odnotowane zostały w gwarach obwo-
du twerskiego i iwanowskiego: *твер. ивановск. жевать, есть' (СРНГ)*.

siano i sól: овца не помнит отца, а сено ей с ума нейдет 'человек не помнит добра, а думает лишь о выгоде' (БСРПос); овца не помнит отца, ей бы клок сенца (БСРПос); валка (падкая) овца на солонцы 'у каждого человека своя слабость' (БСРПос); лакома овца к соли (БСРПос); лакома овца к соли, <а> коза к воле (БСРПос); лакома овца к соли, а козак к воле 'пск.' (БСРПос); лакома овца к (до) соли, коза к воле (до воли), а девушка – к новой любви 'у каждого свое пристрастие' (БСРПос); *daj owieczce soli, na wszystko pozwoli* 'każda sytuacja wymaga adekwatnego zachowania' (NKP).

PORUSZANIE SIĘ

Frazeologizmy rosyjskie i polskie utrwalają sposób poruszania się młodych zwierząt, konotują ich 'niespożytą energię' i 'żywiolowość': *как овца молоденькая* 'пск. шутил. о прытком, полном бодрости и энергии молодом человеке' (БСНС); *разбегаться (разбежаться) как ягнята* 'ум.-ласк. о быстро, врассыпную разбегающихся (от страха, испуга) детях' (БСНС); *скакаć jak jagniątko* 'o dziecku z niespożytą energią' (RB). Poza tym dane językowe rejestrują fakt, iż młode nie odstępują dorosłych, stale za nimi podążają: *ходить (идти) за кем-л., сзади как ягненок* 'ум. 1) ирон. о кротко, покорно и безвольно следующем за кем-л. человеке; 2) пск. шутил.-ирон. о человеке (обычно – ребенке), неотступно следующем за кем-л., не отстающем от кого-л.' (БСНС); *chodzi za nim, jak baranek za owcą* 'nie odstępować kogoś na krok' (SJPL). Opisane zachowanie jest charakterystyczne dla większości istot młodych. Jednostki konotują 'bezzradność', 'pokorę' niedorosłych przedstawicieli gatunku, ich przywiązanie do samicy.

Dorośle barany także cechuje żywiolowość, a przede wszystkim skoczność. Cechy takie aktywne są w jednostkach: *na Nowy Rok przybywa dnia na barani skok* 'od początku stycznia długość dnia zwiększa się' (WSFPWN); *na Nowy rok na barani skok* (JKOZR); *o Nowym Roku dzień na baranim skoku* (PSWP); *брыкаться как баран* 'прост. неодобр. о резко дрыгающем, отбивающемся ногами человеке' (БСНС).

Język utrwalił jeszcze inny obraz zwierząt, a mianowicie ich sposób zachowania spowodowany ciężką chorobą, tzw. kołowacizną. Dolegliwość tę wywołują pojawiające się w mózgu przedstawiciela fauny larwy tasiemca. Na skutek niedomagania zwierzę kręci głową, obraca się w kółko, wykonuje niekontrolowane i bezcelowe ruchy, prowadzące do pełnego wyczerpania i śmierci: *ктоś kręći się jak kołowаты баран* 'o chaotycznych, bezcelowych ruchach kogoś' (DWKolb); *лягать*³¹ *головой как баран* 'кар. неодобр. о резко трясушем головой человеке'

³¹ Czasownik *лягать* oznacza 'производить колебательные движения чем-л.' Frazeologizm został odnotowany w CPГК.

(БСНС); *вертеть головой как бешенная овца* 'народн. неодобр. о резко, энергично вертящем головой человеке' (БСНС). Obraz biegających, oszalałych owiec „zarejestrowały” rosyjskie porównania, odnoszące się do różnych, często dziwnych, nieuzasadnionych zachowań człowieka: *ходить (бегать) как овца круженная*³² 'кубан. неодобр. о человеке, слоняющемся без дела, не знающем, как к нему приступить' (БСНС); *метаться как овца круговая* 'орл. неодобр. о человеке, который суетится без толку' (БСНС); *вертеться (кружиться) как овца круговерченная*³³ 'ворон. неодобр. о беспокойно бегающем, суетящемся человеке' (БСНС). Zwierzę chore na kołowaciznę jest niespokojne. Ву́с мо́же до tego факту nawiązuje rosyjski komparatyw *шевелиться как овца 'печор. о беспокойно ведущей себя (перед родами) женщине'* (БСНС). Do owсу ро-гównује się osobę pijaną i psychicznie chorą: *ходить как круговая*³⁴ *овца* 'неодобр. о человеке, ходящем взад-вперед без дела' (БСНС); *кружить как круговая овца* 'народн. неодобр. о напившемся до беспамятства человеке' (БСНС); *бегать (кружиться, метаться) как круговая овца* 'орл. неодобр. о суматошно движущемся, мечущемся, суетящемся человеке' (БСНС); *круговая овца* '1) овца, которая бегаёт, кружиться, не идёт домой из стада; 2) о бестолковой, суетливой женщине' (БСНС); *кружиться как овца* 'орл. неодобр. о бестолково движущейся шальной женщине' (БСНС); *как круговая овца* 'неодобр. 1) орл. о беспокойном и бестолковом человеке; 2) морд. о психически ненормальном человеке; 3) орл. о человеке, без дела слоняющемся по чужим домам' (БСНС). W porównaniach obecne są cechy semantyczne 'niepokoju', 'bezmyślności', 'szaleństwa', korespondujące z realnym zachowaniem chorych zwierząt.

Чzęść jednostek dotyczy obrazu chaotycznie poruszającego się tłumu: *как дики овечки* 'том. осуд. о движущейся неуправляемой толпе' (БСНС); *бежать (нестись) как стадо баранов* 'презр. о движущихся куда-л. беспорядочной и шумной толпой людей' (БСНС); *ходить (бегать) как стадо баранов (овец)* 'презр. о массе людей, движущихся беспорядочной гурьбой,

³² Frazеologizm motywowany jest obrazem zwierząt chorych i dziwnie zachowujących się: *круженная овца, кручак* 'овца, страдающая особой болезнью, вызываемой проникновением червячков в мозг (голову) животного. Такие овцы постоянно вертят головой и кружатся на одном месте'. Związek został utrwalony w materiałach W. P. Czałowa, poświęconych gwarom dawnego obwodu kubańskiego (podają za БСНС: 797).

³³ *круговерченный* 'больной вертячкой (о домашних животных, чаще всего об овцах или баранах)' (СРНГ). Przysłownik jest komponentem komparatywu, który występuje w gwarach obwodu woroneskiego.

³⁴ *круговой* 'диал. больной вертячкой'. Jako komponent związku komparatywnego, przysłownik ten został odnotowany w słowniku poświęconym gwarom obwodu orłowskiego (СОГ).

вслепую' (БСНС); как баранье (овечье) стадо 'презр. 1) о массе безынициативных, послушных и тупых людей; 2) о массе людей, движущихся беспорядочной гурьбой, вслепую' (БСНС); идти (пойти) <куда> как бараны 'прост. презр. об идущих беспорядочной толпой куда-л. людях' (БСНС); брасаться (броситься) врасыпную как стадо баранов 'презр. о беспорядочно, панически бросившихся в разные стороны людях' (БСНС); lecać jak owce 'bez celu, bezwolnie poruszający się tłum' (RB); gonić jak szalona owca 'biec prędko' (SRGŚP); cisnąć się jak barany 'pogard. pchać się tłumnie, napierać wraz z tłumem; gnieść się w tłumie' (WSFJP). Wymienione komparatywy nawiązują do wizerunku chaotycznie poruszającego się stada i konotują 'bezmyślność', 'brak zdrowego rozsądku i umiejętności konstruktywnego działania' kierowanych instynktem zwierząt.

Frazeologizmy dotyczą innych jeszcze cech ludzkich, przypisywanych owcom i baranom. Są nimi pokora, brak jakiejkolwiek inicjatywy, naśladowanie innych i bezrefleksyjne wykonywanie poleceń, często wbrew własnej woli: *идти (пойти) за кем как <послушная> овца (овечка)* ‘ум. шутл.-ирон. o pokornie i krotko sledującym za кем-л. человеке’ (БСНС); *следовать (ходить) за кем-л. как стадо баранов* ‘презр. o слепо, pokornie, bezропотно i беспорядочно sledующих за кем-л., куда-л. людях’ (БСНС); *вести (повести) за собой кого-л. как овец* ‘preneбр. o массе pokornых, послушно выполняющих чужую волю людей, которых кто-л. ведет куда-л.’ (БСНС); *знать кого-л. как овец* ‘preneбр. o массе pokornых, послушных чужой воле людей, которых кто-л. насильно направляет куда-л.’ (БСНС); *идти как овцы <в хлев>* ‘preneбр. o pokornie, безвольно (обычно – понукаемых кем-л.) куда-л. идущих людях’ (БСНС). Konotacja ‘bezmyślności’ funduje także semantykę związków opartych o obrazie zwierząt biegających na oślep, jakby bez zastanowienia, na przykład: *бежать (побежать) как баран* ‘пск. неодобр. o бездумно, otчаянно несущемся куда-л. человеке’ (БСНС); *валą jak owce na oślep* ‘bez celu, bezwownie poruszający się tłum’ (JKOZR); *owczym pędem* ‘robić coś w pośpiechu, bez zastanowienia, naśladowując innych’ (NKP); *owczy pęd* ‘bezmyślne, ślepe naśladowanie innych, uleganie nastrojom ogółu’ (WSFPWN). Tylko jedna jednostka rosyjska utrwalająca fakt, iż owca była zwierzęciem ofiarnym, ukazuje odmienny obraz samicy barana i podkreśla jej niechęć do wykonania polecenia, podyktowaną przeczuciem czekającego ją nieszczęścia: *идти (пойти) куда-л. как овца на заклание* ‘устар. книжн. o неохотно, жертвенно идущем исполнять что-л. человеке’ (БСНС). Frazeologizm ten ma odniesienia biblijne i nawiązuje do praktyk religijnych. Jego motywacja posiada więc podłoże kulturowe. Z kolei obraz „owczego pędu”, bezmyślnego naśladownictwa, działania pod wpływem instynktu stadnego jest ściśle związany z wyrażeniem *owce Panurga*, pochodzącym z języka francuskiego (fr. *les moutons de Panurge*). Panurg to bohater powieści *Gargantua i Pantagruel* François Rabelais’go (1494–1553), który na statku zakupuje u handlarza bydlą barana-przewodnika stada i wrzuca go do morza. Wszystkie owce skaczą za nim,

a handlarz, który próbuje je powstrzymać, zostaje przez nie pociągnięty w otchłań morską (por.: Kopaliński 2001: 292). Warto również zaznaczyć:

W żargonie giełdowym *owczym pędem* nazywa się nagle i w rzeczywistości niczym nieuzasadnione kupowanie lub sprzedawanie akcji – tylko dlatego, że pojawił się taki trend. Bazując na tym, psycholodzy ukuli inny termin – *efekt owczego pędu*. Polega on na tym, że ludzie chcą kupić pewne rzeczy, nawet po wyższych cenach, jedynie dlatego, że robią to inni. Naśladują w ten sposób osoby, z którymi pragną się utożsamić (PartyPi).

FUNKCJONOWANIE ORGANIZMU

Ciało zwierząt wykorzystywane bywa przez człowieka do różnych celów. Często stanowi ono źródło mięsa. Polska przestrzeń językowa utrwaliła fakt, iż ludzie przyrządzają z baraniny różnego rodzaju potrawy: *baran tłusty do kapusty* 'zwrot używany przy zabawach z dziećmi' (NKP). Jagnięcina uważana jest za pożywną i delikatną. Powszechnie sądzi się natomiast, iż mięso starszych przedstawicieli gatunku pachnie nieprzyjemnie i jest twarde. W rosyjskim słowniku kulinarnym czytamy: „Мясо барана не имеет большой ценности в кулинарии и в питании считается самым плохим после козлятины. Баранина трудно переваривается, не питательна, и у этого мяса очень неприятный запах. Поэтому лучше есть барана молодым, когда он еще не баран, а ягненок” (Зданович 2001). Do sytuacji uboju zwierząt nawiązują porównania: *dać się zarżnąć jak baran* 'zginąć bez walki, nie bronić się' (WSFJP); *пойти как баран на бойню* 'безвольный, не сопротивляется' (БСНС); *ходить як баран перед обухом* 'с мол. ирон. о покорном человеке, с равнодушным отупением ожидающем чего-л. опасного' (БСНС). Związki te konotują 'rezygnację' zwierzęcia i jego absolutne 'poddanie się woli człowieka'. Przeróbkę skrzydła tego słowa *инженер человеческих душ* 'шутл.-ирон. о писателях советского времени' również można uważać za pewnego rodzaju źródło informacji o gustach kulinarnych ludzi: bowiem jednostka *инженер бараньих туш* oznacza 'rzeźnika' (НРФ).

Inne frazeologizmy podkreślają, iż podczas uboju ciało zwierząt bardzo mocno krwawi: *в крови что баран* 'пск. о ком-л., обильно измазанном кровью' (БСНС); *хлестать (течь) из кого-л. как из барана* 'прост. больно течь, хлестать (о крови человека)' (БСНС); *кровь с кого-л. как с барана* 'пск. об очень обильном кровотечении у кого-л.' (БСНС). Obraz ten nasuwa konotacje 'okrucieństwa', 'bezwzględności' i znamieny jest tylko dla ruszczyzny.

Oprócz mięsa z baranów i owiec pozyskuje się także skórę i wełnę, z których wyrabia się kozuchy, czapki, palta. Walory skór zwierzęcych eksponują zarówno paremie, luźne związki wyrazowe, jak i pojedyncze leksemy: *шуба овечья, душа человекья* 'под худой одеждой скрыто благородное сердце' (РМР); *czapka ba-*

rania ‘czapka z futra baraniego’ (SFJPS); *czapka z czarnym (siwym) barankiem* ‘czapka z futrem baranim’ (SFJPS); *podszyc (podbić) palto baranem (baranami)* ‘futrem baranim’ (SFJPS); *baran* ‘pot. wyprawiona skóra barana; także: futro z tych skór, kozuch’ (USJP); *baranica* ‘pot. 1) wyprawiona skóra barana, często pokryta sukнем, używana do okrywania nóg w podróży (sianiami, wozem itp.); 2) długi kozuch barana’ (USJP); *барашек* ‘выделанная баранья шкура’ (ТСРЯУ); *овчина* ‘выделанная овечья шкура’ (ТСРЯУ).

Okrywa włosowa stanowi znamieny element wyglądu zwierząt, utrwalony w stałych wyrażeniach językowych polszczyzny i ruszczyzny: *baran wrzeszczy, a wełna na nim trzeszczy* ‘przeciw silniejszemu płacz nie pomoże’ (NKP); *baran без шерсти не живет* ‘говорят, когда шерсть во щях попадается’ (БСРПос). Przysłowia podkreślają walory owczej wełny i zaznaczają jednocześnie, iż służy ona jedynie człowiekowi. Zwierzę nie ma z faktu posiadania jej żadnych korzyści: *овца руно растит не для себя* (БСРПос); *овца руно растит, а скупой деньги копит – не для себя* (БСРПос); *овца шерсть, а скупой деньги не для себя копят* ‘то, что делаешь, принесет не тебе пользу’ (БСРПос); *овца niewinna przez rok wełnę dźwiga, ostrzygą wełnę, a jej za to figa* (NKP); *nie o owce tu idzie, tylko o wełnę* ‘dla kogoś liczy się tylko zysk, rezultat czegoś’ (SFJPS). Wełna owcza stała się podstawą onomazjologiczną rosyjskiej nazwy rośliny: *овечье рунишко* ‘*рост.* Anemone sylvestris, ветреница, одномесечник’ (ТСЖВЯ). Szczególne zalety zostały przypisane wełnie owczej w praktykach rytualnych Słowian, które wiążą bogactwo z bujnym owłosieniem³⁵: „У восточных славян сразу после родов младенца обтирали овечьей шерстью, невесте клали шерсть за пазуху, надевали ей на голову шерстяную юбку, ставили и усаживали молодых на овчину, замуровывали шерсть в основание постройки – чтобы обросли, богатые были, как овцы” (Толстой 2004: 503). Ostrzyżona owca czy baran są w ruszczyźnie symbolem człowieka niezamożnego: *от стриженного барана шерстью не поживишься*³⁶ ‘с бедного ничего не возьмешь’ (БСРПос); *голой овцы не стригут* ‘с неимущего нечего взять’ (БСРПос).

Bujną okrywę włosową owiec i baranów przycina się krótko: *strzyc jak baranów* ‘nadmiernie wyzyskiwać kogoś’ (RB); *на то и бараны, чтобы их стричь* (БСРПос); *стричь кого-л. как овец <стадо>* ‘пск. об отбирании материальных средств у кого-л.’ (БСНС); *ободран (ободраный) как баран* ‘презр. об исхудавшем, изможденном и плохо одетом человеке’ (БСНС); *барана дрзеć* ‘ciągnąć nadmierne zyski’ (NKP); *pan drze chłopą jako skopa, a diabeł pana jak barana* (DWKolb). Obraz pozbawionego sierści barana jest w języku często me-

³⁵ Po rosyjsku można powiedzieć: *у него волосатая рука (есть)* w znaczeniu ‘ma bogatego, wpływowego obrońcę’ (por. np.: Успенский 1982: 100–101).

³⁶ Słowo przestarzałe o znaczeniu odnotowanym w ТСРЯУ ‘получить что-нибудь в свою пользу, раздобыть, нажиться’.

taforą wyzysku jednej osoby przez inną i wiąże się z konotacjami 'bezdusznosci', 'bezwzględności', 'pazerności'. Do pozbawionych sierści owiec porównywani bywają często ludzie mający krótką fryzurę: *острижена как овца* 'ирк. шутл. о девушке с короткой стрижкой' (БЧНС); *стричь кого-л. как овец* <стадо> 'пск. о стрижке наголо кого-л.' (БЧНС); *с кого-л. ровно с овцы шерсть снята* 'перм. шутл.-ирон. об остриженном наголо или очень коротко человеке' (БЧНС). Dane językowe akcentują fakt, że strzyżenie jest czynnością, której zwierzęta nie lubią. Wzbudza ona w nich lęk: *когда овце стрыгą, на бараніе скóra дрý* 'widok cudzego nieszczęścia budzi w kimś lęk o siebie' (PSWP); *дрý на бараніе вeлнa, кeдý овце стрыгą* (NKP); *барана стрыгут, а у козы поджилки трясутся* 'кто-л. боится, что может разделить судьбу другого' (БСРПос); *овечку стрыгут, а другая стоит, того же глядит* (БСРПос); *овечку стрыгут, а <и> другая того же жди* (БСРПос); *овцу стрыгут – баран дрожит* (БСРПос).

PRZYPISYWANE CECHY CHARAKTERU

Owca oraz zwierzęta młode w świetle danych językowych kojarzone są z pozytywnymi cechami charakteru, co w znakomitej większości wiąże się z odniesieniami kultowymi. Na terenie Słowiańszczyzny znane są wierzenia mówiące o tym, że owce zostały stworzone przez Boga. Zgodnie z ukraińskimi legendami ich pierwszym pasterzem był sam Bóg, w raju opiekowali się nimi także Adam i św. Piotr. O. W. Bielowa i S. P. Buszkiewicz przypisują owcy szczególne miejsce w tradycji ludowej. O wierzeniach Słowian piszą oni m.in.: „Овца и баран у славян считаются чистыми, благославленными животными, угодной богу жертвой. Овца – слуга божья, поэтому желающий стать злым колдуном должен ночью на распутье принести ее в жертву дьяволу” (Толстой 2004: 502). Na wizerunek jagniąt, owiec i baranów złożyła się także tradycja biblijna. Zwierzętom przypisuje się cechy łagodności, cichości, potulności, dobroci, pokory, nieśmiałości, bojaźliwości, bezbronności, cierpliwości. Ilustruje to zarówno warstwa słowiańskiej leksyki, jak i frazeologii: *baran* 'przen. o człowieku łagodnym, pokornym i potulnym' (PSWP); *baranek* 'pot. człowiek mający łagodne usposobienie, potulny' (USJP); *ягненок* 'разг. о тихом, кротком человеке' (БТСРЯ); *овца, овечка* 'разг. о робком, безответном человеке' (БТСРЯ); *łagodny jak baranek* (SFJPS); *łagodny jak owieczka* (JKOZR); *bezbronny jak owieczka (baranek)* (JKOZR); *dobry jak baranek* (RB); *cichy (potulny, pokorny) jak baranek (owca)* 'skromny, małomówny, nieśmiały, skłonny do ustępstw, uległy' (MSBG); *cierpliwy jak owieczka* (RB); *покорный как барашек* (RB); *кроткий (тихий, послушный) как барашек* (RB); *сделаться барашком* 'пск. о присмирившем, притихшем человеке' (БЧНС); *кроткий (кроток) как ягненок* (БЧНС); *невинный (робкий) как ягненок* (RB); <терпеливый> *как ягненок* 'ум.-ласк. об очень терпеливом, безропотно переносящем страдания человеке' (БЧНС);

<миленок> как ягненок 'ум.-ласк. книжн. высок. о невинном, непорочном, безгрешном человеке' (БСНС); смирный (покорный, тихий, добрый) как ягненок (БСНС); кто-л. послушен как ягненок (ИСРФ); кто-л. безропотный как овца (ИСРФ); тихий (тих) как овца (овечка) (БСНС); невинен как овечка 'ум. о ни в чем не виновном, безгрешном человеке' (БСНС); безобидный (мирный, смирный) как овца (овечка) 'о не приносящем никому вреда, миролюбивом человеке' (БСНС); сидеть как овечка <никому ни словечка> 'ум. орл. шутил. о кротком, застенчивом и молчаливом человеке' (БСНС); кроткий (покорный, послушный) как овца (овечка) 'об очень кротком, послушном и терпеливом человеке' (БСНС); дика как овечка 'ум. том. шутил. о робкой, пугливой девушке, женщине' (БСНС); тихий (тих) как овечка 'ум. об очень тихом, незаметном, безынициативном человеке' (БСНС). Wcieleniem божазливиости bywa równieж baran. Jednakże konotacja ta aktywna jest w polszczyźnie w jednym zaledwie przysłowiu: *baran boжазлиwi, choć ma wielkie rogi* (NKP).

Takie cechy, jak dobroć, łagodność, pokora młodej owcy czy barana posiadają wyraźne podłoże kultowe i łączą się z osobą Jezusa, który przez swoją ofiarną śmierć na krzyżu odkupił grzechy ludzkości. W przekazach biblijnych Chrystus ukazywany jest także jako Dobry Pasterz, a owce symbolizują Jego wiernych (chrześcijan). Nie przez przypadek Syna Bożego poddającego się bez oporu karze śmierci nazywa się w religii chrześcijańskiej *Barankiem Bożym* (*Агнец божий*³⁷).

³⁷ Por. definicję zamieszczoną w słowniku pod red. S. A. Kuzniecowa (БТСРЯ): *агнец* 'ягненок (как культовое животное, приносимое в жертву. *Агнец божий* – одно из наименований Иисуса Христа // о кротком, послушном человеке'. W innym opracowaniu leksykograficznym czytamy: *Агнец Божий* (ц.-слав. – ягненок Бога) 'иноскаательный оборот, характеризующий человека непорочного, смиренного, незлобивого, кроткого, сохраняющего детскую невинность и чистоту помыслов, чувств и поступков. В христианстве так называют Иисуса Христа, „непорочного во плоти“, принесшего Себя в жертву за грехи человеческие. Иногда в быту используется с негативным оттенком – при характеристике инфантильности человека. В практике православного богослужения „агнецом“ называют литургический хлеб, приготовляемый священником из просфоры и используемый для совершения таинства евхаристии, т.е. причащения' (Безрукова 2000: <http://didacts.ru/termin/agnec-bozhii.html>, dostęp: 10.02.2017). Słowo *агнец* posiada szereg epitetów, z którymi tradycja biblijna wiąże postać Jezusa Chrystusa. Przytoczę cztery z nich wraz z polskimi ekwiwalentami: *кроткий агнец* 'Исус Христос как олицетворение кротости; *jagnię potulne*' (ChL); *невинный агнец* 'Исус Христос как олицетворение невинности; *Baranek niewinny*' (ChL); *непорочный агнец* 'Исус Христос как олицетворение непорочности; *Baranek bez skazy, Baranek nieskalany*' (ChL); *пасхальный агнец* 'ягненок, употребляемый в древнееврейском пасхальном обряде, в ходе которого в каждой семье его торжественно закалывали и съедали; ветхозаветный прообраз Иисуса Христа; *baranek paschalny*' (ChL).

Nawiązań biblijnych należy upatrywać także w określeniu *Baranek wielkanocny*, oznaczającym 'figurkę stawianą w Polsce na stole wielkanocnym wraz ze święconym w czasie Świąt Wielkanocnych' (SFJPS). Obraz barana jako zwierzęcia ofiarnego znamieny jest dla kultury chrześcijańskiej i motywuje szereg odtwarzalnych jednostek językowych: *Baranek Boży* '1) Chrystus; 2) część mszy' (SFJPS); *Baranek najświętszy* 'przydomek Chrystusa' (SGPK). Ale *baranek boży* to także 'książk. albo iron. osoba uległa, spokojna, cicha, pokorna' (WSFJP). W przestrzeni ruszczyzny określenie to ma odpowiednik *агнец божий (непорочный)* 'книжн. устар. упрон. кроткий, робкий, безобидный человек' (БСППор). Konotacje związane z wymienionymi wyrażeniami posiadają rodowód religijny, fundują semantykę związków wykorzystywanych do charakterystyki osób odznaczających się cechami, które chrześcijaństwo przypisuje samemu Chrystusowi. Motywowane są także odwołaniami do nauki starotestamentowej, wedle której baranek był zwierzęciem ofiarnym, prześlągalnym, czystym, składanym Bogu w ofierze za pojedyncze osoby i co ważne – zwierzęciem młodym. Pewnych nawiązań można się także doszukiwać w sferze ludowych wierzeń słowiańskich³⁸.

Niektórzy badacze rdzeń słowa *ягненок* wiążą z rdzeniem słowa *огонь*, co wskazywałoby na bezpośredni związek nazwy zwierzęcia z procesem składania ofiary. Indoeuropejskie słowo **agnos* O. N. Trubaczow tłumaczy jako „животное огня, жертвенное животное”, a z kolei **ognis/*egnis* wiąże ze znaczeniem „огонь” i komentuje w następujący sposób: „и.-е. **ognis/*egnis* (слав. **ognb*, лит. *ugnis*, др.-инд. м. р., лат. *ignis*) 'огонь' выступает как религиозный термин, обозначение одушевленного огня, при помощи которого совершались и которому также могли предназначаться жертвоприношения. Кроме того, известно, что именно молодые животные по целому ряду религиозных и практических соображений чаще всего приносились в жертву богам. Различия в вокализме названий *ягненка* и *огня* не представляются существенными, напротив, они минимальны по сравнению со сложными взаимоотношениями между отдельными вариантами самого названия *огня*” (Трубачов 2008: 349).

Na marginesie warto zaznaczyć, iż mianem *baranka bożego* określa się także 'małą, białą chmurkę, obłoczek' oraz 'ptaka bekasa' (SGPK). W języku rosyjskim ptak bekas określany jest mianem *баран лесной* (СПНГ). Polszczyzna w swej odmianie środowiskowej rejestruje też wyrażenie *baranki boże* (NSGU) w znaczeniu 'policja'. To ironiczne określenie ma sugerować zapewne nieudolność, niezorganizowanie, opieszałość polskich organów ścigania. Ruszczyzna natomiast wykorzystuje słowo *барашек* jako komponent rosyjskiej nazwy skowronka: *божий барашек* 'жаворонок' (БСПС).

³⁸ Por. artykuł hasłowy zawarty w leksykonie *Славянские древности. Етнолингвистический словарь*, poświęcony obrazowi zwierząt w tradycji słowiańskiej: Толстой 2004: 501–505.

Nie wszystkie jednostki związane z obrazem barana przywołują konotacje pozytywne. Obydwa brane pod uwagę języki słowiańskie ukazują, że zwierzęta mogą kojarzyć się z takimi cechami charakteru, jak bezpodstawny upór, bierność wobec zagrożenia, niezaradność, zawziętość. Motywacji niektórych z wymienionych poniżej jednostek należałoby doszukiwać się w silnie rozwiniętym u baranów instynkcie stadnym. Inne są wynikiem obserwacji zwierząt przez człowieka. Jeszcze inne projektuje antropocentryzm i tendencja do krytycznego traktowania wszystkiego, co wiąże się ze sferą *animal*. Porównajmy następujące egzemplifikacje: *iść jak stado baranów* 'iść biernie, bez oporu' (RB); *dać się wziąć (związać) jak baran* 'dać się wziąć ulegle, bez oporu, biernie' (SJPD); *iść jak baran* 'pot. iść bez oporu, zachowując się biernie' (WSFPWN); *dać się zaprowadzić jak baran* 'pozwolić się schwycić bez oporu, być zaskoczonym przez przeciwnika' (WSFJP); *zapiera się jak baran* (JKOZR); *кто-л. уперся как баран* (ИСРФ); *упрямство у кого-л. как у барана* (БСНС); *упрямый как баран* 'презр. о тупо упрямом, неуступчивом, не поддающемся уговорам и убеждениям человека' (БСНС); *упираться (упереться) как баран* 'неодобр. о человеке, упрямо и тупо настаивающем на своем (вопреки здравому смыслу, советам и аргументам)' (БСНС); *uparty jak baran* 'o głupim, upartym człowieku' (SFJPS); *скостыжиться*³⁹ *как баран* 'новосиб. неодобр.' (БСНС); *barani leb* 'z negatywnym nacechowaniem emocjonalnym mężczyzna, który nie potrafi zadbać o korzyści własne i swojej rodziny' (SFGD); *zawziynty jak baran* (JPZW).

Frazeologizmy podkreślają, że łagodność i spokój owcy powodują, iż nie trudno uczynić z niej ofiarę. Obraz pokonywanej samicy barana stał się podstawą motywacyjną rosyjskiego frazeologizmu *молодец на овец, а на молодца сам овца* (РМР) i jego wariantów: *молодец против (среди, на) овец, а против (среди, на, вблизи) молодца и сам овца* 'разг. твер. ирон. о человеке смелом, самоуверенном только среди тех, кто слабее, ниже него в каком-л. отношении' (БСНС); *молодец среди овец* (ИСРФ); *среди овец и ты молодец 'ворон.'* (ИСРФ).

Ruszczyzna zaznacza ponadto, że owcę cechuje nie tylko niezaradność, ale i naiwność granicząca z głupotą, nieudolność, rozwiązłość: *овца* 'человек, неспособный постоять за себя' (СБВЖ); *овца* 'уничиж. разг.-сниж. о глуповатой, неразвитой девушке, покорной женщине' (БСРРЭР); *блудливая овца* 'волгоград. неодобр. о распутном, гулящем человеке' (БСРПог); *беззащитный как овца* 'о неспособном постоять за себя человеке' (БСНС).

Zaskakujące są rosyjskie frazeologizmy, które zestawiają owcę z człowiekiem podstępny, umiejętnie dbającym o własne interesy, poirytowanym czy natrętnym: *прикидываться (невинной) овечкой (ягненком, агнцем)* 'быть лицемерно-смирным, тихоней, скромником' (ИСРФ); *по словам овец, а по делам*

³⁹ Słowo gwarowe o znaczeniu 'заупрямиться, упереться'. Zostało ono odnotowane w СРНГ.

мошенники 'прикидываются покорными, а на самом деле хотят обмануть' (БСРПос); <кроткая> овечка показала зубы 'говорится о неожиданном проявлении воли, протесте со стороны безответного человека' (ИСРФ); и овца рассердится 'даже спокойный может рассердиться' (БСРПос); безобидный (мирный, смирный) как овечка 'презр. или ирон. о чем-л. крайне назойливом, неотвязном, надоедливом приставании к кому-л., неотступном преследовании кого-л.' (БСНС). Użycie komponentów овца, овечка, ягненок, агнец we frazeologizmach jest celowe i służy wydobyciu ekspresji oraz podkreśleniu negatywnego wartościowania osób, których zachowanie charakteryzują analizowane związki.

PRZYPISYWANA SPRAWNOŚĆ INTELEKTUALNA

Seria frazeologizmów z komponentem *baran* charakteryzuje człowieka bezmyślnego, tępego, pozbawionego zdolności intelektualnych. Związki wyrazowe świadczą o tym, iż obydwie języki przypisują omawianym zwierzętom głupotę: *barani łeb* 'z negatywnym nacechowaniem emocjonalnym osoba bezmyślna i mało rozumiejąca albo nawet głupia' (SFGD); *barania głowa* (PSWP); *głupi jak owca* (JKOZR); *głupia owca* (NKP); *głupi jak baran* (WSFJP); *баран бараном* 'презр.' (БСНС); *баран бараном, а рога даром* 'народн. об очень глупом и чрезмерно доверчивом человеке' (БСНС); *глуп как баран* 'прост. презр.' (БСНС); <делать что-л.> как баран 'неодобр. о человеке, делающем что-л. крайне глупо, неразумно, непрактично' (БСНС); *дурной (дурковатый) как баран* 'кубан. пск. презр.' (БСНС); *как (что) баран* 'разг. пск. презр. о глупом, непонятливом, переставшем воспринимать окружающее и покорном человеке' (БСНС); *как бестолковый баран* 'орл. презр.' (БСНС); *оделся как пан, а глуп как баран* 'твер. презр. о богато, нарядно одетом, но очень глупом человеке' (БСНС); *голова баранья* (БСРРЭР); *баранья голова* (ФСРЛЯТих); *баранья шапка на бараньей голове* (ТСЖВЯ); *глумные*⁴⁰ как бараны 'брян. презр.' (БСНС); *понимать (разбираться) как баран Божий* 'кубан. ирон. совершенно, совсем ничего не смыслить в чем-л.' (БСНС); *понимать (разбираться) как баран в Библии* 'народн. кубан. пск. ирон.' (БСНС); *дурной как овечка (овца)* 'кубан. неодобр.' (БСНС); *бестолковый как овца* 'кубан. презр.' (БСНС); *как дурная овца* 'кубан. презр. (обычно о женщине)' (БСНС); *глумной как (як) овца (овечка)* 'ум. брян. неодобр.' (БСНС); *что глумная овечка* 'ум. брян. неодобр. о плохо соображающем, выжившем из ума (по старости) человеке' (БСНС); *глупый как овца* 'разг.

⁴⁰ Obie formy przymiotnikowe *глумный, глумной* 'глупый' zostały odnotowane w rozprawie doktorskiej S. A. Wojcowa, poświęconej związkom komparatynym gwar briańskich (Бойцов 1986; podaje za БСНС: 783).

брян. неодобр. (БЧНС)⁴¹. Znamienne w podejmowanym aspekcie są także znaczenia metaforyczne pojedynczych leksemów, będące podstawą wprowadzenia do językowego obrazu owcy i barana cechy głupoty jako przywary przypisywanej zwierzętom przez człowieka. Porównajmy sferę polskiej i rosyjskiej leksyki (ogólnej, środowiskowej i gwarowej): *baranieć* 'trać orientację, nie być w stanie zebrać myśli, wpadać w osłupienie' (SPP); *baran* 'pogard. człowiek mało inteligentny, ograniczony umysłowo, bezmyślny' (SPP); *baran* 'o człowieku nierozgarniętym, tępym' (SGŚP); *baran* 'pot. pogard. osoba głupia, tępa; tuman' (SSMC); *baran* 'pot. obrażl. pogard. człowiek nieinteligentny, ograniczony, zwłaszcza niesamodzielny; bałwan, głupiec, dureń' (USJP); *baran* 'przen. obelż. pogard. o głupim, bezmyślnym mężczyźnie' (PSWP); *баран* 'бран. разг.-сниж. о глупом, тупом, упрямом, консервативном человеке' (БСПРЭР); *баран* 'презр. глупый, недалекий человек' (СБВЖ); *баран* 'бран. разг.-сниж. о глупом, тупом, упрямом, консервативном человеке' (БСПРЭР); *баран* 'разг.-сниж. о глупом, упрямом человеке' (БТСРЯ); *баран* 'недалекий, тупой человек' (ТСРСЕ); *баран* 'презр. глупый, недалекий человек' (СБВЖ); *овца* 'głupia dziewczyna' (NSGU); *овца* 'уничиж. разг.-сниж. о глуповатой, неразвитой девушке, покорной женщине' (БСПРЭР). Słownik polskiej gwary uczniowskiej odnotował, że określenie *baran* używane bywa także w stosunku do nieprzygotowanego do lekcji ucznia (NSGU).

Tępotę i ograniczenie umysłowe, przypisywane zwierzętom, eksponują jednostki oparte na obrazie trzęsących głowami, chorych na kołowaciznę owiec i baranów. Frazeologizmy te są projekcją zachowań i postaw ludzkich: *как круговой баран головой вертит* 'народн. яросл. неодобр. о том, кто ведет себя глупо, абсолютно ничего не понимает' (БЧНС); *вертеть головой как круговая овца* 'народн. неодобр.' (БЧНС); *как круговая овца* 'неодобр. 1) орл. о беспокойном и бестолковом человеке; 2) морд. о психически ненормальном человеке' (БЧНС); *круженная овца* 'прост. неодобр. о непостоянном, бестолковом человеке' (БЧНС); *как баран круговой* 'орл. презр. о глуповатом, непонятливом человеке' (БЧНС).

Język utrwalił ponadto spojrzenie barana, bezmyślny wyraz jego oczu: *baranie oczy* 'głupie, osłupiałe, bezmyślne, błędne, kołowate, osowiałe, wylupiałe' (SWar); *barani wzrok* 'tępy, przymglony wzrok, świadczący o czyjejś głupocie' (PSWP); *wodźić baraním wzrokiem* 'obserwować bezmyślnie, nic nie rozumiejąc' (PSWP); *barania mina* 'mina świadcząca o utracie orientacji, zaskoczeniu, zmieszaniu, braku inteligencji' (SPP); *смотреть (глядеть, уставиться) как баран (бараном)* 'пренебр.' (БЧНС); *смотреть (глядеть, уставиться) бараном*

⁴¹ Jako ciekawostkę można tu przytoczyć przesąd Czarnogórców, iż nie należy spożywać ani owczej głowy, ani mózgu zwierzęcia, gdyż może to doprowadzić do szaleństwa (Толстой 2004: 505).

‘о чем-л. непонятливым, тупо недоумевающим и крайне озадаченным взглядом’ (БСНС); *вид у кого-л. как у барана* ‘*пренебр.* о человеке глупого и догматичного вида’ (БСНС). Rozszerzenie komparatywu *смотреть как баран* o dodatkowe elementy wzmacnia ekspresywność związku oraz konotację ‘bezmyślności’ przypisywanej zwierzętom: *вылуниться (лыбиться) как баран на новые ворота* ‘пск. шутл.-ирон. о человеке, который смотрит на кого-л., что-л. неотрывно, выпучив глаза и улыбаясь’ (БСНС); *будто (словно, точно) баран на новые ворота глядеть (смотреть, уставиться)* ‘прост.’ (ФСРЯТих); *как баран на новые ворота* ‘волгоград. шутл.-ирон.’ (БСНС); *смотреть (глядеть, вылуниться, уставиться) на кого-л., что-л. как баран на новые ворота* ‘прост. орл. ирон.’ (БСНС); *смотреть (уставиться) как баран в афишу* ‘устар. прост.’ (БСНС); *смотреть как баран на гумно* ‘диал. ирон.’ (БСНС); *смотреть как баран на воду* ‘народн. ирон.’ (БСНС); *смотрит как баран в гумно* (JPZW); *смотреть (вылуниться, вылунить глаза) на кого-л., что-л. как (як) баран в потолок* ‘брян. ирон. о глядящем на кого-л., что-л. ничего не понимающим взглядом, тупо уставившись на что-л. человеке’ (БСНС).

Część jednostek rosyjskich dotyczących spojrzenia zwierząt konotuje ‘niewinność’ przedstawicieli fauny, wynikającą z naiwności, dobroci, łagodności oraz głupoty: *смотреть (глядеть) как <невинный> барашек* ‘ум.-ласк. ирон. о чем-л. непонимающем, крайне наивном взгляде’ (БСНС); *смотреть (глядеть) как <невинная> овечка (овечкой)* ‘ум. 1) ирон. о чем-л. непонимающем, крайне наивном, миролюбивом и невыразительном взгляде; 2) о человеке, кажущемся добрым, безобидным’ (БСНС); *смотреть (глядеть) как овца* ‘ирон. пренебр. о чем-л. ничего не выражающем, крайне наивном взгляде’ (БСНС). Deminutywy *барашек* i *овечка* akcentują zabarwienie emocjonalne porównań, podkreślają ekspresywny wydźwięk dezaprobaty i ironii.

O bezmyślności barana świadczą frazeologizmy, które dotyczą nie tylko jego spojrzenia, ruchów, ale i postawy, pozy: *стоять как баран* ‘разг. пск. пренебр. о человеке, стоящем неподвижно, в тупой нерешительности, с глупым и непонятливым видом’ (БСНС); *встать будто баран в новых воротах* ‘горьк. ирон. остановиться, вяло и недоуменно уставившись во что-л.’ (БСНС); *окарачиться*⁴² *как баран* ‘новг. неодобр. о пристально и в тупом недоумении глядящем на кого-л., что-л. человеке’ (БСНС). Te ograniczone terytorialnie związki porównawcze konotują ‘ociężałość umysłow’, ‘niezdecydowanie’, ‘niezadność’ samca owcy.

W świetle danych językowych owca oprócz głupoty posiada jeszcze inne, korelujące z nią przywary. Samicę barana cechuje zapominalstwo i ignorancja intelektualna. Porównajmy komparacje: *бестолковый как овечка (овца)* ‘кубан.

⁴² Czasownik o tym samym znaczeniu co wyrażenie komparatywne odnotowany został w НОС.

неодобр. о крайне бестолковом, неумном человеке' (БСНС); *овечка овечкою* 'ум. брян. неодобр. о безграмотном человеке' (БСНС); *беспамятный как овца* 'ирк. пренебр. о человеке с плохой памятью' (БСНС); *кто-л. беспамятливый как овца* 'ирк. забывчивый' (ИСПФ). Słowo *овечка* jest ekspresywną formą deminutywną, wzmacniającą znaczenie globalne porównań i eksponującą ich dezaprobatywny odcień.

WYDAWANE ODGŁOSY

Barany cechuje niski, donośny ton głosu: *barani głos* 'a) niski głos; b) głos przypominający beczenie barana' (SGPK); *кричать как баран* 'кричать громко, издавать звуки нехарактерные для человека' (RB); *кричать как баран* 'новг. о пронзительных криках птицы бекаса' (БСНС).

W świetle danych językowych owce i barany wydają różne odgłosy. Fakt ten utrwalają polskie frazeologizmy z czasownikami *beczeć*, *ryczeć*, *śpiewać* oraz rosyjskie z komponentami *блеять*, *блекотать* i *перхать*. Ukazują one, że odgłosy zwierząt nie są przyjemne w odbiorze i mogą przypominać śpiew, płacz, śmiech czy kaszel: *beczeć* (*śpiewać*) *баранім głosem* '1) śpiewać nieprzyjemnie, fałszować; 2) płakać' (SFJPS); *beczeć* (*ryczeć*) *jak baran* 'pogard. śpiewać głośno, silnie, ale brzydko' (WSFJP); *beczy jak owca* 'głośno płacze lub śpiewa, fałszując' (RB); *блеять* (*заблеять*, *блекотать*⁴³, *заблекотать*) *как баран* 'пск. неодобр. о невнятно, невразумительно говорящем что-л. человеке' (БСНС); *блеять как овца* 'пск. неодобр. о невнятно, нечленораздельно, неразборчиво говорящем что-л. человеке' (БСНС); *блекотать как овцы* 'яросл. неодобр. о громко и глупо смеющихся людях' (БСНС); *перхать*⁴⁴ *как овца* 'смол. о покашливающим человеке' (БСНС). Te konotujące dezaprobatę skojarzenia, choć wiązane w przestrzeni językowej z owcami i baranami, stanowią podstawę metaforyczną związków odnoszących się *de facto* do dźwięków emitowanych przez ludzi. Przenośnie zwierzęce odzwierciedlają fragmenty rzeczywistości budzące w człowieku negatywne odczucia.

Polszczyzna odnotowuje prawidłowość, iż owce niekiedy nie wydają żadnych dźwięków. Stąd też wyrażenia: *milczy jak owieczka* (RB) czy *milczenie owiec* 'niełubiana lekcja (od tytułu filmu)' (NSGU). Ostatnia jednostka, mająca charakter slangowy, dotyczy zapewne sytuacji, kiedy uczniowie zajmują bierną postawę wobec poleceń nauczyciela i nie zabierają głosu podczas lekcji. Pierwsze porównanie koreluje natomiast z potocznymi konotacjami deminutiwu

⁴³ Słowo *блекотать* w gwarach rosyjskich może oznaczać 'пустословить, пусто-баить, говорить вздор' (СРНГ) oraz 'громко смеяться, греметь чем-л.' (ЯОС).

⁴⁴ Czasownik *перхать* w gwarach smoleńskich znaczy 'покашливать от щекотания в горле' (ССТ).

owieczka, takimi jak pokora, uległość, łagodność, dobroć. Milczenie to jakby wyraz zgody na to, co człowieka otacza, wynikający chociażby z jego pokory czy uległości. Związki wpisują się zatem w potoczną siatkę konotacji przypisywanych zwierzęciu na podstawie globalnych wyobrażeń, mających często religijne odniesienia.

SPOSÓB I MIEJSCE ŻYCIA

Zwierzęta żyją w stadach, którymi opiekuje się pasterz. Wypełnia on funkcję przewodnika, któremu owce powinny być bezwzględnie podporządkowane: *без пастуха, овцы не стадо* (PMP); *szkarada, kiedy owce mądrzejsze od opiekuna* 'złe, gdy podopieczni są mądrzejsi od opiekuna' (PSWP); *szkarada, kiedy owce mądrzejsze niż pasterz* (NKP); *owcom się nie godzi przyganiać pasterzowi* (SJPL). Wymienione jednostki mają podłoże kulturowe, motywują je odniesienia biblijne, w których Jezusa Chrystusa porównuje się do Dobrego Pasterza, a ogół Jego wiernych nazywa Bożą owczarnią. Biblia reguluje zachowania Pasterza wobec swoich owiec, jak i wiernych wobec Chrystusa:

Ja jestem dobrym pasterzem. Dobry pasterz daje życie swoje za owce. Najemnik zaś i ten, kto nie jest pasterzem, którego owce nie są własnością, widząc nadchodzącego wilka, opuszcza owce i ucieka, a wilk je porywa i rozprasza; dlatego, że jest najemnikiem i nie zależy mu na owcach. Ja jestem dobrym pasterzem i znam owce moje, a moje owce Mnie znają, podobnie jak Mnie zna Ojciec, a Ja znam Ojca. Życie moje oddaję za owce. Mam także inne owce, które nie są z tej owczarni. I te muszę przyprowadzić i będą słuchać głosu mego, i nastanie jedna owczarnia, jeden pasterz (Ewangelia wg św. Jana 10, 11–16)⁴⁵.

Pastuch, który niewłaściwie obchodzi się ze zwierzętami, jest w świetle danych językowych oceniany negatywnie. Przysłowia słowiańskie krytykują bezwzględne traktowanie zwierząt i nadmierne ich wykorzystywanie: *овцы и мрют, и ягнятся – а пастухи все жирятся* 'o wykorzystaniu władzy silnych nad słabymi' (БСРПос); *доброто пастыря дело овец стричь, а кожи не снимать* 'w każdym dziele надо знать меру' (PMP); *dobry pasterz tylko strzyże owce* 'nie czerpie nadmiernych zysków' (NKP).

⁴⁵ Echem tradycji utrwalonych w *Biblii* można uważać konotacje 'poddaności', 'służalności' czy 'niesamodzielnności', które języki słowiańskie łączą z opisywanymi zwierzętami. Wchodzą one w skład takich polskich metafor zwierzęcych, jak: *baranek* 'przen., żart. o osobie, głównie dziecku, które podlega naszej opiece' (PSWP); *baranek* 'przen. każdy z parafian podlegających opiece proboszcza, człowiek uważany za poddanego czyjemuś kierownictwu duchowemu' (PSWP); *owieczka* 'zwykle żart. o parafianinie, parafiance, osobie należącej do wspólnoty Kościoła' (PSWP).

Zarówno wiedza obiegowa, jak i przekazy biblijne zgodne są co do tego, że owce to zwierzęta stadne. W stadzie czują się pewnie. Nie potrafią funkcjonować pojedynczo. Stado owiec w świetle Ewangelii to wierni (chrześcijanie) posłuszni swemu Dobremu Pasterzowi – Chrystusowi. Próba odłączenia się od stada jest z reguły metaforą grzechu, błędu, występku. Powoduje ona wkroczenie na niewłaściwą drogę – drogę pozbawioną drogowskazów moralnych. Wierny, który grzeszy, błąka się bez Boga tak, jak samotna, odłączona od stada owca. Oddalenie się od grupy wywołuje poczucie zagubienia: *сбиться с пути* (*блуждать*) *как овца <отбившаяся от стада>* ‘o нерешительности человека’ (ИСРФ); *заблудшая овца* (*овечка*) ‘разг. о сбившемся с правильного пути человеке’ (БСРПог); *как заблудшая овца* ‘ирон. о совершившем какие-л. проступки, согрешившем (и обычно – покорно кающемся в них) человеке’ (БСНС); *бłąkać się jak błędna owca* ‘chodzić bez celu’ (DWKolb); *chodźć jak błędna* (*zbląkana*) *owca* ‘chodzić bez celu’ (PSWP); *łazić* (*plątać się*) *jak błędna owca* ‘chodzić bez celu, nieprzytomnie’ (SJPD); *kręcić się jak błędna owca* (WSFJP); *zbląkana owca* (*owieczka*) ‘o kimś, kto odłączył się od jakiejś grupy, odrzucił jej zasady; odszczepieniec; o kimś, kto złamał zasady swej wiary; grzesznik’ (WSFPWN); *błędna owca* ‘przen. człowiek pozbawiony celu, sensu życia’ (NKP). W Liście św. Piotra można przeczytać o błędnych owcach: „Byliście bowiem jako błędne owce, lecz teraz powróciliście do pasterza i stróża dusz waszych” (wg Biblii, 1 List św. Piotra 2, 25). Religia chrześcijańska podkreśla wagę zagubionej owcy, która powraca do swojego stada. Jak poucza Ewangelia św. Łukasza, „gdy ktoś ma sto owiec, a jedna z nich się zgubi, on opuści 99, aby odnaleźć zbląkaną; a kiedy ją odnajdzie, cieszy się z niej bardziej niż z wszystkich pozostałych” (*Przypowieść o nawróconym grzeszniku*, Ewangelia wg św. Łukasza 15, 4–7). Motyw *zbląkanej owcy* funduje semantykę przytoczonych idiomów i komparatywów⁴⁶.

Przestrzeń polszczyzny i ruszczyzny zaznacza, że owcze i baranie stada są zażwyczaj liczne: *как овец* ‘mного’ (CPTC); *liczyć barany* ‘próbować usnąć, licząc w wyobraźni barany; cierpieć na bezsenność’ (WSFJP).

Instynkt zwierząt powoduje, że jedynie w stadzie czują się one bezpiecznie. Frazeologizmy nawiązujące do tego spostrzeżenia ukazują predyspozycje umysłowe fauny. W metaforyczny sposób odzwierciedlają postępowanie grupy ludzi,

⁴⁶ Chciałabym w tym miejscu przytoczyć opinię argentyńskiego badacza metafor zwierzęcych w języku hiszpańskim, który twierdzi, że biblijny obraz *zbląkanej owcy* motywuje znaczenie przenośne słowa *owca*. W Argentynie słowo *owca* oznacza ‘kobietę lekkich obyczajów’. T. Z. Sotkilawa doszukuje się w tej metaforze odniesień religijnych ze względu na ogromną wagę, jaką Argentyńczycy przywiązują do wyznawanej przez siebie wiary. Twierdzenie takie wydaje się uzasadnione, bowiem kobietę lekkich obyczajów można uważać za swego rodzaju „odszczepieńca”, który nie postępuje zgodnie z zasadami, jakie przyświecają pobożnemu społeczeństwu (Соткилава 2003: 49).

którzy bezrefleksyjnie powtarzają wszystko za innymi nawet wówczas, jeśli wykonywane czynności nie mają sensu: *баранье стадо* 'бессмысленные подражатели' (РМР); *стадо баранов* 'пренебр. о беспорядочной толпе; о людях безумно, слепо повторяющих чьи-л. поступки или действия, без рассуждений идущих за кем-л.' (ФСРЯТих); *куда один баран, туда и весь табун* 'дон. о бессмысленных подражателях' (БСРПос); *куда один баран, туда и все стадо* (ТСЖВЯ); *куда стадо, туда и овца* (СААПГ); *идти как бараны* 'безвольно, бесцельно; вслед за другими' (ИСРФ).

W grupie ludzi zawsze może znaleźć się ktoś, kto będzie postępował wbrew ogólnie przyjętym zasadom. Mówi o tym wieloodmianowa paremia *шелудивый баран все стадо портит* 'кубан.' (БСРПос). Niepożądaną w społeczeństwie osobę symbolizuje *парсзыва овса: одна паршивая овца все стадо портит* 'дурной человек своим поведением, поступками вредно действует на коллектив или создает в коллективе неблагоприятное впечатление' (РМР); *от одной овцы паршивой все стадо пострадать может* (БСРПос); *от шелудивой овцы все стадо покоростело* (ТСЖВЯ); *одна овца все стадо обсерет* 'печор. вульг.' (БСРПос); *одна паршивая овца все стадо перепаршивит* (БСРПос); *одна паршивая овца все стадо губит* (БСРПос); *одна шелудивая овца все стадо портит* (БСРПос); *одна шелудивая овца да все стадо заразила* (БСРПос); *одна шелудивая овца целое стадо заразить может* (БСРПос); *паршивая овца все стадо портит* (БСРПос); *поганая овца все стадо перепоганит* (БСРПос); *шелудивая овца все стадо паршивит* (БСРПос); *шелудивая овца все стадо портит* (БСРПос); *jedna owca parszywa całe стадо зарази*⁴⁷ 'jeden wyrzutek, odszczepienie ma zły wpływ na całe środowisko' (PSWP). Frazeologizmy pouczają, iż niepożądaną osobę należy unikać: *паршивую овцу из стада вон* (БСРПос). Owce czy baranie стадо jest w przestrzeni polszczyzny i ruszczyzny metaforą społeczności, która rządzi się określonymi prawami. Wszelkie odstępstwa od ustalonego porządku postrzegane są jako przejaw niepoprawnego zachowania, mogącego mieć zgubny wpływ na członków danego środowiska.

RELACJE I KONTAKTY Z CZŁOWIEKIEM

Premie podkreślają, że człowiek powinien dbać o swój inwentarz: *овцу не шуба греет, а корм* 'надо заботиться о причине, а не о следствиях' (БСРПос). Owce pozostawione bez opieki czują się bezradne i zagubione, o czym była mowa wcześniej. Z tego też względu potrzebują pasterza, który będzie ich przewodni-

⁴⁷ Przysłowie to znane było już w czasach starożytnych, a jego autorstwo przypisywane jest rzymskiemu poecie satyrycznemu Juwenalisowi. Łacińska wersja paremii brzmi *Unius pecudis scabies totus communicat gregem*.

kiem i opiekunem. Ten powinien we właściwy sposób troszczyć się o powierzone mu stado: *без пастуха овцы не стадо* 'всегда нужен человек, который будет управлять коллективом' (PMP); *gdzie owce giną, tam powinien i pasterz* 'odpowiedzialność opiekuna za powierzone mu stado zwierząt (grupę ludzi) powinna trwać do śmierci' (PSWP). Owce muszą być otoczone opieką, gdyż przez swoją naiwność i bezmyślność mogą znaleźć się w niekorzystnej dla siebie sytuacji: *owca, która z owczarni wychodzi, w paszczkę wilczą wpada* (NKP).

Hodowla owiec jest bardzo opłacalna. Podkreślają to przysłowia góralskie: *kto ma owce, ten ma, co chce* 'o opłacalności hodowli owiec' (PSWP); *kto ma owce i pszczoły, ten gospodarz wesoły* (PSWP). Znowu na myśl przychodzą tu stare słowiańskie wierzenia, odnotowane w słowniku etnolingwistycznym *Славянские древности*. Wprawdzie nie dotyczą one w bezpośredni sposób obszaru Polski czy Rosji, ale mimo to warto o nich wspomnieć: „По народным воззрениям в Босни и Герцеговине, на земле три благословенных богом объекта: овца, пчела и пшеница; причем овца самая полезная, так как в ней нет ничего, что было бы не нужно человеку” (Толстой 2004: 502). Zwierzęta gwarantują człowiekowi dostatnie i spokojne życie. Jednak mimo to ludzie często odnoszą się do przedstawicieli fauny w niezwykle surowy sposób. Pośrednio z podjętym problemem wiąże się obraz jagnięcia czy owcy jako zwierząt ofiarnych: *яко овца на заклание иди* 'быть жертвой' (PMP); *ktoś prowadzi kogoś jak jagnię na rzeź* (JKOZR); *barana drzeć* 'ciągnąć nadmierne zyski' (NKP); *być spętany jak baran* 'być mocno związanym i nie móc się ruszyć' (RB); *związać jak barany* 'związać kogoś, unieruchamiając' (RB); *павалены как бараны* 'кар. о людях, убитых на войне' (БЧНС).

Frazeologizmy ukazują sposób, w jaki giną zwierzęta i jak bywają one traktowane przez człowieka: *ходить як баран перед обухом* 'с мол. ирон. о покорном человеке, с равнодушным отупением ожидающем чего-л. опасного' (БЧНС); *ходить как луненый*⁴⁸ *баран* 'пск. пренебр. о ходящем ничего не понимая и не воспринимая отупевшем человеке' (БЧНС); *зарезать (убить) кого-л. как барана* 'неодобр. о жестоком, хладнокровном убийстве кого-л. покорного и беззащитного' (БЧНС); *прирезать (зарезать) кого-л. как овцу (ягненка)* 'быстро, не сомневаясь' (ИСПФ); *рыцещ як зарзынаны баран* 'гłośно кричать albo плакать' (RB); *зарзынаць (зарзньаць) когоś як барана* (JPZW); *wylupił oczy jak baran, kiedy go zarzynają* (JPZW). Porównania mówią o smutnym losie przedstawicieli fauny przeznaczonych na ubój i hodowanych w celu pozyskania z nich mięsa czy skóry.

Warstwa paremiologiczna obydwu analizowanych języków słowiańskich jednoznacznie potępia bezwzględność człowieka wobec owiec i baranów oraz poucza, że zwierzęta należy szanować: *овец надлежит стричь, но не кожу сдирать* 'в любом

⁴⁸ Przymiotnik *луненый* oznacza w gwarach pskowskich 'оглушенный ударом' (СППП).

дело надо знать меры' (БСРПос); *добротогo пастыря дело овец стричь, а кожи не снимать* (PMP); *z jednego barana nigdy dwóch skór nie drą* 'nie należy być pazernym, skąpym' (NKP); *owce strzyc się godzi, ale skóry z nich drzeć nie przystoi* (NKP).

Element semantyczny 'bezwzględności' funduje znaczenie jednostek mówiących o tym, iż dla człowieka najważniejszą wartość przedstawiają zyski, natomiast środki, za pomocą których bywają one osiąganе, nie są praktycznie brane pod uwagę, nie liczą się. Paremiologia polska utrwała okrucieństwo wobec zwierząt oraz fakt, że dobra materialne są w stanie przesłonić człowiekowi moralność i zdroworozsądkowość: *o wełnę im tylko idzie, o barana mało* 'nie o twoją osobę, tylko twój majątek' (SJPL); *nie o owcę mu idzie, tylko o wełnę* 'ważniejszy od danej rzeczy jest zysk, jaki ta rzecz przynosi'⁴⁹ (NKP); *owca niewinna przez rok wełnę dźwiga, ostrzygą wełnę, a jej za to figa* 'zyski czerpie nie ten, kto powinien' (NKP); *jeszcze skóra na baranie, a już kuśnierz pije na nie* 'ktoś liczy na powodzenie, zyski, choć nic tego jeszcze realnie nie zapowiada' (NKP); *jeszcze skóra na baranie, a już rzeźnik pije na nie* (DWKolb).

RELACJE MIĘDZY ZWIERZĘTAMI

Przysłowia polskie i rosyjskie zestawiają owcę i barana z wieloma zwierzętami. Paremie owe odznaczają się bogatą siecią konotacji, które nawiązują do wymienionych już powyżej asocjacji związanych ze zwierzętami, ich sposobem życia, przypisywanymi im cechami charakteru, poruszaniem się itd.

Najwięcej jednostek dotyczy postaci wilka przedstawianego jako odwiecznego wroga owiec i baranów. We frazeologizmach aktualna jest konotacja 'słabości' zwierząt hodowlanych, ich 'bezbronności', 'bezsilności' wobec bezwzględnego przeciwnika. Obraz ten ma u swych podstaw realne obserwacje świata fauny i poszczególnych jego przedstawicieli, ale też nawiązuje do świata bajek i tradycji chrześcijańskiej (Kopaliński 2001: 469): *nie żąda owca od wilka ratunku* 'po przeciwniku nikt nie spodziewa się ratunku, pomocy' (PSWP); *każdy wilk, kiedy może, biedną owcę tłucze* 'silniejszy zawsze wykorzystuje słabszego' (NKP); *póki świat światem, wilk owcy nie będzie bratem* 'o niemożliwej, nieprawdopodobnej przyjaźni' (NKP); *baran wilkowi nie towarzyszy* (NKP); *łacno wilk na barana znajdzie przyczynę* (NKP); *sadzać wilka na barana* 'igrać z niebezpieczeństwem' (SGPK); *zgoda między nami jak wilkom z barany* 'o braku porozumienia między osobami' (DWKolb); *nierychło oborę zawierać, kiedy już wilk owce pojadł* 'o spóźnionych działaniach' (DWKolb); *пожалел баран волка, да не вышло толка* 'не нужно жалеть тех, кто может тебе навредить, кто сильнее тебя и на более выгодной позиции' (ЭНМ); *один волк гоняет овец полк* 'сильный сильнее толпы слабых' (БСРПос); *волк и больной, овце не корысть* 'враг в любом состоянии опасный'

⁴⁹ W XVI w. przysłowie to było stosowane w odniesieniu do duchowieństwa.

(ТСЖВЯ); *любить кого-л. как волк овец (овцу)* ‘народн. ирон. о чьем-л. корыстном и жестоком отношении к кому-л.’ (БСНС); *овце с волками (с волком) худо (плохо)* ‘человеку из иного круга плохо с чужими’ (БСРПос); *и считанную овцу волк съедает* (БСРПос); *волк и из счету овец крадет* (РМР); *крадет волк и считанную овцу* ‘человеком руководит его натура’ (РМР); *которую овцу волк задавит, та уже не пищит* (БСРПос); *овца всегда волку по зубам* ‘слабый всегда потерпит неудачу’ (БСРПос); *добро бы овец водить, да волки давят* ‘любое дело нелегкое, так как в любом деле есть проблемы’ (БСРПос).

Inna seria wariantywnych przysłów nawiązuje do problematycznej sytuacji, której rozwiązanie satysfakcjonuje obydwie strony. Paremie te opierają się na obrazie owcy uchodzącej cało przed wilkiem: *i wilk syty, i owca cała* ‘o działaniu korzystnym dla dwu przeciwnych stron’ (PSWP); *и овцы целы, и волки сыты* ‘o пользе без вреда другому, o соблюдении всех условий’ (РМР); *и волки сыты, и овцы целы* (СААПГ); *овцы бы целы, а волки бы сыты* (БСРПос); *делать так, чтобы и волки были сыты и овцы целы* ‘удовлетворить все стороны’ (ИСРФ).

Obydwa języki słowiańskie realizują metaforę, w której wilka zestawia się ze złym, bezwzględnym przełożonym. W przestrzeni ruszczyzny i polszczyzny aktualna jest konotacja ‘bezsilności’ samicy barana: *худо (плохо) овцам, где волк в пастухах* (БСРПос); *худо овцам, где волк воевода* (БСРПос); *плохо овцам, коли волк в пастухах* (СААПГ); *худо овцам, где (когда) волк пастух* ‘o использовании власти сильных над слабыми’ (БСРПос); *будут целы овцы, коли волк стережет* ‘ирон. o плохом управлении, от которого все страдают’ (БСРПос); *wilkowi owcę poruczono* ‘o oddaniu kogoś lub czegoś pod opiekę niewłaściwej osobie’ (PSWP).

Wobec wilka owce i barany są bezradne, dlatego ten z łatwością je porywa: *и wilka dowód na owcę, że зębami ко́лает* (NKP); *i rachowane owce wilk zje* ‘przed złą osobą nie można ustrzec się w żaden sposób’ (NKP); *barania śmierć, wilcza stypa* (NKP). Wilk w okrutny sposób traktuje swoje ofiary: *baran beczy, a wilk drze* ‘przeciwnik nie zwraca uwagi na płacz rywala’ (SJPL); *ободрать (очистить) кого-л. как волк овцу* ‘народн. неодобр. o безжалостном ограблении, разорении или жестокой эксплуатации кого-л.’ (БСНС). Mądrość ludowa poucza, iż w kontaktach międzyludzkich, metaforycznie wyrażonych relacjami między wilkiem i owcą, należy zachować ostrożność: *овца с волком тягалась – одна кабырьга*⁵⁰ *осталась* (БСРПос); *овца с волком подружилась, да домой не воротилась* ‘надо искать подходящую компанию’ (БСРПос).

Szczególnie narażone na ataki ze strony wilka są osobniki, które odłączają się od stada: *баловливая овца <всегда> волку в корысть* (БСРПос); *наболованная*

⁵⁰ Przestarzałe słowo *кабырьга* oznacza ‘хребет, скелет’. Świadczy ono o wpływach języka tureckiego na rosyjski, bowiem, jak odnotował *Словарь русского языка, составленный Вторым отделением Академии наук* (Грот, Шахматов 1891–1930), w języku tureckim *кабырьга* to ‘pebro’.

овца – волку корысть (БСРПос); овца, непослушающая пастыря, – корысть волку (БСРПос); общая овечка – волку корысть (БСРПос); упрямая овца волку корысть 'о непослушающем совета (как овца отпатыившаяся от стада)' (РМР).

Frazeologizmy przeciwstawiają łagodność, pokorę barana i owcy agresji wilka: *смирная овца волку по зубам* (*волку корысть*) (БСРПос); *смирна была овца, так волк съел* (БСРПос); *смирную овцу волк побивает* (БСРПос); *смирный баран волчице по зубам* (БСРПос); *кроткая* (*смирная*) *овца всегда волку в корысть* (БСРПос); *кроткая овца всегда волку по зубам* 'слабый всегда потерпит неудачу' (БСРПос).

Jednostki oparte na opozycji owca/baran – wilk eksponują cechę przebiegłości mieszkańca lasów. Charakteryzują osobę fałszywą, podstępną, która umiejętnie manipuluje innymi: *z wierzchu owca, wewnątrz wilk* 'o kimś łagodnym tylko z pozoru' (PSWP); *wilk w skórze barana* 'ktoś zły udający lepszego niż jest w istocie lub ktoś groźny udający łagodnego, nikomu nie zagrażającego' (PSWP); *wilk w baraniej skórze* (NKP); *wilk w owczej (jagnięcej) skórze* 'o kimś umiejętnie ukrywającym swój zły charakter, swoje złe zamiary; obłudnik' (WSFPWN); *волк под овчиной* (СААПГ); *волк в овечьей шубе (шкуре)* (ТСЖВЯ). Obraz wilka w baraniej skórze pochodzi z Biblii, w której czytamy: „Strzeżcie się fałszywych proroków, którzy przychodzą do was w odzieniu owczym, wewnątrz zaś są wilkami drapieżnymi” (Ewangelia wg św. Mateusza 7, 15). Na marginesie warto wspomnieć też, że podobne znaczenie mają polskie jednostki z deminutywem *baranek*, uwzględniające postać lisa, kozła oraz diabła. Również te przysłowia dotyczą postępowania osoby podstępnej: *na postawie baranek, ale lis na myśli* 'przebiegły, podstępny, zły' (NKP); *barankiem się czyni, a tryksa jak kozieł* 'o człowieku niebezpiecznym, który udaje łagodnego i dobrego' (NKP); *diabeł raz barankiem, drugi wilkiem* 'człowiek podstępny potrafi umiejętnie dostosować się do sytuacji' (SJPL).

Przeciwstawienie barana wilkowi stało się podstawą obrazową przysłów, nawiązujących do problemu ludzkiej natury, której w żaden sposób nie można zmienić: *z wilka nie uczynisz barana* 'nie uda się zmienić czyjejś natury' (NKP); *z wilka nie będzie baranina ani ze psa słonina* (NKP); *barana z wilka nie będzie* (JKOZR). Takie samo przesłanie płynie z rosyjskiej jednostki, dotyczącej obrazu psa i owcy: *отсеки собаке хвост и не будет овца* 'натура человека не меняется' (РМР).

Barany i owce kojarzone są z dobrocią, ufnością, łagodnością, pokorą. Cechy te jednak, jak pokazują dane językowe, często nie poplączają. Relacje między zwierzętami stanowią metaforę stosunków panujących w świecie ludzi, frazeologizmy natomiast przestrzegają przed dobrocią, nadmiernym zaufaniem: *не будь* (*не прикидывайся*) *овцой, а то волки съедят* (БСРПос); *не будь овцой, так <и> волк не съест* (БСРПос); *сделайся овцой, а волки будут* (БСРПос); *сделайся овцой (овцою), а волки – тут как тут* (БСРПос); *сделайся (заделайся) только овцой, а волки готовы* (БСРПос); *не прикидывайся овцою: волк съест* (БСРПос); *станешь овцою, а волки будут* (БСРПос); *будь (сделайся, стань) овцой – волки готовы* (БСРПос); *сделайся овцой, а волки готовы* 'смелый там найдет, где роб-

кий потеряет' (PMP); *не ставь неприятеля овцою, ставь его волком* 'zawsze należy być ostrożnym i uważnym' (ТСЖВЯ); *kto się czyni barankiem, wilk go zje* 'złe być nadto dobrym' (NKP); *będziesz owieczką, wilk cię zagryzie* (СААПГ); *głupia ta owca, co wilkowi wierzy* 'nie należy ślepo ufać przeciwnikowi' (JKOZR).

Łzy wilka w językowym obrazie świata przedstawiane są jako symbol zapłaty za przewinienia, w tym konkretnie przypadku, za bezwzględność wobec owiec: *отольются волку овечьи слезы* (ТСЖВЯ); *отольются волку овечьи слезки* 'za obidy, причиненные слабому, обидчик поплатится; говорится как угроза обидчику или утешение обиженному' (PMP). Paremia polska podkreśla, że okrucieństwo wilka ma swoje granice i w ostatecznym rozrachunku także spotka się z surową karą: *nosił wilk owce, nosił ich lat kilka, a na ostatku przyniesli i wilka* (DWKolb).

W języku polskim istnieje kilka przysłów dotyczących hierarchii społecznej. Baran symbolizuje warstwę mało liczącą się i jest ukazany jako gorszy od soboli, lisów i kun: *wstydzi się baraniego runa, a pnie się do soboli* 'ktoś pragnie zająć bardziej znaczącą pozycję w społeczeństwie' (PSWP); *znać barana między sobolami* 'znać chudopacholka wśród magnatów' (NKP); *lisie pomknij się, kuno przed stół, sobolu, za stół; a ty baranie, za piec* 'symbol grup społecznych, miejsca człowieka w społeczeństwie' (DWKolb).

W porównaniu ze żrebakiem owca stanowi zwierzę mniej wartościowe: *kto dusi owce, będzie potem i żrebaki* 'kto dopuszcza się małych występków, będzie potem autorem większych' (NKP). Podstawą takiego sądu jest zapewne rola, jaką odgrywa koń w gospodarstwie człowieka.

Niektóre jednostki zestawiają barana i owcę z kozłem: *odłączyć owce od kozłów* 'oddzielić złe od dobrego, szkodliwe od pożytecznego' (SMTK); *wie Bóg, czyj baran, czyj kozioł* 'wie Bóg, co jest dobre, a co złe' (СААПГ); *замешаться куда-л. как овца меж коз* 'народн. ирон. о случайно попавшей в не подходящее для себя общество девушке, женщине' (БСНС); *овец не стало, <так> и на коз честь пала* 'если нет хорошего, то можно и на плохом остановиться' (БСРПос); *отделять козлищ от ягнят* (ФСРЛЯТих); *отделять овец от козлищ* (БСРПог); *овец от козлищ отличить* 'верных от неверных, своих от чужих, добрых от злых' (PMP). Kozy i kozły podlegają surowej ocenie. Z jednej strony łączą się one z postacią diabła, uosabiają grzech, zło, z drugiej zaś symbolizują człowieka, który nie we wszystkich sytuacjach potrafi zachowywać się w sposób właściwy, czyli powszechnie uznany za moralny i etyczny. Słowo skrzydlate *odłączyć owce od kozłów* (SMTK) ma biblijną proveniencję. Ewangelia wg św. Mateusza (25, 31–33) podaje: „gdy nadejdzie Sąd Ostateczny, Syn Człowieczy usiądzie i zgromadzą się przed nim wszystkie ludy, i odłączy jednych od drugich, jak pasterz odłącza owce od kozłów. I postawi owce po prawicy swojej, a kozły po lewicy”. W. Kopaliński wyjaśnia motywację związku:

W starożytności na Bliskim Wschodzie pasterze pasali zazwyczaj owce i kozy razem, a wieczorem rozdzielali stada, aby zapędzić je do osobnych zagród. Stało się to symbolem oddzielenia w Dniu Sądu zła do dobra, zbawionych od potępionych. Wciele niem tych ostatnich był [...] demoniczny, śmierdzący cap (Kopaliński 2001: 164).

Kozła i barana łączy jedynie bezmyślność, głupota. Fakt ten zapewne akcentują rosyjskie paremie: *куда козел, туда и баран* (СААПГ); *козел по горам, и баран по горам* (СААПГ); *послушался козла баран, да и сам в беду попал 'о бессмысленном подражании другому'* (ТСЖВЯ).

W polszczyźnie można wyodrębnić grupę, która zestawia barana z lwem – zwierzęciem drapieżnym i niebezpiecznym. Forma deminutywna *baranek* eksponuje łagodność przedstawiciela fauny i znajduje językowy wyraz w przysłowiu *miłość lwa w baranka przemieniła 'ktoś złagodniał'* (SJPL). Efekt zaskoczenia powoduje inna paremia: *wszedł jako baranek, a zaraz jak lew ryczeć zaczął 'ktoś okazał się inny, niż o nim myślano'* (NKP). Deminutyw poprzez kontynuację konotacji znamiennych dla dyskursu biblijnego nawiązuje do przekazów Świętej Księgi chrześcijaństwa, wedle której młode baranki są wcieleniem szeroko rozumianej pokory i dobroci – wiążą się z postacią Chrystusa Ukrzyżowanego i Chrystusa Dobrego Pasterza.

Frazeologizmy konfrontują także przedstawicieli tego samego gatunku. W porównaniu z dorosłymi jagnięta są mniejsze i słabsze, a przez to mniej wartościowe: *wzięli diabli owcę, niech i jagnię wezmą 'jeśli poniosło się dużą stratę, to mała nie będzie już tak dotkliwa'* (NKP). Z drugiej jednak strony te ostatnie stają się symbolem potencjalnego dochodu i korzyści: *kto barana pragnie, niech prosi o jagnię 'należy prosić o takie rzeczy, które w perspektywie przyniosą korzyści'* (SJPL). Mądrość ludowa podkreśla ponadto, że w pewnych okolicznościach słaby może pokonać silniejszego od siebie: *i mały baran często czabana wybodzie 'odpowiednio wyposażony słaby też może zwyciężyć'* (NKP). Podobne przesłanie płynie z paremii rosyjskiej uwzględniającej postać wilka: *и то бывает, что овца волка съедает* (БСРПос).

Kilka rosyjskich przysłów przedstawia owcę i barana w negatywnym świetle. Zwierzęta symbolizują parę osób pasujących do siebie przede wszystkim z uwagi na negatywne cechy charakteru: *баран овцы стоит 'один не лучше другого'* (БСРПос); *барану пара – овца 'каждому свое, глупому глупое'* (БСРПос); *хороша парочка как баран да ярочка 'фольк. шутл.-ирон. о подходящей друг другу (часто по отрицательным качествам) паре'* (БСНС). Frazeologia akcentuje, że mimo różnic w wyglądzie zewnętrznym, baran i jego samica mają wiele wspólnego: *баран овцы честнее, а у обоих мясо едино 'внешне разные, а суть одна и та же'* (БСРПос). Słowiańska tradycja ludowa czyni jarkę i barana symbolem młodej pary, narzeczonej i narzeczonego: „На Ветлуге, когда невеста с женихом сидят за столом, дружка сталкивает их головами со словами: баран, люби овцу! Овца, люби барана” (Толстой 2004: 504).

Owca nie w każdych okolicznościach okazuje się być dobrą matką. W sytuacji zagrożenia kieruje nią egoizm i nie spełnia się wówczas w roli troskliwej opiekunki: *овце не до ягнят, когда стричь валят 'в сложной ситуации человек думает лишь о себе'* (БСРПос).

PODSUMOWANIE

W przestrzeniach języka polskiego i rosyjskiego można wyodrębnić portrety *owcu/овцы*, *barana/барана* i istot młodych (*baranek/барашек*, *owieczka/овечка*, *jagnię/ягненок*).

Wygląd zewnętrzny zwierząt dość szczegółowo utrwala ruszczyzna. *Owca* ukazana jest jako zwierzę o krótkim ogonie i białej lub szarej, jedwabistej wełnie (*бела овца, сера, а все один овечий дух* 'внешность не отвечает внутренним качествам' [БСРПос]; *шерсть у кого-л. <мягкая> как у овцы* 'кар. о мягкой, шелковистой шерсти животных' [БСНС]; *как овечий хвост* 'перм. шутл. о чем-л. очень коротком' [БСНС]). Język polski przywołuje obraz owcy o czarnym ubarwieniu (*czarna owca* 'ktoś kompromitujący społeczność, do której należy, potępiany przez innych' [WSFJP]). *Barana* wyróżnia dorodny ogon, brzydki nos, rogi o specyficznym, wygiętym kształcie i mocno skręcona, gęsta wełna (*kłosa jak baranie ogony* 'kłosa dorodne, pełne' [SGPK]; *nos barani* 'garbaty, żydowski' [SWar]; *uczesanie w baranki* 'pot. splecione warkoczki upięte w pobliżu uszu w kształcie kół, przypominających baranie rogi' [USJP]; *włosa jak baran* 'o gęstych i kręconych włosach' [JKOZR]). Ruszczyzna eksponuje jego dużą sylwetkę, twarde, wypukłe i pokryte krwią czoło, duże oczy, nietypowe rogi i gęstą, skręconą wełnę (*большой как баран* 'пск. о каком-л. животном или птице больше обычных для него размеров' [БСНС]; *бараний лоб* 'скала с округлым гладким выступом' [ФСРЛЯТих]; *зарастить волосом что баран* 'брян. неодобр. о давно не стриженном, обросшем человеке' [БСНС]; *завитой, как баран* 'имеющий мелко завитые волосы' [ФСРЛЯТих]; *бараньи глаза* 'круглые, выпуклые глаза' [ФСРЛЯТих]; *загнутый как у барана рога* 'том. о согнутой детали спускового механизма кремневого ружья' [БСНС]). Czoło *barana* pokryte krwią sugeruje taką jego cechę, jak agresywność, skłonność do walki z innymi samcami (*у бодливого барана лоб всегда в крови* 'последствия поступков всегда видны' [БСРПос]).

Frazeologizmy obydwu języków nawiązują do realnych faktów, dotyczących życia zwierząt i podkreślają ich znamieny instynkt stadny oraz częstą przypadłość, tzw. kołowaciznę. Są to dwie przyczyny powodujące, iż w oczach ludzi zwierzęta wyglądają na oszalałe, bezmyślne. Ich sposób poruszania się posłużył za podstawę obrazową związków odnoszących się do dziwnych zachowań człowieka (*ktoś kręci się jak baran kołowaty* 'o chaotycznych, bezcelowych ruchach kogoś' [RB]; *лягать головой как баран* 'кар. неодобр. о резко трясушем головой человеке' [БСНС]; *бегать как круговая овца* 'орл. неодобр. о суматошно движущемся, мечущемся, суетящемся человеке' [БСНС]; *кружиться как овца* 'орл. неодобр. о бестолково движущейся шальной женщине' [БСНС]; *бежать как баран* 'пск. неодобр. о бездумно, отчаянно несущемся куда-л. человеке' [БСНС]; *owczy pęd* 'bezmyślne, ślepe naśladowanie innych, uleganie nastrojom ogółu' [WSFPWN]).

Ludzie wykorzystują skórę i wełnę zwierząt do wyrobu ubrań, z mięsa jagniąt przyrządzają potrawy (*шуба овечья, душа человека* 'под худой одеждой скрыто благородное сердце' [PMP]; *czapka z czarnym barankiem* 'czapka z futra baraniego' [SFJPS]; *baran tłusty do kapusty* 'zwrot używany przy zabawach z dziećmi' [NKP]).

Języki słowiańskie eksponują bierność baranów wobec zagrożenia, uległość, niezaradność (*dać się zaprowadzić jak baran* 'pozwolić się schwytać bez oporu, być zaskoczonym przez przeciwnika' [WSFJP]; *ходить як баран перед обухом* 'смол. ирон. о покорном человеке, с равнодушным отупением ожидающем чего-л. опасного' [БЧНС]). Ruszczyzna przypisuje owcy łagodność, dobroć, pokorę, bojaźliwość, cierpliwość, posłuszeństwo, niezaradność, ale i rozwiązłość, głupotę oraz złą pamięć (*кроткий [послушный] как овца* 'об очень кротком, послушном и терпеливом человеке' [БЧНС]; *безобидный [смирный] как овца* 'о не приносящем никому вреда, миролюбивом человеке' [БЧНС]; *беззащитный как овца* 'о неспособном постоять за себя человеке' [БЧНС]; *блудливая овца* 'волг. неодобр. о распутном, гулящем человеке' [БСРПог]). Z *baranem* zestawia osobę upartą i głupią (*упрямый как баран* 'презр. о тупо упрямом, неуступчивом, не поддающемся уговорам и убеждениям человеке' [БЧНС]; *смотреть бараном* 'о чем-л. непонятливым, тупо недоумевающим и крайне озадаченным взгляде' [БЧНС]). Język polski wiąże ze zwierzętami bezmyślność (*wodzić baranem wzrokiem* 'obserwować bezmyślnie, nic nie rozumiejąc' [PSWP]; *głupi jak owca* [JKOZR]). Samiec owcy uchodzi za upartego i bojaźliwego (*uparty jak baran* 'o głupim, upartym człowieku' [SFJPS]; *baran bojaźliwy, choć ma wielkie rogi* [NKP]), podczas gdy owcy przypisuje się potulność, skromność i pokorę (*cichy jak owca* [MSBG]; *pokorny jak owca* [MSBG]; *potulny jak owca* [MSBG]).

Część frazeologizmów z komponentami *baranek* (*барашек*), *owieczka* (*овечка*), *jagnię* (*агнец, ягненок*) posiada podłoże kulturowe, a zawarte w nich konotacje odsyłają do przekazów biblijnych dotyczących motywu Chrystusa Dobrego Pasterza, Chrystusa Ukrzyżowanego, nawróconego grzesznika czy Bożej owczarni (*зablудшая овца* [овечка] 'разг. о сбившемся с правильного пути человеке' [БСРПог]; *Baranek Boży* 'Chrystus' [SFJPS]; *Агнец божий* 'Исус Христос' [БТСРЯ]; *без пастуха, овцы не стадо* [PMP]; *кроткий агнец* 'Исус Христос как олицетворение кротости; jagnię potulne' [ChL]). Wymienionym zwierzętom przypisuje się pokorę, potulność, łagodność, dobroć, cichość, niewinność, czystość duchową, a więc przymioty kojarzone z Chrystusem (*pokorny jak baranek* [WSFJP]; *potulny jak baranek* [SFJPS]; *łagodny jak owieczka* [JKOZR]; *cichy jak baranek* [SFJPS]; *тихий как овечка* [БЧНС]; *кроткий [послушный] как барашек* [RB]; *смирный [покорный, тихий, добрый] как ягненок* [БЧНС]). W ruszczyźnie *baranka* i *owieczkę* cechuje głupota (*глумной как овечка* [БЧНС]; *смотреть как <невинная> овечка* 'о чем-л. непонимающем, крайне наивном, миролюбивом и невыразительном взгляде' [БЧНС]),

смотреть как <невинный> барашек 'о чьем-л. непонимающем, крайне наивном взгляде' [БЧНС]). Uzasadnienia tego elementu ich portretu doszukiwać należałoby się w antropocentryzmie frazeologii animalistycznej. Świadczy on także o tym, że na językowy obraz zwierząt miały wpływ różnorakie czynniki, w których efekcie wyłoniły się konotacje ambiwalentne (zarówno pozytywne, jak i negatywne). *Baranek* i *owieczka* w polszczyźnie objęte są wyłącznie wpływami tradycji biblijnej. To samo wypada powiedzieć o *jagnięciu* w obydwu językach. Można pokusić się o stwierdzenie, iż cechy, jakie chrześcijaństwo przypisuje Jezusowi, są we współczesnym świecie, w pewnym sensie niemodne, niepożądane czy wręcz niewskazane w pewnych sytuacjach. Z tego też względu frazeologizmy, które dotyczą obrazu *baranka bożego*, obarcza się niekiedy negatywnymi konotacjami i wydźwiękiem ironicznym: *baranki boże* 'iron. policja' (NSGU); *понимать как баран Божий* 'урон. совершенно, совсем ничего не смыслить в чем-л.' (БЧНС); *baranek boży* 'iron. osoba uległa, spokojna, cicha, pokorna' (WSFJP); *агнец божий* 'урон. кроткий, робкий, безобидный человек' (БСРПор).

Przenośnie zwierzęce odzwierciedlają te fragmenty rzeczywistości, które budzą w ludziach negatywne odczucia (*оделся как пан, а глуп как баран* 'твер. презр. о богато, нарядно одетом, но очень глупом человеке' [БЧНС]; *окарачиться как баран* 'новг. неодобр. о пристально и в тупом недоумении глядящем на кого-л., что-л. человеке' [БЧНС]; *iść jak stado baranów* 'iść biernie, bez oporu' [RB]; *beczeć jak baran* 'pogard. śpiewać głośno, silnie, ale brzydko' [WSFJP]; *jedna owca parszywa całe stado zarazi* 'jeden wyrzutek, odszczepieniec ma zły wpływ na całe środowisko' [PSWP]). Frazeologizmy podkreślają, że człowiek powinien opiekować się powierzonym mu stadem (*овцу не шуба греет, а корм* [БСРПор]; *owca, która z owczarni wychodzi, w paszczę wilczą wpada* [NKP]). Choć zwierzęta gwarantują ludziom spokojne życie w dostatku (*kto ma owce i pszczoły, ten gospodarz wesoły* 'o opłacalności hodowli owiec i pszczół' [PSWP]), są źle traktowane (*być spętany jak baran* 'być mocno związanym i nie móc się ruszyć' [RB]; *związać jak barany* 'związać kogoś, unieruchamiając' [RB]). Warstwa jednostek ustabilizowanych ukazuje, w jaki sposób giną *owce* i *barany* (*прирезать кого-л. как овцу* 'быстро, не сомневаясь' [ИСРФ]; *зарезать кого-л. как барана* 'неодобр. о жестоком, хладнокровном убийстве кого-л. покорного и беззащитного' [БЧНС]; *повалены как бараны* 'кар. о людях, убитых на войне' [БЧНС]; *ручеć jak zarzynany baran* 'głośno krzyczeć albo płakać' [RB]). Polszczyzna w postaci antyprzykładów potępia zachłanność i okrucieństwo, które przesłaniają ludziom moralność i zdroworozsądkowość (*o wełnę im tylko idzie, o barana mało* 'nie o twoją osobę, tylko twój majątek; nie dba o chłopca tylko o pańszczyznę' [SJPL]; *nie o owcę mu idzie, tylko o wełnę* 'ważniejszy od danej rzeczy jest zysk, jaki ta rzecz przynosi; w XVI w. przysłowie to było stosowane do duchowieństwa' [SFJPS]; *owca niewinna przez rok wełnę dźwiga, ostrzygą wełnę, a jej za to figa* 'zyski czerpie nie ten, kto powinien' [NKP]; *jeszcze skóra na baranie, a już kuśnierz pije na nie* 'ktoś liczy na powodzenie, zyski, choć nic tego jeszcze realnie nie zapowiada' [NKP]).

ZESTAWIENIE CECH ZWIERZĄT W UJĘCIU PORÓWNAWCZYM

O W C A

WYGLĄD ZEWNĘTRZNY

Język polski	Język rosyjski
Owca może mieć czarną wełnę. <i>czarna owca</i> 'ktoś kompromitujący społeczność, do której należy, potępiany przez innych' (WSFJP)	Owce mogą mieć białą lub szarą wełnę. <i>бела овца, сера, а все один овечий дух</i> 'внешность не отвечает внутренним качествам' (БСРПос)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Owca ma przyjemną w dotyku, miękką i jedwabistą sierść. <i>шерсть у кого-л. <мягкая> как у овцы</i> 'кар. о мягкой, шелковистой шерсти животных' (БЧС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Owca ma krótki ogon. <i>как овечий хвост</i> 'перм. шутил. о чем-либо очень коротком' (БЧС)

PREFERENCJE KONSUMPCYJNE

BRAK ODPOWIEDNIKA	Owca wciąż coś je i przeżuwa pokarm. <i>жевать как овца колхозная</i> 'пск. шутил.-ирон. о постоянно жующем, едящем что-л. человеку' (БЧС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Ulubionym pożywieniem owcy jest sól i siano. <i>овца не помнит отца, а сено ей с ума нейдет</i> 'человек не помнит добра, а думает лишь о выгоде' (БСРПос)

	<i>лакома овца к соли, коза к воле, а де-вушка – к новой любви</i> 'у каждого свое пристрастие' (БСРПос)
--	--

PORUSZANIE SIĘ

Owce poruszają się chaotycznie, kierowane instynktem, naśladują innych członków stada. <i>lecą jak owce</i> 'bez celu, bezwolnie poruszający się tłum' (RB) <i>owczym pędem</i> 'robić coś w pośpiechu, bez zastanowienia, naśladując innych' (NKP)	Owce poruszają się chaotycznie. Kierowane instynktem, naśladują innych członków stada. <i>как овечье стадо</i> 'презр. 1) о массе безынициативных, послушных и тупых людей; 2) о массе людей, движущихся беспорядочной гурьбой, вслепую' (БСНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Owca może chorować na ciężką chorobę, zwaną kołowacizną. Podczas niej zwierzę wykonuje niespokojne ruchy. <i>вертеть головой как бешеная овца</i> 'народн. неодобр. о резко, энергично вертящем головой человеке' (БСНС) <i>ходить как круговая овца</i> 'морд. неодобр. о человеке, ходящем взад-вперед без дела' (БСНС)

FUNKCJONOWANIE ORGANIZMU

Owca nie ma żadnych korzyści z faktu posiadania tak cennej wełny o dużych walorach użytkowych. Wełna ta jest chętnie wykorzystywana przez człowieka. <i>owca niewinna przez rok wełnę dźwiga, ostrzygą wełnę, a jej za to figa</i> (NKP) <i>nie o owce mu idzie, tylko o wełnę</i> 'dla kogoś liczy się tylko zysk, rezultat czegoś' (SFJPS)	Owca nie ma żadnych korzyści z faktu posiadania tak cennej wełny o dużych walorach użytkowych. Wełna ta jest chętnie wykorzystywana przez człowieka. <i>овца шерсть, а скупой деньги не для себя копят</i> 'то, что делаешь, принесет не тебе пользу' (БСРПос)
--	---

Welnę owiec przycina się krótko. <i>kiedy owce strzygą, na baranie skóra drży</i> <i>‘widok cudzego nieszczęścia budzi</i> <i>w kimś lęk o siebie’ (PSWP)</i>	Welnę owiec przycina się krótko. <i>стричь кого-л. как овец <стадо> ‘пск.</i> <i>об отбирании материальных средств</i> <i>у кого-л.’ (БСНС)</i> <i>овцу стригут, другая того же жди ‘wi-</i> <i>dok cudzego nieszczęścia budzi w kimś</i> <i>lęk o siebie’ (БСРПос)</i> <i>острижена, как овца ‘о девушке с ко-</i> <i>роткой стрижкой’ (БСНС)</i>
--	--

PRZYPISYWANE CECHY CHARAKTERU

Owcy przypisuje się potulność, skromność i pokorę. <i>cichy jak owca (MSBG)</i> <i>pokorny jak owca (MSBG)</i> <i>potulny jak owca (MSBG)</i>	Owcy przypisuje się łagodność, dobroć, pokorę, cierpliwość i posłuszeństwo. <i>кроткий (послушный) как овца</i> <i>‘об очень кротком, послушном</i> <i>и терпеливом человеке’ (БСНС)</i> <i>безобидный (смирный) как овца</i> <i>‘о не приносящем никому вреда,</i> <i>миролюбивом человеке’ (БСНС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Owcy przypisuje się niezaradność, bierność. <i>беззащитный как овца ‘о неспособном</i> <i>постоять за себя человеке’ (БСНС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Owcy przypisuje się rozwiązłość. <i>блудливая овца ‘волг. неодобр. о распут-</i> <i>ном, гулящем человеке’ (БСРПог)</i>

PRZYPISYWANA SPRAWNOŚĆ INTELEKTUALNA

Owcy przypisuje się głupotę. <i>głupia owca (NKP)</i> <i>głupi jak owca (JKOZR)</i>	Owcy przypisuje się głupotę. <i>дурной как овца ‘кубан. неодобр.’ (БСНС)</i> <i>глупый как овца ‘разг. брян. неодобр.’</i> <i>(БСНС)</i>
---	---

BRAK ODPOWIEDNIKA	Głupotę owcy zdradza jej spojrzenie. <i>смотреть как овца</i> ‘ирон. пренебр. о чьем-л. ничего не выражающем, крайне наивном взгляде’ (БСНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Owce chore na kołowaciznę kręcą dziwnie głowami, sprawiając wrażenie głupich, oszalałych. <i>вертеть головой как круговая овца</i> ‘народн. неодобр. о том, кто ведет себя глупо, упрямо, абсолютно ничего не понимает’ (БСНС) <i>как круговая овца</i> ‘неодобр. 1) орл. о беспокойном и бестолковом человеке; 2) морд. о психически ненормальном человеке’ (БСНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Owce cechuje zła pamięć. <i>беспамятный как овца</i> ‘ирк. пренебр. о человеке с плохой памятью’ (БСНС)

WYDAWANE ODGŁOSY

Owca wydaje nieprzyjemne odgłosy. <i>beczy jak owca</i> ‘głośno płacze lub śpiewa, fałszując’ (RB)	Owca wydaje nieprzyjemne odgłosy. <i>перхать как овца</i> ‘смол. о покашливающем человеке’ (БСНС) <i>блекотать как овцы</i> ‘яросл. неодобр. о громко и глупо смеющихся людях’ (БСНС) <i>блеять как овца</i> ‘пск. неодобр. о невнятно, нечленораздельно, неразборчиво говорящем что-л. человеке’ (БСНС)
---	---

SPOSÓB I MIEJSCE ŻYCIA

BRAK ODPOWIEDNIKA	Owce żyją w licznych stadach. <i>как овцы</i> ‘много’ (СРТС)
-------------------	---

Owce żyją w stadach, którymi opiekuje się pasterz. <i>dobry pasterz tylko strzyże owce ‘nie czerpie nadmiernych zysków’ (NKP)</i> <i>gdzie owce giną, tam powinien i pasterz ‘odpowiedzialność opiekuna za powierzone mu stado zwierząt (grupę ludzi) powinna trwać do śmierci’ (PSWP)</i>	Stadem owiec opiekuje się pasterz. <i>без пастуха, овцы не стадо ‘всегда нужен человек, который будет управлять коллективом’ (РМР)</i>
Owce powinny być posłuszne pasterzowi. <i>szkarada, kiedy owce mądrzejsze od opiekuna ‘źle, gdy podopieczni są mądrzejsi od opiekuna’ (PSWP)</i> <i>owcom się nie godzi przyganiać pasterzowi (SJPL)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
Brak posłuszeństwa wobec pasterza ma zawsze negatywne konsekwencje. <i>owca, która z owczarni wychodzi, w paszczkę wilczą wpada (NKP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
Oddalenie się od stada rodzi w owcach poczucie zagubienia. <i>chodzić jak błędna owca ‘chodzić bez celu’ (SJPD)</i> <i>zbląkana owca ‘o kimś, kto odłączył się od jakiejś grupy, odrzucił jej zasady; odszczepieniec; o kimś, kto złamał zasady swej wiary; grzesznik’ (WSFPWN)</i>	Oddalenie się od stada rodzi w owcach poczucie zagubienia. <i>сбиться с пути как овца ‘о нерешительности человека’ (ИСРФ)</i> <i>как заблудшая овца ‘ирон. о совершившем какие-л. проступки, согрешившем (и обычно – покорно кающемся в них) человеке’ (БЧНС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Owce bezmyślnie powtarzają czynności za innymi członkami stada nawet wówczas, gdy nie ma to większego sensu. Zwierzętami kieruje silny instynkt stadny. <i>куда стадо, туда и овца (СААПГ)</i>

RELACJE I KONTAKTY Z CZŁOWIEKIEM

Hodowla owiec przynosi człowiekowi zyski. <i>kto ma owce, ten ma, co chce</i> 'o opłacalności hodowli owiec' (PSWP) <i>kto ma owce i pszczoły, ten gospodarz wesoły</i> 'o opłacalności hodowli owiec i pszczoł' (PSWP)	BRAK ODPOWIEDNIKA
Człowiek nie powinien nadmiernie eksploatować owiec i zachowywać się wobec nich okrutnie. <i>owce strzyc się godzi, ale skóry z nich drzeć nie przystoi</i> (NKP)	Człowiek nie powinien nadmiernie eksploatować owiec i zachowywać się wobec nich okrutnie. <i>овец надлежит стричь, но не кожу сдирать</i> 'в любом деле надо знать меру' (БСРПос) <i>доброего пастыря дело овец стричь, а кожи не снимать</i> (РМР)
BRAK ODPOWIEDNIKA	O owce należy dbać we właściwy sposób, karmić je. <i>овцу не шуба греет, а корм</i> 'надо заботиться о причине, а не следствиях' (БСРПос)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Owce pokornie i bez sprzeciwu wypełniają wolę człowieka. <i>идти за кем-л. как <послушная> овца</i> 'шутл.-ирон. о покорно и кротко следующем за кем-л. человеке' (БСНС) <i>гнать кого-л. как овец</i> 'пренебр. о массе покорных, послушных чужой воле людей, которых кто-л. насильно направляет куда-л.' (БСНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Owce giną z rąk człowieka. <i>яко овца на заклание идти</i> 'быть жертвой' (РМР) <i>прирезать кого-л. как овцу</i> 'быстро, не сомневаясь' (ИСРФ)

RELACJE MIĘDZY ZWIERZĘTAMI

Owca jest ofiarą wilka. <i>każdy wilk, kiedy może, biedną owcę tłucze</i> <i>‘silniejszy zawsze wykorzystuje słabszego’</i> (NKP)	Owca jest ofiarą wilka. <i>овца всегда волку по зубам</i> ‘слабый всегда потерпит неудачу’ (БСРПос)
Owca powinna zachować ostrożność wobec wilka w każdej sytuacji. Jej naiwność i brak zdolności przewidywania mają złe konsekwencje. <i>głupia ta owca, co wilkowi wierzy</i> ‘nie należy ślepo ufać przeciwnikowi’ (JKOZR)	Owca powinna zachować ostrożność wobec wilka w każdej sytuacji. Jej naiwność i brak zdolności przewidywania mają złe konsekwencje. <i>овца с волком подружилась, да домой не воротилась</i> ‘надо искать подходящую компанию’ (БСРПос) <i>не ставь неприятеля овцою, ставь его волком</i> ‘всегда надо быть осторожным и внимательным’ (ТСЖВЯ)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Owce nie powinny odłączać się od stada. Są bowiem wówczas szczególnie narażone na ataki ze strony wilka. <i>упрямая овца волку корысть</i> ‘о непослушающем совета (как овца отшатывшаяся от стада)’ (РМР)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Wilk traktuje owce bezwzględnie. <i>ободрать кого-л. как волк овцу</i> ‘народн. неодобр. о безжалостном ограблении, разорении или жестокой эксплуатации кого-л.’ (БСНС)
Owca wobec wilka jest zazwyczaj bezsilna. <i>i rachowane owce wilk zje</i> ‘przed złą osobą nie można ustrzec się w żaden sposób’ (NKP)	Owca wobec wilka jest zazwyczaj bezsilna. <i>худо овцам, где волк пастух</i> ‘если у власти плохой человек, то людям плохо’ (БСРПос)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Wilk ponosi karę za bezwzględne traktowanie owiec. <i>отольются волку овечьи слезки</i> ‘за обиды, причиненные слабому, обидчик поплатится; говорится как угроза обидчику или утешение обиженному’ (РМР)

Niekiedy zdarza się, iż owca uchodzi cało przed wilkiem. <i>i wilk syty, i owca cała</i> ‘o działaniu korzystnym dla dwu przeciwnych stron’ (PSWP)	Niekiedy zdarza się, iż owca uchodzi cało przed wilkiem. <i>и то бывает, что овца волка съедает</i> ‘случается невозможное’ (БСРПос) <i>и овцы целы, и волки сыты</i> ‘o пользе без вреда другому, o соблюдении всех условий’ (РМР)
Owce są bardziej cenione od kozłów. <i>odłączyć owce od kozłów</i> ‘oddzielić złe od dobrego, szkodliwe od pożytecznego’ (SMTK)	Owce są bardziej cenione od kozłów i kóz. <i>овец от козлищ отличить</i> ‘верных от неверных, своих от чужих, добрых от злых’ (РМР) <i>овец не стало, на козах часть пала</i> ‘если нет хорошего, то можно и на плохом остановиться’ (БСРПос)
Owca jest mniej wartościowa od żrebaka. <i>kto dusi owce, będzie potem i żrebaki</i> ‘kto dopuszcza się małych występków, będzie potem autorem większych’ (NKP)	BRAK ODPOWIEDNIKA
Młode zwierzęta są mniej wartościowe od osobników dorosłych. <i>wzięli diabli owcę, niech i jagnię wezmą</i> ‘jeśli poniosło się dużą stratę to mała nie będzie już tak dotkliwa’ (NKP)	BRAK ODPOWIEDNIKA
BRAK ODPOWIEDNIKA	Owcę w sytuacji zagrożenia cechuje egoizm. Nie spełnia się wówczas w roli dobrej, troskliwej matki. <i>овце не до ягнят, когда стричь валят</i> ‘в сложной ситуации человек думает о себе’ (БСРПос)

B A R A N

WYGLĄD ZEWNĘTRZNY

Język polski	Język rosyjski
BRAK ODPOWIEDNIKA	Baran to duże zwierzę. <i>большой как баран</i> 'пск. о каком-л. животном или птице больше обычных для него размеров' (БСНС) <i><щука> как баран</i> 'том. о щуке необычно крупного размера' (БСНС)
Baran ma gęstą i mocno skręconą wełnę. <i>włosy jak baran</i> 'o gęstych i kręconych włosach' (JKOZR) <i>gruby baran</i> 'o człowieku kędzierzawym' (SGPKRO)	Baran ma gęstą i mocno skręconą wełnę. <i>зарости волосом что баран</i> 'брян. неодобр. о давно не стриженном, обросшем человеке' (БСНС) <i>завитой, как баран</i> 'имеющий мелко завитые волосы' (ФСРЛЯТих)
Wełna barana może być czarna. <i>gdzieżeś to bywał, czarny baranie?</i> 'uprząsłowiony zwrot z pieśni ludowej, używany w sensie żartobliwym, gdy kogoś długo nie ma' (NKP)	BRAK ODPOWIEDNIKA
BRAK ODPOWIEDNIKA	Baran ma duże i wypukłe oczy. <i>бараньи глаза</i> 'круглые, выпуклые глаза' (ФСРЛЯТих)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Czoło barana jest twarde i niekiedy pokryte krwią. <i>у бодливого барана лоб всегда в крови</i> 'последствия поступков всегда видны' (БСРПос) <i>бараний лоб</i> 'скала с округлым гладким выступом' (ФСРЛЯТих) <i>бараньего лба и обухом не прошибешь</i> 'глупого ни в чем не убедишь, не изменишь его точку зрения' (ТСЖВЯ)

Baran ma rogi o specyficznym, wygiętym kształcie, którymi bodzie. <i>uczesanie w baranki</i> 'pot. splecione warkocze upięte w pobliżu uszu w kształcie kół, przypominających baranie rogi' (USJP) <i>strzelić barana</i> '1) uderzyć głową; 2) uderzyć się w głowę' (NSGU)	Baran ma rogi o specyficznym, wygiętym kształcie, którymi bodzie. <i>загнутый как у барана рога</i> 'том. о согнутой детали спускового механизма кремневого ружья' (БСНС) <i>у бодливого барана лоб всегда в крови</i> 'последствия поступков всегда видны' (БСРПос)
Rogi służą baranowi do obrony. <i>baran ma rogi, a zając nogi</i> 'każdy się broni, jak potrafi' (NKP)	BRAK ODPOWIEDNIKA
Baran ma brzydki nos. <i>nos barani</i> 'garbaty, żydowski' (SWar)	BRAK ODPOWIEDNIKA
Baran ma dorodny, gruby ogon. <i>kłosa jak baranie ogony</i> 'kłosa dorodne, pełne' (SGPK)	BRAK ODPOWIEDNIKA

FUNKCJONOWANIE ORGANIZMU

Pozyskiwane z barana mięso wykorzystywane jest w kuchni do przyrządzania potraw. <i>baran tłusty do kapusty</i> 'zwrot używany przy zabawach z dziećmi' (NKP)	BRAK ODPOWIEDNIKA
BRAK ODPOWIEDNIKA	Ciało barana podczas uboju bardzo krwawi. <i>хлестать из кого-л. как из барана</i> 'прост. больно течь, хлестать (о крови человека)' (БСНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Wełnę baranów przycina się. <i>на то и бараны, чтобы их стричь</i> (БСРПос) <i>овцу стригут – баран дрожит</i> (БСРПос)

PORUSZANIE SIĘ

Barany cechuje skoczność, żywiołowość. <i>na Nowy Rok przybywa dnia na barani skok</i> 'od początku stycznia długość dnia szybko się zwiększa' (WSFPWN)	Barany cechuje skoczność, żywiołowość. <i>брыкаться как баран</i> 'прост. неодобр. о резко дрыгающем, отбивающемся ногами человеке' (БЧНС)
Baran może chorować na ciężką chorobę zwaną kołowacizną. Podczas niej zwierzę wykonuje niespokojne ruchy. <i>ktoś kręci się jak baran kołowaty</i> 'o chaotycznych, bezcelowych ruchach kogoś' (RB)	Baran może chorować na ciężką chorobę, zwaną kołowacizną. Podczas niej zwierzę wykonuje niespokojne ruchy. <i>лягать головой как баран</i> 'кар. неодобр. о резко трясушем головой человеке' (БЧНС)
Barany poruszają się chaotycznie, kierują instynktem, naśladują innych członków stada. <i>cisnąć się jak barany</i> 'pogard. pchać się tłumnie, napierać wraz z tłumem; gnieść się w tłumie' (WSFJP)	Barany poruszają się chaotycznie, kierują instynktem, naśladują innych członków stada. <i>ходить как стадо баранов</i> 'презр. о массе людей, движущихся беспорядочной гурьбой, вслепую' (БЧНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Baran biega niekiedy na oślep, sprawiając wrażenie bezmyślnego. <i>бежать как баран</i> 'пск. неодобр. о бездумно, отчаянно несущемся куда-л. человеке' (БЧНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Barany pokornie i bez sprzeciwu wypełniają wolę człowieka. <i>следовать за кем-л. как стадо баранов</i> 'презр. о слепо, покорно, безропотно и беспорядочно следующих за кем-л., куда-л. людях' (БЧНС)

PRZYPISYWANE CECHY CHARAKTERU

Baranowi przypisuje się upór. <i>uparty jak baran</i> 'o głupim, upartym człowieku' (SFJPS)	Baranowi przypisuje się upór. <i>упрямый как баран</i> 'презр. о тупо упрямом, неуступчивом, не поддающемся уговорам и убеждениям человеке' (БЧНС)
--	---

Baranowi przypisuje się bierność i niezaradność. <i>dać się zaprowadzić jak baran</i> ‘pozwolić się schwytać bez oporu, być zaskoczonym przez przeciwnika’ (WSFJP) <i>dać się zarznąć jak baran</i> ‘zginąć bez walki, nie bronić się’ (WSFJP)	Baranowi przypisuje się bierność, niezaradność. <i>ходить як баран перед обухом</i> ‘с мол. ирон. о покорном человеке, с равнодушным отупением ожидающем чего-л. опасного’ (БЧНС)
Baranowi przypisuje się zawziętość. <i>zawziynty jak baran</i> (JPZW)	BRAK ODPOWIEDNIKA
W pewnych sytuacjach baran bywa bojaźliwy, mimo że ma rogi, których używa do obrony. <i>baran bojaźliwy, choć ma wielkie rogi</i> (NKP)	BRAK ODPOWIEDNIKA

PRZYPISYWANA SPRAWNOŚĆ INTELEKTUALNA

Baranowi przypisuje się głupotę. <i>barania głowa</i> (PSWP) <i>głupi jak baran</i> (WSFJP)	Baranowi przypisuje się głupotę. <i>понимать как баран Божий</i> ‘кубан. ирон. совершенно, совсем ничего не смыслить в чем-л.’ (БЧНС)
Bezmyślność barana wyraża jego sposób patrzenia. <i>barani wzrok</i> ‘tępy, przymglony wzrok, świadczący o czyjejś głupocie’ (PSWP) <i>wodzić baranem wzrokiem</i> ‘obserwować bezmyślnie, nic nie rozumiejąc’ (PSWP)	Bezmyślność barana wyraża jego sposób patrzenia. <i>будто баран на новые ворота глядеть</i> ‘прост. с недоумением, не понимая, не соображая’ (ФСРЛЯТих) <i>смотреть бараном</i> ‘о чем-л. непонятливом, тупо недоумевающим и крайне озадаченном взгляде’ (БЧНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Głupotę barana, jego niezdecydowanie i niezaradność zdradza poza. <i>стоять как баран</i> ‘разг. пск. пренебр. о человеке, стоящем неподвижно, в тупой нерешительности, с глупым и непонятливым видом’ (БЧНС) <i>встать будто баран в новых воторах</i> ‘горьк. ирон. остановиться, вяло и недоуменно уставившись во что-л.’ (БЧНС)

BRAK ODPOWIEDNIKA	Barany chore na kołowaciznę kręcą dziwnie głowami, sprawiając wrażenie głupich i bezmyślnych. <i>как круговой баран головой вертит 'народн. яросл. неодобр. о том, кто ведет себя глупо, абсолютно ничего не понимает' (БЧС)</i>
-------------------	---

WYDAWANE ODGŁOSY

Baran wydaje niskie, nieprzyjemne odgłosy. <i>barani głos 'niski głos' (SGPK) beczeć baranim głosem '1) śpiewać nieprzyjemnie, fałszować; 2) płakać' (SFJPS)</i>	Baran wydaje głośnie i nieprzyjemne odgłosy. <i>кричать как баран 'кричать громко, издавать звуки нехарактерные для человека' (RB) блекотать как баран 'пск. неодобр. о невнятно, невразумительно говорящем что-л. человеке' (БЧС)</i>
---	---

SPOSÓB I MIEJSCE ŻYCIA

Barany żyją w licznych stadach. <i>liczyć barany 'próbować usnąć, licząc w wyobraźni barany; cierpieć na bezsenność' (WSFJP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
BRAK ODPOWIEDNIKA	Barany żyją w stadach. Zwierzęta bezmyślnie naśladują innych członków stada nawet wówczas, gdy wykonywane czynności nie mają sensu. Kieruje nimi silny instynkt. <i>баранье стадо 'бессмысленные подражатели' (РМР) стадо баранов 'пренебр. о беспорядочной толпе; о людях безумно, слепо повторяющих чьи-либо поступки или действия, без рассуждений идущих за кем-л.' (ФСРЯТих)</i>

	<i>куда один баран, туда и весь табун</i> 'дон. о бессмысленных подражателях' (БСРПос)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Szczególnym zagrożeniem dla stada są osobniki chore. <i>шелудивый баран все стадо портит</i> 'дурной человек своим поведением, поступками вредно действует на коллектив или создает в коллективе неблагоприятное впечатление' (БСРПос)

RELACJE I KONTAKTY Z CZŁOWIEKIEM

Barany giną z rąk człowieka. <i>ryczeć jak zarzynany baran</i> 'głośno krzy- czeć albo płakać' (RB)	Barany giną z rąk człowieka. <i>зарезать кого-л. как барана</i> 'неодобр. о же- стоком, хладнокровном убийстве кого-л. покорного и беззащитного' (БСНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Podczas uboju baran bezrefleksyjnie poddaje się woli człowieka. <i>пойти как баран на бойню</i> 'безвольный, не сопротивляется' (БСНС)
Człowiek bezwzględnie traktuje barany. <i>być spętany jak baran</i> 'być mocno zwią- zanym i nie móc się ruszyć' (RB) <i>jeszcze skóra na baranie, a już kuśnierz pije</i> <i>na nie</i> 'ktoś liczy na powodzenie, zyski, choć nic tego jeszcze realnie nie zapowia- da' (NKP)	BRAK ODPOWIEDNIKA
Człowiek nie powinien nadmiernie eksploatować baranów i być wobec nich bezwzględnym. <i>z jednego barana nigdy dwóch skór nie</i> <i>drą</i> 'nie należy być pazernym, skąpym' (NKP)	BRAK ODPOWIEDNIKA

RELACJE MIĘDZY ZWIERZĘTAMI

Baran jest ofiarą wilka. <i>sadzać wilka na barana 'grać z niebezpieczeństwem' (SGPK)</i>	Baran jest ofiarą wilka. <i>пожалел баран волка, да не вышло толка 'не нужно жалеть тех, кто может тебе навредить, кто сильнее тебя и на более выгодной позиции' (ЭНМ)</i>
Barany stanowią dla wilka pożywienie, po które ten chętnie sięga. <i>baran beczy, a wilk drze 'przeciwnik nie zwraca uwagi na płacz rywala' (SJPL)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
Baran nigdy nie będzie miał natury wilka. <i>z wilka nie uczynisz barana 'nie uda się zmienić czyjejs natury' (NKP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
Baran uchodzi za mniej wartościowego od soboli, lisów i kun. <i>wstydzi się baraniego runa, a pnie się do soboli 'ktoś pragnie zająć bardziej znaczącą pozycję w społeczeństwie' (PSWP)</i> <i>lisie pomknij się, kuno przed stół, a ty baranie, za piec 'symbol grup społecznych, miejsca człowieka w społeczeństwie' (CAAPIГ)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
Barany są bardziej cenione od kozłów. <i>wie Bóg, czyj baran, czyj kozioł 'wie Bóg, co jest dobre, a co złe' (CAAPIГ)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
BRAK ODPOWIEDNIKA	Głupota jest cechą łączącą kozła i barana. <i>послушался козла баран, да и сам в беду попал 'о бессмысленном подражании другому' (ТСЖВЯ)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Barany i owce cechuje częściowe podobieństwo, przede wszystkim niewielka sprawność intelektualna. <i>baran овцы стоит 'один не лучше другого' (БСРПос)</i> <i>барану пара – овца 'каждому свое, глупому глупое' (БСРПос)</i>

OWIECZKA

WYGLĄD ZEWNĘTRZNY

Język polski	Język rosyjski
BRAK ODPOWIEDNIKA	Owieczki mogą mieć czarną wełnę. <i>черная как овечка 'ум. алт. о черноволосой или с волосами, окрашенными до иссиня-черного цвета девушке, женщине' (БЧНС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Owieczka ma puszystą, gęstą i potarganą okrywę włosową. <i>шатлатый как шерсть у овечки 'пск. о каком-л. пушистом и белом цветке' (БЧНС) ходить как кашлатая овечка 'брян. неодобр. о неопрятном, растрепанном, косматом человеке' (БЧНС)</i>

PREFERENCJE KONSUMPCYJNE

Przysmakiem owieczki jest sól. <i>daj owieczce soli, na wszystko pozwoli 'każda sytuacja wymaga odpowiedniego, adekwatnego zachowania' (NKP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
--	-------------------

PRZYPISYWANE CECHY CHARAKTERU

Owieczce przypisuje się łagodność, cierpliwość i bezbronność. <i>łagodny jak owieczka (JKOZR) bezbronny jak owieczka (JKOZR) cierpliwy jak owieczka (RB)</i>	Owieczce przypisuje się nieśmiałość, cichość, bojaźliwość, łagodność. <i>сидеть как овечка <никому ни словечка> 'ум. орл. шутл. о кротком, застенчивом и молчаливом человеке' (БЧНС)</i>
--	--

	<i>тихий как овечка</i> 'ум. об очень тихом, незаметном, безынициативном человеке' (БЧС) <i>дика как овечка</i> 'ум. том. шутил. о робкой, пугливой девушке, женщине' (БЧС)
--	---

PRZYPISYWANA SPRAWNOŚĆ INTELEKTUALNA

BRAK ODPOWIEDNIKA	Owieczce przypisuje się głupotę. <i>глумной как овечка</i> 'ум. брян. неодобр.' (БЧС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Głupotę owieczki zdradza jej spojrzenie. <i>смотреть как <невинная> овечка</i> 'ум. ирон. о чьем-л. непонимающем, крайне наивном, миролюбивом и невыразительном взгляде' (БЧС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Owieczce przypisuje się ignorancję intelektualną. <i>овечка овечкою</i> 'ум. брян. неодобр. о безграмотном человеке' (БЧС)

RELACJE I KONTAKTY Z CZŁOWIEKIEM

BRAK ODPOWIEDNIKA	Owieczka pokornie i bez sprzeciwu wypełnia wolę człowieka. <i>идти за кем как <послушная> овечка</i> 'ум. шутил.-ирон. о покорно и кротко следующем за кем-л. человеке' (БЧС)
-------------------	--

BARANEK

WYGLĄD ZEWNĘTRZNY

Język polski	Język rosyjski
Baranek ma mocno skręconą wełnę, która może mieć biały kolor. <i>baranki na niebie</i> 'książk. białe chmury pierzaste' (WSFJP) <i>baranki na wodzie</i> 'książk. białe grzebienie fal, pienne fale' (WSFJP)	Baranek ma mocno skręconą i gęstą wełnę. <i>кудрявый как барашек</i> 'о человеке с очень кудрявыми, мелкими колечками или пышно завитыми волосами' (БЧНС) <i>волосы у кого-л. как у барашка</i> 'о чьих-л. густых, кудрявых, мелкими колечками или нарочито завитых волосах' (БЧНС)

PRZYPISYWANA SPRAWNOŚĆ INTELEKTUALNA

BRAK ODPOWIEDNIKA	Głupotę baranka zdradza jego spojrzenie. <i>смотреть как <невинный> барашек</i> 'ум.-ласк. ирон. о чьем-л. непонимающем, крайне наивном взгляде' (БЧНС)
-------------------	--

PRZYPISYWANE CECHY CHARAKTERU

Barankowi przypisuje się łagodność, potulność, skromność, pokorę i dobroć. <i>cichy jak baranek</i> (SFJPS) <i>pokorny jak baranek</i> (WSFJP) <i>łagodny jak baranek</i> (SFJPS) <i>potulny jak baranek</i> (SFJPS) <i>dobry jak baranek</i> (RB)	Barankowi przypisuje się łagodność, potulność, pokorę i posłuszeństwo. <i>покорный как барашек</i> (RB) <i>сделаться барашком</i> 'пск. о присмирившем, притихшем человеке' (БЧНС) <i>кроткий (послушный) как барашек</i> (RB)
---	---

RELACJE MIĘDZY ZWIERZĘTAMI

Młody baranek jest mocno związany z matką, nie odstępuje jej ani na krok, stale za nią podąża. <i>chodzi za nim, jak baranek za owcą 'nie odstępować kogoś na krok' (SJPL)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
---	--------------------------

JAGNIĘ

PORUSZANIE SIĘ

Język polski	Język rosyjski
BRAK ODPOWIEDNIKA	Jagnię jest mocno związane z matką, nie odstępuje jej ani na krok, stale za nią podąża. <i>ходить за кем-л., сзади как ягненок 'ум. ирон. о кротко, покорно и безвольно следующем за кем-л. человеке' (БСНС)</i>
Jagnięta cechuje żywiołowość. <i>skakać jak jagniątko 'o dziecku z niespożytą energią' (RB)</i>	Jagnięta cechuje żywiołowość. <i>разбегаться как ягнята 'ум.-ласк. о быстро, враспынную разбегающихся (от страха, испуга) детях' (БСНС)</i>

PRZYPISYWANE CECHY CHARAKTERU

BRAK ODPOWIEDNIKA	Jagnięciu przypisuje się potulność, dobroć, posłuszeństwo, łagodność, czystość duchową, niewinność i cierpliwość. <i>кроткий как ягненок (БСНС) смирный (покорный, тихий, добрый) как ягненок (БСНС)</i>
--------------------------	---

	<миленок> как ягненок 'ум.-ласк. книжн. высок. о невинном, непорочном, безгрешном человеке' (БСНС) <терпеливый> как ягненок 'ум.-ласк. об очень терпеливом, безропотно переносящем страдания человеке' (БСНС)
--	---

RELACJE I KONTAKTY Z CZŁOWIEKIEM

Jagnięta giną z rąk człowieka. <i>ктоś prowadzi когоś как ягнѐ на рзе́з</i> (JKOZR)	Jagnięta giną z rąk człowieka. <i>прире́зать кого-л. как ягнѐнка 'быстро, не сомневаясь'</i> (ИСРФ)
--	--

RELACJE MIĘDZY ZWIERZĘTAMI

BRAK ODPOWIEDNIKA	Jagnięta są bardziej cenione od kozłów. <i>отделять козлищ от ягнят</i> (ФСРЛЯТих)
--------------------------	---

3. TRZODA CHLEWNA⁵¹

WYGLĄD ZEWNĘTRZNY

Przestrzeń językowa ruszcyzny w wieloznacznym wyrażeniu *свинье по колено* (*по лодыжку, по холку*) utrwaliła fakt, że świnia jest zwierzęciem niewysokim: *свинье по колено* (*по лодыжку, по холку*) 'новг. 1) очень мелко, о малом количестве воды в реке, водоеме; 2) кто-л. низкий, маленький ростом' (МДИС). Wyróżnia ją duża waga i dorodność fizyczna, ale równocześnie brzydota. Warstwa leksykalna stanowi eksplikację cech, z którymi Polacy i Rosjanie wiążą poszczególnych przedstawicieli trzody chlewnej: *боров* 'перен. разг. ирон. непомерно толстый человек' (ТСРЯУ); *боров* 'разг.-сниж. о толстом, неповоротливом человеке' (БТСРЯ); *поросенок* 'шутл. об упитанном, полном ребенке' (БТСРЯ); *хряк* 'грубо-прост. пренебр. о толстом, раскормленном, неповоротливом человеке' (СРБЛ); *поросенок, поросятка, поросятина* 'ирон. обращение (обычно к толстому человеку)' (ТСРСЕ); *свинорылый* 'груб. презр. разг.-сниж. имеющий крайне неприятное, отталкивающее лицо, с грубыми чертами, с налетом вульгарности, хамства, тупости' (БСРПЭР); *świnia* 'człowiek otyły, tęgi, gruby' (NSGU); *wieprz* 'pogard. o człowieku grubym, otyłym' (SPPC); *prosiak* 'osoba otyła' (NSGU); *knur* 'człowiek gruby' (STGP); *prosiak* 'brzydka kobieta' (NSGU); *świniousty* 'osoba brzydka' (NSGU). Cechy brzydoty, otyłości ujawniają się także na płaszczyźnie frazeologicznej i aktualizują przede wszystkim w związkach charakteryzujących wygląd zewnętrzny człowieka. Element znaczeniowy 'gruby', 'nadmiernie gruby' koreluje z nieprzyjemnymi, negatywnymi konotacjami, pojawia się w wielu polskich i rosyjskich frazeologizmach o wydźwięku pogardliwym, pełnym dezaprobaty, ironii i lekceważenia. Niektóre związki mają przy tym charakter wulgaryzmów i eksponują sposób postrzegania

⁵¹ Wśród przedstawicieli trzody chlewnej tylko świnia doczekała się definicji frazeologicznej. Sformułował ją M. Rak: „**Świnia** to zwierzę gospodarskie trzymane w chlewie (rzadziej na pastwisku) z przeznaczeniem na mięso. Świnia kwiczy, ryje, ma długie ryj, oklapnięte uszy i białą skórę, ale najczęściej jest brudna. Świnia jest głupia i niemożliwa, przypisuje się jej pijaństwo” (Rak 2007a: 88). R. Tokarski, wysuwając postulat dwudzielności semantycznego opisu wyrazu, jako przykład przytacza definicję zoonimu świnia. Por.: Tokarski 1988: 45–46.

zwierzęcia jako stworzenia godnego pogardy i złego traktowania: *свиная статъ* 'о сутулости человека' (СРНГ); *свинья чуцкая (чудская)* 'бран. о толстой, дородной женщине' (СРНГ); *хороша, что подзаходная*⁵² *свинья* 'волог. ирон. о некрасивой, толстой и неряшливой женщине' (БСНС); *жирный как свинья* 'грубо-прост. 1) презр. об очень жирном, раскормленном человеке; 2) о жирном, толстом животном, рыбе' (БСНС); *разбрюзгнуть*⁵³ *как свинья* 'ульян. презр. о сильно располневшем и обрюзгшем человеке' (БСНС); *толстый (раскормленный)* *как свинья* 'прост. презр. о непомерно толстом, раскормленном человеке' (БСНС); *пухленький (толстенький)* *поросенок* 'говорится об упитанном ребенке' (ИСРФК); *кто-л. раздобрел (жирный, толстый)* *как откормленный поросенок* 'пренебр.' (ИСРФК); *толстый как поросенок* 'разг. ирк. пренебр. об очень упитанном, раскормленном, пузатом ребенке' (БСНС); *жирный как поросенок* 'ирк. шутил.-ирон. о жирненьком, бодро выглядящем человеке' (БСНС); *толстый как боров* 'о непомерно толстом, раскормленном человеке' (БСНС); *кто-л. растолстел (разжирел)* *как боров* 'пренебр.' (ИСРФК); *жирный как боров* 'прост. пренебр. об очень жирном, тучном, чрезмерно раскормленном человеке' (БСНС); *разжиреть как боров* 'пск. неодобр. о разжиревшем, раскормленном человеке' (БСНС); *развесться (растолстеть)* *как боров* 'прост. презр. о чрезмерно растолстевшем, разжевшемся, раскормленном человеке' (БСНС); *gruby (tłusty) jak świnia* (WSFJP); *tłusty jak wieprz* (RB); *spasiony (gruby) jak wieprz* (RB); *tyje jak wieprz (świnia)* (RB); *wygląda jak wieprz w karmniku* (RB); *spaść się jak wieprz* 'bardzo przybrać na wadze; zrobić się otyłym' (SRGŚP); *spaśny jak wieprzek* 'bardzo gruby, otyły' (SRGŚP). Frazeologizmy łączą się z wartościowaniem pozytywnym tylko w przypadku, gdy używane są nie jako charakterystyka człowieka, ale dla określenia rośliny stanowiącej powszechne pożywienie ludzi. W tym bowiem przypadku cecha „dużego rozmiaru” jest wielce pożądana. Antropocentryzm za każdym razem odgrywa rolę językowego „papierka lakmusowego”, który rozstrzyga o walorach ekspresywno-emocjonalnych frazeologizmów: *картошка как поросята (поросята)* 'кубан. одобр.' (БСНС); *картошка как подсвинки*⁵⁴ 'кубан. шутил. одобр. о крупной, хорошей картошке' (БСНС).

Język rosyjski zaznacza, że mężczyzna podobny do wieprza cechuje się masywną budową ciała, jest bardzo duży: *большой (громадный) как боров* 'прост.

⁵² Utrwalony w dziewiętnastowiecznych zbiorach przysłów przymiotnik *подзаходный* pochodzi od rzeczownika *заход* '1) отхожее место; 2) хлев; 3) задний двор' (podaję za БСНС: 602).

⁵³ Jak zostało odnotowane w СРНГ, czasownik *разбрюзгнуть* ma znaczenia: '1) разбухнуть от влаги; 2) сильно располнеть, обрюзгнуть'.

⁵⁴ Leksem *подсвинок* w gwarach dawnego obwodu kubańskiego znaczy 'поросенок' (Чалов 1982; podaję za СРНС: 515).

неодобр. о массивном, чрезмерно большом человеке' (БЧНС). Posiada ro-padto grubą szyję: *холка у кого-л. как у борова 'пск. неодобр. о чьей-л. толстой, жирной шее'* (БЧНС). W obydwu wymienionych komparatywach konotacje nadmiernej dorodności fizycznej wnoszą waloryzację negatywną. Otyłość ozna-cza zachwianie właściwych proporcji, nadmiar czegoś, co ludzie postrzegają jako zbędne. Zbyt duża tusza jest bowiem niepożądana nie tylko z powodów estetycz-nych. Może ona wywoływać różne choroby lub być ich oznaką.

Spośród części ciała świni najniżej oceniony został ryj. Zarówno w polsz-czyźnie, jak i ruszczyźnie ryj jest komponentem związków o silnym nacechowa-niu emocjonalnym, nierzadko inwektyw wyrażających negatywny stosunek do odbiorcy. Frazeologizmy zawierające ten leksem jako komponent mogą charakte-ryzować osobę lub tylko jej twarz: *свиньячья морда* 'бранное выражение' (БАС); *свинья мокрогубая 'сиб. презр. бранное выражение'* (СРГС); *свиньяче (свиное) рыло 'прост. 1) презр. о чьем-л. ожиревшем, раскормленном, толстом лице; 2) бран. оскорбительная форма обращения к человеку (обычно – низшему по социальному положению, зависимому)'* (БСРПог); *поросьячья <свинья> рожа 'прост. бран. об отвратительном, мерзком человеке'* (БСРПог); *ты свиński ryju!* 'wyzwisko' (SFJPS); *свиńska mordo!* 'wyzwisko' (SFJPS); *свиński łbie!* 'wyzwisko' (SFJPS); *свиński ryj* 'obraźliwie, z niechęcią, odrazą o człowieku' (SSMC); *свиński ryj* (SFJPS); *свиńska morda* 'posp. obraźliwie o człowieku lub o ludzkiej twarzy' (SFJPS); *masz ryj jak свиня* 'zwrot do osoby brzydkiej' (NSGU); *ale masz свиński ryj* 'masz brzydką twarz' (NSGU). Przedstawiony sposób wyrażania się o osobie stanowi świadectwo antropocentrycznie ukierunkowanego sposobu postrzega-nia świń jako stworzeń nie tylko brzydkich i nadmiernie grubych, ale wręcz odpy-chających. Poniżające przyrównanie ludzkiej twarzy do części zwierzęcego ciała odzwierciedla językowy sposób wartościowania wszystkiego, co jest związane ze sferą *animal*. Język rosyjski eksponuje skrajną brzydotę, niewielki potencjał inte-lektualny i brak ogłady człowieka poprzez zestawienie go ze swinią: *свиное рыло* 'груб. презр. бран. разг.-сниж. 1) о крайне неприятном, отталкивающим лице человека; 2) о человеке с таким лицом – хаме, наглеце, тупице' (БСРРЭР); *кто-л. и толста, и пестра <с виду>, а рыло свиное* 'говорится о некрасивой женщине' (ИСРФК).

Przednia część głowy świni pojawia się w rosyjskich przysłowiach z innymi jeszcze komponentami, będącymi synonimami słowa *рыло*. Porównania podkre-słają rozmiary zwierzęcia, nawiązując tym samym do wspomnianych wyżej cech semantycznych 'gruby', 'nadmiernie gruby': *пыца*⁵⁵ *у кого-л. <точь-в-точь> как у свиньи* 'брян. неодобр. о чьем-л. раскормленном, расплывшемся от жира, кру-

⁵⁵ Gwarowy rzeczownik *пыца* ma dwa znaczenia: *пыца* '1) свиное рыло; 2) лицо человека' (СРНГ).

глом и тупом лице' (БСНС); *сусало*⁵⁶ у кого-л. как у свиньи 'орл. презр. о чьем-л. опухшем, оплывшем от пьянки лице' (БСНС); *норка*⁵⁷ у кого-л. <грязная> как у свиньи 'ср.-урал. неодобр. о чьем-л. грязном, испачканном лице' (БСНС); *круглоликий как свинья* 'пск. шутил.-ирон. неодобр. о человеке с толстым, круглым, жирным лицом' (СППП).

Ryj świni występuje w kontekście wyobrażenia o tym, iż zwierzę jest zwiastunem szczęścia: *свинья на рыле поднесла (принесла) кому-л. что-л. 'народн. о том, что досталось легко, без особых усилий; о неожиданном, незаслуженном, слепом счастье' (БСРПор)*. Przeświadczenie, iż świnia zapowiada szczęście zawiera się także w rosyjskim przesądzie wyrażonym słowną formułą *свинья навстречу – к счастью*, odnotowanym w słowniku W. Dala (ТСЖВЯ). Echem przekonania, iż świnia przynosi szczęście jest w polszczyźnie frazeologizm o regionalnym zasięgu *mieć świnię* 'mieć szczęście' (SGMP). W rosyjskiej przestrzeni językowej idea szczęścia koreluje z obrazem świni wykonującej konkretną czynność i wyraża się poprzez metaforyczny obraz zwierzęcia przynoszącego na ryju to, co w oczach człowieka jest utożsamiane z czymś dobrym, pożądanym. Polszczyzna wiąże szczęście z faktem posiadania zwierzęcia i nie zaznacza zależności między powodzeniem a jakąkolwiek częścią jego ciała.

Szkic M. Peisert *Sus domesticus* – zwierzę, którego nazwy używać nie wypada (Peisert 2003: 149–155) ukazuje szereg językowych i kulturowych aspektów związanych ze stereotypem świni. Okazuje się, że współcześnie obraz zwierzęcia w języku jest zdecydowanie negatywny, w odróżnieniu od obrazu kulturowego, niejednokrotnie pozytywnego. O przedstawicielce trzody M. Peisert pisze:

W symbolice onirycznej świnia oznacza dobrobyt. Trzymana w domu figurka dobrze utuczonyj świnki ma przyciągać fortunę, również skarbonka często ma postać zwierzęcia. Na południu Europy chętnie nosi się biżuterię z przywieszoną świnką – talizmanem szczęścia i dobrobytu. Na terenie Włoch wierzy się, że spotkanie na drodze świni z młodymi jest znakiem szczęścia (tamże: 154).

K. Majer twierdzi, że w języku węgierskim oraz niemieckim świnia także bywa symbolem powodzenia (Майер 1986: 19). Echa takiego sposobu postrzegania zwierzęcia obecne są również we frazeologicznej warstwie języka słoweńskiego, na co wskazuje analiza M. Wtorkowskiej (Wtorkowska 2014a). W przytłaczającej jednak większości wypadków ze zwierzęciem związane są cechy pejoratywne. J. Szerszunowicz, powołując się na badaczy kultury, wyjaśnia, iż negatywny wizerunek świni uwarunkowany został w dużej mierze względami ekonomicz-

⁵⁶ W gwarach z obszaru obwodu orłowskiego wyraz *сусало* jest określeniem wulgarnym: 'зрубое лицо, рожа'. Rzeczownik ten został odnotowany w СОГ.

⁵⁷ W rosyjskich gwarach *норка* oznacza 'лицо'. Pierwotne znaczenie słowa to 'морда животного' (СРНГ).

mi: „Na terenach suchych i gorących hodowla świń była mniej opłacalną niż na przykład hodowla kóz”. Poza tym „zakaz spożywania wieprzowiny był rezultatem chęci odróżnienia się Żydów od plemion pogańskich” (Szerszunowicz 2011: 47). Niezależnie od sposobów interpretacji i dociekania przyczyn negatywnego postrzegania świń faktem jest, iż ich wizerunek językowy odbiega od portretu kulturowego. Obraz trzody chlewnej w języku jest zdecydowanie negatywny, czego nie można powiedzieć o jej obrazie kulturowym.

Przysłowia z komponentem *рыло* eksponują fakt, iż świnię wszędzie wchodzi nieproszona. W języku rosyjskim *рыл* kojarzony bywa z bezczelnością, chamstwem i nachalnością. „Koncentruje” on te przywary, które przypisywane są samemu zwierzęciu. Paremie wpisują się w ogólną konotację ‘świnia nie zna umiaru w niczym’⁵⁸, jest wszędobylska i natrętna: *не лезь со свиным рылом, да в калашный ряд* ‘неуместно начать что-л., появиться где-л.’ (ТСЖВЯ); *свинье только рыло (голову) просунуть, и вся пролезет* ‘о беззастенчивом, некультурном, наглом человеке’ (ТСЖВЯ); *свиная рожа везде вхожа (не ждет приглашений)* (ТСЖВЯ).

Wygląd świńskiego ryja oddaje rosyjskie przysłowie *эко диво – у свиный пятаком рыло* ‘o sytuacji, nie вызывающей удивления’ (ТСЖВЯ). Jego przeznaczenie natomiast charakteryzują paremie: *на то свинье <дано> рыло, чтобы <оно> рыло* ‘o предназначении человека’ (БСРПос); *свинья рылом в землю, и порося не в небо* ‘дети похожи на родителей’ (БСРПос). Ruszczyzna utrwała zatem, że przedstawiciele trzody chlewnej mają okrągłe mordy, którymi ryją w ziemi. Zachowanie zwierząt rejestruje też polszczyzna, ale jedynie w swej odmianie gwarowej. O kimś, kto podjudza, górale żywieccy mówią *рыје як свиня* (SGGŻN). Natomiast w rejonie Śląska Cieszyńskiego odnotowano frazeologizm *рыć się як nieобута свиня* ‘mocno się rozpychać’ (SRGŚP), który uznać należy za głos krytyki pod adresem kogoś nachalnego, zachowującego się niestosownie do sytuacji.

Językowy obraz świni nawiązuje do koloru szczeciny, którą pokryte jest jej ciało: *сера что свинья, а зла что змея* ‘негативная характеристика человека’ (БСРПос); *наклонишься свинке пестрой, как матушке крестной* ‘o безвыходной ситуации’ (БСРПос); *из тех же свиней, только (да) посивей* ‘кажутся одинаковыми, но внешне чем-то отличаются’ (БСРПос); *сви́нски blondyn* ‘o bardzo jasnych, prawie białych rzęsach i brwiach’ (SFJPS); *сви́нские brwi (rzęсы)* ‘bardzo jasne, prawie białe’ (SFJPS).

Obraz świńskiej szczeciny i łączące się z nim pejoratywne konotacje aktywniejsze są w języku rosyjskim. Podkreślają one, że okrywa włosowa zwierząt jest skąpa i nie przedstawia sobą dużej wartości: *мещанская честь что свинья*

⁵⁸ Konotację ‘świnia nie zna umiaru w niczym’ wyodrębnił także R. Tokarski (por.: Tokarski 1988: 43).

шерсть ‘устар. ирон. о сомнительности мещанской чести’ (БСНС); *от сви-
ньи визгу (визга) много, а шерсти нет* (БСРПос); *от сердитой свиньи визгу
много, а шерсти нет* (БСРПос); *как от свиньи: визгу много, а шерсти нет*
‘нет никакой пользы, нет толку от человека; говорится о том, кто постоянно
бранится, шумно выражает свое недовольство’ (БСРПос); *как черт свинью
стриг: визгу много, а шерсти мало* ‘народн. ирон. о вздорном человеке, от ко-
торого много эмоциональных слов, но пользы нет’ (БСНС). W mniemaniu
człowieka wartościowa jest tylko świńska skóra oraz mięso. Szczecina konotuje
natomiast ‘bezużyteczność’, choć w praktyce może być wykorzystywana do wy-
robu szczotek czy pędzli. Jak utrwała polski zwrot gwarowy, świńską szczecinę
goli się: *golić świnię ‘ściagać z zabitej świni szczecinę’* (SGGK).

Przysłowia w metaforyczny sposób eksponują także różnice między zwierzę-
tami, podkreślają mniejszą wartość trzody w porównaniu z bydłem czy końmi:
похожа свинья на быка, да шерсть не така (БСРПос); *похожа свинья на быка,
только шерсть не така* (БСРПос); *похожа свинья на коня, только шерсть не
така* (БСНС); *похожа свинья на корову, только шерсть не така* ‘o различии
между людьми’ (БСРПос). Wartościowanie poszczególnych zwierząt hodowla-
nych podporządkowane jest miernikowi antropocentrycznemu, jakim jest uży-
teczność przedstawicieli fauny w gospodarstwie i życiu człowieka. Krowy dają
mleko, rodzą cieleńta, konie służą człowiekowi w wielu sytuacjach, trzoda chlewna
natomiast to tylko źródło mięsa, którego niektóre religie nie cenią zresztą w ogóle.

O ile sama świnia zawsze kojarzona bywa z brudem, o tyle prosię może wy-
woływać zgoła inne, przyjemne, pozytywne skojarzenia. Antynomia taka prze-
jawia się zarówno w rosyjskiej, jak i w polskiej przestrzeni językowej. Frazeo-
logizmy podkreślają czystość młodej świni, gładkość i przyjemny dotyk: *ребенок
что поросенок ‘шутл. о розовощеком, полненьком ребенке’* (БСНС); *розовый
(розовощекий) как поросенок ‘шутл. о розовокожем или розовощеком (часто
– после бани, теплой ванны и т.п.) чистом, холеном человеке (чаще – ребен-
ке)’* (БСНС); *мягкий как поросенок (поросеночек) ‘пск. о чем-л., ком-л. мягком
на ощупь, пухлом, жирном’* (БСНС); *лежать как поросенок ‘шутл.-ирон. смол.
о лежащем жирном, гладкокожем молодом человеке’* (БСНС); *male prosiątko
piękne* ‘młode rzeczy są przyjemne’ (SWar). Tuż po narodzinach młode prosię nie
posiada okrywy włosowej. Do tego faktu nawiązuje rosyjska komparacja *лысый
как поросенок* ‘пск. о безволосом, не покрытом шерстью животном’ (БСНС).

Frazeologia obydwu języków odniosła się także do świńskich uszu. W gwa-
rze żołnierskiej mianem *świńskiego ucha* określano niegdyś pogardliwie rekruta
(SFJPS). Mała wartość uszu świni wynika zapewne z ich nikłych walorów prak-
tycznych: ze świni człowiek pozyskuje mięso, świńskie uszy natomiast nie dostar-
czają go wcale – są zatem bezwartościowe. Gwarowa odmiana polszczyzny zdra-
dza, kiedy zwierzęta podnoszą uszy: *наставия уши – jak świnia do grzmotu* ‘patrzy
i nie rozumie, co inni mówią’ (SGGŻ); *стриже uszami – jak świnia do grzmotu*
‘podsluchuje’ (SGGŻ). Przytoczone związki konotują ‘głupotę’ i ‘nadmierną cie-

kawość' omawianych przedstawicieli fauny. Ruszczyzna zaznacza, że uszy świni są oklapnięte i przez to sprawiają wrażenie zakręconych: *закручивать в поросячье ухо* 'прост. 1) кого-л. строго обходиться с кем-л., жестоко наказывать кого-л.; 2) что-л. о витиеватом, сложном закручивании чего-л.' (БСНС).

Dane słowiańskiej frazeologii podkreślają, że oczy świni są małe i nieładne, budzą raczej śmiech i negatywne konotacje związane z dezaprobatą czy ironią: *поросячьи глазки* 'насмешл. неодобр. разг. о маленьких неприятных глазах человека' (БСПРЭР); *свинные глазки* 'маленькие, подслеповатые глазки' (ФСРЛЯТих); *świńskie oczka* 'iron. małe oczy' (SFJPS). Człowiek posiadający oczy podobne do świńskich nie jest w stanie właściwie oceniać rzeczywistości i krytycznie odnosić się do własnej osoby: *свинные глаза не боятся грязи* 'человек не боится своего порока, не думает о последствиях' (ТСЖВЯ). Nie przeszkadza mu niechlujstwo, zarówno w sensie dosłownym, jak i w wymiarze etyczno-moralnym. Frazeologia rosyjska zaznacza, iż oczy świni często są brudne. Porównuje się je z oczyma przedstawicielki płci pięknej, która nosi niegustowny makijaż: *вывойдуть*⁵⁹ *глаза как поросиха* 'кар. неодобр. о женщине, сильно накрасившей глаза' (БСНС).

Kilka frazeologizmów uwzględnia realny wygląd świńskiego ogona. W polszczyźnie przy użyciu jednostek zawierających nazwę wspomnianej części ciała zwierzęcia można wulgarnie scharakteryzować osobę: zwrot *ty świński ogonie!* (SFJPS) jest wyzwiskiem, zawierającym silny ładunek negatywnych emocji. Język polski odzwierciedla kształt ogona dorosłej świni w związku z ironiczną wymową *prosty jak świński ogon* 'bardzo prosty, łatwy, oczywisty' (SPPC). Porównania rosyjskie charakterystyczne dla socjolektu środowisk młodzieżowych przywołują z kolei obraz cienkiego i zakręconego ogona prosięcia: *крутой как поросячий хвостик* 'жарг. магнит. ирон. 1) о хорошо одетом, но безнадежном человеке; 2) о человеке, изображающем из себя крутого' (БСНС); *крученный как поросячий хвостик* 'жарг. магнит. ирон. об очень деловитом человеке' (БСНС); *коса (косичка) как поросячий хвостик* 'ум. шутил-ирон. об очень тонкой, жиденькой и загнутой кверху косичке' (БСНС). Omawiana część ciała kojarzy się z miejscem o bardzo pejoratywnym nacechowaniu: *свинье под хвост* 'горьк. неодобр. о чем-л. скверном, никчемном' (БСППог); *цепляться к кому-л. что чирей у свиньи под хвостом* 'народн. ирон. о досадно навязчивом, раздражающем своим присутствием человеке' (БСНС). Natomiast fakt, że zad świni zawiera wartościowe mięso motywuje znaczenie frazeologizmu *как свинья без задy* 'перм. шутил-ирон. о беспомощном человеке' (БСНС) i opiera się na przesłankach związanych z antropocentrycznym punktem widzenia fauny.

⁵⁹ Rosyjskie słowo *вывойдуть* w znaczeniu 'замазать, измазать' należy do leksyki gwarowej i odnotowane zostało w СРГК.

Języki słowiańskie utrwalają obraz świni jako zwierzęcia brudnego. Poprzez metaforyczne rozszerzenia cechy fizyczne trzody chlewnej odniesione zostają do człowieka i sfery etyczno-moralnej. W. Kopaliński przypomina, że świnię symbolizują zepsucie, nieczystość, upadek moralny, rozwiązłość, ciemnotę, nieokrzesanie, brud, niewdzięczność, chciwość, żarłoczność, wulgarność, egoizm, brak godności, arogancję, gnuśność, lenistwo (Kopaliński 2001: 423). Są zatem uosobieniem najgorszych ludzkich wad, które, jak udowodni dalsza analiza, utrwaliła także warstwa językowa. Zarówno w semantyce samych zoonimów *świnia/свинья, prosię/поросенок*, jak i pochodzących od nich derywatów, odbija się sposób postrzegania zwierząt w charakterze symboli niechłujstwa. Fakty te znajdują potwierdzenie także w sekundarnych znaczeniach leksemów: *свинья* 'бран. разг.-сниж. о грязном, нечистоплотном человеке, неряхе' (БСРПЭР); *свинья* 'разг. о грязном, неопрятном человеке с низменными привычками' (БТСРЯ); *поросенок* 'разг. о неряшливом ребенке, замарашке' (БТСРЯ); *свинка* 'о крайне грязной, неопрятной обстановке' (БАС); *свинятничать* 'пачкать, загрязнять что-н.' (СВГ); *свинятник* 'бран. о грязном, неопрятном человеке' (СВГ); *свинтух* 'неряха, о человеке' (СРНГ); *свиняцкий* 'нечистоплотный, грязный' (СРНГ); *свинство* 'грязь, полное отсутствие порядка' (БТСРЯ); *свинтус* 'бран. человек свинья, грязный' (ТСЖВЯ); *свинский* 'грязный, неопрятный' (БАС); *свинячить* 'прост. загрязнять что-л., мусорить, пачкать где-л.' (БАС); *świnia* 'przen. pogard. (o człowieku) świntuch, niechluj, brudas' (SWar); *świnka* 'pot. pieścizotliwie o dziecku, które się pobrudziło' (PSWP); *prosię* 'pot. człowiek niechlujny, ubrudzony' (PSWP); *świnić* 'żart. brudzić, walać, zanieczyszczać' (SPP); *świnić się* 'posp. stawać się brudnym; brudzić się, paprać się, walać się' (SJPД); *świntuch* 'pogard. człowiek brudny, niechlujny' (SPP)⁶⁰.

O osobie brudnej traktują rosyjskie i polskie jednostki frazeologiczne nacechowane ekspresywnie i często posiadające odcienie wulgarności, ironii, pogardy, dezaprobaty. Są one znamienne dla stylu potocznego: *грязный (грязен)* как поросенок 'разг. пск. том. шутил.-ирон. или неодобр. о неряшливом, грязном ребенке или подростке' (БСНС); *мурзанный*⁶¹ как поросенок 'бран. шутил.-ирон. или неодобр. о неряшливом, грязном ребенке или подростке' (БСНС); *свинья свиньей* 'прост. презр. о грубом, наглom, грязном и невежественном человеке' (СРБЛМ); *грязный как свинух*⁶² 'разг. неодобр. об очень грязном, сильно испачканном ребенке, подростке' (БСНС); как *нескрыхтанная*⁶³ свинья 'ульян.

⁶⁰ Por. na ten temat artykuł A. Piaseckiej (Piasecka 2013), w którym przytoczono także inne egzemplifikacje leksykalne oraz synonimy wyrazu *świnia/свинья*.

⁶¹ Przymiotnik *мурзанный* w gwarach z obszaru obwodu briańskiego znaczy 'грязный, испачканный' (Бойцов 1986; podaję za БСНС: 527, 783).

⁶² Słowo z gwar obwodu riazańського: *свинух* 'поросенок'. Podaję za БСНС: 599, 794.

⁶³ Słowo gwarowe odnotowane w СРНГ: *нескрыхтанный* 'грязный, замаранный'.

презр. шутл.-ирон. или неодобр. о неряшливом, грязном ребенке или подростке' (БСНС); *грязный как свинья* 'груб.-прост. брян. презр. или шутл.-ирон. об очень грязном, сильно испачкавшемся человеке' (БСНС); *ходить <грязный> как свинья* 'ирк. неодобр. об очень грязном, испачкавшемся человеке' (БСНС); *свинья чуцкая (чудская)* 'бран. о грязном человеке' (СРНГ); *свинье в подружки годится* 'горьк. о неопрятной женщине' (БСРПог); *свинью сосал* 'пск. шутл. о грязном, перепачканном ребенке' (БСРПог); *зашелудиветь как свинья* 'пск. презр. о заросшем грязью, запаршивевшем неопрятном человеке' (СППП); *выбродиться*⁶⁴ как *свинья* 'прибайк. том. неодобр. о сильно испачкавшемся человеке' (БСНС); *наваракаться*⁶⁵ как *свинья* 'курган. неодобр. о сильно испачкавшемся, вывалявшемся в грязи человеке' (БСНС); *уделаться что свинья* 'прост. неодобр. о сильно испачкавшемся человеке' (БСНС); *умаслиться*⁶⁶ что *свинья* 'брян. неодобр. о сильно испачкавшемся человеке' (БСНС); *ходить как поросенок* 'морд. неодобр. о ходящем в грязной одежде, испачкавшемся ребенке' (БСНС); *выкачаться (вывархаться)*⁶⁷ в грязи как (як) *поросенок (поросеночек)* 'брян. неодобр. о сильно испачкавшемся человеке (особенно ребенке)' (БСНС); *выделаться*⁶⁸ как *поросенок* 'орл. неодобр. о сильно испачкавшемся человеке (особенно ребенке)' (БСНС); *наварзычить*⁶⁹ как *поросенок где-л.* 'ряз. неодобр. об испачкавшем что-л. человеке' (БСНС); *насолодить*⁷⁰ как *поросенок* 'кар. неодобр. о натоптавшем, запачкавшем пол человеке (обычно ребенке)' (БСНС); *мазаться как поросенок* 'том. неодобр. о человеке, который постоянно измазывается грязью, пачкается чем-л.' (БСНС); *brudny (usmarowany, upaprany) jak świnia* 'pogard. niechlujny, bardzo brudny, zaniedbany' (PSWP); *świnia się nie myje i żyje* 'reakcja człowieka na zarzucanie mu nieprzestrzegania zasad higieny' (PrzyslPol); *brudno jak u świń* (JKOZR); *brudny jak świnia* (JKOZR); *brudu jak u wieprza* (JKOZR).

Nie ulega wątpliwości, że świnia chętnie zanurza się w błocie, choć czyni to nie ze względu na upodobanie do brudu, lecz z przyczyn fizjologicznych.

⁶⁴ Słowo gwarowe *выбродиться* 'испачкаться, вымокнуть' odnotowane zostało w СРГПб.

⁶⁵ Słowo gwarowe odnotowane w СРНГ: *наваракаться* 'испачкаться'.

⁶⁶ Zgodnie z ustaleniami S. A. Wojcowa, czasownik *умаслиться* w gwarach z obszaru obwodu briańskiego znaczą 'испачкаться' (Бойцов 1986; podaję za БСНС: 602).

⁶⁷ Słowa synonimiczne *выкачаться, вывархаться* znaczą w gwarach z obszaru obwodu briańskiego 'ываляться' (Бойцов 1986; podaję za БСНС: 527, 783).

⁶⁸ Leksem *выделаться* w gwarach obwodu orłowskiego oznacza 'испачкаться в грязи' (СОГ).

⁶⁹ Jak zostało odnotowane w СРНГ, czasownik *наварзычить* oznacza w gwarach rosyjskich 'испачкать'.

⁷⁰ Leksem *насолодить* reprezentuje w danym przypadku słownictwo gwarowe i oznacza 'натопать, напачкать'. Odnotowany on został w СРГК.

W ten sposób reguluje bowiem i obniża temperaturę swego ciała. Słowianie widzą jednak w tej czynności skłonność do niechlujstwa, a dowodem na to są przytoczone dane językowe. Paremie, które opierają się na obrazie zwierzęcia stale zanurzonego w błocie, brudnego, ukazują niezmienną naturę trzody chlewnej i odwołują się do faktu, iż pewnych jej przyzwyczajęń czy też upodobań nie da się zmienić bez względu na okoliczności. Przysłowia poprzez realia świata fauny wyrażają mądrość dotyczącą w istocie ciemnej strony natury ludzkiej: *свинья всегда грязь найдет* (БСРПос); *свинья грязь везде найдет* (БСРПос); *свинья найдет грязи (грязь)* (БСРПос); *поросенок всегда найдет грязное болото* 'кубан. человек с дурными привычками, наклонностями всегда найдет возможность их проявить и реализовать свои порочные стороны' (БСРПос); *поросенка хоть мой, не мой, а он все в грязь лезет* 'суть, натура, привычки человека не изменяются ни при каких обстоятельствах' (БСРПос); *свинья лучше любит болото, нежели золото* 'у каждого человека свой вкус, свои привычки' (БСРПос); *ubierz świnie w złoto, ona wlezie w błoto* 'o trwałych, niezbywalnych wadach człowieka' (PSWP); *бłото подoba się świni* (NKP).

O skłonnościach świni do błota świadczą frazeologizmy, które charakteryzują człowieka i jego zachowanie: *в грязи как свинья чуцкая* 'смол. презр. о грязном, извалявшемся в грязи человеке' (БСНС); *валяться в грязи как свинья* 'груб.-прост. презр. о лежащем в грязи человеке' (БСНС); *бултыхаться (бортыхаться) как свинья* 'пск. неодобр. о барахтающихся в грязной канаве, луже и т.п. людях' (БСНС); *пучкаться*⁷¹ *в грязи как свинья* 'свердл. неодобр. о человеке, копающемся в чем-л. грязном, пачкающем' (БСНС); *для свиньи нет хуже, чем двор без лужи* 'каждый ценит свое' (БСРПос); *зарекалась свинья в грязь не лезть* 'о человеке, который обещает чего-л. не делать и не сдерживает обещания' (БСРПос); *щчєсьливы (zadowolony) jak prosię w deszcz* 'posp. niezwykle zadowolony, щчєсьливы, zachwycony' (WSFJP); *wesoły jak świnia w deszcz* (JPZW); *rozbrykała się jak świnia w deszcz* (JPZW).

Образ вечно мокrej świni utrwalony został także w rosyjskim powiedzeniu, określającym człowieka pijanego: *мокрый поросенок* 'волгоград. горьк. пренебр. о пьяном' (БСРПор).

Domeną świni, w świetle danych językowych, oprócz ciągłego zanurzania się w błocie jest to, że stale się drapie i wszędzie pozostawia ślady: *где прошла свинья, там и почесалась* 'человек оставил след' (БСРПос); *чесалась свинья и о боярские крыльца* 'он имел что-то общее с людьми лучше себя' (БСРПос); *свинье приятель – угол – она в нем и чешется* (БСРПос); *свинья в собаку (с собакою) не чешется, а в угол* 'o привычках человека' (СААПГ). W związku z tym sposób

⁷¹ Słowo gwarowe odnotowane w СРНГ: *пучкаться* 'рыться, копать; ковыряться в чем-л.'

жизни троды члехвней коярзы сѣ з широко поѣтѧ „нечыстоѣ”⁷² прѣявляющѧ сѣ на вѣле рѣзньх способѣх: *накастѣть*⁷³ *як свѣнь* ‘зап.-брян. неодобр. о нагрязнѣвших, напачкавших гдѣ-л. людѧх’ (БСНС); *жѣть как свѣнь* (БСНС); *жѣть свѣнь свѣней* ‘груб.-прост. презр. о чѣей-л. дѣкой, беспорядочной, неряшливой, скотской жѣзни’ (БСНС); *наваракатѣ*⁷⁴ *чѣго-л. как свѣнь* ‘ирк. неодобр. сдѣлать что-л. (напр., прѣготовѣть пѣщу) грязно, неряшливо, неаккуратно’ (БСНС); *сгломазѣть*⁷⁵ *чѣго-л. как свѣнь* ‘смол. неодобр. сдѣлать что-л. (напр., прѣготовѣть пѣщу кому-л.) грязно, неряшливо, неаккуратно’ (БСНС).

PREFERENCJE KONSUMPCYJNE

Przedstawiciele trzody chlewnej nie mają szczególnych preferencji konsumpcyjnych i chętnie zjadają wszystko, włącznie z odpadkami. Lubią chleb, żołądź, słomę, groch, chwasty, ziemniaki, pomarańcze, wszelkie odpadki oraz warzywa hodowane przez człowieka w ogrodzie. Obserwacje utrwalone w języku są wynikiem obcowania człowieka ze zwierzęciem. Zgromadzone przykłady wskazują, iż świnia symbolizuje z reguły człowieka niewdzięcznego, lubiącego szkodzić innym, podłego, wścibskiego, nachalnego, ograniczonego, który bez umiaru korzysta z cudzych dóbr i stara się w niecnym celu wykorzystać każdą nadarzącą się sytuację. Takie pejoratywne wartościowanie zwierzęcia wydaje się znamienne dla obydwu analizowanych języków słowiańskich: *дорвѣлась свѣнь до чѣстого хлѣба* ‘о чловеке нѣзкого положѣнѣя, которѣй получил шѣрокие возможности и пользуется ими без чувства мѣры’ (БСРПос); *когда жѣлудѣ спѣлый, его каждая свѣнь слопаѣт* ‘когда люди знают в дѣле рѣзультат, все хотят участвовѣть в нем’ (БСРПос); *зарѣтьсѣ гдѣ-л., в чѣм-л., во что-л. что свѣнь в навозѣ (в солому)* ‘народн. ирон. о ком-л. забравшемся куда-л., гдѣ его трудно отыскѣть’ (БСНС); *денѣг много – мельницу строй; хлѣба много – свѣней заводѣ* ‘надѣ с умом испѣзовать то, что у чловека ѣсть’ (ТСЖВЯ); *дуб – дѣрево хорѣшее, да плоды его только свѣнь* ‘надѣ годны’ ‘о хорѣшем чловеке, которѣй однакѣ не прѣносит нѣкакой пользы окрѣжающим’ (БСРПос); *свѣнь под дубом* ‘презр. о неблагодарных людѧх, разрушающих то, плодами чѣго они прѣжде пользовѣлись, наслаждались’⁷⁶ (СРБЛМ);

⁷² Por. także: Tokarski 1988: 46.

⁷³ Słowo gwarowe: *накастѣть* ‘нагрязнить гдѣ-л., запачкать что-л.’ (СРНГ).

⁷⁴ Słowo gwarowe: *наваракатѣ* ‘сдѣлать что-л. неаккуратно, небрежно’ (СРНГ).

⁷⁵ Słowo z gwar obwodu śmoleńskiego: *сгломазѣть* ‘сдѣлать что-л. неаккуратно, небрежно’. Zostało ono odnotowane w ССГ.

⁷⁶ Jest to tytuł baśni I. A. Kryłowa, w której świnia, zjadłszy żołądź, zaczyna podgryzać korzenie dębu.

*отъесться как свинья на барде*⁷⁷ ‘народн. шутл.-ирон. о раскормленном, пышущем здоровьем человеке’ (БСНС); *świnia w ogrodzie, koza w sadzie, prostak w radzie – niepożytek* (NKP); *daleko paść świnie od ogrodu* ‘strzeż się okazji od złego’ (NKP); *плакалась свинья, что-де огородники хлеб отбивают* ‘человек не прав, а еще жалуется’ (БСРПос); *пошла свинья в огородники: на морковь, на репу, на белу капусту* ‘предоставили человеку возможность иметь дело с его слабостью’ (БСРПос); *просился волк в пастухи, а свинья в огородники* ‘человек, чьи пороки, слабости связаны с конкретным делом, претендует на то, чтобы этим делом заняться’ (БСРПос); *ma apetyt jak świnia* ‘ктоś ma duży apetyt’ (JPZW); *ктоś boczy się jak świnia w grochu* ‘ктоś obraża się, dąsa się’ (RB); *ктоś ciekawy jak świnia na cudzy groch* ‘o kimś wścibskim, nadmiernie interesującym się cudzymi sprawami’ (RB); *leżć jak świnia w groch* ‘o kimś przybywającym nie w porę, niepożądanym’ (RB); *cieszyć się jak świnia pod dębem* ‘bardzo się cieszyć’ (RB); *przebierać jak świnia w chwastach* ‘o kimś wybrednym’ (RB); *dorwać się jak świnia do pomyj* ‘o kimś zjadającym coś z apetytem i łapczywie’ (RB); *świnie żerują w dębinie, zając w jarzynie* ‘każdy ma inny gust’ (NKP); *znęcił się jak świnia w kartofle* (JPZW).

Świnie są zwierzętami wszystkożnymi. Poświadczają to zarówno polskie, jak i rosyjskie dane językowe: *dobra świnia wszystko zje* ‘iron. o osobach, które podejmują się wszystkich zadań’ (NKP); *mieć apetyt jak świnia* ‘jeść wszystko’ (SRGŚP); *kto się z plewami miesza, tego świnie zjedzą* ‘iron. o człowieku, który zajmuje się rzeczami błahymi, niepoważnymi’ (NKP); *скормить свинкам кого-л.* ‘жарг. крим. бросить связанного проволокой человека в клеть с голодными боровами, которые съедают его до последней косточки (таким образом не остается никаких следов преступления)’ (БСРПог).

Frazeologizmy dowodzą ponadto, że świnie i wieprze nie potrafią zachować umiaru w ilości przyjmowanych pokarmów. Brak umiaru w jedzeniu przypisywany jest ludziom, którzy odżywiają się nieracjonalnie: *напороться*⁷⁸ *как свинья* ‘ср. поволж. неодобр. о чрезмерно наевшемся, переевшем человеке’ (БСНС); *наесться как поросюха* ‘кубан. шутл.-пренебр. о досыта, вволю наевшемся человеке’ (БСНС); *набохаться*⁷⁹ *как боров* ‘смол. пренебр. о наевшемся или напившемся досыта, вволю человеке’ (БСНС); *кормить что борова (боровов) кого-л.* ‘пск. обильно питать кого-л., откармливать, раскармливать’ (БСНС); *не накормить кого-л. как борова* ‘пск. о ненасытном, жадном на еду человеке’ (БСНС); *откармливать (откормить) кого-л. как борова* ‘прост. неодобр.

⁷⁷ *барда* ‘гуща, остатки от перегонки хлебного вина из браги, которые идут на откорм скоту’ (ТСЖВЯ).

⁷⁸ Słowo gwarowe *напороться* oznacza ‘наесться’. Podaję za БСНС: 602.

⁷⁹ Czasownik *набохаться* w gwarach smoleńskich ma znaczenie ‘наесться, напиться вволю, до отвала’ (ССГ).

о человеке, которого усиленно откармливают, раскармливают' (БСНС); *obeżreć się jak świnia* 'zjeść bardzo dużo, za dużo; przejeść się' (SFJPS)⁸⁰.

Zwierzęta mają zazwyczaj ustalone pory posiłków. Językowy obraz świnii w przestrzeni polszczyzny akcentuje, iż zwierzę to może jeść cały dzień: *świnia nie zna południa* 'o żarłoku' (NKP).

Przedstawiciele trzody przyjmują pokarm w sposób nieestetyczny, łapczywy, budzący odrazę. Porównywani są do nich ludzie, którym zdecydowanie brakuje kultury i ogłady: *есть (жрать 'груб.-прост.', лопать 'прост.') как свинья 'груб.-прост. том. презр. об алчно, торопливо и неопрятно поглощающем пищу человеке'* (БСНС); *есть (ляпать⁸¹ 'пск.') как поросенок 'морд. пск. шутил.-ирон. или неодобр. о жадно, неразборчиво, взахлеб и причмокивая, неаккуратно едящем что-л. человеке'* (БСНС); *żreć jak świnia* (RB); *jeść jak świnia (jak prosię)* 'jeść brzydko, niechlujnie, nieestetycznie, jeść bardzo dużo, nieelegancko, w sposób, który budzi niesmak' (PRSFSGM).

Pokarm stanowi dla świń źródło szczęścia. Podobnie jak w przypadku człowieka ograniczonego, ich życiowe zadowolenie wiąże się wyłącznie z dobrami materialnymi: *у кого-л. в чем-л. счастье, а у свиньи в корыте* 'o człowieku ograniczonym, думающем только о материальной выгоде' (СААПГ); *świnia nie chce długo żyć, tylko dobrze jeść i pić* 'iron. o ludziach, którzy lubią tylko uciechy życiowe' (NKP). Myśli o jedzeniu przesłaniają zwierzętom racjonalne działanie: są one tak bezmyślne, że nie pamiętają negatywnych konsekwencji swojego postępowania. Wyodrębnione konotacje 'bezmyślności', 'próżniactwa' znamienne są zarówno dla polszczyzny, jak i ruszczyzny: *не помнит свинья полена, а помнит, где поела* 'o człowieku, который не помнит о плохих последствиях своих поступков' (ТСЖВЯ); *jak się świnia w proso wsadzi, i kij na nią nie poradzi* (NKP). Świnia w języku rosyjskim zestawiana bywa ze skąpcem stale gromadzącym dobra materialne: *и сыта свинья, а все жрет, и богат мужик, а все копит* (БСРПос); *сыта свинья – все жрет, богат мужик, а все копит* 'o skąpom, жадном человеке' (БСРПос).

Pokarm świń i prosiąt jest brudny, niesmaczny i marnej jakości. Fakt ten nie stanowi jednak dla zwierząt najmniejszego problemu. W przestrzeniach semantycznych frazeologizmów obydwu języków aktualizują się konotacje 'ohydy', 'odrazy', 'wstrętu': *свинья не валяное не съест* 'употребляется в ситуации, когда что-л. съедобное роняется на пол' (БСРПос); *кормить кого-л. как свинью 'груб.-прост. давать кому-л. грубую, примитивную, неочищенную пищу (обычно – в грязной посуде, не убрав со стола)'* (БСНС); *натюрюкать⁸²*

⁸⁰ R. Tokarski swego czasu przypisał świnii cechę konotacyjną 'je dużo i łapczywie' (Tokarski 1988: 46).

⁸¹ Leksem *ляпать* w gwarach pskowskich ma znaczenie 'есть причмокивая' (СППП).

⁸² Gwarowy czasownik *натюрюкать* oznacza 'накрошить хлеб, овощи и т.п.' (СРНГ).

кому-л. чего-л. как пороссятам 'южн. урал. ирон. о приготовленной кое-как, не заботясь о вкусе пище' (БНЧС); *jeść świństwo* 'jeść coś niesmacznego, obrzydliwego' (SFJPS); *świńskie żarcie* 'jedzenie w szkolnej stołówce' (NSGU).

W językach słowiańskich zła jakość jedzenia lub duża jego ilość eksponowana jest za pomocą obrazu świni, która nie chce czegoś zjeść: *этого и свињи есть не станут* 'говорится об очень невкусной еде' (ИСРФ); *co za dużo – to i świni nie chcą* (SGGŻ); *czego nadto, to i świni nie chce* (DWKolb). Frazieologizmy te stawiają zwierzęta w nieco innym świetle i świadczą o pewnej ambiwalencji w sposobie ich postrzegania. Okazuje się, że trzoda ma jednak pewne wymagania co do jakości spożywanego jedzenia i granice określające jego ilość. Świni nie zje zepsutego czy bezwartościowego pokarmu. Paremie skłaniają do refleksji, iż o każde zwierzę w gospodarstwie należy umiejętnie dbać i traktować je z należyty szacunkiem. Trzeba wiedzieć, co i w jakich ilościach podsunąć mu do koryta. Tylko należyta troska o inwentarz będzie przynosić spodziewane skutki.

PORUSZANIE SIĘ

Obraz świni odzwierciedlony w języku utrwała jej powolny, niezgrabny sposób poruszania się. Do faktu tego nawiązuje co najmniej kilka polskich frazeologizmów o żartobliwym zabarwieniu: *świński klus* 'żart. trucht' (SFJPS); *biec (pobiec) świńskim truchtem* 'pot. bieć (pobiec) drobnymi kroczkami, truchcikiem' (WSFPWN); *świńskim pędem* 'powoli' (NKP). Część jednostek utrwalających sposób i tempo poruszania się zwierzęcia konotuje jego 'wścibstwo' i 'wszędobylstwo', o czym była mowa już wcześniej. Związki te podkreślają, iż świni jest nachalna, często wyrządza szkody, stara się dostać nawet tam, gdzie nie jest pożądana: *nie tak srogo świni nogo* 'grzeczniej, ostrożniej' (NKP); *свиная рожа везде вхожа* <не ждет приглашений> (ТСЖВЯ); *свиные только рыло (голову) просунуть, и вся пролезет* 'o bezzaстенчивом, некультурном, наглом человеке' (ТСЖВЯ); *не лезь со свиным рылом, да в калашный ряд* 'неуместно начать что-л., войти где-л.' (ТСЖВЯ). Niezgrabność ruchów świni akcentują frazeologizmy rosyjskie. „Они обычно – плод лукавого народного юмора, замешивающего соленый вымысел на пресной повседневной реальности”, jak zaznacza W. M. Mokijenko (Мокиенко 1986: 210–211): *когда свињи с поля будут шагом идти* 'диал. шутл. никогда' (БСРПог); *свиња на лыжах* 'жарг. мол. девушка, плохо катающаяся на роликовых коньках' (БСРПог).

FUNKCJONOWANIE ORGANIZMU

W przestrzeni ruszczyzny samiec świni ukazwany jest jako zwierzę zdrowe i silne, dorodne: *здоров как боров* 'об упитанном, сытом, откормленном человеке' (БСРС); *сильный как боров* 'том. об очень сильном человеке'

(БСРС). Tężyzna fizyczna znamienna jest także dla prosięcia: *хоть поросят об лоб бей кому-л.* ‘волгоград. шутл. о крепком, сильном, здоровом человеке’ (БСРПог); *шестимесячных поросят о лоб бить можно* ‘прост. шутл.-ирон. о крепком, здоровом человеке’ (БСРПог). Z drugiej jednak strony język rosyjski utrwała zgoła inny obraz młodej świni, która bywa chorowita i nieodporna na warunki pogodowe: *паршивому поросенку и в Петровки*⁸³ *мороз* (БСРПос); *паршивому поросенку и Петровки зима* (БСРПос); *паршивому поросенку середь лета мороз* (БСРПос); *шелудивому поросенку и в Петровки мороз* ‘перм. урал.’ (БСРПос); *шелудивый поросенок и в Петровки замерз* (БСРПос); *шелудивый поросенок и летом мерзнет* ‘кубан.’ (БСРПос); *гнилое порося и в Петровки зябнет* (БСРПос); *худое порося и в Петров пост озябло* (БСРПос); *паршивый поросенок и в Петровки зябнет* (БСРПос); *худое (шелудивое) порося и в Петровки зябнет* ‘тамб. слабый человек ни с какими жизненными проблемами не может справиться’ (БСРПос). Przytoczone przykłady ilustrują ambiwalentny stosunek do prosięcia w ruszczyźnie. Warstwa frazeologiczna utrwała z jednej strony cechy ‘prosię odznacza się dorodnością, tężyzną fizyczną, jest zdrowe i pełne sił witalnych’, z drugiej natomiast paremiologia zaznacza ‘niektóre prosięta są słabe fizycznie’. Tę niejednoznaczność można przypisać faktowi, iż w każdej klasie zwierząt, nawet wśród tych, którym powszechnie przypisuje się siłę i wytrzymałość fizyczną, znajdują się osobniki pod pewnymi względami ułomne. Z kolei jedno z przysłów polskich odnotowało okoliczność, iż prosięta urodzone w marcu należą do wczesnych i ze względu na panujące wówczas nie najlepsze warunki pogodowe otacza się je szczególną opieką: *matka dziecię karmi jak marcowe prosię* (DWKolb). Przedstawiony we frazeologii świat zwierząt jest „przełamanym” w krzywym zwierciadle światem *homo sapiens*, który przecież także jest niedoskonały.

Świnie hodowane są głównie ze względu na mięso, tłuszcz oraz skórę. Frazeologia utrwalila, że zwierzęta te stanowią dla człowieka przede wszystkim ważne źródło pożywienia: *была бы свинка, будет и мясо* ‘о взаимосвязанных вещах’ (БСРПос); *палить свинья – накормить семья* ‘свинья является источником еды’ (БСРПос); *кто та мори, крowy, шwинie, tego zawsze głód ominie* (PrzysPol); *kluć шwинie* ‘zabijać шwинie na mięсо’ (SGGK).

Ludzie spożywają wieprzowinę w różnej postaci, najczęściej pieką ją. Czynność ta odnotowana została w paremii, która uświadamia, iż nic na świecie nie jest wieczne, wszystko ma swój koniec, a za złe postępowanie zawsze trzeba płacić: *отхрюкала свинка, понесли ее жарить* ‘пришел конец чему-л.’ (БСРПос).

⁸³ O Pietrowkach czytamy: „Петровки – народная календарная дата (от 27 мая по 29 июня ст. ст.). Петров день – 12 июля” (БСРПос: 699). W tradycji katolickiej odpowiada wspomnianemu dniu 29 czerwca, kiedy to obchodzona jest uroczystość Świętych Apostołów Piotra i Pawła.

Obserwacja, iż podczas uboju zwierzęta silnie krwawią motywuje kilka rosyjskich związków komparatywnych: *зурдеть с кого-л. как с борова* 'брян. об сильно текущей, хлещущей крови' (БСНС); *кровь течет (брызжет, бьет) из кого-л. как из борова* 'прост. об обильном кровотечении у кого-л.' (БСНС); *истекать кровью как свинья под ножом* (JPZW).

PRZYPISYWANE CECHY CHARAKTERU

Świni generalnie przypisywane są wyłącznie przywary, a wspomniana wcześniej cecha niechlujstwa uzyskuje w przestrzeni języka rozszerzenie sekundarne, które semantycznie obejmuje „nieczystość” etyczno-moralną: *по-свински жить* – *свиньей прослыть* 'человека определяют его поступки' (БСРПос); *свинья свиньи свиноее* 'один хуже другого' (БСРПос); *люди строят, а свиньи роют* 'хорошие люди строят, а плохие разрушают' (БСРПос); *свиня кierda* 'z potępieniem o osobie, która nie przestrzega zasad wiejskiego kodeksu zachowań, a zwłaszcza nadużywa alkoholu' (SFGDR); *свиня сви́ни дуpé ślini* '1) *wulg.* to nie ja, ale ty jesteś godzien pogardy; 2) *wulg.* dranie zawsze się popierają w zмовіе' (WSFJP); *свиня wór drze i sama* <jeszcze> *kwiczy* 'nie dość, że nabroił, to jeszcze czegoś się dopomina' (WSFJP); *свиня сви́ниа by nie była, żeby сви́нства nie robiла* (NKP); *opowiadać sobie (pleść, mówić, wygadywać) сви́нства* 'pieprzne kawały, nieprzyzwoitości' (SFJPS); *narobić сви́нств* 'popęlnić czyn nieetyczny, łajdactwo, malwersację itp.' (SFJPS); *zrobić komuś сви́нство* 'pogard. wyrządzić komuś krzywdę, przykrość, zaszkodzić komuś, zachować się wobec kogoś nieuczciwie' (SPP); *po сви́нску postąpić (zachować się, żyć)* 'nieprzyzwoicie, nie po koleżeńsku' (SFJPS); *сви́нска godzina* 'żart. 1) chwila popędu płciowego u człowieka; 2) moment wyżywiania się człowieka w wulgaryzmach; w wymysłach, w używaniu nieprzyzwoitych wyrazów, w opowiadaniu tłustych anegdot' (SFJPS). J. Krzyżanowski przytacza nawet wulgarne przysłowie, będące reakcją na sposoby pozbywania się nadmiaru gazów przez człowieka: *сви́нско, ale zdrowo* (Krzyżanowski 1994, t. 2: 242).

Konotacje 'niegodziwości', 'braku kultury', 'podłości', 'chamstwa', jakie można odnieść do portretu zwierzęcia, ujawniają się także w warstwie leksykalnej obydwu języków słowiańskich: *сви́ниć* 'posp. postępować nieuczciwie, robić сви́нства' (SJPD); *сви́нски* 'pot. nieuczciwy, nikczemny, podły; zły, lichy' (SJPD); *сви́нство* 'czyn nieuczciwy, podły, godny pogardy; łajdactwo, szelmstwo, lotroństwo, niegodziwość' (SJPD); *свиня* 'z potępieniem o człowieku zachowującym się niewłaściwie, zwłaszcza o człowieku upijającym się' (SGO); *свиня* 'pogard. człowiek podły, zły, nikczemny' (SPP); *prosię* 'żart. człowiek podły, zły, nikczemny' (SPP); *wieprz* 'cham, grubianin, człowiek źle wychowany, prymitywny, pozbawiony skrupułów' (SPWS); *wieprzek* 'negatywne określenie osobnika bez zasad etycznych' (SGGSP); *свинство* 'разг. 1) о низменных привычках или невежестве,

бескультуре; 2) о непорядочном низком поступке, поведении; подлости, нечестности; 3) о чем-л. неприятном, вызывающем неудовольствие' (БАС); *свинский* '1) грязный, некультурный; 2) непорядочный, подлый' (БТСРЯ); *свинский* 'грубый, примитивный; невежественный, некультурный; непорядочный, низкий, подлый' (БАС); *поросенок* 'перен. разг. о непорядочном, неблагодарном человеке' (БАС); *поросенок* 'бран. о невоспитанном, невежливом человеке, юноше' (БТСРЯ); *свинья* 'перен. разг. бран. о человеке, незаслуженно сделавшем неприятность кому-нибудь, грубом, неблагодарном' (ТСРЯУ); *свинья* 'прост. бран. низкий, подлый человек; эгоист нахал' (СРБ); *свинья* '1) перен. разг. о человеке с низменными привычками, невежественном, некультурном; 2) перен. разг. о человеке, поступающем непорядочно, низко; о человеке неблагодарном' (БАС).

W płaszczyźnie frazeologicznej aktualizują się kojarzone ze zwierzętami konotacje 'braku przyzwoitości, kultury i ogłady'. Dotyczą one związków będących wyrazem bardzo negatywnego waloryzowania fauny: *plugawy jak świnia* (RB); *z kogoś wyszło prosię* 'ktoś zachował się w jakiejś sytuacji nieetycznie, niemoralnie' (SPP); *być (okazać się, zostać) świnia* 'posp. być niekoleżeńskim, postąpić nieetycznie' (SFJPS); *ty świnio!* 'obelż. o kimś podłym' (WSFJP); *nie bądź świnia* 'posp. zrób to, o co cię proszę, postąp uczciwie, okaż się pomocny' (WSFJP); *zachować się jak świnia (jak prosię 'euf.')* 'pot. postąpić nieetycznie, nieprzyzwoicie wobec kogoś, zwłaszcza wobec osoby bezbronnej lub takiej, której się coś zawdzięcza' (WSFPWN); *szła świnia przez zboże, nie rzekła „Szczęść Boże”* 'iron. o źle wychowanym przechodniu' (Kopaliński 2001: 424); *вести себя (поступать) как свинья* 'груб.-прост. о чем-л. неблагородном, предательском по отношению к другим поведении' (БСНС); *распоясаться как свинья* 'пск. пренебр. о человеке, небрежно и неаккуратно одетом, полуодетом и развалившемся где-л.' (БСНС). Zachowanie człowieka porównywanego z przedstawicielami trzody chlewnej uraga wszelkim zasadom etycznym i moralnym.

Język polski zaznacza ponadto, że osobie zestawionej ze świnia brakuje wrażliwości, poczucia estetyki: *niech świnia, gdy nie umie, na dudach nie gędzie* 'o człowieku gruboskórnym, który nie potrafi reagować na piękno' (NKP). Jest ona wyniosła i krzywdzi innych. Cechy te utrwalają obydwa analizowane języki słowiańskie: *nie dał Pan Bóg świni rogów bo by bodła* (WSFPWN); *gdyby była natura świni rogi dała, jeszcze by się jej krzywda bez skrzydeł widziała* (SMTK); *nie dał Pan Bóg świni rogów, bo by cały świat zaboroda* (PSWP); *wiedział Bóg, że świni rogów nie dał* (NKP); *nie dał Pan Bóg świni rogów, bo by cały świat wykula* (NKP); *wielka to mądrość bogów, że nie dali świni rogów* 'dobrze, że człowiek podły, udający ważniejszego, niż jest w rzeczywistości, nie ma władzy, bo mógłby wtedy kogoś skrzywdzić, komuś zaszkodzić' (PSWP); *daj świni róg, to cały ogród zorze* (NKP); *если бы свинье бычий рог да конское копыто, всех бы сжила со свету* (БСРПос); *кабы свинье бычий рог да конское копыто* (БСРПос); *кабы свинье рога – всех бы забодала* (БСРПос); *кабы свинье рога – всех бы со свету*

сжила (БСРПос); славен Бог, что не дал свинье рог (БСРПос); видел Бог, что не дал свинье рог (БСРПос); не дал Бог свинье рогов (рог), а бодущая была бы (БСРПос); не дал Бог свинье рогов, а была бы бодущая 'нельзя дать власть недостойному человеку' (БСРПос); не дай Бог – свинье рога, а мужику панство (БСРПос); не дай Бог свинье рога (рог), а мужику барства (БСРПос); не дай Бог мужику барство, а свинье рогов 'тот, кто получил богатство или власть, начинает свысока и несправедливо относится к таким, каким сам был, начинает злоупотреблять своим положением' (БСРПос); надулся как боров 'диал. презр. о спесивом, зазнавшемся человеке' (ЧРДФ); *пишаться*⁸⁴ как свинья в апельсинах 'кубан. ирон. о важничающем, чванящемся человеке' (БСНС). Z wymienionych jednostek można wydobyć podtekst moralizatorski, dotyczący ogólnego przekonania o tym, iż bycie człowiekiem oznacza bycie wrażliwym, sprawiedliwym, prostolinijnym, przyzwoitym i kulturalnym. Przypisanie świni tak wielu cech negatywnych świadczy o sposobie postrzegania jej przez człowieka: zwierzę jest gorsze od przedstawicieli gatunku *homo sapiens*, a jego cechy nie przystoją ludziom, stoją w rażącej sprzeczności z definicją człowieczeństwa.

Świnia symbolizuje także osobę dwulicową, która z pozoru nie wydaje się niebezpieczna, jednak w rzeczywistości ciągle szkodzi innym: *ponura свинка глубоко в земли рые 'o ludziach fałszywych i podstępnych'* (NKP); *понура (понура-рая) свинка глубоко корень роет* (БСРПос); *смирная свинка всегда толстый корень роет* (БСРПос); *тихая свинка – толстый корешек* (БСРПос); *свинья смирна, да мешки дерет* (БСРПос); *тихая свинья глыбже корень роет 'пск. o тихом, смирном с виду человеке, который способен на плохие поступки, делает пакости, гадости'* (БСРПос).

Przestrzeń językowa polszczyzny i ruszczyzny podkreśla, że grubiaństwo i nachalność, przypisywane człowiekowi zestawianemu ze swinią, nie znają granic: *позволь сви́ни грэ́ды, она́ хце́ wszę́ды* (NKP); *да́ць сви́ни заго́н, зехце́ са́лы о́город* (NKP); *як сви́нію́ под сто́л, то́ сви́ня на сто́л* (NKP); *позволь сви́ни под сто́л, она́ но́ги на сто́л* (NKP); *пу́сь сви́нію́ бру́зду, она́ ве́йдзе в грэ́ду* (NKP); *впу́сь сви́нію́ до ко́сьцо́ла, wraz na ołtarz wlezie* (NKP); *сви́ня i го́сьц nigdy nie ма́ю́ до́сь 'na chamsztwo nie ma rady'* (WSFJP); *ле́зье як сви́ня: дрэ́зьями го́ выпчнё́шь, то́ он окне́м вля́зи* (JPZW); *посади сви́ню за сто́л, <a> она́ i но́ги на сто́л 'дай głupemu, niewospitanemu, niebłagodarному человеку возможности, a он будет вести себя безобразно'* (БСРПос).

Poza tym w ruszczyźnie trzoda chlewna kojarzona bywa z takimi ludzkimi przywarami, jak tchórzostwo (*вести́ себя [поступа́ть] как трусли́вая сви́ня 'груб.-прост. презр. o чьём-л. крайне трусливом, предательском и эгоистичном поведении'* [БСНС]), lenistwo (*лени́вый как боро́в 'прост. презр. об очень ленивом, вялом, разжиревшем от безделья человеке'* [БСНС]), plotkarstwo

⁸⁴ Komponent werbalny *пишаться* posiada znaczenie 'важничать, чваниться'. Został on odnotowany przez W. P. Czalowa (Чалов 1982; podaje za БСНС: 602, 797).

(скажи свинье, свинья борову, а боров всему городу [БСРПос]; сказала свинья борову, а боров всему городу 'о распространяющихся слухах' [БСРПос]), nieuzasadniony upór (упрямый как свинья 'кубан. неодобр. об очень упрямом человеке' [БСНС]), niewdzięczność (быть неблагодарным как свинья [RB]; за- корми свинью – станет жаловаться, что бока отлежала 'на неблагодарного человека не угодишь, что бы хорошего не сделать, все будет не так' [БСРПос]; кабанская свинья 'ворон. бран. о грубом, неблагодарном человеке' [БСРПог]; свинья никогда не бывает довольна 'о человеке вечно недовольном, неблагодарном' [БСРПос]), brak honoru (свинья не знает чести 'о человеке, который не знает благородства, чести, благодарности' [БСРПос]), brak sumienia (свинья не боится креста, а боится песта 'не каждого человека можно воспитать божьим словом, не у каждого есть совесть' [БСРПос]). Świnia nie rozumie wagi modlitwy, związanej ze sferą duchowości i wartościami wyższymi: для дураков закон не писан, для свиньи молитва не дана 'что-л. не предназначено для кого-л.' (PoslRu). Prócz tego samiec świni przywołuje negatywne konotacje związane z 'posępnością', 'surowością'. Takie asocjacje wynikają zapewne z kontaktów człowieka ze zwierzęciem, które może zachowywać się w sposób nieprzewidywalny i atakować w najmniej oczekiwanym momencie. Wydaje się, iż w tle semantycznym przytoczonego poniżej komparatywu znajdują się także konotacje 'nieprzystępności', 'niezyczliwości', 'agresji' i to one wiążą znaczenie globalne związku z konotacją 'posępności'. Ktoś nieprzewidywalny, agresywny siłą rzeczy budzi negatywne uczucia i wydaje się być nieprzyjaźnie nastawiony wobec otoczenia: *хмылиться как боров 'иск. неодобр. глядеть на кого-л. свирепо, угрюмо' (БСНС)*.

Znamienną cechą sposobu życia trzody chlewnej jest jej upodobanie do wylegiwania się. Obraz motywujący frazeologizmy, które nawiązują do podjętego problemu, stał się metaforyczną podstawą charakterystyki człowieka leniwego i niestaranego, a nawet wulgarnie ubranego. Konotacje 'lenistwa' fundują znaczenie polskich i rosyjskich frazeologizmów o nacechowaniu pejoratywnym: *лежать как свинья 'пренебр. о человеке, небрежно и неаккуратно одетом, полуодетом или развалившемся где-л.' (СППП); лежать как свинишка⁸⁵ 'том. ирон. о лениво валяющемся где-л. человеке (БСНС); валяться как свинья 'грубо-прост. презр. об очень ленивом, любящем долго находиться в постели человеке' (БСНС); лежу как свинья в барлогу 'о ленивом человеке' (RB)*.

Do świni porównywany bywa człowiek pijany, który zachowuje się niewłaściwie, nie zna umiaru w ilości spożywanego alkoholu: *кто пьян напьется, тот свиньей обернется 'пьяный выглядит как свинья' (БСРПос); пьяная баба свиньям прибавя 'пьяная женщина похожа на свинью' (БСРПос)*. Frazeologizmy ukazują, jak postępuje człowiek nadużywający alkoholu: *валяться как свинья в канавы 'новг. презр. о пьяном, лежащем на земле' (БСНС)*. Określają także stopień upro-

⁸⁵ свинишка 'уничиж. свинья' (СРНГ).

jenia trunkami wyskokowymi: *напиться до поросячьего (свинячьего) визга* 'новг.' (МДИС); *нарезаться до поросячьего визгу* (ТСРСЕ); *бухой как свинья жарг. перм. неодобр.* о мертвецки пьяном человеке' (БСНС); *наклюкаться как свинья 'груб.-прост. неодобр. пск.* о напившемся до скотского состояния (обычно за чужой счет) человеке' (БСНС); *нализаться как свинья 'новг. презр.* о сильно напившемся человеке' (БСНС); *напиться (нажраться, налакаться) как свинья 'груб.-прост. том. неодобр.* о напившемся до крайней степени опьянения, скотского состояния' (БСНС); *нахрыстаться*⁸⁶ *как свинья 'кар. презр.* об абсолютно пьяном, напившемся до скотского состояния человеке' (БСНС); *пить как свинья 'том. презр.* о постоянно напившемся до скотского состояния человеке' (БСНС); *пьян (пьяный) как свинья 'груб.-прост. том. презр.* об абсолютно пьяном, напившемся до скотского состояния человеке' (БСНС); *нажраться что и свиньям негоже 'пск. неодобр.* о сильно пьющем, напивающемся до скотского состояния человеке' (БСНС); *пить как поросенок 'кар.* о сильно пьющем, напивающемся допьяна человеке' (БСНС); *пьян как поросенок <шелудивый> 'перм. презр.* о допьяна напившемся человеке' (БСНС); *uchlany jak wieprz* 'модно pijany' (PRSFGM); *nawalony jak prosię* 'bardzo pijany; pijany do nieprzytomności' (SRGŚP); *upić się (urznąć się, schlać się, spać się) jak świnia* 'bardzo się upić, być kompletnie pijanym i stracić kontrolę nad sobą' (SPP); *pijany (spity, uchlany, urżnięty) jak świnia* 'zupełnie pijany' (SPP). Ambiwalentny stosunek do obrazu pijactwa w języku polskim wyraża frazeologizm o żartobliwym zabarwieniu *trzeźwy jak świnia* 'zupełnie trzeźwy' (PSWP).

PRZYPISYWANA SPRAWNOŚĆ INTELEKTUALNA

Jedną z podstawowych cech przypisywanych świni w obydwu rozpatrywanych językach słowiańskich jest głupota: *по образу – как я, а по уму – свинья* 'уничижительная характеристика недалекого человека' (ТСЖВЯ); *мужик глуп, как свинья, а хитер, как черт* 'оценка человека' (БСНС); *мир силен как вода, а глуп как свинья 'урон.* народные сходки сильны, но не мудры' (БСНС); *глупи jak świnia* (JKOZR); *mądry jak świnia w magierce*⁸⁷ (RB); *uczył Marcin Marcina, a sam głupi jak świnia* 'radził głupi głupiemu' (СААПГ).

⁸⁶ Jak odnotowano w СРГК, gwarowy czasownik *нахрыстаться* znaczy 'напиться пьяным'.

⁸⁷ Rodzaj czapki o główce płaskiej, okrągłej lub kwadratowej bez daszka. Upowszechniła się ona w Polsce za czasów Stefana Batorego i stała się elementem polskiego stroju ludowego w różnych częściach kraju. Jej nazwa pochodzi od rzeczownika *Magyar* 'Węgry'. *Magierka* została wspomniana w przysłowiu *Koń turek, chłop mazurek, czapka magierka, szabla węgierka*, odnotowanym przez Salomona Rysińskiego, autora pierwszego zbioru przysłów polskich (*Przypowieści polskie*, 1618 r.).

Stare stoickie przysłowie *epicuri de grege porcus*, pochodzące z listu Horacego do Tybulla, ukazuje wieprza jako zwierzę skoncentrowane wyłącznie na sprawach przyziemnych: paremia *wieprzek z trzody Epikura* stanowi waloryzowaną bardzo negatywnie charakterystykę człowieka, który ugrzązł w grubym materializmie, w trywialnych uciechach zmysłowych (SMTK).

Trzoda chlewna w świetle danych językowych jest na tyle ograniczona, że nie potrafi właściwie ocenić tego, co piękne, dobre, związane z wartościami wyższymi, kojarzonymi w językowym obrazie świata z perłami oraz niebem: *где свинье на небо глядеть* (БСРПос); *где тому бывать, свинье <на> небо видать* (БСРПос); *далеко свинье на небо смотреть* (БСРПос); *не видать свинье неба* (БСРПос); *не досталось свинье на небо смотреть* (БСРПос); *не удастся свинье на небо смотреть* (БСРПос); *свинье на небо не глядеть* (БСРПос); *ему, как свинье, век на небо не глядеть* (СААПГ); *как свинье неба не видать, так и тебе не видать* (БСРПос); *не кажи свинье неба, а жонке города* 'nie нужно показывать человеку то, что может его избаловать и чего он не умеет правильно оценить' (БСРПос); *метать бисер перед свиньями* (БТСРЯ); *не мечите бисера перед свиньями, да не попрут его ногами* 'не тратьте слов с людьми, которые не могут или не хотят вас понять' (РМР); *дай свини перлę to ją połknie* (НКР); *зна się jak śwинia na perłach* (JPZW); *rzucать perły między wieprze* (SFJPS); *rzucать perły przed śwинie* 'dawać lub mówić komuś o tym, czego nie umie ocenić' (SFJPS).

Zgodnie z kosmicznym kodem kultury niebo symbolizuje dobro, szeroko pojętą czystość (Ковшова 2008: 65). Człowiek porównywany z trzodą nie jest w stanie dostrzec wymienionych wartości. Jego moralność oddala go od prawdy i uczciwości. Biblizm *метать бисер перед свиньями* pochodzi z Ewangelii wg św. Mateusza. Jego polskim odpowiednikiem jest jednostka *rzucать perły przed wieprze*. Słowo *бусер* przeszło do współczesnej ruszczyzny z cerkiewno-słowiańskiego tekstu *Biblii* i oznacza perłę – symbol rzeczy niezwykle cennej, wzniosłej, czystej. Perłę nazywano dawniej „rosą niebios” lub „łzami pięknych kobiet” (Kopaliński 1997: 44). Autorstwo frazeologizmu *rzucать perły przed wieprze* przypisywane jest Chrystusowi, który według przekazów biblijnych nauczał apostołów słowami: „Nie rzucajcie pereł przed wieprze, by ich przypadkiem nie podeптаły nogami i obróciwszy się nie rozszarpały was” (Ewangelia wg św. Mateusza 7: 6). Jednakże wymienione jednostki można interpretować także nieco inaczej, mianowicie – w kategoriach biologicznych. Cechą trzody chlewnej jest bowiem słaby wzrok. Z tych oczywistych względów nie jest ona w stanie dostrzec rzeczy tak niewielkiej jak perła. Budowa ciała ogranicza jej swobodne spoglądanie w górę. Można zatem przypuszczać, iż pierwotną podstawą motywacyjną przytoczonych frazeologizmów jest encyklopedyczny komponent znaczenia, który został wtórnie „podbudowany” tradycją kulturową, aby ostatecznie stać się nośnikiem negatywnego wartościowania świni, korelującego *notabene* z jej stereotypowym wizerunkiem.

Języki słowiańskie akcentują skrajną ignorancję i tępotę poszczególnych przedstawicieli trzody chlewnej: *понимать* (*разбираться, смыслить, знать вкус, знать толк*) в чем-л. как свинья в апельсинах 'прост. нижегор. ирон. или презр.' (БСНС); *разбираться* в чем-л. как свинья в колбасных обрезках 'кубан. ирон. или презр.' (БСНС); *свинья не знает в апельсинах вкусу* (БСРПос); *вязать как свинья в кибернетике* 'жарг. мол. шутил.-ирон. кто-л. в чем-л. абсолютно не разбирается, не умеет чего-л. правильно оценить' (БСНС); *понимать в чем-л. не больше, чем поросенок в апельсинах* 'прост. ирон. или презр.' (БСНС); *ктоś zna się na tym jak świnia na pieprzu* (RB); *ктоś zna się na tym jak świnia na gwiazdach* (*pogodzie, rogach, owsie, mydle*) 'nie zna się wcale, nie ma o czymś pojęcia' (JKOZR); *rozumieć się na czymś jak świnia na pietruszce* 'nie znać się, nie mieć o czymś pojęcia' (SRGŚP); *świnia poucza Minerwę*⁸⁸ 'ignorant poucza świadomego rzeczy' (SMTK). W głupim i bezpodstawnym zachowaniu ludzi porównywanych z trzodą wyraża się prymitywizm, nieokrzesanie, ubóstwo ducha: *загордилась свинья, что о барский двор почесалась* (БСРПос); *почесалась свинья о барский тын* 'глупый, посредственный гордится безосновательно чем-л.' (БСРПос); *надела свинья хомут и думает – лошадь* 'глупый, ограниченный человек получил внешние знаки отличия и слишком возгордился, стал слишком хорошо о себе думать' (БСРПос); *прийти в свинячий (пороссячий) восторг от чего-л.* 'прийти в излишнее возбуждение от восхищения чем-л.' (ТСРСЕ).

WYDZIELANE ZAPACHY

Świnia i knur prezentowane są w ruszczyźnie jako zwierzęta, które nieprzyjemnie pachną. Obraz ten opiera się na powszechnym stereotypie trzody znajdującej upodobanie w nieczystościach. W rezultacie metaforycznych rozszerzeń zwierzęta stają się charakterystyką człowieka budzącego odrazę nie tylko w sensie dosłownym (*во рту у кого-л. ровно свиньи спали* 'взят. неодобр. o тяжелом, неприятном запахе изо рта' [БСНС]), ale i w przenośni, dalekiego od moralności i etyki (*хрюк вонючий* 'грубо-прост. бран. o грязном, подлом, нечистоплотном [обычно – толстом] человеке' [СРБЛМ]).

WYDAWANE ODGŁOSY

Konotacje związane z odgłosami wydawanymi przez trzodę chlewną są liczne, generalnie negatywne i dotyczą obydwu języków słowiańskich. Frazeologizmy, które je „rejestrują”, mają silne zabarwienie ekspresywne i z reguły wyrażają dezaprobatę, pogardę. Znamienne są dla stylu potocznego.

⁸⁸ Stare łacińskie przysłowie *Sus Minervam docet*, w którym wymieniona jest Minerva – bogini mądrości, literatury i sztuki w mitologii rzymskiej.

Charakterystyczną cechą świni, prosięcia i wieprza, którą utrwała rosyjska przestrzeń językowa, jest nieustanne chrząkanie, chrupkanie, kwiczenie: *визжать* (*завизжать*) *как свинья* ‘прост. неодобр. о чьем-л. пронзительном, неприятно резком визге’ (БСНС); *рюхатъ*⁸⁹ *как свинья* ‘вят. неодобр.’ (БСНС); *рюхчетъ*⁹⁰ *как свинья* ‘брян. неодобр. о человеке, издающем звуки, которые напоминают свиное хрюканье’ (БСНС); *хрюкать* (*крякать* ‘арх.’) *как свинья* ‘неодобр. о человеке, издающем звуки, напоминающие хрюканье свиньи’ (БСНС); *визжать* *как боров* ‘прост. неодобр. о пронзительно, истошно и громко визжащем человеке’ (БСНС); *поросенок только на блюде не хрюкает* ‘нужны радикальные меры, чтобы изменить привычки человека’ (БСРПос); *визжать* *как поросенок* (*поросенком*) ‘неодобр. о чьем-л. пронзительно, громком, истошном (от боли, возбуждения или восторга) крике’ (БСНС); *скугорить*⁹¹ *как поросенок* ‘брян. неодобр. об очень громко, пронзительно визжащем человеке’ (БСНС); *вицать*⁹² *как пороса в мешку* ‘кубан. неодобр. о громком, истошном крике, визге; о чьем-л. визгливом голосе’ (БСНС).

Odgłosy trzody należą do nieprzyjemnych i bardzo głośnych. U podłoża ich oceny leży ludzka percepcja zmysłowa, zgodnie z którą odgłosy te odbierane są jako niemiłe dla ludzkiego ucha, nazbyt głośne, a przez to odpychające: *już-ci nie swinia dla ucha* ‘o nieprzyjemnych dźwiękach’ (SJPL); *голос у кого-л. как у поросенка в мороз* ‘кубан. ирон. о чьем-л. пронзительно, неприятном голосе’ (БСНС); *как ни надседайся, а доброй свиньи не переголосишь* ‘как бы ты не старался, лучше хорошего не станешь’ (БСРПос); *до поросячьего визга* (*визгу*) (*в поросячий визг*) ‘груб. презр. разг.-сниж. в высшей степени, до предела, до крайнего состояния (напиться)’ (БСРПЭР).

Chrząkanie świni porównywane bywa do mowy człowieka nietrzeźwego, który wysławia się w sposób nielogiczny, a artykułowane przez niego dźwięki są niewyraźne: *пойми пьяного речи, поймешь и свиное хрюканье* ‘o нелогичной, хаотичной речи пьяного’ (ТСЖВЯ). Również w języku polskim odgłosy świni kojarzone są z niezrozumiałym wysławianiem się: *bulczeć jak swinia w potyjach* ‘mówić niewyraźnie, niezrozumiale; bełkotać’ (SRGŚP).

Trzoda chlewna utożsamia absolutny brak kultury i ogłady, wulgarność. Dany sposób postrzegania zwierząt znajduje odzwierciedlenie w rosyjskich frazeologizmach, nawiązujących do obserwacji świni przyjmującej pokarm. Rozlegające się podczas tej czynności dźwięki porównywane są z odgłosami człowieka głośno zachowującego się przy stole: *тьмякать* (*затъмякать*) *как (что) свинья* <сущая>

⁸⁹ Słowo gwarowe *рюхатъ* znaczy ‘хрюкать’ (СРНГ).

⁹⁰ W СРНГ odnotowany jest leksem *рюхчетъ* w znaczeniu ‘хрюкать’.

⁹¹ Zgodnie z ustaleniami S. A. Bojcowa czasownik *скугорить* w gwarach oznacza ‘визжать’ (Бойцов 1986; podaje za СРНС: 527, 783).

⁹² Czasownik gwarowy *вицать*, znaczący ‘визжать’ został utrwalony w opracowaniu W. P. Człowa (Чалов 1982; podaje za БСНС: 528, 797).

‘пск. презр. о громко чавкающем за столом человеке’ (БСНС); *варызгивать*⁹³ (*варызгать*) как свињя ‘селигер. презр. о шумно, с чавканьем поглощающем пищу человеке’ (БСНС); *чавкать* как свињя ‘груб.-прост. брян. смол. презр. о громко, смачно чавкающем при алчном поглощении пищи невоспитанном человеке’ (БСНС); *чамкать*⁹⁴ (*щамкать*) как свињя (*поросята*) ‘ср.-урал. презр.’ (БСНС); *чмакать*⁹⁵ <зубами> как свињя ‘алт. презр.’ (БСНС). W świetle norm zachowania, przyjętych w słowiańskich kręgach kulturowych, posiłki powinno spożywać się w ciszy, a co za tym idzie, estetycznie i elegancko.

Zarówno w polszczyźnie, jak i w ruszczyźnie z dźwiękami wydawanymi przez świnię porównywane bywa chrapanie: *хранеть как боров* ‘прост. неодобр. 1) о чьем-л. громком, неприятном храпе; 2) о чьем-л. очень крепком, безмятежном и беспробудном (от сытости, довольства) сне’ (БСНС); *храпаć jak świnia* ‘wydawać w czasie snu charkotliwe, świszczące dźwięki’ (RB).

Dane języka rosyjskiego podkreślają, że dużo wazący samiec świni oddycha ciężko. Podobne odgłosy wydobywają się z ust osoby otyłej lub pijanej. Obserwację tę utrwalają porównania: *сопеть (пыхтеть, тяжело дышать) как толстый боров* ‘прост. неодобр. о тяжело, натужно и шумно дышащем, пыхтящем, сопящем (от тучности) человеке’ (БСНС); *сопеть как охренелый*⁹⁶ *боров* ‘вульг.-прост. неодобр. о шумно сопящем, пыхтящем человеке (особенно пьяном)’ (БСНС).

Szczególnie głośno zachowują się zwierzęta w chwili zagrożenia, w sytuacji niebezpiecznej i niekomfortowej. Prawidłowość tę sygnalizują polskie i rosyjskie komparacje: *кричат как резанный поросенок* (БСНС); *визжать как недорезанный поросенок* ‘прост. об очень громко, пронзительно кричащем человеке’ (RB); *визжать как поросенок (поросенком), когда его режут* ‘неодобр. о чьем-л. пронзительном, громком, истошном (от боли, возбуждения или восторга) крике’ (БСНС); *вищать как пороса в мешку* ‘кубан. неодобр. о громком, истошном крике, визге; о чьем-л. визгливом голосе’ (БСНС); *квичець як зарзыпане просіє* ‘pot. издавать гłośne, wysokie, nieartykułowane okrzyki, odgłosy, zwykle ze strachu, z bólu’ (PSWP); *крзичець як świnia w płocie* (RB).

SPOSÓB I MIEJSCE ŻYCIA

Pomieszczeniem gospodarskim, w którym trzyma się świnię, jest chlew. Frazeologizmy utrwalające ten fakt podkreślają, iż w języku rosyjskim dodatnio waloryzowane jest wyczucie sytuacji, skromność: *знай, свинка, свой хлевок!* ‘знай

⁹³ Czasownik gwarowy *варызгивать* oznacza ‘чавкать; хлюпать’. Podaję za БСНС.

⁹⁴ Czasownik gwarowy *чамкать* znaczy ‘громко жевать, причмокивая’. Podaję za БСНС.

⁹⁵ Słowo gwarowe: *чмакать* ‘громко жевать, причмокивая’ (СРГА).

⁹⁶ Por. przypis 15 na s. 55.

свое место, не заносись, не высовывайся' (БСРПос); каждой свинье особый хлевок 'каждому предназначено что-то другое' (БСРПос); *знай, свинья, свою закуту*⁹⁷ 'знай свое место, ве́ди себя соответственно своему положению' (БСРПос).

Polskie paremie, będące przenośnią ostrej wymiany zdań, utrwalają z kolei okoliczność, iż pokarm nakłada się zwierzętom do koryta: *jak świni do koryta* 'zwymyślać kogoś stekiem wyzwisk' (NKP); *nagadać* (*nawrzucać, nawymyślać*) *komuś jak świni w koryto* 'posp. obrzucić kogoś wyzwiskami' (WSFJP).

W obydwu językach słowiańskich koryto jest metaforą dostatku, dochodu, do którego ludzie dążą za wszelką cenę i bez względu na okoliczności. Frazeologizmy podkreślają, iż człowiek zabiega o dostęp do źródła przywilejów tak samo, jak świnia o lepsze miejsce przy korycie: *как свинья к корыту лезет* (ТСЖВЯ); *было бы корыто, <a> свиньи найдутся (будут)* (СААПГ); *было б корытице да было б в корытице, а свиньи найдутся* (ТСЖВЯ); *было бы в корыте, а свиньи найдутся* 'если есть чем воспользоваться, всегда найдутся желающие' (РМР); *привалить к чему-л. как свинья к корыту* 'народн. ирон. о человеке-приспособленце, вцепившемся в какое-л. доходное, выгодное место' (БСНС); *pchać się jak świnia do koryta* 'walczyć o zdobycie czegoś za wszelką cenę, wszystkimi sposobami' (PSWP); *nie trzeba świni do koryta prosić, sama se drogę znajdzie* 'o ludziach pozbawionych skrupułów, bezczelnych' (NKP); *ciśniesz się ku misce jak świni do koryta* (MSGGB); *świnie zmienili, ale koryto zostało to samo* 'mimo zmiany władz sytuacja wciąż jest taka sama i każdy myśli wyłącznie o swoim własnym dobru' (WSFJP).

Obraz napełnionego jadłem koryta łączy się we frazeologii rosyjskiej z ideą szczęścia, które, jak wykazały dotychczasowe analizy, kojarzy się świni wyłącznie z pokarmem: *у кого-л. в чем-л. счастье, а у свиньи в корыте* 'о человеке ограниченном, думающем только о материальной выгоде' (СААПГ).

Wypas trzody chlewnej w Polsce nie jest dziś praktykowany i ma raczej charakter incydentalny. Poprzez nawiązania do czynności opieki nad zwierzętami mówi się głównie o relacjach międzyludzkich: *pasać z kimś świni* 'posp. być z kimś w poufałych stosunkach, znać kogoś dobrze' (SFJPS); *nie pasać z kimś świń* 'posp. nie znać kogoś zupełnie, być dla kogoś obcym' (SFJPS); *czyś ty ze mną świnię pasł* (NKP); *świń z tobą nie pasalem (pasłem)* 'zwrot do kogoś, kto za bardzo się spoufała, zwraca się do kogoś na ty, zamiast używać formuł oficjalnych' (PSWP). Polszczyzna utrwała fakt, że pełnienie roli pasterza trzody nie wymaga specjalnych umiejętności i wiedzy: *świnie powinien paść* 'o kimś nierozgarniętym, głupim' (SFJPS). Wymieniony związek podkreśla niewielki potencjał intelektualny osoby, która zajmuje się wypasem zwierząt. Idiom odwołuje się do obrazu biblijnego syna marnotrawnego, z którego uczyniono świniopasa, symbol

⁹⁷ *закуток* 'укромное место, уголок' (БТСРЯ).

absolutnej degradacji moralno-etycznej (por.: Cooper 1998: 270). Negatywne konotacje z opiekunem trzody przywołuje także inne polskie przysłowie: *uczył Marcin Marcina, a sam głupi jak świnia* ‘radził głupi głupiemu’ (СААПГ). J. Krzyżanowski proponuje odnieść powstanie paremii do XVIII w., „gdy szkół było sporo, a w każdej z nich prawiono: Kto nie umiał po łacinie, ten musiał paść świnie” (Krzyżanowski 1974, t. I: 291). W ten sposób jasno określano predyspozycje intelektualne pasterzy trzody chlewnej.

Miejsce, gdzie przetrzymywane bywają świnie, kojarzone jest z brakiem czystości i porządku w obydwu językach słowiańskich: *у свиньи как хочешь, а в гостях – как велят* ‘в гостях надо вести себя соответственно, так как приятно хозяевам’ (БСРПос); *на постели у кого-л. мерлоз*⁹⁸ *как у свиней* ‘с мол. неодобр. о чьей-л. неубранной, грязной постели’ (БСНС); *после гостей как после свиней* ‘урал. шутл. после ухода гостей всегда остается большой беспорядок, необходима основательная уборка’ (БСНС); *жить как свиньи в сажу*⁹⁹ ‘кубан. презр. о грязно, нечистоплотно, в неприбранном доме живущих людях’ (БСНС); *пойти (отойти) как свинья от корыта* ‘пск. неодобр. о людях, которые невежливо уходят из-за стола после еды (не помогают убирать со стола, оставив большой беспорядок, не поблагодарив и т.п.)’ (БСНС); *спать как поросятки* ‘шутл. о спящих в не очень удобном и неприбранном помещении детей’ (БСНС); *brudu jak u wieprza* ‘gdzieś, gdzie wszystko jest pokryte brudem’ (JKOZR); *odejść <od stołu> jak świnia od koryta* ‘odejść od stołu po posiłku bez podziękowania; także: nie sprząając po sobie’ (PSWP); *brudno, jak u świń* ‘o miejscu, gdzie jest bardzo brudno’ (JKOZR); *świństwo nie gospodarstwo* ‘złotliwie o gospodarstwie zaniedbanym i biednym’ (JKOZR); *u świni w chlewku ładniej niż u niej w izbie* ‘o bardzo brudnym miejscu’ (NKP); *żyje jak świnia* ‘żyje w bałaganie i brudzie’ (RB). Zarówno polskie, jak i rosyjskie multiwerbizmy podkreślają, że świnie żyją w brudzie, a ludzie do nich porównywani nie przestrzegają podstawowych zasad higieny i kultury osobistej. Prosięta ruszczyzna przyrównuje do śpiących w bałaganie dzieci.

RELACJE I KONTAKTY Z CZŁOWIEKIEM

Świnię w języku polskim zwykło się ukazywać jako „przedmiot” wymiany handlowej. Ruszczyzna podkreśla, że prosię bywa także „przedmiotem” kradzieży. Fakty te dowodzą, iż człowiek pragnie w swoim inwentarzu posiadać trzodę chlewną i zabiega o nią: *wielkie świnie kupują kupcy, a małe głupcy* ‘zasada kupowa-

⁹⁸ W gwarach smoleńskich *мерлоз* oznacza ‘берлогы’ (ССГ).

⁹⁹ Jak zaświadczały materiały W. P. Czałowa, *саж* w gwarach rosyjskich oznacza ‘хлев, свинарник’ (Чалов 1982; podaję za БСНС).

nia dóбр cenniejszych' (NKP); *краденое порося <и> в ушах визжит* 'пск. смол. кто совершил плохой поступок, тот во всем видит напоминание об этом' (БСРПос); *кто поросенка украл, у того в ушах верещит* (БСРПос); *кто поросенка украл, у того завсегда в ушах визг* (БСРПос).

Frazeologizmy utrwalają prawidłowość, że jeśli ludzie chcą mieć pożytek ze zwierząt, muszą o nie zadbać: *tluc dla świń* 'ubijać ziemniaki z otrębami dla świń' (SGGK); *nie miała baba kłopotu, kupiła sobie prosię* 'człowiek sam narobił sobie problemów' (PSWP); *не было у бабы хлопот, так купила порося* (РМР); *не гляди свинье в рожу, а корми свинью рожей* 'не надо долго думать, рассуждать, а делать' (БСРПос); *не накопит свинка сала, если корму дают мало* 'дело не пойдет, если не вкладывать в него усилий' (БСРПос); *посади свинью в рожь, дадут грош* 'свиней необходимо кормить, если хочется получать за них деньги' (ЖРНПП); *посади поросенка на рожь, он и будет хорош* (БСРПос); *купи поросенка в грош да посади в рожь – и будет хорош* 'купи поросенка за небольшие деньги, корми его и он станет хорошим хряком' (БСРПос).

Czynności związane z karmieniem zwierząt nie są zbyt skomplikowane i w językowym obrazie świata stanowią metaforę predyspozycji intelektualnych człowieka oraz jego umiejętności gospodarskich: *на трех свиней корму не разделит* 'про глупого, бестолкового человека' (БСРПос); *свиней не накормит* 'сиб. пренебр. о нерадивой хозяйке' (БСРПог); *свиньям щей не разольет* 'презр. о неумелой, нерадивой хозяйке' (СРГС); *двум свиньям пойло не разольет кто-л.* 'о неумелой хозяйке' (СРНГ). Obraz osoby dbającej o świnię konotuje jej 'tępotę' i 'niezaradność'.

Paremie słowiańskie podkreślają zgubne upodobanie świń do przebywania w ogrodzie i odżywiania się hodowanymi przez człowieka warzywami: *świnia w ogrodzie, koza w sadzie, prostak w radzie – niepożytek* (NKP); *daleko paść świnię od ogrodu* 'strzeż się okazji od złego' (NKP); *плакалась свинья, что-де огородники хлеб отбивают* 'человек не прав, а еще жалуется' (БСРПос); *пошла свинья в огородники: на морковь, на репу, на белу капусту* 'предоставили человеку возможность иметь дело с его слабостью' (БСРПос); *просился волк в пастухи, а свинья в огородники* 'человек, чьи пороки, слабости связаны с конкретным делом, претендует на то, чтобы этим делом заняться' (БСРПос); *не быть медведю стадоводником, а свинье огородником* 'кто-л. к чему-л. не годится' (РМР); *свинья в саду не огородник, волк овечкам не пастух* (БСРПос); *худо, когда волк в пастухах живет, лиса – в птичниках, свинья – в огородниках* 'плохие результаты, если человеку предоставится возможность развивать его слабости, пороки' (ЭНМ); *волк – не пастух, свинья – не огородник* (БСРПос); *оборотнем медведь, волк пастухом, а свинья огородником не бывают* (БСРПос). Za wszelkie poczynione w ogrodzie szkody zwierzę bywa surowo karane: *свинье в огороде одна честь: полено* 'если человек вредит, то его наказывают' (БСРПос); *отвадилась свинья в огород лазить, когда рогатку надели* 'плохие поступки прекратились, когда приняли меры' (БСРПос). Ograniczenie umysłowe świni

nie pozwala jej jednak wyciągnąć wniosków adekwatnych do sytuacji: *не помнит свинья полена, а помнит, где поела* 'человек не помнит о плохих последствиях своих поступков' (БСРПос).

Świnie szkodzą człowiekowi nie tylko w ogrodzie. Ich skłonność do wszędobylstwa (*свинья рожа везде вхожа* [БСРПос]) sprawia, iż pojawiają się one często nawet tam, gdzie nie są mile widziane: *когда изба без запору, и свинья в ней бродит* 'нужно следить за имуществом, домом, в противном случае чужие люди могут навредить' (БСРПос). Obraz ten konotuje 'nachalność', 'bezczelność' i koresponduje z jednostkami omówionymi już wcześniej.

Jako zwierzęta kojarzone z brudem (*за свинкой не находишься с шириной* 'свинью не отчистишь и не умоешь никогда' [БСРПос]), niechlujne (*ходить <грязный> как свинья* 'урк. неодобр. об очень грязном, испачкавшемся человеке' [БСРС]), wręcz budzące wstręt z uwagi na nieprzyjemny zapach (*во рту у кого-л. ровно свиньи спали* 'вят. неодобр. о тяжелом, неприятном запахе изо рта' [БСНС]), przedstawiciele trzody chlewnej budzą w ludziach wyłącznie negatywne odczucia. Wiecznie niezadowolone (*закорми свинью – станет жаловаться, что бока отлежала* 'на неблагодарного человека не угодишь, что бы хорошего ты не сделал, все будет не так' [БСРПос]; *свинья никогда не бывает довольна* 'о человеке вечно недовольном, неблагодарном' [СППП]), niegodziwe (*не дал Бог свинье рогов, а была бы бодущая* 'нельзя дать власть недостойному человеку' [РМР]; *свинья не знает чести* 'о человеке, который не знает благородства, чести, благодарности' [БСРПос]), o nikłych predyspozycjach intelektualnych (*разбираться в чем-л. как свинья в колбасных обрезках* [БСНС]; *понимать как свинья в апельсинах* [БСНС]; *вязать как свинья в кибернетике* [БСРРЭР]; *понимать не больше, чем поросенок в апельсинах* 'о чьем-л. абсолютном nieznanii, непонимании чего-л. или примитивном представлении о чем-л.; о чьем-л. крайнем невежестве' [БСНС]) i wredne (*понура свинка* 'глубок корень роет' 'с виду смиренный человек делает какую-л. крупную гадость' [БСРПос]) świnie stają się synonimem braku kultury (*посади свинью за стол, <a> она и ноги на стол* 'дай глупому, невоспитанному, неблагодарному człowiekowi możliwości, a он будет везти себя безобразно' [БСРПос]) i symbolem najgorszych instynktów (*не дай Бог мужику барство, а свинье рогов* 'tот, кто получил bogatstwo или власть, начинает свысока и несправедливо относиться к таким, каким сам был, начинает злоупотреблять своим положением' [РМР]; *свинья свиньей* 'прост. презр. о грубом, наглom, грязном и невежественном человеке' [СРБ]). Skutkiem tego trzoda traktowana bywa przez człowieka nieprzychylnie i z lekceważeniem: *исчухлеть*¹⁰⁰ *кого-л. как свинью* 'вят. очень сильно изругать, разбранить кого-л.' (БСНС); *obrzucать kogoś wieprzem* 'wulg. obrzucać kogoś mięsem, wymyślać komuś' (PRSFGM); *zdechł jak świnia* 'umarł

¹⁰⁰ W СРНГ odnotowano, że czasownik *исчухлеть* oznacza 'изругать'.

w nędzy i zapomnieniu' (RB); *żył jak świnia, zdechł jak pies* 'żył podle i umarł stosownie do życia' (JPZW); *tak się w niej kocha jak w parszywej świni* 'nienawidzi ją' (RB); *na kas go tu świnia niesie* (SGGŻN); *dał mu świński transport* 'wygonił go, wyrzucił' (NKP). Frazeologizmy podkreślają, że trzody nikt nie szanuje, poniża ją i odnosi się do niej z pogardą. Przejawem tego może być językowy obraz opluwanego zwierzęcia, które nawet w takiej sytuacji nie potrafi zachować się godnie. Może to być dodatkowo odbierane przez człowieka z wyjątkową nieżyczliwością: *świni pluć w gębę, a ona mówi, że deszcz leje* 'ktoś jest tak bezczelny, iż nie przejmuje się swoim wulgarnym zachowaniem nawet wtedy, gdy w nieprzyjemny sposób wytykają mu to inni' (JKOZR); *как свинья оплевали (оплевавши) кого-л.* 'пск. шутил.-ирон. или презр. о чьем-л. жалком, замусоленном, очень неопрятном и неухоженном виде' (БСНС). Szczególnie okrutny sposób obchodzenia się człowieka ze zwierzętami ilustrują frazeologizmy: *jechać świńską krzywdą* 'okładać kogoś kijem' (STGP); *świni raz dać* 'uderzyć' (DWKolb); *бить (прать¹⁰¹) как поросенка кого-л.* 'пск. о сильном избиении, битье кого-л.' (БСНС); *бить (бивать) кого-л. как свинью* 'устар. груб.-прост. о жестоких, сильных побоях, наносимых кому-л.' (БСНС).

Pogardliwy stosunek człowieka do świń eksponują także związki wykrzykownikowe, silnie nacechowane emocjonalnie, mające znaczenie wypraszania kogoś z jakiegoś miejsca. Są one oparte na negatywnych asocjacjach związanych z trzodą, do której odsyła się osobę niepożądaną, podobną – w ocenie nadawcy – właśnie do świń: *<ну тебя (вас, его и т.д.)> к свиньям <собачьим>!* 'прост. бран. пожелание кому-л. убираться, желание отделяться, избавиться от кого-л., чего-л. (обычно надоедающего, досаждающего)' (СРБЛ); *посылать (послать) к свиньям <собачьим> кого-л.* 'прост. приказывать кому-л. убираться, больше не приставать, не беспокоить и т.п.' (СРБЛ); *ступай к свиньям на пасеку!* 'бран. восклицание, выражающее гнев, негодование, возмущение' (БСРПог).

Trzoda w obydwu branych tu pod uwagę językach zestawiana jest z pewnymi przedmiotami, ukazującymi jej status wśród pozostałych zwierząt hodowlanych. Powstałe obrazy budzą kpinę i akcentują niższy status świni, która bez względu na okoliczności nigdy nie będzie postrzegana i traktowana jak chociażby koń. Język podkreśla ponadto, że zwierzę nie jest godne używać rzeczy kojarzonych z człowiekiem i dłań przeznaczonych, co należy odczytywać jako przejaw antropocentryzmu frazeologii animalistycznej. Ekspresywność przytoczonych poniżej związków osiągnęta bywa każdorazowo poprzez zestawienie wzajemnie wykluczających się zjawisk, które w rzeczywistości nie mogłyby zaistnieć: *на свинью хоть седло надень – все конем не будет* (БСРПос); *надень на свинью седло, все равно конем не станет* (БСРПос); *как свинью в кафтан ни ряди, она свиньей и останется* 'никакие внешние изменения не изменят натуры человека' (БСРПос); *надела*

¹⁰¹ W gwarach pskowskich leksem *прать* oznacza 'бить' (СППП).

свинья хомут и думает – лошадь ‘глупый, ограниченный человек получил внешние знаки отличия и слишком возгордился, стал слишком хорошо о себе думать’ (БСРПос); *надеть на свинью хомут* ‘народн. ирон. о нелепом, бесполезном поступке человека, стремящегося помочь кому-л.’ (БСРПог); *кому-л. в чем-л. как свинье в хомуте* ‘кубан. ирон. об одежде, крайне не подходящей кому-л.’ (БСНС); *нужен (нужно) кому-л. как свинье азбука* ‘народн. ирон.’ (БСНС); *нужен (нужно) кому-л. как свинье колодка* ‘народн. ирон.’ (БСНС); *нужен как свинье седло* ‘народн. ирон. о чем-л. абсолютно ненужном, неподходящем’ (БСНС); *пристанет (идет) кому-л. что-л. как свинье чепчик* ‘олон. ирон. о чем-л. совершенно не подходящем, не идущем кому-л.’ (БСНС); *идти кому-л. как свинье бусы* ‘печор. ирон. о чем-л., что кому-л. совершенно не к лицу, не подходит’ (БСНС); *przystąpił jak siodło do świni* (JPZW); *dowcipny jak świnia w kalesonach* ‘o osobie, której nie udało się dowcip’ (NSGU); *wygląda jak świnia w pólzorku* ‘o dziwacznie ubranym’ (СААПГ); *coś pasuje komuś jak świni chomąto* (JKOZR); *coś pasuje komuś jak świni siodło* (JKOZR); *coś pasuje komuś jak świni kokardka* (JKOZR); *coś pasuje komuś jak świni krawat* (JKOZR); *coś pasuje komuś jak świni welon* (JKOZR); *coś pasuje komuś jak świni kalosze (trampki)* (JKOZR); *coś pasuje komuś jak świni czepiec* (SRGŚP); *coś pasuje komuś jak świni dzwonek* (SRGŚP); *coś pasuje komuś jak świni kamizelka* (JKOZR); *coś pasuje do czegoś jak świnia do karety* ‘w ogóle nie pasuje’ (JKOZR).

RELACJE MIĘDZY ZWIERZĘTAMI

W obydwu językach słowiańskich świnia oceniana jest gorzej od konia, gęsi, bobra. Fakt ten można interpretować w następujący sposób: koń, jako zwierzę silne i wytrzymałe, jest niezwykle użyteczny w gospodarstwie i pomocny człowiekowi, cieszy się powszechnym szacunkiem ludzi, towarzyszy im w różnych sytuacjach; gęś, mimo szeregu przypisywanych jej stereotypowo przywar, kojarzy się z czystością i ładnym wyglądem; bóbr posiada cenne futerko, które można wykorzystywać do produkcji ubrań. Świnia natomiast stale bywa brudna, szkodzi człowiekowi, a jej jedyną zaletą jest posiadanie wartościowego mięsa: *далеко свинье до коня* ‘o людях, которые не ровня, не пара’ (БСРПос); *свинье коню и рылом под хвост не достать* (БСРПос); *свинью с конем не четают* (БСРПос); *не четаются свинья с конем* (БСРПос); *przyrównała się świnia do konia* (NKP); *пришла свинья к коню и говорит: и ноги кривые, и шерсть не гладка* ‘o критике человека, который на самом деле намного лучше других’ (БСРПос); *со ко́нь, то не świnia* ‘o wartościach wyższych i niższych’ (KPP); *свинье гусь не ровня* (БСРПос); *гусь свинье не товарищ* ‘разных по своей природе, характеру или общественному положению людей ничто не может объединить, о том, кто не ровня кому’ (БСРПос); *убил свинью замест бобра* ‘ирон. неудача, ошибка’ (PMP). Niższą rangę świni w relacji konia podkreślają także komparatywy, w których przedstawicielka trzody zestawiana bywa z nietypowymi dla niej atry-

butami. Obrazy te budzą śmiech i stanowią charakterystykę osoby dziwacznie ubranej: *кому-л. в чем-л. как свинье в хомуте* ‘кубан. ирон. об одежде, крайне не подходящей кому-л.’ (БСНЧ); *wygląda jak świnia w chomacie* (JPZW); *wygląda jak świnia w półszorku* (JPZW); *wygląda jak świnia w siodle* (JPZW). Popularne w polszczyźnie porównanie *rozmawiać jak gęś z prosięciem* ‘rozmawiać z kimś, nie rozumiejąc się nawzajem’ (USJP) w pewnym stopniu odpowiada wizji świata fauny, jaka została utrwalona w języku rosyjskim. Zbieżne jest postrzeganie gęsi i prosięcia jako symboli dwóch osób, które ze względu na dzielące ich różnice nie mogą dojść do porozumienia.

W polszczyźnie świnia jest wartościowana wyżej jedynie od kozy, co z kolei można tłumaczyć większą użytecznością wieprzowiny niż kozłiny: trzoda daje bowiem więcej mięsa niż rogacizna, jej hodowla, szczególnie w Polsce, jest niewątpliwie bardzo rozpowszechniona: *co świnia, to nie koza* ‘o wartościach wyższych i niższych’ (NKP).

Przestrzeń językowa ruszczyzny wskazuje, że wrogiem świni jest wilk, jednak może on zostać przez przedstawicielkę trzody chlewnej pokonany: *чужая свинья да в чужом огороде – волк ее режь и с огородом-то!* ‘чужие дела нас не интересуют’ (БСРПос); *спела и свинка волку песенку!* ‘об отмстке’ (PMP).

Frazeologia odzwierciedla relacje między dorosłymi i młodymi przedstawicielami gatunku. Świnia symbolizuje rodzica, który bardzo różnie odnosi się do swoich dzieci. Z jednej strony dba on o potomstwo i jest gotów do wielu poświęceń: *для свиньи порося – тоже дитя* (БСРПос); *и свинья – мать: за свое детище на рожон лезет* ‘любая мать ради своих детей готова на все’ (БСРПос). Z drugiej strony natomiast podła natura i wrodzony egoizm świni nakazuje jej w sytuacji zagrożenia troszczyć się wyłącznie o siebie: *свинье не до поросят, как на огонь тащат* (БСРПос); *свинье не до поросят, коли ее палят (шмалют)* (БСРПос); *свинье не до поросят, коли самое на огонь тащат (коли самое смолят)* (БСРПос); *не до поросят, когда матку палят* (БСРПос). Także przestrzeń języka polskiego odnotowuje, że świnia potrafi być równie troskliwą, co i samolubną matką: *кiedy świnia tłusta, to i prosięta nie chude* ‘o czerpaniu korzyści z dóbr uzyskanych wcześniej’ (NKP); *świnia się spała, a prosiaczki schudły* ‘o skąpym, myślącym tylko o sobie, człowieku’ (NKP); *nie do prosiąt świni, kiedy ją smalą (kolą)* ‘w obliczu śmierci wszystko przestaje być ważne’ (NKP). Polska i rosyjska paremiologia zaznaczają więc ambiwalentny stosunek do samicy wieprza, która z jednej strony dba o swoje młode i jest im bardzo oddana, z drugiej strony bywa egoistyczna.

CYKL ŻYCIOWY

Frazeologia rosyjska w żartobliwej formule życzeń kierowanych do młodej kobiety podkreśla płodność świni oraz fakt wydawania przez nią na świat liczego potomstwa: *будь здорова как вода, богата как земля, плодovита как*

свинья 'народн.' (БСНС); будь здорова как вода, плодovита как свинья 'народн.' (БСНС); будь здорова как корова, и горбата как лопата, и красива как заря, и богата как земля, и плодлива как свинья! 'помор. шутл.' (БСНС); будь тучна как земля, плодovита как свинья! 'народн. фольк. благопожелание (пожелание здоровья, стройности, красоты, богатства и плодovитости молодой женщине, часто – невесте), употребляющееся и как заговорная формула' (БСНС). Również polszczyzna zaznacza fakt częstego proszenia się samicy wieprza: *мно- жу́ть się як свиня́ в просі́єта* (JPZW).

Przysłowia rosyjskie dostrzegają w cyklu życiowym trzody chlewnej tę prawidłowość, że dzieci przypominają swoich rodziców i często przejmują ich cechy: *свинья не родит бобра, а сова не высиживает орла* (БСРПос); *не родит свинья бобра, а того же поросенка* (БСРПос); *от лося – лосята, от свиньи – поросята* (БСРПос); *не родится от свиньи бобренок, а все тот же поросенок* (БСРПос); *не рождаются от свиньи бобрята, а те же поросята* (БСРПос); *от свиньи бобры не рождаются, а такие же поросята* (БСРПос); *от свиньи не родится бобренок, да поросенок* (БСРПос); *от свиньи не родится бобренок – только поросенок* (БСРПос); *от свиньи не рождаются бобренки, а все поросята* (БСРПос); *от свиньи родится не бобренок, а такой же поросенок* (БСРПос); *не родит свинья бобра* (БСРПос); *не родит свинья бобра – того же поросенка* (БСРПос); *свинья не родит сокола* (БСРПос); *свинья тура не родит 'дети всегда похожи на родителей'* (БСРПос); *свинья хрю, так и поросята хрю* (СААПГ); *дед жил свиньей, а внук поросенком* (БСРПос); *свинья рылом в землю, и порося не в небо* (СААПГ); *куда свинья, туда и поросята* (БСРПос); *не дивно, что у свиньи рыло, коли у поросенка свое рыленко 'все недостатки родом из детства'* (БСРПос).

PODSUMOWANIE

Frazeologizmy polszczyzny i ruszczyzny „przynoszą” językowe obrazy *świnii/ swiny, wieprza/ борова i prosięcia/ поросенка*.

Świnia to zwierzę budzące w człowieku najwięcej negatywnych wrażeń spośród wszystkich zwierząt hodowlanych. Postrzegana jest ona jako stworzenie żyjące w brudzie i lubiące błoto, choć tak naprawdę za pomocą kąpieli wodnych reguluje sobie ono ciepłotę ciała (*brudny jak świnia 'pogard. niechłujny, bardzo brudny, zaniedbany'* [PSWP]; *зашелудиветь как свинья 'пск. презр. о заросшем грязию, запаршивевшем неопрятном человеке'* [СППП]; *ubierz świnie w złoto, ona wlezie w błoto 'o trwałych, niezbywalnych wadach człowieka'* [PSWP]; *свинья лучше любит болото, нежели золото 'у каждого человека свой вкус, свои привычки'* [БСРПос]). *Świnia* ma brzydki ryj, małe oczy i szczecinę o jasnym ubarwieniu (*masz ryj jak świnia 'zwrot do osoby brzydkiej'* [NSGU]; *свинячья морда 'бранное выражение'* [БАС]; *świński blondyn 'o bardzo jasnych, prawie białych rzęsach i brwiach'* [SFJPS]; *сера что свинья, а зла что змея 'плохая*

характеристика человека' [БСРПос]; *свинные глазки* 'маленькие, подслеповатые глазки' [ФСРЛЯТих]; *świńskie oczka* 'iron. małe oczy' [SFJPS]). Przedstawicielka trzody odznacza się nadmierną tuszą. W ocenie człowieka wartościowe są tylko te części jej ciała, z których pozyskuje się mięso (na przykład zad: *как свинья без задy* 'перм. шутил.-ирон. о беспомощном человеке' [БЧНС]). Ruszczyzna podkreśliła niekształtną sylwetkę zwierzęcia (*свинная стая* 'о сутулости человека'). Szczecina *świni* nie przedstawia żadnej wartości (*мещанская честь что свинная шерсть* 'устар. ирон. о сомнительности мещанской чести' [БЧНС]). Ciało *samsa* *świni* osiąga okazałe rozmiary (*ты же как wieprz* 'o grubym człowieku' [RB]; *большой как бор* 'прост. неодобр. о массивном, чрезмерно большом человеке' [БЧНС]). W języku rosyjskim utrwalała została charakterystyka szyi *wieprza* (*холка у кого-л. как у бора* 'пск. неодобр. о чьей-л. толстой, жирной шее' [БЧНС]). Młode *świni* ma małe oczy (*поросычьи глазки* 'насмешл. неодобр. разг. о маленьких неприятных глазах человека' [БСРРЭР]), duży brzuch (*толстый как поросенок* 'разг. ирк. пренебр. об очень упитанном, раскормленном, пузатом ребенке' [БЧНС]), oklapnięte uszy (*закручивать в поросычье ухо* 'прост. 1) кого-л. строго обходиться с кем-л., жестоко наказывать кого-л.; 2) что-л. о витиеватом, сложном закручивании чего-л.' [БЧНС]), zakręcony, cienki ogon (*коса как поросычий хвостик* 'ум. шутил.-ирон. об очень тонкой, жиденькой и загнутой вверх косичке' [БЧНС]), lubi błoto (*поросенка хоть мой, не мой, а он все в грязь лезет* 'суть, натура, привычки человека не изменяются ни при каких обстоятельствах' [БСРПос]) i najczęściej jest brudne (*ходить как поросенок* 'морд. неодобр. о ходящем в грязной одежде, испачкавшемся ребенке' [БЧНС]). Prosię przywołuje jednak także dodatnie skojarzenia. Polszczyzna zaakcentowała jego ładny wygląd (*małe prosiątko piękne* 'młode rzeczy są przyjemne' [SWar]), ruszczyzna – przyjemność w dotyku (*мягкий как поросенок* 'пск. о чем-л., ком-л. мягком на ощупь, пухлом, жирном' [БЧНС]). Obraz młodego *świni* w ruszczyźnie wydaje się o wiele bardziej dokładny niż w języku polskim.

Przedstawiciele trzody chlewnej jedzą bez umiaru i w sposób budzący odrazę (*obeżreć się jak świnia* 'zjeść bardzo dużo, za dużo; przejeść się; есть [жрать, лопать] как свинья' *груб.-прост. том. презр.* об алчно, торопливо и неопытно поглощающем пищу человеке' [БЧНС]). Odżywiają się prawie wszystkim, włącznie z odpadkami (*dorwać się jak świnia do poty* 'o kimś zjadającym coś z apetytem i łapczywie' [RB]; *отъестся как свинья на барде* 'народн. шутил.-ирон. о раскормленном, пышущем здоровьем человеке' [БЧНС]; *скормить свинкам кого-л.* 'жарг. крим. бросить связанного проволокой человека в клетку с голодными боровыми, которые съедают его до последней косточки' [БСРПог]). Chęć zdobycia pożywienia przesłania zwierzętom wszelkie racjonalne działania (*jak się świnia w proso wsadzi, i kij na nią nie poradzi* [NKP]; *не помнит свинья полена, а помнит, где поела* 'o человеке, который не помнит о плохих последствиях своих поступков' [ТСЖВЯ]). Trzoda za wszelką cenę stara się o miejsce w pobliżu koryta, które jest w języku metaforą dostatku (*привалить*

к чему-л. как свинья к корыту 'народн. ирон. о человеке-приспособленце, вцепившемся в какое-л. доходное, выгодное место' [БСНС]; *pchać się jak świnia do koryta* 'walczyć o zdobycie czegoś za wszelką cenę, wszystkimi sposobami' [PSWP]). Świnie są nachalne, wścibskie i wszędobylskie. W gospodarstwie człowieka wyrządzają wiele szkód.

Język rosyjski utrwalił obraz *wieprza* jako zwierzęcia zdrowego i silnego. Prosięciu przypisywana jest z jednej strony słabość, z drugiej – ciężka fizyczna. Ambivalencja ta wynika zapewne z faktu, iż w każdej klasie zwierząt, nawet tych najsilniejszych, znajdują się osobniki słabsze, pod pewnymi względami ułomne (*хоть поросят об лоб бей кому-л. 'волг. шутл. о крепком, сильном, здоровом человеке'* [БСРПор] – *худое порося и в Петровки зябнет* 'тамб. слабому человеку любая неприятность трагедия, он ни с какими жизненными проблемами не может справиться' [БСРПос]). Językowy obraz prosięcia w ruszczyźnie jest zatem pełen sprzeczności, które z jednej strony uznać wypada za projekcję antropocentryzmu na język, z drugiej – za wynik realnych obserwacji fauny.

Świnie mają wpływ na jakość życia ludzi: gwarantują dostatek i są źródłem pożywienia (*kto ma morgi, krowy, świnie, tego zawsze głód ominie* [PrzyslPol]; *палить свинья – накормить семья* 'свинья является источником еды' [БСРПос]). Posiadanie wartościowego mięsa to jednak ich jedyna dostrzeżona zaleta. Zwierzętom przypisywane są wyłącznie negatywne cechy charakteru. Polszczyzna kojarzy *świnie* z osobą podłą (*ty świnio! 'obelż. o kimś podłym'* [WSFJP]), podstępną (*ponura świnka głęboko w ziemi ryje* 'o ludziach fałszywych i podstępnych' [NKP]), niewrażliwą (*niech świnia, gdy nie umie, na dudach nie gędzie* 'o człowieku gruboskórnym, który nie potrafi reagować na piękno' [NKP]), nieprzyzwoitą (*zachować się jak świnia [euf. jak prosić]* 'pot. postąpić nieetycznie, nieprzyzwoicie wobec kogoś, zwłaszcza wobec osoby bezbronnej lub takiej, której się coś zawdzięcza' [WSFPWN]), grubiańską (*pozwól świni pod stół, ona nogi na stół* [NKP]), leniwą (*leży jak świnia w barłogu* 'o leniwym człowieku' [RB]) i nadużywającą alkoholu (*upić się jak świnia* 'bardzo się upić, być kompletnie pijanym i stracić kontrolę nad sobą' [SPP]). W języku rosyjskim do *świnia* porównywany jest człowiek niemoralny (*вести себя как свинья 'груб.-прост. о чем-л. неблагородном, предательском по отношению к другим поведении'* [БСНС]), podstępny (*тихая свинья глыбже корень роет* 'пск. о тихом, смирном с виду человеке, который способен на плохие поступки, делает пакости, гадости' [БСРПос]), niegodziwy (*не дал Бог свинье рогов, а была бы бодучая* 'нельзя дать власть недостойному человеку' [БСРПос]), wyniosły (*пишаться как свинья в апельсинах* 'кубан. ирон. о важничающем, чванящемся человеке' [БСНС]), grubiański (*посади свинью за стол, <a> она и ноги на стол* 'дай głupemu, невоспитанному, неблагодарному человеку возможности, а он будет вести себя безобразно' [БСРПос]), uparty (*упрямый как свинья* 'кубан. неодобр. об очень упрямом человеке' [БСНС]), tchórzliwy (*вести себя как трусливая свинья* 'груб.-прост. презр. о чем-л. крайне трусливом, предатель-

ском и эгоистичном поведении' [БСНС]), bez sumienia i honoru (свинья не знает чести 'о человеке, который не знает благородства, чести, благодарности' [БСРПос]), niewdzięczny (быть неблагодарным как свинья [RB]), lubiący plotkować (сказала свинья борову, а боров всему городу 'о распространяющихся слухах' [БСРПос]), leniwy (валяться как свинья 'грубо-прост. презр. об очень ленивом, любящем долго находиться в постели человеке' [БСНС]), nietaktowny (чавкать как свинья 'груб.-прост. брян. смол. презр. о громко, смачно чавкающем при алчном поглощении пищи невоспитанном человеке' [БСНС]), pijany (пить как свинья 'том. презр. о постоянно напившемся до скотского состояния человеке' [БСНС]). Языки словянские разные пострезагają wieprza. W polszczyźnie przypisuje mu się pijaństwo (uchlany jak wieprz 'модно pijany' [PRSFGM]), w ruszczyźnie rychę (надулся как боров 'диал. презр. о спесивом, зазнавшемся человеке' [ЧРДФ]), lenistwo (ленивый как боров 'прост. презр. об очень ленивом, вялом, разжиревшем от безделья человеке' [БСНС]) и зловрогость (хмылиться как боров 'пск. неодобр. глядеть на кого-л. свирепо, угрюмо' [БСНС]). Язык польский видит в prosięciu человека позбавионого zasad etyczno-moralnych (z kogoś wyszło prosię 'ктоś zachował się w jakiejś sytuacji nieetycznie, niemoralnie' [SPP]).

W kontekście sprawności intelektualnej wszyscy przedstawiciele trzody chlewnej są wartościowani jednoznacznie pejoratywnie (мир силен как вода, а глуп как свинья 'урон. народные сходки сильные, но не мудры' [БСНС]; uczył Marcin Marcina, a sam głupi jak świnia 'радиł głupi głupiemu' [СААПГ]; rzucać perły między wieprze 'давать или мовить комуś о tym, czego nie umie ocenić' [SFJPS]; понимать в чем-л. не больше, чем поросенок в апельсинах 'прост. урон. или презр. не разбираться в чем-л.' [БСНС]). Osoby porównywane do świni czy wieprza cechuje prymitywizm w sposobie odbierania rzeczywistości i dbałość wyłącznie o przyziemne sprawy. Obojętne są im wartości duchowe i etyka (не мечите бисера перед свиньями, да не попрут его ногами 'не тратьте слов с людьми, которые не могут, или не хотят вас понять' [PMP]).

Wydzielane przez zwierzęta zapachy i wydawane przez nie dźwięki oceniane są z perspektywy człowieka jako nieprzyjemne. Trzodzie przypisuje się niechlujstwo zarówno w sensie dosłownym, jak i przenośnym. Świnie i prosięta są symbolami najgorszych instynktów (z kogoś wyszło prosię 'ктоś zachował się w jakiejś sytuacji nieetycznie, niemoralnie' [SPP]; вести себя как свинья 'о чьем-л. неблагородном, предательском по отношению к другим поведении' [БСНС]). Ze względu na to ludzie traktują omawiane tu zwierzęta z lekceważeniem, pogardą, a nawet okrucieństwem (исцухлеть кого-л. как свинью 'вят. очень сильно изругать, разбранить кого-л.' [БСНС]; бить кого-л. как свинью 'устар. груб.-прост. о жестоких, сильных побоях, наносимых кому-л.' [БСНС]; zdechł jak świnia 'умарł w nędzy i zapomnieniu' [RB]).

Samica wieprza w ruszczyźnie uchodzi za mniej wartościową od konia (пришла свинья к коню и говорит: и ноги кривые, и шерсть не гладка 'о критике

человека, который на самом деле намного лучше других' [БСРПос]), zaś w przestrzeni języka polskiego za cenniejszą od kozy (*co świnia, to nie koza* 'o wartościach wyższych i niższych' [NKP]). Przedstawiona ewaluacja jest efektem ukrytego we frazeologii słowiańskiej antropocentryzmu.

Obydwa języki podkreślają, iż *świnia* jest z jednej strony dobrą, troskliwą matką (*свинье поросы – такое ж княжа* 'дети для своих родителей самые важные' [БСРПос]; *kiedy świnia tłusta, to i prosięta nie chude* 'o czerpaniu korzyści z dóbr uzyskanych wcześniej' [NKP]), z drugiej jednak w obliczu zagrożenia cechuje ją egoizm (*не до поросят, когда матку палят* [БСРПос]; *nie do prosiąt świni, kiedy ją smałą (kolą)* 'w obliczu śmierci wszystko przestaje być ważne' [NKP]).

Znamienną cechą przedstawicielki trzody jest płodność (*будь тучна как земля, плодovита как свинья!* 'народн. фольк. благопожелание [пожелание здоровья, стройности, красоты, богатства и плодovитости молодой женщине, часто – невесте], употребляющееся и как заговорная формула' [БСНС]; *mnóżyć się jak świnia w prosięta* [JPZW]).

ZESTAWIENIE CECH ZWIERZĄT W UJĘCIU PORÓWNAWCZYM

ŚWINIA

WYGLĄD ZEWNĘTRZNY

Język polski	Język rosyjski
Świnia odznacza się dużą tuszą. <i>gruby jak świnia</i> 'o grubym człowieku' (WSFJP) <i>tyje jak świnia</i> 'o grubym człowieku' (RB)	Świnia odznacza się dużą tuszą. <i>толстый как свинья</i> 'прост. презр. о непомерно толстом, раскормленном человеке' (БСНС) <i>жирный как свинья</i> 'грубо-прост. презр. об очень жирном, раскормленном человеке' (БСНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Świnia jest niewysoka i ma brzydką, niekształtną sylwetkę. <i>свинье по колено</i> 'новг. кто-л. низкий, маленький ростом' (МДИС)

	<i>хороша, что подзаходная свинья</i> ‘волог. ирон. о некрасивой, толстой и неряшливой женщине’ (БЧСЧ) <i>свиня статья</i> ‘о сутулости человека’ (СРНГ)
Ryj świni jest brzydkiej i odpychający. <i>masz ryj jak świnia</i> ‘zwrot do osoby brzydkiej’ (NSGU) <i>świński ryj</i> ‘obraźliwie, z niechęcią, odrazą o człowieku’ (SSMC)	Ryj świni jest brzydkiej i odpychający. <i>свинячье рыло</i> ‘прост. бран. оскорбительная форма обращения к человеку (обычно – низшему по социальному положению, зависимому)’ (БСРПог) <i>свиное рыло</i> ‘груб. презр. бран. разг.-сниж. о крайне неприятном, отталкивающим лице человека’ (БСРРЭР)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Ryj świni jest okrągły. <i>эко диво</i> – у свиньи пятаком рыло ‘о ситуации, не вызывающей удивления’ (ТСЖВЯ)
Świnie ryją w podłożu. <i>ryje, jak świnia</i> (SGGŻN)	Świnie ryją w podłożu. <i>на то свинье рыло, чтобы рыло</i> ‘о каком-л. предназначении, о человеке выполняющем свою работу’ (БСРПос)
Świnia ma sierść jasnego koloru. <i>świński blondyn</i> ‘o bardzo jasnych, prawie białych rzęsach i brwiach’ (SFJPS) <i>świńskie brwi</i> ‘bardzo jasne, prawie białe’ (SFJPS)	Świnia ma sierść jasnego koloru, ale może też być niejednorodnie ubarwiona. <i>из тех же свиней, только (да) посивей</i> ‘кажутся одинаковыми, но внешне чем-то отличаются’ (БСРПос) <i>наклонишься свинке пестрой, как матушке крестной</i> ‘о безвыходной ситуации’ (БСРС)
Szczecinę zabitej świni goli się. <i>golić świnię</i> ‘ściągać z zabitej świni szczecinę’ (SGGK)	BRAK ODPOWIEDNIKA
BRAK ODPOWIEDNIKA	Świńska szczecina jest niewiele warta oraz różni się znacznie od okryw włosowej koni i krów. <i>как черт свинью стриг: визгу много, а шерсти мало</i> ‘народн. ирон. о вздорном

	человеке, от которого много эмоциональных слов, но пользы нет' (БЧНС) <i>похожа свинья на коня, только шерсть не така</i> 'между людьми нет ничего общего' (БЧНС) <i>похожа свинья на корову, только шерсть не така</i> 'о различии между людьми' (БСРПос)
Świnia ma uszy, które unosi, gdy usiłuje coś usłyszeć. <i>strzyże uszami – jak świnia do grzmotu 'podsluchuje' (SGGŻ)</i> <i>nastawia uszy – jak świnia do grzmotu 'patrzy i nie rozumie, co inni mówią' (SGGŻ)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
Świnia ma małe oczy. <i>świńskie oczka 'iron. małe oczy' (SFJPS)</i>	Świnia ma małe oczy. <i>свинные глазки 'маленькие, подслеповатые глазки' (Тих.)</i>
Ogon świni jest w ocenie człowieka mało wartościowy. <i>ty świński ogonie! 'wyzwisko' (SFJPS)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
BRAK ODPOWIEDNIKA	Zad świni jest cenny ze względu na fakt, że zawiera wartościowe mięso. <i>как свинья без зада 'перм. шутл.-ирон. о беспомощном человеке' (БЧНС)</i>
Świnia jest brudna, niechlujna i lubi błoto. <i>brudny jak świnia 'niechlujny, bardzo brudny, zaniedbany' (PSWP)</i> <i>błoto podoba się świni 'o naturze człowieka' (NKP)</i> <i>wesoły jak świnia w deszcz (JPZW)</i>	Świnia jest brudna, niechlujna i lubi błoto. <i>ходить <грязный> как свинья 'ирк. неодобр. об очень грязном, испачкавшемся человеке' (БЧНС)</i> <i>свинье в подружки годится 'горьк. о неприятной женщине' (БСРПог)</i> <i>свинья лучше любит болото, нежели золото 'у каждого человека свой вкус, свои привычки' (БСРПос)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Świnia wszędzie brudzi, pozostawia ślady. <i>где прошла свинья, там и почесалась 'человек оставил след' (БСРПос)</i>

	накастить як свиньи 'зап.-брян. неодобр. о нагрязнивших, напачкавших где-л. людях' (БСНС)
--	---

PREFERENCJE KONSUMPCYJNE

Świnia to zwierzę wszystkożerne. <i>dobra świnia wszystko zje</i> 'iron. o osobach, które podejmują się wszystkich zadań' (NKP)	BRAK ODPOWIEDNIKA
Świnia odżywia się grochem, żołędziami, chwastami, ziemniakami, odpadkami i warzywami hodowanymi przez człowieka w ogrodzie. <i>leżeć jak świnia w groch</i> 'o kimś przybywającym nie w porę, niepożądanym' (RB) <i>cieszyć się jak świnia pod dębem</i> 'bardzo się cieszyć' (RB) <i>przebierać jak świnia w chwastach</i> 'o kimś wybrednym' (RB) <i>dorwać się jak świnia do pomyj</i> 'o kimś zjadającym coś z apetytem i łapczywie' (RB) <i>znęcił się jak świnia w kartofle</i> (JPZW) <i>świnia w ogrodzie, koza w sadzie, prostak w radzie – niepożytek</i> (NKP)	Świnia chętnie zjada chleb, żołędzie, słomę, odpadki i hodowane przez człowieka w ogrodzie warzywa. <i>дорвалась свинья до чистого хлеба</i> 'o człowieku niskiego położenia, который получил широкие возможности и пользуется ими без чувства меры' (БСРПос) <i>когда желудь спелый, его каждая свинья слопаёт</i> 'когда люди знают в деле результат, все хотят участвовать в нем' (БСРПос) <i>зарыться что свинья в солому</i> 'народн. ирон. о ком-л. забравшемся куда-л., где его трудно отыскать' (БСНС) <i>отъестся как свинья на барде</i> 'народн. шутл.-ирон. о раскормленном, пышущем здоровьем человеке' (БСНС) <i>пошла свинья в огородники: на морковь, на репу, на белу капусту</i> 'предоставили человеку возможность иметь дело с его слабостью' (БСРПос)
Świnia je bez umiaru. <i>obeżreć się jak świnia</i> 'zjeść bardzo dużo, za dużo; przejeść się' (SFJPS)	Świnia je bez umiaru. <i>напороться как свинья</i> 'ср. поволж. неодобр. о чрезмерно наевшемся, переевшем человеке' (БСНС)
Świnia może przyjmować pokarmy cały dzień. <i>świnia nie zna południa</i> 'o żarłoku' (NKP)	BRAK ODPOWIEDNIKA

Jedzenie stanowi dla świni źródło szczęścia. <i>świnia nie chce długo żyć, tylko dobrze jeść i pić</i> ‘iron. o ludziach, którzy lubią tylko uciechy życiowe’ (NKP)	Jedzenie stanowi dla świni źródło szczęścia. <i>у кого в чем-л. счастье, а у свињи в корыте</i> ‘o człowieku ograniczonym, думающем только о материальной выгоде’ (СААПГ)
Chęć zdobycia jedzenia przesłania świni wszelkie racjonalne działania. <i>jak się świnia w proso wsadzi, i kij na nią nie poradzi</i> (NKP)	Chęć zdobycia jedzenia przesłania świni wszelkie racjonalne działania. <i>не помнит свињья полена, а помнит, где поела</i> ‘o człowieku, который не помнит о плохих последствиях своих поступков’ (БСРПос)
Pokarm świń jest zły jakości. <i>jeść świństwo</i> ‘jeść coś niesmacznego, obrzydliwego’ (SFJPS) <i>świńskie żarcie</i> ‘jedzenie w szkolnej stołówce’ (NSGU)	Pokarm świń jest brudny i zły jakości. <i>кормить кого-л. как свињью</i> ‘груб.-прост. давать кому-л. грубую, примитивную, неочищенную пищу (обычно – в грязной посуде, не убрав со стола)’ (БСНС)
Świnia je w sposób nieestetyczny, łapczywy i budzący odrazę. <i>jeść jak świnia</i> ‘jeść brzydko, niechlujnie, nieestetycznie, jeść bardzo dużo, nieelegancko, w sposób, który budzi niesmak’ (PRSFGM)	Świnia je w sposób nieestetyczny, łapczywy i budzący odrazę. <i>есть как свињья</i> ‘груб.-прост. том. презр. об алчно, торопливо и неопрятно поглощающем пищу человеке’ (БСНС)

PORUSZANIE SIĘ

Świnie poruszają się powoli i niezgrabnie. <i>świńskim pędem</i> ‘powoli’ (NKP) <i>biec świńskim truchtem</i> ‘pot. biec (pobiec) drobnymi kroczkami, truchcikiem’ (WSFPWN)	Świnia porusza się w niezgrabny sposób. <i>свињья на лыжах</i> ‘жарг. мол. девушка, плохо катающаяся на роликовых коньках’ (БСРПог)
Świnie są nachalne. <i>nie tak srogo świnia nogo</i> ‘grzeczniej, ostrożniej’ (NKP)	Świnie są nachalne. <i>свиње только рыло просунуть, и вся пролезет</i> ‘o беззастенчивом, некультурном, наглом человеке’ (ТСЖВЯ)

FUNKCJONOWANIE ORGANIZMU

BRAK ODPOWIEDNIKA	Mięso świni jest dla człowieka źródłem pożywienia. <i>палить свинья – накормить семья ‘свинья является источником еды’ (БСРПос)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Człowiek spożywa mięso świni pod różnymi postaciami. <i>отхрюкала свинка, понесли ее жарить ‘пришел конец чему-л.’ (БСРПос)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Podczas uboju ciała świni silnie krwawi. <i>истекать кровью как свинья под ножом (JPZW)</i>

PRZYPISYWANE CECHY CHARAKTERU

Świni przypisuje się nieprzyzwoitość, podstępność, podłość. <i>nie bądź swinią ‘zachowuj się przyzwoicie’ (WSFJP)</i> <i>daj świni róg, to cały ogród zorze ‘dobrze, że człowiek podły, udający ważniejszego, niż jest w rzeczywistości, nie ma władzy, bo mógłby wtedy kogoś skrzywdzić, komuś zaszkodzić’ (NKP)</i> <i>zachować się jak swinia ‘pot. postąpić nieetycznie, nieprzyzwoicie wobec kogoś, zwłaszcza wobec osoby bezbronnej lub takiej, której się coś zawdzięcza’ (WSFPWN)</i> <i>ponura świnka głęboko w ziemi ryje ‘o ludziach fałszywych i podstępnych’ (NKP)</i>	Świni przypisuje się brak moralności, podłość, podstępność, nieprzyzwoitość. <i>вести себя как свинья ‘груб.-прост. о чьем-л. неблагозвучном, предательском по отношению к другим поведении’ (БСНС)</i> <i>не дай Бог мужику барство, а свинье рогов ‘тот, кто получил богатство или власть, начинает свысока и несправедливо относится к таким, каким сам был, начинает злоупотреблять своим положением’ (РМР)</i> <i>тихая свинья глыбже корень роет ‘пск. о тихом, смирном с виду человеке, который способен на более глупые поступки, делает пакости, гадости’ (БСРПос)</i>
Świni przypisuje się nachalność i grubiaństwo. <i>dać świni zagon, zechce cały ogród ‘na chamstwo nie ma rady’ (NKP)</i> <i>swinia i gość nigdy nie mają dość ‘na chamstwo nie ma rady’ (WSFJP)</i>	Świni przypisuje się nachalność i grubiaństwo. <i>посади свинью за стол, <a> она и ноги на стол ‘дай глупому, невоспитанному, неблагодарному человеку возможности, а он будет вести себя безобразно’ (БСРПос)</i>

	<i>свинье только рыло просунуть, и вся пролезет 'о беззастенчивом, некультурном, наглом человеке' (ТСЖВЯ)</i>
Świni przypisuje się lenistwo. <i>leży jak świnia w barłogu 'o leniwym człowieku' (RB)</i>	Świni przypisuje się lenistwo. <i>лежать как свињишка 'том. ирон. о лениво валяющемся где-л. человеке' (БСНС)</i>
Świni przypisuje się pijaństwo. <i>pijany jak świnia 'zupełnie pijany' (SPP)</i>	Świni przypisuje się pijaństwo. <i>бухой как свињья 'жарг. перм. неодобр. о мертвецы пьяном человеке' (БСНС)</i>
Świni przypisuje się brak wrażliwości. <i>niech świnia, gdy nie umie, na dudach nie gędzie 'o człowieku gruboskórnym, który nie potrafi reagować na piękno' (NKP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
Świni przypisuje się wścibstwo. <i>ciekawyy jak świnia na cudzy groch 'o kimś wścibskim, nadmiernie interesującym się cudzymi sprawami' (RB)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
BRAK ODPOWIEDNIKA	Świni przypisuje się wyniosłość. <i>пышаться как свињья в апельсинах 'кубан. ирон. о важничающем, чванящемся человеке' (БСНС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Świni przypisuje się upór, tchórzostwo, plotkarstwo, niewdzięczność, brak sumienia i honoru. <i>упрямый как свињья 'кубан. неодобр. об очень упрямом человеке' (БСНС) вести себя как трусливая свињья 'груб.-прост. презр. о чем-л. крайне трусливом, предательском и эгоистичном поведении' (БСНС) сказала свињья борову, а боров всему городу 'о распространяющихся слухах' (БСРПос) быть неблагодарным как свињья (RB)</i>

	<i>свинья не боится креста, а боится песта</i> ‘не каждого человека можно воспитать божьим словом, не у каждого есть совесть’ (БСРПос) <i>свинья не знает чести</i> ‘о человеке, который не знает благородства, чести, благодарности’ (БСРПос)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Świni przypisuje się brak dobrego gustu i wyczucia sytuacji. <i>лежать как свинья</i> ‘пренебр. о человеке, небрежно и неаккуратно одетом, полуодетом или развалившемся где-л.’ (СППП)

PRZYPISYWANA SPRAWNOŚĆ INTELEKTUALNA

Świni przypisuje się głupotę. <i>uczył Marcin Marcina, a sam głupi jak świnia</i> ‘radził głupi głupiemu’ (CAAΠΓ) <i>zna się na tym jak świnia na pieprzu</i> ‘nie ma o czymś pojęcia’ (RB) <i>świnia poucza Minerwę</i> ‘ignorant poucza świadomego rzeczy’ (SMTK)	Świni przypisuje się głupotę. <i>мужик глуп, как свинья, а хитер, как черт</i> ‘негативная оценка человека’ (БЧНС) <i>вязать как свинья в кибернетике</i> ‘жарг. мол. шутл.-ирон. кто-то в чем-то абсолютно не разбирается, не умеет чего-л. правильно оценить’ (БЧНС)
Świnia jest prymitywna i skoncentrowana na sprawach przyziemnych. <i>daj świni perłę to ją polknie</i> (NKP) <i>rzucić perły przed świnie</i> ‘dawać lub mówić komuś o tym, czego nie umie ocenić’ (SFJPS)	Świnia jest prymitywna, ograniczona i skoncentrowana na sprawach przyziemnych, nie potrafi dostrzec i właściwie ocenić wartości wyższych. <i>не мечите бисера перед свиньями, да не попрут его ногами</i> ‘не тратьте слов с людьми, которые не могут, или не хотят вас понять’ (РМР) <i>для дураков закон не писан, для свиньи молитва не дана</i> ‘что-л. не предназначено для кого-л.’ (PoslRu) <i>надела свинья хомут и думает – лошадь</i> ‘глупый, ограниченный человек получил внешние знаки отличия и слишком возгордился, стал слишком хорошо о себе думать’ (БСРПос)

WYDZIELANE ZAPACHY

BRAK ODPOWIEDNIKA	Świnia nieprzyjemnie pachnie. <i>во рту у кого-л. ровно свиньи спали 'вят. неодобр. о тяжелом, неприятном запахе изо рта' (БСНС)</i>
-------------------	--

WYDAWANE ODGŁOSY

Świnia wydaje głośnie i nieprzyjemne odgłosy. <i>jużci nie świnia dla ucha 'o nieprzyjemnych dźwiękach' (SJPL)</i>	Świnia wydaje głośnie i nieprzyjemne odgłosy. <i>визжать как свинья 'прост. неодобр. о чем-л. пронзительном, неприятно резком визге' (БСНС)</i> <i>как ни надседайся, а доброй свиньи не переголосишь 'как бы ты не старался, лучше хорошего не станешь' (БСРПос)</i>
Świnia wydaje nieprzyjemne odgłosy, szczególnie w niekomfortowej dla siebie sytuacji. <i>krzyczeć jak świnia w płocie (RB)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
BRAK ODPOWIEDNIKA	Świnia je głośno i w sposób nieestetyczny. <i>чавкать как свинья 'груб.-прост. брян. смол. презр. о громко, смачно чавкающем при алчном поглощении пищи невоспитанном человеке' (БСНС)</i> <i>тъмякать как свинья <суцая> 'пск. презр. о громко чавкающем за столом человеке' (БСНС)</i>

SPÓSÓB I MIEJSCE ŻYCIA

Świnie żyją w brudzie. <i>brudno, jak u świń 'o miejscu, gdzie jest bardzo brudno' (JKOZR)</i>	Świnie żyją w brudzie. <i>жить как свиньи в сажу 'кубан. презр. о грязно, нечистоплотно, неприбранном доме живущих людях' (БСНС)</i>
--	--

<i>świństwo nie gospodarstwo</i> ‘złośliwie o gospodarstwie zaniedbanym i biednym’ (JKOZR)	
Pokarm nakłada się świniom do koryta. Zwierzęta zabiegają o miejsce przy nim. <i>nawrzucać komuś jak świni w koryto</i> ‘posp. obrzucić kogoś wyzwiskami’ (WSFJP) <i>pchać się jak świnia do koryta</i> ‘walczyć o zdobycie czegoś za wszelką cenę, wszystkimi sposobami’ (PSWP)	Pokarm nakłada się świniom do koryta. Zwierzęta zabiegają o miejsce przy nim. <i>привалить к чему-л. как свинья к корыту</i> ‘народн. ирон. о человеке-приспособленце, вцепившемся в какое-л. доходное, выгодное место’ (БЧНС) <i>было бы в корыте, а свиньи найдутся</i> ‘если есть чем воспользоваться, всегда найдутся желающие’ (РМР)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Świnie trzyma się w chlewie. <i>знай, свинка, свой хлевок!</i> ‘знай свое место, не заносись, не высовывайся’ (БСРПос)

RELACJE I KONTAKTY Z CZŁOWIEKIEM

Człowiek powinien dbać o świnie, karmić je. <i>tluc dla świń</i> ‘ubijać ziemniaki z otrębami dla świń’ (SGGK)	Człowiek powinien dbać o świnie, karmić je. <i>не накопит свинка сала, если корму дают мало</i> ‘дело не пойдет, если не вкладывать в него усилий’ (БСРПос)
Człowiek jest bezwzględny wobec świń, traktuje je z lekceważeniem i pogardą. <i>jechać świńską krzywdą</i> ‘okładać kogoś kijem’ (STGP) <i>zdechł jak świnia</i> ‘umarł w nędzy i zapomnieniu’ (RB) <i>dał mu świński transport</i> ‘wygonił go, wyrzucił’ (NKP)	Człowiek jest bezwzględny wobec świń, traktuje je z lekceważeniem i pogardą. <i>исчухлеть кого-л. как свинью</i> ‘вят. очень сильно изругать, разбранить кого-л.’ (БЧНС) <i>бить кого-л. как свинью</i> ‘устар. груб.-прост. о жестоких, сильных побоях, наносимых кому-л.’ (БЧНС)
Świnie mają wpływ na jakość życia człowieka: gwarantują dostatek, są źródłem pożywienia. <i>kto ma morgi, krowy, świnie, tego zawsze głód ominie</i> (PrzysIPol)	Świnie mają wpływ na jakość życia człowieka: gwarantują dostatek, są źródłem pożywienia. <i>посади свинью в рожь, дадут грош</i> ‘свиной необходимо кормить, если хочешь получать за них деньги’ (ЖРНИП)

	<i>палить свинья – накормить семья ‘свинья является источником еды’ (БСРПос)</i>
Świnia wyrządza człowiekowi szkody w ogrodzie. <i>daleko paść świnie od ogrodu ‘strzeż się okazji od złego’ (NKP)</i>	Świnia wyrządza człowiekowi szkody w ogrodzie. <i>пошла свинья в огородники: на морковь, на репу, на белу капусту ‘предоставили человеку возможность иметь дело с его слабостью’ (БСРПос)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Świnia ze względu na swoją skłonność do wszędobylstwa może wejść nawet do domu człowieka. <i>когда изба без запору, и свинья в ней бродит ‘нужно следить за имуществом, домом, в противном случае чужие люди могут навредить’ (БСРПос)</i>

RELACJE MIĘDZY ZWIERZĘTAMI

Świnia jest mniej wartościowa od konia. <i>co koń, to nie świnia ‘o wartościach wyższych i niższych’ (KPP)</i>	Świnia jest mniej wartościowa od konia i bobra. <i>пришла свинья к коню и говорит: и ноги кривые, и шерсть не гладка ‘о критике человека, который на самом деле намного лучше других’ (БСРПос)</i> <i>убил свинью замест бобра ‘ирон. неудача, ошибка’ (РМР)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Natura odróżnia świnie od gęsi. <i>гусь свинье не товарищ ‘разных по своей природе, характеру или общественному положению людей ничто не может объединить, о том, кто не ровня кому’ (БСРПос)</i>
Świnia jest bardziej wartościowa od kozy. <i>co świnia, to nie koza ‘o wartościach wyższych i niższych’ (NKP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA

Świnia z jednej strony dba o swoje potomstwo i jest mu oddana. Z drugiej strony bywa samolubna i egoistyczna. <i>kiedy świnia tłusta, to i prosięta nie chude (NKP)</i> <i>świnia się spała, a prosiaczki schudły</i> <i>‘o skąpym, myślącym tylko o sobie, czło- wiku’ (NKP)</i>	Świnia z jednej strony dba o swoje potomstwo i jest mu bardzo oddana. Z drugiej strony bywa samolubna i egoistyczna. <i>и свињя – мать: за свое детище на рожон лезет (БСРПос)</i> <i>свиње не до поросят, коли самое на огонь тащат (БСРПос)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Wrogiem świni jest wilk. Może go ona jednak pokonać. <i>чужая свињя да в чужом огороде – волк ее режь и с огородом-то! ‘чужие дела нас не интересуют’ (БСРПос)</i> <i>спела и свинка волку песенку! ‘об отместке’ (PMP)</i>

CYKL ŻYCIOWY

Świnia wydaje na świat liczne potomstwo. <i>mnożyć się jak świnia w prosięta (JPZW).</i>	Świnia wydaje na świat liczne potomstwo. <i>будь здорова как вода, богата как земля, плодовита как свињя (БСНС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Młode dziedziczą cechy osobników dorosłych. <i>не родит свињя бобра, а того же поросенка (БСРПос)</i>

WIEPRZ

WYGLĄD ZEWNĘTRZNY

Język polski	Język rosyjski
Wieprz odznacza się dużą tuszą. <i>tlusty jak wieprz</i> 'o grubym człowieku' (RB) <i>tyje jak wieprz</i> 'o grubym człowieku' (RB)	Wieprz odznacza się dużą tuszą i masywną budową ciała. <i>жирный как боров</i> 'прост. пренебр. об очень жирном, тучном, чрезмерно раскормленном человеке' (БЧНС) <i>большой как боров</i> 'прост. неодобр. о массивном, чрезмерно большом человеке' (БЧНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Wieprz ma grubą szyję. <i>холка у кого-л. как у борова</i> 'пск. неодобр. о чьей-л. толстой, жирной шее' (БЧНС)

PREFERENCJE KONSUMPCYJNE

BRAK ODPOWIEDNIKA	Wieprz je bardzo dużo. <i>не накормить кого-л. как борова</i> 'пск. о ненасытном, жадном на еду человеке' (БЧНС)
-------------------	--

FUNKCJONOWANIE ORGANIZMU

BRAK ODPOWIEDNIKA	Wieprz jest silny i zdrowy. <i>здоров как боров</i> 'об упитанном, сытом, откормленном человеке' (БЧНС) <i>сильный как боров</i> 'том. об очень сильном человеке' (БЧНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Podczas uboju ciało wieprza silnie krwawi. <i>гурдеть с кого-л. как с борова</i> 'брян. об сильно текущей, хлещущей крови' (БЧНС)

PRZYPISYWANE CECHY CHARAKTERU

Wieprzowi przypisuje się pijaństwo. <i>uchlany jak wieprz</i> ‘mocno pijany’ (PRSFGM)	BRAK ODPOWIEDNIKA
BRAK ODPOWIEDNIKA	Wieprzowi przypisuje się pychę. <i>надулся как боров</i> ‘диал. презр. о спесивом, зазнавшемся человеке’ (ЧРДФ)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Wieprzowi przypisuje się lenistwo. <i>ленивый как боров</i> ‘прост. презр. об очень ленивом, вялом, разжиревшем от безделья человеке’ (БЧС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Wieprzowi przypisuje się plotkarstwo. <i>сказала свинья борову, а боров всему городу</i> ‘о распространяющихся слухах’ (БСРПос)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Wieprzowi przypisuje się złowrogi sposób bycia. <i>хмылиться как боров</i> ‘пск. неодобр. глядеть на кого-л. свирепо, угрюмо’ (БЧС)

PRZYPISYWANA SPRAWNOŚĆ INTELEKTUALNA

Wieprz jest prymitywny i skoncentrowany na sprawach przyziemnych. <i>Wieprzek z trzody Epikura</i> ‘człowiek, który ugrzązł w grubym materializmie, w trywialnych uciechach zmysłowych’ (SMTK) <i>rzucić perły między wieprze</i> ‘dawać lub mówić komuś o tym, czego nie umie ocenić’ (SFJPS)	BRAK ODPOWIEDNIKA
--	-------------------

WYDAWANE ODGŁOSY

BRAK ODPOWIEDNIKA	Wieprz wydaje nieprzyjemne i głośnie odgłosy. <i>визжать как боров 'прост. неодобр. о пронзительно, истошно и громко визжащем человеке' (БЧС)</i> <i>храпеть как боров 'прост. неодобр. 1) о чьем-л. громком, неприятном храпе; 2) о чьем-л. очень крепком, безмятежном и беспробудном (от сытости, довольства) сне' (БЧС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Wieprz oddycha głośnie i ciężko. <i>сопеть как толстый боров 'прост. неодобр. о тяжело, натужно и шумно дышащем, пыхтящем, сопящем (от тучности) человеке' (БЧС)</i> <i>сопеть как охренелый боров 'вульг.-прост. неодобр. о шумно сопящем, пыхтящем человеке (особенно пьяном)' (БЧС)</i>

SPOSÓB I MIEJSCE ŻYCIA

Wieprze żyją w brudzie. <i>brudu jak u wieprza 'gdzieś, gdzie wszędzie jest pokryte brudem' (JKOZR)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
--	-------------------

PROSIĘ

WYGLĄD ZEWNĘTRZNY

Język polski	Język rosyjski
Prosię jest ładne. <i>male prosiątko piękne 'młode rzeczy są przyjemne' (SWar)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA

Prosię lubi błoto. <i>szczęśliwy jak prosię w deszcz ‘posp. niezwykle zadowolony, szczęśliwy, zachwycony’ (WSFJP)</i> <i>wesoły jak świnia w deszcz (JPZW)</i>	Prosię lubi błoto. <i>поросенка хоть мой, не мой, а он все в грязь лезет ‘суть, натура, привычки человека не изменяются ни при каких обстоятельствах’ (БСРПос)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Prosię odznacza się dużą tuszą, ma pokaźny brzuch. <i>толстый как поросенок ‘разг. ирк. пре-небр. об очень упитанном, раскормленном, пузатом ребенке’ (БСНС)</i> <i>жирный как поросенок ‘ирк. шутил.-ирон. о жирненьком, бодро выглядящем человеке’ (БСНС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Tuż po narodzinach młode świni nie posiada okrywy włosowej. Jest przyjemne w dotyku, czyste, ma ładny, różowy kolor skóry. <i>розовый как поросенок ‘шутил. о розово-кожем или розовощеком (часто – после бани, теплой ванны и т.п.) чистом, холеном человеке (чаще – ребенке)’ (БСНС)</i> <i>мягкий как поросенок ‘пск. о чем-л., ком-л. мягком на ощупь, пухлом, жирном’ (БСНС)</i> <i>лысый как поросенок ‘пск. о безволосом, не покрытом шерстью животном’ (БСНС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Uszy prosięcia są nieco oklapnięte. <i>закручивать в поросячье ухо ‘прост. 1) кого-л. строго обходиться с кем-л., жестоко наказывать кого-л.; 2) что-л. о витиеватом, сложном закручивании чего-л.’ (БСНС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Prosię ma małe oczy. <i>поросячьи глазки ‘насмешл. неодобр. разг. о маленьких неприятных глазах человека’ (БСРРЭР)</i>

BRAK ODPOWIEDNIKA	Prosię ma cienki i zakręcony ogon. <i>коса как порсячий хвостик</i> ‘ум. шутл.-ирон. об очень тонкой, жиденькой и загнутой кверху косичке’ (БСНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Prosię jest brudne. <i>ходить как поросенок</i> ‘морд. неодобр. о ходящем в грязной одежде, испачкавшемся ребенке’ (БСНС)

PREFERENCJE KONSUMPCYJNE

BRAK ODPOWIEDNIKA	Pożywienie prosiąt jest niesmaczne i złej jakości. <i>натюрюкать кому-л. чего-л. как порсятам</i> ‘южн. урал. ирон. о приготовленной кое-как, не заботясь о вкусе пище’ (БСНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Prosię je w sposób nieestetyczny, łapczywy, budzący odrazę. <i>есть как поросенок</i> ‘морд. пск. шутл.-ирон. или неодобр. о жадно, неразборчиво, взахлеб и причмокивая, неаккуратно едящем что-л. человеку’ (БСНС)

FUNKCJONOWANIE ORGANIZMU

BRAK ODPOWIEDNIKA	Prosię generalnie odznacza się tężyzną fizyczną. <i>шестимесячных порсят о лоб бить можно</i> ‘прост. шутл.-ирон. о крепком, здоровом человеке’ (БСРПог)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Wśród prosiąt zdarzają się też osobniki słabe. <i>худое порся и в Петровки зябнет</i> ‘тамб. слабому человеку любая

	неприятность трагедия, он ни с какими жизненными проблемами не может справиться' (БСППос)
--	---

PRZYPISYWANE CECHY CHARAKTERU

Prosięciu przypisuje się brak zasad etyczno-moralnych. <i>z kogoś wyszło prosię 'ktoś zachował się w jakiejś sytuacji nieetycznie, niemoralnie' (SPP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
Prosięciu przypisuje się pijaństwo. <i>nawalony jak prosię 'bardzo pijany; pijany do nieprzytomności' (SRGŚP)</i>	Prosięciu przypisuje się pijaństwo. <i>пить как поросенок 'о сильно пьющем, напивающемся допьяна человеке' (БЧНС)</i>

PRZYPISYWANA SPRAWNOŚĆ INTELEKTUALNA

BRAK ODPOWIEDNIKA	Prosięciu przypisuje się głupotę. <i>понимать в чем-л. не больше, чем поросенок в апельсинах 'прост. ирон. или презр. не разбираться в чем-л.' (БЧНС)</i>
--------------------------	---

WYDAWANE ODGŁOSY

Prosię wydaje szczególnie nieprzyjemne i głośne odgłosy w sytuacji zagrożenia. <i>kwiczeć jak zarzynane prosię 'pot. wydawać głośne, wysokie, nieartykułowane okrzyki, odgłosy, zwykle ze strachu, z bólu' (PSWP)</i>	Prosię wydaje nieprzyjemne i głośne odgłosy, szczególnie w sytuacji zagrożenia. <i>до поросячьего визга 'груб. презр. разг.-сниж. в высшей степени, до предела, до крайнего состояния (напиться)' (БСПРЭР)</i> <i>визжать как поросенок, когда его режут 'неодобр. о чьем-л. пронзительном, громком, истощном (от боли, возбуждения или восторга) крике' (БЧНС)</i>
---	--

RELACJE I KONTAKTY Z CZŁOWIEKIEM

BRAK ODPOWIEDNIKA	Prosię bywa przedmiotem kradzieży. <i>краденое порося <и> в ушах визжит</i> <i>‘пск. смол. кто совершил плохой</i> <i>поступок, тот во всем видит</i> <i>напоминание об этом’ (БСРПос)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Prosięta gwarantują ludziom dostatek. <i>купи поросенка в грош да посади в рожь</i> <i>– и будет хорош ‘купи поросенка за</i> <i>грош, корми его и будет здоровый</i> <i>кабан’ (БСРПос)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Człowiek jest bezwzględny wobec prosiąt. <i>бить как поросенка кого-л. ‘пск. о силь-</i> <i>ном избиении, битье кого-л.’ (БСНС)</i>

CYKL ŻYCIOWY

BRAK ODPOWIEDNIKA	Prosięta dziedziczą cechy osobników dorosłych. <i>не родит свинья бобра, а того же</i> <i>поросенка (БСРПос)</i>
-------------------	--

4. BYDŁO¹⁰²

WYGLĄD ZEWNĘTRZNY

Języki słowiańskie nawiązują do szeregu cech zewnętrznych bydła rogatego i poszczególnych jego przedstawicieli postrzegają jako zwierzęta dorodne, a co za tym idzie zdrowe i odznaczające się dużą wytrzymałością fizyczną. Polskim słowem *byk* określa się tęgiego, silnego mężczyznę, niechętnego do pracy, mało inteligentnego i rozpustnego: *byk* 'pot. *posp.* o dużym, tęgim, silnym mężczyźnie, zwłaszcza niechętnym do pracy' (USJP); *byk* 'przen. *pogard. przezw.* o człowieku (mężczyźnie albo wyrostku) silnym, zdrowym, zwłaszcza leniwym, głupim, prymitywnym lub rozpustnym' (SGPKRO); *byk* 'pot. *pogard. lub żart.* o wysokim, tęgim, silnym mężczyźnie' (PSWP); *byczek* 'żart. dobrze zbudowany, tęgi, silny mężczyzna' (SPP); *byk, bykol* 'wyzw. człowiek mocny, ale niezbyt mądry' (SGŚP); *bycysko* 'duży człowiek' (SGK); *byciar* 'dobrze rozwinięty fizycznie dojrzewający chłopak lub kawaler' (SGGSP); *byciar* '1) z negatywnym nacechowaniem emocjonalnym o dobrze odżywionym mężczyźnie, ale niezbyt skorym do pracy; leń; 2) z nacechowaniem emocjonalnym o mężczyźnie o mocnej budowie ciała' (SGO); *bysio, bysior* 'pot. silny, dobrze zbudowany chłopak, mężczyzna' (SSMC); *bycuś* 'żart. o małym, dobrze wyglądającym chłopcu' (MSŁD); *byk* 'dobrze zbudowany, umięśniony chłopak' (NSGU). Ruszczyzna w definicji

¹⁰² W literaturze przedmiotu spotkałam się z dwiema definicjami bydła. Pierwsza z nich dotyczy *wołu* i została sformułowana przez J. Sierociuka w *Słowniku ludowych stereotypów językowych* na podstawie danych polskiego folkloru. Brzmi ona następująco: 'Zwierzę domowe, kastrowany samiec krowy, używane w gospodarstwie jako siła pociągowa; oznaka dostatku; w opracowaniach etnogr. porównywany ze statecznym gospodarzem, oddanym tylko pracy' (Sierociuk 1980b: 240). Natomiast M. Rak w oparciu o polską, gwarową frazeologię animalistyczną odtworzył frazeologiczne definicje przedstawicieli bydła: '**Krowa** to duże zwierzę gospodarskie, które daje mleko, ryczy, żywi się trawą, pije dużo wody, nieustannie rusza żuchwą oraz rodzi cielęta. Do obowiązków człowieka należy nakarmienie krowy oraz uprzątnięcie obornika. **Byk** to zwierzę z rogami, silne, duże i grube, ale przy tym głupie. **Wół** to zwierzę łagodne i powolne, wykorzystywane do pracy w polu jako siła pociągowa. Wół jest głupi i niezaradny. **Ciele** to młode krowy, które wszędzie za nią chodzi, jest przez nią lizane i karmione mlekiem. Ciele jest głupie, naiwne i niesamodzielne' (Rak 2007a: 82).

byka zamiast lenistwa uwzględnia upór, agresywność i głupotę: *бык* 'насмешл. или неодобр. разг. об очень сильном, здоровом, крупном, обычно упрямом и своевольном мужчине' (БСРРЭР); *бык* 'разг. о крупном, здоровом, сильном (обычно упрямом) человеке' (БТСРЯ); *бык* 'угол. крупный, физически сильный мужчина' (БСРЖ); *бык* 'физически сильный, крупный, туповатый человек' (СУСВ); *бычара*¹⁰³ 'тупой, физически сильный, драчливый человек, не понимающий шуток' (СУСВ).

Krowa w języku polskim kojarzona bywa z niezgrabną, otyłą, ościężałą i leniwą kobietą. Leksem ten może także oznaczać obiekt dużych rozmiarów: *krowa* 'pot. *posp.* o kobiecie niezgrabnej, ościężałej, leniwej' (USJP); *krowa* 'otyla dziewczyna lub kobieta' (NSGU); *krowa* 'pot. o czymkolwiek niezgrabnym, ciężkim' (SJPD); *krowa* 'pot. *posp.* duży, ciężki przedmiot' (USJP). Znany jest także pejoratyw o pogardliwym wydźwięku *krowienca*, będący wyzwiskiem pod adresem osoby (VPA). Mianem *krowy* określano także samochody marki Wołga i Warszawa lub niemiecki miotacz min dużego kalibru, używany podczas powstania warszawskiego (PSWP). Nominacje te utrwały w strukturze semantycznej omawianego leksemu cechą wielkości. W socjolekcie aktorskim *krową* nazywa się ościężałą aktorkę (SAK). Język rosyjski przypisuje samicy *byka* otyłość, brak kultury i cechą głupoty: *корова* 'насмешл. груб. бран. о неуклюжей, неловкой, толстой женщине; о грубой невоспитанной особе' (БСРРЭР); *корова* 'крупная женщина, неловкая, глупая' (ТСРСЕ); *корова* 'полная женщина, девушка' (СБВЖ); *корова* 'прост. пренебр. о толстой, неповоротливой женщине' (СРБАМ). Konotacje znamienne dla sfery leksyki polskiej i rosyjskiej aktualizują się również w warstwie frazeologicznej.

Obydwa brane pod uwagę języki słowiańskie widzą w bydle masywne, ciężkie zwierzęta o potężnych sylwetkach. We frazeologizmach uwzględnia się takie ich cechy, jak tężyzna i dorodność fizyczna, które wartościowane bywają raczej pejoratywnie: *большой как корова* 'пск. неодобр. об очень крупной и толстой женщине' (БСНС); *вид у кого-л. как у быка* 'прост. о массивном, мощном человеке здорового вида' (БСНС); *разъестся как бык* 'ирон. о разевшемся, крайне откормленном человеке' (БСНС); *голодный, что быка бы съел* 'прост. шутил. об очень голодном человеке' (БСНС); *кто-л. за один присест быка съест* 'кто-л. ест много' (ИСПФ); *gruby (tęgi) byk* 'pogard. mężczyzna duży, silny' (WSFJP); *tęgi jak byk* 'bardzo tęgi' (USJP); *wielki jak byk* 'bardzo wielki' (USJP); *thusty jak byk* (RB); *wypaść się jak byk* (RB); *wyżrany jak byk* (RB); *opasiony byczek* (JKOZR); *gruby jak wół* (RB); *ciężki jak wół* 'bardzo ciężki, nieruchawy' (PSWP); *ktos zjadłby wołu* 'ktos jest bardzo głodny' (PSWP). Należy odnotować, iż poprzez nawiązanie

¹⁰³ Por. też inne derywaty utworzone od słowa *бык*: *бычка* 'тупая жирная девушка' (СУСВ); *бычиха* 'толстая, сильная женщина' (СУСВ), które również utrwalają dorodność fizyczną i ościężałość umysłową jako znamienne cechy zwierząt.

do budowy cielenia w ruszczyźnie charakteryzowana jest wielkość innych przedstawicieli fauny: *как теленок* 'кар. о большой щуке' (БСНС); *<собака> как теленок* 'о необычно большом для своего вида животном' (БСНС).

Zarówno polski, jak i rosyjski materiał egzemplifikacyjny akcentuje, iż samica byka to zwierzę o znacznej tuszy i wielkim brzuchu. Porównywana jest z nią często kobieta otyła, mająca zaburzone proporcje ciała, a przez to fizycznie nieatrakcyjna: *блоха с лошады, а вошь с корову* 'народн. ирон. о непомерно больших блохе и вши' (БСНС); *девка ядра как корова* 'арх. о крупной, ядреной девушке' (БСНС); *телка как корова* 'том. о крупной телке, напоминающей корову размером' (БСНС); *корова коровой* 'прост. неодобр. брян. об очень толстой, полной женщине' (БСНС); *полная как <холмогорская¹⁰⁴> телка* 'народн. шутил.-ирон. о полногрудой, упитанной девушке или женщине' (БСНС); *как холмогорская корова* 'народн. ирон. о дородной, породистой, грудастой женщине' (БСНС); *большая как корова* 'пск. неодобр. об очень крупной и толстой женщине' (БСНС); *толстая (раскормленная) как корова* 'презр. об очень толстой, расплывшейся женщине' (БСНС); *толстеть как корова* 'разг. пск. неодобр. о толстеющей женщине' (БСНС); *разбытеть¹⁰⁵ как корова* 'смор. неодобр. об очень растолстевшей женщине' (БСНС); *расшепериться¹⁰⁶ как корова* 'новосиб. об очень полной, массивной женщине, закрывшей собою проход' (БСНС); *развесться как дойная корова* 'урк. неодобр. о непомерно располневшей женщине' (БСНС); *живот у кого-л. как у коровы* 'брян. ирон. о пузатом человеке' (БСНС); *распузить как корова* 'южн. урал. неодобр. о человеке (особенно женщине), чрезмерно растолстевшем, ставшем пузатым' (БСНС); *как стельная корова* 'прост. ирон. или неодобр. о толстой, полной женщине с большим животом' (БСНС); *wielki jak krowa* 'bardzo wielki' (JKOZR); *ktoś ma brzuch (brzuszyisko) jak krowa* (JKOZR); *ma brzuch jak krowa cielna* 'o otyłej kobiecie z dużym brzuchem' (RB). Przytoczone jednostki są eksplikacją negatywnego wartościowania samicy byka. Zwierzętom odbiera

¹⁰⁴ Myślę, że warto w tym miejscu przytoczyć słowa A. Braginy, autorki książki *Мир животных в мире слов* (Брагина 1995): „Русский царь Петр I в Голландии не только учился строить корабли, но увидел и оценил местных коров и в 1725 году отправил морем в Архангельск знаменитых коров-голландок. Именно эта чужая порода коров попала в архангельские Холмогоры, соединилась с местной выносливой и стойкой в холодные зимы и дала особую русскую породу – Холмогорскую. Двинулись холмогорские коровы на юг, соединились с более южными породами и появились ярославские – знаменитые своим молоком и большими удоями. А еще южнее возникла уже другая линия связей: Костромской земли достигли коровы из швейцарской долины Симменталь, и положили начало новым костромским коровам. Много есть разных пород [...]” (Брагина 1995: 42).

¹⁰⁵ Słowo gwarowe: *разбытеть* 'располнеть' (ССГ).

¹⁰⁶ Słowo gwarowe: *расшепериться* 'закрывать собою проход' (СРНГ).

się atrakcyjność poprzez eksponowanie ich nadmiernej tuszy, kojarzonej z zachwianiem proporcji. Ujęzykowanie brzydoty następuje poprzez przypisanie człowiekowi cech typowo zwierzęcych, ocenianych naturalnie jako niepożądane.

Cechy semantyczne, nawiązujące do wielkości, dorodności, tężyzny zwierząt, fundują znaczenie jeszcze innych związków: *вылетит слово с воробушка, вырастет с коровушку* (БЧНС); *выпустишь с воробушка, а разведется с коровушку* (БЧНС); *слово выпустишь с воробушку, а раздуют с коровушку* (БЧНС); *выпустишь с воробушка, вырастет с коровушку* 'помор. шутл. о неосторожно сказанных словах, которые могут стать причиной больших неприятностей' (БЧНС); *слово (słówko, plotka) wróblem wyleci, a powróci (wraca) wołem* 'plotka często urasta do niezwyklej rozmiarów' (PSWP); *na wołowej skórze by nie spisał 'książk. czegoś jest tak dużo, że trudno wszystko wymienić, spisać'* (USJP); *<ani> by tego na byczej (wołowej) skórze nie spisał 'czegoś jest tak dużo, że trudno wszystko wymienić, spisać'* (SRGŚP); *wołowe litery* 'bardzo duże litery' (PSWP); *litery jak woły* 'litery duże, wielkie' (PSWP); *litery jak wół* 'duże, wielkie' (SFJPS); *coś jest napisane wołami* 'coś jest napisane niezgrabnie, bardzo dużymi literami' (USJP); *ktoś pisze wołami* 'ktoś pisze niezgrabnie, bardzo dużymi literami' (USJP); *coś stoi (leży, jest napisane) jak wół (byk)* 'coś jest wyraźnie napisane, dobrze widoczne, rzuca się w oczy; coś jest oczywiste' (WSFPWN); *robić z komara woła* 'wyolbrzymiać coś; przesadzać, zmyślać' (SRGŚP). Frazeologizmy z komponentami *wół* i *byk* wpisują się zatem w ogólną charakterystykę 'wół, byk to duże zwierzęta'. Na cześć 'krowa to duże zwierzę' oparte są paremie z rosyjskim deminutywem *коровушка*, posiadające polski odpowiednik z elementem faunicznym *wół* (*вылетит слово с воробушка, вырастет с коровушку* [БЧНС]; *слово wróblem wyleci, а powróci [wraca] wołem* [PSWP]).

Jedno z potocznych znaczeń polskiego leksemu *byk* odnosi się do rzucającego się w oczy błędu językowego, zwłaszcza ortograficznego. Frazeologizmy motywowane tym znaczeniem nawiązują do elementu konotacyjnego 'wyrazistość', który można także powiązać z fizycznością omawianych przedstawicieli fauny: duże zwierzę jest bowiem widoczne nawet z daleka. Przywołajmy egzemplifikacje, które są szczególnie aktualne w polskim socjolekcie uczniowskim: *byk językowy* 'przestarz. błąd językowy; błąd w posługiwaniu się językiem w mowie lub piśmie' (WSFJP); *byk ortograficzny* 'błąd' (SFJPS); *byk w ortografii* 'błąd ortograficzny' (WSFJP); *narobić byków* 'szkol. zrobić dużo błędów' (WSFJP); *robić (sądzić) byki* 'szkol. pisać z błędami' (WSFJP); *<tekst> roi się od byków* 'szkol. pogard. w tekście jest bardzo dużo błędów' (WSFJP); *pałnąć (strzelić) byka* 'przestarz. posp. 1) powiedzieć lub napisać coś niedorzecznego; 2) postąpić nierozsądnie, nierozważnie, lekkomyślnie' (WSFJP). Znaczenie wymienionych frazeologizmów koresponduje z formułą 'byk to zwierzę, którego nie sposób nie zauważyć'.

W języku zawarta została ocena sylwetki zwierząt: *без осанки конь – коро́ва* (CAAPII). O kimś z niezgrabną, nieproporcjonalną figurą mówi się, iż jest *koszlawy jak wół* (RB).

Frazeologia polszczyzny i ruszczyzny „rejestruje” nazwy pewnych części ciała bydła. Związki te nie tylko utrwalają cechy fizycznej budowy zwierząt hodowlanych, ale także konotują pewne, przypisywane im w różny sposób, cechy charakteru i intelektu¹⁰⁷. Tępota wiązana bywa z wyrazem oczu i spojrzeniem krowy, wołu i cielęcia. Wynika ona ze sposobu postrzegania poszczególnych przedstawicieli bydła przez człowieka jako istot masywnych, a co za tym idzie, ociężałych, poruszających się powoli, co w językowym obrazie świata kojarzone jest zarówno z lenistwem, jak i z ograniczonymi zdolnościami intelektualnymi. Fizyczność zwierząt staje się metaforycznym fundamentem, służącym ocenie umysłowości ludzi, ich „ociężałości w myśleniu”.

Związki frazeologiczne podkreślają wielkość oczu bydła, ich owalny i wypukły kształt: *коровий глаз ‘жарг. мол. шутл. о человеке с большими глазами’ (БСРПог)*; *кто-л. большеглаза как корова ‘диал. ирк. с большими круглыми глазами (говорится обычно о девушке или женщине)’ (ИСРФ)*; *воловьи глаза ‘большие, выпуклые, темные глаза’ (БТСРЯ)*; *wołowe oczy ‘bardzo duże, wypukłe oczy’ (PSWP)*¹⁰⁸. W analizowanej grupie znalazły się również jednostki o charakterze terminologicznym. Ich znaczenia w jednoznaczny sposób odnoszą się do kształtu oczu wołu w polszczyźnie oraz byka w ruszczyźnie: *wole oko ‘architektoniczny małe, okrągłe lub owalne okno, zwykle ujęte w ozdobne obramowanie, stosowane w XVII–XVIII wieku w górnych kondygnacjach budynku, na frontach, niekiedy nad drzwiami lub oknami’ (PSWP)*; *wole oczy ‘plastyczny rodzaj ciągłego, reliefowego ornamentu z powtarzającym się motywem wypukłych form owalnych, oddzielanych strzałką lub liściem akantu; stosowany głównie do dekorowania listew architektonicznych’ (PSWP)*; *бычий глаз ‘архитектурный овальное окно’ (ТРАН)*.

Frazeologizmy dotyczące wyglądu zwierząt ukazują również, jakie cechy człowiek przypisuje poszczególnym reprezentantom bydła: spokój kojarzony jest z krową (*глаза у кого-л. как у коровы ‘о больших, спокойных и блестящих женских глазах’ [БСНС]*), smutek z bykiem (*глаза выпуклые как у быка ‘о круглых и грустных глазах’ [RB]*), naiwność z cielęciem (*cielęce oczy ‘wielkie oczy zdradzające naiwność’ [SGPKRO]*), ociężałość umysłowa i apatia ze wszystkimi przedstawicielami bydła (*krowie oczy, cielęce oczy ‘pot. oczy o łagodnym, sennym, bezmyślnym wyrazie’ [WSFPWN]*; *mieć oczy jak wół ‘o apatycznym spojrzeniu’ [RB]*; *воловьи глаза ‘выпуклые большие, круглые, маловыразительные глаза’ [БАС]*; *глаза у кого-л. как у вола ‘прост. неодобр. о чьих-л. больших,*

¹⁰⁷ Wspomniany tu problem cech intelektualnych rozwinięty zostanie w fasecie PRZYPISYWANA SPRAWNOŚĆ INTELEKTUALNA, s. 279. Omawiana faseta podejmuje go wyłącznie w odniesieniu do związków z nazwą organu wzroku.

¹⁰⁸ Warto porównać także dane leksykalne, na przykład leksem *волоокий* ‘имеющий большие, спокойные глаза’ (БАС).

выпуклых, маловыразительных [часто тупых и покорных] глазах' [БСНС]; глаза у кого-л. <выпуклые> как у быка 'прост. неодобр. о чьих-л. больших, выпуклых [часто глуповатых] глазах' [БСНС]). We frazeologii rosyjskiej utrwalony został ponadto specyficzny wygląd oczu byka rozzłoszczonego, przepełnionego agresją: глаза у кого-л. кровью наливиши как у быка у бодуна¹⁰⁹ 'каленин. неодобр. о чьих-л. налитых кровью глазах' (БСНС). Jednostka ta koresponduje z konotacją 'agresji', 'nieobliczalności' i jest przejawem antropocentrycznego wartościowania zwierzęcia jako niebezpiecznego.

W wielu polskich i rosyjskich multiwerbizmach o różnej semantyce utrwalony został obraz dużego języka poszczególnych przedstawicieli fauny: и велик, и широк корове язык Бог дал, да говорить заказал (БСРПос); долог у коровы язык, а говорить не умеет (БСРПос); долог у коровы язык, да не велят говорить 'о наличии чего-л. бесполезного' (БСРПос); wół ma długie ożó, a nic nie mówi (NKP); wół ma język długie, a gadać nie może (NKP); i wół ma długie ożó, a gadać nie umie 'o bezużyteczności pewnych rzeczy' (NKP). Przytoczone przysłowia nawiązują do mądrości życiowej, która głosi, iż powierzchowność człowieka nie odzwierciedla ani jego umiejętności, ani prawdziwej natury.

Typowy dla wielu gatunków wygląd młodych po przyjsciu na świat oraz zachowanie samic liżących potomstwo w celu oczyszczenia mokrej i posklejanej sierści również znalazły językowe odzwierciedlenie: każda krowa swoje cielę liże 'o sympatii okazywanej osobom bliskim' (PSWP); ulizany jak cielę (JKOZR); wylizany jak cielę 'o kimś gładko przyczesanym' (RB); mokry jak nieoblizane cielę 'o kimś z mokrymi, sklejonymi włosami, zmokniętym' (RB); to takie cielę nieoblizane 'niedołęga, ślamazara' (NKP); wyglądać jak nieoblizane cielę 'o niedołędzie, ślamazarze' (SRGŚP); niedolizane cielę 'przez w. leniwa dziewczyna' (SGPKRO); волосы у кого-л. как корова зализала 'кубан. шутл. о прилизанной прическе, волосах' (БСНС); как нелизанный теленок 'волог. неодобр. о непричесанном, растрепанном человеке' (БСНС). Obraz mokrego cielęcia wiąże się z wartościowaniem negatywnym i wykorzystywany bywa do mówienia o kimś nierozgarniętym, leniwym, zaniedbanym, a nawet pijanym (ходить как мокрый теленок 'кар. укр. о пьяном и неопрятном человеке' [БСНС]). Ma on swoje źródło w realnych kontaktach człowieka z bydłem, jego wyglądem tuż po narodzinach.

Do obrazu języka omawianych zwierząt hodowlanych odwołuje się wiele frazeologizmów polskich i rosyjskich. Utrwalają one fakt, że zwierzęta wykorzystują wspomniany organ do rozmaitych celów: liżą nim różne rzeczy, oblizują się wzajemnie. Warto wspomnieć o następujących multiwerbizmach: как бык языком слизал 'волоград. о чем-л. бесследно пропавшем, исчезнувшем' (БСНС); <пусто> как корова языком слизнула 'неодобр. об абсолютном отсутствии

¹⁰⁹ бодун 'бодливый бык' (podaje za БСНС).

пищи, крайней нужде' (БСНС); как корова языком лизнула кого-л. 'морд. неодобр. о грязном, лоснящемся пятне на одежде' (БСНС); как корова языком слизала (слизнула) что-л., кого-л. '1) разг. волгоград. перм. том. о внезапном, мгновенном и бесследном исчезновении чего-л., кого-л.; 2) о бесполезной трате, расходе денег, материальных ценностей' (БСНС); салупать языком¹¹⁰ как корова 'зап.-брян. шутил.-ирон. о постоянно облизывающемся человеке' (БСНС); лизаться как теленок 'шутил.-ирон. о любящем целоваться мужчине, молодом человеке' (БСНС); как телята: где сойдутся, там и лижутя (полизутся) 'шутил. о молодых влюбленных, постоянно ласкающих друг друга' (БСНС); телята лижут кого-л. 'волг. шутил. об излишне скромном, робком человеке' (БСРПог); голова у кого-л. чисто теленок облизал 'калуж. шутил. о чьих-л. гладко причесанных, прилизанных волосах' (БСНС); cieleća go liżą 'zimno mu, czuje chłód na plecach' (NKP); cieleća kogoś liżą po krzyżach 'zimno komuś w plecy' (SGPKRO); ktoś ma język, żeby się mógł z bykiem lizać 'ktoś ma niesmak w ustach' (SRGŚP).

Wyekscerpowane frazeologizmy ujawniają jeszcze inne, znamienne dla bydła cechy wyglądu. Są nimi krótka okrywa włosowa, gruba skóra, duża głowa i morda, duży nos, gruba i krótka szyja, okazały zad, twarde kopyta. Większość przykładów danej grupy dotyczy charakterystyki wyglądu człowieka: goły jak byk 'człowiek bez ubrania' (DWKolb); szyja jak u byka 'o grubej i krótkiej szyi' (RB); skóra jak na byku 'o bardzo grubej skórze' (JKOZR); z tyka wąty powróż na byka 'przed podjęciem jakiegoś działania trzeba być pewnym, że dysponuje się wystarczającymi siłami, aby je finalizować' (PSWP); у кого-л. бычья (воловья) шея 'krótka i толстая' (ИСПФ); шея у кого-л. как у быка 'прост. неодобр. о чьей-л. толстой, мощной шее' (БСНС); голова как у вола, а все вишь <кажется> мала! 'народн. ирон. о большеголовом, но глупом человеке' (БСНС); голова как у вола (RB); халда¹¹¹ у кого-л. как у коровы 'кар. ирон. о много пьющем человеке' (БСНС); кусочек с коровий носочек 'прост. шутил. об увесистом куске чего-л. съедобного' (БСНС); ногти у кого-л. как копыта у коровы 'том. неодобр. о чьих-л. очень больших, твердых ногтях' (БСНС).

Ważnym i nieodłącznym atrybutem krowy jest również jej ogon: ciele bez ogona 'o człowieku, który nic nie umie zrobić' (SGPKRO); свадьба без моста что корова без хвоста 'фольк. шутил. свадьба без дома в подарок молодым никуда не годится' (БСНС); kobiecie bez fartucha jak krowie bez ogona (JPZW). Latem ogon służy zwierzęciu do obrony przed insektami, zimą jest mniej użyteczny. Na obserwacji tej opierają się polskie paremie: krowa w zimie nie potrzebuje ogona 'o zbędności pewnych dóbr w określonym czasie' (PSWP); oganiają się woły, oganiają konie, bo inaczej nic by im było po ogonie (DWKolb). O postrzeganiu ogona

¹¹⁰ Wyrażenie odnotowane w СРНГ: салупать языком 'облизываться'.

¹¹¹ Słowo gwarowe: халда 'большой пот' (СРГК).

krowy, jako jej typowego, ważnego i charakterystycznego atrybutu, świadczy polska jednostka, mająca u swej podstawy metonimię: *krowi ogon* 'krowa' (SJPS). Ten zamiennik frazeologiczny odnosi się do przedstawicielki bydła niejako „w całości” i eksponuje, w jaki sposób człowiek postrzega faunę.

Analizowane języki słowiańskie wiążą skłonności do gadulstwa z obrazem krowy stale poruszającej tylną częścią ciała. Na przykład: *ктоś miele озорем як крoва oгoнeм* (JKOZR); *вертеть языком что корова хвостом* 'народн. ирон. или пренебр. о болтуне, пустозвоне' (БСНС); *язык болтается у кого-л. как у коровы хвост* 'пск. презр. о болтливом человеке, пустомеле' (БСНС).

Do kształtu ogona zwierząt nawiązuje cały szereg frazeologizmów polskich i rosyjskich: *krowi ogon* 'żeglarski rozpleciony koniec liny' (PSWP); *шея у кого-л. как у быка хвост* 'разг. ирк. перм. ирон. о чьей-л. тонкой и длинной шее' (БСНС); *с коровий хвост* 'волоград. ирон. об очень худом, тонком человеке' (БСНС); *наводит шею как у быка хвост* 'помор. ирон. о похудевшем, тонкошеем человеке' (БСНС); *коровий (бычий) хвост* 'жарг. угол. длинный галстук' (БСРПог).

W językowym obrazie świata utrwalone zostało też ubarwienie zwierząt. Frazeologizmy podkreślają, że krowa, wół czy byk często są czarne, ale mogą też mieć sierść szarą, szarozółtą, białą lub niejednorodną w kolorze: *добра крoвкa i плoвa, кeдy я́ сéбe uчoвa* (NKP); *сказка про белого бычка* 'разг. бесконечное повторение одного и того же с самого начала, возвращение к одному и тому же' (ИСРФ)¹¹²; *белую корову за огородом не видно* 'кар. о темных ночах летом' (БСРПог); *от черной коровы белый пузырь* 'новг. неодобр. презрительная характеристика человека, который неоправданно высоко ценит себя' (БСРПог); *домыслиш сe, кeдy чaрный вoл на нoгe настaпи* 'настąpi бeдa, нeбeзпeчeнствo' (NKP); *чaрнa крoвa* 'symbol бeдy, нeбeзпeчeнствa, старoсcи i шмeрцi' (PSWP); *чaрнa крoвa гo прыдeптaлa* 'ктоś jest chory albo konajacy' (PSWP); *jeszcze tu чaрнa крoвa нe выбoдлa* 'jeszcze нe настaпилo нeшчeсцe, нe выдaрзылo сe нe злeгo' (NKP); *крeвнi пo пстрым вoлe* 'o далeким lub жaдным poкрeвнeнствie' (NKP); *пeгий как кoрoвa* 'пск. o чeлoвeкe c paзнoцвeтными вoлoсaми' (БСНС); *кoрoвa пeстpa, дa и тa бeз хвoстa* 'o чeм-л. c нeдoстaткaми' (БСРПoc); *нe кpaснa кoрoвa, чтo чaсты пeстpины* 'o чeм-л. c нeдoстaткaми' (БСРПoc); *язык у кoгo-л. как рябая кoрoвa* 'брян. шутл.-иpон. o чьeм-л. paзнopoднoм, пeстpoм гoвope' (БСНС); *вpaть как бурый бык* 'новг. неодобр. o бeззaстeнчивo лгущeм чeлoвeкe' (БСНС); *как бурая кoрoвa* 'кар. неодобр. o сepдитoм чeлoвeкe' (БСНС).

Poszczególne barwy zwierząt przywołują różne skojarzenia. W polszczyźnie kolor czarny kojarzony bywa z nieszczęściem, niebezpieczeństwem, chorobą lub

¹¹² W przypadku tego frazeologizmu *бeлый бычeк* wiąże się z jednym z gatunków folkloru rosyjskiego, tzw. *докучной сказкой*, której początek staje się końcem i w ten sposób bajka nie ma zakończenia.

śmiercią. Ruszczyzna negatywnie odnosi się do niejednolitego umaszczenia bydła. Rosjanie wiążą z nim szeroko pojętą brzydotę (np.: nieładne wysławianie się, niekompletność elementów tworzących całość, a co za tym idzie – niedoskonałość). Szarą sierść byka łączy się ze skłonnością do kłamstwa, natomiast szare ubarwienie krowy – z gniewem, złością. Obydwa języki akcentują biały kolor mleka, który nie zależy od maści zwierzęcia ani od przyjmowanych przez niego płynów czy pokarmów. Frazeologizmy, odnoszące się do tej prawidłowości, kontynuują mądrość ludową, iż wygląd nie ma związku z wnętrzem człowieka, jego charakterem i sposobem zachowania, nie jest wyznacznikiem prawdziwej natury osoby: *i czarna krowa białe mleko daje* ‘o niezależności pewnych rzeczy od siebie’ (PSWP); *черна коровка (корова) да бело молочко* (БСРПос); *от черной коровки – белое молочко ‘кубан.’* (БСРПос); *черная коровка дает белое молочко* (БСРПос); *корова рогата, да молоком богата* ‘хотя внешне человек не очень красив, но от него большая польза’ (БСРПос). Egzemplifikacją zasygnalizowanego problemu jest także rosyjska paremia: *некрасива коровка, да молочко дает* (БСРПос).

PREFERENCJE KONSUMPCYJNE

Polska i rosyjska społeczność językowa zgodnie postrzega bydło jako zwierzęta, które dużo jedzą i piją: *перемолоть что-л. как корова ‘брян. ирон. о не насытно, в большом количестве съевшем что-л. человеке’* (БСНС); *жрать (лопать) как корова ‘груб.-прост. неодобр. о жадно поедающем что-л., беспрестанно жующем что-л. человеке’* (БСНС); *и одна корова, да есть (жрать) здорова* ‘о человеке, который слишком много ест’ (БСРПос); *я не Вафутина корова ‘помор. шутил. ирон. отговорка едящего при обильном и назойливом угощении’* (БСНС); *начепашить*¹¹³ *чего-л. кому-л. как корове ‘волог. шутил. о налившем кому-л. чересчур много жидкости (напр., молока) человеке’* (БСНС); *ест за вола, а работает за комара ‘народн. неодобр. о лентяе, бездельнике, дармоеде’* (БСРПог); *наелся как бык, и не знаю (и не знает) как <и> быть ‘народн. шутил. об очень плотно наевшемся человеке’* (БСНС); *на черного быка не надюжишь*¹¹⁴ *молока ‘новг. на него не напасешься, ему всегда будет мало’* (БСРПос); *пить <молоко> как теленок ‘курган. пск. о жадно, большими глотками и не останавливаясь пьющем молоко человеке’* (БСНС); *ктоś pije jak krowa* ‘ктоś pije bardzo dużo’ (JKOZR); *żeć jak wół* ‘jeść bardzo dużo’ (RB); *ктоś pije jak mokre*¹¹⁵ *cielę* ‘ктоś pije bardzo dużo’ (JKOZR).

¹¹³ Słowo *начепашить* w gwarach rosyjskich z obszaru obwodu wołogodzkiego oznacza ‘налить много чего-л.’ (СВГ).

¹¹⁴ Słowo gwarowe: *надюжить* ‘запастись; напасть’ (СРНГ).

¹¹⁵ Przysłowienie *мокрый* sugeruje, że porównanie odnosi się do cielęcia tuż po narodzinach.

Fakt, iż byk pochłania duże ilości wody, stał się podstawą przekształceń metaforycznych, które w efekcie doprowadziły do wykrystalizowania się irracjonalnego obrazu zwierzęcia nadużywającego napojów wysokowych: *напиться как бык* 'gorьк. неодобр. об очень пьяном человеке' (БСНС); *pijany jak byk* 'bardzo, mocno pijany' (SGPKRO). Frazeologizmy dotyczą problemu kultury spożywania alkoholu przez człowieka, który będąc pod wpływem „rozweselaczy” traci panowanie nad sobą i przypomina kojarzone z nieokrzesaniem bydło. Z obszarem podjętej problematyki korelują związki: *пьют дураки как дурные быки* 'пск. неодобр. о пьяницах' (БСНС); *пить быком – слыть мужиком* 'устар. ирон. о мужчине, который ради бахвальства готов выпить много спиртного' (БСНС). Ujemna strona sfery *homo* drogą sprytnej analogii ze sferą *animal* po raz kolejny została niesprawiedliwie dowartościowana kosztem poniżenia przedstawicieli fauny. Antropomorfizacyjna postawa człowieka wobec królestwa zwierząt rodzi wyłącznie ułomne obrazy *braci mniejszych*.

Sposób przyjmowania płynów przez zwierzęta stał się obrazową podstawą wieloznacznego i mającego szereg wariantów rosyjskiego wyrażenia *пить бычком*: *пить бычком* 'пить не переставая и дыша в это время через нос' (БАС); *пить быком* '1) горьк. ряз. о человеке, пьющем прямо из большого сосуда (не из кружки, стакана и т.п.); 2) пск. о жадно, большими глотками и много пьющем что-л. человеке; 3) калуж. о вволю, досыта пьющем что-л. (напр. молоко) человеке' (БСНС); *быком пить* (*выпить, напиться, нахлебаться*) *что-л.* 'морд. 1) о человеке, пьющем из большого сосуда (ведра, бочки и т.п.) или из водного источника; 2) вят. о человеке, пьющем через край <большого> сосуда' (БСНС). Łapczywość, jako cechę bydła, konotują inne jeszcze egzemplifikacje znamienne dla ruszczyzny: *выдуть как бык* 'диал. ирк. выпить залпом' (ИСРФ); *выпить на быка* 'диал. ирк. залпом, быстро, с жадностью' (ИСРФ). W języku polskim cecha łapczywości nie jest bydłu przypisywana.

Przestrzeń obydwu języków słowiańskich odzwierciedla także sposób przyjmowania pokarmów przez zwierzęta, ich specyficzne ruchy mordą i długie przeżuwanie jedzenia: *без жвачки корова хвораает, без цели человек погибает* (NarodRu); *как будто корова жевала что-л.* 'ирон. 1) об очень мятой одежде; 2) о человеке, выглядящем помято, неряшливо, неопрятно' (БСНС); *как теленок жевал что-л.* 'разг. морд. шутил. о чьей-л. помятой одежде' (БСНС); *жевать что-л. как вол* 'прост. неодобр. о мерно, равнодушно, апатично и тупо жующем что-л. человеке' (БСНС); *<чтоś jest> jak krowie z gardła wyciągnięte (wyjęte)* 'o czymś pogniecionym, pomiętym' (PSWP); *jakby krowie z gardła wyciągnął* 'o pogniecionym ubraniu' (NKP); *mieryndza*¹¹⁶ *jak krowa* 'ktoś długo przeżuwa pokarm' (JKOZR); *pyskiem miele jak cielę* 'ktoś długo przeżuwa pokarm' (RB).

¹¹⁶ Gwarowy czasownik *mieryndzać*, używany w Polsce na Podhalu czy Śląsku, oznacza 'przeżuwać' (SGGŻN).

Do upodobań konsumpcyjnych zwierząt nawiązują w polskiej i rosyjskiej przestrzeni językowej związki ukazujące, że przedstawiciele bydła chętnie odżywiają się sianem i wysłodkami: *дорваться (добраться) до чего-л. что корова до барды*¹¹⁷ 'народн. шардинск. неодобр. о человеке, достигшем чего-л. желанного, долгожданного в большом количестве (напр., пищи, материальных благ)' (БСНС); *корова и сама достанет, если видит на повите сено* 'если человек видит выгоду, то не будет ждать, только сразу постарается достать то, что ему нужно' (БСРПос); *видит корова сено на повиту, да достать не может* 'диал. камск. о человеке, у которого небольшие способности' (ИСРФ); *навалиться как бык на барду* 'устар. народн. ирон. о человеке, жадно набрасывающемся на пищу; об обжоре' (БСНС); *работьего вола на барду ставят* 'работающего человека хорошо кормят' (БСРПос); *покаж волову гарсь сiana, а злapiesz go за rogi* (NKP); *zakochał się jak wół w wiązce siana* 'bardzo polubił kogoś lub coś' (RB); *daj wołowi siana, a ciukru papudze* 'każdemu według potrzeb' (DWKolb).

Przysłowia odnoszą się także do oczywistego faktu, iż bydło preferuje trawę pastwiskową, zboża, grzyby. Właśnie z tego powodu lato jest dla krów i wołów okresem pożądanym, korzystnym, bo obfitującym w świeżą, pełnowartościową paszę: *поминай, корова, лето, когда ходила на лугах* 'перм. шутл.' (БСРПос); *помни корова лето, что обабки ела* 'говорится, когда вспоминают о чем-л. приятном' (БСРПос); *<жить> как корова на отаве* 'горьк. шутл. одобр. о чьей-л. беспечной, вольготной, обеспеченной материально жизни' (БСНС); *jak dębina pęka, wół od trawy stęka* 'o obfitości trawy pastwiskowej na wiosnę' (PSWP); *nie pamięta krowa zimy, kiedy się trawy obeżre* (NKP); *zapomina krowa zimy, jak się naje oziminy* (NKP); *nie pamięta krowa zimy, kiedy się lata doczeka* 'o przykrych zdarzeniach, złych czasach zapomina się, gdy następuje poprawa sytuacji' (PSWP). Zimą zwierzęta muszą zadowolić się jedzeniem gorszym pod względem jakości: *привыкает (привыкай) корова (коровка) и к (ко) ржаной соломе* 'пск. человек привыкает даже к самому плохому; надо привыкать к худшим условиям' (БСРПос); *ешь корова сено, да поминай* <красное> *лето* 'пск.' (БСРПос); *ешь, корова, солому, поминай лето* 'говорится, когда вспоминают о чем-л. приятном' (БСРПос).

PORUSZANIE SIĘ

Użytkownicy polszczyzny i ruszczyzny postrzegają bydło jako zwierzęta wolne, ociężałe i poruszające się niezgrabnie, niezdarnie. Znamionuje je nieudolność ruchów, brak elegancji i zręczności. Część frazeologizmów, uwzględniających

¹¹⁷ *барда* 'диал. гуца, остатки от перегонки хлебного вина из браги, которые идут на откорм скота' (podaje za БСНС).

wymienione cechy, konotuje także 'lenistwo'¹¹⁸. Przywara ta przypisywana jest zarówno krowie, jak i wołu. Na przykład: <неповоротливый> как теленок 'том. шутл.-ирон. о неуклюжем, неповоротливом, неловком человеке (обычно подростке)' (БСНС); <неповоротливая> как телушка 'ум. волог. шутл.-ирон. о неловкой, неуклюжей девушке' (БСНС); воловый¹¹⁹ как бык 'ирк. неодобр. об очень медлительном и нерасторопном человеке' (БСНС); кто-л. неповоротливый как вол 'медлительный, вялый' (ИСРФ); медлительный как вол 'о ком-л. очень ленивом, неповоротливом и медлительном' (RB); делать что-л. как на волах 'делать медленно' (ИСРФ); помчался на волах по почте 'народн. шутл.-ирон. о человеке, выбравшем неэффективные средства достижения какой-л. цели; о человеке, делающем что-л. нелепое, несуразное' (БСРПог); как бык в посудной лавке 'разг. шутл.-ирон. о неуклюжем, неповоротливом человеке, весьма неловко передвигающемся в каком-л. помещении и приводящем все вокруг в беспорядок' (БСНС); ленивая как корова 'об очень ленивой, нерасторопной и неповоротливой женщине' (БСНС); настоящая корова 'неодобр. о неуклюжей, неповоротливой женщине' (БСНС); идти как недоенная корова 'перм. ирон. медленно идти, плестись' (БСНС); ворочаться как корова 'диал. ирк. медленно что-л. делать' (ИСРФ); шевелиться как корова 'сиб. пренебр. о женщине, делающей что-л. крайне медленно, копающейся' (БСНС); бродить как корова 'кар. неодобр. о медленно передвигающейся большой жабе' (БСНС); семенить как корова с горбом 'новг. ирон. о медленно и неловко движущемся, семенящем человеке' (БСНС); ходить (расхаживать) где-л. как корова (коровой) 'том. ирон. о вяло, медленно, лениво и небрежно расхаживающей где-л. женщине' (БСНС); lezie (rusza się, wlecze) jak krowa 'chodzi bardzo wolno, niezgrabnie i leniwie' (JKOZR); grzebie się jak krówka w gównie 'robi coś powoli, guzdra się' (RB); wlec się jak krowa cielna 'chodzić bardzo wolno i leniwie' (RB); niezgrabny jak wół 'o kimś poruszającym się niezgrabnie i ociężałe' (RB); żwawy jak wół w pługu 'bardzo powolny, ociężały' (RB); rący, jak wół do karety 'ironia – taki szykowany, szybki'¹²⁰ (SGGŻN). Należy odnotować fakt, iż cecha lenistwa implicytnie zawiera się w semantyce polskiego zoonimu byk. Słowo to używane jest bowiem jako określenie zdrowego pod względem fizycznym, lecz nieskorego do pracy męczyzny¹²¹.

¹¹⁸ Cecha lenistwa omówiona zostanie w fascie PRZYPISYWANE CECHY CHARAKTERU, s. 270.

¹¹⁹ Przysłotnik воловый ma także znaczenie 'ирк. медлительный, нерасторопный человек' (ЧРДФ).

¹²⁰ Dźwięk zapisany jako ō to dźwięk pośredni między „o” i „u”; ō właściwie wymawiane jest jak „ą”, ale bez rezonansu nosowego – konstatuje w Słowniku gwary górali żywieckich J. K. Nowak (SGGŻN: 21). Frazeologizmy z tak oznaczonymi odpowiednikami graficznymi wyeksperpowałam z wymienionego opracowania leksykograficznego.

¹²¹ Cechy powolności, niezdarności, niezręczności, ociężałości pojawiają się także w warstwie leksykalnej polszczyzny oraz ruszczyzny: wołowacieć, zwołowacieć 'stać się wo-

W językach słowiańskich tempo poruszania się wołu bywa przeciwstawiane zwinności zającą: *wołem zającą nie dogonisz* 'o braku adekwatnych środków w działaniu' (NKP); *волом зайца не догонишь* 'кубан.' (БСРПос); *волом зайца не нагонишь* 'ю.-рус.' (БСРПос); *на волах за зайцем не гоняются* 'об отсутствии возможных, соответствующих средств для выполнения чего-л.' (БСРПос). Energiczności nie można przypisać także krowie. Dlatego też mówi się: *скакать корова не родилась* 'o предназначении, натуре' (PMP); *не к лицу корове телячьи козлы* 'не пристало женщине, которая уже не молодого возраста прыгать (козлиными прыжками), молодиться, как молодые' (PMP).

Nieco inny obraz maluje się w przypadku cieląt, które, podobnie jak wszystkie istoty młode, cechuje energiczność i żywiołowość. Przywołajmy egzemplifikacje: *резвый как молодой теленок* 'шутл.-ирон. o бездумно и непосредственно веселящемся человеке' (БСНС); *взбиднуться как телушки* 'ум. кар. o разыгравшихся, расшалившихся девочках, девушках' (БСНС); *взбрыкивать от радости как теленок* 'шутл.-ирон. o проявляющем бурную радость по любому поводу молодом человеке' (БСНС); *rozigrał się, jak cielę* (SWar); *skacze by cielę u kołka* (DWKolb). Jednakże ruszczyzna postrzega młodego krowy w ambiwalentny sposób: z jednej strony jako istotę żywiołową (*резвый как молодой теленок* [БСНС]), z drugiej – powolną i niezręczną, przypominającą pod tym względem wołu czy byka (<неповоротливый> *как теленок* 'том. шутл.-ирон. o неуклюжем, неповоротливом, неловком человеке [обычно подростке]' [БСНС]; <неповоротливая> *как телушка* 'ум. волог. шутл.-ирон. o неловкой, неуклюжей девушке' [БСНС]).

Frazeologia utrwała także sposób poruszania się zwierząt tuż po narodzinach. Zaświadcza, że cielęta chodzą wówczas powoli, nieostrożnie, nieporadnie, chwiejnym, niepewnym krokiem, często nie mogą ustać na nogach: *растянуться ровнышко*¹²² *как нелизанный теленок* 'волог. шутл.-ирон. o лежащем неподвижно человеке' (БСНС); *ворочаться на месте как мокрый теленок* 'брян. неодобр. ob очень медленно, неуклюже идущем человеке' (БСНС); *ходить как мокрый теленок* 'кар. ирон. o пьяном и неопрятном человеке' (БСНС); *belącać się*¹²³ *jak mokre cielę* 'iść chwiejnym krokiem, zataczać się, nie mogąc utrzymać równowagi' (SGŚW); *ktos rusza się jak mokre cielę* 'ktos porusza się powoli' (JKOZR); *ktos idzie na osłep jak mokre cielę* (JKOZR); *chodźć jak mokre cielę*

łowatym, tj. ciężkim jak wół' (SJPL); *wołowaty, wołowity* 'na kształt wołu ciężki, gnuśny, niezgrabny' (SJPL); *wołowaty* 'leniwy, poruszający się jak wół' (SGGŻN); *воловатый, воловый* 'медлительный, нерасторопный человек' (СРГС).

¹²² Słowo gwarowe: *ровнышко* 'будто, словно' (СРНГ).

¹²³ To śląskie przysłowie zawiera czasownik *belącać się* o znaczeniu 'wałęsać się bezczynnie, szwendać się' (MSGP).

‘poruszać się niepewnie; być słabym’ (SRGŚP); *chodzić jak nieoblizane cielę* ‘poruszać się niepewnie; być słabym’ (SRGŚP).

Okres tuż po narodzinach to czas, gdy zwierzę odczuwa silną więź z matką. W pobliżu krowy każde cielę czuje się bezpiecznie. Z tego zapewne względu młode niechętnie oddala się wówczas od rodzica. Podobne obserwacje utrwalone zostały we frazeologizmach obydwu analizowanych języków: *małe cielę pod mać się kryje* (NKP); *mędrze cielę niż krowa, póki cielęca przy wymieniu głowa* (NKP); *przywiązał się, by cielę do krowy* (SJPL); *lata za nim jak cielę za krową* (RB); *chodzi jak cielę za matką* (JKOZR); *chodzi jak cielę za ogonem* (JPZW); *chodzić (łazić, dreptać) za kimś jak cielę za krową* ‘nie odstępować kogoś, chodzić krok w krok za kimś’ (WSFPWN); *ходить за кем-л. как корова с теленком ‘том. шутл. о ребенке, неотступно следующем за матерью’* (БСНЧ).

Na marginesie warto zaznaczyć, iż zarówno w polszczyźnie, jak i ruszczyźnie został podkreślony dobrze rozwinięty instynkt macierzyński samic: *cieszyć się jak stara krowa cielęciu* ‘bardzo się cieszyć’ (RB); *nie zabije krowa cielęcia* (NKP); *как корова к теленку <бегает, несется>, так мать к ребенку ‘печор. о сильной привязанности матери к своему ребенку’* (БСРПос); *как корова с теленком ‘дружно, вместе, в любви и согласии; неразлучно; чаще всего о семейных парах’* (МДИС); *ходить за кем-л. как за теленком ‘шутл.-ирон. о чьей-л. (обычно материнской) интенсивной и настойчивой заботе, уходе за большим сыном, молодым человеком’* (БСНЧ).

Rosyjski językowy obraz krowy eksponuje jej specyficzny sposób chodzenia, podczas którego zwierzę ciężko stapa: *хломать*¹²⁴ *как корова ‘пск. неодобр. об очень громко топающем, тяжело ступающем человеке’* (БСНЧ). Z chodem krowy porównywany jest chód pijanej kobiety: *идти коровой ‘новг. перм. об идущей в перевалку пьяной женщине’* (БСНЧ). Frazeologia konotuje cechy ‘niezgrabności’, ‘ociężałości’, ‘braku gracji i elegancji’ w poruszaniu się samicy byka.

Niezręczność ruchów bydła eksponują frazeologizmy odwołujące się do obrazu zwierząt poruszających się po lodzie: *носиться как теленок по льду ‘пск. шутл.-ирон. или неодобр. о быстро, суетливо и без пользы (обычно – по гладкому, скользкому полу) бегающем ребенке’* (БСНЧ); *кто-л. как корова на льду* (ИСРФ); *как бык по льду* ‘chodzić niezdarnie i niepewnie’ (RB); *ловок как корова на льду ‘народн. ирон. об очень неловком, неуклюжем человеке’* (БСНЧ); *стоять где-л. как корова на льду ‘ирон. о неустойчиво и неуверенно стоящем (обычно неуклюжем, неповоротливом) на какой-л. скользкой поверхности человеке’* (БСНЧ); *ходить (идти) как корова (коровой) по льду (на льду) ‘разг. кубан. перм. ирон. о неустойчиво и неуверенно идущем (обычно неуклюжем, неповоротливом) по скользкой, гладкой поверхности чего-л.*

¹²⁴ W gwarach z obszaru okręgu pskowskiego czasownik *хломать* znaczy ‘izdawać gromkie, хлопающие звуки (часто при ходьбе)’ (СППП).

человеке' (БСНС); *раздираться (разодраться) как бык на сколизи*¹²⁵ 'дон. ирон. пытаюсь выполнить сразу много дел, оказаться не в состоянии сделать все, что требует' (БСНС); *chodźić jak wół po lodzie* 'chodźić niezdarnie i niepewnie' (RB). Irracjonalny obraz zwierząt na lodzie wydaje się absurdalny i budzi negatywne odczucia, pełniąc funkcję prześmiewczą i poniżającą. Wzmacnia on ekspresywność multiwerbizmów i eksponuje pogardliwie-ironiczny stosunek człowieka do fauny.

Język rosyjski z jednej strony ukazuje byka jako zwierzę niezręczne, ślizgające się na lodzie, zabawne w oczach człowieka (*раздираться как бык на сколизи* [БСНС]). Z drugiej jednak świadczy o sile i gwałtowności, o tym, że ruchy zwierzęcia cechuje ogromny dynamizm połączony z nachalnością. Te elementy znaczeniowe budują semantykę jednostek rosyjskich i ukazują różnorodność konotacji związanych z przemieszczaniem się samca krowy. Niejednoznaczność w sposobie postrzegania byka wynika z realnych, codziennych i potencjalnie możliwych kontaktów człowieka z fauną: *рвануться (понестись) куда-л. как бык* 'неодобр. о резко, свирепно, яростно и без всяких раздумий бросившемся куда-л. человеке' (БСНС); *переть напролом как бык* 'неодобр. об энергично, нахально и грубо продвигающемся куда-л. человеке' (БСНС); *переть как быком* '1) неодобр. об энергично, нахально и грубо продвигающемся куда-л. человеке; 2) ряз. одоб. об обильно, интенсивно растущих овощах, траве, деревьях и т.п.' (БСНС); *быком дело прет* 'влад. одоб. о работе, деле, идущем быстро, успешно, удачно' (БСНС); *впереть как бык в лычу* 'пск. неодобр. 1) о вцепившемся, ухватившемся за что-л. и не отпускающем человеке; 2) о человеке, внезапно остановившемся на одном месте' (БСНС); *прижать кого-л. к чему-л. как бык* 'неодобр. о сильном и большом человеке, грубо, бесцеремонно притиснувшем кого-л. к чему-л. (в толпе, транспорте и т.п.)' (БСНС). Do cechy gwałtowności byka odnoszą się również polskie frazeologizmy: *iść bykiem do przodu* 'starać się osiągnąć to, czego się chce, działając stanowczo i bezwzględnie' (PSWP); *chodźić jak byk bodliwy* 'być złym, niespokojnym, agresywnym' (SGPKRO). Obrazu byka ślizgającego się na lodzie polszczyzna jednak nie rejestruje.

FUNKCJONOWANIE ORGANIZMU

Przestrzeń języków słowiańskich utrwala siłę, wytrzymałość i tężyznę fizyczną przedstawicieli bydła w wyrażeniach charakteryzujących wygląd i kondycję zdrowotną człowieka. Ta cecha zwierząt zyskała w języku aprobatę i tworzy szereg jednostek, którym przysługują w większości pozytywne konotacje: *здоров (здоровый) как бык* 'разг. пск. смол. том. шутл. или одоб. об очень здоро-

¹²⁵ сколизь 'гололедица' (СРНГ).

вом, крупном и сильном человеке' (БСНС); *здоровяцкий как бык* 'пск. шутл. о здоровом и сильном мужчине' (БСНС); *здоровый как мирской*¹²⁶ *бык* 'морд. об очень здоровом и сильном мужчине' (БСНС); *как бык мирской* 'морд. шутл. о здоровом, сильном мужчине' (БСНС); *здоров как бык и не знаю как быть* 'народн. шутл.-ирон. о здоровом, но беспомощном человеке' (БСНС); *сильный как бык* 'разг. ирк. одобр. о физически сильном, мощном человеке' (БСНС); *сила у кого-л. как у быка* 'прост. о необычайно сильном, мощном, физически крепком человеке' (БСНС); *здорова как корова* '1) народн. горьк. том. об очень здоровой, крупной и крепкой телом женщине, девушке; 2) том. о чем-л. (напр., ягодах) большом и крупном' (БСНС); *будь здорова как корова, плодovита как свинья!* 'народн. пожелание женщине (особенно невесте на свадьбе) здоровья и плодovитости' (БСНС); *здоров как вол* 'об очень здоровом физически, выносливом и сильном человеке' (БСНС); *воло-вый конь* 'сильный, здоровый человек' (ЧРДФ); *zdrow (zdrowy) jak byk* 'o człowieku silnym, tęgim, zdrowym' (WSFJP); *zdrowy byk* 'pogard. o mężczyźnie dużym, ociążalym, tęgym' (SFJPS); *silny jak byk* 'bardzo silny' (USJP); *mocny jak byk* 'bardzo mocny' (USJP); *wygląda jak byk* 'wygląda zdrowo' (RB); *silny jak wół* 'bardzo silny' (PSWP).

Słabość fizyczna przypisana została w ruszczyźnie jedynie cielęciu: *за-модеть*¹²⁷ *как теленок* 'пск. ирон. об ослабевшем, зачахнувшем человеке' (БСНС); *хилое теля средь лета зябнет* (БСРПос); *худое теля и в Петров-ки зябнет* 'слабый человек ни с какими жизненными проблемами не может справиться' (БСРПос); *силенка у кого-л. что у теленка* 'народн. шутл.-ирон. о слабосильном, беспомощном человеке' (БСНС).

Natomiast w przestrzeni polszczyzny ze słabością koresponduje obraz zwierząt starych, które ze względu na wiek nie są już tak użyteczne, silne i wytrzymałe, jak osobniki młode: *na starość cieluchami orać ciężko* 'wraz z upływem czasu zmniejszają się możliwości' (SGPK); *starym wołem nie orać* 'wraz z upływem czasu zmniejszają się możliwości' (NKP).

Praktyczna użyteczność obcowania ludzi z bydłem sprowadza się przede wszystkim do możliwości pozyskiwania mięsa i mleka. Szczególny, życzliwy sposób traktowania krowy przez człowieka zaakcentowany został w obydwu językach za pomocą form deminutywnych *коровушка*/*krowiczka*: *koniczek to jest nasz taticzek, a krowiczka to taticzka* (JKOZR); *красна баба спокоем, а коровушка с удоєм* (ЖРНПП); *была бы коровушка, будет и молочко* 'o каких-л. связанных между собой вещах' (БСРПос); *человек без языка – что корова без молока* 'o важности человеческой речи' (БСНС); *корова маслом доит* 'корова очень

¹²⁶ *мирской* 'принадлежащий миру, сельской общине и откармливаемый на убой' (СРГМ).

¹²⁷ *замодаеть* 'зачахнуть, завянуть' (podaję za БСРС).

полезное животное; о ком-то полезном, необходимом' (БСРПос); *были б (бы) быки, а говядина будет* 'o двух связанных между собой вещах' (БСРПос); *был бы бык, а мясо будет* (БСРПос); *кrowa mleczna* 'krowa dająca dużo mleka; krowa po ociełeniu, w okresie mleczności' (SJPD); *молочная корова* (БТСРЯ); *czego się spodziewać po wołu, jak nie mięsa* 'o czymś oczywistym' (PSWP); *od wołu można się tylko mięsa spodziewać* 'o czymś oczywistym' (PSWP). Dwa ostatnie związki konotują ogólną, nieznaczną wartość wołu: w oczach człowieka jest on postrzegany przede wszystkim jako źródło mięsa, innych walorów nie posiada. Przypisuje mu się natomiast w sposób subiektywny szereg wad, chociażby ociężałość, lenistwo, upór, nie uwzględniając faktu, iż był on niegdyś tym zwierzęciem, które w gospodarstwie pracowało najciężej.

Frazeologia w żartobliwy i przewrotny sposób odnosi się do korzyści płynących z obcowania z wścieklą krową: *молоко от бешеной коровки* 'вино' (ИСРФ); *сливки от бешеной коровы* 'шутл. ром' (РМР); *мleko od wścieklej krowy* 'żart. wódka' (USJP); *мleko (śmietanka) od wścieklej krowy* 'wódka, bimber' (SEP).

W porównaniu z krową byk nie jest aż tak bardzo użyteczny, gdyż nie daje mleka: *от кого-л. чего-л. что от быка молока* 'дон. ирон. o тщетном ожидании чего-л. от кого-л.' (БЧНС). Konwencja „świata na opak” motywuje obraz leżący u podstawy jednostek nawiązujących do faktu dojenia samca krowy: *dostać mleka od byka* 'nic nie dostać' (SGŚW); *dostać mleka, jak подојą быка* 'nic nie dostać' (SRGŚP). Frazeologizmy, nawiązujące do podjętego problemu, wykorzystywane bywają w ruszczyźnie podczas charakterystyki osoby upartej, zawziętej, bezczelnej, skąpej, bezużytecznej, a także takiej, której zawsze bez względu na okoliczności towarzyszy szczęście: *кому паит*¹²⁸, *у того и бык доит* 'у счастливого человека получается даже невозможное' (РМР); *кому везет, у того и бык доится* 'перм. ярсл.' (БСРПос); *у быка молока выпросит* 'экспр. o настойчивом, дерзком человеке' (СРГНО); *легче от быка добыть молока* 'o скупом, жадном человеке' (ИСРФ); *от кого-л. <пользы> как с быка молока* 'диал. ирк. говорится о бесполезном человеке' (ИСРФ); *подоил бы быка, да нет молока* 'диал. пск. говорится о бесполезном человеке' (ИСРФ). Rola byka w gospodarstwie rolnym sprowadza się do funkcji rozplodowych: *byk rozplodowy* 'pogard. osiłek, mężczyzna nieokrzesany, brutalny' (WSFJP).

Przestrzeń języków słowiańskich zaznacza, iż z mięsa zwierząt przygotowuje się wiele potraw: *корову надвое разрубили* <б>, *зад доили, а перед во щах варили* (БСРПос); *порезвились телята, пора в жареное* 'люди делали, что хотели, жили в свое удовольствие, а теперь пришел конец этому' (БСРПос); *bez wołu nie będzie rosółu* 'aby coś ugotować, trzeba mieć niezbędne produkty, składniki' (PSWP). Szczególne walory smakowe przypisywane są cielęcinie: <мясо> как

¹²⁸ Jak zostało odnotowane w СРНГ, czasownik *паитъ* ma znaczenie 'удаваться, везти'.

теленки ‘кар. одобр. о вкусном мясе какого-л. животного’ (БСНС); *jaje dzisiejsze, chleb wczorajszy, cielę ośmioniedzielne, wino łódzkie – najlepsze* (DWKolb). Upodobanie do potraw z mięsa młodych zwierząt pośrednio eksponuje też polska paremia *więcej cieląt w jatkach bywa niż starych wołów* (NKP).

Język rosyjski nawiązuje do spostrzeżenia, iż podczas uboju ciało bydlę bardzo krwawi: *кровь течет (брызжет, бьет) из кого-л. как из быка* ‘прост. об обильном, сильном кровотоке у кого-л.’ (БСНС).

We frazeologii gwarowej, zarówno polszczyzny, jak i ruszczyzny, utrwalone zostały także pewne czynności fizjologiczne zwierząt, które w świecie ludzi uznawane są za wstydlive czy niekulturalne: *как бык пописал (пописил)* ‘жарг. магнит. шутл. о чьей-л. пьяной походке’ (БСНС); *jakby byk szczął* ‘krzywo’ (SGPKRO); *prosty jakby byk najsciał* ‘o czymś, co wbrew naszym oczekiwaniom jest krzywe’ (SFGD); *bekać jak stara krowa* ‘komuś odbiło się w obecności innych, co spotkało się z ich dezaprobatą’ (SFGD).

PRZYPISYWANE CECHY CHARAKTERU

Ruszczyzna przypisuje krowie takie negatywne cechy, jak lenistwo (*разваливаться где-л. как корова [коровой]* ‘презр. о вызывающе или равнодушно, лениво, праздно сидящей где-л. [обычно толстой] женщине’ [БСНС]; *лежать как корова [коровой]* ‘разг. том. презр. о лежащей в ленивой, ослабленной позе полной женщине’ [БСНС]); lekkomyślność i rozpustność (*похотливая корова* ‘сиб. презр. о легкомысленной, развратной женщине’ [БСРПог]; *кто-л. гульна корова* ‘диал. црк. легкомысленный’ [ИСРФ]); plotkarstwo (*базарная корова, бондарева корова* ‘презр. сплетница’ [СРГС]).

Samica byka w rosyjskich przysłowiach ludowych symbolizuje niebezpiecznego człowieka, mogącego w każdej chwili zaatakować¹²⁹. Rogi zwierzęcia są metaforą możliwości, które wykorzystane w niewłaściwy sposób bywają źródłem nieszczęścia: *бодливой*¹³⁰ *корове Бог рог не дает (не дал)* ‘Бог не дает возможности вредить тем, кто это любит делать’ (БСРПос); *бодливая корова всегда рога теряет* (БСРПос); *бодлива корова комола живет* (БСРПос); *бодливая корова рога сбивает* ‘если кто-л. любит пользоваться возможностями для того, чтобы навредить другим, то всегда эти возможности теряет’ (БСРПос); *с бодливой коровы рога сбивают* ‘агрессивного, вредного обязательно проучат’ (БСРПос); *бодливому быку Бог рога не дал* ‘том. агрессивный человек лишен возможности проявлять свой плохой характер’ (БСРПос). Wymienione ra-

¹²⁹ Do problemu agresywnego zachowania zwierząt nawiązuje także wspomniany już frazeologizm *как бурая корова* ‘кар. неодобр. о сердитом человеке’ (БСНС), który dowodzi, że krowie przypisuje się też skłonność do gniewu, złości.

¹³⁰ *бодливый* ‘имеющий привычку бодаться’ (ТСРЯУ).

remie podkreślają, że sprawiedliwość stanowi dla Rosjan wartość niezwykle cenną, ważną z etycznego punktu widzenia. Nieuczciwość natomiast zawsze powinna podlegać karze.

W serii innych frazeologizmów rogi stanowią metaforę siły, władzy, a człowiekowi porównywanemu z rogatym bykiem czy wołem przypisywana bywa skłonność do wyniosłości, buty, dumy: *живет богатый, что бык рогатый* 'пск. сильный, важный (социально, общественно), никого не боится' (БСППос); *мужик богатый – что (как) бык рогатый* 'твер. неодобр. богатые люди обычно сильны и спесивы' (БСНС); *богатый, что бык рогатый: в тесные ворота не влезет* 'неодобр. о богатых людях, которые любыми средствами добиваются своих целей; ирония и осуждение высокомерия и заносчивости богатых людей' (БСНС); *рогатому быку что богатому мужику* 'пск. богатый человек заносчивый, полагается на свои силы, никого не боится' (БСППос); *wół z rozłascanymi rogami* 'zarozumiały dorobkiewicz, nieznający podstawowych zasad kultury' (PSWP).

Negatywne cechy kojarzone bywają we frazeologii rosyjskiej również z bezrogim bykiem i pozbawioną rogów krową. Wyrażenie *комолый бык* 'жарг. мол. неодобр. упрямый человек' (БСППор)¹³¹ i przysłowie *комолая корова хоть шишкою (шишкою) да боднет* 'человек любящий вредить, делает это даже, если у него нет возможностей' (РМР) konotują upór, agresję i nieobliczalność zwierząt. Samica byka symbolizuje osobę zachowującą się w sposób niewłaściwy nawet w sytuacji braku odpowiednich środków do podjęcia skutecznego działania. Ewaluacja negatywna zwierząt jest wynikiem antropocentrycznej perspektywy nałożonej na królestwo zwierząt przez pryzmat frazeologii.

Polszczyzna za szczególnie niebezpiecznego uważa jednak byka, z krową nie wiąże znamiennej dla ruszczyzny cechy złowrogości. W języku polskim można odnotować zaledwie jeden obraz atakującej rogami przedstawicielki bydła, utrwalony w przysłowiu *bieda w zagrodzie, gdzie krowa wołu bodzie* 'o rodzinie, w której żona ma przewagę nad mężem' (PSWP) i jego wariantach: *bieda temu domowi, gdzie krowa dobodzie wołowi* (PSWP); *bieda temu domowi, gdzie krowa przykazuje wołowi* (JKOZR); *źle zawsze będzie, gdy krowa wołu przysiedzie* (NKP); *źle w tym narodzie, gdzie krowa wołu dobodzie* (NKP). Wół symbolizuje głowę rodziny, mężczyznę zdominowanego przez żonę. Z punktu widzenia współczesności paremie te przekazują przesłanie już anachroniczne. Przysłowie wywodzi się ze średniowiecznej anegdoty, dotyczącej sądowego przekupstwa. Jednak ten rys pierwotny – jak pisze J. Krzyżanowski – uległ z czasem zatarciu „na rzecz uległości męża-pantoflarza, terroryzowanego przez żonę” (Krzyżanowski 1994, t. II: 304).

¹³¹ Jednostka ta posiada również znaczenie 'глупый, несообразительный человек' (БСППор).

Porównanie *chodzić jak byk bodliwy* 'być złym, agresywnym, niespokojnym' (SGŚW) odwołuje się do upodobań bydła wynikających z faktu posiadania rogów. Agresywność jako znamienna cecha byka utrwalona została w postaci różnych jednostek językowych: *бодаться как быки* 'том. шутл.-ирон. об упорно борющихся мужчинах' (БЧНС); *бычки в глазах шумят* 'жарг. мол. о состоянии раздражения, готовности к ссоре' (БСППор); *побóдл kogoś byk* 'o kimś cierpiącym na postrzał, lumbago' (SGPKRO). Cecha ta również wyraźnie zaznacza się w sferze leksyki rosyjskiej. Porównajmy następujące egzemplifikacje: *бык* 'угол. неодобр. агрессивный, злобный человек' (БСРЖ); *бык* 'наглый, агрессивный человек' (СУСВ); *быковать* 'нападать; быть агрессивным по отношению к кому-л.' (ТСРСЕ); *бык* 'агрессивный, злобный человек' (СБВЖ). Konotacja 'dużej siły fizycznej', 'agresji', graniczącej niekiedy z przemocą, tworzy też znaczenia żargonowe leksemu w rodzaju: *бык* 'инд.-торг. вымогатель, сборщик „дани” с уличных торговцев, хозяин мелких фарцовщиков' (БСРЖ); *бык* 'бизн. крим. мол. рэкети́р, налетчик' (БСРЖ).

Samiec krowy atakuje rogami, pochylając łeb w charakterystyczny sposób: *uderzyć (wyrznąć) kogoś bykiem* 'uderzyć głową w brzuch, w podbródek, w twarz' (PSWP); *pałnąć (strzelić, rąbnąć, wałnąć, zaprawić) kogoś z byka (bykiem)* 'młodz. uderzyć kogoś głową' (WSFJP); *strzał z byka* 'uderzenie kogoś głową' (TGS); *dawać byka komuś* 'posp. zadać cios, uderzyć pochyloną głową' (WSFJP)¹³². Obcowanie człowieka z bykami rodzi obserwacje dotyczące ich porywczej, nieprzewidywalnej natury, agresji przejawiającej się w pewnych okolicznościach. Obraz rozwścieczonego, nieobliczalnego zwierzęcia przywołują rosyjskie porównania: *рвануться (понестись) куда-л. как бык* 'неодобр. о резко, свирепно, яростно и без всяких раздумий бросившемся куда-л. человеке' (ССРЯМ); *переть <напролом> как бык (быком)* 'неодобр. об энергично, нахально и грубо продвигающемся куда-л. человеке' (БЧНС). Konotacji 'siły' i 'gwałtowności' przedstawiciela fauny należy upatrywać także w internacjonalizmach: *как красная тряпка для быка* 'о чем-л., вызывающем у кого-л. крайнее раздражение, злость, ярость' (ТСРЯД); *действовать (подействовать) на кого-л. как на быка красный цвет* 'о раздражающем, выводящем из себя действии чего-л. на кого-л.' (БЧНС); *красная плахта на быка* 'coś denerwującego, podniecającego' (NKP); *дизаляць (поддизаляць) на kogoś як <ничым> <красная> плахта на быка* 'drażnić kogoś, rozżość, doprowadzać kogoś do gniewu, wybuchu złości' (WSFPWN). Jest to jednak „naiwne” postrzeganie zwierzęcia i jego reakcji, które nie ma oparcia w badaniach naukowych. Te ostatnie mówią bowiem, że byk w sposób gwałtowny reaguje nie na kolor czerwony, ale na poruszaną przez matadora muletę. W omawianym kontekście warto także przywołać związek komparatywny, który odnotowały słowniki polszczyzny gwarowej: *bać się jak byk czerwonej*

¹³² Por. też: *byk* 'pot. uderzenie głową w brzuch' (SJPD).

hadry. Słownik gwar polskich pod redakcją M. Karasia wyjaśnia, iż idiom znaczy 'reagować na coś agresją' (SGPKRO), natomiast Słownik gwar śląskich autorstwa B. A. Podgórskich – 'bać się mocno, unikać czegoś' (SGŚP). Choć wymienione leksykony rozchodzą się w znaczeniach, to sam frazeologizm w obydwu przypadkach utrwała potoczne przekonanie człowieka, iż czerwony kolor budzi rzekomo w zwierzęciu negatywne uczucia i jest źródłem gwałtownych reakcji.

Wizerunek groźnego i niebezpiecznego byka utrwalają również rosyjskie derywaty słowotwórcze: *смотреть по-бычи* 'исподлобья, угрюмо' (БАС); *быковатый* 'прост. угрюмый, смотрящий исподлобья' (БАС); *бычиться* 'прост. принимать угрюмый вид; быть суровым, хмуриться'¹³³ (БАС).

Byk potrafi odstraszać samą postawą, spojrzeniem. Jego 'pośepność', 'zajadłość', 'złość', 'niechęć', 'nieprzyjazny sposób bycia' konotują poniższe związki frazeologiczne: *упереться как бык в гору во что-л.* 'об угрюмо, злобно уставившемся во что-л. человеке' (СППП); *пройти быком* 'р. урал. неодобр. о человеке, проходящем мимо с вызывающим видом, не отвечая на приветствие' (БСНС); *глядеть (смотреть) быком (как бык)* 'разг. волог. перм. неодобр. о недовольно, угрюмо глядящем на других человеке' (БСНС); *бычком глядеть, глядеть бычком* 'исподлобья, дичиться (как бычок), т.е. иметь, принимать вид, напominать бычка, коситься' (РМР); *бычиться (сбычиться)*¹³⁴ как бык 'пск. неодобр. о насупившемся, рассерженном, злобно, исподлобья глядящем человеке' (БСНС); *взбучить*¹³⁵ (взбычиться) как бык 'смол. неодобр. о всплывшем человеке' (БСНС); *набузиться*¹³⁶ как бык 'том. о сильно рассердившемся, злобном, мрачном человеке' (БСНС); *надуться как бык* 'пск. о сердитом, разозлившемся человеке' (БСНС)¹³⁷; *обижаться (обидеться) как бык* 'прост. неодобр. об обидевшемся, надувшемся, рассердившемся на кого-л. человеке' (БСНС); *сбутуситься*¹³⁸ как бык 'яросл. неодобр. о нахмурившемся от обиды человеке' (БСНС); *стоять как бык* 'селигер. неодобр. о стоящем обиженном, хмуром, необщительном человеке' (БСНС); *patrzeć (spoglądać) bykiem* 'patrzeć na kogoś, na coś z niechęcią, ze złością, traktować kogoś, coś nieprzychylnie, niezyczliwie, nie aprobować czegoś' (WSFPWN); *bycza mina* (DWKolb).

W przestrzeni ruszczyzny kojarzony z gwałtownością i energią byk bywa

¹³³ Czasownik *бычиться* ma dodatkowe znaczenia 'упрямиться' (ТСРЯУ) i 'дичиться, бояться' (ТСЖВЯ).

¹³⁴ *сбычиться* 'взглянуть исподлобья' (СППП).

¹³⁵ *взбучить* 'вспылить' (ССГ).

¹³⁶ *набузиться* 'рассердиться' (СРНГ).

¹³⁷ Frazeologizm ten ma jeszcze inne znaczenie: *надуться как бык* 'ирк. неодобр. о спесивом, зазнавшемся человеке' (БСНС).

¹³⁸ *сбутуситься* 'нахмуриться' (СРНГ).

przeciwstawiany krowie, z którą łączy się 'spokój', 'łagodność', 'pokora'. Konotacje takie ujawniają komparatywy: *силен как бык, а смирен как корова* 'narodn. шутл.-ирон. об очень сильном, но в то же время кротком и смирном человеке' (БСНС); *смирен как корова* 'народн. об очень смирном, послушном человеке' (БСНС); *нежный как корова* 'новг. о ласковом, послушном коне' (БСНС); *глаза у кого-л. как у коровы* 'о больших, спокойных и блестящих женских глазах' (БСНС). Również polszczyzna wiąże krowę ze spokojem, który jednak w tym przypadku przywołuje przede wszystkim cechę braku zdrowego rozsądku: *кrowie очу*¹³⁹ 'пот. очу о łagodnym, sennym, bezmyślnym wyrazie' (PSWP). Tak więc przypisywana krowie łagodność spojrzenia w każdym z języków „uruchamia” odmienne konotacje.

Użytkownicy języka rosyjskiego widzą w byku zwierzę uparte i nieustępliwe. Cechy te wynikają z autentycznej obserwacji przedstawiciela bydła przez człowieka. Stały się one fundamentem konotacyjnym związków charakteryzujących bezpodstawnie upierającą się osobę: *обычай бычий, а ум телячий* 'о глупом упорстве' (РМР); *впереться как бык в липу* 'пск. неодобр. 1) о вцепившемся, ухватившемся за что-л. и не отпускающем этого человеке; 2) о человеке, внезапно остановившемся на одном месте' (БСНС); *стал как бык и не знаю, как быть* 'народн. шутл. о неожиданно заупрямившемся человеке' (БСНС); *бычачье упорство* (ТСЖВЯ); *стать как бык в стену* (в стенку) *рогами* 'народн. ирон. о неожиданно заупрямившемся человеке' (БСНС); *упереться во что-л. как бык в стену рогами* 'неодобр. об упрямом, несговорчивом человеке' (БСНС); *кандыбачиться*¹⁴⁰ *как бык* 'морд. неодобр. о заупрямившемся человеке' (БСНС); *как бык уперся* 'волог. неодобр. об очень упрямом человеке' (БСНС); *упереться во что-л. как бык в гору* 'пск. неодобр. об упрямом, несговорчивом человеке' (БСНС); *упереться как бык в изгороду* 'проявить упрямство, быть чрезмерно упрямым' (МДИС); *бычок нашел* 'кто-л. заупрямился' (РМР); *уперся рогами в стену как бык, да и стоит* 'народн. ирон. об очень упрямом человеке' (БСНС); *упрям* (*упрямый*) *как бык* 'разг. ирк. неодобр. об очень упрямом, несговорчивом, неуступчивом человеке' (БСНС); *упыристый*¹⁴¹ *как бык* 'дон. неодобр. об очень упрямом человеке' (БСНС); *упереться* (*впереться, впезнуться*) *как бык* '1) о вцепившемся, ухватившемся за что-л. и не отпускающем этого человеке; 2) неодобр. о заупрямившемся, упершемся человеке' (СППП). Polszczyzna upór wiąże z wołem: *wołami trzeba kogoś ciągnąć* (*zaciągać*) *do czegoś* 'trzeba kogoś zmuszać siłą do zrobienia czegoś' (USJP)¹⁴².

¹³⁹ W językowym obrazie świata spokój krowy manifestuje się poprzez wyraz jej oczu.

¹⁴⁰ *кандыбачиться* 'упрямиться' (СРГМ).

¹⁴¹ *упыристый* 'упрямый' (СРАГ).

¹⁴² Repertuar leksykalny polszczyzny wskazuje, iż upór bywa przypisywany również

Języki słowiańskie porównują osobę pracowitą do wykastrowanego samca bydła: *трудолюбивый как вол* 'неодобр. об очень терпеливом, покорном и трудолюбивом человеке' (БСНС); *robotny jak wół* (JKOZR); *pracowity jak wół* 'bardzo pracowity' (USJP); *wół roboczy* 'pot. człowiek pracujący bardzo ciężko, poświęcający na pracę bardzo dużo czasu, niemający czasu na rozrywki' (USJP). Woły charakteryzują się cierpliwością, pokorą wobec stawianych przez człowieka wymagań, przyjmują postawę służenia ludziom, co w językowym obrazie świata powinno ewokować skojarzenia pozytywne. Tak jednak nie dzieje się i wół przywołuje raczej negatywne konotacje 'bezrefleksyjnego poddania się' i 'spolegliwości'. Cechy te utrwalają obydwie języki słowiańskie: *покорный как вол* 'неодобр. об очень покорном, раболепно послушном человеке' (БСНС); *терпение у кого-л. как у вола* 'о чем-л. очень большом терпении' (БСНС); *терпеливый как вол* 'о покорно терпеливом человеке' (БСНС); *cierpliwy jak wół* 'bardzo cierpliwy, bardzo pracowity' (SJPD).

Obraz wylegującego się na łące bydła funduje semantykę co najmniej kilku polskich frazeologizmów: *leżeć bykiem* 'żart. próżnować leżąc, spędzać czas na leżeniu' (SPP); *leżeć martwym bykiem* 'leżąc na posłaniu, próżnować, wylegiwać się, byczyć się' (USJP); *leniwy jak wół* (RB). Warto przy tym zaznaczyć, iż także warstwa leksykalna języka polskiego uwzględnia takie cechy cielęcia, jak ociężałość, otyłość, co w przestrzeni językowej łączone jest ze skłonnościami do lenistwa: *cieluch* 'przen. o człowieku opasłym, ociężałym, leniwym' (MSGP); *ciotak* 'przen. pogard. o człowieku ociężałym, niezgrabnym, nierozgarniętym' (SGPKRO); *cielę* 'przen. przezw. o człowieku leniwym' (SGPKRO); *ciotak, ciolak, ciotek* 'o człowieku leń, gnuśnik, leżuch' (SJPL). Należy podkreślić, że choć 'lenistwo', jako cechę przypisywaną bydłu, konotują jednostki obydwu języków, to pod względem ilościowym ruszczyzna wykazuje znaczną przewagę nad polszczyzną i kojarzy wspomnianą przywarę nie tylko z wołem i bykiem, ale też z krową¹⁴³: *кого-л. надо*

i cielęciu: *cielę* 'przen. przezw. kierowane do człowieka: o człowieku upartym' (SGPKRO).

¹⁴³ Por. znaczenia pojedynczych leksemów w polszczyźnie i ruszczyźnie, przedstawionych w fascie WYGLĄD ZEWNĘTRZNY: *byk* 'pot. posp. o dużym, tęgim, silnym mężczyźnie, **zwłaszcza niechętnym do pracy**' (USJP); *byk* 'przen. pogard. przezw. o człowieku (mężczyźnie albo wyrostku) silnym, zdrowym, **zwłaszcza leniwym**, głupim, prymitywnym lub rozpustnym' (SGPKRO); *krowa* 'pot. posp. o kobiecie niezgrabnej, ociężałej, **leniwej**' (USJP). Polski czasownik *byczyć się* 'nic nie robić, wypoczywać' (SPPC) również nawiązuje do podjętej problematyki. Co ciekawe, jego rosyjski odpowiednik ma zupełnie inne znaczenie. Czasowniki te są przykładem homonimów międzyjęzykowych. Porównajmy stosowany w języku ogólnym i gwarach leksem *бычиться* 'прост. обл. принимать угрюмый вид; быть суровым, хмуриться; упрямиться; дичиться (о детях)' (БАС). Słowo to ma jeszcze inne, slangowe znaczenie: *бычиться* 'напращиваться на неприятности' (СУСБ). Cecha lenistwa wchodzi w skład semantyki leksemów wyłącznie w polszczyźnie. W przypadku warstwy frazeologicznej sytuacja

понукать как ленивого быка на корову 'помор. ирон. о человеке, которого надо насильно принуждать к чему-л. (даже приятному)' (БСНС); *корова коровой* 'прост. неодобр. брян. о нерасторопной, неповоротливой и ленивой женщине' (БСНС); *как Шабанова корова* 'горьк. ирон. или пренебр. о ленивой женщине' (БСНС); *ленив как корова* 'неодобр. об очень ленивом, нерасторопном и неповоротливом мужчине' (БСНС); *ленивая как корова* 'неодобр. об очень ленивой, нерасторопной и неповоротливой женщине' (БСНС); *базарная (бондарева, междворная) корова* 'бран. человек, который постоянно слоняется от безделья по чужим домам, дворам' (ЧРДФ); *колобкова корова* 'презр. человек, постоянно слоняющийся без дела' (ЧРДФ); *медлительный как вол* 'о ком-л. очень ленивом, неповоротливом и медлительном' (RB). Przytoczone frazeologizmy dowodzą, że język rosyjski łączy cechę lenistwa z ociężałością ruchów zwierząt, ich tempem poruszania się (*понукать как ленивого быка на корову* [БСНС], *медлительный как вол* [RB]), polszczyzna natomiast z określoną pozą ciała (*leżeć bykiem* [SPP]).

Przestrzeń języków słowiańskich podejmuje problem naiwności najmłodszego przedstawiciela bydła, jego bezkrytycyzmu, łatwowierności, infantylności, prostactwa, głupoty, niezaradności, opieszałości, niezdecydowania. Cechy te bardzo intensywnie ujawniają się już na poziomie leksykalnym w sekundarnych znaczeniach wyrazów o różnym zasięgu terytorialnym czy socjalnym. Na przykład: *теленки* 'разг. о безвольном, безответном или слишком простодушном, глуповатом человеке' (БТСРЯ); *телячий* 'перен. глуповатый, простодушный' (БАС); *телятина* 'прост. о глупом или безвольном, беспомощном человеке' (БАС); *cielę* 'lekcew. człowiek nierozgarnięty, naiwny, nieenergiczny' (SPP); *cielę* 'pot. przen. o człowieku nieporadnym, gapiowatym, nierozgarniętym, niezaradnym' (PSWP); *ciela, cielo, cielok, cieluch, cieluszek* 'głupie, niedorozwinięte, źle uczące się dziecko' (SGŚP); *ciołek* 'przen. człowiek głupawy, któremu wszystko można wmówić, niezdarzący sobie sprawy z realnej sytuacji' (SPWS); *cielátko* 'żart. przen. o człowieku naiwnym, niezaradnym, takim, który nie ma własnego zdania, niedoświadczonym, głupim' (PSWP); *cielátkowaty* 'nieporadny, głupawy' (SJPD); *cielak, cielok* 'pot. pogard. lekcew. osoba mało inteligentna, nierozgarnięta, także niezaradna, mało energiczna' (SSMC); *cieloczek* 'naiwna, we wszystko wierząca dziewczyna' (NSGU); *cielęcina* 'żart. przen. o człowieku nieenergicznym, ciapowatym, nierozgarniętym' (PSWP).

Osoba porównywana do cielęcia to ktoś o przeciętnych możliwościach, kto nie jest zdolny do wielkich czynów i wyróżniających się osiągnięć: *cielok* 'człowiek, niezaradny, któremu nic się nie udaje; pechowiec' (NSGU); *cielak* 'prześtepny złodziej, który kradnie rzeczy małej wartości' (PSWP); *cielak* 'uczniowski naiwny uczeń, osoba cicha, która nie zwraca na siebie uwagi' (PSWP).

wygląda zgola inaczej: kolekcja multiwerbizmów języka rosyjskiego w porównaniu z językiem polskim jest bogatsza w związki konotujące 'lenistwo' jako właściwość bydła.

Warstwa frazeologiczna kontynuuje konotacje dostrzeżone w pojedynczych leksemach i podkreśla niezaradność, naiwność, głupotę, prostactwo, opieszałość, niezdecydowanie cielęcia: *кто-л. настоящий теленок* 'прост. глупый, наивный (обычно говорится о мужчине)' (ИСРФ); *прост как теленок* 'шутл.-ирон. о крайне простом и наивном человеке' (БЧНС); *ребенок что теленок* 'шутл.-ирон. о глупеньком, наивном ребенке' (БЧНС); *суций теленок* 'шутл.-ирон. о тихом, покорном и наивном человеке' (БЧНС); *стоять как телок* 'народн. ирон. о недоуменно, нерешительно стоящем человеке' (БЧНС); *<смирнен> как теленок: кто погладит, того и полизет* 'народн. шутл.-ирон. о неразборчиво ласковом ко всем окружающим человеке' (БЧНС); *siedem lat z bydłem chodziła, a jeszcze cielak* 'o kimś głupim, nierozgarniętym' (PSWP); *cielęca głowa* 'żart. głowa niepojętna, nierozgarniona' (SJPL); *cielę na niedzielę* 'pogard. niedołęga; popychadło; nieśmiały' (WSFJP); *ciele majowe* (SFGD); *boże cie* '1) uszczypliwie o osobie mało energicznej i niesamodzielnej, najczęściej też nieumiejącej radzić sobie z najprostszymi problemami; 2) uszczypliwie o mężczyźnie, który nie potrafi zadbać o korzyści własne i swojej rodziny' (SFGD); *cielęciem ciapciem* 'o człowieku niezaradnym, mało energicznym' (NKP); *cielęce oczy* 'pot. oczy o łagodnym, sennym, bezmyślnym wyrazie' (WSFPWN).

Cecha semantyczna 'bezpodstawne okazywanie sobie uczuć, czułość nie na miejscu' funduje znaczenia wielu jednostek leksykalnych i frazeologicznych, niejednokrotnie nawiązując do realnego sposobu zachowania cielęcia: *телячы нежности* 'прост. пренебр. или шутл. чрезмерное или неуместное выражение нежных чувств' (БСРПог); *телячий восторг* 'бурно выражаемый или беспричинный восторг, восторженное состояние' (БАС); *cielęcy zachwyty, cielęce uwielbienie* 'głupi, wielki, zwykle bezpodstawny zachwyty, przesadne uwielbienie' (USJP); *cielęcy wzrok, cielęce spojrzenie* 'wzrok, spojrzenie bezkrytyczne, pełne zachwyty' (PSWP). Wspomniana cecha charakterystyczna jest dla młodości, wiąże się z brakiem doświadczenia, naiwnością, które zostały utrwalone zarówno w sferze leksyki, jak i frazeologii: *теленки* 'перен. разг. о молодом, неопытном или неловком человеке' (БАС); *cielę* '1) akt. młoda aktorka; 2) przen. pot. niedoświadczony, młody człowiek' (SAK); *ciele, cielok* '1) cielę; 2) pogard. o kimś niedojrzałym' (SGBGJ); *cielęcy wiek, cielęce lata* 'książk. lata dziecinne lub młodsze; wczesna młodość' (USJP); *młody człek cielęciu podobny* (JKOZR).

Z innych negatywnych cech przypisywanych cielęciu warto byłoby wymienić przebiegłość, nachalność, skłonność do pochlebstwa. Pojawiają się one w przestrzeni ruszczyzny: *кто-л. ведет себя как теленок* 'диал. сиб. льстит, является подхалимом' (ИСРФ); *хитрее попова теленка* 'петербург. шутл. об очень хитром человеке' (БЧНС); *хитрее теленка не будешь* 'шутл. перехитрить простака невозможно' (БЧНС); *почеши теленка, он и шею протянет* 'о нахальном человеке' (ТСЖВЯ).

Paremie wyrażają pogląd, iż łagodność, pokora, umiejętność życia z innymi w zgodzie, konformizm popłacają bardziej niż bycie zuchwałym, krnąbrnym czy

upartym. Wartościowanie takie ujawnia cały szereg polskich i rosyjskich wariantów przysłowia *pokorne cielę dwie matki ssie* 'iron. pokorą osiąga się podwójną korzyść, konformizm się opłaca' (PSWP): *pokorne cielę dwie krowy суско* (MSGGB); *ласковый теленок две матки сосет* (БСРПос); *ласковый теленок две матки сосет (ссет), а другой ни одной не поймает (пымает) 'рыз.'* (БСРПос); *ласковый теленок двух маток ссет 'волгоград.'* (БСРПос); *ласковый теленок двух маток сосет, а противный и одной не видит* (БСРПос); *ласковый теленок двух маток сосет, а стылый ни одной не попадет 'ю.-рус.'* (БСРПос); *лисливый¹⁴⁴ теленок двух маток сосет 'пск.'* (БСРПос); *покорный теленок двух маток сосет* (БСРПос); *милый теленочек две титки сосет, нелюбимый – и одной не видит 'перм.'* (БСРПос); *ласковое теля двух маток сосет* (БСРПос); *ласковое теля двух маток сосет, а бодливому ни одна не дается* (БСРПос); *ласковое теля двух маток сосет, а постылое ни одной* (БСРПос); *лисливое теля двух маток сосет (сосе), а не лисливому и ни одной не попадает 'пск.'* (БСРПос); *ласковый теленок двух маток сосет* (ИСРФ).

Образ frazeologiczny cielęcia nawiązuje także i do jego cech pozytywnych. Język rosyjski eksponuje uległość, łagodność, przyjazne, spokojne usposobienie zwierzęcia, jego dobroć, nieśmiałość: *миленок (дроленок¹⁴⁵ 'пск.') как теленок '1) пск. шутил.-ирон. об очень робком, стеснительном, нерешительном ухажере, любимом; 2) амур. об очень ласковом, миролюбивом и уступчивом молодом человеке'* (БСНС); *как теленок: кто погладит, того и полизет* (ТСЖВЯ); *кто-л. ласковый как теленок 'добрый'* (ИСРФ); *ласков как теленок 'об очень ласковом человеке'* (БСНС); *кто-л. несмелый теленок 'диал. ирк.'* (ИСРФ); *смирнее теленка 'шутил. об очень смирном, кротком человеке'* (БСНС).

Zarówno polszczyzna, jak i ruszczyzna podkreślają cechę potulności najmłodszych przedstawicieli bydła: *potulny jak cieliczka* (RB); *смирен (прост), как теленок* (ТСЖВЯ).

Ponadto język rosyjski wiąże portret cielęcia z takimi cechami ludzkimi, jak dobroduszość, delikatność, cierpliwość, pokora, niewinność. We wszystkich jednak przypadkach podobne wartościowanie ma pozytywny charakter jedynie z pozoru, jest niejednoznaczne. W rzeczywistości zwierzę jest synonimem naiwności, niezaradności, gapiowatości, zza których przebija wyraźna nuta ironii. Taką też wymowę mają przytoczone poniżej jednostki rosyjskie: *добродушный как теленок 'шутил.-ирон. об очень добродушном, простодушном человеке'* (БСНС); *телок телком 'народн. ирон. о крайне покорном, терпеливом и добродушно-наивном человеке'* (БСНС); *нежный как теленок 'шутил.-ирон. о доверчиво нежном, излишне ласковом мужчине, молодом человеке'* (БСНС);

¹⁴⁴ Słowo gwarowe: *лисливый* 'хитрый, умеющий подольститься' (СРНГ).

¹⁴⁵ W gwarach pskowskich *дроля* znaczy 'любимый'; *дроленок* to forma deminutywna (СППП).

тихий как теленок 'ирк. шутил.-ирон. об очень тихом, покорном, кротком человеке' (БСНС); *смирнен как теленок, кроток как ягненок* 'шутил.-ирон. о тихом и кротком человеке' (БСНС); *кроткий (смирный) как теленок (теленочек)* 'шутил.-ирон. об очень кротком, доверчиво смирном, безобидном человеке' (БСНС).

PRZYPISYWANA SPRAWNOŚĆ INTELEKTUALNA

Ociężałość myślenia akcentowana bywa z reguły we frazeologizmach dotyczących sposobu patrzenia zwierząt, tępego i bezmyślnego wyrazu ich oczu. Ekspresywność związków wzmacniają komponenty, które są nazwą przedmiotów, na jakie zwierzęta kierują spojrzenie (plot, malowane, nowe wrota): *patrzy jak krowa w plot* 'patrzy na kogoś, coś bezmyślnie, tępo' (RB); *ktoś gapi się na coś jak święta krowa* (JKOZR); *gapić się (patrzeć) jak cielę (wół) w namalowane (na malowane, na nowe) wrota* 'pogard. bezmyślnie, nic nie rozumiejąc; dziwować się, być zdumionym czymś' (WSFJP); *ktoś patrzy się na coś jak cielę* (JKOZR); *ktoś wywala oczy na coś jak wół na malowane wrota* (JKOZR); *вологий взгляд* 'тупой, маловыразительный' (БАС); *взгляд у кого-л. как у вола* 'прост. ирон. о чьем-л. тупом, маловыразительном (часто покорном и апатичном) взгляде' (БСНС); *смотреть (глядеть) на кого-л., что-л. как корова на писанные ворота* 'народн. ирон. о глядящем на кого-л., что-л. в тупом недоумении человеке' (БСНС). Тёпотę przypisywaną powszechnie bydłu odzwierciedla także warstwa leksykalna: *бык 'угол. пренебр. слабоумный человек* (БСРЖ); *бык 'мол. пренебр. некрасивый, глупый человек* (БСРЖ); *бык 'тупой человек* (СУСВ); *бычка 'тупая жирная девушка* (СУСВ); *кrowa 'przen. człowiek (szczególnie kobieta) głupi albo niezgrabny* (SWar); *wół 'człowiek pracowity, ale mało lotny, głupiec, ościęzwały umysłowo* (SPW); *wołowaty 'tępawy* (SWS).

Obydwa badane języki słowiańskie kojarzą głupotę ze wszystkimi przedstawicielami bydła: *глупый как теленок* 'о глупом человеке' (RB); *ростом с тебя, а разумом с теля* 'народн. ирон. о выросшем, большого ростом, но глупом, малопонятливом молодом человеке' (БСНС); *ростом с тебя, а умом с теля* (ТСЖВЯ); *ростом с тебя, а разума с теля* (СППП); *дурной как Боже теля* 'кубан. пренебр. об абсолютно не разбирающемся в чем-л. человеке' (БСНС); *дурной как Божий бык* 'кубан. презр. о глупом, бестолковом, недалеком человеке' (БСНС); *понимать в чем-л. как Божий бык* 'кубан. ирон. о ни в чем не смыслящем, ничего не понимающем человеке' (БСНС); *говорить кому-л. что-л. как быку* 'р. урал. неодобр. о разговоре с крайне непонятливым, тупым и упрямым человеком' (БСНС); *глупая корова* 'прост. бран. о глупой, наивной и нерасторопной женщине' (СРБ); *корова коровой* 'прост. неодобр. о глупой, туго соображающей женщине' (БСНС); *ребенок что теленок* 'шутил.-ирон. о глупеньком, наивном ребенке' (БСНС); *глупие cielę ogonet miele* 'глу-

piec' (JKOZR); *tylko krowa nie zmienia poglądów* 'to, że człowiek zmienia poglądy, świadczy o tym, że się rozwija, uczy i nabiera doświadczenia życiowego' (SPMK); *głupi jak cielę* 'głupiec' (RB); *głupie cielę* 'głupiec' (SFJPS); *boże cielę* 'głupiec' (SFJPS); *cielę marynowane* 'głupiec' (SFJPS); *chodzić jak wół koło apteki* 'przestarz. nie znać się na czymś' (WSFJP); *głupi jak wół* 'głupiec' (JKOZR); *głupi jak byk* 'głupiec' (JKOZR); *tępy jak wół* 'tępy człowiek' (RB).

Frazeologia polska wiąże głupotę z młodością i brakiem dojrzałości. Wiele jednostek dotyczących oceny umysłowości cielęcia akcentuje jego brak doświadczenia, naiwność, niezaradność: *mieć za sobą te cielęce roki* 'zmądrzeć' (SGPKRO); *cielęcy mózg (rozum)* 'naiwny, głupi' (PSWP); *mieć <jeszcze> cielęcy rozum* 'być naiwnym, niemądrym' (SGPKRO); *istne z niego ciele, co ogonem miele* 'o człowieku głupim, ślamazarnym' (NKP); *cielę mermelę* 'o człowieku niemądrym, zwłaszcza młodym' (SGPKRO); *cielę na niedzielę* 'pot. o człowieku niezaradnym, ślamazarnym, głupim' (USJP).

WYDAWANE ODGŁOSY

Określenia dźwięków wydawanych przez zwierzęta hodowlane uznawane są niekiedy za podstawę onomazjologiczną nazw reprezentantów fauny. Jak twierdzi rosyjska badaczka L. P. Lieonowa (w ślad za N. M. Szanskim), słowo *бык* posiada charakter dźwiękonaśladowczy i nawiązuje do odgłosów samca krowy (Леонова 1993: 51). W przestrzeni ruszczyzny, w gwarach, niektóre ptaki wydają odgłosy, które kojarzą się z dźwiękami emitowanymi przez bydło. Ze względu na ten fakt ptak bąk nazywany jest *быгаем* (*быгаи* to gwarowe określenie byka), a egzotyczny ptak strojnoczuł uzyskał takie nominacje, jak *горный бык*, *бычья птица*¹⁴⁶ (Сератов 1995: 114, 115). Również płazy zawdzięczają swoje nazwy charakterystycznym odgłosom przyrównywanym do ryku byka czy wołu, na przykład: *лягушка-бык*, *лягушка-вол* 'лягушка, самцы которой издают громкие звуки, напоминающие мычание быка, особенно сильные в период размножения' (Jóźwiak 2007: 32).

Niezależnie od przedstawionych opinii, obserwacja, iż bydło wydaje głośnie, nieprzyjemne, monotonne, ale i gwałtowne dźwięki, utrwalona jest w warstwie frazeologicznej obydwu badanych języków słowiańskich: *волом рычать* 'народн. неодобр. o неприятно однотонном, низком рычании' (БСНС); *реветь как корова* 'яросл. об игре трехрядной гармонии; о сильном густом звуке' (БСНС); *рычы як кrowa (wół)* 'głośno' (JKOZR); *krowa, która dużo ryczy, mało mleka daje* (PSWP); *воловий рык* 'яросл. мера расстояния, равная 1/2–2 версты (расстояние, на котором можно слышать мычание быка в стаде)' (БСРПог); *на коровий рык* 'на расстоянии, на котором слышно коровье мычание' (СРНГ).

¹⁴⁶ Inna nazwa pliszki, której głos przypomina rżenie konia, to *степной конек*.

W materiale egzemplifikacyjnym, wyekscerpowanym z zasobów języka polskiego, występują nieliczne frazeologizmy, porównujące ryk wołu czy krowy do płaczu: *ryczeć jak wół (krowa)* 'плакать bardzo głośno, gwałtownie' (PSWP); *ryczeć jak (jałowa) krowa* 'плакать lub krzyczeć bardzo głośno' (SRGŚP). Komparatyw z obszaru gwar Śląska zestawia beczenie cielęcia z fałszywym śpiewem: *beczeć jak młode (nieoblizane) cielę* 'плакать żałościwie, głośno lub fałszywie śpiewać, ryczeć' (SRGŚP). Kojarzenie odgłosów zwierząt z krzykiem lub płaczem charakterystyczne wydaje się dla języka rosyjskiego. Wiąże się ono z ewaluacją negatywną: *реветь как бык <на бойне> 'прост. неодобр. об очень громко, истошно, крайне неприятно кричащем (от ярости, боли, злобы и т.п.) человеке'* (БСНС); *реветь (рыдать) как корова* 'bardzo głośno krzyczeć' (RB); *корова коровой 'прост. неодобр. о заплаканной, зареванной женщине'* (БСНС); *базанить*¹⁴⁷ *как корова 'вят. неодобр. громко плакать (о человеке)'* (БСНС); *взреветься*¹⁴⁸ *как корова 'орл. о женщине, начавшей безутешно плакать, кричать'* (БСНС); *выть как корова 'неодобр. о громко, навзрыд плачущей, рыдающей женщине'* (БСНС); *реветь (зареветь) как бык (быком)* 'о громко и сильно плачущем человеке' (СППП); *реветь как вол 'очень громко кричать'* (RB); *кто-л. ревушка-коровушка 'шутл. плакса (обычно о ребенке)'* (ИСПФ); *реветь голосом как корова (бык) 'диал. пск. громко, сильно плакать; голосить'* (ИСПФ); *заливать коровой 'волгоград. ярсл. о сильно, громко, навзрыд плачущей женщине'* (БСНС); *реветь как корова о пороже*¹⁴⁹ *'перм. об очень громко рыдающей женщине (напр., на похоронах мужчины)'* (БСНС); *реветь как корова по бугаю 'кубан. ирон. об очень сильно кричащей или плачущей женщине'* (БСНС); *кричать как корова по быку 'новосиб. перм. ирон. о чьем-л. (обычно женском) громком, жалобном крике, плаче'* (БСНС); *реветь как корова по быку 'народн. о девушках, навзрыд плачущих по жениху'* (БСНС). Przez nawiązania do ryku byka opisywane są odgłosy innych, zazwyczaj dużych zwierząt: *реветь (зареветь) как бык (быком)* 'пск. о чьем-л. (птичьим, какого-л. животного, особенно крупного) громком, истошном крике' (БСНС).

Z odgłosami bydła porównywany bywa także niejasny sposób wyrażania się człowieka: *мычать (замычать) как теленок 'шутл.-ирон. о невнятно говорящем, произносящем что-л. человеке'* (БСНС); *вячать*¹⁵⁰ (*мычать*¹⁵¹) *как теленок 'пск. неодобр. о невразумительно и недовольно говорящем что-л. человеке'* (БСНС); *мычать (промычать) как корова 'груб.-прост. о чьей-л.*

¹⁴⁷ *базанить* 'реветь (о корове)' (podaję za БСНС).

¹⁴⁸ *взреветься* 'начать плакать, кричать' (СОГ).

¹⁴⁹ *пороз* 'самец домашнего животного (бык, хряк и т.п.)' (СРНГ).

¹⁵⁰ Słowo gwarowe: *вячать* 'мычать' (СРНГ).

¹⁵¹ Czasownik *мычать* użyty w odniesieniu do człowieka ma znaczenie 'говорить непонятно, невразумиться' (ТСРЯУ).

неясной, протяжной и невразумительной речи (часто при ответе на чей-л. вопрос)' (БСНС); *бренчать*¹⁵² как корова 'кар. неодобр. о невнятно говорящем человеке' (БСНС).

Cecha donośności głosu byka posłużyła w przestrzeni języka Słowian wschodnich jako charakterystyka śpiewającej głośno, ale przy tym fałszującej osoby: *поет как бык ревет* 'пск. ирон. о громко и немелодично поющем человеке' (БСНС).

Frazeologia rosyjska rejestruje kilka obserwacji z kręgu zachowania zwierząt. Utrwała na przykład ciężki i głośny oddech krowy: *дышать как корова* 'о чьем-л. (чаще женском) тяжелом, шумном, прерывистом дыхании' (БСНС). Nawiązuje do okoliczności, w których bydlę ryczy i zaznacza, że zwierzęta wydają szczególnie głośne dźwięki rano oraz kiedy odczuwają głód: *(с)делать что-л. на коровьем реву* 'диал. обск. очень рано' (ИСПФ); *рычать волю коровою (коровой), заедать сено соломою (соломой)* 'придется плохо жить' (БСРПос); *не ревут волю, когда ясли полны* 'люди не возмущаются, когда могут достойно жить' (БСРПос).

Odgłosy przedstawicieli fauny stały się metaforycznym fundamentem jeszcze innych paremii: *когда вол речы, то обора слуша* 'o zasadzie podległości jakiegoś zespołu wobec przywódcy' (PSWP); *когда вол трзещы, то крова (целю) слуша* (NKP); *крова, która дузо речы, мало млека daje* (NKP); *чья б корова мычала (рыкала, фыркала), а твоя б молчала* (БСРПос); *чья б корова мычала (мичала), а твоя за двое молчала* (БСРПос); *чья б корова ревела, а твоя бы в хлеву сидела* (БСРПос); *чья-то бы корова ревела, да твоя бы давно околела* 'поговорка, адресуемая человеку, который упрекает других, не имея для этого моральных оснований' (БСРПос); *корова телится, а бык ревет* 'говорится, когда кто-л. много рассуждает о деле, сам при этом не играя значительной роли' (ИСПФ). Przytoczone frazeologizmy nawiązują do relacji międzyludzkich, do hierarchii społecznej, charakteryzują zachowanie człowieka w różnych sytuacjach. Wół „reprezentuje” w nich osobę silną, mogącą przewodzić innym, kierować zespołem, dominować. Krowa symbolizuje kogoś nieefektywnego w podejmowanych działaniach, nieskutecznego. Zachowanie byka jest natomiast metaforą odnoszącą się do postawy osoby tylko na pozór zaangażowanej w ważną sprawę.

СПОСЌБ І МІЄСЦЕ ЖЫЦІА

Słowiańska przestrzeń językowa utrwała miejsce, gdzie trzyma się bydło: *остатне целю з обору* 'reszta jakiegoś zapasu, zwłaszcza ostatnie pieniądze' (USJP), *лучше теленок в хлеву, нежели корова за горой* 'свое всегда лучше чужого' (БСРПос).

¹⁵² *бренчать* 'мычать' (podaje za БСНС).

Ruszczyzna określa także opiekuna zwierząt: *коровы с поля, а пастырю воля* (БСРПос); *коровки с поля – и пастуху воля* ‘если дела нет, то человек, занимающийся этим делом, отдыхает’ (БСРПос). Pasterz wyprowadza zwierzęta tam, gdzie mogą one się pożywić. W języku polskim istnieją specjalne sformułowania, odwołujące się do tego faktu: *tłumaczyć coś komuś jak chłop krowie na granicy (miedzy)* ‘tłumaczyć coś komuś cierpliwie, w sposób prosty, jasny, jak osobie mało inteligentnej’ (USJP); *tłumaczyć jak dziadek krowie na granicy* ‘iron. ktoś wkłada wiele wysiłku i poświęca wiele czasu na wytłumaczenie jakiegoś problemu innej osobie, która jednak niczego nie rozumie’ (SFGD); *tłumaczyć coś komuś jak krowie na rowie* ‘tłumaczyć, wyjaśniać komuś w sposób łatwy do zrozumienia’ (SSMC). Frazeologizmy konotują niewielki potencjał intelektualny rogaczyny. Wspomniane komponenty *granica*, *miedza* oznaczają wąskie pasy niezaoranej ziemi, będące liniami podziału między polami uprawnymi. Są one zazwyczaj bujnie pokryte trawą. Z miejscem wypasu bydła wiąże się także idiom *stoi jak wół na granicy* ‘coś jest wyraźnie napisane’ (Wiki). Nawiązuje on do wspomnianej już cechy dorodności fizycznej wołu.

Warto zaznaczyć, iż w wielu rejonach Rosji praca pasterzy była cieszyła się złą sławą. Pewnym dowodem tego jest frazeologizm *быкам хвосты крутить*, ewokujący zdecydowanie negatywne konotacje. Przywołajmy jego znaczenia: 1) *прост. шутил.-ирон.* выполнять работу пастуха, скотника; 2) *волгоград.* выполнять тяжелую, неблагодарную работу; 3) *орл. неодобр.* бездельничать’ (БСРПор). Odnotowano także rosyjskie wierzenia, iż opiekun zwierząt miał związek z siłami nieczystymi i z tego powodu budził w ludziach strach (Зеленин 1991: 87). Pejoratywne wartościowanie pasterzy jest powszechne także na terenie Polski i odnosi się nie tylko do opiekunów bydła, ale i do innych zwierząt hodowlanych, na przykład koni. *Koniarz* to „znawca, miłośnik koni” (USJP) oraz „hodowca, handlarz koni” (USJP). Te potoczne określenia uzyskały jednak sekundarne nominacje obarczone bardzo dużym ładunkiem ironii i pogardy: w socjolekcie uczniowskim odnajdujemy rzeczownik *koniarz*: 1) ‘obraźliwie o koledze’; 2) ‘wyzwisko’ (NSGU). Również określenie *świniopas* łączy się z ewaluacją negatywną (*świniopas* „ten, kto pasie świnię” (USJP); *świniopas*, *świnopas* ‘wulg. obelżywie o człowieku niemającym obycia towarzyskiego; gbur, prostak’ (SJPD); *świniopas*, *świniarz* ‘brudas, człowiek pozbawiony elementarnej kultury’ (SPWS); *świniarz* ‘z potępieniem o człowieku wyrażającym się, zachowującym się nieprzyzwoicie lub niszczącym coś powszechnie szanowanego’ (SGO) i rozwinięte zostało w postaci wielowyrazowca *świnie powinien paść* ‘o kimś nierozgarniętym, głupim’ (SFJPS). Pasterze kóz i owiec także nie cieszyli się dobrą opinią, a eksplikacją takiego sądu są wartościowania ukryte za poszczególnymi leksemami i frazeologizmami: *owczarz* ‘pasterz owiec, pastuch, prymityw, człowiek niecywilizowany’ (SPWS); *dobrze tobie kozy paść* ‘nadajesz się tylko do prostych zadań’ (NKP). Jak jednak podkreśla powiedzenie górali żywieckich, *kto pasie krowy – cały rok zdrowy* (SGGŻN). Łączy się ono zapewne z faktem dobroczyn-

nego wpływu świeżego powietrza na organizm człowieka, a więc odwołuje się do innego aspektu pracy opiekunów zwierząt.

Zwierzęta hodowlane prowadzą stadny tryb życia. Informacja ta została „zarejestrowana” w paremiach, które konotują ‘agresywność’ jako jedną z cech samicy byka. Ruszczyzna przestrzega przed gwałtownymi zachowaniami bydła i poucza, że krowę, która ma zgubny wpływ na stado, powinno się z niego usunąć: *бодливую корову из стада вон* (БСРПос); *брухливую¹⁵³ корову из стада вон* ‘ворон. если человек агрессивный, вредный, то лучше его из коллектива удалить’ (БСРПос). Dla zwierząt zagrożeniem bywają nie tylko osobniki niespokojne, ale i chore: *от одной паришовой коровы все стадо хворает* ‘один плохой человек может испортить весь коллектив’ (БСРПос); *одна корова все стадо перечумила* (БСРПос). Paremie wyrażają potoczną mądrość, dotyczącą życia w grupie, w której niepożądana jest osoba postępująca wbrew ogólnie przyjętym zasadom i normom, uchodzącym za poprawne i powszechnie szanowane: *одна дрисливая¹⁵⁴ корова все стадо марают* (обмарают, обсерет) ‘арх. вульг.’ (БСРПос).

RELACJE I KONTAKTY Z CZŁOWIEKIEM

Frazeologizmy podkreślają, że człowiek powinien dbać o zwierzęta hodowlane, jeśli oczekuje od nich wymiernych korzyści w postaci mleka, mięsa czy skóry: *кормят вола, чтоб кожа была гладка* (БСРПос); *кто chce krowę doić powinien ją paść* ‘aby mieć korzyść, najpierw trzeba ponieść pewne nakłady’ (PSWP); *daj krowie w żłobie, to ona da tobie* ‘dobre traktowanie kogoś lub czegoś przynosi korzyści’ (PSWP); *мłóцącemu wołowi nie zawiązuј gęby* ‘zasada dbania o zwierzę, które wykonuje swoją pracę’ (PSWP).

Ustabilizowane jednostki wyrażają potoczne, „naiwne” przekonanie o tym, że ilość mleka, jaką daje krowa, jest bezpośrednio uzależniona od skonsumowanego przez nią pożywienia. Przesłanie tych związków należy uważać przede wszystkim za postulat troskliwego obchodzenia się z bydłem: *солощая¹⁵⁵ корова два века доит* (БСРПос); *не выменем доит корова, а рылом* ‘по корму и молоко’ (РМР); *у коровы во рту молоко* (БСРПос); *у коровы (коровки) молоко на языке* (БСРПос); *у коровушки молочко на языке* (БСРПос); *у коровы молоко на языке: как покормишь, так и подоишь* ‘результаты работы зависят от вложенного труда’ (БСРПос); *если есть за коровой уход, от коровы получишь доход* (БСРПос); *дожимай корову не дойлом, а кормом (пойлом)* (БСРПос); *корову не накормишь – молока не надоишь* ‘пока в дело не вложишь, то выгоды не получишь’ (БСРПос); *krowa pyskiem doi* (NKP).

¹⁵³ Słowo gwarowe: *брухливый* ‘бодливый’ (podaje za БСРПос).

¹⁵⁴ *дрисливый* ‘поносливый’ (ТСРЯУ).

¹⁵⁵ Słowo gwarowe: *солощий* ‘лакомый и жадный до еды’ (ТСРЯУ).

W gospodarstwie człowieka krowy odgrywają niebagatelną rolę. Mają istotny wpływ na jakość życia ludzi, zapewniają dostatek, są źródłem pożywienia: *коровка на дворе – и праздник на столе* ‘пск. наличие животных является условием хорошей жизни’ (БСРПос); *корова в тепле – молоко на столе* (БСРПос); *корова есть, так стол красен* ‘печор.’ (БСРПос); *корова во дворе, а цибуля на столи* ‘кубан.’ (БСРПос); *корова на дворе, а квас на столе* ‘диал. ворон.’ (ИСРФ); *корова на дворе – завтрак (харч) на столе* (БСРПос); *корова на дворе, так и еда на столе* (БСРПос); *доит коровушка да курочка – состряпает и дурочка* ‘легко готовить пищу, делать что-л., если в наличии (в своем хозяйстве) имеется все необходимое’ (БСРПос); *была бы коровка да курочка – обед приготовит и дурочка* ‘пск.’ (БСРПос); *была бы коровка и (да) курочка – состряпает и дурочка* ‘волгогр. урал.’ (БСРПос); *как есть коровка и курочка – спечет ладичек и дурочка* ‘кубан.’ (БСРПос); *коровка да курочка – и хозяйка не дурочка* ‘урал.’ (БСРПос); *коровка да курочка – стряпает и дурочка* ‘перм.’ (БСРПос). Ruszczyzna podkreśla, iż nie należy gardzić nawet cielęciami, które w porównaniu z dającą mleko krową nie przynosi tak wielu korzyści. Może być ono jednak źródłem cennego mięsa, co w oczach człowieka jest niewątpliwym pozytywem. Umiejętność mądrego gospodarowania posiadanymi dobrami gwarantuje sukces. Właśnie takie przesłanie płynie z paremii *домашний теленок лучше заморской коровы* (БСРПос). Wartość młodego bydła eksponuje także przysłowie zalecające dbanie o posiadany inwentarz: *кто cattle (jałówki) не ухová, ten się krową nie ucieszy* (DWKolb).

Polska frazeologia gwarowa określa krowę pocziwym mianem *mamiczki*¹⁵⁶: *koniczek to jest nasz taticzek, a krowiczka to mamiczka* (JKOZR). Życzliwy sposób traktowania krowy przez człowieka utrwalony został w polskich gwarach także na poziomie leksykalnym. W odniesieniu do zwierzęcia używa się tu wyrazów, które Z. Kempf kwalifikuje jako „lepsze”: „krowa jest ze wszystkich zwierząt domowych wyniesiona w gwarach na miejsce szczególne: ona ma *krew* i *gębę*, ona *je*”, podczas gdy inne zwierzęta *żrą*, mają *pyski* i *juchę* (Kempf 1985: 141). W taki sposób człowiek nie wyraża się nawet o koniu, który jest przecież bardzo pożytecznym i bliskim mu stworzeniem. Zapewne używanie tych „lepszych” wyrazów podyktowane jest faktem, iż to krowa stanowiła i stanowi nadal w gospodarstwach wiejskich podstawę bytu, zapewnia mleko, z którego można pozyskać masło czy

¹⁵⁶ W tym miejscu nasuwają się skojarzenia dotyczące szczególnego traktowania krów także w innych krajach, na przykład w Holandii: „Высоко ценят своих коров голландские скотоводы. Выведенная ими голландская порода крупного рогатого скота получила широкое распространение во многих странах мира и славится своими продуктивными качествами. И не случайно в городе Лезвардене на севере Голландии соорудили памятник корове. На его постаменте далеко не сентиментальные голландцы сделали лаконичную надпись: Нашей матери” (Заянчиковский 1991: 56).

śmietaną, rodzi cielęta. Uwagi Z. Kempfa potwierdziła A. Krawczyk-Tyrpa. Snując refleksje o tabu językowym, badaczka zaznaczyła, że to właśnie ludzkie argumenty decydują o nieużywaniu wobec krowy słów niestosownych, dosadnych. Są one przejawem „mentalnej i językowej antropomorfizacji krowy”, a wyrazy stosowane w odniesieniu do dostarczycielki mleka mogą być także wykorzystane podczas mówienia o człowieku (Krawczyk-Tyrpa 2001: 110). W zebranych przeze mnie materiale egzemplifikacyjnym można odnaleźć jedynie nieliczne przykłady jednostek frazeologicznych z komponentem *жрать/žreć* użytych w odniesieniu do krowy: *жрать как корова ‘груб.-прост. неодобр. о жадно поедающем что-л., беспрестанно жующем что-л. человеке’* (БСНС); *и одна корова, да жрать здорова ‘о человеке, который слишком много ест’* (БСРПос); *nie pamięta krowa zimy, kiedy się trawy obeżre* (NKP). Myślę, że należy je potraktować jako przejaw antropocentrycznego nacechowania frazeologii w ogóle. Domeną warstwy ustabilizowanych połączeń słownych jest przecież wyrazisty antropocentryzm, który nakazuje traktować zwierzęta surowo. Natomiast serdeczność, z jaką ludzie odnoszą się do krowy, wynika zapewne z przesłanek praktycznych: daje ona mleko i rodzi cielęta, a więc chroni przed głodem. Widać, iż strach przed brakiem pożywienia jest dla człowieka bardzo silnym bodźcem, skoro dostarczycielka mleka traktowana jest w przestrzeni semantyczno-kulturowej języków słowiańskich w tak wyjątkowy sposób, że określa się ją żywicielką rodziny (por. na przykład: Bartmiński, Kielak, Niebrzegowska-Bartmińska 2015: 264–265).

Zarówno polskie, jak i rosyjskie przysłowia widzą w bydle symbol bogactwa. Podkreślają, że posiadanie zwierząt zapewnia człowiekowi powodzenie finansowe: *казана – шатущая корова: не доит ее ленивый ‘устар. ирон. на государственные деньги много охотников’* (БСНС); *коровушка непочатой потолка ‘о человеке с неограниченными возможностями’* (БСРПос); *у кого-л. вол да коса, у того и грошей киса* (БСРПос); *без вола хата гола ‘без вола нет настоящего, хорошего хозяйства’* (БСРПос); *dobra krowa – majątku połowa* (NKP); *dobra krowa chłopu dzieci chowa ‘krowa, dająca dużo mleka, zapewnia wyżywienie wielodzietnej rodzinie chłopskiej’* (PSWP); *dobra krowa – to poleć nie napoczęty* (NKP); *kto ma morgi, krowy, świnię – tego głód i bieda minie* (PrzyslPol); *bez woła bandzie dupa гола* (NKP); *bez wołu nie bandzie rosołu* (NKP); *trzeba wołu do rosołu* (DWKolb); *kto ma woły, ma pełne stodoły ‘bydło jest gwarancją bogactwa’* (PSWP).

Przestrzeń języków słowiańskich utrwała obiegowe przesłanie, iż osobie bogatej zawsze sprzyja szczęście i pomyślność, natomiast niezamożnemu przysłowiowy wiatr „wieje” w oczy. W rosyjskich paremiach symbolem dobrobytu jest cielę stanowiące w rzeczywistości źródło smacznego, wartościowego mięsa: *богатому (у богатого) телята, <a> бедному (у бедного) ребята* (БСРПос); *богатому – телята, <a> нужному¹⁵⁷ – ребята* (БСРПос); *нужному телята, <a>*

¹⁵⁷ *нужный ‘бедный, нуждающийся’* (podaję za БСРПос).

бедному (у бедного) ребята 'печор.' (БСРПос); *богатому телятки, а бедному ребятки* (БСРПос); *кому телята, а кому ребята* (БСРПос); *кому телята, а нам ребята 'одному деньги, имущество, а другому дети, бедность, нужда'* (БСРПос); *кому везет, у того и бык доится* (БСРПос); *кому паит, у того и бык доит 'перм. яросл. у счастливого человека получается даже невозможное'* (БСРПос); *bogatemu to się nawet byk ocieli* (JKOZR); *komuś się zaś krowa ocieliła 'znowu się ktoś wzbogacił, komuś się coś powiodło'* (SRGŚP).

Młode krowy kojarzone bywają z bogactwem, powodzeniem nie tylko w języku rosyjskim. Również w języku polskim pojawiają się podobne konotacje: *póty służą przyjaciele, póki worek jako cielę* 'tak długo ma się przyjaciół, jak długo ma się pieniądze; przyjaciele bywają interesowni' (PSWP); *ostatnie cielę z obory 'pot. ostatnia rzecz (z jakiegoś zapasu), zwłaszcza: ostatnie pieniądze'* (PSWP); *mieć kabzę¹⁵⁸ jak cielę* 'być bogatym' (SRGŚP). Polszczyzna podkreśla dodatkowo, że przyjsie na świat najmłodszego z przedstawicieli bydła zawsze budzi w człowieku radość: *jak się krowa ocieli, bydzie wiesieli* (NKP).

Obydwa języki czynią krowę synonimem źródła korzyści materialnych, z którego wszyscy nader chętnie korzystają. Krowa przedstawiana jest jako zwierzę nadmiernie wykorzystywane przez człowieka: *само корову за рога держит, а сторонние люди молоко доят 'кто-л. получает выгоду от дела другого человека'* (БСРПос); *дойная корова 'об источнике дохода, извлекаемого в течение длительного времени'* (ФСРЛЯТих); *дойная корова 'жарг. бизн. одобр. третий этап „жизненного цикла” товара, когда он приносит большие прибыли'* (БСРПог); *как дойная корова 'шардинск. шутил.-ирон. о человеке, которого все используют в своих целях'* (БСНС); *jeden krowę za rogi trzyma, a drugi ją doi* 'jeden pracuje, drugi korzysta' (NKP); *dojna krowa 'źródło dużych, łatwych dochodów'* (PSWP).

Paremie rosyjskie podkreślają fakt, iż dojenie zwierząt nie jest czynnością prostą i wymaga od człowieka pewnego nakładu sił oraz odpowiednich umiejętności: *любить молоко – полюби и коровку доить 'диал. ирк. осуждение праздности'* (ИСРФ); *хорошо тому коров водить, кто умеет молоко доить 'за дело нужно браться тому человеку, который сумеет получить из него выгоду'* (БСРПос).

Odmienny obraz wiązany jest z bykiem. Dla obydwu narodów słowiańskich nie jest on aż tak wartościowy i użyteczny, jak krowa: *от быка – ни шерсти, ни молока* (БСРПос); *как с быком ни биться, а все от него молока не добиться* (БСРПос); *сколько с быком не биться, а молока от него не добиться* (БСРПос); *знать, от быка не хлебать молока 'пск. человек в этом деле не принесет пользы'* (БСРПос); *пользы (толку) как от (с) быка молока 'прост. ирк. ирон.*

¹⁵⁸ Przestarzałe słowo *kabza* znaczy 'woreczek na pieniądze; sakiewka, kiesa' i współcześnie występuje głównie we frazeologizmach, np. *naładować (nabić, napchać) kabzę* 'zarobić, zdobyć dużo pieniędzy' (USJP).

или шутл. об абсолютно бесполезном, неделовом, никчемном человеке' (БСНС); с кого-л. (от кого-л.) чего-л. как от быка молока 'разг. забайк. ирк. шутл.-ирон. о человеке, от которого нет никакого толку, никакой пользы' (БСНС); захотел молочка от бычка 'ирон. захотел невозможного' (РМР); *tylę pożytku, co z byka: ani łoju, ani mleka* 'о wątpliwej inwestycji, mało korzystnej transakcji' (PSWP); *dostać mleka od byka* 'ніс не достаць' (SGPKRO).

Frazeologizmy dotyczą także innych przyczyn, dla których hoduje się bydło. Mówią one o konkretnym przeznaczeniu zwierząt, a mianowicie o pozyskiwaniu mięsa. Związki wyodrębnionej grupy utrwalają smutny los przedstawicieli fauny i bezwzględny sposób, w jaki obchodzi się z nimi człowiek: *вол расстет до обуха* 'прямой смысл: вол живет пока не убьют' (БСРПос); *кормить как быка на убой* 'помор. шутл. об обильном, сытном и щедром кормлении кого-л.' (БСНС); *теленка еще в брюхе, а хозяин уже с обухом* (БСРПос); *теленка еще в утробе, а он уже веревку вьет* 'кубан.' (БСРПос); *теленка еще не родился, а они уже с обухом стоят* 'дело только началось, а человек уже ждет (слишком рано) выгоду' (БСРПос); *na rzeź cię, byśku, chowają, przetoć dobry obrok dają* (NKP). Ruszczyzna zaznacza, że nawet w obliczu śmierci cielęta i woły przyjmują postawę pełną pokory, podporządkowują się woli ludzi: *жди как вол обуха <, а не дрогни!>* 'будь покорен и терпелив (в минуту опасности)' (БСНС); *идти (пойти) как телок на убой* 'прост. о покорно, безропотно идущем туда, где ждет наказание, человеке' (БСНС). Język polski utrwalił podobny obraz we frazeologizmie gwarowym dotyczącym zachowania krowy: *czekać jak krowa tylca*¹⁵⁹ 'czekać z rezygnacją' (SRGŚP). W semantyce multiwerbizmów obecne są konotacje 'bezwzględności', 'bezdusznosci' ludzi wobec przedstawicieli fauny. Postawa człowieka, który upatruje w zwierzętach przede wszystkim źródła mięsa, wyzwala lęk i przerażenie fauny: *patrzy jak krowa na rzeźnika* (JPZW); *pogląda jak wół na rzeźnika* (JPZW); *wywalil oczy jak na rzeźnika wół* (DWKolb); *zaglądać na kogoś jak byk na masarza* 'patrzeć na kogoś nieufnie, błagalnie, prosząco' (SRGŚP).

Woły i byki wykorzystywane są w gospodarstwie do ciężkiej pracy. Słowiańskie frazeologizmy z ogólnym znaczeniem 'pracować bardzo ciężko' odzwierciedlają realia, dotyczące codziennego życia zwierząt: *везти (ломить, работать) как <бурый> вол* 'пск. о чьем-л. тяжелом, утомительном и подневольном труде' (БСНС); *нагружаться (нагрузиться) как вол* 'прост. ирон. о чрезмерно тяжело нагружившем себя человеке' (БСНС); *нагружать (нагрузить, взваливать, взвалить) что-л. на кого-л. как на вола* 'прост. ирон. об очень тяжелой поклаже, нагруженной на какого-л. выносливого, терпеливого и покорного

¹⁵⁹ Rzeczownik *tylec* w gwarach śląskich oznacza 'tępy koniec siekiery, obuch' (SRGŚP).

человека' (ССРЯМ); *горбачить*¹⁶⁰ как вол 'орл. неодобр. работать как вол' (БСНС); *пахать* как вол 'прост. о чем-л. тяжелом, утомительном и подневольном труде' (БСНС); *переть свой воз точно вол* 'прост. о покорно несущем бремя жизненных забот человеке' (БСНС); *работать* (*трудиться*, *пахать* 'прост.') как вол 'разг. орл. том. неодобр. об упорно, тяжело, терпеливо и покорно работающем человеке' (БСНС); *робить* как вол 'прибайк. работать как вол' (БСНС); *тянуть* как *запряженный вол* 'неодобр. о терпеливо и покорно, с большим напряжением работающем человеке' (БСНС); *проробить* как *черный вол* 'брян. неодобр. о человеке, прожившем жизнь в беспрестанном тяжелом труде' (БСНС); *вол налогом берет*, *человек смиреньем* 'вол ценится по тому, сколько он груза может увезти, а человек по тому, насколько он смиренный' (БСРПос); *везти* (*тянуть*) как *бык* 'волгоград. неодобр. о много и тяжело работающем человеке' (БСНС); *ворочать* как *бык* 'волгоград. сиб. неодобр. о много и интенсивно работающем человеке' (БСНС); *<работать>* как *бык в ярме* 'прост. неодобр. о человеке, постоянно обремененном какой-л. трудной, непосильной и подневольной работой' (БСНС); *работать* как *черный бык* (БСНС); как *черный бык* *работать* 'сиб. неодобр. об очень много и интенсивно работающем человеке' (БСНС); *harować* (*orać*) *jak wół* 'pracować bardzo ciężko, zwłaszcza fizycznie; tyrać' (PSWP); *pracować jak <ten> wół <roboczy>* 'posp. bardzo ciężko, wyęzając wszystkie siły' (WSFJP); *jak wół w jarzmie ciągnąć* (RB); *przywykł jak wół do jarzma* 'o ciężkiej i męczącej pracy' (RB).

Образ вола работающего понад силы легł u podstawy wielu związków: *един вол десять рол*¹⁶¹ *водит* 'пск. один человек занимается „десятью” делами сразу, делает много' (БСРПос); *переть свой воз точно вол* 'прост. о покорно несущем бремя жизненных забот человеке' (БСНС); *нагруженный* (*нагружен*, *навьюченный*, *навьючен*) как вол 'прост. ирон. об очень тяжело нагруженном, чрезмерно перегруженном человеке' (БСНС); *póty wół orze, póki może* 'człowiek ma ograniczone możliwości pracy, wysiłku' (PSWP); *orze wół, aż go jarzmo zwali* (NKP). Wymienione jednostki mają zabarwienie pejoratywne i nawiązują do morderczej, niewolniczej pracy, jaką zwierzęta posłusznie wykonują na polecenie człowieka. Frazeologizmy akcentują bezwzględne podporządkowanie się bydła woli ludzi: *<глядеть, смотреть>* как *бык из-под ярма* 'народн. неодобр. о крайне устало, измученно, страдальчески глядящем человеке' (ССРЯМ); *хорошего быка под ярмом узнают* 'человека узнаешь в деле' (БСРПос); *nie dla siebie, dla drugih wół sobie jarzmem grzbiet naciera* (NKP); *chodzi jak wół w jarzmie* (JKOZR). Zoonim *byk* występuje jako komponent tylko w składzie

¹⁶⁰ Komparatyw z obszaru obwodu orłowskiego zawiera komponent werbalny *горбачить* o znaczeniu 'напряженно, надрывно работать' (podaję za БСНС).

¹⁶¹ Rzeczownik *роля* w gwarach pskowskich znaczy 'пашня, пахота' (СППП).

frazeologizmów rosyjskich i kojarzy się jednoznacznie z obrazem ciężko pracującego zwierzęcia. Konotacje 'wół pracuje dużo i ponad swoje siły', 'wół jest wykorzystywany przez człowieka', 'wół poddaje się woli człowieka' aktywne są natomiast w obydwu językach słowiańskich.

Mimo ogromnej użyteczności bydła ludzie nie zawsze odnoszą się do niego z szacunkiem. Część jednostek wyraża pogardliwy, a nawet okrutny stosunek człowieka wobec zwierząt: *корова не идет – хвост ломают* 'перм. если человек сопротивляется, то его заставляют, наказывают' (БСРПос); *кричать на кого-л. как на вола* 'прост. о чьем-л. грубом, сердитом и громком окрике в адрес медлительного, неторопливого и покорного человека' (БСНС); <кричит> *как волов гонит* 'пск. неодобр. об излишне громко, резко кричащем человеке' (БСНС); *хлопать глазами как оглашенный*¹⁶² (*оглушенный*) *бык* 'народн. ирон. о чьем-л. непонятливом, недоумевающим и крайне озадаченном виде, взгляде' (БСНС); *лупить кого-л. как быков* 'симв. о нанесении жестоких побоев кому-л.' (БСНС); *zerznąć jak byka* 'zbić mocno, okrutnie' (SGPKRO); *bić między śypie jak byka* 'odnosić się do kogoś bezwzględnie i zmuszać do ciężkiej pracy, wykorzystywać' (RB).

Frazeologia słowiańska potępia nadmierną eksploatację zwierząt hodowlanych i jednocześnie poucza, że nie wolno wykorzystywać ich ponad miarę: *доить как корову кого-л.* 'прост. неодобр. обирать, эксплуатировать кого-л. самым бесстыдным образом' (БСНС); *с одного вола две шкуры дерет* 'народн. неодобр. о человеке, жестоко эксплуатирующем других' (БСРПог); *с одного вола по две кожи (шкуры) не дерут* 'за один и тот же проступок обвиненного не должно наказывать два раза' (РМР); *с одного вола две шкуры не сымешь* 'диал. ирк. говорится, когда невозможно получить более значительный результат' (ИСРФ); *с одного вола две шкуры не стянешь* 'кубан.' (БСРПос); *с одного вола двух кож не дерут* 'кубан.' (БСРПос); *с одного вола двух шкур не дерут* (БСРПос); *с одного вола не две шкуры* <драть> (БСРПос); *doi go jak swą krówkę* 'wyzyskuje go, odziera' (NKP); *trudno z jednego wołu dwie skóry zedrzeć* 'niemożliwe jest uzyskanie podwójnego zysku' (PSWP); *z jednego wołu dwóch skór nie drą* (NKP); *z jednego wołu dwóch skór odrzeć niepodobna* (NKP); *z jednego wołu dwie skóry nie ciągną* (NKP).

Do orania nie należy zaprzęgać krów: *kto krowami orze, ma pustki w komorze* (NKP). W gospodarstwie krowy powinny być wykorzystywane do innych celów. Dają bowiem mleko i dzięki temu są ważnym źródłem pożywienia. Krowy bardzo źle znoszą stres i nieodpowiednie warunki hodowli. Nadmierna eksploatacja i niewłaściwy sposób obchodzenia się z nimi pociąga za sobą szereg negatywnych konsekwencji: następstwem okrucieństwa wobec krów jest to, że przestają one

¹⁶² W porównaniu tym przymiotnik *оглашенный, оглушенный* znaczy 'oшеломленный, ударенный по голове' (podaje za БСНС).

dawać mleko. Konotacja 'zwierzęta należy szanować' obecna jest w rosyjskich frazeologizmach i paremiach: *от битой коровы – не молоко* (БСРПос); *корову палкой бить – молока не пить* (БСРПос). Być może brak odporności zwierząt na stres legł również u podstawy obrazowej polskiej paremii *kiedy wojna, to krowa niedojna* (DWKolb).

Ze względu na fakt, że stare zwierzęta nie są już tak silne i wytrzymałe, również i ich nie należy nadmiernie obciążać pracą: *na starość cieluchami orać ciężko* (SWar); *starym wołem nie orać* (NKP). W wymienionych frazeologizmach starość konotuje 'brak sił fizycznych, małą użyteczność w gospodarstwie'. Z powodu słabości zwierząt człowiek przestaje osobniki zaawansowane wiekowo szanować (*po starym wole nie masz żalu* 'nie należy żałować dóbr mało wartych' [PSWP]). To nacechowane antropocentrycznie przesłanie wyraża myśl, że dla ludzi istotne jest jedynie to, z czego mogą oni czerpać zyski bez ograniczeń.

Frazeologia z jednej strony mówi o wyzyskiwaniu bydła, o bezduszości wobec niego, z drugiej jednak podkreśla, iż po śmierci zwierząt wszyscy wspominają je w szczególny sposób. Grupa danych związków odzwierciedla typowo ludzki sposób myślenia o rzeczy, którą utraciło się bezpowrotnie: *была корова <жива> – так черт бы ее драл, а издохла, так и к молоку добра была* (БСРПос); *пропавшая корова всегда была дойная 'печор. 1)* то, что утрачено, всегда кажется ценным и значительным; *2) каким бы человек ни был, после смерти о нем плохо не говорят* (БСРПос); *пропавшая корова всегда к молоку добра (дойна) была 'говорится, когда запоздало хвалят кого-л.'* (БСРПос); *которая корова пала, та по три удоя давала* (БСРПос); *которая корова сдохла, та к молоку-то всегда добра живет 'урал.'* (БСРПос); *которая корова умерла, та и к молоку добра была* (БСРПос); *сдохлая корова, всегда хороша к молоку была 'перм.'* (БСРПос); *та ведь хороша была корова к молоку, которая околела*¹⁶³ (БСРПос).

W językach słowiańskich istnieją pewne frazeologizmy o zabarwieniu ironicznym, które ośmieszają poszczególnych przedstawicieli bydła. Zestawienie krowy, wołu czy byka z nietypowymi dla nich atrybutami wywołuje efekt komiczny i eksponuje ich miejsce oraz rolę w szeregu zwierząt hodowlanych. Przekonanie, iż bydło nie powinno być wykorzystywane do jazdy wierzchem czy powożenia, legło u podstawy związków natrząsających się z reprezentantów fauny: *<идти, подходить> как бык к карете 'устар. прост. волгоград. шутил.-ирон. о чем-л. совершенно не подходящем кому-л., чему-л., нелепом, неуместном'* (БСНС); *что-л. кому-л. как (что) на корове седло 'разг. пенз. перм. том. ирон. о чем-л. нелепо, нескладно сидящем на ком-л.'* (БСНС); *что-л. кому-л. как (что) на корове седелко (хомут) 'сиб. ирон. о чем-л. нелепо, нескладно сидящем на ком-л.'* (БСНС); *сидеть на ком-л. как на корове хомут (седло) 'прост.*

¹⁶³ околела 'умерла – о скоте' (ТСРЯУ).

ирон. о нелепо, несуразно сидящей на ком-л. одежде (БСНС); *кому-л. что-л. как на корову хомут* 'ирк. ирон. о чем-л. не подходящем, не идущем кому-л.' (БСНС); *идти (подходить) кому-л. как корове седло* 'прост. волгоград. ирон.' (БСНС); *что-л. пристало кому-л. как <к> корове седло* '1) о совершенно не подходящей кому-л. по размеру или внешнему виду одежде, обуви, украшениях; 2) о чем-л. несообразном, крайне неподходящем; 3) о чем-л., чего не хватает' (БСНС); *не пристанет корове седло, а свинье – чепчик* 'каждому свое, то, что уместно для одного, может быть совершенно неуместным для другого' (БСРПос); *нищему гордость что корове седло* 'народн. нищему гордиться не пристало' (БСНС); *бедному гордость что корове седло* 'народн. бедному гордиться не пристало' (БСНС); *корова с седлом* 'жарг. мол. пренебр. о безвкусно одетой девушке' (БСРПог); *coś, ktoś pasuje (nadaje się) do czegoś jak wół do karety* (PSWP); *ktoś (coś) jest zdalny (zdalne) jak wół do karety* 'coś, ktoś nie pasuje, nie nadaje się zupełnie do czegoś' (PSWP); *przystało jak siodło do krowy* (RB); *zgrabny jak do krowy podkowy* 'coś nie pasuje, nie nadaje się do czegoś' (RB). Siodło, chomąto i podkowy przewidziane są dla konia. „Wyposażona” w nie krowa budzi w oczach człowieka śmiech. Podobny efekt wywołuje obraz wołu czy byka zestawionego z karetą. W związku z powyższymi rozważaniami należy podkreślić ambiwalentny stosunek człowieka do bydła. Z jednej strony eksponowana bywa przychylność ludzi w stosunku do zwierząt, podkreślanie znacznego ich wpływu na jakość życia, szczególnie społeczności wiejskiej, z drugiej natomiast przedstawicieli fauny poniża się, ośmiesza, nadmiernie eksploatuje.

W polszczyźnie odnotowano frazeologizm będący echem wpływu kultury na język. Ukazuje on sposób myślenia człowieka o krowie: *święta krowa* 'osoba taka, że pewne rzeczy, które jej dotyczą, zasługują na dezaprobatę, lecz wobec której pewien niekorzystny zwyczaj nie pozwala na żadne przeciwdziałanie temu, by robiła to, co chce' (BWP). W *Innym słowniku języka polskiego* znajdujemy następujące wyjaśnienie związku: 'świętą krową nazywamy kogoś, kto niezаслужenie zajmuje gdzieś uprzywilejowaną pozycję' (ISJP). Krowa nie powinna w mniemaniu człowieka być zwolniona z szeregu obowiązków, które się na nią nakłada. Jej naturalnym przeznaczeniem jest bowiem służyć ludziom, podporządkowanie się ich woli i wykonywanie zleconych przez nich zadań. Wszelkie odstępstwa od tej zasady przestrzeń językowa potępia jednoznacznie, a wyrazem tego jest przytoczony wyżej związek.

W słowiańskim kręgu kulturowym jazda wierzchem na byku nie jest zbyt popularna. Powszechnie wiadomo, iż może ona mieć dla człowieka przykre konsekwencje. Do obrazu ujeżdżania rogatego, niebezpiecznego zwierzęcia nawiązuje idiom *<ktoś> z byka spadł* 'posp. zgłupiał, zwariował; źle się zachował' (WSFJP). Poskromienie byka i panowanie nad nim oceniane jest jako przejaw zręczności i odwagi. Fakt ten uwzględnia polski idiom *chwycić (chwycić, wziąć) byka za rogi* 'od razu przystąpić do rzeczy, zabrać się do działania' (PSWP) oraz jego rosyjski ekwiwalent *брать (взять, хватать, схватить) быка за рога* 'разг. одобр.

начинать действовать энергично, решительно и сразу с самого главного, основного' (БСРПог). Powyższe frazeologizmy nawiązują do mitu o Heraklesie, który pokonał zdziczałego i niosącego spustoszenie byka kreteńskiego. A. W. Burobin o związku tym pisze, że

восходит к мифу о седьмом подвиге Геракла, а сам миф является отражением древнего календарного обряда – ритуального испытания, в котором кандидат на царский престол должен был побороть быка или человека, обряженного в быка [...]. Подобный элемент обряда коронации существовал в Малой Азии, Вавилонии и Сирии (Буробин 1995a: 57; por. też: Федосеенко 1998: 127–128).

W związkach aktualizują się konotacje 'zdecydowania i dużych możliwości' podmiotu działającego. Frazeologizmy przywołują też skojarzenia związane z siłą, którą musi posiadać osoba odnosząca zwycięstwo w walce z tak potężnym zwierzęciem, jak byk.

RELACJE MIĘDZY ZWIERZĘTAMI

Frazeologizmy dotyczące relacji między zwierzętami stanowią metaforę kontaktów międzyludzkich. Rosyjskie paremie jako poważnych wrogów bydła ukazują wilka i niedźwiedzia. Cielę symbolizuje w przysłowiach słabego, bezradnego człowieka, który nie jest w stanie pokonać przeciwnika kojarzonego z osobą silną, posiadającą władzę: *дивья бы нашему теляти да волка поймати* (БСРПос); *нашему бы теляти да волка поймати* (БСРПос); *нашему ли теляти волка съест* (БСРПос); *нашему ль теляти волка поймати* (БСРПос); *нашему теляти да волка споймати* (БСРПос); *смотреть на кого-л. как волк на теля* 'народн. пск. неодобр. об алчно, жадно глядящем на кого-л. человеке' (БСНС). Przysłowia ostrzegają przed podejmowaniem wyzwań z góry skazanych na niepowodzenie i pouczają, iż człowiek bez odpowiednich narzędzi nie jest w stanie skutecznie wywiązywać się z powierzonych mu zadań, przeciwdziałać zagrożeniom: *не суйся в волки, когда хвост телкин* (ТСЖВЯ); *не суйся в волки с телячьим хвостом* 'не берись за дело, на которое ты не способен' (РМР); *не сподручно теляти волка легати* (ИСРФ); *дай Бог нашему теляти, да волка поймати* 'о несбыточном, сомнительном' (РМР). Podobne przesłania płyną z paremii związanych z obrazem niedźwiedzia: *телятам по-медвежьи не реветь* 'слабый по натуре человек не должен вести себя как сильный' (БСРПос); *бык с медведем тягались, голова да хвост его остались* 'надо выбирать противника по силам' (БСРПос); *корова с медведем тягалась: остались рога да копыта* (БСРПос); *медведь корове не брат* (СААПГ).

W świetle wyekscerpowanych związków koń jest cenniejszy od krowy. Ruszczyzna akcentuje zwinność, szybkość jego ruchów oraz znaczenie w gospodarstwie człowieka: *не торопись (не спеши)*, *корова: конь воровей* (БСРПос); *не*

*хвастай, корова: есть лошадь поворовой*¹⁶⁴ ‘север. вост.’ (БСРПос); *постой, корова: конь повороней* ‘север. вост. не гордись, есть кто-то лучше тебя’ (БСРПос); *лошадино молоко слаще коровьего* ‘камск. устар. утверждение о большей ценности и значимости в хозяйстве человека лошадей, чем, например, коровы’ (ИСРФ).

Koń, jak podkreślają frazeologizmy, powinien być przeznaczany do jazdy wierzchem, powożenia, a wół do prac polowych: *nie zażywaj konia jak wołu* ‘konia w jarzmo nie wprzęgać’ (SJPL); *wół do siodła, koń do pługa* ‘o niewłaściwym wykorzystaniu zwierząt’ (PSWP). Przytoczone paremie akcentują ogólną regułę, iż właściwe wykorzystanie zwierząt gospodarskich musi być oparte na zasadach zdroworozsądkowych. Należy jednak zaakcentować, iż wartościowanie wołu w języku nie koreluje z obrazem zwierzęcia utrwalonym w kulturze. Ten ostatni bowiem często bywa pozytywny. Na przykład we wschodniosłowiańskich legendach wół jako zwierzę święte przeciwstawiany bywa koniowi (wiązanemu niekiedy z postacią diabła, śmiercią, nieczystymi siłami i zaświatami). „В одной из них (легенд – А. Р.) повествуется, что когда Богородица прятала младенца Христа от убийц, вол набрасывал сено на Христа, чтобы ему было тепло, а лошадь сено отбрасывала и ела” (Толстой 1995: 411). Rosyjska społeczność wiejska ze względu na ten fakt darzyła woły niejakim szacunkiem. Porównajmy również utrwaloną w *Słowniku gwar Lubelszczyzny* wypowiedź mieszkańca polskiej wsi: „Był opłatek zielony dla krów. [...] Tylko krowom, bo woły byli koło Pana Jezusa, a krowa to jak wół, na te pamiątkę sie dawało” (Pelcowa 2015: 392). Z relacji potocznych, utrwalonych w antologii ludowych przekazów ustnych, opracowanej przez J. Bartmińskiego, O. Kielak i S. Niebrzegowską-Bartmińską, wynika, iż opłatek zanoszono także owcom. Co do koni opinie są podzielone: „Krowie [daje się opłatek], koniowi nie, bo koń był nie godzien, bo prawdopodobnie jak Matka Boska z Panem Jezusem uciekała, jak była goniona, to on nie chciał podwieźć, a na osiołku, osiołek nie odmówił. To już koniowi sie tego nie dawało, tylko krowie, owcy sie dawało” (Bartmiński, Kielak, Niebrzegowska-Bartmińska 2015: 286).

Więszym uznaniem od wołu – w świetle danych frazeologicznych – cieszy się łoś, zwierzę łowne, posiadające szlachetne mięso, nazywane niekiedy królem polskich lasów: *musi pan wołu zarznąć, gdy łośia nie dostanie* ‘w razie braku dóbr cenniejszych, poprzestaje się na mniej cennych’ (PSWP).

Mniejszą wartość w zestawieniu z bydłem mają natomiast kaczki, kury, indyki, kozy i żaby. Fakt ten motywowany jest zapewne użytecznością i wagą poszczególnych zwierząt w życiu człowieka. Koza i ptactwo dostarczają mniej mięsa niż bydło, natomiast walory kulinarne żab nie są w naszej kulturze doceniane. Ważne jest również to, że krowa od zawsze dawała mleko, rodziła cielęta i zabezpieczała

¹⁶⁴ W СРНГ odnotowano formę przymiotnikową *поворовей* w znaczeniu ‘побыстрее’ (СРНГ).

przed głodem. Porównajmy egzemplifikacje: *утка в юбке, курочка в сапожках, селезень в сережках, корова в рогоже, да всех дороже* (ТСЖВЯ); *с быка на индюка* 'волг. о переходе на режим экономии' (БСРПог); *co dąb, to nie brzoza, co krowa, to nie koza* 'są rzeczy bardziej i mniej cenne' (PSWP); *хоть дуйся, хоть не дуйся, уж не быть быком лягушке* 'как ни старайся не станешь таким, как хочешь' (БСРПос); *как ни дуйся лягушка, а до вола далеко* (ТСЖВЯ). Znamienąca dla folkloru rytmika pełni w przypadku obrazu niekorzystnej zmiany funkcję wzmacniającą ekspresywność, exponując tym samym ewaluację negatywną: *oddać быка за индюка* 'zrobić niekorzystny interes, zamienić się niekorzystnie' (PSWP); *zamienić быка на индюка* (WSFPWN); *менять (променять) быка на индюка* 'волгоград. пск. смол. шутл.-ирон. не получать выгоды при обмене; совершать невыгодную сделку' (БСРПог).

Ciele postrzegane jest jako zwierzę gorsze od byka i krowy, słabe, nieporadne. Symbolizuje ono osobę niedoświadczoną: *теленек быка не переможет* 'неопытный, молодой, слабый не сможет победить опытного и сильного' (БСРПос). Młode krowy symbolizują też niewielką stratę, z którą człowiekowi nietrudno się pogodzić: *wzięli diabli krowę, niech wezmą i cielę* 'jeśli poniosło się dużą stratę, późniejsza mała strata nie jest już tak dotkliwa i łatwo się z nią pogodzić' (USJP).

Warto zaznaczyć również, że rosyjskie frazeologizmy odnoszą się w zawołany sposób do instytucji małżeństwa i akcentują doniosłość trafnego wyboru partnera życiowego, zestawiając w postaci antyprzykładu byka ze szkapą: *спряглись словно как бык с клячей* 'народн. шутл.-ирон. о дурном супружестве, в котором муж с женой не ладят' (БСНС). Paremie podkreślają ponadto, że mąż i żona dzielą wspólny los: *бык да коровы идут одной дорогой* 'у мужа и жены одна судьба' (БСРПос).

CYKL ŻYCIOWY

Pewna grupa frazeologizmów i przysłów słowiańskich motywowana jest życiem płciowym i aktywnością seksualną bydła: *и попова корова смотрит быков* (БСРПос); *и старая корова любит быка* (БСРПос); *wołu do rzeźnika, a krowę do byka* (NKP); *być za bykiem* 'o krowie: okazywać popęd płciowy' (SGPKRO); *chcieć do byka* 'o krowie: okazywać popęd płciowy' (SGPKRO); *byk rozplodowy* 'pogard. osilek, mężczyzna nieokrzesany, brutalny' (WSFJP). Byk ukazany jest jako samiec pełniący ważne funkcje rozplodowe.

Dane językowe podkreślają, iż wartościową jest tylko ta krowa, która wydaje na świat potomstwo, a w efekcie produkuje mleko: *как нетеленый*¹⁶⁵ 'o неумелом,

¹⁶⁵ нетеленая 'неотелившаяся корова' (ЧРДФ).

нерасторопном человеке' (ЧРДФ); *петь здорова, да ялова корова* 'o człowieku z недостатком, бесполезном' (БСРПос). Taka ocena zwierzęcia stanowi wyraz antropocentrycznego sposobu interpretacji rzeczywistości zamkniętej w języku i podkreśla praktyczne korzyści, jakie z punktu widzenia człowieka daje hodowla krów.

Przestrzeń języków słowiańskich akcentuje zależności między wiekiem i doświadczeniem, mądrością życiową. We frazeologii cielę symbolizuje niedojrzałość. Zwierzęciu temu przypisuje się naiwność i niezaradność, które są właściwe dla okresu młodości: *старый бык тоже теленком был* (БСРПос); *всякий бык теленок был* 'каждый был неопытным, беззащитным, даже влиятельные, сильные люди' (БСРПос); *запомнил вол как цieleciem был* 'o kimś niepomniającym swojej przeszłości, zwłaszcza o błędach młodości, wynikających z braku doświadczenia' (USJP); *запомнила крoва кeдe цieleciem была* (NKP).

Starość we frazeologii wiąże się nie tylko ze słabością fizyczną, niedomaganiem, ale też z profesjonalizmem przychodzącym po latach ciężkiej pracy: *старый вол брузды не псуje* (NKP). Jak podkreślają dane językowe, młode zwierzęta nie mają tyle siły i doświadczenia, co osobniki dorosłe. Są głupie i nieudolne. W związku z tym, podobnie jak zwierzęta bardzo zaawansowane wiekiem, nie przynoszą człowiekowi zbyt wielu korzyści: *в цieleта не орзз* 'głupiego do posług, pracy nie używają' (NKP); *мlодый волeк необроtnый* (NKP).

Przysłowia dostrzegają w cyklu życiowym zwierząt jeszcze inną prawidłowość, a mianowicie to, że dzieci zawsze przypominają swoich rodziców, przejmują ich cechy i żadne okoliczności nie są w stanie tego zmienić: *роśnie Јаś як цieleтко, бeдзье волeк з него* (SJPL); *з тyсего цieleака тyсы вол бeдзье* 'pewnych cech fizycznych nie można zmienić' (PSWP); *кто сe цieleciem уродзил, волeм умрeе муси* 'nie można zmienić cech wrodzonych' (WSFJP); *кто цieleткeм поjeдзье в чудзе краje, волeм врoеи* (SWar); *цieleciem wyjechawszy, волeм до дому сe врoеи* (SJPL); *не jeдeн заjeдзье цieleciem, а назад сe врoеи волeм* (SJPL); *назад сe врaцаją caлeми волaми, coсьe je wysłali byli з дому цieleтaми* (SJPL); *кто цieleciem wyjeдзье, волeм до дому врoеи* (NKP); *кто сe цieleciem уродзил, волeм умрeе муси* (NKP). Do problemu pokrewieństwa i podobieństwa potomstwa do rodzica nawiązują rosyjskie i polskie multiwerbizmy: *бык да тeлeя – oдна родня* 'o родственных связях' (БСРПос); *какова корова, таков и теленок* 'дети похожи на родителей' (БСРПос); *вол родеи волa* (NKP). Polszczyzna utrwaliła pod postacią przysłowia *яки вол така skóra, яка мае така córa* 'dzieci upodabniają się do rodziców' (USJP) okoliczność częstego „kopiowania” przez dzieci cech rodziców, przede wszystkim negatywnych. Dorosłe osobniki są dla młodych wzorem do naśladowania, uosabiają mądrość i doświadczenie: *яко старе воły рьчзз, так сe тeж мlоде оd них учзз* (NKP); *при старым волe учзз сe орае мlодый* (NKP); *зе старым волeм мlодый орзе спoлeм* (NKP).

PODSUMOWANIE

Zebrany materiał faktograficzny pozwala na odtworzenie portretów wszystkich przedstawicieli bydła. Są nimi *krowa/корова*, *byk/бык*, *wół/вол* i *cielę/теленки*. Frazeologizmy stanowią wyraz skrywającego się w języku antropocentryzmu i subiektywizmu w postrzeganiu zwierząt, odzwierciedlają realne kontakty człowieka z reprezentantami fauny, nawiązują do kultury, a także wyrażają pewne przesłania moralizatorskie.

W przestrzeniach obydwu języków wszelkie zaburzenie proporcji wartościowane jest negatywnie. Człowiek postrzega bydło jako istoty niekształtne, wyróżniające się dużą tuszą, dużym brzuchem, a przez to ociężałe (*koszlawy jak wół* 'o kimś z niezgrabną figurą' [RB]; *tęgi jak byk* 'bardzo tęgi' [USJP]; *ktoś ma brzuch jak krowa* 'o otyłej kobiecie z dużym brzuchem' [RB]; *ciężki jak wół* 'bardzo ciężki, nieruchawy' [PSWP]). Polszczyzna podkreśla, że *krowa* ma ogon, którym stale porusza (*ktoś miele ozorem jak krowa ogonem* 'o kimś, kto dużo mówi' [JKOZR]). Za szczególnie niebezpieczne uważa się zwierzęta o czarnej sierści, jako zwiastujące nieszczęście (*domyślisz się, kiedy czarny wół na nogę nastąpi* 'nastąpi bieda, niebezpieczeństwo' [NKP]; *jeszcze mu czarna krowa nie wybodła* 'jeszcze nie nastąpiło nieszczęście, nie wydarzyło się nic złego' [NKP]). *Byk* ma krótką okrywę włosową, masywną szyję i grubą skórę (*goły jak byk* 'człowiek bez ubrania' [DWKolb]; *szyja jak u byka* 'o grubej i krótkiej szyi' [RB]; *skóra jak na byku* 'o bardzo grubej skórze' [JKOZR]).

Wielkie oczy *cielęcia* zdradzają jego naiwność (*cielęce oczy* 'wielkie oczy zdradzające naiwność' [SGPKRO]). *Młode krowy* po przyjściu na świat jest mokre, ma posklejaną sierść, porusza się nieporadnym i chwiejnym krokiem oraz niechętnie oddala od rodzica (*mokry jak nieoblizane cielę* 'o kimś z mokrymi, sklejonymi włosami, zmokniętym' [RB]; *belącać się jak mokre cielę* 'iść chwiejnym krokiem, zataczać się, nie mogąc utrzymać równowagi' [SGŚW]; *chodzi jak cielę za matką* 'nie odstępować kogoś, chodzić krok w krok za kimś' [JKOZR]). Wraz z upływem czasu *cielę* nabiera doświadczenia i uczy się mądrości od osobników dorosłych, naśladuje ich (*jako stare woły ryczą, tak się też młode od nich uczą* [NKP]).

W ruszczyźnie *krowa* ukazywana jest jako zwierzę duże, niezgrabne, mające zbyt wydatny brzuch, duże i błyszczące oczy, długi język, duży pysk, nos, twarde kopyta, cienki i długi ogon, którym stale porusza (*толстая как корова* 'презр. об очень толстой, расплывшейся женщине' [БСНС]; *без осанки конь* – *корова* 'o człowieku z некрасивой фигурой' [СААПГ]; *живот у кого-л. как у коровы* 'брян. ирон. о пухляке' [БСНС]; *глаза у кого-л. как у коровы* 'о больших, спокойных и блестящих женских глазах' [БСНС]; *долог у коровы язык, а говорить не умеет* 'о наличии чего-л. бесполезного' [БСРПос]; *халда у кого-л. как у коровы* 'кар. ирон. о много пьющем человеке' [БСНС]; *кусочек с коровий носочек* 'прост. шутил. об увесистом куске чего-л. съедобного'

[БСНС]; *ногти у кого-л. как копыта у коровы* 'том. неодобр. о чьих-л. очень больших, твердых ногтях' [БСНС]; *вертеть языком что корова хвостом* 'народн. ирон. или пренебр. о болтуне, пустозвоне' [БСНС]). Obydwa języki podkreślają, że ogon jest ważnym atrybutem zwierzęcia (*kobiecie bez fartucha jak krowie bez ogona* [JPZW]; *свадьба без моста что корова без хвоста* 'фольк. шутл. свадьба без дома в подарок молодым никуда не годится' [БСНС]; *cielę bez ogona* 'o człowieku, który nic nie umie zrobić' (SGPKRO)). Byk ma owalne i nalane krwią oczy, krótką i grubą szyję, cienki i długi ogon, masywną sylwetkę (*глаза у кого-л. <выпуклые> как у быка* 'прост. неодобр. о чьих-л. больших, выпуклых [часто глуповатых] глазах' [БСНС]; *глаза у кого-л. кровью налившись как у быка у бодуна* 'калнин. неодобр. о чьих-л. налитых кровью глазах' [БСНС]; *у кого-л. бычья шея* 'короткая и толстая' [ИСРФ]; *шея у кого-л. как у быка хвост* 'разг. ирк. перм. ирон. о чьей-л. тонкой и длинной шее' [БСНС]; *вид у кого-л. как у быка* 'прост. о массивном, мощном человеке здорового вида' [БСНС]). *Wołu* wyróżniają duże i wypukłe oczy oraz wielka głowa (*воловьи глаза* 'выпуклые большие, круглые, маловыразительные глаза' [БАС]; *голова как у вола, а все вишь <кажется> мала!* 'народн. ирон. о большеголовом, но глупом человеке' [БСНС]).

Przedstawiciele bydła dużo jedzą i piją (*наелся как бык, и не знаю как <и> быть* 'народн. шутл. об очень плотно наевшемся человеке' [БСНС]; *перемолоть что-л. как корова* 'брян. ирон. ненасытно, в большом количестве съевшем что-л. человеке' [БСНС]). Szczególnie lubią lato, gdyż pola obfitują wówczas w zieloną roślinność. Zimą muszą zadowolić się sianem (*еишь, корова, солому, поминай лето* 'говорится, когда вспоминают о чем-л. приятном' [БСРПос]). Nie gardzą także wysłodkami (*рабочьего вола на барду ставят* 'pracującego человека хорошо кормят' [БСРПос]). Zwyczajem *krowy* jest to, że długo przeżuwa pokarm (*корова жевала что-л.* 'разг. ирон. об помятой одежде на ком-л.' [БСНС]). Język rosyjski zaznaczył także jej łapczywość (*жрать как корова* 'груб.-прост. неодобр. о жадно поедающем что-л., беспрестанно жующем что-л. человеке' [БСНС]).

Języki słowiańskie utrwalają powolność i niezgrabność *krowy* i *wołu*, gwałtowny charakter i energiczność *byka* (*настоящая корова* 'неодобр. о неуклюжей, неповоротливой женщине' [БСНС]; *кто-л. неповоротливый как вол* 'медлительный, вялый' [ИСРФ]; *переть напролом как бык* 'неодобр. об энергично, нахально и грубо продвигающемся куда-л. человеке' [БСНС]). W obydwu językach tempu poruszania się *wołu* przeciwstawione zostało tempo poruszania się zająca (*wołem zająca nie dogonisz* 'o braku adekwatnych środków w działaniu' [NKP]; *волом зайца не догонишь* 'кубан.' [БСРПос]). Domeną wszystkich istot młodych, w tym i *cielęcia*, jest żywiołowość, rozpierająca je energia życia (*резвый как молодой теленок* 'шутл.-ирон. о бездумно и непосредственно веселящемся человеке' [БСНС]). Po narodzinach *cielę* porusza się niepewnie i powoli (*ворочаться на месте как мокрый теленок* 'брян. неодобр. об очень

медленно, неуклюже идущем человеке' [БЧНС]). Polszczyzna eksponuje także jego silną więź z matką (*chodźć za kimś jak cielę za krową* 'nie odstępować kogoś, chodźć krok w krok za kimś' [WSFPWN]).

W ruszczyźnie *bykowi* i *cielęciu* przypisuje się konotacje ambiwalentne. Ironiczno-pogardliwy stosunek człowieka do fauny eksponują frazeologizmy oparte na obrazie zwierząt ślizgających się po lodzie. Ten fragment portretu omawianych stworzeń pełni funkcję prześmiewczą i poniżającą (*ловок как корова на льду* 'народн. ирон. об очень неловком, неуклюжем человеке' [БЧНС]). Niezgrębność na lodzie utrwala obraz *byka* (*раздираться как бык на сколизи* 'дон. ирон. пытаюсь выполнить сразу много дел, оказаться не в состоянии сделать все, что требует' [БЧНС]). Jest on przedstawiany jako zwierzę niezgrabne i ościężałe, ale też gwałtowne, energiczne (*как бык в посудной лавке* 'разг. шутил.-ирон. о неуклюжем, неповоротливом человеке, весьма неловко передвигающемся в каком-л. помещении и приводящем все вокруг в беспорядок' [БЧНС] – *рвануться куда-л. как бык* 'неодобр. о резко, свирепо, яростно и без всяких раздумий бросившемся куда-л. человеке' [БЧНС]). Jak wszystkim istotom młodym, *cielęciu* nie można odmówić żywiołowości (*взбрыкивать от радости как теленок* 'шутил.-ирон. о проявляющем бурную радость по любому поводу молодом человеке' [БЧНС]). Lecz równocześnie podkreśla się jego niezgrabność i powolność (<неповоротливый> *как теленок* 'том. шутил.-ирон. о неуклюжем, неповоротливом, неловком человеке (обычно подростке)' [БЧНС]).

Dużym atutem *krowy* w oczach człowieka jest to, że daje ona mleko, które stanowi dla człowieka ważny składnik wyżywienia (*корова на дворе – завтрак на столе* 'условия хорошей жизни – это наличие животных' [БСРПос]). Z mięsa bydła przygotowuje się wiele potraw (*без воли не będzie rosoli* 'aby coś ugotować, trzeba mieć niezbędne produkty, składniki' [NKP]). Są to powody, dla których człowiek powinien szanować zwierzęta, karmić je, dbać o ich czystość, a to niestety nie zawsze ma miejsce (*daj krowie w żłobie, to ona da tobie* 'dobre traktowanie kogoś lub czegoś przynosi korzyści' [PSWP]). Ludzie nadmiernie eksploatują *krowy* i traktują w sposób bezwzględny, co niekiedy prowadzi do problemów reprodukcyjnych (*корова не идет – хвост ломают* 'перм. если человек сопротивляется, то его заставляют, наказывают' [БСРПос]; *корову палкой бить – молока не пить* [БСРПос]). W odniesieniu do *krowy* we frazeologii stosowane bywają formy deminutywne. Eksponują one życzliwy stosunek ludzi do pocziwej dostarczycielki mleka (*koniczek to jest nasz taticzek, a krowiczka to tamiczka* [JKOZR]; *красна баба спокоєм, а коровушка с удоєм* [ЖРПІІІ]). *Bykowi* polszczyzna przypisała przede wszystkich funkcje rozplodowe (*byk rozplodowy* 'pogard. osilek, mężczyzna nieokrzesany, brutalny' [WSFJP]). Hodowany jest on na ubój i człowiek obchodzi się z nim bezwzględnie (*na rzeź cię, bysku, chowają, przetoć dobry obrok dają* [NKP]; *zerznąć jak byka* 'zbić mocno, okrutnie' [SGPKRO]). Ruszczyzna dokumentuje podob-

ne relacje między bykiem a człowiekiem. Zwierzę poddaje się woli ludzi, na ich polecenie wykonuje ciężką pracę (*кормить как быка на убой* 'помор. шутл. об обильном, сытном и щедром кормлении кого-л.' [БСНС]; *<работать> как бык в ярме* 'прост. неодобр. о человеке, постоянно обремененном какой-л. трудной, непосильной и подневольной работой' [БСНС]; *лупить кого-л. как быков* 'симв. о нанесении жестоких побоев кому-л.' [БСНС]).

Najgorzej spośród przedstawicieli bydła wypada *wół*. Obydwa języki zaznaczają, iż człowiek powinien o niego dbać, gdyż zapewnia dobrobyt, jest źródłem mięsa (*без вола хата гола* 'без вола нет настоящего, хорошего хозяйства' [БСРПос]; *kto ma woły, ma pełne stodoły* 'bydło jest gwarancją bogactwa' [PSWP]; *trzeba wołu do rosółu* [DWKolb]). Ludzie natomiast nadmiernie wykorzystują woły, zmuszają je do pracy ponad siły i traktują bezwzględnie (*кричат на кого-л. как на вола* 'прост. о чем-л. грубом, сердитом и громком окрике в адрес кого-л. медлительного, неторопливого и покорного человека' [БСНС]; *<кричит> как волов гонит* 'пск. неодобр. об излишне громко, резко кричащем человеке' [БСНС]; *нагруженный* (*нагружен, навьюченный, навьючен*) *как вол* 'прост. ирон. об очень тяжело нагруженном, чрезмерно перегруженном человеке' [БСНС]). Woły pokornie wypełniają wolę ludzi, nawet w obliczu śmierci (*orze wół, aż go jarzmo zwali* [NKP]). Człowiek chętnie przypisuje wołu szereg wad, zapominając, iż niegdyś był on zwierzęciem, które w gospodarstwie pracowało najciężej. W oczach ludzi wół nie jest ceniony wysoko: *od wołu można się tylko mięsa spodziewać* 'o czymś oczywistym' (PSWP). Podobna ewaluacja dotyczy obrazu *cielęcia*. Choć *młode krowy* są źródłem smacznego i wartościowego mięsa, człowiek traktuje je bezwzględnie i hoduje na ubój (*теленки еще в брюхе, а хозяин уже с обухом* [БСРПос]; *идти* (*пойти*) *как телок на убой* 'прост. о покорно, безропотно идущем туда, где ждет наказание, человеке' [БСНС]). *Циелё* w obydwu językach to synonim dostatku. Jest przy tym jedynym przedstawicielem bydła, które utożsamia słabość fizyczną.

Mimo tego, że zwierzęta są tak pożyteczne, zapewniają człowiekowi dostatek w życiu, wykonują z pokorą i oddaniem wiele ciężkich prac, człowiek przypisuje im szereg najrozmaitszych przywar. Wszystkie gatunki fauny postrzega jako bezmyślne i apatyczne (*воловий взгляд* 'тупой, маловыразительный' [БАС]; *глупи як бык* [JKOZR]; *смотреть на кого-л., что-л. как корова на писаные ворота* 'народн. ирон. о глядящем на кого-л., что-л. в тупом недоумении человеке' [БСНС]). Z *krową* w obydwu językach kojarzy się spokój, łagodność, ale też agresję (*krowie oczy* 'pot. oczy o łagodnym, sennym, bezmyślnym wyrazie' [PSWP]; *силен как бык, а смирен как корова* 'народн. шутл.-ирон. об очень сильном, но в то же время кротком и смирном человеке' [БСНС]; *bieda temu domowi, gdzie krowa dobodzie wołowi* [PSWP]). Samica byka bodzie nawet w przypadku braku rogów (*комаля корова хоть шишкою да боднет* 'человек любящий вредить, делает это даже, если у него нет возможностей' [PMP]). Ruszczyzna kojarzy z nią cechę złowrogości, lenistwa, plotkarstwa, lekkomyślności i skłonno-

ści do rozpusty, co należy wiązać z antropocentryzmem frazeologii animalistycznej, tendencją do poniżania i ośmieszania zwierząt, eksponowania ich niższej rangi w stosunku do człowieka (*бодливой корове Бог рог не дает* 'Bóg nie daje możliwości wредить тем, кто это любит делать' [БСРПос]; *ленив как корова* 'неодобр. об очень ленивом, нерасторопном и неповоротливом мужчине' [БСНС]; *базарная корова* 'презр. сплетница' [СРГС]; *похотливая корова* 'сиб. презр. о легкомысленной, развратной женщине' [БСРПог]; *кто-л. гульна корова* 'диал. укр. легкомысленный' [ИСПФ]). Byk w przestrzeniach polszczyzny i ruszczyzny ukazywany bywa jako agresywny, porywczy, złowrogi (*ударить когоś быkiem* 'uderzyć głową w brzuch, w podbródek, w twarz' [PSWP]; *дизалять на когоś як <ничым> <червона> плachtа на быка* 'drażnić kogoś, rozżłościć, doprowadzać kogoś do gniewu, wybuchu złości' [WSFPWN]; *патреть быkiem* 'patrzyć na kogoś, na coś z niechęcią, ze złością, traktować kogoś, coś nieprzychylnie, niezyczliwie, nie aprobować czegoś' [WSFPWN]). Obcowanie z nim wymaga od człowieka dużej ostrożności. Przypisuje mu się ponadto lenistwo i pijaństwo (*леżeць мартвым быkiem* 'leżąc na posłaniu, próżnować, wylegiwać się, byczyć się' [USJP]; *пійаны як бык* 'bardzo, mocno pijany' [SGPKRO]). Tylko użytkownicy języka rosyjskiego widzą w byku uosobienie uporu i kłamliwości (*врать как бый бык* 'новг. неодобр. о беззастенчиво лгущем человеке' [БСНС]; *стать как бык в стену рогами* 'народн. урон. о неожиданно заупрямившемся человеке' [БСНС]). Z *wołem* wiążą się konotacje ambiwalentne. Osoba porównywana do niego uchodzi za pracowitą, cierpliwą, ale i leniwą (*рачовиты як во́л* 'bardzo pracowity' [USJP]; *cierplivy jak во́л* 'bardzo cierpliwy, bardzo pracowity' [SJPD] – *lenivy jak во́л* 'bardzo leniwy' [RB]; *медлительный как вол* 'o kimś bardzo leniwym, ociężałym i poruszającym się bardzo powoli' [RB]). Również w przypadku *byka* frazeologia rosyjska utrwała obraz jego morderczego wysiłku fizycznego, pracy ponad siły na polecenie człowieka, a jednocześnie i lenistwo (*<работать> как бык в ярме* 'прост. неодобр. о человеке, постоянно обремененном какой-л. трудной, непосильной и подневольной работой' [БСНС] – *кого-л. надо понукать как ленивого быка на корову* 'помор. урон. о человеке, которого надо насильно принуждать к чему-л. (даже приятному)' [БСНС]).

Rosjanie łączą lenistwo z ociężałością zwierząt, ich wolnym poruszaniem się (*корова коровой* 'прост. неодобр. брян. о нерасторопной, неповоротливой и ленивой женщине' [БСНС]; *медлительный как вол* 'o kimś bardzo leniwym, ociężałym i poruszającym się bardzo powoli' [RB]). Nieco inaczej sprawa przedstawia się w polszczyźnie. Polacy widzą w bydle także zwierzęta leniwe, ale przywara ta werbalizowana bywa za pośrednictwem obrazu dotyczącego ich pozycji ciała (*леżeць мартвым быkiem* 'leżąc na posłaniu, próżnować, wylegiwać się, byczyć się' [USJP]). Choć w przypadku obydwu języków cecha lenistwa wynika z autentycznych kontaktów ludzi z fauną, z obserwacji życia zwierząt, to za każdym razem ujętykowieniu podlega inny aspekt, z jakim bywa łączona ta przywara. Przejawia się ona w językach słowiańskich na dwa różne sposoby.

W portret *cielęcica* w języku rosyjskim również wpisują się konotacje ambiwalentne. Z jednej strony *młode krowy* wyróżnia przyjazne usposobienie, ufność, łagodność, dobroduszość, delikatność, a z drugiej – agresywność, nachalność, przebiegłość i nieszczerłość (*миленок как теленок* ‘амур. об очень ласковом, миролюбивом и уступчивом молодом человеке’ [БСНС]; *смирнее теленка* ‘шутл. об очень смирном, кротком человеке’ [БСНС]; *добродушный как теленок* ‘шутл.-ирон. об очень добродушном, простодушном человеке’ [БСНС]; *нежный как теленок* ‘шутл.-ирон. о доверчиво нежном, излишне ласковом мужчине, молодом человеке’ [БСНС] – *ласковое теля двух маток сосет, а бодливому ни одна не дается* [БСРПос]; *кто-л. ведет себя как теленок* ‘диал. сиб. льстит, является подхалимом’ [ИСРФ]; *почеши теленка, он и шею протянет* ‘о нахальном человеке’ [ТСЖВЯ]; *лисливый теленок двух маток сосет* ‘пск. хитрый получает больше’ [БСРПос]). Polacy wiążą z cielęciami nieporadność, nieśmiałość, łagodność (*cielę na niedzielę* ‘pogard. niedołęga; popychadło; nieśmiały’ [WSFJP]; *cielęce oczy* ‘pot. oczy o łagodnym, sennym, bezmyślnym wyrazie’ [WSFPWN]; *to takie cielę nieoblizane* ‘niedołęga, ślamazara’ [NKP]). Ocielenie się *krowy* budzi w ludziach radość (*jak się krowa ocieli, bydzie wiesieli* [NKP]). W języku rosyjskim zwykło się podkreślać silny instynkt macierzyński *krowy* oraz fakt, iż w oczach ludzi cenna bywa tylko ta przedstawicielka bydła, która wydaje na świat potomstwo, a w efekcie produkuje mleko (*как корова к теленку <бегают, несутся>, так мать к ребенку* ‘печор. о сильной привязанности матери к своему ребенку’ [БСРПос]; *неть здорова, да ялова корова* ‘о человеке с недостатком, бесполезном’ [БСРПос]). Dla Słowian *krowa* jest bardziej wartościowa od *kozy*, ale zdecydowanie mniej cenna aniżeli *koń* (*co dąb, to nie brzoza, co krowa, to nie koza* ‘są rzeczy bardziej i mniej cenne’ [PSWP]; *лошадино молоко слаще коровьего* ‘камск. устар. утверждение о большей ценности и значимости в хозяйстве человека лошадей, чем, например, коровы’ [ИСРФ]). Motywów takiej ewaluacji należy doszukiwać się w aspekcie funkcji użytkowych poszczególnych zwierząt w życiu *homo sapiens*.

ZESTAWIENIE CECH ZWIERZĄT W UJĘCIU PORÓWNAWCZYM

K R O W A

WYGLĄD ZEWNĘTRZNY

Język polski	Język rosyjski
Krowa to duże zwierzę. <i>wielki jak krowa ‘bardzo wielki’ (JKOZR)</i>	Krowa to duże zwierzę o masywnej, niezgrabnej sylwetce. <i>большой как корова ‘пск. неодобр. об очень крупной и толстой женщине’ (БСНС)</i> <i>без осанки конь – корова ‘о человеке с некрасивой фигурой’ (СААПГ)</i>
Krowa ma duży brzuch. <i>ktoś ma brzuch jak krowa ‘o otyłej kobiecie z dużym brzuchem’ (RB)</i>	Krowa ma duży brzuch. <i>распузить как корова ‘южн. урал. неодобр. о человеке (особенно женщине), чрезмерно растолстевшем, ставшем пузатым’ (БСНС)</i> <i>живот у кого-л. как у коровы ‘брян. ирон. о пузатом человеке’ (БСНС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Krowa ma cienki i długi ogon. <i>с коровий хвост ‘волгоград. ирон. об очень худом, тонком человеке’ (БСНС)</i>
Krowa ma ogon, którym ciągle porusza. <i>ktoś miele ozorem jak krowa ogonem ‘o kimś, kto dużo mówi’ (JKOZR)</i>	Krowa ma ogon, którym ciągle porusza. <i>вертеть языком что корова хвостом ‘народн. ирон. или пренебр. о болтуне, пустозвоне’ (БСНС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Ogon jest ważnym atrybutem krowy. <i>свадьба без моста что корова без хвоста ‘фольк. шутил. свадьба без дома в подарок молодым никуда не годится’ (БСНС)</i>

Krowa może mieć płową czy czarną sierść. <i>dobra krówka i płowa, kiedy ją się sobie uchowa</i> (NKP)	Krowa może mieć białą, szarą i różnokolorową sierść. <i>белую корову за огородом не видно ‘кар. о темных ночах летом’ (БСРПог) как бурая корова ‘кар. неодобр. о сердитом человеке’ (БЧС) корова пестра, да и та без хвоста ‘о чем-л. с недостатками’ (БСРПос)</i>
Krowy o czarnej sierści uważane są za szczególnie niebezpieczne dla człowieka. <i>jeszcze mu czarna krowa nie wybodła ‘jeszcze nie nastąpiło nieszczęście, nie wydarzyło się nic złego’ (NKP) czarna krowa go przydeptała ‘ktoś jest chory albo konający’ (PSWP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
BRAK ODPOWIEDNIKA	Różnokolorowe ubarwienie krowy uważane jest za brzydkie. <i>корова пестра, да и та без хвоста ‘о чем-л. с недостатками’ (БСРПос) не красна корова, что часты пестрины ‘о чем-л. с недостатками’ (БСРПос)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Krowa ma duże, błyszczące oczy. <i>коровий глаз ‘жарг. мол. шутил. о человеке с большими глазами’ (БСРПог) глаза у кого-л. как у коровы ‘о больших, спокойных и блестящих женских глазах’ (БЧС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Krowa ma duży, długi język. <i>и велик, и широк корове язык Бог дал, да говорить заказал (БСРПос) долог у коровы язык, а говорить не умеет ‘о наличии чего-л. бесполезного’ (БСРПос)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Krowa ma duży pysk, duży nos i twarde kopyta. <i>халда у кого-л. как у коровы ‘кар. ирон. о много пьющем человеке’ (БЧС)</i>

	кусочек с коровий носочек 'прост. шутл. об увесистом куске чего-л. съедобного' (БСНС) ногти у кого-л. как копыта у коровы 'том. неодобр. о чьих-л. очень больших, твердых ногтях' (БСНС)
--	--

PREFERENCJE KONSUMPCYJNE

Krowa dużo pije. <i>ktoś pije jak krowa</i> 'pić bardzo dużo' (JKOZR)	Krowa dużo pije. <i>наченашить</i> чего-л. кому-л. как корове 'волог. шутл. о налившем кому-л. чересчур много жидкости (напр., молока) человеке' (БСНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Krowa dużo je. <i>и одна корова, да жрать здорова</i> 'о человеке, который слишком много ест' (БСРПос)
Krowa długo przeżuwa pokarm. <i><coś jest> jak krowie z gardła wyciągnięte</i> 'o czymś pogniecionym, pomiętym' (PSWP)	Krowa długo przeżuwa pokarm. <i>корова жевала что-л. 'разг. ирон. об помятой одежде на ком-л.'</i> (БСНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Krowa je łapczywie. <i>жрать как корова</i> 'груб.-прост. неодобр. о жадно поедающем что-л., беспрестанно жующем что-л. человеке' (БСНС)
Krowa lubi świeżą trawę. <i>nie pamięta krowa zimy, kiedy się trawy obeżre</i> 'o przykrych zdarzeniach, złych czasach zapomina się, gdy następuje poprawa sytuacji' (NKP)	Krowa lubi świeżą trawę i grzyby. <i>помни корова лето, что обабки ела</i> 'говорится, когда вспоминают о чем-л. приятном' (БСРПос) <i><жить> как корова на отаве</i> 'горьк. шутл. одобр. о чьей-л. беспечной, вольготной, обеспеченной материально жизни' (БСНС)

BRAK ODPOWIEDNIKA	Krowa preferuje świeżą roślinność, w którą obfitują latem pola i pastwiska. Zimą zwierzę musi zaakceptować słomę jako pożywienie. <i>ешь, корова, солому, поминай лето</i> ‘говорится, когда вспоминают о чем-л. приятном’ (БСРПос) <i>привыкает корова ко ржаной соломе</i> ‘пск. человек привыкает даже к самому плохому; надо привыкать к худшим условиям’ (БСРПос)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Krowa chętnie odżywia się sianem oraz wysłódkami. <i>дорваться до чего-л. что корова до барды</i> ‘народн. шардинск. неодобр. о человеке, достигшем чего-л. желанного, долгожданного в большом количестве (напр., пищи, материальных благ)’ (БСНС) <i>корова и сама достанет, если видит на повите сено</i> ‘если человек видит выгоду, то не будет ждать, только сразу постарается достать то, что ему нужно’ (БСРПос)

PORUSZANIE SIĘ

Krowa porusza się powoli i niezgrabnie. <i>lezie jak krowa</i> ‘chodzić bardzo wolno, niezgrabnie i leniwie’ (JKOZR) <i>wlec się jak krowa cielna</i> ‘chodzić bardzo wolno i leniwie’ (RB)	Krowa porusza się powoli i niezgrabnie. <i>ворочаться, как корова</i> ‘диал. ирк. медленно что-л. делать’ (ИСРФ) <i>не к лицу корове телячи козлы</i> ‘не пристало женщине, которая уже не молодого возраста прыгать (козлиными прыжками), молодиться, как молодые’ (РМР)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Krowa ciężko stąpa. <i>хломать как корова</i> ‘пск. неодобр. об очень громко топающем, тяжело ступающем человеке’ (БСНС)

FUNKCJONOWANIE ORGANIZMU

BRAK ODPOWIEDNIKA	Krowie przypisuje się dobre zdrowie. <i>здорова как корова ‘народн. горьк. том. об очень здоровой, крупной и крепкой телом женщине, девушке’ (БЧС)</i>
Krowa daje mleko. <i>krowa mleczna ‘krowa dająca dużo mleka; krowa po ocieleniu, w okresie mleczności’ (SJPД)</i>	Krowa daje mleko, z którego wyrabia się masło. <i>была бы коровушка, будет и молочко ‘о каких-л. связанных между собой вещах’ (БСРПос)</i> <i>корова маслом доит ‘корова очень полезное животное; о ком-то полезном, необходимом’ (БСРПос)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Krowa jest źródłem mięsa, z którego przygotowuje się różne potrawy. <i>корову надвое разрубили <б>, зад доили, а перед во щах варили (БСРПос)</i>
Stare krowy są słabe i niewytrzymałe. <i>na starość cieluchami orać ciężko ‘wraz z upływem czasu zmniejszają się możliwości’ (SGPK)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA

PRZYPISYWANE CECHY CHARAKTERU

Krowa jest agresywna i lubi bóć. <i>bieda temu domowi, gdzie krowa dobodzie wołowi (PSWP)</i>	Krowa jest agresywna i lubi bóć. <i>бодливой корове Бог рог не дает ‘Бог не дает возможности вредить тем, кто это любит делать’ (БСРПос)</i> <i>комолая корова хоть шишкою да боднет ‘человек любящий вредить, делает это даже, если у него нет возможностей’ (РМР)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Krowie przypisuje się skłonności do gniewu, złości. <i>как бурая корова ‘кар. неодобр. о сердитом человеке’ (БЧС)</i>

BRAK ODPOWIEDNIKA	Krowie przypisuje się lenistwo. <i>ленив как корова</i> ‘неодобр. об очень ленивом, нерасторопном и неповоротливом мужчине’ (БСЧС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Krowie przypisuje się lekkomyślność i rozpustność. <i>похотливая корова</i> ‘сиб. презр. о легкомысленной, развратной женщине’ (БСПор) <i>кто-л. гульна корова</i> ‘диал. ирк. легкомысленный’ (ИСРФ)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Krowie przypisuje się plotkarstwo. <i>базарная корова</i> ‘презр. сплетница’ (СРГС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Krowie przypisuje się łagodność, spokój i pokorę. <i>силен как бык, а смирен как корова</i> ‘народн. шутл.-ирон. об очень сильном, но в то же время кротком и смирном человеке’ (БСЧС) <i>нежный как корова</i> ‘новг. о ласковом, послушном коне’ (БСЧС) <i>глаза у кого-л. как у коровы</i> ‘о больших, спокойных и блестящих женских глазах’

PRZYPISYWANA SPRAWNOŚĆ INTELEKTUALNA

Krowie przypisuje się bezmyślność. Cechę tę zdradza spojrzenie zwierzęcia, wyraz oczu. <i>krowie oczy</i> ‘pot. oczy o łagodnym, sennym, bezmyślnym wyrazie’ (PSWP) <i>patrzy jak krowa w płot</i> ‘patrzy na kogoś, coś bezmyślnie, tępo’ (RB)	Krowie przypisuje się bezmyślność i naiwność. Cechy te zdradza spojrzenie zwierzęcia. <i>глупая корова</i> ‘прост. бран. о глупой, наивной и нерасторопной женщине’ (СРБ) <i>смотреть на кого-л., что-л. как корова на писанные ворота</i> ‘народн. ирон. о глядящем на кого-л., что-л. в тупом недоумении человеке’ (БСЧС)
---	---

WYDAWANE ODGŁOSY

Krowa głośno ryczy. <i>ryczy jak krowa</i> ‘płacze bardzo głośno, gwałtownie’ (PSWP)	Krowa głośno ryczy, szczególnie rano. <i>реветь как корова по бугаю</i> ‘кубан. ирон. об очень сильно кричащей или плачущей женщине’ (БЧНС) <i>делать что-л. на коровьем реву</i> ‘диал. обск. очень рано’ (ИСРФ)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Krowa głośno i ciężko oddycha. <i>дышать как корова</i> ‘о чьем-л. (чаще женском) тяжелом, шумном, прерывистом дыхании’ (БЧНС)

SPÓSÓB I MIEJSCE ŻYCIA

Krowy wypasa się w miejscach, gdzie bujnie rośnie trawa. <i>tłumaczyć coś komuś jak chłop krowie na granicy</i> ‘tłumaczyć coś komuś cierpliwie, w sposób prosty, jasny, jak osobie mało inteligentnej’ (USJP)	BRAK ODPOWIEDNIKA
BRAK ODPOWIEDNIKA	Wypasem krów zajmuje się pastuch. <i>коровки с поля – и пастуху воля</i> ‘если дела нет, то человек, занимающийся этим делом, отдыхает’ (БСРПос)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Krowy prowadzą stadny tryb życia. Niepożądane w stadzie są osobniki chore i agresywne. <i>бодливую корову из стада долой</i> ‘если человек агрессивный, вредный, то лучше его из коллектива удалить’ (БСРПос) <i>одна корова все стадо перечумила</i> ‘один плохой человек может испортить весь коллектив’ (БСРПос)

RELACJE I KONTAKTY Z CZŁOWIEKIEM

Krowy mają duży wpływ na jakość życia człowieka: zapewniają dostatek, są źródłem pożywienia. <i>добра крова – majątku połowa ‘o ważności krowy w gospodarstwie’ (NKP)</i> <i>добра крова хлопцу дзечи чова ‘krowa dająca dużo mleka zapewnia wyżywienie wielodzietnej rodzinie chłopskiej’ (PSWP)</i>	Krowy mają duży wpływ na jakość życia ludzi: zapewniają dostatek, są źródłem pożywienia. <i>корова на дворе – завтрак на столе ‘условия хорошей жизни – это наличие животных’ (БСРПос)</i> <i>была бы коровка да курочка – обед приготовит и дурочка ‘пск. легко готовить пищу, делать что-л., если в наличии (в своем хозяйстве) имеется все необходимое’ (БСРПос)</i>
Człowiek powinien dbać o krowy, karmić je. <i>дај крowie в жлоbie, то она да тоbie ‘добре traktowanie kogoś lub czegoś przynosi korzyści’ (PSWP)</i>	Człowiek powinien dbać o krowy, karmić je. <i>у коровы молоко на языке: как покормишь, так и подоишь ‘результаты работы зависят от вложенного труда’ (БСРПос)</i>
Człowiek niekiedy nadmiernie eksploatuje krowę. <i>doi go jak swą krówkę ‘wyzyskuje go, odziera’ (NKP)</i>	Człowiek niekiedy nadmiernie eksploatuje krowę. <i>доить как корову кого-л. ‘прост. неодобр. обирать, эксплуатировать кого-л. самым бесстыдным образом’ (БСНС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Człowiek niekiedy w bezwzględny sposób traktuje krowę. <i>корова не идет – хвост ломают ‘перм. если человек сопротивляется, то его заставляют, наказывают’ (БСРПос)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Złe traktowanie krów prowadzi do problemów reprodukcyjnych i sprawia, że krowy przestają dawać mleko. <i>корову палкой бить – молока не пить (БСРПос)</i>
Krów nie powinno się wykorzystywać do prac w polu. <i>kto krowami orze, ma pustki в komorze (NKP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA

Stare krowy są nieużyteczne w gospodarstwie. <i>na starość cieluchami orać ciężko 'wraz z upływem czasu zmniejszają się możliwości' (SGPK)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
Ocienienie się krowy budzi w ludziach radość. <i>jak się krowa ocieli, bydzie wiesieli (NKP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA

RELACJE MIĘDZY ZWIERZĘTAMI

Krowa jest bardziej wartościowa od kozy. <i>co dąb, to nie brzoza, co krowa, to nie koza 'są rzeczy bardziej i mniej cenne' (PSWP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
Krowa jest bardziej wartościowa od cielęcia. <i>wzięli diabli krowę, niech wezmą i cielę 'jeśli poniosło się dużą stratę, późniejsza mała strata nie jest już tak dotkliwa i łatwo się z nią pogodzić' (USJP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
BRAK ODPOWIEDNIKA	Koń jest cenniejszy od krowy. <i>лошадино молоко слаще коровьего 'камск. устар. утверждение о большей ценности и значимости в хозяйстве человека лошадей, чем, например, коровы' (ИСРФ)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Krowa jest cenniejsza od ptactwa domowego. <i>утка в юбке, курочка в сапожках, селе-зень в сережках, корова в рогоже, да всех дороже (ТСЖВЯ)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Niedźwiedź jest dużym zagrożeniem dla krowy. <i>корова с медведем тягалась: остались рога да копыта (БСРПос)</i>

CYKL ŻYCIOWY

Krowa ma silnie rozwinięty instynkt macierzyński. <i>cieszyć się jak stara krowa cielęciu 'bardzo się cieszyć' (RB)</i>	Krowa ma silnie rozwinięty instynkt macierzyński. <i>как корова к теленку <бегают, несутся>, так мать к ребенку 'печор. о сильной привязанности матери к своему ребенку' (БСРПос)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Wartościową jest tylko ta krowa, która wydaje na świat potomstwo, a w efekcie produkuje mleko. <i>неть здорова, да ялова корова 'о человеке с недостатком, бесполезном' (БСРПос)</i>

B Y K

WYGLĄD ZEWNĘTRZNY

Język polski	Język rosyjski
Byk to duże zwierzę o masywnej sylwetce. <i>wielki jak byk 'bardzo wielki' (USJP)</i> <i>tęgi jak byk 'bardzo tęgi' (USJP)</i>	Byk to duże zwierzę o masywnej sylwetce. <i>вид у кого-л. как у быка 'прост. о массивном, мощном человеке здорового вида' (БСНС)</i> <i>разъесться как бык 'ирон. о разъевшемся, крайне откормленном человеке' (БСНС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Oczy byka są wypukłe, owalne i nalane krwią. <i>глаза у кого-л. <выпуклые> как у быка 'прост. неодобр. о чьих-л. больших, выпуклых (часто глуповатых) глазах' (БСНС)</i> <i>глаза у кого-л. кровью наливши как у быка у бодуна 'каллинин. неодобр. о чьих-л. налитых кровью глазах' (БСНС)</i> <i>бычий глаз 'овальное окно' (ТРАН)</i>

Byk może mieć czarną sierść. Zwierzę takiej maści uważane jest za szczególnie niebezpieczne dla człowieka. <i>domyślisz się, kiedy czarny wół na nogę nastąpi 'nastąpi bieda, niebezpieczeństwo' (NKP)</i>	Byk może mieć białą i szarą sierść. <i>что-л. сказка про белого бычка 'разг. бесконечное повторение одного и того же с самого начала, возвращение к одному и тому же' (ИСРФ)</i> <i>врать как бурый бык 'новг. неодобр. о беззастенчиво лгущем человеке' (БЧНС)</i>
Byk ma krótką okrywę włosową. <i>goły jak byk 'człowiek bez ubrania' (DWKOlB)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
Byk ma masywną i krótką szyję. <i>szyja jak u byka 'o grubej i krótkiej szyi' (RB)</i>	Byk ma masywną i krótką szyję. <i>у кого-л. бычья шея 'короткая и толстая' (ИСРФ)</i> <i>шея у кого-л. как у быка 'прост. неодобр. о чьей-л. толстой, мощной шее' (БЧНС)</i>
Byk ma grubą skórę. <i>skóra jak na byku 'o bardzo grubej skórze' (JKOZR)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
BRAK ODPOWIEDNIKA	Byk ma cienki i długi ogon. <i>шея у кого-л. как у быка хвост 'разг. ирк. перм. ирон. о чьей-л. тонкой и длинной шее' (БЧНС)</i>

PREFERENCJE KONSUMPCYJNE

BRAK ODPOWIEDNIKA	Byk dużo je. <i>наелся как бык, и не знаю как <и> быть 'народн. шутил. об очень плотно наевшемся человеке' (БЧНС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Byk pije dużo i bardzo łapczywie. <i>пить быком 'пск. о жадно, большими глотками и много пьющем что-л. человеке' (БЧНС)</i> <i>выдуть как бык 'диал. ирк. выпить залпом' (ИСРФ)</i>

BRAK ODPOWIEDNIKA	Byk chętnie odżywia się wysłodkami. <i>навалиться как бык на барду</i> 'устар. народн. ирон. о человеке, жадно набрасывающемся на пищу; об обжоре' (БСНС)
-------------------	---

PORUSZANIE SIĘ

Byk bywa nazbyt gwałtowny. <i>iść bykiem do przodu</i> 'starać się osiągnąć to, czego się chce, działając stanowczo i bezwzględnie' (PSWP)	Byk bywa nazbyt gwałtowny. <i>рвануться куда-л. как бык</i> 'неодобр. о резко, свирепно, яростно и без всяких раздумий бросившемся куда-л. человеке' (БСНС) <i>переть как быком</i> 'неодобр. об энергично, нахально и грубо продвигающемся куда-л. человеке' (БСНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Byk bywa niezgrabny i ociężały. <i>как бык в посудной лавке</i> 'разг. шутл.-ирон. о неуклюжем, неповоротливом человеке, весьма неловко передвигающемся в каком-л. помещении и приводящем все вокруг в беспорядок' (БСНС)

FUNKCJONOWANIE ORGANIZMU

Bykowi przypisuje się dobre zdrowie. <i>wygląda jak byk</i> 'wygląda zdrowo' (RB)	Bykowi przypisuje się dobre zdrowie. <i>здоровый как мирской бык</i> 'морд. об очень здоровом и сильном мужчине' (БСНС)
Byk to silne zwierzę. <i>silny jak byk</i> 'bardzo silny' (USJP)	Byk to silne zwierzę. <i>сила у кого-л. как у быка</i> 'прост. о необычайно сильным, мощном, физически крепком человеке' (БСНС)

W porównaniu z krową byk jest mniej użyteczny – nie daje bowiem mleka. <i>dostać mleka od byka</i> ‘nic nie dostać’ (SGŚW) <i>tyle pożytku, co z byka: ani łożu, ani mleka</i> ‘o wątpliwej inwestycji, mało korzystnej transakcji’ (PSWP)	W porównaniu z krową byk jest mniej użyteczny – nie daje bowiem mleka. <i>подоил бы быка, да нет молока</i> ‘диал. нск. говорится о бесполезном человеке’ (ИСРФ) <i>от кого-л. <пользы> как с быка молока</i> ‘диал. ирк. говорится о бесполезном человеке’ (ИСРФ)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Z byka pozyskuje się mięso. <i>был бы бык, а говядина будет</i> ‘о двух связанных между собой вещах’ (СААПГ)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Ciało byka podczas uboju bardzo krwawi. <i>кровь течет из кого-л. как из быка</i> ‘прост. об обильном, сильном кровотоке у кого-л.’ (БСНС)

PRZYPISYWANE CECHY CHARAKTERU

Byk jest agresywny i lubi bój. <i>poródl kogoś byk</i> ‘o kimś cierpiącym na postrzał, lumbago’ <i>uderzyć kogoś bykiem</i> ‘uderzyć głową w brzuch, w podbródek, w twarz’ (PSWP)	Byk jest agresywny i lubi bój. <i>бодаться как быки</i> ‘том. шутл.-ирон. об упорно борющихся мужчинах’ (БСНС) <i>бодливому быку Бог рога не дал</i> ‘томск. агрессивный человек лишен возможности проявлять свой дурной характер’ (БСРПос)
Byk to zwierzę porywcze i gwałtowne. <i>dawać byka komuś</i> ‘posp. zadać cios, uderzyć pochyloną głową’ <i>działać na kogoś jak <niczym> <czerveną> płachtą na byka</i> ‘drażnić kogoś, rozłościć, doprowadzać kogoś do gniewu, wybuchu złości’ (WSFPWN)	Byk to zwierzę porywcze i gwałtowne. <i>переть <напролом> как бык</i> ‘неодобр. об энергично, нахально и грубо продвигающемся куда-л. человеке’ (БСНС) <i>действовать на кого-л. как на быка</i> <i>красный цвет</i> ‘о раздражающем, выводящем из себя действии чего-л. на кого-л.’ (БСНС)

Byk jest niebezpieczny. Przypisuje mu się złowrogość. <i>patrzeć bykiem</i> 'patrzeć na kogoś, na coś z niechęcią, ze złością, traktować kogoś, coś nieprzychylnie, niezyczliwie, nie aprobować czegoś' (WSFPWN)	Byk jest niebezpieczny. Przypisuje mu się złowrogość. <i>бычиться как бык</i> 'пск. неодобр. о насупившемся, рассерженном, злобно, исподлобья глядящем человеке' (БСНС)
Bykowi przypisuje się lenistwo. <i>leżeć martwym bykiem</i> 'leżąc na posłaniu, próżnować, wylegiwać się, byczyć się' (USJP)	Bykowi przypisuje się lenistwo. <i>кого-л. надо понукать как ленивого быка на корову</i> 'помор. ирон. о человеке, которого надо насильно принуждать к чему-л. (даже приятному)' (БСНС)
Bykowi przypisuje się pijaństwo. <i>pijany jak byk</i> 'bardzo, mocno pijany' (SGPKRO)	Bykowi przypisuje się pijaństwo. <i>напиться как бык</i> 'горьк. неодобр. об очень пьяном человеке' (БСНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Bykowi przypisuje się wyniosłość, butę. <i>богатый, что бык рогатый: в тесные ворота не влезет</i> 'о богатых людях, которые любыми средствами добиваются своих целей; ирония и осуждение высокомерия и заносчивости богатых людей' (БСРПос)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Bykowi przypisuje się kłamlliwość. <i>врать как бурый бык</i> 'новг. неодобр. о беззастенчиво лгущем человеке' (БСНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Bykowi przypisuje się nieustępliwość, upór. <i>стать как бык в стену рогам</i> 'народн. ирон. о неожиданно заупрямившемся человеке' (БСНС) <i>упереться как бык</i> '1) о вцепившемся, ухватившемся за что-л. и не отпускающем этого человеке; 2) неодобр. о заупрямившемся, упершемся человеке' (БСНС)

PRZYPISYWANA SPRAWNOŚĆ INTELEKTUALNA

Bykowi przypisuje się głupotę. <i>głupi jak byk</i> (JKOZR)	Быкowi przypisuje się głupotę. <i>говорить кому-л. что-л. как быку</i> ‘р. урал. неодобр. о разговоре с крайне непонятливым, тупым и упрямым человеком’ (БСНС) <i>дурной как божий бык</i> ‘кубан. презр. о глупом, бестолковом, недалеком человеке’ (БСНС)
--	--

WYDAWANE ODGŁOSY

BRAK ODPOWIEDNIKA	Byk głośno ryczy. <i>реветь как бык</i> <на бойне> ‘прост. неодобр. об очень громко, истошно, крайне неприятно кричащем (от ярости, боли, злобы и т.п.) человеке’ (БСНС) <i>поет как бык ревет</i> ‘пск. ирон. о громко и немелодично поющем человеке’ (БСНС)
---------------------------------	---

RELACJE I KONTAKTY Z CZŁOWIEKIEM

Byk hodowany jest przez człowieka na ubój. <i>na rzeź cię, bysku, chowają, przetoć dobry obrok dają</i> (NKP)	Byk hodowany jest przez człowieka na ubój. <i>кормить как быка на убой</i> (БСНС)
Człowiek bezwzględnie traktuje byka. <i>zerznąć jak byka</i> ‘zbić mocno, okrutnie’ (SGPKRO)	Człowiek bezwzględnie traktuje byka. <i>лупить кого-л. как быков</i> ‘симб. о нанесении жестоких побоев кому-л.’ (БСНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Człowiek wykorzystuje byka do ciężkiej pracy. Zwierzę poddaje się woli ludzi. <i><работать> как бык в ярме</i> ‘прост. неодобр. о человеке, постоянно обремененном какой-л. трудной, непосильной и подневольной работой’ (БСНС)

	<i><глядеть, смотреть> как бык из-под ярма 'народн. неодобр. о крайне устало, измученно, страдальчески глядящем человеке' (ССРЯМ)</i>
Jazda wierzchem na byku jest niebezpieczna i może mieć przykre dla człowieka konsekwencje. <i><ktoś> z byka spadł 'posp. zgłupiał, zwa-riował; źle się zachował' (WSFJP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA

RELACJE MIĘDZY ZWIERZĘTAMI

BRAK ODPOWIEDNIKA	Niedźwiedź jest dużym zagrożeniem dla byka. <i>бык с медведем тягались, голова да хвост его остались (БСРПос)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Byk jest w oczach człowieka cenniejszy od indyka i żaby. <i>менять быка на индюка 'волг. пск. смол. шутл.-ирон. не получать выгоды при обмене; совершать невыгодную сделку' (БСРПог) хоть дуйся, хоть не дуйся, уж не быть быком лягушке 'как ни старайся, не станешь таким, как хочешь' (БСРПос)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Ciele nie dorównuje bykowi pod względem siły. <i>теленки быка не перемогут 'неопытный, молодой, слабый не сможет победить опытного и сильного' (БСРПос)</i>

CYKL ŻYCIOWY

Byk spełnia funkcje rozplodowe. <i>byk rozplodowy 'pogard. osilek, mężczyzna nieokrzesany, brutalny' (WSFJP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
--	-------------------

WÓŁ

WYGLĄD ZEWNĘTRZNY

Język polski	Język rosyjski
Wół to duże i ciężkie zwierzę o niezgrabnej sylwetce. <i>ciężki jak wół</i> ‘bardzo ciężki, nieruchawy’ (PSWP) <i>słowo wróblem wyleci, a powróci wołem</i> ‘plotka często urasta do niezwykłych rozmiarów’ (PSWP) <i>koszlawy jak wół</i> ‘o kimś z niezgrabną figurą’ (RB)	BRAK ODPOWIEDNIKA
BRAK ODPOWIEDNIKA	Wół ma dużą głowę. <i>голова как у вола, а все вишь <кажется> мала!</i> ‘народн. ирон. о большеголовом, но глупом человеке’ (БЧНС)
Wół ma duże i wypukłe oczy. <i>wole oczy</i> ‘plastyczny rodzaj ciągłego, reliefowego ornamentu z powtarzającym się motywem wypukłych form owalnych, oddzielanych strzałką lub liściem akantu’ (PSWP)	Wół ma duże i wypukłe oczy. <i>воловы глаза</i> ‘выпуклые большие, круглые, маловыразительные глаза’ (БАС) <i>глаза у кого-л. как у вола</i> ‘прост. неодобр. о чьих-л. больших, выпуклых, маловыразительных (часто тупых и покорных) глазах’ (БЧНС)
Wół posiada długi język. <i>wół ma długi ozór, a nic nie mówi</i> (NKP)	BRAK ODPOWIEDNIKA
Wół może mieć sierść niejednorodną w kolorze. <i>krewni po pstrym wole</i> ‘o dalekim lub zadanym pokrewieństwie’ (NKP)	BRAK ODPOWIEDNIKA

PREFERENCJE KONSUMPCYJNE

Wół dużo je. <i>żreć jak wół</i> 'jeść bardzo dużo' (RB)	Wół dużo je. <i>ест за вола, а работает за комара</i> 'народн. неодобр. о лентяе, бездельнике, дармоеде' (БСРПог)
Wół chętnie odżywia się sianem i trawą. <i>zakochał się jak wół w wiązce siana</i> 'bardzo polubił kogoś lub coś' (RB) <i>jak dębina pęka, wół od trawy stęka</i> 'o obfitości trawy pastwiskowej na wiosnę' (PSWP)	Wół chętnie odżywia się wysłodkami. <i>рабочего вола на барду ставят</i> 'работящего человека хорошо кормят' (БСРПос)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Wół długo przeżuwa pokarm. <i>жевать что-л. как вол</i> 'прост. неодобр. о мерно, равнодушно, апатично и тупо жующем что-л. человеке' (БСНС)

PORUSZANIE SIĘ

Wół porusza się ociężale, powoli i niezgrabnie. <i>żwawy jak wół w pługu</i> 'bardzo powolny, ociężały' (RB) <i>niezgrabny jak wół</i> 'o kimś poruszającym się niezgrabnie i ociężale' (RB)	Wół porusza się ociężale, powoli i niezgrabnie. <i>медлительный как вол</i> 'о ком-л. очень ленивом, неповоротливом и медлительном' (RB) <i>делать что-л. как на волах</i> 'делать медленно' (ИСРФ)
Tempo poruszania się wołu jest przeciwstawiane tempu poruszania się zająca. <i>wołem zająca nie dogonisz</i> 'o braku adekwatnych środków w działaniu' (NKP)	Tempo poruszania się wołu jest przeciwstawiane tempu poruszania się zająca. <i>волом зайца не нагонишь</i> 'ю.-рус. о чем-л. слишком медленном, не подходящем для дела' (БСРПос)

FUNKCJONOWANIE ORGANIZMU

Wół to silne zwierzę. <i>silny jak wół</i> 'bardzo silny' (PSWP)	Wół to zwierzę wytrzymałe i silne. Przypisuje mu się dobre zdrowie. <i>здоров как вол</i> 'об очень здоровом физически, выносливом и сильном человеке' <i>воловоый конь</i> 'сильный, здоровый человек' (БЧНС)
Z wołu pozyskuje się mięso. <i>od wołu można się tylko mięsa spodziewać</i> <i>'o czymś oczywistym'</i> (PSWP)	BRAK ODPOWIEDNIKA
Z mięsa wołu przygotowuje się wiele potraw. <i>bez wołu nie będzie rosółu</i> 'aby coś ugotować, trzeba mieć niezbędne produkty, składniki' (NKP)	BRAK ODPOWIEDNIKA
Stare woły są słabe i niewytrzymałe. <i>starym wołem nie orać</i> 'wraz z upływem czasu zmniejszają się możliwości' (NKP)	BRAK ODPOWIEDNIKA

PRZYPISYWANE CECHY CHARAKTERU

Wołu przypisuje się pracowitość. <i>pracowity jak wół</i> 'bardzo pracowity' (USJP)	Wołu przypisuje się pracowitość. <i>трудолюбивый как вол</i> 'неодобр. об очень терпеливом, покорном и трудолюбивом человеке' (БЧНС)
Wołu przypisuje się cierpliwość. <i>cierpliwy jak wół</i> 'bardzo cierpliwy, bardzo pracowity' (SJPD)	Wołu przypisuje się cierpliwość. <i>терпеливый как вол</i> 'о покорно терпеливом человеке' (БЧНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Wołu przypisuje się pokorę. <i>покорный как вол</i> 'неодобр. об очень покорном, раболепно послушном человеке' (БЧНС)

Wołu przypisuje się lenistwo. <i>leniwy jak wół</i> 'bardzo leniwy' (RB)	Wołu przypisuje się lenistwo. <i>медлительный как вол</i> 'o kimś bardzo leniwym, ociężałym i poruszającym się bardzo powoli' (RB)
Wołu przypisuje się upór. <i>wołami trzeba kogoś ciągnąć do czegoś</i> <i>'trzeba kogoś zmuszać siłą do zrobienia czegoś'</i> (USJP)	BRAK ODPOWIEDNIKA
Wołu przypisuje się poczucie wyższości i brak kultury. <i>wół z pozłacanymi rogami</i> 'zarozumiały dorobkiewicz, nieznający podstawowych zasad kultury' (PSWP)	BRAK ODPOWIEDNIKA

PRZYPISYWANA SPRAWNOŚĆ INTELEKTUALNA

Wołu przypisuje się głupotę. <i>tępy jak wół</i> (RB) <i>głupi jak wół</i> (JKOZR)	Wołu przypisuje się głupotę. <i>голова как у вола, а все вишь <кажется> мала!</i> 'народн. ирон. о большеголовом, но глупом человеке' (БЧНС) <i>голова как у вола</i> 'о большеголовом, но глупом человеке' (RB)
Bezmyślność wołu wyraża sposób jego patrzenia. <i>gapić się jak wół w namalowane wrota</i> <i>'pogard. bezmyślnie, nic nie rozumiejąc; dziwować się, być zdumionym czymś'</i> (WSFJP)	Bezmyślność wołu wyraża sposób jego patrzenia. <i>воловий взгляд</i> 'тупой, маловыразительный' (БАС) <i>глаза у кого-л. как у вола</i> 'прост. неодобр. о чьих-л. больших, выпуклых, маловыразительных (часто тупых и покорных) глазах' (БЧНС)

WYDAWANE ODGŁOSY

Wół głośno ryczy. <i>ryczeć jak wół</i> 'plakać bardzo głośno, gwałtownie' (PSWP)	Wół głośno ryczy. <i>волом рычать</i> 'народн. неодобр. о неприятно однотонном, низком рычании' (БЧНС)
---	--

	<i>реветь как вол</i> ‘bardzo głośno krzyzcze’ (RB)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Wół ryczy, kiedy jest głodny. <i>не ревут вола, когда ясли полны</i> ‘люди не возмущаются, когда могут достойно жить’ (БСРПос)

RELACJE I KONTAKTY Z CZŁOWIEKIEM

Człowiek powinien dbać o zwierzęta, karmić je. <i>mlóćącemu wołowi nie zawiązuj gęby</i> ‘zasada dbania o zwierzę, które wykonuje swoją pracę’ (PSWP)	Człowiek powinien dbać o zwierzęta, karmić je. <i>кормят вола, чтоб кожа была гладка</i> (БСРПос)
Wół zapewnia człowiekowi dobrobyt. <i>kto ma woły, ma pełne stodoły</i> ‘bydło jest gwarancją bogactwa’ (PSWP)	Wół zapewnia człowiekowi dobrobyt. <i>без вола хата гола</i> ‘без вола нет настоящего, хорошего хозяйства’ (БСРПос)
Człowiek wykorzystuje wołu do ciężkiej pracy. Zwierzę zawsze posłusznie wykonuje polecenia ludzi. <i>harować jak wół</i> ‘pracować bardzo ciężko, zwłaszcza fizycznie; tyrać’ (PSWP) <i>wół roboczy</i> ‘pot. człowiek pracujący bardzo ciężko, poświęcający na pracę bardzo dużo czasu, niemający czasu na rozrywki’ (USJP) <i>przywykł jak wół do jarzma</i> ‘o ciężkiej i męczącej pracy’ (RB)	Człowiek wykorzystuje wołu do ciężkiej pracy. Zwierzę zawsze posłusznie wykonuje polecenia ludzi. <i>пахать как вол</i> ‘прост. о чьем-л. тяжелом, утомительном и подневольном труде’ (БСНС) <i>переть свой воз точно вол</i> ‘прост. о покорно несущем бремя жизненных забот человеке’ (БСНС) <i>нагружать что-л. на кого-л. как на вола</i> ‘прост. ирон. об очень тяжелой поклаже, нагруженной на какого-л. выносливого, терпеливого и покорного человека’ (ССРЯМ)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Wół nawet w obliczu śmierci pokornie wypełnia wolę człowieka. <i>жди как вол обуха</i> <, а не дрогни!> ‘будь покорен и терпелив (в минуту опасности)’ (БСНС)

BRAK ODPOWIEDNIKA	Człowiek bezwzględnie traktuje wołu. <i>кричать на кого-л. как на вола 'прост. о чьем-л. грубом, сердитом и громком окрике в адрес кого-л. медлительного, неторопливого и покорного человека' (БЧНС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Wół hodowany jest przez człowieka na ubój. <i>вол растет до обуха 'прямой смысл: вол живет пока не убьют' (БСРПос)</i>
Stare woły są nieużyteczne w gospodarstwie i człowiek ich nie ceni. <i>starym wołem nie orać 'wraz z upływem czasu zmniejszają się siły' (NKP)</i> <i>po starym wołe nie masz żalu 'nie należy żałować dóbr mało wartych' (PSWP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
Człowiek nie powinien nadmiernie eksploatować wołu. <i>trudno z jednego wołu dwie skóry zedrzeć niemożliwe jest uzyskanie podwójnego zysku (PSWP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA

RELACJE MIĘDZY ZWIERZĘTAMI

Łoś jest cenniejszy od wołu. <i>musi pan wołu zarząć, gdy łosia nie dostanie w razie braku dóbr cenniejszych, poprzestaje się na mniej cennych (PSWP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
BRAK ODPOWIEDNIKA	Wół jest cenniejszy od żaby. <i>как ни дуйся лягушка, а до вола далеко (ТСЖВЯ)</i>

CYKL ŻYCIOWY

Doświadczenie wołu kształtują lata ciężkiej pracy. <i>stary wół bruzdy nie psuje o doświadczonym człowieku (NKP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
---	-------------------

C I E Ł Ę

WYGLĄD ZEWNĘTRZNY

Język polski	Język rosyjski
BRAK ODPOWIEDNIKA	Cielę to stosunkowo duże zwierzę. <собака> как теленок 'о необычно большом для своего вида животном' (БЧНС)
Cielę ma duże oczy. <i>cielęce oczy</i> 'wielkie oczy zdradzające naiwność' (SGPKRO)	BRAK ODPOWIEDNIKA
Cielę po przyjściu na świat ma mokrą i posklejaną sierść. Sprawia wrażenie brudnego. <i>mokry jak nieoblizane cielę</i> 'o kimś z mokrymi, sklejonymi włosami, zmokniętym' (RB)	Cielę po przyjściu na świat ma mokrą i posklejaną sierść. Sprawia wrażenie brudnego. <i>ходить как мокрый теленок</i> 'кар. ирон. о пьяном и неопрятном человеке' (БЧНС) <i>как нелизанный теленок</i> 'волог. неодобр. о непричесанном, растрепанном человеке' (БЧНС)
Cielę posiada ogon, który jest ważnym jego atrybutem. <i>cielę bez ogona</i> 'o człowieku, który nic nie umie zrobić' (SGPKRO)	BRAK ODPOWIEDNIKA

PREFERENCJE KONSUMPCYJNE

Cielę dużo pije. <i>ktos pije jak mokre cielę</i> 'pić bardzo dużo' (JKOZR)	Cielę łapczywie pije. <i>пить <молоко> как теленок</i> 'курган. иск. о жадно, большими глотками и не останавливаясь пьющем молоку человеке' (БЧНС)
Cielę długo przeżuwa pokarm. <i>pyskiem miele jak cielę</i> 'ktoś długo przeżuwa pokarm' (RB)	Cielę długo przeżuwa pokarm. <i>как теленок жевал что-л.</i> 'разг. морд. шутил. о чьей-л. помятой одежде' (БЧНС)

PORUSZANIE SIĘ

Cielę jest żywiołowe i wykonuje energiczne ruchy. <i>skacze by cielę u kołka (DWKolb)</i> <i>rozegrał się, jak cielę (SWar)</i>	Cielę jest żywiołowe i wykonuje energiczne ruchy. <i>взбрыкивать от радости как теленок 'шутл.-ирон. о проявляющем бурную радость по любому поводу молодом человеке' (БЧНС)</i> <i>резвый как молодой теленок 'шутл.-ирон. о бездумно и непосредственно веселящемся человеке' (БЧНС)</i>
Cielę po narodzinach porusza się powoli, niepewnym, chwiejnym krokiem. <i>belęcać się jak mokre cielę 'iść chwiejnym krokiem, zataczać się, nie mogąc utrzymać równowagi' (SGŚW)</i> <i>ktoś rusza się jak mokre cielę 'ktoś porusza się powoli' (JKOZR)</i>	Cielę po narodzinach porusza się powoli, niepewnym, chwiejnym krokiem. Czasem nie może ustać na nogach. <i>ворочаться на месте как мокрый теленок 'брян. неодобр. об очень медленно, неуклюже идущем человеке' (БЧНС)</i> <i>растянуться ровнышко как нелизанный теленок 'волог. шутл.-ирон. о лежащем неподвижно человеке' (БЧНС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Cielę porusza się niezgrabnie i ociężale. <i><неповоротливый> как теленок 'том. шутл.-ирон. о неуклюжем, неповоротливом, неловком человеке (обычно подростке)' (БЧНС)</i> <i><неповоротливая> как телушка 'ум. волог. шутл.-ирон. о неловкой, неуклюжей девушке'</i>
Cielę nie oddala się od matki, jest z nią mocno związane. <i>chodzić za kimś jak cielę za krową 'nie odstępować kogoś, chodzić krok w krok za kimś' (WSFPWN)</i> <i>chodzi jak cielę za matką 'nie odstępować kogoś, chodzić krok w krok za kimś' (JKOZR)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA

FUNKCJONOWANIE ORGANIZMU

BRAK ODPOWIEDNIKA	Cielęciu przypisuje się słabość fizyczną. <i>силенка у кого-л. что у теленка</i> <i>‘народн. шутл.-ирон. о слабосильном, беспомощном человеке’ (БСНС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Z cielęcia pozyskuje się smaczne mięso. <i><мясо> как теленок ‘кар. одобр. о вкусном мясе какого-л. животного’ (БСНС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Z mięsa cieląt przygotowuje się różne potrawy. <i>порезвились телята, пора в жареное</i> <i>‘люди делали, что хотели, жили в свое удовольствие, а теперь пришел конец этому’ (БСРПос)</i>

PRZYPISYWANE CECHY CHARAKTERU

Cielęciu przypisuje się łagodność. <i>cielęce oczy ‘pot. oczy o łagodnym, sennym, bezmyślnym wyrazie’ (WSFPWN)</i>	Cielęciu przypisuje się łagodność, potulność i pokorę. <i>тихий как теленок ‘ирк. шутл.-ирон. об очень тихом, покорном, кротком человеке’ (БСНС)</i> <i>смирнее теленка ‘шутл. об очень смирном, кротком человеке’ (БСНС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Cielę cechuje przyjazne usposobienie i spokojny sposób bycia. <i>миленок как теленок ‘амур. об очень ласковом, миролюбивом и уступчивом молодом человеке’ (БСНС)</i> <i>как теленок: кто погладит, того и полизет (БСНС)</i>

BRAK ODPOWIEDNIKA	Cielęciu przypisuje się dobroduszość, nieśmiałość, delikatność, niewinność, cierpliwość. <i>добродушный как теленок ‘шутл.-ирон. об очень добродушном, простодушном человеке’ (БСНС)</i> <i>нежный как теленок ‘шутл.-ирон. о доверчиво нежном, излишне ласковом мужчине, молодом человеке’ (БСНС)</i> <i>кто-л. несмелый теленок ‘о несмелом человеке’ (ИСРФ)</i> <i>телок телком ‘народн. ирон. о крайне покорном, терпеливом и добродушно-наивном человеке’ (БСНС)</i>
Cielęciu przypisuje się nieporadność, nieśmiałość. <i>boże ciele ‘1) uszczypliwie o osobie mało energicznej i niesamodzielnej, najczęściej też nieumiejącej radzić sobie z najprostszymi problemami; 2) uszczypliwie o mężczyźnie, który nie potrafi zadbać o korzyści własne i swojej rodziny’ (SFGD)</i> <i>cielę na niedzielę ‘pogard. niedołęga; popychadło; nieśmiały’ (WSFJP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
BRAK ODPOWIEDNIKA	Cielęciu przypisuje się nachalność, przebiegłość i nieszczerłość. <i>кто-л. ведет себя как теленок ‘диал. сиб. льстит, является подхалимом’ (ИСРФ)</i> <i>почеши теленка, он и шею протянет ‘о нахальном человеке’ (ТСЖВЯ)</i> <i>лисливый теленок двух маток сосет ‘пск. хитрый получает больше’ (БСРПос)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Cielę bywa agresywne i bodzie. <i>ласковое теля двух маток сосет, а бодливому ни одна не дается (БСРПос)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Cielęciu przypisuje się upór. <i>ласковое телятко две матки сосет, а упрямое – ни одной (БСРПос)</i>

PRZYPISYWANA SPRAWNOŚĆ INTELEKTUALNA

Cielęciu przypisuje się bezmyślność, naiwność. <i>cielę na niedzielę</i> 'pot. o człowieku niezadarnym, ślamazarnym, głupim' (USJP) <i>cielęcy mózg</i> 'naiwny, głupi' (PSWP)	Cielęciu przypisuje się bezmyślność i naiwność. <i>ростом с тебя, а разумом с теля</i> 'народн. ирон. о выросшем, большого ростом, но глупом, малопонятливом молодом человеке' (БЧНС) <i>кто-л. настоящий теленок</i> 'прост. глупый, наивный (обычно говорится о мужчине)' (ИСРФ)
Bezmyślność i naiwność cielęcia zdradza jego spojrzenie. <i>gapić się jak cielę w namalowane wrota</i> 'po-gard. bezmyślnie, nic nie rozumiejąc; dziwo-wać się, być zdumionym czymś' (WSFJP) <i>cielęce oczy</i> 'pot. oczy o łagodnym, sen-nym, bezmyślnym wyrazie'	BRAK ODPOWIEDNIKA

WYDAWANE ODGŁOSY

Cielę głośno beczy. <i>beczeć jak młode (nieoblizane) cielę</i> 'plakać żałośnie, głośno lub fałszywie śpiewać, ryczeć' (SRGŚP)	BRAK ODPOWIEDNIKA
--	--------------------------

RELACJE I KONTAKTY Z CZŁOWIEKIEM

Cielę gwarantuje człowiekowi zabezpieczenie finansowe. <i>póty służą przyjaciele, póki worek jako cielę</i> 'tak długo ma się przyjaciół, jak długo ma się pieniądze; przyjaciele bywają interesowni' (PSWP)	Cielę zapewnia człowiekowi życie w dostatku. <i>богатому телята, <a> бедному ребята</i> 'одному деньги, имущество, а другому дети, бедность, нужда' (БСРПос)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Cielę hodowane jest przez człowieka na ubój. <i>идти как телок на убой</i> (БЧНС)

BRAK ODPOWIEDNIKA	Człowiek bezwzględnie traktuje cielę. <i>теленок еще не родился, а они уже с обухом стоят ‘дело только началось, а человек уже ждет выгоду’ (БСРПос)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Nawet w obliczu śmierci cielę pokornie wypełnia wolę człowieka. <i>идти как телок на убой ‘прост. о покорно, безропотно идущем туда, где ждет наказание, человеку’ (БСНС)</i>

RELACJE MIĘDZY ZWIERZĘTAMI

BRAK ODPOWIEDNIKA	Cielę jest słabsze fizycznie od niedźwiedzia. <i>телятам по-медвежьи не реветь ‘слабый по натуре человек не может вести себя как сильный’ (БСРПос)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Dużym zagrożeniem dla cielęcia jest wilk. <i>дивья бы нашему теляти да волка поймати (БСРПос)</i>

CYKL ŻYCIOWY

Cielęciu przypisuje się brak doświadczenia znamiennego dla osobników dorosłych. <i>zapomniał wół jak cielęciem był ‘o kimś nie pamiętającym swojej przeszłości, zwłaszcza o błędach młodości wynikających z braku doświadczenia’ (USJP)</i>	Cielęciu przypisuje się brak doświadczenia znamiennego dla osobników dorosłych. <i>всякий бык теленок был ‘каждый был неопытным, беззащитным, даже влиятельные, сильные люди’ (БСРПос)</i>
Cielę naśladuje starszych przedstawicieli gatunku, upodabnia się do nich. <i>jako stare woły ryczą, tak się też młode od nich uczą (NKP)</i>	Cielę naśladuje starszych przedstawicieli gatunku, upodabnia się do nich. <i>какова корова, таков и теленок ‘дети похожи на родителей’ (БСРПос)</i>

5. KOŃ¹⁶⁶

WYGLĄD ZEWNĘTRZNY

S. B. Linde w *Słowniku języka polskiego* podkreśla, iż koń „ze wszystkich zwierząt przy wielkim wzroście ma doskonałość kształtu największą” (SJPL). Natomiast W. Kopaliński w *Słowniku mitów i tradycji kultury* (SMTK) przywołuje następującą charakterystykę jego wyglądu zewnętrznego:

¹⁶⁶ W *Zeszytach próbnym Słownika ludowych stereotypów językowych* J. Bartmiński zaprezentował definicję konia. Została ona wyeksplikowana w oparciu o materiały folkloru polskiego i brzmi następująco: „Zwierzę inwentarskie duże, silne, wartościowe; mądre, wierne; pomagające ludziom, przeczuwające śmierć człowieka; używane do jazdy wierzchem i do zaprzęgu (tj. jazdy wozem lub do pługa i brony), stawiane w gospodarstwie i obyczaju najwyżej ze zwierząt, uważane za zwierzę mężczyzny (gospodarza, kawalera, żołnierza), tak jak zwierzęciem kobiety była krowa. Posiadanie koni było oznaką zamożności i powodem dumy. Przypisywano koniowi cechy: żywiołowości i demoniczności” (Bartmiński 1980b: 119). M. Rak przedstawił w swojej monografii definicję zwierzęcia w oparciu o polską frazeologię gwarową: „**Koń** to duże, silne zwierzę gospodarskie, wykorzystywane do pracy w polu jako siła pociągowa, czasem również do jazdy wierzchem. Koń skacze, rży i szybko biega. Ma kopyta, duży łeb oraz duże zęby i wargi, jak również bujną grzywę. Na starość łysieje. Koń jest zwierzęciem zdrowym, mądrym, pracowitym, przebiegłym i aktywnym seksualnie. Przez człowieka jest darzony sympatią, ale też nieufnością. Uważa się, że koń jest bardzo cenny” (Rak 2007a: 72). Jeszcze inną definicję konia sformułował J. Anusiewicz. Odzwierciedla ona cechy relewantne językowo i odtwarzające standardowy językowy obraz świata. Nie znalazły się tu cechy przypisywane zwierzęciu w tekstach artystycznych, sztuce czy folklorze. Dotyczą one wyłącznie polszczyzny ogólnej: „zwierzę domowe duże, silne, wartościowe, używane do wielu ciężkich prac, służące jako siła pociągowa, do zaprzęgu i do jazdy wierzchem; charakteryzujące się podługim ciałem, dużym łbem, podługowatymi dużymi zębami, twardymi kopytami, długim ogonem, długą obfitą grzywą, mogące szybko biegać i wykonywać skoki, wydający donośny i hałaśliwy głos. Przypisuje mu się takie cechy jak zdrowie, siła, szybkość, wielkość, okazałość, intensywność (duże napięcie czegoś). Ze względu na swoją pożyteczność i użyteczność dla ludzi wartościowane jest przez człowieka pozytywnie i darzone sympatią” (Anusiewicz 1992: 211–212). Definicje przedstawicieli klasy koni, do których zdąża moja analiza, ukażą jeszcze inne cechy zwierząt, które nie były dotychczas wymieniane. Oddzielnie zaprezentowana zostanie kobyła,

Długie i krągłe krzyże, postać nieprzerosła,
 Szyja z wypukłych piersi w giętki łuk wyniosła,
 Ostre ucho, niewielka głowa, pełne oko,
 Czoło niewąskie, nozdrza rozwarłe szeroko,
 Suche kolano, krótka, lecz gładka pęcina,
 Noga, co się w odstępie ni płączy, ni zgina,
 Płaskie kopyto, miękka i rozpierzchna grzywa,
 Odległy ogon, który cienki włos okrywa,
 Sierść powabna połyskiem, a której pokrycie
 Zdradza i każdą żyłę, i każde krwi bicie,
 Są cechą nadobnego i dzielnego konia.

Polskie przysłowia często nawiązują do ideału końskiego wyglądu: *u pięknego konia ma być: głowa jak u panny, pierś jak u wdowy, nóżka jak u dziecięcia* (PSWP); *koń cudny i dobry ma mieć te sześć sztuk: cudne trzy – kark, noga, oko; dobre trzy – wolna gęba, pewna noga, czułość* (DWKolb).

Zasadniczo uznaje się, że konie to zwierzęta piękne, wysokie, dostojne. Do cech tych odwołuje się przysłowie *jak spaść, to z wysokiego konia* ‘jeśli się narażać, ryzykować, to w sprawie ważnej, która jest tego warta; nie jest hańbą, jeśli nie uda się coś, co jest bardzo trudne’ (WSFPWN) oraz jego wariant *jak (kiedy) spaść, to z dobrego konia* (WSFJP). Nomen adiectivum *dobry* napelnia się w danym przypadku znaczeniem ‘dorodny, budzący zachwyt, dobrze zbudowany’. Przywołajmy inne polskie egzemplifikacje, w których aktualizują się konotacje ‘okazałości’, ‘atrakcyjności’: *wsadzić kogoś na wielkiego konia* ‘rozpalić w kimś zapal do czegoś’ (SKB); *konie jak hamany* ‘silne, wielkie konie’ (NKP); *konie jak lwy (smoki)* (NKP). Jeden z frazeologizmów rosyjskich również podkreśla cechę typowego wzrostu zwierzęcia: *на высоком коне сидеть* ‘хвастаться, чваниться, держать себя высоко’ (PMP). Informacje encyklopedyczne ukazują, że pewne rasy koni odznaczają się też niewielkim wzrostem, na przykład *koń huculski* czy *konik polski*. W *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* przytoczono następujące definicje wymienionych nazw: *koń huculski* ‘zootechn. mały koń górski, wyhodowany na Huculszczyźnie, o krępej budowie, mocnych kopytach, cechujący się wytrzymałością i odpornością’ (USJP); *konik polski* ‘zootechn. mały koń o maści myszatej lub bułanej, z ciemną pręgą na grzbiecie, bardzo wytrzymały, wyhodowany w Polsce, wywodzący się od dzikiego tarpana¹⁶⁷’ (USJP).

ogier czy źrebię, a w przestrzeni ruszczyzny również wałach. Zgromadzony materiał egzemplifikacyjny pozwoli wyeksponować nie tylko różnice między portretami zwierząt w dwóch językach słowiańskich, ale także niejednorodność znamionną dla określonego portretu w obrębie jednego języka, czego dotychczas nie dostrzegano.

¹⁶⁷ *Tarpan* to ‘mały, dziki koń o szarym ubarwieniu z ciemną pręgą na grzbiecie, wytępiony w XIX w.’ (USJP).

Obydwa wzięte pod uwagę języki słowiańskie zaznaczają, iż koń jest zwierzęciem dużym i osiąga pokaźną wagę. Cechę wielkości eksponuje porównanie go z człowiekiem. Frazeologizmy ujawniają ludzki charakter postrzegania konia i podkreślają te jego właściwości, które ujawniają się szczególnie wyraźnie przy uwzględnieniu opozycji człowiek – zwierzę (por.: Mosiołek-Kłosińska 1998: 270). Większość wymienionych poniżej związków, w których aktualizuje się cecha wielkości przedstawicieli klasy koni, stanowi charakterystykę wyglądu osoby. Zaledwie jedna jednostka polska odnosi się do opisu przedmiotu: *толстой как конь* 'пск. о толстом, упитанном и крупном человеке' (БСНС); *крупный как лошадь* 'пск. о крупном, здоровом и сильном человеке (чаще – женщине)' (БСНС); *стоять как лошадь* 'прост. неодобр. о стоящей где-л. (и обычно мешающей пройти кому-л. или бездельничающей) рослой, здоровой женщине' (БСНС); *большой как жеребец* 'пск. о каком-л. необычно большом, крупном для своего вида животном' (БСНС); *рослая как кобыла* (RB); *гладкий как кобыла немецкая* 'кубан. шутил.-ирон. о тучном, полном человеке' (БСНС); *вислозадая как кобылица* 'народн. груб. ирон. о дородной, крупного сложения женщине с большим отвисающим задом' (БСНС); *зад (задница) у кого-л. как у ломовой*¹⁶⁸ *лошади* 'грубо-прост. ирон. или презр. о толстозадой, широкозадой женщине' (БСНС); *wielki jak koń* (SFJPS); *ciężkie jak koń* 'o ważącym dużo, dającym się z trudem dźwignąć przedmiocie' (RB).

Cechy wielkości i ciężaru zwierząt aktualne są także w warstwie leksykalnej i motywują znaczenia różnych słów. Na przykład, mianem *kobyły* określa się obszerny utwór literacki lub rzecz dużych rozmiarów: *kobyła* 'pot. coś wyjątkowo dużego, zwłaszcza obszerny utwór literacki' (PSWP); *kobyła* 'przen. o czymś (zwłaszcza o utworze literackim) mającym wielkie rozmiary, ciężkim' (SJPD); *kobyła* 'każda rzecz duża (do jedzenia, ubrania itp.)' (SWar); *kobyła* 'środ. młodz. trudny egzamin, do którego trzeba opanować dużą partię materiału' (USJP); *kobyła* 'akt. objętościowo duża rola' (SAK). Na tej samej podstawie motywacyjnej opiera się derywat *kobylasty* 'pot. niezwykle, nieproporcjonalnie duży, wielki; również o tekście: zbyt rozbudowany, rozwlekły' (PSWP). M. Bańko w *Innym słowniku języka polskiego* konstatuje, że „kobylaste osoby lub rzeczy są za duże i niezgrabne”. Wspomniane cechy motywują także sekundarne znaczenia polskich i rosyjskich rzeczowników, negatywnie wartościujących kobietę porównywaną do samicy konia: *kobyła* 'pot. obraźliwy duża, gruba, na ogół brzydka kobieta' (PSWP); *kobyła* 'wulg. o kobiecie dużego wzrostu, ociężałej' (SJPD); *kobyła* 'określenie dziewczyny bujnie rozwiniętej' (SGGSP); *kobyła* 'ordynarne o kobiecie dużego wzrostu, kobiecie niezgrabnej' (SPWS); *кобыла* 'перен. разг.-сниж. пренебр. о женщине рослой, здоровой, нескладной, лишенной ловкости и быстроты в движениях' (БТСРСБ); *кобыла* 'перен. прост. пре-

¹⁶⁸ Przysłowienie *ломовой* znaczy 'занимающийся перевозкой тяжестей' (ТСРЯУ).

небр. о рослой, нескладной женщине' (ТСРЯОШ); *кобыла* 'перен. вульг. бран. о грубой, рослой женщине' (ТСРЯУ). Na cesze 'kobyła jest duża' gwarowa odmiana języka polskiego oparła nazwę elementu flory: *kobyła* może oznaczać także 'odmianę dużych śliwek' (MSGP).

Zarówno w przestrzeni języka polskiego, jak i rosyjskiego aktualizują się negatywne asocjacje, ukazujące sposób postrzegania i wartościowania samicy konia przez człowieka. Frazeologia i leksyka słowiańska przypisują kobyle niekształtną figurę, cechy brzydoty i ociążałości. Kobieta porównywana ze zwierzęciem posiada zaburzone proporcje budowy i nie spełnia warunków, jakimi w świadomości przeciętnego użytkownika wspomnianych języków powinna odznaczać się płęć piękna. Równie negatywne konotacje aktualizują się w derywowanych od zoonimów gwarowych określeniach kobiet: *жеребчиха* 'о большой, сильной женщине, девушке (обычно бранно)' (СРНГ); *кобылеха* 'рослая здоровая ленивая девушка' (СБГ). Natomiast obraz leżący u podstawy określenia z socjolektu uczniowskiego *kobyła na lodowisku* 'śmieszny wygląd' (SGUcz) „uruchamia” jednocześnie konotacje 'niezgrabności', 'nieforemności' i 'niezręczności'. W języku bowiem zazwyczaj bywa tak, iż cecha wielkości wiązana jest wtórnie z cechami niezgrabności, niezdatności i, co za tym idzie, często brzydoty (por.: Anusiewicz 1992: 207). Jednakże w odniesieniu do większości wymienionych przykładów konotacja 'brzydoty' koresponduje raczej z sądem 'czegoś jest za dużo'. A to z kolei oznacza zachwianie proporcji, które w języku zawsze oceniane jest negatywnie.

Frazeologia akcentuje, że sprawny i zwinny koń nie może być otyły. Powinien on zachować szczupłą i smukłą sylwetkę, aby dobrze wypełniać powierzone mu przez człowieka zadania: *жирна лошадь себя не нудит*¹⁶⁹ 'урал. слишком объевшийся человек работает медленно, плохо' (БСРПос). W tym celu należy umiejętnie obchodzić się ze zwierzęciem: *шередить коня*¹⁷⁰ 'диал. сиб. гонять до пота, чтобы был поджарым' (ИСРФ).

Atrakcyjność koni, ich dostojny i piękny wygląd łączy się także z odpowiednią sylwetką: *без осанки конь – корова* 'коњ должен быть стройным и красивым' (СААПГ). Jednak nie wszyscy przedstawiciele omawianej klasy budzą podziw. Leksem *лошадь* obarczony bywa dość często wartościowaniem negatywnym: *кто-л. сушая лошадь* 'нескладный (говорится обычно о женщине)' (ИСРФ); *гну́тая лошадь* 'волог. пренебр. о нескладной, угловатой женщине' (БСРПог).

Koń, kobyła czy klacz ze względu na swoje okazałe rozmiary widoczne są nawet z daleka. Obserwację tę utrwaliły przysłowia polskie i rosyjskie ganiące

¹⁶⁹ Czasownik *нудить* o znaczeniu 'заставлять, побуждать' należy do leksyki przestarzałej (ТСРЯУ).

¹⁷⁰ Czasownik *шередить* w gwarach z obszaru obwodu archangielskiego oznacza 'заботиться о ком-н., чем-н., ухаживать за кем-н., чем-н., беречь' (АОС).

krótkowzroczność i nieuwagę: *na koniu jedzie, a konia szuka* ‘o człowieku roztagonionym, który szuka czegoś, co jest blisko, w zasięgu ręki’ (WSFPWN); *na kobyle jeździ, a kobyły szuka* (NKP); *na klaczy jeździ, a klaczy szuka* (SJPL); *на коне сидит, а коня ищет* ‘народн. ирон. о невнимательном, рассеянном человеке’ (БСРПор).

W języku polskim i rosyjskim hipopotam oraz mors ze względu na swoją tuszą określane są za pomocą rzeczownika *koń* z odpowiednimi przymiotnikami, które nazywają cechy środowiska naturalnego, w jakim zwierzęta te żyją: *конь водный* (болотный) ‘гиппопотам’ (ИСРФ); *конь водны* ‘zwierzę ssące z rodziny o tej samej nazwie, o ciele grubym, głowie wielkiej, czworokątnej, nogach krótkich, skórze prawie gładkiej, przystosowane do ziemnowodnego trybu życia; żyjące w Afryce’¹⁷¹ (SJPD); *конь морской* ‘род тюленя с гривой, сивуч’ (ИСРФ); *конь морски* ‘ssak z rodziny o tej samej nazwie zamieszkujący morza arktyczne, ceniony ze względu na mięso i kły’¹⁷² (SJPD).

Także wielkość innych zwierząt niejednokrotnie eksponowana bywa poprzez zestawienia z koniem: *блоха с лошады, а вошь с корову* ‘народн. ирон. о непомерно больших блохе и вши’ (БЧНС); *клопы* (мухи, блохи, тараканы) *огромные* (здоровенные, вот такие) *как лошади* (ИСРФ); *корова как лошады* ‘кар. о необычно крупной корове’ (БЧНС).

Wspomniana cecha semantyczna ‘koń jest duży’ aktualizuje się jeszcze w wielu innych frazeologizmach, stanowiąc ich podstawę motywacyjną, na przykład: *мóc zjeść коня з кopyтaми* ‘1) móc zjeść bardzo dużo; 2) być bardzo głodnym; 3) mieć bardzo zdrowy żołądek’ (WSFPWN); *выдалaтьcя кaк кляч*¹⁷³ ‘иск. пренебр. о сильно выросшей, вытянувшейся в длину, покрупневшей девушке’

¹⁷¹ Pokażna tusza nie stanowi jednak, w moim odczuciu, jedyne podłoża motywacji nazwy omawianego zwierzęcia. Greckie słowo *hippopotamos* oznacza dosłownie *konia rzeczne*: *hippos* ‘koń’ + *potamos* ‘rzeka’. Zarówno koń, jak i hipopotam posiadają kopyta. Ten fakt można zatem uznać za pewien dodatkowy „bodziec” nazewnictwa (por.: Серагов 1995: 115).

¹⁷² J. Józwiak uważa wygląd głowy *konia* za podstawę onomazjologiczną polskiego terminu *konik morski* i jego rosyjskiego ekwiwalentu *морской конек* (Józwiak 2007: 54). Warto porównać jednak uwagi J. Anusiewicza na temat derywatów utworzonych na podstawie cech wyglądu konia. Uczony w terminie *konik morski* dostrzega metaforę pośrednią w stosunku do podstawy *koń*, co uważam za w pełni uzasadnione. Termin *konik morski*, zdaniem J. Anusiewicza, nawiązuje tylko pośrednio do wyglądu konia, w bezpośredni sposób odwołuje się natomiast do kształtu głowy konika szachowego. Realny wygląd zwierzęcia określanego przy pomocy rzeczownika *koń* – jak pisze uczony – ufundował znaczenia takich derywatów (semantycznych), jak *konik* ‘zabawka zwierzęca’ czy *koń* ‘drewniana, podłużna skrzynka obita skórą na czterech wysuwanych nogach, służąca do ćwiczeń gimnastycznych’ (Anusiewicz 1992: 208).

¹⁷³ Słowo gwarowe: *кляч* ‘лошадь’ (СППП).

(БСНС); *расти как мерин 'калинин. одобр. о быстром росте каких-л. растений (напр., льна)'* (БСНС); *кто-л. вытянулся (вырос) как конь 'диал. ирк. быстро вырос'* (ИСРФ); *принять лошадиную дозу чего-л. 'принять очень много чего-л.'* (ИСРФ); *końska dawka* 'bardzo duża dawka leku podawana jednorazowo w celu wywołania natychmiastowej reakcji organizmu' (WSFPWN); *końska kuracja* 'intensywna kuracja, podczas której podawana jest bardzo duża dawka leku i zastosowane są zabiegi lecznicze w celu wywołania natychmiastowej reakcji organizmu' (WSFPWN). Ostatni związek to „aluzja do sposobów, jakimi w leczeniu koni posługiwali się kowale-koniarze-konowałowie” (Kopaliński 2001: 158). Realizowano je przy użyciu bardzo silnych środków. W jednostce frazeologicznej *końska kuracja* aktualna jest konotacja 'gwałtowności', 'dużej siły', jakie przypisuje się zwierzęciu. Korelują one pośrednio z konotacjami 'szybkości' i 'intensywności', na których z kolei oparte są multiwerbizmy mówiące o poruszaniu się przedstawicieli omawianej tu klasy zwierząt.

Konie, kobyły i ogiery posiadają silne nogi, twarde kopyta i masywną szyję. Cechy te odzwierciedlają się w rosyjskich komparatywach, występujących na określonym terytorium: *у кого-л. ноги как у кобылы 'иск. о толстых, крепких, мускулистых ногах какой-л. женщины'* (БСНС); *стегны¹⁷⁴ у кого-л. как у лошади 'брян. о чьих-л. (обычно женских) очень толстых, массивных ногах'* (БСНС); *ногти у кого-л. как у конев (у коня) копыта 'том. неодобр. о чьих-л. очень больших, твердых ногтях'* (БСНС); *шея у кого-л. как у лошади-косяка¹⁷⁵ 'влад. о чьей-л. широкой и мощной шее'* (БСНС). Rangę silnych kończyn zwierzęcia eksponuje też polska paremia *advokat niech głowę, a koń niech nogi ma* (DWKolb).

Szczególną cechą koni jest to, że noszą podkowsy. Te ostatnie chronią kopyta zwierząt przed szybkim ścieraniem się: *koń bosy na mróz, but dziurawy na błoto, tępa siekiera na drwa niepewni są* (DWKolb); *choć najlepszy jeździec, gdy na koniu bosym, szwankowawszy na ledzie, utknie w ziemię nosem* (DWKolb). Obraz podkuwania zwierzęcia utrwaliły paremie obydwu omawianych języków. Mocne, silne i zabezpieczone podkowami nogi konia przeciwstawiane bywają w polszczyźnie i ruszczyźnie słabym i delikatnym odnóżom żaby¹⁷⁶. Przysłowia oparte na tym obrazie dotyczą 'kogoś, kto stwarza pozory, że uczestniczy w ważnym przedsięwzięciu przeprowadzanym przez kogoś innego': *konja kują, żaba nogę podsta-*

¹⁷⁴ W gwarach briańskich *стегны* oznaczają 'będra' (Бойцов 1986; podaje za БСНС: 783).

¹⁷⁵ *лошадь-косяк* 'жеребец в стаде' (СРНГ).

¹⁷⁶ Por. też uwagi M. Raka (Rak 2007: 146) i J. Anusiewicza (Anusiewicz 1992: 207) na ten sam temat. M. Rak podkreśla wiotkość żabich łap w porównaniu z nogami konia. Píše ponadto, iż w gwarach Podtatrza *żabą* nazywa się miękką część końskiego kopyta (Rak 2007: tamże).

wia (PSWP); *konja kują, a żaba nogę nadstawia* (NKP); *gdy konia kują, żaba nogę podnosi* (DWKolb); *коня куют, а жаба лапу подставляет* (БСРПос); *коня куют, а жаба лапы подставляет* (СААПГ).

W przestrzeni języka rosyjskiego kopyta wymieniane są także we frazeologizmie *куда конь с копытом, туда и рак с клешней* ‘за умелым, сильным тянется, подражая ему, тот, кто слаб, неискусен и т.п.’ (СААПГ) i szeregu jego wariantach: *куда конь с копытом мчится, туда и рак с клешней тащится* ‘урал.’ (БСРПос); *куда конь с копытом, туда и рак с клешней* (клешнею) (БСРПос); *куда конь с копытом, туда и рак с клещой* ‘влад.’ (БСРПос); *куды конь с копытом, а рак тут же с клешнею* (БСРПос). Paremie tego typu zestawiają twardość końskich kopyt z kleszczami raka. Na marginesie warto byłoby zaznaczyć, że tak, jak koniowi kopyta, tak i rakowi kleszcze służą do obrony: *конь копытом, а рак клешней* ‘пск. каждый защищается, как может’ (БСРПос); *конь копытом, а рак клешнею* (БСРПос); *конь копытом сдачи дает* (БСРПос).

Jak utrwała ruszczyzna, konie wyróżniają się dużymi, wyrazistymi oczami. Frazeologizmy z określeniem narządu wzroku utrwalają wprawdzie piękno końskich oczu, ale jednocześnie zaznaczają, że mogą one wyrażać smutek. Z oczami zwierzęcia porównywane bywają oczy kobiety, piękne i smutne zarazem: *глаза у кого-л. как у лошади* ‘о чьих-л. (чаще женских) больших, выразительных, красивых и печальных глазах’ (БСНС).

Kilka rosyjskich frazeologizmów gwarowych nawiązuje do wielkości kobyłej głowy: *насказать чего-л. как из кобыльей (кобыльней) головы* ‘перм. презр. о беспрерывной пустой болтовне’ (БСНС); *кобыля голова* ‘народн. пренебр. о неудачнике’ (СРНГ). Pierwszy związek konotuje głupotę zwierzęcia. Jest metaforycznym określeniem niekończących się, pustych, a przez to bezsensownych rozmów. Druga jednostka przypisuje kobyle cechę bezradności i prezentuje osobę, której w życiu zwykle nic się nie udaje.

Polska przestrzeń językowa w sposób ironiczny zaznacza, że wielkość końskiego czy kobyłego łba jest wprost proporcjonalna do przypisywanych zwierzęciu zdolności intelektualnych, do jego kreatywności i umiejętności rozwiązywania problemów. Taki „przewrotny sąd” wyrażony został w szeregu wariantów przysłowia *коń ma wielki (duży) łeb, niech się martwi* ‘nie ma sensu się przejmować, niech martwią się inni’ (WSFPWN); *который коń ма ду́жы леб, то ма́дры* (NKP); *неch się коń martwi, бо ма wielki леб* (СААПГ); *неch się коń martwi, бо ма wielką głowę* (NKP); *неch się kobyła kłopoce, бо ма wielką głowę* (СААПГ); *kobyła ма wię́дшы леб, неch się martwi* (SJPD); *неch się коń kłopoce, бо ма wielką głowę* (NKP); *неch się kobyła kłopoce, бо ма ду́жы леб* (JKOZR). Przytoczone paremie posiadają odpowiednik rosyjski, który semantyzuje się identycznie: *пусть лошадь думает: у нее голова большая* (БСРПос). Przysłowia nawiązują do istniejącej w języku prawidłowości, iż duży rozmiar głowy, a co za tym idzie mózgu, implikuje duże zdolności intelektualne (por. na przykład: Spagińska-Pruszek 2003: 219). W polszczyźnie prawidłowość tę wyraża wprost przysłowie *который коń ма ду́жы леб, то*

mądry (NKP). Wielkość kobyłego łba eksponuje też rosyjski frazeologizm *как из кобыльей головы* 'много, в изобилии' (МФП).

W niektórych jednostkach wygląd konia przywołuje skojarzenia negatywne. Ma to miejsce w przypadku końskiej mordy oraz zębów konotujących 'brzydotę', 'brak właściwych proporcji': *лицо (физиономия) у кого-л. как у лошади* 'неодобр. о чьем-л. некрасиво длинном лице' (БСНС); *końska szczęka* 'szczęka bardzo wydatna, z długimi zębami' (WSFPWN); *зубы у кого-л. как у лошади* 'прост. кар. неодобр. о чьих-л. безобразно крупных некрасивых зубах' (БСНС); *у кого-л. зубы – копылья, губы – кобыльи* 'народн. ирон. о человеке с непомерно большими зубами и крупными губами' (БСНС); *зубы у кого-л. как у коня* 'прибайк. пск. неодобр. о чьих-л. крупных, длинных и выступающих вперед (и часто – желтых) зубах' (БСНС); *губы у кого-л. как у сивого мерина* 'пск. неодобр. о чьих-л. отвисших, обрюзгших губах' (БСНС). Do wielkości i koloru końskich zębów nawiązuje rosyjskie wyrażenie gwarowe *конский зуб* 'дон. сорт крупной кукурузы' (БСРПор) oraz jego polski odpowiednik *koński ząb* 'pastewna odmiana kukurydzy o ziarnach wydłużonych z wgłębieniem na wierzchu' (SJPS). W polskim socjolekcie uczniowskim osoba z wystającymi i krzywymi zębami określana jest mianem *koniowy* (NSGU). Przytoczone fakty językowe dowodzą, że konotacja brzydoty jako znamiennej cechy końskich zębów, szczęki i mordy w warstwie leksykalnej i frazeologicznej przeplata się. Cecha ta została przypisana zwierzętom na podstawie utrwalonej w języku zasady antropocentrycznej, w myśl której negatywnie wartościowane bywa wszelkie zaburzenie proporcji, naruszenie normy z perspektywy ludzkiej hołdującej określonym kanonom piękna.

Szereg przysłów w obydwu językach głosi, że wiek konia czy kobyły i wynikające z niego zalety związane są bezpośrednio z wyglądem uzębienia zwierząt: *konja poznać po зєbach* 'konja ocenia się po stanie jego uzębienia' (NKP); *гляди лошади по зубам* 'лошади оценивают при покупке по зубам' (БСРПос); *кобылы по зубам, а девку по родам* 'перм.' (БСРПос). W omawianym kontekście warto byłoby przywołać też znaną w wielu krajach europejskich paremię autorstwa św. Hieronima, o wyraźne moralizatorskim przesłaniu *darowanemu koniowi nie zagląda się w зєбы* 'nie należy krytykować rzeczy, którą się otrzymuje w prezencie' (USJP) oraz jej regionalne odmiany *darowanemu koniowi nie patrz w зєбы* (СААПГ); *darowanemu koniowi зєбиск się nie чита* (JKOZR). Ich rosyjski ekwiwalent *дареному (даровому) коню в зубы не смотрят* (ИСРФ) posiada dokładnie to samo znaczenie.

Negatywne konotacje przywołuje polski frazeologizm o ironicznym zabarwieniu *koń by się uśmiał* 'o czyichś wygórowanych ambicjach, bezsensownych poczynaniach, absurdalnych pomysłach, twierdzeniach' (USJP). Wygląd rżącej mordy może nasuwać nietypowe skojarzenia, a mianowicie obraz śmiejącego się konia. Jest to jednak czymś zupełnie absurdalnym, bezsensownym, czymś, co w rzeczywistości nie ma racji bytu, ponieważ konie się nie śmieją. Mogą nato-

miast wyglądać nieco dziwacznie z powodu „niby śmiechu”, czyli specyficznego ułożenia warg podczas rżenia. Zdolność do śmiechu jest właściwością ludzką. Przypisanie jej przedstawicielowi fauny siłą rzeczy prowadzi do powstania obrazu nienaturalnego, sprzecznego z logiką, irracjonalnego. Wykorzystanie portretu zwierzęcego intensyfikuje w danym przypadku negatywną ewaluację poczynąń człowieka. J. Anusiewicz tak oto komentuje przytoczony związek: „Koniowi odmawia się zdolności do śmiechu [...], stąd też zwrot *koń by się uśmieł* znaczy tyle, że coś jest tak niepoważne, bezsensowne, śmieszne, że nawet koń, który nigdy nie śmieje się, w tym wypadku zaśmiałby się” (Anusiewicz 1992: 210).

Zdarzają się konie zbyt chude. Zwierzęta takie są, w ocenie człowieka, pozbawione sił, czego konsekwencją jest ich bezużyteczność w gospodarstwie: *мощей лошади и хвост в тягость* ‘кубан. слабому человеку трудно выполнять любую работу’ (БСРПос); *худой как кляча водовозная* ‘кубан. неодобр. об очень худом, тощем, изможденном человеке’ (БСНС); *худой (тощий) как старая кляча* ‘прост. презр. об очень худом, костлявом, изнуренном тяжелой работой человеке (чаще женщине)’ (БСНС); *chudy (wychudły) jak szkapa* ‘o kimś bardzo chudym i zabiedzonym’ (RB); *chudy jak koń o jednej kiszce* ‘o kimś bardzo chudym i zabiedzonym’ (RB). Należy podkreślić, że cecha chudości dotyczy przede wszystkim związków z komponentem *szkapa*/*кляча*. Utrwalone we frazeologii elementy semantyczne można odnaleźć już w samych znaczeniach pojedynczych słów: *szkapa* ‘pot. lekcew. o kościstej, wynędznialej, chudej kobiecie’ (PSWP); *szkapić* ‘podupadać na zdrowiu; marnieć’ (SJPD); *кляча* ‘o человеке с физическим недостатком; о том, кто исполняет работу с трудом или плохо’ (СРНГ); *кляча* ‘уничиж. бран. разг.-сниж. о женщине как о пожилой, измученной, некрасивой’ (БСРРЭР). Takie frazeologizmy i leksemy stanowią charakterystykę człowieka o nieatrakcyjnym wyglądzie zewnętrznym.

Paremie słowiańskie podkreślają, że ani wiek, ani wygląd w istocie nie wpływają na prawdziwą wartość konia. Piękne umaszczenie zwierzęcia nie stanowi o jego rzeczywistej sile czy użyteczności: *лыс конь – не увечье, плешиив молодец – не бесчестье* ‘внешность это не самое важное’ (БСРПос); *мерин гнед, а шерсти на нем нет* ‘человек кажется хорошим, но на самом деле он собой ничего не представляет’ (БСРПос); *nikt nie kupuje konia z maści, ale z snoty* ‘powierzchnowość nie jest najistotniejsza’ (NKP).

Wygląd nie wpływa bynajmniej na przyzwyczajenia oraz zachowanie zwierzęcia: *również wierzga koń siwy i cisawy* ‘zachowanie nie zależy od wyglądu’ (NKP). Umiejętności konia nie zmieniają przy tym próby poprawy jego wizerunku: *прیدумали старому коню зубы вставлять* ‘печор. не надо поручать человеку работу, к которой он не способен’ (БСРПос).

Pewne wady wyglądu nie umniejszają zalet szkapy czy wałacha. Zwierzęta te mogą bowiem okazać się wartościowymi: *неказиста кляча, да бежь хороша* (БСРПос); *неказиста кляча, да в беге хороша* ‘с виду невзрачный человек, но способный’ (БСРПос); *на мерине лысина не порок, на детине плешь не укор*

‘внешность это не самое важное, каждый может обладать хорошими качествами, может быть полезным’ (БСРПос).

Znamienne wydawać by się mogło przekonanie, wyrażone w przysłowiach obydwu języków słowiańskich, że żadne atrybuty zewnętrzne nie zwiększają autentycznych możliwości zwierząt: *кляча и в золотой узде не конь* ‘u każdego свои возможности, которые не изменяются с помощью внешних атрибутов’ (БСРПос); *nie pomoże szkapie pozłocista uzda* ‘o bezskutecznym ozdabianiu rzeczy kiepskich’ (PSWP).

Jak sugerują frazeologizmy, wiek konia czy kobyły zdradza łysina. Generalnie nie jest ona chlubą zwierzęcia: *cztery nogi białe, piąta łysina: jeśli koń dobry, wielka nowina* ‘o zaskakującej sytuacji’ (NKP); *wyjeżdżać z czymś jak z łysą kobyłą na targ* ‘popisywać się (wyrwać się z) czymś bezwartościowym, niewartym funta kłaków’ (SMTK). Inne przysłowia odwołują się do wspomnianego już wcześniej przekonania, że wiek nie zawsze wiąże się z różnie rozumianymi niedomaganiem i ułomnościami. Łyse konie i kobyły są metaforą ludzi, którzy znają się dobrze i wiedzą o sobie praktycznie wszystko: *znać kogoś jak łysą kobyłę* ‘znać kogoś bardzo dobrze’ (SJPD); *znać się jak łyse konie* ‘żart. znać się bardzo dobrze’ (WSFPWN). Przytoczone frazeologizmy dotyczą problemu relacji międzyludzkich, a obraz łysych koni eksponuje wartość przyjaźni, zaufania i odpowiedzialności.

Warstwa paremiologiczna języków słowiańskich podkreśla wagę końskiego ogona: *мужчина без жены как лошадь без хвоста* ‘шутл. о необходимости женщины’ (БЧНС). Podkreśla także, iż nieodłącznym atrybutem omawianego zwierzęcia jest grzywa: *panna młoda bez posagu jak koń bez ogona i grzywy* ‘o konieczności posiadania przez pannę młodą posagu’ (RB). W języku polskim istnieją nazwy fryzur eksponujące piękno i dorodność ogona zwierzęcia. *Końskim ogonem* nazywa się ‘uczesanie kobiece, w którym dość długie włosy są ujęte wysoko i związane z tyłu przy samej skórze głowy’ (WSFPWN). Inne określenie to *kucyk* (USJP) – uczesanie małych dziewczynek polegające na związaniu razem włosów z tyłu głowy lub przy uszach. W podjętym kontekście warto wspomnieć także o polskiej metaforze *końska grzywa* ‘bujna czupryna’ (SJPS), konotującej okazałość grzywy zwierzęcia. Słowiańskie paremie zawierają wzmiankę o absurdalnej sytuacji przyszywania koniowi ogona: *przyszył ogon kobyli, a kobyła ma swój w tyle* (NKP); *не пришей кобыле хвост – у нее свой есть* ‘прост. 1) презр. о бестолковом, неумелом человеке; 2) неодобр. о чем-л., не имеющем никакого отношения к делу, ситуации’ (БСРПос). Przysłowia te potwierdzają ogólną wiedzę, że ogon jest stałym atrybutem każdego przedstawiciela klasy koni.

Nazwy miejsca pod końskim ogonem nacechowane są w ruszczyźnie w wyjątkowy sposób. Z wykorzystaniem wyrażen *pod хвостом* czy *кобылья задница* tworzy się często związki wykrzyknikowe o bardzo negatywnym wydźwięku pogardy, dezaprobaty czy lekceważenia. Zresztą identyczne konotacje towarzyszą frazeologizmom niewykrzyknikowym. Porównajmy egzemplifikacje: *катись*

к кобыле под хвост чай пить! 'прост. бран. требование удалиться, уйти, не мешать кому-л.' (БСРПог); *бросить кобыле под хвост* 'совершить неудачную сделку, покупку' (МДИС); *кобыле под хвост* 'прост. презр. 1) о чем-л., израсходованном совершенно напрасно; 2) о чем-л., чему не придают абсолютно никакого значения, не обращают никакого внимания' (БСРПог); *что-л. как мерину под хвост* 'народн. неодобр. 1) о чем-л., что истрачено зря, бесполезно или пропало впустую; 2) о напрасных усилиях' (БСНС); *перебирать что-л. как из кобылей (кобыльной) задницы* 'перм. презр. о непрерывной пустой болтовне' (БСНС).

Часть фразеологизмов наводит на мысль о масти животных. На пример: *пожарная лошадь* 'жарг. мол. шутил. о девушке с ярко-рыжими или ярко-красными волосами' (БСРПог); *сивая кобыла* 'жарг. мол. шутил. блондинка' (БСРПог); *кошак будто бы яблока перебивал* добрый одуховленный кошак, с блестящей шерстью, которая укладывается будто в колу (SFGD); *белую лошадь* <и> из-за куста (за кустом) не видно 'о темных нотах после окончания белых нот' (СРГК); *серую кобылу из огорода (в огороде) не видно* 'кар. шутил. о темных летних нотах' (БСРПог).

Пространство языка польского и русского в амбивалентный способ относится до отношений между украшением и полезностью, свойствами коней. Как показали более ранние анализы, с правила уажают ся, что поверхностность животных не имеет влияния на их истинную природу. Однако ниже приведенные будут фразеологизмы, которые выражают зголу отменные мнения. Следует подчеркнуть, что они относятся до одного только аспекта внешнего вида животных – их масти и, конечно, являются с наблюдения животных через человека, с реальных контактов людей с представителями фауны.

В давних временах кони определенной масти приносили счастье рыцарям. Этим того убеждения является польское пословица *кошак сиваво-плешиаво рыцарям счастливый* (NKP). В свете данных языковых окрасок шерсти животных уажают ся с их значением: *бурую лошадь за рекой купи* 'традиционно считается, что бурая лошадь хорошая и ее можно покупать даже не осматривая' (БСРПос); *игреню*¹⁷⁷ *лошадь за рекой (за рекою) купи* 'хорошую лошадь можно покупать не глядя' (БСРПос); *чалого*¹⁷⁸ *коня за рекой купит* (СААПГ).

Окраска волосяной кожи коня, до которого относится часть фразеологизмов анималистических, предлагает также определенные черты животного. Следует отметить, что согласно с данными словаря этнолингвистического под редакцией N. I. Толстога в традиции славянской масть коня имела для людей большое значение: „белый (золотой)

¹⁷⁷ *игреня, игреневая* 'рыжая, с гривой и хвостом белесоватыми, светлее стана' (ТСРЯУ).

¹⁷⁸ *чалый* 'о масти животного: с белыми вкраплениями в шерсти основной окраски (обычно серой), а также (о лошади) светлый с черными гривой и хвостом или черный со светлыми гривой и хвостом' (ТСРЯОШ).

конь был атрибутом Господа Бога, Юрия-Егоря в польской и восточно-славянской традициях [...]” (Толстой 1999: 591). Kolorowi sierści odpowiadało także znaczenie symboliczne: „Кућ czornyj – nieduha. Кућ czyrwonyj – horiaczka. Кућ siwyj – dobre” (Толстой 1999: 592). W kontekście frazeologii animalistycznej dotyczącej obrazu konia biel przywołuje konotacje pozytywne w obydwu językach: *kto nie miał białego, ten nie miał dobrego konia* ‘o wartości koni o jasnej maści’ (NKP); *kto na białym koniu nie siedział, nie siedział na dobrym* ‘o wartości koni o jasnej maści’ (СААПГ); *biały z czarną skórą ponad wszystkie konie górą* ‘o wartości koni o jasnej maści’ (NKP); *лошадь-савраска всегда согласка* ‘р. урал. бело-серая лошадь считается смирной согласно человеческому опыту’ (БСРПос). Połączenie bieli z kolorem szarym czy nawet czarnym nasuwa również melioratywne skojarzenia. W wielu krajach białe konie uważane są za święte (Cooper 1998: 113). Symbolizują one bowiem intelekt, piękno, niewinność bez skazy, majestat Chrystusa. Zgodnie z zapowiedziami Jezus i Mahomet w dniu powtórnego przyjścia mają pojawić się właśnie na białych koniach. Zwierzętom tym przypisuje się siłę i duże zdolności najwyraźniej już od czasów starożytnych (por.: Kopaliński 2001: 157).

Szczególne cechy polszczyzna wiąże z czarnym koniem, ponieważ to on w zaskakujący sposób może zmieniać bieg wydarzeń. Czarny koń symbolizuje zwierzę nieprzewidywalne: *czarny koń* ‘ktoś, kto najprawdopodobniej okaże się niespodziewanym zwycięzcą lub w decydujący sposób wpłynie na bieg jakichś wydarzeń’ (PSWP). W kulturze europejskiej występował on często jako znak diabła, był rumakiem czarownic (Cooper 1998: 113, 114). W Biblii wróży klęskę głodu (Kopaliński 2001: 157). Natomiast jak głoszą podania wschodniosłowiańskie, „темная сила представляется въезжающей на черном коне, белая – на белом” (Грушко, Медведев 1995: 158–159).

Negatywne konotacje budzi także umaszczenie szare. Zgodnie z naiwną konwencją świata zwierzęta takiej maści wykorzystuje się do ciężkich prac. Porównajmy związki: *серая кобылка* ‘жарг. арест. ирон. женщина-заключенная, выполняющая тяжелую физическую работу’ (БСРПог); *серая лошадь* ‘жарг. арест. угол. ирон. 1) заключенный, занятый на тяжелых работах; 2) рабочий; крестьянин’ (БСРПог); *ворочать как сивый мерин* ‘том. о много и тяжело работающем человеке’ (БСНС); *переть как сивый мерин* ‘устар. народн. о много и напряженно работающем человеке’ (БСНС). We frazeologizmach zawarte jest przekonanie, że siwe konie są ‘szpetne’, siwe kobyły cechuje ‘brzydota’ i ‘obluda’. Siwym wałachom przypisuje się natomiast ‘głupotę’, ‘lenistwo’, ‘upór’ i ‘zakłamanie’. Konotacje te utrwaliły się w przestrzeni języka rosyjskiego i wypada je odnosić zapewne nie tyle do samej maści zwierząt, ile do ich wieku: *siwy* oznacza bowiem ‘stary’, a zwierzę stare to zwierzę nieużyteczne w gospodarstwie, niepotrzebne człowiekowi. Wielu badaczy próbowało odnaleźć zależności między znaczeniem globalnym wymienionych związków a maścią zwierząt. A. W. Burobin pisze m.in.: „По малообъяснимым

народным поверьям она (*лошадь сивой масти* – А. Р.) считалась очень глупой, и крестьяне воздерживались проводить на ней ритуальную первую борозду, а видать ее во сне означало столкнуться с ложью” (Буробин 1995a: 73). Z kolei M. I. Michelson stara się wyjaśnić komparatyw *врать, как сивый мерин* w następujący sposób: „Слово *врать* объясняется обычным хвастовством старых людей своими силами, будто сохранившимися, как у молодых людей. Другие желают слову *врать* придать смысл: «мелеть» – на том основании, что на мельницу – водить колесо берутся лошади старые, негодные к другой работе”. Ostatecznie jednak badacz komentuje swoje refleksje słowami: „но на подобные работы берутся всякие лошади (не только мерин и не только на мельницу, чтоб молот, но на многие другие работы, где нужна движущая сила)” (Михельсон 1997: 127–128). Zebrany materiał egzemplifikacyjny pozwala jednak potwierdzić z dużym prawdopodobieństwem tezę, iż kolor określany jako *сивый* odnosi się do zwierzęcia zaawansowanego wiekiem, które nie cieszyło się uznaniem człowieka z uwagi na brak sił, a co za tym idzie, i niewielką użyteczność w gospodarstwie. We frazeologii zaznaczony jest więc antropocentryczny punkt widzenia fauny przez człowieka i odpowiadające mu wartościowanie. Porównajmy związki: *красивый як кинь сывый* ‘кубан. ирон. об очень некрасивом, внешне неприятном от старости человеке’ (БСНС); *серой кобылы сон* ‘дон. ирон. или неодобр. что-л. вымышленное, неправдоподобное; небылица’ (БСРПог); *бред сивой кобылы* <в лунную ночь> ‘иутл.-иرون. народн. нелепые мысли, глупые слова, бессмысленная речь; глупости’ (БСРРЭР); *красива как кобыла сива* ‘народн. ирон. о крайне некрасивой, безобразной и (часто) престарелой женщине’ (БСНС); *упрям как сивый мерин* ‘народн. неодобр. о крайне упрямом человеке’ (БСНС); *ленив как сивый мерин* ‘устар. народн. об очень ленивом человеке’ (БСНС); *глуп (глупый) как сивый мерин* ‘груб. разг.-сниж. очень, крайне, безнадежно глуп’ (БСРРЭР); *врет (брешет, наврет, набрешет) как сивый мерин* ‘груб. презр. разг.-сниж. врет бессовестно, беззастенчиво, беспредельно’ (БСРРЭР); *гордый и спесивый* – *глуп как мерин сивый* ‘оценка гордящихся собой людей’ (БСРПос)¹⁷⁹.

¹⁷⁹ Należy też podkreślić, iż frazeologia rosyjska odnosi się w ambiwalentny sposób nie tylko do ubarwienia koni, ale i do ich wieku: z jednej strony eksponuje utratę sił witalnych przez stare zwierzęta i ich małą użyteczność w gospodarstwie, z drugiej natomiast podkreśla, że dzięki nabytemu z wiekiem doświadczeniu są one w stanie w sposób precyzyjny wypełniać rozkazy człowieka (*старый конь борозды не испортит* ‘старый, но знающий, опытный человек не испортит то, за что берется’ [БСРПос] – *старый конь борозды не портит, но и глубоко не берет* ‘помор. к старости приобретаются опыт и мастерство, но силы и умение уменьшаются’ [БСРПос]). Por. też fasetę CYKL ŻYCIOWY, s. 365.

PREFERENCJE KONSUMPCYJNE

Koniowi można przypisać tę cechę konotacyjną, że 'dużo je'. Niewątpliwie jest ona bardziej aktywna w obrębie języka rosyjskiego: *жрать как конь* 'том. о чьем-л. хорошем аппетите' (БСНС); *жрать (есть) как лошадь* 'прост. неодобр. о много и жадно едящем человеке' (БСНС); *накушаться (напороться) что (как) лошадь* 'пск. об очень много съевшем, досыта наевшемся человеке' (БСНС); *набухать*¹⁸⁰ *кому-л. чего-л. как коню* 'новг. о чрезмерно большом количестве еды, поданной кому-л.' (БСНС); *лошадь что жернов: все мало корму* 'сколько лошадь не корми, ей мало' (БСППос); *žreć (jeść) jak koń* 'jeść dużo' (RB); *je (žre) jak koń, a praciuje tyle, co kot napłakał* 'o kimś, kto dużo je, a mało praciuje' (SFJPS).

Nierzadko do konia porównywany jest na wschodzie Słowiańszczyzny człowiek nadużywający alkoholu. U podstawy motywacyjnej komparatywów leży obserwacja, iż konie pochłaniają dużą ilość płynów, co w wyniku przekształceń semantycznych zrodziło konotację pijaństwa: *пить как лошадь* 'прост. неодобр. о много и часто пьющем алкоголь человеке, пьянице' (БСНС); *пить как конь* 'пск. неодобр. о много пьющем человеке, пьянице' (БСНС); *пить жеребцом* 'пск. о много и жадно пьющем (обычно – алкоголь) человеке' (БСНС).

Konie piją dużo szczególnie po ciężkiej pracy czy szybkim biegu. Konotacja ta znamienna jest dla ruszczyzny: *пить как запаленный конь* 'народн. о жадно, большими глотками и с громкими звуками пьющем что-л. человеке или животном' (БСНС). Polska frazeologia zaznacza jedynie, że spragnione zwierzę zadowoli się jakimkolwiek płynem: *spragniony koń mętną wodą nie gardzi* 'sytuacja zmusza człowieka do pewnych zachowań' (NKP).

Jedno z rosyjskich porównań mówi o kaprysie kobyły pragnącej napić się octu: *заждался (захателось) як кобыле оцту*¹⁸¹ 'юг.-зап. ирон. о чьем-л. прихотливом, странном и неодолимом желании' (БСНС). Wiadomo powszechnie, że konie lubią ocet, gdyż działa on dobroczynnie na ich organizm, jest bezpiecznym i zdrowym zakwaszaczem, wzmacnia sierść, przeciwdziała skurczom mięśni, wspomaga metabolizm. Informacje te można znaleźć w poradnikach dotyczących hodowli zwierząt¹⁸².

¹⁸⁰ Czasownik gwarowy: *набухать* 'наложить чего-л. много, в чрезмерно большом количестве' (НОС).

¹⁸¹ To porównanie, występujące w gwarach rosyjskich (w rejonie południowo-zachodniej Rosji), zawiera komponent *оцет* o znaczeniu 'уксус' (СПНГ).

¹⁸² Por. na przykład opracowanie autorstwa J. Bird, *Hodowla konia w zgodzie z naturą. Jak zadbać o zdrowie i szczęście konia*, przeł. E. Nogacka, Warszawa 2010, w którym można przeczytać o walorach octu w żywieniu koni.

Frazeologizmy określają pokarmy, którymi chętnie odżywiają się konie. Po pierwsze są to owies i jęczmień: *земля любит навоз, лошадь овес, а воевода (судья) принос*¹⁸³ 'каждому положено свое' (РМР); *лошадь любит овес, земля – навоз, а становой – принос* (БСРПос); *лошади – овес, земле – навоз, а попу – принос* (БСРПос); *коню – овес, а земле – навоз* (БСРПос); *конь любит овес, а кисель любит Федос* (БСРПос); *не хочется кому-л. чего-л. как кобыле овса 'кубан. ирон. о человеке, испытывающем желание, влечение к чему-л.'* (БСНС); *не хотеть чего-л. как кобыла овса 'кубан. ирон'* (БСНС); *хохотать что кобыла на овес* 'об излишне громко, грубо и глупо, в предвкушении или при ощущении чего-л. приятного, хохочущей женщине' (БСНС); *оскомыливаться*¹⁸⁴ *ровно лошадь на овес 'яросл. ирон. об усмехающемся, скалящем зубы человеку, зубоскале'* (БСНС); *ухмыляться что кобыла, на овес глядя (глядя на овес) 'народн. ирон. о глупо, с довольством (в предвкушении или при ощущении чего-л. приятного) ухмыляющейся женщине'* (БСНС); *коня ячменем (овсом) не испортишь 'старательность и забота приносят пользу'* (БСРПос); *konia cieszy owies, krowę konieczyna, starego pieniądze, młodego dziewczyna* 'każdy ma swoje upodobania' (NKP); *koń lubi owies, a sęp padlinę* (NKP); *lada szkapa pozna owies* (NKP); *nie ciężą rogi jeleniowi, ani skrzydła ptakowi, ani owies koniowi* (DWKolb); *śmieje się jak szkapa do owsa* 'o kimś, kto cieszy się i śmieje w oczekiwaniu czegoś przyjemnego' (RB).

Przysłowia omawianej grupy podkreślają, że chęć zaspokożenia potrzeb żywieniowych motywuje zwierzęta do pracy i sprawia, iż są one w stanie uporać się z każdym zadaniem: *захочет лошадка овса, так ввезет и на гору* 'при условии большой нужды человек может сделать все' (БСРПос); *захочет кобылка овса, так вывезет на гору* 'при необходимости человек сделает все' (БСРПос).

Konie często karmione bywają obrokiem, czyli paszą dla zwierząt pociągowych: *nie ciężą obrok koniowi* 'źródło korzyści nigdy nie jest uciążliwe' (NKP). We frazeologii rosyjskiej wymieniony jest jeszcze inny ich przysmak, a mianowicie sól: *и старая кобыла до соли лакома* 'даже в starości у человека остаются все его желания и потребности' (БСРПос).

Najlepszym okresem, obfitującym w świeżą roślinność jest lato. Zimą zwierzęta muszą zadowolić się jedzeniem mniej wartościowym: *ешь, конь, сено да (а) поминай лето* 'говорится, когда вспоминают о чем-л. приятном' (БСРПос). W tym czasie konie tęsknią za nawet gorszej jakości trawami, którymi mogły odżywiać się w czasie lata: *ржать будет кобылке и по ковылке* 'придут самые тяжелые времена' (БСРПос).

¹⁸³ Autor słownika *Русская мысль и речь: Свое и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний* M. I. Michielson wyjaśnia znaczenie jednego z komponentów przysłowia, zamieszczonego we wspomnianym opracowaniu: *принос* 'взятка, намек на старинный обычай – приноса служащим' (РМР).

¹⁸⁴ Gwarowy czasownik *оскомыливаться* oznacza 'показывать зубы, скаливаться' (СРНГ).

PORUSZANIE SIĘ

W słowniku S. Skorupki czytamy o tym, jak koń może się poruszać: *puścić konia w cwał, galopem, klusem, stępą* (SFJPS); *galopować (pędzić, sadzić) na koniu* (SFJPS). Również A. Bragina opisuje sposoby poruszania się konia. Badaczka ta pisze:

А как разнообразен шаг лошади, ее ход. Этому лошади учат и используют каждый вид хода в определенных условиях. Ход лошади вообще обозначает международный термин – аллюр. Но аллюр имеет четыре разновидности. Лошадь идет шагом, не спеша, примерно только 10 шагов в минуту. А вот *перейти на рысь* – ускорить движение. Теперь уже не последовательные четыре удара – шага с каждой ноги, а одновременно „шагают” правая задняя и левая передняя, левая задняя и правая передняя. *Пустить галопом* – в скочкообразный аллюр. И, наконец, *иноходь* – редкий аллюр. Лошадь шагает, одновременно вынося то правые, то левые ноги. Таких лошадей за их поступь называют иноходцами (Брагина 1995: 18).

Zdolność do szybkiego pokonywania dużych odległości jest niewątpliwie znamioną cechą koni. Potwierdzają to przysłowia obydwu analizowanych języków słowiańskich: *каждый ко́нь рáзчы то прѣ́дко ко́нчы* ‘konie są szybkie w biegu’ (NKP); *удалой ко́нь завертки*¹⁸⁵ *рвет* ‘удалой koń быстро бежит; о человеке, который хорошо, быстро работает’ (БСРПос). Cecha ta ufundowała semantykę żargonowego frazeologizmu *оседлать коня ‘жарг. эвфем. утнать мотоцикла’* (НРФ). Koń nie jest dobrym towarzyszem osoby idącej piechotą, która z oczywistych względów nie może za zwierzęciem nadążyć: *ко́нь с ходо́ю*¹⁸⁶ *в пу́ти не товарищ* (БСРПос).

Do obrazu szybko przemieszczającego się konia nawiązują rosyjskie i polskie związki wyrazowe, w których ujawniają się konotacje ‘intensywności’: *ход конем* ‘o решительном средстве, пускаемом в ход (в крайнем случае) для одержания успеха в каком-л. деле’ (ФСРЛЯТих); *мчатся (несть, скакать) как лошадь ‘прост. кар. неодобр. об очень быстро, резво и бодро бегущем человеке (обычно женщине)’* (БСНС); *конем летать ‘морд. о чем-то бодром, энергичном поведении’* (БСНС); *летать как ко́нь ‘морд. одобр. о быстро, энергично и ловко все делающем человеке’* (БСНС); *лететь как ко́нь ‘пск. об очень быстром бере кого-л.’* (БСНС); *гна́ть (jechać, pędzić) co koń wyskoczy* ‘jechać na koniu albo końmi bardzo szybko, tak aby jak najszybciej dotrzeć do celu’ (WSFPWN); *i w sto*

¹⁸⁵ *завертка* ‘привязь оглобли к саням или дровням’ (Ефремова 2000).

¹⁸⁶ Konie poruszają się w różny sposób. Jeden z nich to tzw. *хода* ‘быстрый бег коня, похож на очень быстрый шаг с широким выбросом вперед задних ног; нечто среднее между шагом и рысью’ (Wiki1).

koni nie dogoni ‘o czymś, co jest niemożliwe do osiągnięcia’ (PSWP); *jechać ile tchu (pary) w koniach* ‘jechać końmi tak szybko, jak się da, galopem, cwałem’ (PSWP); *bieży jak koń* <wyścigowy> (RB); *co pary w koniu* ‘bardzo szybko’ (NKP); *leci jak koń wyuzdany* (NKP); *leci jak koń pocztowy* (NKP)¹⁸⁷.

Pozytywne konotacje (‘szybkości’, ‘dynamizmu’, ‘wewnętrznej energii’) korelują bezpośrednio ze zdolnościami zwierząt. Opierają się na nich nie tylko jednostki już wymienione, ale i frazeologizmy podkreślające w językowym obrazie świata wartość złotego i tureckiego konia – zwierząt zdolnych do szybkiego biegu. Jak podaje *Słownik symboli* W. Kopalińskiego, złoto wiązane jest m.in. ze wszystkim, co ważne i wartościowe; z królewskością, potęgą i obfitością; z eliksirem życia (SMTK: 502). Kiedy mówimy, że *coś jest na miarę złota*, mamy na myśli cenny, rzadki i poszukiwany przedmiot (por. SMTK: 504). Porównanie *jakby go kto na złotego konia wsadził* (CAAPII) konotuje wysoką wartość zwierzęcia, a konotację tę wzmacnia dodatkowo przymiotnik *złoty*¹⁸⁸. Pozytywne asocjacje wywołuje także koń turecki, który jest jednym z najszybszych i najwytrzymalszych przedstawicieli gatunku, a przy tym odznacza się delikatną urodą, energią i posłuszeństwem. W danym przypadku konotację motywuje wiedza encyklopedyczna. Wobec tego koń turecki to także koń bardzo wartościowy: *jakby go na koń turecki wsadził* (CAAPII)¹⁸⁹. Poprzez zestawienie z szybko mknącym koniem podkreślona zostaje w paremiologii polskiej ulotność pewnych zjawisk, na przykład czasu: *czas bieży, że go ani na koniu nie dogonisz* (DWKolb); *wczorajszego dnia i w sześć koni nie dogoni* (DWKolb).

¹⁸⁷ J. Anusiewicz upatruje motywacji takich derywatów, jak *konik polny* czy *konik* ‘o figurze szachowej’ w cesze skoczności konia, którą także utrwalają wymienione przeze mnie jednostki frazeologiczne (Anusiewicz 1992: 208). Z kolei J. Jóźwiak motywacji terminu *konik polny* doszukuje się w typowym dla tego owada miejscu zamieszkania (Jóźwiak 2007: 58). Trudno jednoznacznie rozstrzygnąć, która z tez jest właściwa. Ciękawo wydają się też inne przykłady. Za podstawę onomazjologiczną nazwy ptaka *конек* wspomniana badaczka uznaje podobieństwo w sposobie zachowania. *Конек* bowiem to ‘птица, которая умеет быстро бегать как конь не только по земле, но и веткам’ (Jóźwiak 2007: 43). Analiza onomazjologiczna, jakiej podjęła się J. Jóźwiak, dowodzi, iż w polszczyźnie i ruszczyźnie na tworzenie nazw zwierząt wpływ mają te cechy, które najłatwiej jest zaobserwować, a zatem cechy związane z wyglądem zewnętrznym przedstawiciela fauny, środowiskiem, w którym występuje czy wykonywanymi przez niego czynnościami (Jóźwiak 2007). Por. także rozważania J. Biniewicza na temat podstaw onomazjologicznych leksyki zwierzęcej (Biniewicz 2007: 16–17).

¹⁸⁸ Słowo to można łączyć z kolorem sierści zwierzęcia.

¹⁸⁹ Por. także inne frazeologizmy, w których aktualizuje się wspomniana konotacja dużej wartości obiektu: *koń turecki droższy, wyżeł niemiecki ćwiczeńszy, a szlachcic za wychowanie będzie i z przyjaciółmi dziękował potem* (NKP); *kto nie siedział na tureckim koniu, ten nie siedział na dobrym koniu* (NKP).

Zdolność koni do szybkiego przemieszczania się utrwalona została jeszcze w innych związkach. Warto przywołać rosyjski frazeologizm wykrzyknikowy o silnym zabarwieniu emocjonalnym, nakazujący adresatowi szybkie oddalenie się: *вали <откуда> конем!* ‘жарг. перм. уходи! убирайся!’ (БСНС). Polskie przysłowia pouczają zaś, iż choroba czy nieszczęście pojawiają się bardzo szybko w życiu człowieka, tak szybko, „jakby przybywały na koniu”, natomiast pozbycie się ich jest mozolne i wymaga wytrwałości, cierpliwości: *бедя в сто кони ъѣзди* ‘bardzo szybko można popaść w biedę’ (PSWP); *choroba przybywa на коню, а odchodzi pieхотą* ‘popaść w kłopoty można bardzo łatwo, dużo trudniej z nich wyjść’ (PSWP).

Konie zdrowe i silne cechuje żywiołowość. Są one pełne energii: *добры коі musi się выбрыкаć* ‘dobrego, silnego konia zawsze cechuje wewnętrzna energia’ (NKP); *бодрый как жеребец* ‘прост. неодобр. о чрезмерно бодром, энергичном, полном сил (используемых, как правило, впустую) человеке’ (БСНС). Szkapra nie dorównuje silnemu koniowi pod względem sprawności: *так шкара брыкала, азі носем подпарла* ‘o niebezpiecznych wybrykach, wyczynach’ (PSWP). Przysłowie przestrzega przed tym, że nie należy robić niczego, co przekracza siły i realne możliwości.

Żywiołowość przypisywana jest szczególnie młodemu zwierzętom: *коі пóки млóды, то брыка, а на староść утыка* (СААПГ); *рваć się як млóды коі в запрягу* ‘gwałtownie usiłować coś zrobić, gdzieś się dostać’ (RB); *ктоś скаже як зрóбек <в оградку>* ‘o rozpieszczającej kogoś energii’ (ЖКОЗР); *ходить (идти) как жеребенок* ‘ирон. о чьей-л. (обычно ребенка или юноши) бодрой, резвой, подпрыгивающей походке’ (БСНС); *резвиться (скакать) как жеребенок* ‘одобр. или шутил.-ирон. о непосредственно, непринужденно резвящемся, прыгающем, веселящемся ребенке или юноше’ (БСНС). Jedna z polskich paremii zaznacza, że tylko wytrawny jeździec potrafi zapanować nad koniem. Przysłowie *млóдего коня стары жеѣdzieц ужеѣди* (СААПГ) konotuje doświadczenie i spryt jeźdźca, ale jednocześnie akcentuje też cechę dynamizmu zwierząt młodych.

Część związków odwołujących się do energii wewnętrznej przedstawicieli fauny charakteryzuje sposób poruszania się człowieka. Są one znamienne przede wszystkim dla przestrzeni języka rosyjskiego: *бегать конем* ‘волгоград. о человеке, пребывающем в бодром, здоровом состоянии’ (БСНС); *носиться как кони* ‘пск. о быстро, резво бегающих людях’ (БСНС); *бегать (зикать) как конь* ‘брян. об очень быстро и легко бегающем человеке’ (БСНС); *бегать как конь незануздой*¹⁹⁰ ‘пск. о быстро, свободно движущемся человеке’ (БСНС); *бежать как конь становой*¹⁹¹ ‘пск. о быстро, бодро бегущем чело-

¹⁹⁰ Przymiotnik *незануздой* jest synonimem słowa *невзнузданный* (БСНС): *невзнузданный* ‘не имеющий удила во рту (о лошадях)’ (Ефремова 2000).

¹⁹¹ Przymiotnik *становой* znaczący ‘главный, основной’ (Ефремова 2000).

веке' (БСНС); *идти (ходить) конь конем 'ворон. одобр.* о горделиво, величаво, молодцевато выступающем человеке' (БСНС); *wierzgać jak koń 'machać gwałtownie nogami'* (RB); *брыкаться (взбрыкиваться) как конь 'прост. неодобр.* о резко дергающем, дрыгающем ногами человеке' (БСНС); *брыкнуть (лягнуть ногой) как лошадь 'прост. неодобр.* о человеке (чаще женщине), сделавшем неожиданное и резкое движение ногой' (БСНС); *скакать как кобылы ногайские*¹⁹² *'кубан. шутл.-ирон.* о расшалившихся девочках-подростках' (БСНС); *как цирковая лошадь 'о стройной, подвижной и энергичной женщине'* (БСНС); *бегать как ордынская*¹⁹³ *лошадь 'горьк. одобр.* о сильном, выносливом, быстром человеке' (БСНС); *скакать (поскакать, нестись, мчаться) как лошадь 'прост. кар. часто неодобр.* об очень быстро, резво и бодро бегущем человеке (обычно женщине)' (БСНС); *носиться как лошадь 'пск. неодобр.* о стремительно и жизнерадостно бегающем где-л. крупном, здоровом человеке (чаще – женщине)' (БСНС); *сбегаться как лошадь 'кар. неодобр.* о много, быстро, но без толку бегающем человеке' (БСНС); *скакать (прыгать) как жеребец (жеребцом) 'прост. неодобр.* о непосредственно, чересчур непринужденно и бодро резвящемся, скачущем мужчине (часто – с целью привлечь внимание женщин)' (БСНС); *прыгать как стоялый жеребец 'острогж. ирон.* о не в меру прыгающем, скачущем человеке' (БСНС); *носиться как жеребец 'пск.* о стремительно движущемся человеке' (БСНС).

W zależności od sposobu i tempa poruszania się konie w regionalnej odmianie ruszczyzny uzyskały różne nominacje i atrybucje: *иноходный конь 'диал. сиб. иноходец'* (ИСРФ); *легковой конь 'рысак'* (ИСРФ); *плавкий конь 'диал. сиб. конь, который бежит плавно и ровно'* (ИСРФ); *конь с ходою 'у которого шаг частый, близкий к рыси'* (ИСРФ); *конь скаковой 'который предназначен для скачки, скорый на скаку'* (ИСРФ); *ступистый конь 'быстро идущий конь'* (СРНГ); *ступистая лошадь 'сиб. ходкая, с широким шагом'* (ИСРФ); *конь шагистый 'с крупным шагом'* (ИСРФ); *шагистая лошадь 'диал. сиб. крупно, широко шагающая'* (ИСРФ).

Jak podkreślają paremie obydwu języków słowiańskich, konia ocenia się głównie według sposobu i tempa poruszania się: *каков конь, такова и выступка*¹⁹⁴ *'волгогр. каков человек, такие и поступки'* (БСРПос); *коня по выступке видать 'человека оценивают по поступкам'* (БСРПос); *лошадь ценится резвостью, а человек – знанием 'кубан. лошадь ценится за быстрый бег, а человек*

¹⁹² *ногайцы 'крымские степные татары'* (ТСРЯУ).

¹⁹³ Przymiotnik *ордынский* pochodzi od rzeczownika *орда* 'у тюркских кочевых народов в средние века: ставка хана, ранее военно-административная организация у этих народов; становище кочевников' (ТСРЯОШ).

¹⁹⁴ Rzeczownik *выступка* odnosi się do sposobu poruszania się konia i ma znaczenie 'походка, поступь' (Ефремова 2000).

за знания' (БСРПос); *od dobrego konia wymaga się wilczego chodu* 'dobry koń powinien szybko poruszać się, a człowiek sprawnie działać' (NKP).

Z wieloznacznym związkiem *нельзя куда-л. (на что-л.) как конь* łączą się konotacje 'gwałtowności' oraz 'cierpliwości', 'uporu w pokonywaniu przeszkód'. Wartościują one konia w różny sposób. Opierają się na realnych kontaktach człowieka z przedstawicielem fauny i odzwierciedlają zmienną naturę zwierzęcia: *нельзя куда-л. (на что-л.) как конь* '1) об энергично, нахально и грубо продвигающемся куда-л., напираящем на кого-л., что-л. человеке; 2) об уверенно, упорно, силой, не обращая внимания на окружающую среду (деревья, растительность, толпящихся людей) продвигающихся вперед людях или животных; 3) о выносливо, упорно и терпеливо идущем куда-л. человеке' (БСНС).

Konie słabe, zmęczone, w zaawansowanym wieku poruszają się powoli. Fakt ten został utrwalony w ruszczyźnie: *тащиться (плестись, ползти) как обозная (водовозная) кляча* 'прост. неодобр. о чьем-л. крайне медленном, надрывно-тягучем передвижении' (БСНС); *кто-л. идет <тащится> как кляча 'груб.-прост.'* (ИСРФ); *тащиться как старый конь* 'пск. неодобр. о медленно и вяло бредущем человеке' (БСНС). Jedno z rosyjskich przysłów podkreśla też, że konie często siwieją na starość. Jest to równoznaczne z utratą przez nie sił vitalnych: *у сивого коня воловая хода* 'старый человек медленно ходит' (БСРПос).

FUNKCJONOWANIE ORGANIZMU

Koniowi i kobyle przypisuje się znakomite zdrowie, siłę fizyczną oraz wytrzymałość. Cechy te wiążą się bezpośrednio z masywną budową ciała, dzięki której zwierzęta są w stanie wykonywać ciężkie prace. Frazeologizmy polskie i rosyjskie, eksponujące wymienione przymioty, charakteryzują szeroko pojętą kondycję fizyczną człowieka: *здоровый (здрów) як кінь* 'mężczyzna) bardzo zdrowy, silny, wytrzymały' (WSFJP); *коński организм* 'organizm silny, bardzo wytrzymały' (WSFPWN); *коńskie (żelazne) zdrowie* 'dobre zdrowie, silny organizm' (WSFPWN); *silny як кінь пociągowу* (JKOZR); *silny (mocny, twardy) як кінь* (RB); *здоровый как конь* 'прост. ирк. орл. том. об очень здоровом, крепкого сложения, статном мужчине' (БСНС); *волоный конь* 'сильный, здоровый человек' (ЧРДФ); *работает, как конь, и пьет, как волк* 'о здоровом мужчине' (ЧРДФ); *как ломовой конь* 'о здоровом, выносливом, привычном к тяжелому физическому труду человеке' (БСНС); *конь конем 'костром. петербург. новг. олон. одобр.* об очень сильном и здоровом человеке' (БСНС); *лютая как конь 'морд.* об очень здоровой, работающей женщине' (БСНС); *здоров (здоровый) как лошадь* 'прост. кар. ирон. или шутл. об абсолютно здоровом, сильном, выносливом человеке' (БСНС); *сильный как <ломовая> лошадь* 'прост. о физически сильном, мощном человеке (часто женщине)' (БСНС); *как кор-*

сунский¹⁹⁵ жеребец 'куйб. об очень сильном, здоровом и крупном мужчине' (БСНС). Do wymienionej grupy wypadaloby zaliczyć także dawny polski frazeologizm *мłyn koński* 'młyn poruszany siłą końską' (SSU) oraz rosyjską gwarową jednostkę *мельница* <машина> лошадная 'диал. обск. приводимая в движение лошадьми' (ИСРФ).

Część rosyjskich związków, przypisujących zwierzętom cechę znakomitego zdrowia i siły fizycznej, zawiera konotacje dotyczące ich wyglądu: *баба* (*бабичка*) как конь 'пск. шутил.-ирон. о здоровой, сильной и крупной женщине' (БСНС); *дюжий* (*сильный*) как конь 'пск. об очень сильном, здоровом и крупном человеке' (БСНС); *здоров* (*здоровый*) как мерин 'кар. орл. о здоровом, большом и сильном мужчине' (БСНС); *здоровая* (*сильная*) как кобыла 'груб.-прост. неодобр. о здоровой, рослой, могучего и грубого сложения женщине' (БСНС); *здоровая* (*сильная*) как кобылица 'народн. груб. неодобр. о здоровой, рослой, могучего и грубого сложения женщине' (БСНС); *здоровенница*¹⁹⁶ как лошадь 'орл. ирон. об очень здоровой и крупной женщине' (БСНС); *здоров* (*здоровый*) как ломовая лошадь 'прост. ирон. шутил. или неодобр. об абсолютно здоровом, сильном, выносливом человеке грубого сложения' (БСНС). Jednak w przypadku, gdy frazeologizmy odnoszą się do powierzchowności płci pięknej, w pierwszym rzędzie aktualizowane są skojarzenia, związane z zachwianiem pewnych proporcji, brakiem atrakcyjności fizycznej. To z kolei skutkuje ewaluacją negatywną, ma wydźwięk dezaprobaty, ironii, a niekiedy wulgarności. Konotacje 'siły' i 'zdrowia', jakie przypisuje się kobyle, motywują jednostki językowe nie tylko z płaszczyzny frazeologii: *кобыляк* 'неодобр. здоровый, рослый подросток' (СВГ); *кобыляк* 'здоровый молодой парень, не желающий трудиться в полную меру' (СРГП). W leksemach tych zauważalne jest jednak wartościowanie negatywne, mimo iż okazałość wyglądu to cecha obiektywnie pozytywna. Pejoratywizacja obrazu kobylły czytelna jest po uwzględnieniu sposobu widzenia zwierzęcia przez człowieka w ogóle: w ruszczyźnie traktuje się samicę konia jako zwierzę wykorzystywane do ciężkich prac. Jest to w mniemaniu ludzi jej jedyne zadanie. Wyjaśnia to sposób myślenia o tym przedstawicielu fauny jako o stworzeniu innych zalet nieposiadającym. Zresztą język ich nie utrwał.

Wytrzymałość i siłę koni podkreślają również związki terminologiczne ruszczyzny i polszczyzny: *лошадиная сила* 'разг. внесистемная единица измерения мощности, равная 75 кг на 1 м в секунду' (БТСРЯ); *koń mechaniczny* 'fizyczny' dawniej używana jednostka mocy, równa w przybliżeniu średniej mocy pracującego intensywnie konia, czyli moc, za pomocą której w ciągu 1 sekundy wykony-

¹⁹⁵ Przymiotnik *корсунский* może w gwarach charakteryzować zarówno zwierzę, jak i człowieka. Ma on znaczenie 'сильный, выносливый и крупный' (СРНГ).

¹⁹⁶ Odnotowane w gwarach orłowskich słowo *здоровенница* jest określeniem zdrowej kobiety (СОГ).

wana jest praca równa 75 kilogramometrom' (PSWP). Konotacji 'siły' i 'wytrzymałości' należy doszukiwać się także w określeniu *железный (стальной) конь* (HPФ) oznaczającym traktor, motocykl czy rower.

Polska paremia *by koń o swej sile wiedział, żaden by na nim nie siedział* 'o osobach albo zwierzętach niemających świadomości swojej siły, swoich możliwości' (PSWP) oraz jej wariant *by koń o swej sile wiedział, żaden by na nim nie usiadł* (NKP) podkreślają, że koń to zwierzę silne, energiczne, ale równocześnie nieświadome swoich możliwości. Można pokusić się o interpretację, iż dany związek poszerza grupę frazeologizmów konotujących 'głupotę' jako znamiennej cechę zwierzęcia.

Słowiańskie paremie podkreślają, że siłę fizyczną konia weryfikuje się w trudnych warunkach czy sytuacjach: *конь узнается при горе, а друг при беде* (СААПГ); *коня в рати узнаешь, а друга в беде* 'человека узнаешь в испытании' (СААПГ); *то добрый конь, который и на гору, и з горы потягнать может* 'o pokonywaniu wszelkich trudności' (NKP); *то добрый конь, который и в гору и з горы может потягнать* (СААПГ).

Przysłowia konotujące 'wytrzymałość' konia nawiązują także do ilości jego nóg. Mimo że koń ma ich cztery, również zdarza mu się potknąć. Oznacza to, iż nawet tak duże, piękne i silne zwierzę miewa chwile fizycznej słabości. Warianty przysłowia *koń ma cztery nogi, a potknie się* niosą moralizatorskie przesłanie, że każdy człowiek ma prawo do popełniania błędów. Ukazują one konia jako zwierzę niedoskonałe, symbolizujące ludzką omyłność: *лошадь на четырех ногах, да и то спотыкается*¹⁹⁷ 'каждый имеет право на ошибки' (БСРПос); *лошадь о четырех ногах, и та пристаёт или потыкается* (БСРПос); *конь <и> на четырех ногах, да <и тот> спотыкается* (БСРПос); *конь на четырех ногах поткнется 'кар.'* (БСРПос); *скопычиваться скопычивается*¹⁹⁸ *конь – и на четырех ногах 'смол.'* (БСРПос); *и на добра (доброго) коня спотычка живет* (БСРПос); *и на доброго коня бывает спотычка* (БСРПос); *на доброго коня бывает потычка велика* (БСРПос); *без спотычки и конь не пробежит* (СААПГ); *нет такой лошади, чтобы не спотыкалась* (СААПГ); *конь на четырех ногах, да спотыкается, а на двух и споткнуться не диво* (БСРПос); *конь на четырех ногах спотыкается, а человек на двух – тем более* (БСРПос); *koń choć cztery ma nogi, to się mu utknąć trafi* (JKOZR); *koń cztery nogi ma, a przecię szwankuje* (SJPL); *koń ma cztery nogi i jeszcze się potknie* (JKOZR); *koń ma cztery nogi i też się potknie (a potknie się)* 'każdy jest omylny' (PSWP). W. Kopaliński pisze o tej wieloodmianowej paremii: „Przysłowie to ma usprawiedliwiać potknięcie się człowieka, istoty zaledwie dwunożnej, jest przy tym bardzo rozpowszechnione w wielu językach, a do tego stare, bo pochodzi z czasów rzymskich” (Kopaliński 1997: 36). Etymologia związku nawiązuje do niedoskonałości uprzęży antycznej, która

¹⁹⁷ *споткнуться* 'зацепив за что-нибудь ногой, потерять равновесие' (ТСРЯУ).

¹⁹⁸ W ТСЖВЯ W. Dal odnotował czasownik *скопычиваться* 'вывихать себе ногу'.

składała się z postronków przytwierdzonych do giętkiego pasa skórzanego, ściskającego gardziel końską w miejscu, gdzie tchawica przechodzi tuż nad skórą. Pas ten [...] w czasie jazdy wpierał się w gardło, tamując oddech, zwłaszcza jeśli koń pochylał głowę. [...] Przy znaczniejszym wysiłku, kiedy koń musi opuścić szyję, aby przenieść środek ciężkości ciała ku przodowi, następowała katastrofa (Kopaliński 1997: 36–37).

Poprzez nawiązania do świata zwierzęcego frazeologia poucza oraz usprawiedliwia niektóre niefortunne zachowania człowieka. Podkreśla, że poszczególni przedstawiciele fauny, podobnie jak ludzie, często dobrze radzą sobie w niesprzyjających okolicznościach: *спотыкается и конь, да поправляется* ‘у каждого есть право на ошибку’ (БСРПос). Zdarzają się jednak sytuacje na tyle skomplikowane, że nie udaje się ich rozwiązać: *не тот конь плох, что спотыкается, а тот, что падает* ‘не тот плох, кто ошибается, а тот, кто не пробует ошибок исправить’ (БСРПос).

‘Słabość’ i ‘niedoskonałość’ konia konotują także frazeologizmy o znaczeniu ‘каждый имеет право на ошибки’: *и лошадь кашляет* (СААПГ); *и лошадь линяет* (СААПГ).

Paremie słowiańskie podkreślają, że koń nie wykona czynności przekraczającej jego siły. Realne możliwości nawet najbardziej wytrzymałych zwierząt są bowiem ograniczone: *конь над силу не скочит* ‘никто не сможет работать сверх своих сил’ (БСРПос); *конь через силу не прянет* (БСРПос); *конь через силу не скачет* (БСРПос); *через силу и конь не повезет* ‘ворон.’ (ИСРФ); *и конь над силу не скочы (не потягнёт)* ‘każdy ma ograniczone możliwości działania’ (PSWP). Zwierzę wykorzystywane zbyt intensywnie przez człowieka nie będzie w stanie pracować efektywnie: *усталому коню и сбруя тяжела <и хомут в тягость>* (БСРПос); *усталому коню хомут не хомут <все неладно>* ‘коня (и человека) нельзя перегружать’ (БСРПос).

Bywają też konie pozbawione wytrzymałości fizycznej. Potwierdza to rosyjska paremia *худому коню все хомут не ладится, а худой кобыле хомут всегда не в пору* ‘печор. слабому человеку никакая работа не подходит’ (БСРПос). Słabość jest domeną szkapry. Z faktu tego wynika sposób widzenia jej przez człowieka jako zwierzęcia mało przydatnego w gospodarstwie. Zapewne takie potoczne, ukierunkowane antropocentrycznie obserwacje i przekonania legły u podstawy semantycznej polskich przysłów: *зły szkapra, uprze się jak dzieci, z dołu nie pociągnie, a z góry leci* (СААПГ); *зły szkapra, kiedy się uprze, i z góry nie pociągnie* (НКР). Zaskakujące jest rosyjskie wyrażenie gwarowe *кляча худая* ‘человек, который куражится, хулиганит’ (ЧРДФ), zestawiające szkapę z cechami zuchwałości i awanturnictwa.

Z brakiem sił, mniejszymi możliwościami wiązana jest starość, a w konsekwencji niewielka użyteczność zwierzęcia w gospodarstwie i jego niska cena: *сивому мерину смолоду цены не было, а под старость задаром отдали татарам* ‘смолоду кто-л. ценился, а под старость уже не ценится’ (БСРПос).

Starość kojarzona jest ze słabością, ociężałością nie tylko fizyczną, ale i psychiczną. Młodego człowieka określa się jako *starego konia* ze względu na zachowanie kojarzone z brakiem odpowiedzialności: *stary koń*¹⁹⁹ ‘mężczyzna, dorastający chłopiec, zachowujący się jak dziecko’ (PSWP). Frazeologizm konotuje ‘niedojrzałość’ oraz ‘brak uzasadnienia dla pewnych zachowań i postaw dorosłego człowieka, zachowującego się niestosownie do wieku’. Dojrzały mężczyzna dźwiga bagaż doświadczeń, które powinny być wykorzystywane we właściwy sposób. Ironia zawarta w cytowanym związku akcentuje, że nie zawsze tak się dzieje. Na podobnych konotacjach opiera się gwarowe określenie dziewczyny: *kobyła ‘z negatywnym nacechowaniem emocjonalnym’* o starszej dziewczynie, zachowującej się jak młoda dziewczynka’ (SGO). Wydaje się, iż w tę samą siatkę konotacji ‘niedojrzałości’, ‘nieroztropności’ uwikłany jest frazeologizm *końskie zaloty* ‘mało subtelne działania, których celem jest zwrócenie na siebie uwagi płci przeciwnej’ (SlowFraz). Eksponuje on niedojrzałość (emocjonalną, psychiczną), zachowanie nie na miejscu chłopca lub młodego mężczyzny, który nieumiejętnie stara się zaskarbić sobie przychyłność przedstawicielki płci pięknej. Idiom podbudowany jest konotacjami ‘głupoty’, ‘braku wycucia’ oraz ‘nachalności’.

Cechy słabości i starości konia są aktualne w szeregu rosyjskich i polskich frazeologizmów. Dotyczą one takich sytuacji, jak choroba, zmęczenie czy też zaawansowany wiek zwierzęcia: *худой кобыле – <и> задница ноша* ‘staroemu, слабому человеку в тягость даже собственное тело’ (БСРПос); *был конь, да изъездился (заездился)* ‘говорится о старом человеке’ (ИСРФ); *как конь плохой ‘пск. неодобр.* о слабом, старом, измученном работой человеке’ (БСНС); *хромая кляча ‘прост. пренебр.* о старом, больном, слабом человеке’ (БСРПог). Na przesłaniu, że słabość nie przynosi pozytywnych rezultatów opierają się przysłowia: *zły koń i z góry nie pociągnie* (NKP); *na zdrowym koniu na targ, na chorym do domu* (СААПГ); *nie nabiega się koń na nogę kulawy* (СААПГ).

Frazeologizmy odnoszą się również do pewnych czynności fizjologicznych zwierząt. Żargonowa odmiana ruszczyzny utrwala na przykład kolor moczu kobyły: *кобылья моча ‘жарг. угол.* сильно разбавленное пиво’ (БСРПог). Z kolei w polskich gwarach odnotowano związki dotyczące wstydliwego problemu wydalania: *kobyła zęby komuś wypierdziała* (JKOZR); *nasrać jak turecki koń*²⁰⁰ ‘iron. dać bardzo mało’ (SGO).

¹⁹⁹ W polskich gwarach frazeologizm ten funkcjonuje w odmiennym znaczeniu, opartym na przypisywanych zwierzęciu konotacjach mądrości oraz rozwagi. Por. rozważania M. Raka (Rak 2007: 67).

²⁰⁰ M. Rak doszukuje się motywacji związku w przekonaniu, iż odznaczające się delikatnością konie tureckie niewiele jedzą, a w związku z tym mało wydalają. Por.: Rak 2007: 64. Frazeologizm staje się czytelny po uwzględnieniu w strukturze jego znaczenia danych pochodzących z wiedzy encyklopedycznej.

PRZYPISYWANE CECHY CHARAKTERU

W poddanych eksploracji językach słowiańskich koniowi przypisywana jest niezależność, tendencja do samowoli oraz upór. Rosyjski leksem *норовистый* posiada znaczenie 'упрямый, с норовом'. Może być on stosowany zarówno w odniesieniu do ludzi, jak i do zwierząt: *норовистая лошадь* czy *норовистая женщина* (БТСРЯ). Podobnie funkcjonuje przymiotnik *narowisty* w polszczyźnie: mówi się tak 'o zwierzęciu jeździeckim lub pociągowym: trudny do prowadzenia' oraz przenośnie 'o człowieku: samowolny i zuchwały' (USJP). W obydwu językach występują frazeologizmy, które zawierają wymienione wyrazy lub ich derywaty słotwórcze. Jednostki te konotują 'brak pokory', 'hardość', 'krnąbrność' zwierząt. Składają się one na charakterystykę osoby odznaczającej się przytoczonymi cechami: *и добр конь, да норовец есть* 'в целом он хороший, но есть недостаток – своеволе' (БСРПос); *конь-то добр, как добр, а норовец-то есть как есть* 'у каждого человека есть недостаток' (БСРПос); *конь с приноровом, человек с прихотью* 'конь норовистый и человек своенравный' (БСРПос); *понести как норовистый конь* 'кубан. ирон. о заупрямившемся, разгорячившемся своенравном и вздорном человеке' (БСНС); *понести как норовистая кобыла* 'кубан. ирон. о заупрямившейся, разгорячившейся и своенравной женщине' (БСНС); *понести как норовистая лошадь* 'прост. неодобр. 1) о внезапно помчавшемся куда-л. с большой скоростью упрямым, своевольном человеке; 2) о внезапно заупрямившемся, совершившем какую-л. своевольную выходку человеке' (БСНС); *норовистый як конь* 'кубан. об упрямом, с норовом человеке' (БСНС); *своенравный как норовистый (необъезженный) конь* 'ирон. или шутил. о порывистом, горячем, непокормном и упрямом человеке' (БСНС); *как норовистая лошадь* 'прост. неодобр. об очень упрямой, неуступчивой и вспыльчивой женщине' (БСНС); *narowny jak koń* (JKOZR).

Przestrzeń ruszczyzny notuje, że koń ceni sobie wolność, swobodę i brak ograniczeń: *степного коня на конюшне не удержишь* 'если человек привык к воле, то его не удержишь в строгом подчинении' (БСРПос); *у коня овса без выгребу, а он рвется на волю* 'человеку нужна воля, свобода' (БСРПос).

Obydwa języki słowiańskie kojarzą konia z nieustępliwością: *упрям (упрямый) как чухонская*²⁰¹ *лошадь (лошадь чухонская)* 'устар. неодобр. о крайне упрямом, неуступчивом и несговорчивом человеке' (БСНС); *упрямиться (заупрямиться, артачиться, заартачиться, упираться, упереться, взбрыкиваться, взбрыкнуться)* как <норовистая> *лошадь* 'прост. неодобр. о человеке, проявляющем большое упрямство, своенравие, неуступчивость' (БСНС); *упрям (упрямый) как лошадь* 'разг. ярсл. неодобр. об упрямом, неуступчивом

²⁰¹ чухонец 'дорев. разг. пренебрежительное обозначение финна' (ТСРЯУ).

и несговорчивом человеке' (БСНС); *упорный как конь* 'ирк. об очень упрямом своенравном человеке' (БСНС); *упрям как сивый мерин* 'народн. неодобр. о крайне упрямом человеке' (БСНС); *uparty jak koń znarowiony* (RB); *zaciętej szkapie i bicz nie pomoże* 'о osobach skrajnie upartych' (PSWP). Frazеологизмы утврђаја sposoby zachowania typowe dla koni, świadczące о ich zaciętości. Są one wynikiem obserwacji świata fauny przez człowieka: *koń staje dęba* (dębem) 'koń staje na tylnych nogach, zapiera się' (WSFJP); *не трясги головой как упрямая кляча* 'устар. народн. шутл. говорится на отказ девушки идти за кого-л. замуж' (РМР).

Cecha nieprzewidywalności konia aktualizuje się też w związku *кто-л. темная лошадка* 'о скрытном, хитром человеке' (ИСПФ). Idiom ten posiada jeszcze inne znaczenia. Również na ich podstawie zwierzęciu można przypisać wymienioną cechę: *темная лошадка* '1) спорт. неизвестный или малоизвестный спортсмен, участвующий в соревнованиях и вызывающий повышенный интерес болельщиков своими потенциальными спортивными возможностями; 2) разг. неизвестная личность, представляющая для кого-л. интерес' (БСРПор). Interesująca jest etymologia wyrażenia:

По одной из версий она связана с ипподромом и скачками. Изначально ипподром был местом отбора лучших лошадей, наиболее выносливых и быстрых, с изобретением тотализатора он стал местом проведения азартных игр. Долгое время в России наиболее выносливыми считались рысаки светлых мастей, которых считали чистокровными, в то время как лошади темных мастей считались нечистопородными, а поэтому более слабыми. Некоторые конезаводчики придерживали лучших скакунов, специально перекрашивая их в темный цвет (успокаивая тем самым бдительность других участников) и не давая до решительного момента бежать в полную силу. Темная лошадка – это лошадка, от которой неизвестно, чего можно ожидать (Ермакова, Файзулина 2016: 167).

Z czasem w strukturze wyrażenia miały miejsce pewne przesunięcia metonimiczne, w wyniku których jednostkę można było użyć w odniesieniu do człowieka.

Jak poświadczają języki słowiańskie, koniom przypisuje się cały szereg wad. Są wśród nich porywczność, niezrównoważenie, skłonność do gniewu: *девка как лошадь зарочная*²⁰² 'кар. о строптивой, непослушной девушке' (БСНС); *как дикая лошадь* 'волог. ирон. о строптивой, неуступчивой женщине' (БСНС); *как лошадь встрепанная* 'морд. неодобр. о сумасбродном, неуравновешенном человеке' (БСНС); *нивкаться*²⁰³ *как лошадь* 'печор. неодобр. о норовистом,

²⁰² *зарочная* 'о норовистой, с норовом лошади' (СРГК).

²⁰³ *нивкаться* 'быть норовистым' (podaje za СРНС).

строптивом человеке (особенно женщине)’ (БСНС); *хмылиться*²⁰⁴ как конь ‘пск. неодобр. о сердящемся человеке’ (БСНС); *ломаться* как жеребец ‘пск. о строптивом и драчливом животном или птице’ (БСНС); *konia gniewliwego, żony niewstydlivej, chłopą lżywego*²⁰⁵ – *bodaj nikt dobry nie ćwiczył tego* ‘o niepożądanых rzeczach’ (NKP).

Kolejną przywarą koni jest lenistwo: *szkapa leniwa, pan skąpy jednacy są* ‘o niewielkiej wartości osób skąpych’ (NKP); *konia rączego przytrzymaj, leniwego chlustaj* ‘o naganie za lenistwo’ (NKP); *ленив как сивый мерин* ‘устар. народн. об очень ленивом человеке’ (БСНС). Rosyjskie paremie podkreślają, że zwierzęta często niechętnie wykonują powierzone im przez człowieka zadania: *ленивый конь на оглоблю глядит* ‘o ленивом человеке’ (БСРПос); *ленивый конь сам себя бережет* ‘ю.-рус. о человеке, который пытается избежать работы’ (БСРПос); *ленивой лошади и хвост в тягость* ‘если человек ленивый и не хочет работать, то все ему мешает’ (БСРПос).

Zwierzętom przypisuje się także typowo ludzką cechę, jaką jest skłonność do kłamstwa. Aktualizuje ona się wyłącznie w porównaniach rosyjskich oceniających postępowanie człowieka: *врать как сивая (старая) кобыла* ‘народн. ирон. о безудержно и бесстыдно лгущем человеке’ (БСНС); *врать как сивый мерин* ‘прост. перм. презр. о безудержно и бесстыдно лгущем человеке’ (БСНС); *врать как мерин* ‘пск. презр. о беспардонно лгущем человеке’ (БСНС); *врать как лошадь* ‘устар. прост. о чьей-л. бесстыдной, беспардонной, безудержной лжи’ (БСНС).

Zaskakujące wydaje się wiązanie tak dużego i silnego zwierzęcia jak koń z cechą łęklivosti. Wynika to być może z powszechnego przekonania, że konie są istotami niezwykle wrażliwymi i łatwo się płoszą: *кто-л. <от всего шарахается (всего пугается)> как пугливая лошадь* (ИСРФ); *скотской конь* ‘диал. сиб. о шальном, пугливом человеке’ (ИСРФ); *коń лęкливы, пан frasobливы, gospodarz niedbały* – *sami się szkodzą* ‘o niepożądanых cechach’ (NKP).

Spośród zalet frazeologia podkreśliła tylko pracowitość i cierpliwość zwierząt: *выносливый как <ломовая> лошадь* ‘прост. об очень выносливом, терпеливом и трудолюбивом человеке’ (БСНС); *как (что) конь* ‘прост. брян. орл. об очень здоровом, выносливом, трудолюбивом и сильном человеке крепкого сложения’ (БСНС); *pracować (harować, tyrać, orać, zasuwać) jak коń* ‘pracować bardzo ciężko, zwłaszcza fizycznie’ (WSFPWN). Cechy te stoją w oczywistej opozycji do wymienionego wcześniej lenistwa.

Ambiwalentny sposób widzenia koni uzasadniają zapewne realne kontakty człowieka z nimi. Konie wykonują dla ludzi i za ludzi różne prace w gospodarstwie. Fakt ten jest źródłem pozytywnego wartościowania zwierząt. Z kolei nie-

²⁰⁴ *хмылиться* ‘хмуриться, сердиться’ (СРНГ, СППП).

²⁰⁵ Przymiotnik przestarzały o znaczeniu ‘taki, co lży innych, obrażający’ (SJPD).

chęć do pracy, którą odnotowują obydwaj języki, można z jednej strony powiązać z uporem zwierząt, z drugiej natomiast, z ich przepracowaniem. Niechęć do pracy jest przypuszczalnie formą protestu wobec nadmiernych wymagań i oczekiwań ze strony człowieka, a nie lenistwem, o które ludzie chętnie posądzają uzależnione od siebie zwierzęta, eksponując w ten sposób ich ułomności i dowartościowując swój własny wizerunek.

Rosyjskie paremie akcentują, że prawdziwa wartość koni zależy głównie od pracowitości i posiadanych umiejętności: *коня в рати*²⁰⁶ *узнаешь, а друга в беде* ‘человека узнаешь в испытании’ (БСРПос); *конь на рати познавается, а друг неверный в напасти* (БСРПос); *конь познается при горе, а друг – при беде* (БСРПос); *конь узнается в езде, а друг в беде* (БСРПос); *конь узнается при горе, а друг при беде* (БСРПос); *хорошего коня в работе побачишь, а хорошу жену – у люльки ‘кубан.’* (БСРПос).

Konotacja popędu seksualnego, pożądliwości znamienna jest dla jednostek zawierających zoonim *ogier/жеребец* stosowany w języku rosyjskim także w dwumiejscowej formie *жеребчик*: *журны як огир* ‘o mężczyźnie mającym duży popęd seksualny’ (JKOZR); *жеребец двуногий ‘прост. неодобр. мужчина, добивающийся от женщин только полового удовлетворения’* (БСРПог); *куриный (мышинный) жеребчик ‘разг. пренебр. или презр. о старом ловеласе, волоките’* (БСРПог). Je. N. Jermakowa i G. Cz. Fajzullina upatrują motywacji znaczenia frazeologizmu *мышинный жеребчик*²⁰⁷ w cechach zewnętrznych koni, w ich maści. Badaczki piszą: „Прообразом при формировании значения могла послужить масть лошади – мышастая. С возрастом мышастые лошади не светлеют, кроме того, оттенок шерсти у них напоминает пепел, золу, а грива и хвост всегда черные. Стареющий, но молодеющий человек выглядит так же” (Ермакова, Файзуллина 2016: 167). Można zgodzić się, iż komponent *мышинный* wnosi do frazeologizmu znaczenie podeszłego wieku, pożądliwość natomiast jest w bezpośredni sposób związana z zoonimem *жеребчик*, który już występując jako samodzielny leksem, konotuje ‘lubieżność’ i ‘nadmierny popęd płciowy’ (*жеребец ‘разг.-сниж. о мужчине, до неприличия откровенно проявляющем свои физиологические наклонности’* [БТСРЯ]; *жеребец ‘здоровый мужчина, занимающийся слишком много совокуплением’* [Ф]). Gwarypskowskie utrwały omawianą cechę w porównaniu, które zawiera komponent *жеребенок*, tożsamy pod względem semantycznym ze słowem *жеребец*: *бегать как жеребенок*²⁰⁸ ‘*пск. шутл.-ирон. о похотливо ухаживающем за молоденькой женщиной пожилым и невзрачным мужчиной*’ (БСНС). W przytoczonym związku konotacja ‘pożą-

²⁰⁶ Słowo przestarzałe o znaczeniu ‘битва, война’ (БТСРЯ).

²⁰⁷ Autorstwo tego wyrażenia przypisuje się N. W. Gogolowi. W powieści *Martwe dusze* wyrażenie to określa jej głównego bohatera Pawła Iwanowicza Czyczykowa.

²⁰⁸ W gwarach leksem *жеребенок* ma znaczenie ‘жеребец’ (СРНГ).

dliwości' aktywizuje się równolegle z konotacjami 'żywiowości', 'ruchliwości', jakie w przestrzeni ruszczyzny można przypisać zarówno młodemu koniowi, jak i ogierowi. Dane słownika W. Mokijenki *Новая русская фразеология* zdają się potwierdzać, że konotacja 'popędu seksualnego' związana jest w ruszczyźnie nie tylko z obrazem ogiera, ale i konia: *оседлать коня 'жарг. эфем. совершить половой акт' (HPФ)*. W języku polskim, a dokładniej w jego potocznej odmianie, w socjolekcie młodzieżowym i przestępczym, zoonim *koń* także wykazuje bogatą symbolikę erotyczną. Wywodzi się ona z kultury ludowej, dowodem czego jest eksplikacja hasła *koń* w *Słowniku ludowych stereotypów językowych* (por.: Bartmiński 1980a: 129, a także: Bartmiński, Kielak, Niebrzegowska-Bartmińska 2015: 65–66). Przywołajmy leksykalne i frazeologiczne przykłady: *koń* 'męski narząd płciowy' (SGMJP); *koń* 'wulg. męski narząd płciowy' (SPPC); *ktoś bije (rąbie, trzepie, wali) konia* 'o mężczyźnie: onanizuje się' (SPPiWG); *ktoś jedzie (jeździ) na koniu* 'o kobiecie: ktoś odbywa stosunek seksualny w pozycji jeźdźca' (SPPiWG); *święto konia* 'zbiorowy akt onanizmu' (ICPФ). W języku rosyjskim erotyzm wiąże się w pewnym stopniu także z obrazem kobyły: *не к лицу старой кобыле хвостом вертеть* (ICPФ); *кобелиная охота* 'груб.-прост. говорится, когда женщины легкого поведения вступают в знакомство' (ICPФ).

PRZYPISYWANA SPRAWNOŚĆ INTELEKTUALNA

Rozważania wcześniejsze dotyczyły już cechy głupoty konia. Została ona utrwalona w obydwu językach słowiańskich. Na przykład: *rozmowa jak z kobyłą u płotu* 'rozmowa nieodnosząca skutku; rozmowa z kimś głupim, niczego nierozumiejącym'²⁰⁹ (RB); *jak z kobyłą w błocie* <*gadać, rozmawiać*> (NKP); *gadaj z nią jak z kobyłą pacierz* (NKP); *godaj jak do konia, a koń idzie do gronia*²¹⁰ 'o kimś, kto nie rozumie, o co się go prosi' (MSGGB); *stary koń* 'o mężczyźnie dorosłym lub dorastającym chłopcu, zachowującym się infantylnie, jak

²⁰⁹ We frazeologii polskiej występuje jeszcze jedna, popularna jednostka oparta na obrazie kobyły i płotu. Jest nią przysłowie *słowo się rzekło, kobyłka u płota*. Paremia ta nawiązuje do „facecji o podlaskim szlachcicu, który przybywszy do Warszawy, aby poskarżyć się królowi, spotkał pod Marymontem jakiegoś dworzanina. Opowiedział mu swoją sprawę i w pasji dodał, że jeśli król nie zechce go wysłuchać, niech jego kobyłę w zadek pocałuje. Na audjencji dworzanin okazał się samym królem Janem, który przyrzekłszy załatwić rzecz po myśli szlachcica, spytał go, co sądzi teraz o poprzednio wygłoszonej przez siebie groźbie, na co rezolutny szlachciura miał odpowiedzieć owym zdaniem, które poszło w przysłowie” (SMTK: 468). Podstawy motywacyjne obydwu jednostek nie wykazują powiązań.

²¹⁰ Jak odnotował M. Bułka w *Małym słowniku gwary góralskiej z Rycerki Górnej, groń to 'zбочe; polana na jakiejs górze'* (MSGGB).

dziecko' (USJP); *лошадь двадцать лет пушку возила, а стрелять так и не научилась* 'nieposпособный człowiek nawet za długie время nie сможет научиться делу' (БСРПос). Eksplicytnie cecha głupoty wyrażana jest w związkach rosyjskich o znaczeniu 'чрезвычайно глупый человек': *глуп как сивый мерин* 'прост. презр.' (БСНС); *глуп как бурый мерин* 'устар. народн.' (БСНС); *глуп как лошадь* 'устар. прост.' (БСНС); *дурее лошади* 'орл. неодобр.' (БСНС); *глуп, как пара купеческих лошадей* (РМР); *дура лошадь* 'большой, но глупый человек' (ТСРСЕ).

Bezmyślność konia eksponowana bywa w szeregu frazeologizmów, które w metaforyczny sposób nawiązują do sfery intelektu. Jednostka *robić* (zrobić) *kogoś w konia* 'oszukiwać kogoś, wykorzystując jego naiwność lub niewiedzę' (PSWP) dotyczy sytuacji, gdy człowiek wskutek naiwności lub niewiedzy daje się łatwo wykorzystywać i oszukiwać. Rosyjskie frazeologizmy *и коню ясно* 'o том, что совершенно очевидно, понятно любому' (БСРПЭР), *и коню понятно* 'о чем-л. очевидном, понятном' (СППП) uwypuklają tę cechę człowieka, podkreślając, że jest on na tyle ograniczony umysłowo, że rozumie jedynie sprawy najprostsze, oczywiste, niewymagające rozległej wiedzy. Konotacja 'niewielkiej sprawności intelektualnej' konia aktualizuje się we wszystkich wymienionych jednostkach.

Zarówno język polski, jak i rosyjski wykazują ambiwalentny stosunek do zdolności intelektualnych konia. Wyraża się on tu wprawdzie w sposób marginalny, ale nie należy go bynajmniej pomijać. Dowodem są dwa frazeologizmy: *лошадиная память* 'вят. одобр. об очень хорошей памяти' (СРНГ); *где кони бракује, там ослów używają* 'o zastępowaniu ludzi mądrych osobami niezbyt mądrymi' (PSWP).

Koń jest zwierzęciem bliskim człowiekowi, wykorzystywanym w wielu sytuacjach. Jego prawdziwa, wrodzona mądrość nie koreluje z szeregiem frazeologizmów, które eksponują głupotę zwierzęcia w sposób właściwie nieuzasadniony. Ten aspekt jego portretu wpisuje się w pokaźny zestaw cech przypisywanych przedstawicielom fauny przez człowieka w sposób arbitralny, by podkreślić ogólnie pojętą „marność” zwierząt w stosunku do ludzi, ich zależność, służalczość i podporządkowanie. Należy zaznaczyć, iż studia M. Raka (Rak 2007: 67, 72) jako zaletę koni wyróżniają mądrość. Cechę tę podkreślał także J. Bartmiński (Bartmiński 1980: 119). Zebrany w niniejszym opracowaniu materiał dokumentuje jednak pewną ambiwalencję, którą można tłumaczyć indywidualnym charakterem poszczególnych odmian języka. M. Rak wyodrębnił bowiem mądrość jako cechę konia na podstawie danych gwarowych (Rak 2007). J. Bartmiński powoływał się na polski folklor ludowy (por. także: Bartmiński, Kielak, Niebrzegowska-Bartmińska 2015: 258). Z kolei K. Mosiołek-Kłosińska podkreśliła cechę głupoty zwierzęcia, opierając się na idiomatyce polszczyzny ogólnej (Mosiołek-Kłosińska 1998) i uzasadniła, że u podstaw takiego wartościowania legło przeświadczenie, iż koń daje się człowiekowi wykorzystywać (por.: Mosiołek-Kłosiń-

ska 1997: 73). Motywacją ewaluacji jest zatem antropocentryzm. J. Anusiewicz twierdzi natomiast, iż wykonywana przez zwierzę praca jest tak ciężka, że ogłupia je i wyczerpuje, dlatego świat wartości potocznych zmuszony był rzecz oceniać negatywnie, a samemu koniowi przypisać cechę bezmyślności (Anusiewicz 1992: 210).

Paremie i związki gwarowe, które raczej dodatnio wartościują zwierzę w kontekście sprawności intelektualnej, wyrażają ludowy punkt widzenia, stanowiący rezultat autentycznych kontaktów środowiska wiejskiego ze światem fauny. Pewność kroku i kierunku konia pokonującego drogę w ciemnościach, jego pracowitość, wierność i posłuszeństwo, o którym pisze W. Kopaliński (Kopaliński 2001: 156), zrodziły pozytywny obraz zwierzęcia w oczach ogółu. Niewielką sprawność intelektualną, jaką potoczna odmiana polszczyzny przypisuje koniowi, należałoby powiązać być może z powszechnie znaną płochliwością zwierzęcia. Aby ustrzec konia przed źródłem niepokoju, zakłada mu się na oczy specjalne osłonki, zwane blindami, które dały w polszczyźnie idiom *końskie okulary* 'brak szerszych horyzontów, jednostronność, schematyzm w myśleniu, w widzeniu świata' (WSFPWN). Odnosi się on do ograniczenia postrzegania świata, problemów. Frazeologizm przestaje być nośnikiem negatywnego wartościowania konia po uwzględnieniu wiedzy o charakterze encyklopedycznym, dotyczącej praktycznego wykorzystywania blind. W rzeczywistości płochliwość konia świadczy o jego wrażliwości. Poprzez rozszerzenia metaforyczne językowy obraz „koniarach” zrodził konotacje 'głupoty', 'niewielkiej wartości', które, w moim odczuciu, należałoby wiązać z niewiedzą na temat prawdziwego przeznaczenia wspomnianych osłonek. Potoczny ogłęd świata stawia konia w świetle negatywnym i wpisuje się w znamieny dla całej frazeologii animalistycznej antropocentryzm, zaznaczając tym samym niższą pozycję zwierzęcia wobec człowieka.

W sposób surowy do obrazu konia odnosi się również ruszczyzna. Ekspozuje ona głupotę wszystkich przedstawicieli gatunku, choć w folklorze rosyjskim powszechny jest bardzo życzliwy stosunek do zwierzęcia i określanie go epitetami wzbudzającymi sympatię. *Лошадь* we frazeologii rosyjskiej ukazana jest jako zwierzę, które ciężko pracuje dla człowieka, jest przez niego nadmiernie eksploatowane i traktowane bezwzględnie. W całym tym portrecie jedynym pozytywem jest cecha dobrego zdrowia. Z określeniem wykastrowanego samca kobyły często łączy się epitet *сивый*, który sugeruje podeszły wiek, a tym samym niedoskonałość umysłową. *Мерин* w języku rosyjskim również przywołuje konotacje niewielkiej sprawności umysłowej. Natomiast *конь* z konotacją głupoty wpisuje się w antropocentryzm obejmujący całą sferę *animal*, odbierający naszym *braciom* *mniejszym* atrakcyjność w wielu aspektach. Podobnie jest zresztą w polszczyźnie.

Myślę, że warto byłoby przy okazji odnieść się do gwarowego określenia *лошадиная память* (CPHГ), które w świetle zaprezentowanych rozważań może nasuwać pytanie, skąd bierze się łączące się z nim wartościowanie pozytywne. Nie jest wykluczone, iż przymiotnik nawiązuje do rozmiarów głowy zwierzęcia

(*пусть лошадь думает: у нее голова большая* [БСРПос]). Skoro ptakom jako posiadaczom małych głów przypisuje się niewielką sprawność umysłową, to dla czego konia, który ma wielki łeb, nie ocenić w adekwatny sposób? Końska duża głowa musi zawierać mózg okazałych rozmiarów, który gwarantuje dobrą pamięć. Być może taką wewnętrzną, „naiwną” logiką języka można tłumaczyć tę zdecydowanie melioratywną ewaluację.

WYDZIELANE ZAPACHY

Zapach konia utrwalają dwa frazeologizmy. Opierają się one na jednoznacznie negatywnych konotacjach: *от козо-л. пахнет (несет) конем* ‘grzyb.-прост. сильно пахнет потом’ (ИСРФ); *wōnio, jak dupa koniō*²¹¹ ‘śmierdzi, a mówią, że pachnie’ (SGGŻN). Polska jednostka ma przy tym zasięg gwarowy. Jej ekspresję wzmacnia rym i komponent wulgarnie nacechowany.

WYDAWANE ODGŁOSY

Grupa frazeologizmów dotycząca odgłosów wydawanych przez konia jest bogatsza w języku rosyjskim. Tworzące ją związki konotują siłę i dźwięczność głosu zwierząt, który w językowym obrazie świata wiąże się jednak z wartościowaniem negatywnym: *конское ботало* ‘диал. ирк. звонкий голос’ (ИСРФ); *лошадиное горло* ‘орл. о человеке, который способен громко кричать’ (БСРПос).

Czasownik *хранеть* w jednym ze swoich znaczeń semantyzuje się w następujący sposób: ‘о лошади: издавать хриплые звуки от возбуждения, напряжения и т. п.’ Leksem ten występuje w związkach komparatywnych, odnoszących się do odgłosów, jakie może wydawać człowiek podczas snu: *хранеть (захранеть) как лошадь* ‘ирк. ирон. о сильно и громко храпящем человеке’ (БСНС); *хранеть (захранеть) как конь в загоне* ‘ирк. кубан. об очень сильно, громко храпящем человеке’ (БСНС).

Frazeologizmy nawiązujące do odgłosów wydawanych przez konia nie tylko charakteryzują głośno chrapiącego człowieka, ale także kogoś, kto śmieje się głośno. Korelujące z tym skojarzeniem jednostki wyrażają najczęściej ironię lub dezaprobatę i obarczone są ewaluacją pejoratywną. Śmiech człowieka porównywany z odgłosami konia to tzw. „głupi śmiech”, śmiech nieuzasadniony, nie na miejscu. Bywa on werbalizowany przy użyciu czasowników, które w dosłownym znaczeniu określają dźwięki emitowane przez inne zwierzęta, chociażby gęś czy świnię. Przywołajmy egzemplifikacje: *ржать как мерин* ‘ряз. неодобр. о громко, нахально смеющемся человеке’ (БСНС); *ржать как конь ретивый* ‘ирк.

²¹¹ Por. przypis 120 na stronie 264.

ирон. о чьем-л. громком, раскатистом хохоте, смехе' (БСНС); *ржать* как кобыла 'груб.-прост. костром. неодобр. об очень громком, грубом и глупом женском смехе' (БСНС); *ржать* (*заржать*) как кобылицы 'с мол. неодобр. о громко хохочущих девушках' (БСНС); *ржать* как жеребец <в конюшне> (*жеребцом, жеребцы*) 'прост. неодобр. новг. пск. о чьем-л. безудержном, шумном, диком, (обычно) неуместном и глупом хохоте' (БСНС); *ктоś рзу як коń* (*кобыла*) (JKOZR); *риготать* как кобыла 'с мол. неодобр. об очень громком, грубом и глупом женском смехе' (БСНС); *хохотать* как кобыла 'нижегор. неодобр. об излишне громко, грубо и глупо (в предвкушении или при ощущении чего-л. приятного) хохочущей женщине' (БСНС); *реготать* как лошадь 'брян. неодобр. об очень громком, диком (часто) неуместном и глупом хохоте' (БСНС); *гоготать*²¹² как кобыла 'пск. неодобр. об излишне громко, грубо и глупо хохочущей женщине' (БСНС); *взгогатывать*²¹³ как жеребцы 'арх. неодобр. о громко смеющихся мужчинах' (БСНС); *ктоś kwiczy jak коń* (*кобыла, ogier*) 'ктоś śmieje się głośno' (JKOZR).

Po intensywnej, nadmiernej pracy zwierzęta zwykły głośno oddychać. Obserwacja ta również została „zarejestrowana” w rosyjskiej frazeologii: *conеть* (*пыхтеть*) как <загнанная> лошадь (БСНС); *дышать* как загнанная (запаленная 'народн.') лошадь 'прост. неодобр. о тяжело дышащем, запыхавшемся (от усталости, быстрого бега, волнения) человеке' (БСНС).

Koń bywa wykorzystywany do ciężkiej pracy, często przekraczającej jego możliwości. Zrozumiały wydaje się fakt, że frazeologizmy odnoszące się do tego fragmentu rzeczywistości utrwalały sposób oddychania zmęczonego zwierzęcia. Komponent *загнанный* konotuje 'intensywność' pracy, którą przedstawiciel fauny wykonuje często pod przymusem, na polecenie człowieka. Ta antropocentrycznie „podbudowana” konotacja funduje globalne znaczenie związków: *дышать* как конь загнанный 'морд. неодобр. о тяжело, прерывисто дышащем (от перегрузок) человеке' (БСНС); *дышать* как конь на горку 'брян. об очень дышащем человеке' (БСНС).

Dwa frazeologizmy rosyjskie nawiązują do odgłosów kopyt końskich. Przywołują one obraz głośno poruszających się ludzi i również mają wydźwięk negatywny: *топать* как табун лошадей 'ирон. неодобр. о людях, бегущих и топающих с большим шумом' (БСНС); *топать* (*ступать ногами*) как лошадь 'народн. орл. неодобр. о громко, сильно топающем человеке' (БСНС).

Do dźwięków innego rodzaju (w tym towarzyszącym czynnościom fizjologicznym, powszechnie uchodzącym za wstydlive czy niekulturalne) odnoszą

²¹² Czasownik *гоготать* dosłownie znaczy 'издавать гоготанье (о гусях)'. Dopiero jego przenośne znaczenie odnosi się do śmiechu: 'шумно, резко хохотать' (ТСРЯУ).

²¹³ W gwarach z obszaru obwodu archangielskiego czasownik *взгогатывать* znaczy 'время от времени издавать гогочущие звуки' (АОС).

się takie stałe porównania słowiańskie, jak: *хрипеть (хрепать) как конь* 'пск. о громко, надрывно кашляющем человеке' (БСРПос); *пердеть как конь* 'вульг.-прост. очень сильно и громко пускать ветры' (БСНС); *beka jak stara kobyła* (JKOZR).

SPOSÓB I MIEJSCE ŻYCIA

W badanych językach utrwalone zostały obrazy koni żyjących w stadach oraz wypasających się na łące: *кони-то стадами, а люди – родами* 'человек не должен быть один; у коня стадо, а у человека семья' (БСРПос); *на чужей лące коń się nie wypasie* 'nie należy zbyt ufać cudzej życzliwości' (PSWP). Paremiologia rosyjska podkreśliła dodatkowo fakt, że wśród koni może znaleźć się osobnik niebezpieczny dla całego stada, chorujący na chorobę zakaźną. Charakterystykę jednej z takich chorób odnajdujemy w słowniku W. Dala: „сап, конская (и др. животных) болезнь, с сильными признаками насморка, который изнуряет лошадь до смерти; весьма заразительна и неизлечима” (ТСЖВЯ). Przytoczone poniżej przysłowie stanowi metaforę postępowania człowieka wbrew ogólnie przyjętym normom i zasadom: *одна сапатая лошадь всех осапатит* 'о пороках, которыми другие „заражаются”' (БСРПос). Stado wymienione w paremii symbolizuje społeczność rządzącą się określonymi regułami, powszechnie uznawanymi za właściwe²¹⁴.

RELACJE I KONTAKTY Z CZŁOWIEKIEM

Koń odgrywa ważną rolę w gospodarstwie człowieka. Z tego też względu należy go szanować i odnosić się do niego właściwie. Posiadanie konia gwarantuje dostatek: *кому się клаче и жоны дарzą, ten nie żeбрe chleба* (DWKolb). Zwierzę to, w świetle danych językowych, uznaje się za nieodłącznego towarzysza mężczyzny, dbającego o swój dobytek i ciężko pracującego dla rodziny. Obserwacja, iż koń wytrwale służy ludziom, zrodziła przysłowie: *конь да мужик – вековой позорник*²¹⁵ 'печор. о главных тружениках в крестьянском хозяйстве' (БСРПос). Z kobietą ruszczyzna wiąże krowę: *конь да мужик – вековой позорник, баба да корова – вековая домовая*²¹⁶ 'арх. о предназначении в жизни' (БСРПос). Również w języku pol-

²¹⁴ Jednostki oparte na analogicznym obrazie i tożsame znaczeniowo dotyczą także portretu owcy i krowy.

²¹⁵ *вековой 'вечный'*; *позорник* 'кто мучается, страдает от тяжелой работы' (podają za БСРПос).

²¹⁶ *вековой домовый* 'проживший на одном месте в течение всей жизни или очень давно; привязанный к дому, к деревне, к постоянному месту жительства' (podają za БСРПос).

skim koń ukazywany jest jako towarzysz mężczyzny: *koń chłopu, kądziel babie, ląka bydłu, a chrap żabie* 'wszystko ma swoje przeznaczenie' (NKP). Gwarowa odmiana polszczyzny przyrównuje omawiane zwierzę do ojca i określa je pieszczotliwie *taciczek*: *koniczek to jest nasz tacieczek, a krowiczka to mamiczka* 'o ważności konia w gospodarstwie człowieka' (JKOZR). Przysłowie akcentuje sposób postrzegania konia jako zwierzęcia bardzo pożytecznego, zapewniającego właścicielom dobrobyt i spokój. Zgodnie z przesłaniem ludowej, potocznej mądrości, pełni on w gospodarstwie rolę podobną do tej, jaką w rodzinie odgrywa ojciec²¹⁷. Pozytywny stosunek uczuciowy człowieka do konia podkreśla forma deminutywna *koniczek*²¹⁸. Słowniki języka polskiego notują wiele zdrobnień, jakimi ludzie określają konie. Jest to dodatkowym dowodem życzliwego podejścia do tej klasy zwierząt.

Konie związane są także z rycerską przeszłością: *koń cisawo-pleśniawy rycerzom szczęśliwy* (NKP). Były one zwierzętami wykorzystywanymi podczas walk na wojnie. Fakt ten poświadczają dawne polskie przysłowia: *nie nowina siwcowi wojna* 'w XVI w. siwych koni używało najczęściej rycerstwo do boju' (NKP); *koń rzeźwy, pyszny, niespokojny – zwierzę natarczywe i lubiące wojny* (NKP). Za echo dawnego przeznaczenia koni można uważać również rosyjską paremię *конем воевать, а копыем итурмовать* 'каждое дело требует соответствующих орудий' (БСРПос). Natomiast motywacja żartobliwego frazeologizmu *старая боевая лошадь 'разг. шутл.-ирон. жена или старая подруга'* (БСРПор) staje się czytelna dopiero wtedy, gdy za podstawę przekształceń semantycznych związku przyjmie się postrzeganie życia w metaforycznych kategoriach sztuki wojennej.

W dawnej Polsce konie przystrajano w różny sposób, dbano o ich wygląd, starano się, aby rząd, czyli „przystrój na konia”, był okazały i drogi. Stąd wywodzi się powiedzenie, które jest pogłosem szlacheckich zwyczajów stawiania wysokich fantów przy zakładach: *konia z rzędem temu, kto...* 'obiecować, proponować dużą nagrodę, zapłatę komuś, kto zrobi rzecz uważaną za niemożliwą do wykonania' (WSFPWN). Zadbany koń budził powszechny podziw: *i koń hardo stępa, gdy w bogatym rzędzie* 'o zachowaniu osób pełniących ważne funkcje' (PSWP). Wyrazem szacunku i miłości, jakimi człowiek od wieków darzył konie, są przysłowia podkreślające wysoką cenę zwierząt, ich wielką wartość: *konia tanio nie ceń, króla o mało nie proś* (NKP); *nie ten konia dogodnie używa, co tanio, ale ten, co drogo płaci* (NKP); *baba tyle kosztuje, co piękny koń* (NKP).

Frazeologia słowiańska akcentuje, że omawiane zwierzęta wymagają właściwej pielęgnacji. Przede wszystkim należy zapewnić im odpowiednią ilość pożywienia. Daje ono koniom siłę fizyczną i wpływa na ich wydajność. Jedynie zwie-

²¹⁷ Por. uwagi M. Raka (Rak 2007: 68), którego refleksje spójne są z przedstawioną tezą.

²¹⁸ Takiego typu deminutywa Z. K. Kobos za E. Siatkowską nazywa *emfatycznymi* (por.: Kobos 2011: 262). Za ich pośrednictwem wyrażany bywa stosunek uczuciowy mówiącego do nazywanej osoby.

rzęta zadbane są w stanie pokonywać trudności związane z różnymi rodzajami pracy. Porównajmy realizujące się w wielu odmianach paremie: *regularność konia tuczy* 'systematyczność w działaniu przynosi pozytywne rezultaty' (NKP); *koń się najlepiej spasa workiem* 'każda czynność wymaga podjęcia odpowiednich kroków' (NKP); *nie czyść konia zgrzeblem, tylko workiem* (NKP); *chcesz mieć konia gładkiego, czesz go workiem* (DWKolb); *сытая лошадь меньше съест* 'все надо делать систематично' (БСРПос); *сытый конь – богатый, голодный – сирота* 'надо заботиться о людях, которые от тебя зависят' (БСРПос); *сыт конь – богатый, голоден – сирота* (СААПГ); *добрый конь не без корму* 'о деле надо заботиться' (БСРПос); *добрая лошадь от еды согревается* 'о деле надо заботиться' (БСРПос); *сытому коню и овраг нипочем, и гура – ровная дорога* 'старательность дает хорошие результаты' (БСРПос); *не гладь лошадь рукою, гладь овсом* 'надо в деле использовать соответствующие приемы' (БСРПос); *не гладь коня рукой, а гладь мукой* (БСРПос); *не гладь коня рукою, гладь мешком* (БСРПос); *не лошадь везет, а хлеб (овес)* (БСРПос); *не лошадь везет – корм едет* 'по корму и работа' (БСРПос); *не лошадь везет – овес* (БСРПос); *не конь везет, везут корма* (БСРПос); *не кони везут, а овес* (БСРПос); *не кони везут, овес везет* (БСРПос); *не кони везут, овес едет* (БСРПос); *не конь тянет, а овес* (РМР); *не лошадь везет, овес едет* (РМР); *корм коня дороже (краше)* (СААПГ).

Wygląd konia zależy od tego, jak odnosi się do niego właściciel: *конь тощой – хозяин плохой* (БСРПос); *конь тощой – хозяин скупой* 'по вещам можно оценить человека' (БСРПос). Przysłowia dotyczące obrazu konia zaniedbane-go podkreślają brak odpowiedzialności gospodarza, świadczą o jego nieumiejętności właściwego obchodzenia się z przedstawicielami fauny.

Paremiologia potępia ludzi, którzy nie traktują zwierząt z należyтым szacunkiem, nie zapewniają im jedzenia, bywają wobec nich bezwzględni: *у жадного лошадь не покупай* 'по вещам можно оценить человека' (БСРПос); *на лошадь не плеть покупают, а овес* 'надо в деле использовать соответствующие приемы' (БСРПос); *на лошадь не плеть покупай, а овес* (БСРПос); *погоняй лошадь овсом, а не кнутом* 'брян. кубан.' (БСРПос); *не гони коня кнутом, а гони овсом* (БСРПос); *не гони коня (коней) нагайкой, гони кормом* (БСРПос); *погоняй коня не кнутом, а овсом* (БСРПос); *погоняй коня не кнутом, а овсецом* (СААПГ); *не poganiaj konia biczem, tylko owsem (workiem)* 'ze wszystkim należy umiejętnie, we właściwy sposób obchodzić się' (NKP); *ujechawszy milę, postój koniom chwilę; ujechawszy trzy, czoła koniom przytrzymaj; ujechawszy sześć, dajże koniom jeść* (DWKolb).

Zwierzęcia, o które człowiek dba niewłaściwie, nie należy zmuszać do pracy. Brak odpowiedniej ilości pożywienia sprawia, że nie ma ono sił, aby efektywnie wykonywać polecenia właściciela: *не кормя, не поя, лошадь в оглобли не ставят* 'о деле надо заботиться' (БСРПос); *не корми коня, недалеко уедешь* (БСРПос); *не накормив коня, далеко не уедешь* (БСРПос).

Tylko odpowiednio traktowany i regularnie karmiony koń potrafi wytrwale, z oddaniem pracować. Przysłowia wyrażają przekonanie, że zwierzęta otaczane troską służą człowiekowi i przynoszą mu zyski: *gdzie koń chudy, tam pan odarty* 'tylko zadbane koń dobrze spełnia swoją rolę' (NKP); *gdzie koń gładki, tam są dudki*²¹⁹ *na wydatki* (NKP); *koń o święto nie dba, byle miał obroku* (NKP); *у сьмого коня восемь ног* 'скільки вложиш в кого-то, во что-то, такова будет и отдача' (БСРПос); *як накормиши коня, так и попаиши* 'кубан. каждое дело требует соответствующих средств' (БСРПос); *обойдеш да огладиши, так и на старого коня сядеш* 'если хорошо обращаться с кем-л., то можно получить то, что хочешь' (БСРПос); *сытый конь воду возит, а тощого на подпругах носят* 'от голодного пользы не будет' (БСРПос).

Dbałość o konia daje pozytywne rezultaty: człowiek nie musi się męczyć, żyje mu się łatwiej i wygodniej. Prawdliwość tę utrwalają przysłowia zaczerpnięte z obydwu języków: *jak dasz koniom jeść, tak cię będą wieść* 'dbałość przynosi rezultaty' (NKP); *kto koniowi obrok rachuje, ten piechotą chodzi* (СААПГ); *godzien chodzić piechotą, kto nie umie dbać o konia* (NKP); *koń dobry – zdrowie ludzkie* (NKP); *не давай коню тощаты* – в дороге не станет 'обо всем надо заботиться' (БСРПос); *холь (гладь) коня мешком, так не будеш ходить нешком* 'каждое дело требует соответствующих средств' (СААПГ); *сыть коню мешком, <так> не будеш ходить нешком* (БСРПос); *гладь коня мешком – не будеш ходить нешком* (БСРПос). Jedynie od zadbanego konia wypadałoby oczekiwać sumiennego wykonywania obowiązków: *daj koniowi owsa i goń go jak psa* (NKP).

W zwrotach frazeologicznych utrwalał się także obraz dobrego gospodarza, który pielęgnuje swój inwentarz i jest prawdziwie oddany zwierzętom: *плакать по ком-л. как <будто> по любимой лошади* 'устар. о горестном оплакивании кого-л.' (БСРС); *сам мокнет, так конь сохнет* 'о заботливом, бережливом человеке' (БСРПос); *milszy tobie syn kobyli aniżeli boski* 'o szlachcicach rozmówianych w koniach' (NKP). Właściwa postawa człowieka wpływa na jakość życia jego podopiecznych: *от хозяйского глаза и конь добреет* (ТСЖВЯ); *pańskie oko konia tuczy* 'jeżeli gospodarz, właściciel sam dogląda swego gospodarstwa, przedsiębiorstwa itp., to lepiej one funkcjonują, przynoszą zyski' (WSFPWN); *pańskie oko konia tuczy, rolę mierzwi i siew spory*²²⁰ (СААПГ).

²¹⁹ W gwarze góralskiej, poznańskiej czy socjolekcie uczniowskim *dudki* (*dućki*) oznaczają 'pieniądze'.

²²⁰ Jak można przeczytać w leksykograficznym opracowaniu *Słownik przysłów, czyli Przysłownik: pochodzenie, znaczenie, zastosowanie* K. Mosiołek-Kłosińskiej, polskie przysłowie *pańskie oko konia tuczy* znane było już w średniowieczu, lecz upowszechnił je dopiero A. Mickiewicz za pośrednictwem *Pana Tadeusza* (por.: Mosiołek-Kłosińska 2004: 219).

Zwierzęta nie tylko wymagają, aby dbano o ich pożywienie, ale również o warunki, w jakich żyją: *koń, panna i wino wielkiego ochędóstwa potrzebują* 'człowiek powinien dbać o sprawy, które od niego zależą' (NKP); *не охолов²²¹ коня, на показ не выводят* 'каждое дело требует соответствующих средств' (БСРПос).

Polskie i rosyjskie przysłowia eksponują obraz konia ciężko pracującego, który wykonuje różne zadania. Paremie utrwalają przeznaczenie zwierzęcia w gospodarstwach wiejskich: *сколько кобылке ни прыгать, а быть в хомуте* 'o przeznaczении человека' (БСРПос); *сколь кобыла ни лягала, а хомута не миновала* (БСРПос); *кобылку в хомут, а бурлака в лямку* (БСРПос); *сердита кобыла на воз, а прет его под гору и в гору* 'jak by człowiek nie относился к обязанностям, он должен их выполнить' (БСРПос); *хотя у кобылы и семь жеребят, а кобыле перемены не будет* 'сколько человек не делает хорошего, обязанности у него остаются' (БСРПос); *коня в гости зовут не меду пить, а воду возить* 'кубан. человека приглашают с корыстной целью' (БСРПос); *конь не пахарь, не кузнец, не плотник, а первый на селе работник* 'конь способен много работать' (БСРПос); *работать как конь и пить как волк* 'ирк. шутил.-ирон. о здоровом, работающем, но любящем выпить мужчине' (БСНС).

Prezentowane poniżej przysłowia dotyczą kwestii ciężkiej pracy zwierząt, wykonywanej bez odpoczynku, często ponad siły i bezrefleksyjnie, która ogłupia i doszczętnie wyczerpuje. Obraz koni wykorzystywanych w ten sposób łączy się w przestrzeni językowej z wartościowaniem pejoratywnym i dezaprobatą wobec człowieka, nadmiernie eksploatującego przedstawicieli fauny. Cecha semantyczna 'pracować bardzo intensywnie' zawarta bywa najczęściej w strukturze komponentów czasownikowych – synonimach leksemu *работать*, funkcjonujących w odmianach gwarowych ruszczyzny, na przykład: *вкалывать, долбать, буровить*. Na gruncie polskim tworzy ona znaczenie takich słów potocznych, jak *harować, tyrać, zasuwać: работать* (ломать 'пск.') *как конь* 'брян. пск. том. об очень напряженно, много и тяжело работающем человеке' (БСНС); *работать* 'кар. пск. (трудиться, вкалывать, ишачить, ломить 'кар.') *как <лошадья> лошадь* 'прост. о напряженно, с надрывом работающем человеке' (БСНС); *работать* (вкалывать) *как лошадь* Пржевальского 'жарг. шутил. о напряженно, с надрывом работающем человеке' (БСНС); *работать как лошадюга* 'пск. о напряженно, с надрывом работающем человеке' (БСНС); *кто-л. работает* (вкалывает, надрывается) *как лошадь* 'работает до изнеможения' (ИСРФ); *пахать как лошадь* 'прост. неодобр. об очень много и тяжело работающем человеке' (БСНС); *бороновать как лошадь* 'селигер. неодобр. о надрывно, тяжело боронящем поле человеке' (БСНС); *робить²²²* *как*

²²¹ Znaczenie czasownika *охолить* 'почистить, погладить (o konie)' można odnaleźć w słowniku W. Dala (ТСЖВЯ).

²²² Słowo gwarowe: *робить* 'работать' (СРНГ).

конь 'краснояр. неодобр. об очень напряженно, много и тяжело работающем человеке' (БСНС); лобозить²²³ як бурый конь 'смол. неодобр. о много, натужно, с большим напряжением работающем человеке' (БСНС); вкалывать как конь 'алт. о много, напряженно занимающемся тяжелой, изнурительной работой человеке' (БСНС); долбать²²⁴ как мерин 'брян. неодобр. о много и напряженно работающем человеке' (БСНС); буровить²²⁵ как конь 'алт. прибаик. о много, напряженно занимающемся тяжелой, изнурительной работой человеке' (БСНС); ворочать как сивый мерин 'том. о много и тяжело работающем человеке' (БСНС); делать столько, чего и лошадь не везла 'много' (ИСРФ); pracować (harować, tyrać, orać, zasuwać) jak koń 'pracować bardzo ciężko, zwłaszcza fizycznie' (WSFPWN); koń roboczy '1) człowiek pracujący bardzo dużo, ponad siły; 2) przestarz. koń używany do ciężkich robót' (WSFJP); robić w konia 'pracować koniem w polu'²²⁶ (SGCh); chodzić jak koń w kieracie²²⁷ 'bardzo ciężko pracować, zwłaszcza za niewielkie wynagrodzenie, bez satysfakcji' (PSWP). Frazeologizmy konotują pełne podporządkowanie się koni woli człowieka. Polskie paremie przyzwyczaił się jak koń do chomąta (RB) czy ciągnij, kobyło, choć ci niemilo (DWKolb) wyrażają przesłanie, że ciężko pracujące zwierzę nie ma innego wyjścia, jak tylko zaakceptować swoje położenie i przyzwyczaić się do sytuacji służenia ludziom. Nadmiernej eksploatacji zwierząt dotyczą i inne jeszcze związki: naгружать (нагрузить) кого-л. как лошадь (БСНС); взваливать (взвалить) что-л. на кого-л. как на лошадь 'прост. ирон. об очень тяжелой поклаже, нагруженной на кого-л. выносливого, терпеливого и покорного' (БСНС); нагруженный (нагружен, навьюченный, навьючен) как лошадь 'прост. ирон. или шутл. об очень тяжело нагруженном, чрезмерно перегруженном человеке' (БСНС); оттортатъ²²⁸ кого-л. как лошадь 'брян. нагрузить на кого-л. что-л. большое, тяжелое' (БСНС); оседлать как лошадь 'неодобр. о человеке, полностью подчинившем кого-л. своей воле и паразитически эксплуатирующем его (часто – о властной жене по отношению к мужу)' (БСНС); orać w kogoś jak w <łysego> konia (<łyśq> kobyłę) 'posp. orać kimś; zmuszać kogoś do

²²³ Słowo gwarowe: лобозить 'много, изо всех сил работать' (СРНГ).

²²⁴ Bezokolicznik долбать w gwarach briańskich znaczy 'напряженно трудиться' (Бойцов 1986; podaje za БСНС: 387 i БСНС: 358).

²²⁵ Słowo gwarowe: буровить 'много, напряженно работать, заниматься тяжелой работой' (СРГА, СРГП).

²²⁶ Frazeologizm ten ma jeszcze inne znaczenie: robić w konia 'oszukiwać kogoś' (SGCh).

²²⁷ kierat 'roln. techn. urządzenie wykorzystujące siłę zwierząt pociągowych (koni lub wołów) do napędu niektórych maszyn rolniczych, np. sieczkarni, młockarni; maneż' (USJP).

²²⁸ Słowo оттортатъ w gwarach briańskich ma znaczenie 'нагрузить' (Бойцов 1986; podaje za БСНС: 358).

ciężkiej pracy, wykorzystywać kogoś' (WSFJP); *nawalić jak na siwą szkapę* 'wykorzystywać kogoś do ciężkiej pracy' (RB).

Frazeologia rosyjska nawiązuje przy tym do sytuacji skrajnego wyczerpania koni: *был конь, да заезжен (изъезжен, изъездился)* 'о человеке, который потерял силы и здоровье' (БСРПос); *был этот конь, да заезжан* (БСРПос); *был конь – уробленный* 'перм. о человеке, который потерял силы и здоровье' (БСРПос); *как конь загнаный* 'морд. неодобр. о человеке, которого изнурили тяжелой работой и хлопотами' (БСНС); *как загнанная (запаленная²²⁹ 'народн.') лошадь* 'прост. морд. неодобр. об измученном тяжелым трудом, постоянными хлопотами человеке (часто женщине)' (БСНС); *устать как лошадь* 'прост. неодобр. о крайне усталом, сильно утомленном (обычно от тяжелой физической работы) человеке' (БСНС); *как <замученная> кляча* 'прост. неодобр. об изнуренном, истощенном физически и не способном к дальнейшей работе человеке' (БСНС); *разбитый (усталый, измученный) как <старая> кляча* 'прост. неодобр. о крайне утомленном, измученном непосильной и длительной работой человеке' (БСНС); *зажечь коня* 'загнать коня' (СФБФФ); *запалить лошадь* 'загнать лошадь, испортить ее быстрой и долгой ездой' (СФБФФ). W przestrzeni polszczyzny wyczerpanie zwierząt utrwalone zostało w warstwie paremiologicznej: *был то коñ, але сїе зжедзїл* 'o nadmiernym wykorzystywaniu kogoś' (NKP); *chlustał, chlustał, aż konik ustał* 'o nadmiernym wykorzystywaniu kogoś' (NKP).

Pelen energii, sprawnie wykonujący swoje zadania koñ powinien pracować z umiarem. Człowiek jest zobowiązany zadbać o jego odpoczynek. Niewłaściwe postępowanie ludzi, zgodnie z przesłaniem płynącym z przysłów rosyjskich, ma zdecydowanie negatywne konsekwencje: *ретивая лошадака долго не живет* (БСРПос); *быстрая лошадака скорее устает* (БСРПос); *быстрая лошадака (лошада) скорее станет* (БСРПос); *быстрая лошада скоро устает (устанет)* 'надо умеренно работать, а во время работы отдыхать' (БСРПос); *ретивый коñ веку не доживает* 'все надо делать в меру' (БСРПос); *на ретивую лошада не кнут, а (но) вожжи* (БСРПос); *на ретивую лошада не кнут да вожжи* (БСРПос); *на ретивого коня не кнут, а вожжи* (БСРПос); *надсажен коñ не долго везет* (СААПГ); *береги лошадаку, не наваливай в надсадаку* 'нельзя давать человеку давать слишком много работы' (БСРПос).

Nadmiernie obciążone pracą zwierzęta stają się bezużyteczne, nie są w stanie wykonywać poleceñ człowieka, przestają efektywnie wywiązywać się z zadañ: *выше меры коñ не прянет* (СААПГ); *через силу и коñ не скачет* (СААПГ); *i коñ над сілę не скoczy* (СААПГ); *i коñ над сілę не pociąгне* (СААПГ). Paremiologia potępia ludzką zachłanność, okrucieństwo oraz bezmyślność: *на при-*

²²⁹ *запаленный* 'измученный продолжительной или быстрой ездой; загнаный (о лошадах)' (Ефремова 2000).

сталую²³⁰ лошадь и рукавицу не подложишь 'печор.' (БСРПос); на присталую лошадь рукавицу положишь, так и то она не повезет 'печор. об уставшем от работы, а также об измученном тяжелым многолетним трудом, утратившем силу человеке' (БСРПос); для усталого коня и уздечка тяжела (БСРПос); надсажен конь недалеко везет 'о человеке, который слишком много работал' (БСРПос); надсаженный конь, <да> надломленный лук да замиренный друг <всегда> ненадежен (ненадежны) 'о ситуации, когда кто-л. или что-л. является ненадежным' (БСРПос); который конь пал, то рысак²³¹ был 'о человеке, который слишком много работал' (БСРПос); siłowanym koniem nikt się nie dorobi 'nie należy nikogo wykorzystywać ponad miarę' (NKP).

W szczególnie złym świetle stawiają człowieka frazeologizmy dotyczące bezwzględego obchodzenia się z prezentowanymi tu zwierzętami: konia nie bij, sługi nie lżyj, żony nie drażnij – chceszli mieć z nich statek 'ze wszystkim należy umiejętnie, we właściwy sposób obchodzić się' (NKP); gdy konia łowią, dają obroki, a kiedy złowią, kijem po boku 'o nieuczciwym traktowaniu kogoś' (NKP); кобылку бьют, женке наветки дают 'каждое дело требует соответствующих приемов' (БСРПос); тюкать на кого-л. как на коня 'пск. понукать, побуждать кого-л. к действию; постоянно ругаться с кем-л., кричать на кого-л.' (БСНС); забить кого-л. как слепую лошадь 'жарг. магнит. о сильном, жестоком избиении кого-л.' (БСНС); бить (избить) кого-л. как лому вую лошадь 'прост. неодобр. о крайне жестоком, бессердечном избиении кого-л.' (БСНС).

Konie nie zawsze podporządkowują się woli człowieka. Nieposłuszne zwierzęta, w ocenie ludzi, zasługują na karę: на урослива²³² коня не жалей ремня 'непокорного, плохо работающего человека надо наказывать' (БСРПос); заносчивого коня построже зануздывают 'с непокорным человеком строже обращаются' (БСРПос).

W mniemaniu człowieka leniwe zwierzęta należy bezwzględnie zmuszać do prasy: стебать (стебануть) как лошадь леную кого-л. 'пск. очень сильно, жестоко бить кого-л. кнутом, ремнем (в наказание за лень)' (БСНС); как ленивая лошадь – что ударишь, то и уедешь 'устар. ирон. о ленивом, инертном человеке, который не делает ничего без понуканий или побоев' (БСНС); понуздать коня 'сиб. ирон. подгонять ленивого человека' (БСРПор); konia rączego przytrzymaj, leniwego chlustaj 'o naganie za lenistwo' (NKP); jako chłopa leniwego głód, tak konia leniwego ostrogi, a pana skałego wojna do czułości przywodzą czasem (DWKollb).

²³⁰ присталый 'обл. усталый' (ТСРЯУ).

²³¹ рысак 'лошадь рысистой породы' (БТСРЯ).

²³² Przymiotnik tatarskiego pochodzenia уросливый znaczy 'обл. капризный, своенравный' (od урус 'русский') (МАС).

Natomiast sumiennie pracującego zwierzęcia nie wolno bić. Opinię tę wyrażają przysłowia obydwu języków słowiańskich: *на пословного*²³³ *коня и кнута не надо* (БСРПос); *на ретивого коня и кнута не надо* 'pracującego po совести человека не надо наказывать' (БСРПос); *коня рączего хлѣстаѣ не треба* 'osoba dynamiczna nie potrzebuje dodatkowego bodźca do działania' (PSWP).

Rosyjskie paremie podkreślają, że konie, które były karane za niewłaściwe zachowanie, pamiętają o nieprzyjemnych sytuacjach i nie powtarzają wcześniejszych błędów. Przysłowia nawiązują pośrednio do mądrości zwierząt: *пуженному коню хоть плеть покажи, то боится* 'пск. человек, которого уже наказывали, боится повторять ошибки' (БСРПос); *доброму (ученому) коню лишь плеть покажи* (БСРПос); *битому коню лишь лозу кажи* (БСРПос); *битому коню только кнут покажи 'печор.'* (БСРПос).

Celowe wydaje się poruszenie kwestii sprawiedliwości w sposobie traktowania koni. Paremie zdają się sugerować, że uczciwie wykonujące swoją powinność zwierzęta nie zawsze bywają odpowiednio nagradzane: *рабочий конь и солому ест, а овес плясунам* 'сиб. работающий человек непритязателен, а праздный привередлив' (БСРПос); *рабочий конь на соломе, а пустомяс – на овсе* (БСРПос); *рабочий конь на соломе, а пустомяс на овсе* (СААПГ); *рабочую лошадь кормят соломой, а дурнопляса овсом* (БСРПос); *ретивому коню тот же корм, а работы вдвое* 'глупо слишком много работать, так как награда будет такой же' (РМР); *ретивому коню всегда работы вдвое, а тот же корм* (БСРПос); *коń, со највiејeј на оброк прације, најмније го та* 'o niesprawiedliwym traktowaniu kogoś' (NKP). Rosyjskie przysłowie poucza, że zapłata za pracę powinna być wprost proporcjonalna do rzetelnie wykonanego zadania: *зла кобылка, ешь ковылку*²³⁴ 'po zasługom получают награду' (БСРПос). Problem niesprawiedliwego obchodzenia się z końmi poruszają przysłowia będące metaforą stosunków panujących wśród ludzi: *на ретивую лошадь больше кладут* 'трудолюбивого больше нагружают' (БСРПос); *которая лошадь больше везет, на ту больше и наваливают* 'кто лучше работает, на того больше работы взваливают' (БСРПос); *im lepszy (szczerzy) коń, tym więcej ciężaru nań nakładają* 'o nadmiernej eksploatacji' (NKP); *który коń lepiej ciągnie, tego więcej batem* 'należy maksymalnie wykorzystać sytuację, czyjeś możliwości' (NKP); *im szczerzy коń, tym na niego więcej nakładają* (СААПГ).

Obecnie zwierzęta często zastępuje się różnymi urządzeniami mechanicznymi. Stąd m.in. wspomniany już termin *коń mechaniczny* (PSWP). Niegdyś podstawowym zadaniem zwierząt było wykonywanie prac polowych. Koń służył jako siła pociągowa, przewoził wiele rzeczy. Wykorzystywany był także do zaprzęgów. Fakty te utrwaliła zarówno przestrzeń języka polskiego, jak i rosyjskiego: *коń dy-*

²³³ *пословный* 'послушный, повинующийся, исполнительный' (БСТЖЯ).

²³⁴ *ковыль* 'ostnica, rodzaj trawy' (Wiki2).

szlowsy (pociągowy) ‘przestarz. koń zaprzęgany do wozu, używany do ciężkiej pracy’ (WSFJP); *dobry koń do szlei*²³⁵ ‘do pracy, nie do karety’ (NKP); *końska stopa – kłósów kopa* ‘gdy ziemia jest dobrze uprawiana, daje bogate plony’ (NKP); *baba z wozu, koniczkowi folga*²³⁶ (JKOZR); *baba z wozu, koniom lżej* ‘o pozbyciu się zbędnej osoby, która przeszkadza i sprawia kłopoty’ (WSFPWN); *konie i do żyta, i z wizytą* (NKP); *jechać w konie* ‘pot. powozić’ (SFJPS); *przysłać (wysłać) konie po kogoś* ‘przysłać (wysłać) po kogoś bryczkę’ (PSWP); *баба с возу, кобыле легче* ‘об избавлении от кого-л. ненужного, приносящего вред’ (PMP); *лошадь в боронку* ‘молодая лошадь в возрасте до трех лет, используемая на легких сельскохозяйственных работах’ (СПГК); *лошадь в соху* ‘рабочая лошадь старше четырех лет’ (СПГК); *простая лошадь* ‘непородистая, употребляемая для разных работ’ (СФБФФ).

Zwierzęta ułatwiały ludziom podróżowanie: *rozstawne konie* ‘histor. konie umieszczane na pewnych odległościach na trasie podróży, aby przez zmienianie ich umożliwić podróżnym szybkie przebycie drogi; także: zapasowe konie gotowe do przeprężenia na dawnych stacjach pocztowych’ (USJP).

Człowiek pragnął mieć w swoim posiadaniu konie, był gotowy nawet wchodzić w ich posiadanie nielegalnie. Pokłosem takiego sądu są dane polskiej frazeologii. Wyrażenie *można z kimś konie kraść* ‘ktoś jest lojalnym towarzyszem w jakimś działaniu, jest kimś, do kogo można mieć bezwzględne zaufanie’ (PSWP) odwołuje się do sytuacji całkowitego zaufania do człowieka, z którym podejmuje się różne, często ryzykowne działania. Jednostka implikuje potoczne przekonanie o dużej wartości zwierząt. Jak podkreśla inne polskie przysłowie *klaczka, pszczołka, pszenica wyprowadza z nędzy szlachcica* (NKP), posiadanie zwierząt gospodarskich miało bezpośrednie przełożenie na status majątkowy ich właścicieli i było bardzo pożądane. I właśnie ze względu na tak wysoką cenę zwierząt nie należało pożyczać. Zwyczaj ten utrwalony został w paremiach: *do konia, którego pożyczają, do pana, którym słudzy radzą, do wioski w złym sąsiedztwie*²³⁷ – *nie masz się do czego cisnąć* (NKP); *konia na pole nie pożyczaj, na bór*²³⁸ biorąc, *drugim nie dawaj* (NKP); *konia nie pożyczaj, a niewieście nie wierz* (NKP); *wozu i konia nie pożyczaj, bo wóz zepsują, konia odsednią*²³⁹ (DWKOlB).

²³⁵ *szleja* ‘najprostsza uprzęż szorowa, składająca się z parcianych lub rzemiennych pasów z postronkami, zakładana koniowi na kark i pierś’ (USJP).

²³⁶ Słowo przestarzałe o znaczeniu ‘ulga, odpoczynek, wytchnienie’, używane współcześnie tylko jako komponent związków frazeologicznych (USJP).

²³⁷ W SPXVI odnotowano, iż rzeczownik ten jest dawną (staropolską) formą współczesnego słowa *sąsiedztwo*.

²³⁸ *bór* ‘kredyt, pożyczka’ (SPXVI).

²³⁹ *odsednienie* ‘uszkodzenie skóry i tkanki podskórnej grzbietu konia, zwykle tylnej części kłębu, spowodowane uciskiem uprząży’ (Enc).

Obraz łysej kobyły czy łysego konia w polszczyźnie budzi skojarzenia negatywne, związane z bezwzględnością człowieka. Paremie utrwalają nieludzkie zachowania i brak zahamowań moralnych, odnoszą się do sytuacji lekceważenia i niewłaściwego traktowania zwierząt: *wjechać (wpaść) na kogoś jak na łysą (ślepa) kobyłę* 'wykrzyczeć kogoś ordynarnie' (SFJPS); *wsiadł na niego jak na łysą kobyłę (konia)* (NKP); *ktoś najeżdża na kogoś jak na łysego konia (kobyłę)* (JKOZR); *jeździć na kimś jak na łysej kobyle* 'posp. lekceważąco kogoś traktować, ponieważ rać kimś, wykorzystywać kogoś' (WSFPWN); *jeździć jak po łysej (starej) kobyle* (RB). Nadmierne wykorzystywanie starych koni, okrutne ich traktowanie, stawiają człowieka w negatywnym świetle.

Paremie słowiańskie dowodzą, że człowiek w bezlitosny sposób odnosi się do koni, które utraciły siły witalne i nie są tak wydajne, jak osobniki młode: *starego konia wyrzucają z cugu* 'stary koń nie przynosi zysku' (NKP); *stary koń do gnoju, choć przedtem służył w boju* (CAAPII); *młody koń do boju, a stary do gnoju* 'stary koń nie przynosi zysku' (NKP). Ruszczyzna potępia takie zachowanie i za pomocą antyprzykładu w metaforyczny sposób poucza, jak powinno się traktować starszych, doświadczonych ludzi: *старого коня не кормят, а старого добра не слушают* 'osуждение тех, кто не слушается старших' (БСРПос). Podkreśla ponadto, iż zwierzętom, które przez długi czas pomagały człowiekowi w gospodarstwie, należy się szacunek: *не чурайся коня купивши трактор* 'если ты получил что-л. новое, не забывай о старом' (БСРПос).

Jak wskazują dane językowe, stare zwierzęta nie przynoszą zysków, są synonimem utraconych pieniędzy: *młody koń w pieniądze idzie, a stary z pieniędzy* 'stary koń nie przynosi zysku' (NKP). Tylko młode konie stanowią źródło dochodu, warto zatem je kupować: *лошадь молодую покупай, а за старую денег не теряй* (БСРПос). Niepożądane w gospodarstwie są także osobniki chore, słabe, upośledzone w różny sposób: *tyle wart, co koń kulawy* 'o wartościach negatywnych, mało pożądanych' (DWKolb); *na lewowanym koniu daleko nie pojedziesz* (NKP); *koń kulawy, pies legawy*²⁴⁰, *człowiek bez ochoty* – *jednakie przymioty* (NKP); *konia ślepego, chłopca starego, brzydkiej jejmości*²⁴¹ – *nikt nie zazdrości* (PSWP); *konia chromeo, psa leniwego, chłopca pijanego* – *jednakie są posługi zawsze*²⁴² 'o sytuacjach, które nigdy nie przynoszą korzyści' (NKP). Zasygnalizowany problem podkreślany bywa w całym szeregu paremii rosyjskich o wariantywnym charakterze: *на леченой кобыле далеко не уедешь* 'печор. что-либо с недостатком не помощник в деле' (БСРПос); *на леченой кобыле не наездишь* 'урал.' (БСРПос); *на лече-*

²⁴⁰ Przymiotnik *legawy* ma znaczenie 'lubiący się wylegiwać, próżnować' (SJPD).

²⁴¹ *jejmość* 'arch. tytuł grzecznościowy, skrócony z *jej miłość*, używany w odniesieniu do kobiet pochodzenia szlacheckiego, szczególnie do kobiet zamężnych, gospodyń domu; pani' (USJP).

²⁴² Słowo przestarzałe o znaczeniu 'zawsze' (SJPD).

ной кобыле не наездишься 'пск.' (БСРПос); на леченой кобыле недалеко уедешь (БСРПос); на леченой кобыле недолго ездить (БСРПос); на леченой кобыле не долго наездишь (БСРПос); на леченой кобылке не далеко уедешь (БСРПос); на леченой кобылке недолго едешь (наездишь) (БСРПос); на леченом коне долго не наездишь (БСРПос); на леченом коне неделю возить (ездить) (БСРПос); на леченом коне недолго ездить (БСРПос); на хромом коне далеко не уедешь (БСРПос).

Polska i rosyjska przestrzeń językowa utrwaliła fakt, że konie wykorzystuje się do jazdy wierzchem: *коń chodzi pod siodłem* 'przestarz. jest używany do jazdy wierzchem, nie w zaprzęgu' (WSFJP); *коń под вierzch, коń под сідло* 'коń wierzchowy' (PSWP); *досидає коня* 'przestarz. siadać na grzbiecie zwierzęcia; jechać konno' (WSFJP); *сидає на коня* 'досидає коня' (USJP); *jechać na tym samym kōniu*²⁴³ 'mieć te same okoliczności, co drugi' (SGGŻN); *пасть на коня* '1) быстро, спешно сесть на коня; 2) сесть на коня и помчаться' (СФБФФ); *по коням!* '1) устар. кавалерийская команда садиться на коней; 2) нов. шутил. команда занять свои места: по местам!' (НРФ); *седельческая лошадь* 'верховая лошадь' (СРДГ); *неупряжная лошадь* 'верховая лошадь' (СРДГ).

Człowiek szczególnie ceni konie zręczne, doświadczone, na których może czuć się bezpiecznie. Takie właśnie konie wykorzystywano do jazdy wierzchem i do powożenia: *коні вправне под пану, а неuki под furmayı* 'dobre konie nadają się do jazdy wierzchem, a złe do wykonywania ciężkich robót' (NKP); *коня рачего до возу furmańskiego, szlachcica wolnego do mieszkania szkoda, bo grosz z wolnością precz* (NKP). Jazda wierzchem nigdy jednak nie była pozbawiona ryzyka i niekiedy kończyła się źle. Fakt ten ujawniają paremie mówiące o zmienności losu. Koń symbolizuje w nich szczęście, duże możliwości, ale też powodzenie, które nie trwa wiecznie: *na tym koniu wszyscy dziś siedzicie, z którego ja wczoraj spadł* 'o utraconych możliwościach' (NKP); *kto bywa na koniu, ten bywa i pod koniem* 'o zmienności ludzkiego losu, którą zawsze należy przyjmować godnie' (PSWP); *быває (быть) и на коне, и под конем* 'волг. пск. сиб. многое испытать, приобрести опыт в жизни' (БСРПог); *кто бывает (бывал) на коне, тот бывает (бывал) под конем* 'у каждого бывают успехи и неудачи; о положении человека в жизни' (БСРПос); *оказаться на коне или под конем* 'обл. о возможности попасть или в положение победителя или в положение побежденного' (БСРПог); *хотелось на коня, а досталось под коня* (СААПГ); *счастливый на коне, несчастный пеш* (БСРПос); *счастливый на коне, несчастный под конем* (БСРПос); *счастливый на коне едет, а несчастный пеш бредет* 'счастье переменчиво, одни имеют все, а другие не имеют ничего' (БСРПос); *счастье на коне, несчастье под конем* (СААПГ); *zawždy lepiej jechać na koniu, niżli piechotą iść* 'każdy chce prowadzić wygodne życie' (NKP); *łaska pańska na pstrym koniu*

²⁴³ Por. przypis 120, s. 264.

jeździ 'zwierzchnicy miewają kaprysy, mogą być na przemian życzliwi i nieżyczliwi bez jakiegokolwiek uzasadnienia' (PSWP). Ostatnie z przytoczonych przysłów, znane co najmniej od czasów M. Reja, konotuje też 'dynamizm', 'szybkość', z którymi świadomość człowieka wiąże omawianą tu klasę zwierząt.

Koń służył człowiekowi jako środek transportu w wielu sytuacjach. Doświadczeniami jeździeckimi ludzi motywowane są frazeologizmy nawiązujące do wyścigów konnych: *postawić (stawiać) na dobrego konia* 'nie zawieść się, nie zawodzić się na kimś (lub na czymś), na kogo (na co) się liczyło, do kogo (do czego) się miało zaufanie' (USJP); *postawić (stawiać) na złego konia* 'zawieść się, zawodzić się na kimś (lub na czymś), na kogo (na co) się liczyło, do kogo (do czego) się miało zaufanie' (USJP).

Zdolność konia do szybkiego przemieszczania się jest wprost proporcjonalna do szczęścia, które odczuwa jeździec. Fakt ten można powiązać z grupą polskich frazeologizmów zdradzających, że jazda konna sprawia ludziom radość²⁴⁴: *szczęśliwy (rad, wesół, zadowolony)*, *jakby go kto na sto koni wsadził* 'bardzo szczęśliwy, rad, wesół, zadowolony' (PSWP); *kontent, jakby go kto na sto koni wsadził* 'bardzo, nadzwyczajnie kontent, rad itp.' (SFJPS); *jakby go na koń turecki wsadził* 'o kimś zadowolonym, wesołym' (NKP); *jakby go na złotego konia wsadził* 'o kimś zadowolonym, wesołym' (NKP); *dosiadać (wsiaść na) swojego konika* 'zaczynać mówić na swój ulubiony temat' (WSFJP); *mieć swojego konika* 'chętnie rozmawiać na jakiś ulubiony temat; mieć szczególne zainteresowania, pasję, hobby' (WSFJP). W przytoczonych związkach koń symbolizuje szczęście, pomyślność, korzystną pozycję życiową człowieka. Również ruszczyzna podkreśla życzliwy stosunek człowieka do zwierzęcia i traktuje go jako źródło przyjemności: *оседлать своего (любимого) конька* 'начать говорить, рассуждать, распространяться на излюбленную тему' (ИСРФК); *садиться (сесть, усесться) на своего <любимого> конька* (ИСРФК).

Zbyt szybkie przemieszczanie się na zwierzęciu nie jest bezpieczne i może pociągnąć za sobą negatywne konsekwencje. Frazeologizmy przestrzegają przed gwałtowną jazdą na koniach: *miłośnik zbyt żartkich koni kalectwo i śmierć dogoni* 'z niczym nie należy spieszyć się' (NKP); *на резвом коне жениться не езд* 'с любимым делом не нужно торопиться, нужно подумать сначала' (БСРПос); *на горячей кляче жениться не езд* (БСРПос); *кто на борзом коне жениться поскачет, тот скоро заплачет (поплачет)* (БСРПос).

²⁴⁴ Por. spostrzeżenia K. Mosiołek-Kłosińskiej (Mosiołek-Kłosińska 1998: 269) i J. Anusiewicza (Anusiewicz 1992: 20) na ten temat. K. Mosiołek-Kłosińska pisze, że we frazeologizmach obecny jest sem 'jazda konna jest dla człowieka przyjemnością'. Z kolei J. Anusiewicz wyraża refleksję, że „jazda na koniu była prawdopodobnie bardzo lubianym zajęciem, skoro utrwalona została w związku *dosiadać konika* 'zaczynać mówić na ulubiony temat'”.

Язык русский использует образ коня как средства транспорта также в двух других ситуациях. Первая из них подчёркивает, что предназначения не избежать без учёта обстоятельств: *суженого <и> на коне не объедешь* 'от предназначения не уйдёшь' (СААПГ); *суженого конем не объедешь* (СААПГ); *сужена-ряжена не обойдёшь, и на коне (конем) не объедешь* (БСРПос); *суженого <и> конем не объедешь* (БСРПос); *суженого конем не объедешь и водой не обойдёшь* 'ю.-рус.' (БСРПос); *суженого-ряженого конем не объедешь* (БСРПос). Вторая ситуация концентрируется на способе поведения человека перебегающего, доведённого, к которому никакой меры не можно отыскать: *на кривой (сивой) кобыле не объедешь (не объехать) кого-л.* 'пск. новг. шутил. об опытном, бывалом человеке, которого не обманёшь, не проведёшь' (БСРПог); *на кривой лошади плута не объедешь* 'хитрого не обманёшь никаким образом' (БСРПос); *не объедешь на кривой кобыле* 'о хитром, изворотливом человеке' (МДИС). Русская отсылка в этом случае к образу коня недомогающего, потому что словесное значение прилагательного *кривой* то 'кривой'. Тем не менее вариант с прилагательным *сивый* актуализует коннотацию 'пожилого человека', которая также связана с слабостью, немощностью физической.

В ситуации езды верхом связаны пословицы наставляющие, что нужно вести себя с умом в обращении с добрыми принадлежащими к другим. Пословицы подразумевают мудрость, что не нужно доверять чужим коням, с которыми не было ещё много дел: *кто на чужом коню едет, тот и в пол пути должен съехать* 'о необходимости отдавать вещи взятые' (ПСП); *с чужего коня и в пол пути спадать* (НКР); *с чужего коня и в пол пути спадать* (СЖП); *с чужого коня среди грязи долой* 'нельзя пользоваться чужими вещами' (БСРПос); *с чужого коня среди грязи слезешь 'печор.'* (БСРПос); *с чужого коня хоть среди грязи долой 'кубан.'* (БСРПос); *с чужого коня среди грязи долой* (РМР); *на чужом коне далеко не уедешь* (БСРПос); *на чужом коне не наедешься* (БСРПос); *на чужой лошади не наедешься* (БСРПос). Пословицы русские закрепляют общепринятую, что человек часто не уважает вещи не принадлежащие ему: *своего коня шепком, чужого коня – кругляком* 'человек заботится о своём имуществе, а о чужом забывает' (БСРПос); *когда конь, да не мой – так <хоть> волк его ешь!* 'о чужом можно не заботиться, чужого не жалко' (БСРПос); *конь не свой – погоняй, не стой* 'о чужом можно не заботиться, чужого не жалко' (БСРПос); *когда конь не свой, погоняй, не стой* (БСРПос).

Обе анализируемые языки акцентируют, что с конями нужно всегда вести себя осторожно. Суд этот мотивирован тем наблюдением, что животные могут вести себя неожиданно своим поведением, бывают опасными и непредсказуемыми: *брыкаться (взбрыкиваться) как конь* 'прост. неодобр. о резко дергающем, дрыгающем ногами человеке' (БСНС); *брыкнуть (лягнуть ногой) как лошадь* 'прост. неодобр. о человеке (чаще женщине), сделавшем неожиданное и резкое движение ногой' (БСНС); *не подходи к лошади, не окрикнув её* 'надо быть осторожным в любой ситуации' (БСРПос); *не окрикнув, и к лошади не*

подходят (БСРПос); *не окрикнув лошадь, в стойло не лезь* (БСРПос); *не стой сзади лошади, если не знаешь ее норова* 'всегда надо быть внимательным, если не знаешь человека, обращай с ним осторожно' (БСРПос); *к собаке сзади подходи, к лошади спереди* (СААПГ); *запрометчивому*²⁴⁵ *коню не верь в узде* 'торопливому и нерассудительному человеку не стоит доверять' (БСРПос); *коня biorą za grzywę, a za brodę chłopca* (СААПГ); *koźła strzeż się z przodu, konia z tyłu, a człowieka z każdej strony* 'zasada nawołująca do rozważnego postępowania w każdej sytuacji' (PSWP); *do konia z przodu się przystępuje* 'zasada postępowania chroniąca przed niebezpieczeństwem' (PSWP); *do kobiety i do konia z przodu się przystępuje* 'w pewnych sytuacjach należy zachowywać się w określony sposób' (NKP); *do konia i białogłowy przystępuj śmiało* 'zasada postępowania z kobietami i końmi' (PSWP); *koniovi i kobiecie nigdy nie wierz* 'wobec postępowania kobiet należy być nieufnym' (PSWP); *nie wierz psu, koniovi i babie* (JKOZR); *z koniem nie graj, samsiadowi nie ulegaj, pieniądz sam chowaj, chceszli w powadze być* (NKP).

Ludzie starają się wszelkimi sposobami zdominować zwierzęta i podporządkować je swojej woli: *коли не по коню, так по оглоблям* 'народн. ирон. о поучении обиняками, наказании невинного вместо виновного' (БСРПог); *по лошади не осилит, так по оглобле бьет* (БСРПос); *коли не по коню, так по оглобле* (БСРПос); *не по коню, так по оглоблям* (РМР); *не смога с кобылу – да по оглоблям* (БСРПос); *gdy konia nie może, bije po hołoblach* (NKP); *wziąłeś konia, weźmij i bicz* 'o konieczności bycia konsekwentnym' (SJPL); *na konia trzeba bicza* (JKOZR); *konie rządźmy wodzami, ludzi mądrymi mowami* (DWKolb); *bez lejca na wóz, bez wiosła na wodę, bez ostróg na konia nie wsiadaj* (DWKolb). Paremiologia rosyjska głosi, że nad zwierzętami człowiek może zapanować, nie jest natomiast w stanie „ujarzmić” szczęścia: *счастье не кляча: хомута не наденешь* (не взнуздаешь) 'счастье людям не подвластно' (БСРПос); *счастье не лошадь: его не запряжешь* (БСРПос); *счастье не лошадь: не везет по прямой дорожке <, не слушается вожжей>* (БСРПос); *счастье не лошадь: хомут на него не оденешь* 'твер.' (БСРПос); *счастье не конь: хомута не наденешь* (не взнуздаешь) (БСРПос).

Główną część końskiej uprzęży stanowi uzda, czyli ogłowie. Za jej pomocą ludzie na ogół kierują zwierzęciem: *тугоуздая лошадь* 'лошадь, плохо отзывающаяся на дерганье ее поводьями узды и вожжами' (СФБФФ). Rosyjskie przysłowia z komponentem *uzda* utrwalają przewagę człowieka nad koniem i akcentują, że umiejętne obchodzenie się ze zwierzęciem przynosi pozytywne rezultaty: *муж без жены что конь без узды* 'твер. неженатые мужчины неуправляемы' (БСРПог); *ни конь без узды, ни богатство без ума* 'всем надо умело пользоваться' (РМР); *как конь подо царем без узды, так и царство без грозы*

²⁴⁵ *запрометчивый, запрометливый* 'торопливый и нерассудительный, опрометчивый' (podaję za БСРПос).

‘надо строго управлять и принимать соответствующие меры’ (БСРПос); *не сдержатъ коня без узды, ни велика богатства без ума* ‘богатства не удержишь без ума’ (БСРПос).

Zachowanie jeźdźca bądź woźnicy wpływa bezpośrednio na zachowanie zwierzęcia. Z tego powodu z końmi należy postępować ostrożnie i kontrolować sytuację. Paremie potwierdzają ogólną prawdę, że nie wszyscy są w stanie skutecznie wykonywać powierzone im zadania. Każda sytuacja wymaga przecież podjęcia odpowiednich, przemyślanych działań: *jaka taka szkapа, але furman gapa* ‘o niedostosowaniu ludzi do wykonywanych zadań’ (PSWP); *без furmana коніе вѣдъ розносѣ* ‘w każdym zbiorowym działaniu potrzebny jest przywódca’ (PSWP); *i najlepszego коня тримай в цуглах* ‘o konieczności zapobiegania niebezpieczeństwom w każdej sytuacji’ (PSWP); *пуśc коніови цуглє, а унесіє тє* ‘należy zawsze kontrolować sytuację’ (NKP); *шнурки на собіє віж, а упржж і бат на коня мій добрий* ‘należy zawsze kontrolować sytuację’ (NKP); *добрий конь не без ездока, а честный человек не без друга* ‘у хорошего человека всегда есть друг’ (БСРПос); *добрий конь не без ездока* (БСРПос); *коня ведут уздечкой, а человека – словом* ‘человека можно принудить к чему-л. словом’ (БСРПос); *коня правят уздою, а человека умом* ‘для того, чтобы управлять конем, нужна узда, а человеком – ум’ (БСРПос); *и лошадь правильно идет, коль умный возчик правит* ‘надо умело управлять делами’ (БСРПос); *и слепая лошадь везет, если (коли) зрячий на возу сидит* (БСРПос); *и слепая лошадь везет, коли зрячий глаз на возу сидит* ‘если знать дело, то оно будет результативным’ (БСРПос).

Znamienna jest także grupa frazeologizmów nawiązujących do zachowania jeźdźcy, który poprzez bodźce ukierunkowane na ciało konia stara się wpłynąć na jego zachowanie: *wspiąć konia* ‘jeźdź. ścisnąć konia ostrogami i ściągnąć wodze tak, aby stanął na tylnych nogach’ (USJP); *zaciąć konia* ‘jeźdź. uderzyć konia batem lub szpicrutą, aby ruszył z miejsca lub szybciej biegl’ (USJP); *zedrzeć konia* ‘jeźdź. zatrzymać gwałtownie konia, przykracając mu cugli’ (WSFPWN); *ściągnąć konia* ‘ciągnąć mocno lejce, cugle, zmusić konia, aby zwolnił lub zatrzymał się’ (WSFPWN); *spinać konia* ‘jeźdź. ścisnąć koniowi boki ostrogami, kłuć konia ostrogami, pobudzać go do szybkiego biegu’ (USJP); *dać koniowi ostrogę* ‘przynaglić konia do biegu, kłuć go ostrogami’ (WSFPWN).

RELACJE MIĘDZY ZWIERZĘTAMI

Przestrzeń językowa ruszczyzny i polszczyzny podkreśla, że wrogami zwierząt hodowlanych są wilk i niedźwiedź. Te dzikie zwierzęta symbolizują ludzi silnych, bogatych i wpływowych, na których powinno się szczególnie uważać. Paremie podkreślają, że z przeciwnikami należy postępować umiejętnie, biorąc pod uwagę swoje autentyczne możliwości. Dla koni, a zwłaszcza źrebiąt, dzikie zwierzęta bywają bardzo niebezpieczne. Paremie słowiańskie utrwalają zasygnalizo-

wany tu problem: *czekaj tatka latka, aż kobyłę wilcy zjedzą* 'nie ma wielkiej nadziei na spełnienie się jakichś oczekiwań, obietnic' (WSFPWN); *czekaj tatka latka, aż kobyłę wilki zjedzą* (USJP); *kto ma kobyłę ze źrebięciem, to ma wilka zięciem* 'o zagrażającym niebezpieczeństwie' (NKP); *волк коню не товарищ* 'różnych po swojej природе, характеру или общественному положению людей ничто не может объединить; о том, кто не ровня кому' (СААПГ); *волк лошади не товарищ* (СААПГ); *лошадь с волком тягалась – хвост да грива осталась* 'соперника нужно выбирать по силам' (БСРПос); *кобылка с волком тягалась, только хвост и грива остались* (РМР); *мерин с волком тягался – у мерина один хвост остался* (БСРПос); *кобыла с медведем тягалась, один хвост да грива остались* (ТСЖВЯ); *кобыла за волком гналась, да в волковы зубы попала* (БСРПос); *если жеребенок по зарям много играет – волки съедают* (СААПГ); *кобыла с волком мирилась, да домой не воротилась* (БСРПос); *кобыла с волком подружилась, та й до дому не воротилась* 'кубан. не стоит доверять всем и со всеми дружить, надо быть осторожным' (БСРПос).

Dzikiego wilka może pokonać jedynie zwierzę szybkie, odważne i sprytnie: *осторожного коня и волк не берет* 'кубан.' (БСРПос); *осторожного (бережливого) коня и зверь не вредит*²⁴⁶ (не берет) 'с осторожным человеком плохое не случается' (БСРПос); *резвого жеребца и волк не берет* (СААПГ); *резвого коня и волк боится* (БСРПос); *резвого коня и волк не бьет* (БСРПос); *резвого коня и зверь не берет* (БСРПос); *резвого жеребенка и волк не берет* 'смелого, сильного никто не обидит, не сделает плохого' (БСРПос).

W zestawieniu z wieloma zwierzętami koń wypada zdecydowanie lepiej. Wartościowanie takie dotyczy m.in. obrazu kozy, krowy oraz świni. Wymienione zwierzęta, choć ważne w gospodarstwie, nie pracują tak ciężko, jak koń i nie wykonują tylu zadań, co on. Koza, krowa i świnia miewają w gospodarstwie zupełnie inne funkcje: *коню коза не ровень* 'o том, кто не ровня кому' (БСРПос); *конь корове не товарищ* 'różnych po swojej природе, характеру или общественному положению людей ничто не может объединить; о том, кто не ровня кому' (БСРПос); *лошадино молоко слаще коровьего* 'перм. употребляется для утверждения большей ценности и значимости лошади в крестьянском хозяйстве' (БСРПог); *свинье коню рылом под хвост не достать* 'каждый должен знать свое место' (СААПГ). Także mysz czy osioł zajmują w świecie fauny pozycję niższą od konia. Motywacji podobnych sądów należy szukać również w fakcie użyteczności zwierzęcia bliskiego człowiekowi oraz pracującego dla niego i za niego: *коня пустил, мышь chwycił* 'o sytuacji, gdy ktoś stracił coś wartościowego' (NKP); *пресiadł się z konia na ośla* 'o sytuacji, gdy ktoś dokonał złej zamiany' (NKP). Ostatnie przysłowie podyktowane zostało zapewne powszechnym sądem, iż podróżowanie na koniu bywa wygodniejsze niż jazda na osle. Zestawie-

²⁴⁶ *вредить* 'причинять увечье; повреждать' (БТСРЯ).

nie konia z osłem eksponuje okazałość, większą wartość pierwszego ze zwierząt w oczach człowieka.

W ruszczyźnie koń zestawiany bywa również z komarem. Owad ten, mimo swoich niewielkich rozmiarów, jest niezwykle uciążliwy, potrafi dotkliwie kąsać stworzenia o wiele od siebie większe, a ponadto przenosić niebezpieczne choroby wirusowe. Zdolność do kaleczenia żądłem jest silną bronią, wobec której niejedno zwierzę staje się bezradne, co potwierdzają współczesne doniesienia naukowe. Motywacja frazeologizmów ma zatem oparcie w pozajęzykowej wiedzy encyklopedycznej. Porównajmy przysłowia: *велика лошадь, а с комаром не справится* 'même у могущественных есть неприятности, проблемы' (БСРПос); *отмахиваться от кого-л. как лошадь от комаров* 'ирон. о стремлении избавиться от кого-л. надоедливого, навязчивого' (БСРПог); *и комары лошадей заедают* 'même у могущественных есть неприятности, проблемы' (СААПГ); *и комары лошадей заедают в южных камышах* (СААПГ). Bardzo uciążliwe dla koni są także gzy: *топтаться словно конь оводливый*²⁴⁷ 'перм. неодобр. о раздраженно или нетерпеливо топчущемся человеке' (БСРС).

Zwierzęta różnych gatunków nie pasują do siebie pod wieloma względami: byk przewyższa szkapę pod względem możliwości fizycznych (*спряглись словно бык с клячей* 'народн. шутл.-ирон. о дурном супружестве, в котором муж с женой не ладят' [БСРС]); koń jest zwierzęciem znacznie większym niż kura i w związku z tym łatwiej pokonuje wszelkie napotykane na swojej drodze przeszkody (*кобыле [кобылке] брод, <a> курице – потоп* 'у всех разные возможности, что один может сделать, другому не под силу' [БСРПос]; *коню – брод, <a> курице потоп* 'надо выбирать дело по своим силам' [БСРПос]; *курица утонет там, где конь пройдет* [БСРПос]); kobyła posiada mniej wartościowe futro aniżeli sobol, jej przeznaczeniem jest ciężka praca (*велика кобыла, да воду возят, мал соболек, да на голове носят* 'большое не всегда лучше маленького' [БСРПос]).

Natomiast zwierzęta tego samego gatunku – na co wskazują dane językowe – wzajemnie się chronią, pracując wspólnie, efektywniej wykonują powierzone im przez człowieka zadania: *koń kobyły nie udusi* 'swoją swojemu nie wyrządzi krzywdy' (NKP); *wół do wołu, koń do konia rwie się* 'każdy woli przebywać w towarzystwie swoich' (СААПГ); *koń niech z koniem ciągnie, wół z wołem* 'współpraca owocuje' (СААПГ); *wzajem się kobyłki czeszą* 'znajomi wzajemnie się wspierają' (NKP); *cheшися конь с конем, вол с волем, а свинья с углом* 'знакомые поддерживают друг друга' (СААПГ); *чухайся конь с конем, а свинья с углом* 'у каждого своя компания' (БСРПос); *cheшись конь с конем, а свинья с углом* (БСРПос); *cheшися конь с конем, а свинья с колом* (БСРПос); *cheшися конь с конем, вол – с волем, а свинья – в кол (с колом), <коли не с кем>* (БСРПос).

²⁴⁷ *оводливый конь* 'конь, который бесится от укусов оводов' (БСНС).

W hierarchii zwierząt najwyżej ceniony jest koń. Za mniej wartościową od kobyły uważa się szkapę. Gradacja tego typu wydaje się uwarunkowana fizycznymi możliwościami zwierząt, a co za tym idzie, ich użytecznością w gospodarstwie i w życiu człowieka: *кобыла не лошадь, баба не человек 'устар. о низкой оценке женщины в патриархальном сознании'* (БСРПос); *из кобыл да в клячи 'о человеке, променявшем лучшее место на худшее'* (СРНГ). Związek komparatywny *сидеть на ком-л. что на кобыле седло 'перм. ирон. о плохо сидящей на ком-л. одежде'* (БСНС) przedstawia obraz *кобылы* w ujęciu ironicznym, podkreśla, iż bywa ona postrzegana przez ludzi tylko jako siła pociągowa, a kontakty z nią ograniczają się wyłącznie do sfery ciężkiej pracy. Jej niewielka wartość w porównaniu z koniem polega na tym, iż nie wykorzystuje się jej do jazdy wierzchem. Taki portret kobyły odzwierciedlają dane językowe.

Przedstawione przez frazeologię rosyjską relacje między zwierzętami, należącymi do tej samej klasy, są metaforą więzów rodzinnych. Aspektu tego dotyczą związki: *кобыла, жеребя – одна родня* (СААПГ); *как кобыла с жеребчиком 'дружно, вместе, в любви и согласии, неразлучно, чаще всего о семейных парах'* (МДИС).

CYKL ŻYCIOWY

Frazeologia słowiańska akcentuje, że dzieci przypominają rodziców zarówno pod względem fizycznym, jak i emocjonalnym, psychicznym, przejmują od ojca i matki nie tylko cechy pozytywne, ale i negatywne, nierzadko naśladują ich: *у рябой кобылы рябое и лоша 'кубан. какие родители, такие и дети'* (БСРПос); *кобыла брык, и жеребенок брык* (СААПГ); *кобылка – брык, и жеребенок – брык 'дети во всем похожи на своих родителей'* (БСРПос); *коń nie muła, ale konia płodzi 'o dziedziczeniu cech po rodzicach'* (NKP); *nie prostej to kobyły żrebię 'o osobach niezwykłych, szczególnie uzdolnionych, wartościowych'* (PSWP).

Przysłowia rosyjskie i polskie podzielają opinię, że wiele cech charakteru człowieka ujawnia się w młodości. Są one niezmiennie i decydują o osobowości dorosłych ludzi. Powyższego problemu dotyczy seria przysłów: *лысым жеребенком уродился, лысым и в могилку ляжет* (БСРПос); *лысым жеребя уродилось, лысым и помрет 'генетически заложенные свойства у человека не меняются'* (БСРПос); *ze żrebięcia poznają, jaki koń być ma 'w młodości można poznać wartość człowieka lub zwierzęcia'* (PSWP); *łyse żrebię i koniem łysym będzie 'o trwałych cechach ludzi lub zwierząt'* (PSWP); *jak się kobyła łyso urodzi, to łysa i zdechnie* (СААПГ); *z łysego cielaka łysy wół będzie* (СААПГ).

Związki oparte na prawidłowości 'doświadczenie przychodzi z wiekiem' ukazują zależność między wiekiem a umiejętnościami. Koń i kobyła, które w swoim życiu wiele pracowały, wiedzą dokładnie, jak rzetelnie i efektywnie wykonywać powierzone im przez ludzi prace. Na tym polega również ich wartość: *старый конь борозды не*

испортит (не портит) 'старый, но знающий, опытный человек не испортит то, за что берется' (БСРПос); *старый конь борозды не портит в пашне* (БСРПос); *старый конь борозды не спортит 'брян.'* (БСРПос); *старый конь борозды не теряет 'пск.'* (БСРПос); *старый конь мимо не ступит* (БСРПос); *старая кобыла борозды не испортит (не портит)* (СААПГ). Przytoczone paremie odnoszą się do człowieka, który z biegiem lat staje się profesjonalistą w obranej dziedzinie zawodowej. Inne rosyjskie przysłowia konstatują, że chociaż doświadczenie przychodzi z wiekiem, to wielu osobom zaczyna niestety brakować sił fizycznych, a ich umiejętności nabyte słabną. Zależność ta, ukazana przez pryzmat świata zwierzęcego, eksponuje ambiwalentny sposób postrzegania zwierząt zaawansowanych wiekiem: *старый конь борозды не испортит, но и глубоко не вспашет 'печор. перм.'* (БСРПос); *старый конь борозды не портит, но и глубоко не берет 'помор.* к старости приобретает опыт и мастерство, но силы уменьшаются' (БСРПос).

PODSUMOWANIE

Poszczególni przedstawiciele gatunku koni wyróżniają się zarówno cechami wspólnymi, jak i odmiennymi, różnicującymi je pod wieloma względami. Polskiemu słowu *koń* odpowiadają dwa rzeczowniki rosyjskie: *конь* i *лошадь*. Materiał egzemplifikacyjny ujawnia, iż frazeologizmy z komponentem *лошадь* oraz *кобыла* najczęściej używane są w stosunku do kobiety (*как цирковая лошадь 'о стройной, подвижной и энергичной женщине'* [БСНС]; *сильный как <ломовая> лошадь 'прост. о физически сильном, мощном человеке [часто женщине]'* [БСНС]; *как дикая лошадь 'волог. ирон. о строптивой, неуступчивой женщине'* [БСНС]; *старая боевая лошадь 'разг. шутил.-ирон. жена или старая подруга'* [БСРПог]; *у кого-л. ноги как у кобылы 'пск. о толстых, крепких, мускулистых ногах какой-л. женщины'* [БСНС]; *сивая кобыла 'жарг. мол. шутил. блондинка'* [БСРПог]; *красива как кобыла сива 'народн. ирон. о крайне некрасивой, безобразной и [часто] престарелой женщине'* [БСНС]; *здоровая (сильная) как кобылица 'народн. груб. неодобр. о здоровой, рослой, могучего и грубого сложения женщине'* [БСНС]). Charakteryzują one wygląd, poruszanie się, sprawność fizyczną i intelektualną, charakter przedstawicielek płci pięknej, eksponując przede wszystkim strony ujemne, szeroko pojmowaną niedoskonałość. Językowe portrety *лошади* i *кобылы* w przestrzeni ruszczyzny są częściowo zbieżne. Należałoby odnotować, iż zoonimy odnoszące się do płci desygnatu często zachowują tę samą kategorię we frazeologizmach. Tylko w języku rosyjskim ukształtowały się portrety wałacha i ogiera (*мерина* i *жеребца*). Skromnie w obydwu językach przedstawiają się obrazy *зrebiąt*. Pojedyncze frazeologizmy zawierają komponenty *кляч* oraz *огier*. Dane statystyczne jednoznacznie świadczą o tym, które zwierzęta są dla człowieka ważne z praktycznego punktu widzenia. Płościowy aspekt badań podkreśla znaczącą przewagę *кобылы* nad *клячą*.

Językowy portret *konia* w polszczyźnie utrwała cechę wielkości zwierzęcia, jego pięknej, budzącej zachwyt sylwetki (*u pięknego konia ma być: głowa jak u panny, pierś jak u wdowy, nóżka jak u dziecięcia* [PSWP]). Uwzględnia on charakterystykę końskiej głowy, mordy, zębów, grzywy, ogona (*końska szczęka 'szczęka bardzo wydatna, z długimi zębami'* [WSFPWN]; *koński ogon 'uczesanie kobiece, w którym dość długie włosy są ujęte wysoko i związane z tyłu przy samej skórze głowy'* [WSFPWN]; *niech się koń martwi, bo ma wielki łeb 'nie ma sensu się przejmować, niech martwią się inni'* [CAAПГ]). Podkreśla zależności między wyglądem przedstawiciela fauny a jego zaletami i wadami (*kto nie miał białego, ten nie miał dobrego konia 'o wartości koni jasnej maści'* [NKP]).

W ruszczyźnie utrwalone zostały portrety *коня* i *лошади*. Każdy wyróżnia się pewną odrębnością. *Конь*, zgodnie z danymi językowymi, posiada twarde kopyta, duże i brzydkie zęby, niekształtną mordę. Jego nieodłącznym atrybutem jest ogon (*ногти у кого-л. как у коня копыта 'том. неодобр. о чьих-л. очень больших, твердых ногтях'* [БСНС]; *зубы у кого-л. как у коня 'прибайк. пск. неодобр. о чьих-л. крупных, длинных и выступающих вперед [и часто – желтых] зубях'* [БСНС]; *лицо у кого-л. как у лошади 'неодобр. о чьем-л. некрасиво длинном лице'* [БСНС]; *мужчина без жены как лошадь без хвоста 'шутл. о необходимости женщины'* [БСНС]). *Лошадь* cechuje się masywną sylwetką i okazałym zadem, niezgrabną figurą, mocnymi nogami, dużą głową, brzydkimi zębami, ale pięknymi oczyma (*крупный как лошадь 'пск. о крупном, здоровом и сильном человеке [чаще – женщине]'* [БСНС]; *зад у кого-л. как у ломовой лошади 'грубо-прост. ирон. или презр. о толстозадой, широкозадой женщине'* [БСНС]; *кто-л. сущая лошадь 'нескладный [говорится обычно о женщине]'* [ИСРФ]; *стегны у кого-л. как у лошади 'брян. о чьих-л. [обычно женских] очень толстых, массивных ногах'* [БСНС]; *пусть лошадь думает: у нее голова большая 'нет смысла переживать, пусть другие это делают'* [БСРПос]; *зубы у кого-л. как у лошади 'прост. кар. неодобр. о чьих-л. безобразно крупных некрасивых зубях'* [БСНС]; *глаза у кого-л. как у лошади 'о чьих-л. [чаще женских] больших, выразительных, красивых и печальных глазах'* [БСНС]).

Кобыла w przestrzeni polszczyzny ukazywana jest jako stworzenie z dużą głową i charakterystyczną łysiną na starość (*kобыла ma większy łeb, niech się martwi 'niech martwią się inni'* [SJPД]; *wyjeżdżać z czymś jak z łysą kобыłą na targ 'pisywać się [wyrwać się z] czymś bezwartościowym, niewartym funta kłaków'* [SMTK]). *Кобыла* w języku rosyjskim, podobnie jak *лошадь* prezentowana bywa jako zwierzę ciężkie, posiadające duży zad i potężnie zbudowane nogi. Stan uzębienia świadczy o jej wieku (*вислозадая как кобылица 'народн. груб. ирон. о дородной, крупного сложения женщине с большим отвисающим задом'* [БСНС]; *у кого-л. ноги как у кобылы 'пск. о толстых, крепких, мускулистых ногах какой-л. женщины'* [БСНС]; *кобылу по зубам, а девку по родам 'перм. кобылу оценивают по зубам, а женщину по тому, как она рождает детей'* [БСРПос]). *Жеребца* i *мерина* cechuje masywna budowa ciała (*большой как*

жеребец 'пск. о каком-л. необычно большом, крупном для своего вида животном' [БСНС]; *расти как мерин* 'калнин. одобр. о быстром росте каких-л. растений [напр., льна]' [БСНС]). Domeną *szkapy* w obydwu językach jest wątpla budowa fizyczna. Ogólnej nikłej wartości zwierzęcia nie mogą zmienić żadne dodatkowe atrybuty zewnętrzne (*кляча и в золотой узде не конь* [БСРПос]; *nie pomoże szkapie pozłocista uzda* 'o bezskutecznym ozdabianiu rzeczy kiepskich' [PSWP]).

Znamienneą cechą klasy *koni* jest żywiołowość. *Koń* przemieszcza się szybko i gwałtownie macha nogami (*летать как конь* 'морд. одобр. о быстро, энергично и ловко все делающем человеке' [БСНС]; *wierzgać jak koń* 'machać gwałtownie nogami' [RB]). Podczas kontaktu z nim zawsze należy zachować ostrożność. Zwierzętom przypisuje się znakomite zdrowie i siłę fizyczną (*здорову як коні* '[мężczyzna] bardzo zdrowy, silny, wytrzymały' [WSFJP]; *сильный как <ломовая> лошадь* 'прост. о физически сильном, мощном человеке [часто женщине]' [БСНС]). Pozbawiona tych ostatnich jest *szkapa* (*chudy jak szkapa* 'o kimś bardzo chudym i zabiedzonym' [RB]; *хромая кляча* 'прост. пренебр. о старом, больном, слабом человеке' [БСРПог]). *Konie* dużo jedzą (*жрать как лошадь* 'прост. неодобр. о много и жадно едящем человеке' [БСНС]; *жрать как конь* 'том. о чьем-л. хорошем аппетите' [БСНС]). Ze względu na fakt przyjmowania pokaznej ilości płynów przedstawiciele tej klasy w ruszczyźnie na ogół kojarzeni bywają z pijaństwem (*пить как лошадь* 'прост. неодобр. о много и часто пьющем алкоголь человеке, пьянице' [БСНС]; *пить жеребцом* 'пск. о много и жадно пьющем (обычно – алкоголь) человеке' [БСНС]). Zwierzęta wydają głośne dźwięki porównywane do śmiechu lub chrapania człowieka (*ктоś kwiczy як коні* [*kobyła, ogier*] 'ktoś śmieje się głośno' [JKOZR]; *хранеть как лошадь* 'укр. урон. о сильно и громко храпящем человеке' [БСНС]). Języki słowiańskie utrwaliły nieprzyjemny zapach *koni* (*от кого-л. пахнет конем* 'груб.-прост. сильно пахнет потом' [ИСРФ]; *wõnio, jak dupa koniõ* 'śmierdzi, a mówią, że pachnie' [SGGŻN]).

Polszczyzna przypisuje *koniowi* pracowitość, upór, lęklliwość, skłonność do samowoli i porywczosci, gniewu i lenistwa (*pracować jak koń* 'pracować bardzo ciężko, zwłaszcza fizycznie' [WSFPWN]; *uparty jak koń znarowiony* 'o upartym, porywczym człowieku' [RB]; *konia gniewliwego, żony niewstydlivej, chłopę lżywego – bodaj nikt dobry nie ćwiczył tego* 'o niepożądanych rzeczach' [NKP]; *koń lęклиwy, pan frasobliwy, gospodarz niedbały – sami się szkodzą* 'o niepożądanych cechach' [NKP]; *konia rączego przytrzymaj, leniwego chlustaj* 'o naganie za lenistwo' [NKP]). *Koń* w ruszczyźnie, oprócz cech, jakie ze zwierzęciem kojarzy język polski, odznacza się brakiem pokory i rozwagi (*своенравный как норовистый конь* 'укр. или шутил. о порывистом, горячем, непокорном и упрямом человеке' [БСНС]). Ponadto zwierzę to ceni sobie wolność i brak ograniczeń (*у коня овса без выгребу, а он рвется на волю* 'человеку нужна воля, свобода' [БСРПос]). Upór, cierpliwość, pracowitość, skłonność do samowoli i porywczosc są atrybu-

tami osób porównywanych do лошади. Zwierzę to kojarzone bywa z lenistwem, kłamliwością, pijaństwem, nieprzewidywalnością, lękliwością (*упрям как лошадь* 'разг. ярсл. неодобр. об упрямом, неуступчивом и несговорчивом человеке' [БСНС]; *выносливый как <ломовая> лошадь* 'прост. об очень выносливом, терпеливом и трудолюбивом человеке' [БСНС]; *как норовистая лошадь* 'прост. неодобр. об очень упрямой, неуступчивой и вспыльчивой женщине' [БСНС]; *ленивой лошади и хвост в тягость* 'если человек ленивый и не хочет работать, то все ему мешает' [БСРПос]; *врать как лошадь* 'устар. прост. о чьей-л. бесстыдной, беспардонной, безудержной лжи' [БСНС]; *кто-л. <от всего шарахается> как пугливая лошадь* 'о человеке, который всего боится' [ИСРФ]).

Znamienno wydaje się fakt ambiwalentnego podejścia do cech charakteru, z jakimi kojarzy się zwierzęta w obydwu językach. Przypisuje się im bowiem pracowitość, zaznacza, iż wykonują dla człowieka i na jego polecenie szereg prac, zazwyczaj bardzo ciężkich, a równocześnie podkreśla, że niekiedy ociągają się i bywają leniwe. Pracowitość i cierpliwość to jedyne cechy pozytywne, jakie obydwie języki widzą w reprezentantach klasy koni (koń, конь, лошадь). W świetle danych językowych kobyła, wałach, ogier ani szkapą żadnych zalet nie posiadają. Język rosyjski widzi w kobyle uosobienie uporu, porywczoności i kłamliwości (*понести как норовистая кобыла* 'о заупрямившейся, разгорячившейся своенравной и вздорной женщине' [БСНС]; *врать как сивая кобыла* 'народн. ирон. о безудержно и бесстыдно лгущем человеке' [БСНС]). Жеребец utożsamiany jest ze stworzeniem krnąbrnym, agresywnym, które cechuje duży popęd seksualny (*ломаться как жеребец* 'пск. о строптивом и драчливом животном или птице' [БСНС]; *жеребец двуногий* 'прост. неодобр. мужчина, добивающийся от женщин только полового удовлетворения' [БСРПог]). Wałachowi przypisuje się upór, lenistwo i skłonność do kłamstwa (*упрям как сивый мерин* 'народн. неодобр. о крайне упрямом человеке' [БСНС]; *ленив как сивый мерин* 'устар. народн. об очень ленивом человеке' [БСНС]; *врать как сивый мерин* 'прост. перм. презр. о безудержно и бесстыдно лгущем человеке' [БСНС]). Szkapą uchodzi natomiast za zwierzę zacięte i niechętne do pracy (*зациętej шкaпaie i бич не потoжe* 'o osobach skrajnie upartych' [PSWP]; *шкaпa ленива, пан шкaпy jedna- cy сa* 'o niewielkiej wartości osób skąpych' [NKP]).

W aspekcie sprawności intelektualnej w obydwu językach rysuje się również pewna ambiwalencja cech. Koń z jednej strony jawi się jako zwierzę mądre, z drugiej natomiast przypisuje mu się ograniczenie umysłowe, naiwność i brak wyczucia posiadanych umiejętności (*где кони бракуе, там oслoв ужиwаюt* 'o zastępowaniu ludzi mądrych osobami niezbyt mądrymi' [PSWP]; *robić kogoś w konia* 'oszukiwać kogoś, wykorzystując jego naiwność lub niewiedzę' [PSWP]; *stary koń* 'o mężczyźnie dorosłym lub dorastającym chłopcu, zachowującym się infantylnie, jak dziecko' [PSWP]; *by koń o swej sile wiedział, żaden by na nim nie siedział* 'o osobach albo zwierzętach niemających świadomości swojej siły, swoich

możliwości' [PSWP]). Ruszczyzna podkreśla nikle predyspozycje intelektualne konia, ale równocześnie zaznacza, iż zawsze pamięta on o poniesionej karze i nie powtarza raz poczynionych błędów. To z kolei należy uznać raczej za przejaw mądrości (*и коню понятно* 'o чем-л. очевидном, понятном' [СППП]; *битому коню только кнут покажи* 'печор. каждый помнит наказание и не делает ошибок' [БСРПос]). *Лошади* przypisuje się cechę głupoty, jednak równocześnie i dobrej pamięci (*глуп, как пара купеческих лошадей* 'об очень глупом человеке' [РМР]; *лошадиная память* 'вят. одобр. об очень хорошей памяти' [СРНГ]). Język polski zaznacza, że cechą *kobyły* jest mała sprawność intelektualna (*rozmowa jak z kobyłą u płotu* 'rozmowa nieodnosząca skutku; rozmowa z kimś głupim, niczego nierozumiejącym' [RB]). Podobnie w przestrzeni ruszczyzny charakteryzowany bywa *мерин* (*глуп как сивый мерин* 'прост. презр. о чрезвычайно глупом человеке' [БСНС]).

W języku polskim *koń* ukazany jest jako zwierzę należące do mężczyzny, rycerza. Wykorzystywano go podczas walk, do jazdy wierzchem, jako siłę pociągową, do powożenia, do pracy w polu. Dobry gospodarz odnosi się do zwierząt z szacunkiem, dba o odpowiednią ilość paszy, o warunki, w jakich żyją jego podopieczni (*koniczek to jest nasz taticzek, a krowiczka to mamiczka* 'o ważności konia w gospodarstwie człowieka' [JKOZR], *koń cisawo-pleśniawy rycerzom szczęśliwy* [NKP]; *gdzie koń gładki, tam są dudki na wydatki* 'zadbany koń dobrze spełnia swoją rolę' [NKP]; *koń, panna i wino wielkiego ochędóstwa potrzebują* 'człowiek powinien dbać o sprawy, które od niego zależą' [NKP]; *końska stopa – kłosów kopa* 'gdy ziemia jest dobrze uprawiana, daje bogate plony' [NKP]). *Koń* otoczony troską służy człowiekowi i przynosi pożytek, ciężko pracuje na polecenie ludzi, czyniąc ich życie łatwiejszym i przyjemniejszym (*gdzie koń gładki, tam są dudki na wydatki* 'zadbany koń dobrze spełnia swoją rolę' [NKP]; *chodzić jak koń w kieracie* 'bardzo ciężko pracować, zwłaszcza za niewielkie wynagrodzenie, bez satysfakcji' [PSWP]). Niekiedy zwierzęta są nadmiernie wykorzystywane i źle traktowane (*chlustał, chlustał, aż konik ustał* 'o nadmiernym wykorzystywaniu kogoś' [NKP]; *gdy konia łowią, dają obroku, a kiedy złowią, kijem po boku* 'o nieuczciwym traktowaniu kogoś' [NKP]). Zmęczone ciężką pracą *konie* stają się w oczach ludzi bezużyteczne. Człowiek bywa bezwzględny także wobec starego i pozbawionego sił *konia* (*wsiadł na niego jak na tysego konia* 'wykrzyczał kogoś ordynarnie' [NKP]). Wysoko ceni natomiast zręczne, doświadczone zwierzęta, na których może czuć się bezpiecznie. Stara się różnymi sposobami podporządkowywać przedstawicieli fauny swojej woli (*na konia trzeba bicza* 'należy pamiętać o środkach, które umożliwiają kierowanie innymi' [JKOZR]).

Również w języku rosyjskim *конь* uchodzi za zwierzę mężczyzny, wykorzystywane na wojnie, w gospodarstwie, do jazdy wierzchem. Dobry gospodarz traktuje to stworzenie z szacunkiem, troszczy się o warunki, w jakich ono żyje (*сам мокнет, так конь сохнет* 'o заботливом, бережливом человеке' [БСРПос]). Pozwala koniowi odpocząć po ciężkiej pracy. Koń służy ludziom i przynosi zyski,

ciężko pracuje na polecenie człowieka. Niekiedy bywa także nadmiernie wykorzystywany i źle traktowany (*на урослива коня не жалея ремня* 'непокорного, плохо работающего человека надо наказывать' [БСРПос]; *тюкать на кого-л. как на коня* 'пск. понукать, побуждать кого-л. к действию; постоянно ругаться с кем-л., кричать на кого-л.' [БСНС]). Zmęczone zbyt intensywną pracą zwierzęta z czasem stają się bezużyteczne (*через силу и конь не скачет* [СААПГ]). Leniwego i nieposłusznego konia człowiek zmusza do pracy i traktuje surowo. Ludzie starają się podporządkować sobie zwierzęta i bywają wobec nich okrutni (*коли не по коню, так по оглоблям* 'народн. црон. о поучении обиняками, наказании невинного вместо виновного' [БСРПор]).

Образ лошади częściowo tylko pokrywa się z portretem коня. Лошадь ciężko pracuje dla człowieka, służy jednak przede wszystkim jako siła pociągowa, wykorzystywana bywa także do jazdy wierzchem. Ludzie nadmiernie eksploatują zwierzę, choć powinni dbać o jego odpoczynek oraz pożywienie (*на присталую лошадь рукавицу положишь, так и то она не повезет* 'печор. об уставшем от работы, а также об измученном тяжелым многолетним трудом, утратившем силу человеке' [БСРПос]). Uważa się, że leniwe zwierzęta należy traktować surowo (*стебать как лошадь леную кого-л.* 'пск. очень сильно, жестоко бить кого-л. кнутом, ремнем [в наказание за лень]' [БСНС]). Wysoko cenione są natomiast osobniki młode, przynoszące ludziom zyski (*лошадь молодую покупай, а за старую денег не теряй* 'старая лошадь не приносит прибыли' [СААПГ]). Paremie pouczają, iż zwierzęciem kierować należy umiejętnie, zawsze zachowując wobec niego ostrożność.

Polszczyzna i ruszczyzna podkreślają bezwzględność ludzi w stosunku do zaawansowanej wiekiem i pozbawionej sił kobyły, która bywa nadmiernie eksploatowana (*jeździć na kimś jak na łysej kobyle* 'posp. lekceważąco kogoś traktować, poniewierać kimś, wykorzystywać kogoś' [WSFPWN]; *кобылку в хомут, а бурлака в лямку* 'о предназначении человека' [БСРПос]; *кобылку бьют, женке наветки дают* 'в деле надо использовать соответствующие приемы' [БСРПос]). Człowiek stara się podporządkować *samicę konia* swojej woli (*не смога с кобылу – да по оглоблям* 'о наказании невинного вместо виновного' [БСРПос]). *Мерин* w gospodarstwie człowieka ciężko pracuje. Stare zwierzę jest w oczach ludzi całkowicie bezużyteczne (*сивому мерину смолоду цены не было, а под старость задаром отдали татарам* 'под старость человек теряет свою ценность' [БСРПос]). Równie bezlitośnie eksploatuje się *szkarę* (*навалиć jak na siwą szkarę* 'wykorzystywać kogoś do ciężkiej pracy' [RB]; *как <замученная> кляча* 'прост. неодобр. об изнуренном, истощенном физически и не способном к дальнейшей работе человеке' [БСНС]).

Językowy portret *konia* prezentuje go jako bardziej wartościowego od krowy, kozy i świni (*коню коза не ровень* 'о том, кто не ровня кому' [БСРПос]; *свинье коню рылом под хвост не достать* 'каждый должен знать, где его место' [СААПГ]; *лошадино молоко слаще коровьего* 'перм. употребляется для утверждения боль-

шей ценности и значимости лошади в крестьянском хозяйстве' [БСРПог]). Podobna ewaluacja jest rezultatem roli, jaką zwierzę odgrywało i odgrywa w życiu ludzi.

Frazeologizmy podkreślają, że młode zwierzęta przejmują cechy po rodzicach (*koń nie tuli, ale konia płodzi* 'o dziedziczeniu cech po rodzicach' [NKP]; *у рябой кобылы рябое и лоша* 'кубан. какие родители, такие и дети' [БСРПос]). Wszelkie wady i zalety ujawniają się już w młodości. Na ich podstawie można przewidzieć, jakim zwierzę będzie w dorosłym życiu (*лысым жеребя уродилось, лысым и помрет* 'генетически заложенные свойства у человека не меняются' [БСРПос], *ze źrebięcia poznają, jaki koń być ma* 'w młodości można poznać wartość człowieka lub zwierzęcia' [PSWP]).

W portrecie *konia* w szczególny sposób przejawia się dydaktyzm. Frazeologizmy pouczają, jak powinny układać się relacje między ludźmi a zwierzętami. Akcentują, iż *koniom* należy się szacunek za ciężką pracę, za wyręczenie gospodarza, ułatwianie mu życia, pomoc nawet w niebezpiecznych sytuacjach, na przykład na wojnie. Wszystko to chociażby powinno owocować nagrodą w postaci odpowiedniej ilości pożywienia, codziennej pielęgnacji, dobrego słowa i opieki (*nie poganiaj konia biczem, tylko owsem* 'ze wszystkim należy umiejętnie, we właściwy sposób obchodzić się' [NKP]; *не кормя, не поя, лошадей в оглобли не ставят* 'надо в деле использовать соответствующие пиемы' [БСРПос]). Tymczasem *konie* często wykorzystywane są zbyt intensywnie, co całkowicie wyczerpuje je fizycznie (*siłowanym koniem nikt się nie dorobi* 'niczego nie należy wykorzystywać ponad miarę' [NKP]). Zdarza się, że gospodarz nie dba o odpoczynek podopiecznych i obchodzi się z nimi bezwzględnie (*петивый конь веку не доживает* 'все надо делать в меру' [БСРПос]). Zapomina, że sumiennie pracującego zwierzęcia nie wolno bić (*konia rączego chłostać nie trzeba* 'osoba dynamiczna nie potrzebuje dodatkowego bodźca do działania' [PSWP]).

Frazeologizmy sugerują ostrożność, krytycyzm i zdrowy rozsądek. Z jednej strony odzwierciedlają zależność między wyglądem a wartością zwierzęcia (*гляди лошадей по зубам* 'лошадей оценивают при покупке по зубам' [БСРПос]), z drugiej podkreślają, że wiek wiąże się z doświadczeniem (*старый конь борозды не испортит* 'старый, но знающий, опытный человек не испортит то, за что берется' [БСРПос]), natomiast powierzchowność, zgodnie z przesłaniem *nie wszystko złoto, co się świeci*, tylko pozornie eksponuje zalety. Zwierzę bowiem swoją prawdziwą cenę potwierdza ciężką pracą i oddaniem (*хорошего коня в работе побачишь, а хорошу жену – у люльки* 'кубан' [БСРПос]). Jego umiejętności kształtują się przez lata doświadczenia. W gruncie rzeczy przedstawiona tu ambiwalencja skłania do refleksji nie tyle nad światem zwierząt, co nad światem *homo sapiens*.

ZESTAWIENIE CECH ZWIERZĄT W UJĘCIU PORÓWNAWCZYM

K O Ń

WYGLĄD ZEWNĘTRZNY

Koń	Лошадь	Конь
Koń to duże, ciężkie zwierzę. <i>konie jak hamany</i> 'silne, wielkie' (NKP) <i>ciężkie jak koń</i> 'o ważącym dużo, dającym się z trudem dźwignąć przedmiot' (RB)	Лошадь to duże zwierzę, mające masywną sylwetkę i okazały zad. <i>крупный как лошадь</i> 'пск. о крупном, здоровом и сильном человеке (чаще – женщине)' (БСНС) <i>стоять как лошадь</i> 'прост. неодобр. о стоящей где-л. (и обычно мешающей пройти кому-л. или бездельничающей) рослой, здоровой женщине' (БСНС) <i>зад у кого-л. как у ломовой лошади</i> 'грубо-прост. ирон. или презр. о толстозадой, широкозадой женщине' (БСНС)	Koń to duże, ciężkie zwierzę. <i>толстой как конь</i> 'пск. о толстом, упитанном и крупном человеке' (БСНС) <i>кто-л. вытянулся как конь</i> 'диал. ирк. кто-л. быстро вырос' (ИСРФ)
Koń to piękne, dostojne zwierzę. <i>koń cudny i dobry ma mieć te sześć sztuk: cudne trzy – kark, noga, oko; dobre trzy – wolna gęba, pewna noga, czułość</i> (DWKolb)	Лошадь ma niezgrabną figurę. <i>кто-л. суцкая лошадь</i> 'нескладный (говорится обычно о женщине)' (ИСРФ) <i>гну́тая лошадь</i> 'волог. пре-небр. о нескладной, угловатой женщине' (БСРПог)	Koń powinien odznaczać się dostojną postawą. <i>без осанки конь – коро́ва</i> 'ко́нь должен быть стройным, красивым' (СААПГ)

Koń ma dużą głowę. <i>niech się koń martwi, bo ma wielki łeb</i> 'nie ma sensu się przejmować, niech martwią się inni' (CAAПГ)	Лошадь ма dużą głowę. <i>пусть лошадь думает: у нее голова большая</i> 'нет смысла переживать, пусть другие это делают' (БСРПос)	BRAK ODPOWIEDNIKA
BRAK ODPOWIEDNIKA	Лошадь ма piękne, duże oczy. <i>глаза у кого-л. как у лошади</i> 'о чьих-л. (чаще женских) больших, выразительных, красивых и печальных глазах' (БСНС)	BRAK ODPOWIEDNIKA
Stan końskiego uzębienia świadczy o wieku zwierzęcia. <i>konja poznać po zębach</i> 'konja ocenia się po stanie jego uzębienia' (NKP)	Stan uzębienia świadczy o wieku лошади. <i>гляди лошадь по зубам</i> 'лошадь оценивают при покупке по зубам' (БСРПос)	BRAK ODPOWIEDNIKA
Koń ma pociągłą mordę. Cechuje ją wydatna szczeka, z długimi i żółtymi zębami. <i>końska szczeka</i> 'szczeka bardzo wydatna, z długimi zębami' (WSFPWN) <i>koński ząb</i> 'pastewna odmiana kukurydzy o ziarnach wydłużonych z wgłębieniem na wierzchu' (SJPS)	Лошадь ма duże zęby. <i>зубы у кого-л. как у лошади</i> 'прост. кар. неодобр. о чьих-л. безобразно крупных некрасивых зубах' (БСНС)	Koń ma pociągłą mordę i duże, żółte zęby. <i>зубы у кого-л. как у коня</i> 'прибайк. пск. неодобр. о чьих-л. крупных, длинных и выступающих вперед (и часто – желтых) зубах' (БСНС) <i>конский зуб</i> 'дон. сорт крупной кукурузы' (БСРПог)
Nieodłącznym atrybutem konia jest grzywa i ogon. <i>panna młoda bez posagu jak koń bez ogona i grzywy</i> 'o konieczności posiadania przez pannę młodą posagu' (RB)	BRAK ODPOWIEDNIKA	Ważnym atrybutem konia jest ogon. <i>мужчина без жены как лошадь без хвоста</i> 'шутл. о необходимости женщины' (БСНС)

Koński ogon jest długi i piękny. <i>koński ogon</i> ‘uczesanie kobiece, w którym dość długie włosy są ujęte wysoko i związane z tyłu przy samej skórze głowy’ (WSFPWN)	BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA
Koń ma silne kończyny zabezpieczone podkowami. <i>adwokat niech głowę, a koń niech nogi ma</i> (DWKolb) <i>koń bosy na mróz, but dziurawy na błoto, tępą siekiera na drwa niepewni są</i> (DWKolb)	Лошадь ма масывне, мочне ногі. <i>стегны у кого-л. как у лошади</i> ‘брян. о чьих-л. (обычно женских) очень толстых, массивных ногах’ (БСНС)	Koń ma nogi zabezpieczone podkowami. <i>коня куют, а жаба лапу подставляет</i> (БСППос) <i>ногти у кого-л. как у коня</i> <i>копыта</i> ‘том. неодобр. о чьих-л. очень больших, твердых ногтях’ (БСНС)
Koń może być wychudzony. <i>chudy jak koń o jednej kieszce</i> ‘o kimś bardzo chudym i zabiedzonym’ (RB)	Лошадь бува wychudzona. <i>тощей лошади и хвост в тягость</i> ‘кубан. слабому человеку трудно делать любую работу’ (БСППос)	BRAK ODPOWIEDNIK
Na starość koń łysieje. <i>cztery nogi białe, piąta łysina: jeśli koń dobry, wielka nowina</i> ‘o zaskakującej sytuacji’ (NKP)	BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA
BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA	Stare konie uważane są za brzydkie. <i>красивый як кинь сивый</i> ‘кубан. ирон. об очень некрасивом, внешне неприятном от старости человеке’ (БСНС)

Umaszczenie konia nie ma żadnego odniesienia do jego zachowania. <i>również wierzga koń siwy i cisawy 'zachowanie nie zależy od wyglądu' (NKP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA
Wygląd zewnętrzny konia nie wpływa na jego prawdziwą wartość. <i>nikt nie kupuje konia z maści, ale z cnoty 'powierzchnowość nie stanowi o istocie człowieka' (NKP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA	Wygląd konia nie wpływa na jego prawdziwą wartość. <i>лыс конь – не увечье, плешиив молодец – не бесчестье 'внешность это не самое важное' (БСРПос)</i>
Konie białej maści uważane są za bardzo cenne. <i>kto nie miał białego, ten nie miał dobrego konia 'o wartości koni jasnej maści' (NKP)</i> <i>kto na białym koniu nie siedział, nie siedział na dobrym 'o wartości koni jasnej maści' (CAAPII)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA
Konie karej maści uważane są za nieprzewidywalne. <i>czarny koń 'ktoś, kto najprawdopodobniej okaże się niespodziewanym zwycięzcą lub w decydujący sposób wpłynie na bieg jakichś wydarzeń' (PSWP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA
BRAK ODPOWIEDNIKA	Лошади маści каштановатеj i каштановато-біалеj uważane są za bardzo cenne.	BRAK ODPOWIEDNIKA

	<i>бурую лошадь за рекой купи</i> 'традиционно считается, что бурая лошадь хорошая и ее можно покупать даже не глядя' (БСРПос) <i>игренюю лошадь за рекой купи</i> 'хорошую лошадь можно покупать и не глядя' (БСРПос)	
Konie maści kasztanowo-dereszowatej przynosiły szczęście rycerzom. <i>koń cisawo-pleśniawy rycerzom szczęśliwy</i> (NKP)	BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA

PREFERENCJE KONSUMPCYJNE

Koń dużo je. <i>żreć jak koń</i> 'dużo jeść' (RB)	Лошадь dużo je. <i>жрать как лошадь</i> 'прост. неодобр. о много и жадно едящем человеке' (БСНС)	Koń dużo je. <i>жрать как конь</i> 'том. о чьем-л. хорошем аппетите' (БСНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Лошадь dużo pije. <i>пить как лошадь</i> 'прост. неодобр. о много и часто пьющем алкоголь человеке, пьянице' (БСНС)	Koń dużo pije. <i>пить как запаленный конь</i> 'народн. о жадно, большими глотками и с громкими звуками пьющем что-л. человеке или животном' (БСНС)
Koń lubi owies. <i>konia cieszy owies, krowę koniczyna, starego pieniądze, młodego dziewczyna</i> 'każdy ma swoje upodobania' (NKP)	Лошадь lubi owies. <i>лошади – овес, земле – навоз, а попу – принос</i> 'каждому положено свое' (БСРПос) <i>оскомыливаться ровно лошадь на овес</i> 'яросл. ирон. об усмехающемся, скалящем зубы человеке, зубоскале' (БСНС)	Koń lubi owies i jęczmień. <i>коня овсом (ячменем) не испортишь</i> 'о коне следует заботиться' (БСРПос)

BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA	Konie preferują świeżą roślinność. <i>ешь, конь, сено да поминай лето</i> ‘говорится, когда вспоминают о чем-л. приятном’ (БСПос)
Konie karmi się obrokiem. <i>nie cięży obrok koniowi</i> ‘źródło korzyści nigdy nie jest uciążliwe’ (NKP)	BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA
BRAK ODPOWIEDNIKA	Konieczność zaspokojenia potrzeb żywieniowych motywuje лошадь do pracy. <i>захочет лошадка овса, так ввезет и на гору</i> ‘в.-рус. при условии большой нужды человек может сделать все’ (БСПос)	BRAK ODPOWIEDNIKA

PORUSZANIE SIĘ

Konia ocenia się po tym, jak się porusza. <i>od dobrego konia wymaga się wilczego chodu</i> (NKP)	Лошадь ocenia się po tym, jak się porusza. <i>лошадь ценится резвостью, а человек – знанием</i> ‘кубан. лошадь ценится за быстрый бег, а человек за знания’ (БСПос)	Konia ocenia się po tym, jak się porusza. <i>коня по выступке видать</i> ‘человека оценивают по поступкам’ (БСПос)
Konia cechuje zdolność do szybkiego przemieszczania się. <i>gnać co koń wyskoczy</i> ‘jechać na koniu albo końmi bardzo szybko, tak, aby jak najszybciej dotrzeć do celu’ (WSFPWN)	Лошадь cechuje zdolność do szybkiego przemieszczania się. <i>скакать как лошадь</i> ‘прост. кар. часто неодобр. об очень быстро, резво и бодро бегущем человеке (обычно женщине)’ (БСНС)	Konia cechuje zdolność do szybkiego przemieszczania się. <i>носиться как кони</i> ‘пск. о быстро, резво бегающих людях’ (БСНС) <i>летать как конь</i> ‘морд. одобр. о быстро,

	<i>бегать как ордынская лошадь</i> ‘горьк. одобр. о сильном, выносливом, быстром человеке’ (БСНС) <i>носиться как лошадь</i> ‘пск. неодобр. о стремительно и жизнерадостно бегающем где-л. крупном, здоровом человеке (чаще – женщине)’ (БСНС)	энергично и ловко все делающем человеке’ (БСНС)
Konia cechuje żywiołowość. <i>dobry koń musi się wybrykać</i> ‘dobrego, silnego konia zawsze cechuje wewnętrzna energia’ (NKP)	BRAK ODPOWIEDNIKA	Konia cechuje żywiołowość. <i>бегать конем</i> ‘волгоград. о человеке, пребывающем в бодром, здоровом состоянии’ (БСНС)
Szczególnie żywiołowe są młode konie. <i>koń póki młody, to bryka, a na starość utyka</i> ‘młodego konia cechuje wewnętrzna energia’ (CAAPIГ)	BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA
Koń wierzga gwałtownie nogami. <i>wierzgać jak koń</i> ‘machać gwałtownie nogami’ (RB)	BRAK ODPOWIEDNIKA	Koń bywa gwałtowny, wierzga nogami. <i>переть куда-л., на что-л. как конь</i> ‘об энергично, нахально и грубо продвигающемся куда-л., напирającym на кого-л., что-л. человеке’ (БСНС) <i>брыкаться как конь</i> ‘прост. неодобр. о резко дергающем, дрыгающем ногами человеке’ (БСНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA	Stary koń porusza się powoli. <i>у сивого коня воловая хода</i> ‘старый конь медленно ходит’ (БСРПос)

FUNKCJONOWANIE ORGANIZMU

Koniowi przypisuje się dobre zdrowie, siłę fizyczną i wytrzymałość. <i>zdrowy jak koń</i> ‘(mężczyzna) bardzo zdrowy, silny, wytrzymały’ (WSFJP) <i>koński organizm</i> ‘organizm silny, bardzo wytrzymały’ (WSFPWN)	Лошади przypisuje się dobre zdrowie, siłę fizyczną i wytrzymałość. <i>сильный как <ломовая> лошадь</i> ‘прост. о физически сильном, мощном человеке (часто женщине)’ (БСНС) <i>здоров как лошадь</i> ‘прост. кар. ирон. или шутл. об абсолютно здоровом, сильном, выносливом человеке’ (БСНС)	Koniowi przypisuje się dobre zdrowie, siłę fizyczną i wytrzymałość. <i>здоровый как конь</i> ‘прост. ирк. орл. том. об очень здоровом, крепкого сложения, статном мужчине’ (БСНС) <i>как ломовой конь</i> ‘о здоровом, выносливом, привычном к тяжелому физическому труду человеке’ (БСНС)
Siłę fizyczną konia można sprawdzić w trudnych sytuacjach. <i>to dobry koń, który i w górę i z góry może pociągnąć</i> ‘prawdziwym sprawdzianem możliwości są trudne warunki’ (СААПГ)	BRAK ODPOWIEDNIKA	Siłę fizyczną konia można sprawdzić w trudnych sytuacjach. <i>конь узнается при горе, а друг при беде</i> ‘настоящим испытанием являются трудные ситуации’ (СААПГ)
Zbyt obciążony koń nie jest w stanie pracować efektywnie. <i>i koń nad siłę nie skoczy</i> ‘każdy ma ograniczone możliwości działania’ (PSWP)	BRAK ODPOWIEDNIKA	Zbyt obciążony koń nie jest w stanie pracować efektywnie. <i>конь над силу не скочит</i> ‘никто не сможет работать сверх своих сил’ (БСРПос)
Koń miewa też chwile słabości. <i>koń ma cztery nogi i jeszcze się potknie</i> ‘każdy ma prawo do popełniania błędów’ (JKOZR)	Лошадь miewa niekiedy chwile fizycznej słabości. <i>лошадь о четырех ногах, и та пристает или потыкается</i> ‘каждый имеет право на ошибки’ (БСРПос) <i>и лошадь кашляет</i> ‘каждый имеет право на ошибки’ (СААПГ)	Koń miewa chwile fizycznej słabości. <i>конь <и> на четырех ногах, да <и тот> спотыкается</i> ‘у каждого право на ошибки’ (БСРПос) <i>конь на четырех ногах поткнется</i> ‘кар. у каждого право на ошибки’ (БСРПос)

Zdarzają się konie słabe, fizycznie niewytrzymałe, pod jakimś względem upośledzone. <i>zły koń i z góry nie pociągnie</i> (NKP) <i>na zdrowym koniu na targ, na chorym do domu</i> (CAAПГ) <i>nie nabiega się koń na nogę kulawy</i> (CAAПГ)	BRAK ODPOWIEDNIKA	Bywają też konie słabe, fizycznie niewytrzymałe. <i>усталому коню и сбруя тяжела</i> 'о слабом, усталом человеке' (БСРПос) <i>был конь, да изъездился</i> 'о старом человеке' (ИСРФ) <i>как конь плохой</i> 'пск. неодобр. о слабом, старом, измученном работой человеке' (БСНС)
---	------------------------------	---

PRZYPISYWANE CECHY CHARAKTERU

Koniowi przypisuje się upór i porywczosć. <i>narowny jak koń</i> 'o upartym, porywczym człowieku' (JKOZR) <i>uparty jak koń znarowiony</i> 'o upartym, porywczym człowieku' (RB)	Лошади przypisuje się upór i porywczosć. <i>как норовистая лошадь</i> 'прост. неодобр. об очень упрямой, неуступчивой и вспыльчивой женщине' (БСНС) <i>упрям как лошадь</i> 'разг. ярсл. неодобр. об упрямом, неуступчивом и несговорчивом человеке' (БСНС)	Koniowi przypisuje się upór, porywczosć, brak pokory. <i>своенравный как норовистый конь</i> 'ирон. или шутил. о порывистом, горячем, непокорном и упрямом человеке' (БСНС) <i>упорный как конь</i> 'ирк. об очень упрямом, своенравном человеке' (БСНС)
Koniowi przypisuje się skłonność do gniewu. <i>konia gniewliwego, żony niewstydlivej, chłopą lżywego – bodaj nikt dobry nie ćwiczył tego</i> 'o niepożądanych rzeczach' (NKP)	Лошади przypisuje się krnąbrność. <i>девка как лошадь зарочная</i> 'кар. о строптивой, непослушной девушке' (БСНС) <i>как дикая лошадь</i> 'волог. ирон. о строптивой, неуступчивой женщине' (БСНС) <i>ниваться как лошадь</i> 'печор. неодобр. о норовистом, строптивом человеке (особенно женщине)' (БСНС)	BRAK ODPOWIEDNIKA

BRAK ODPOWIEDNIKA	Лошади przypisuje się nieprzewidywalność, niezrównoważenie. <i>как лошадь встрепанная 'морд. неодобр. о сумасбродном, неуравновешенном человеке' (БСНС)</i> <i>кто-л. темная лошадка 'о скрытном, хитром человеке' (ИСРФ)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA	Koń ceni sobie wolność, swobodę i brak ograniczeń. <i>степного коня на конюшне не удержишь 'если человек привык к воле, то его не удержишь в строгом подчинении' (БСРПос)</i> <i>у коня овса без выгребу, а он рвется на волю 'человеку нужна воля, свобода' (БСРПос)</i>
Koniowi przypisuje się lękliwość. <i>koń lękliwy, pan frasobliwy, gospodarz niedbały – sami się szkodzą 'о непожелательных чертах' (NKP)</i>	Лошади przypisuje się lękliwość. <i>кто-л. <от всего шарахается> как пугливая лошадь 'о человеке, который всего боится' (ИСРФ)</i>	Koniowi przypisuje się lękliwość. <i>скотской конь 'диал. сиб. о шальном, пугливом человеке' (ИСРФ)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Лошади przypisuje się skłonność do kłamstwa. <i>врать как лошадь 'устар. прост. о чьей-л. бесстыдной, беспардонной, безудержной лжи' (БСНС)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA

Koniowi przypisuje się pracowitość. <i>pracować jak koń</i> ‘pracować bardzo ciężko, zwłaszcza fizycznie’ (WSFPWN)	Лошади przypisuje się cierpliwość i pracowitość. <i>выносливый как <ломовая> лошадь</i> ‘прост. об очень выносливом, терпеливом и трудолюбивом человеке’ (БСНС)	Koniowi przypisuje się pracowitość. <i>как конь</i> ‘прост. брян. орл. об очень здоровом, выносливом, трудолюбивом и сильном человеке крепкого сложения’ (БСНС) <i>хорошего коня в работе побачишь, а хорошу жену – у мальки</i> ‘кубан.’ (БСРПос)
Zdarzają się leniwe konie. <i>konia rączego przytrzymaj, leniwego chłustaj</i> ‘o naganie za lenistwo’ (NKP)	Лошади przypisuje się leniwość. <i>ленивой лошади и хвост в тягость</i> ‘если человек ленивый и не хочет работать, то все ему мешает’ (БСРПос)	Zdarzają się leniwe konie. <i>ленивый конь на оглоблю глядит</i> ‘о ленивом человеке’ (БСРПос) <i>ленивый конь сам себя бережет</i> ‘ю.-рус. о человеке, который пытается избежать работы’ (БСРПос)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Лошади przypisuje się pijaństwo. <i>пить как лошадь</i> ‘прост. неодобр. о много и часто пьющем алкоголь человеке, пьянице’ (БСНС)	Koniowi przypisuje się pijaństwo. <i>пить как конь</i> ‘пск. неодобр. о много пьющем человеке, пьянице’ (БСНС)

PRZYPISYWANA SPRAWNOŚĆ INTELEKTUALNA

Koniowi przypisuje się ograniczenie umysłowe, naiwność. <i>robić kogoś w konia</i> ‘oszukiwać kogoś, wykorzystując jego naiwność lub niewiedzę’ (PSWP) <i>stary koń</i> ‘o mężczyźnie dorosłym lub dorastającym chłopcu, zachowującym się infantylnie, jak dziecko’ (PSWP)	Лошади przypisuje się głupotę. <i>дурее лошади</i> ‘орл. неодобр. об очень глупом человеке’ (БСНС) <i>глуп, как пара купеческих лошадей</i> ‘об очень глупом человеке’ (РМР)	Koniowi przypisuje się też ograniczenie umysłowe. <i>и коню понятно</i> ‘о чем-л. очевидном, понятном’ (СППП)
---	---	--

Koń to zwierzę silne, energiczne, ale nieświadome swoich możliwości. <i>by koń o swej sile wiedział, żaden by na nim nie siedział 'o osobach albo zwierzętach niemających świadomości swojej siły, swoich możliwości' (PSWP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA
Koniowi przypisuje się też mądrość. <i>gdzie koni brakuje, tam osłów używają 'o zastępowaniu ludzi mądrych osobami niezbyt mądrymi' (PSWP)</i>	Лошади przypisuje się też cechę dobrej pamięci. <i>лошадиная память 'вят. одобр. об очень хорошей памяти' (СРНГ)</i>	Koń jest mądry, gdyż pamięta o poniesionej karze i nie powtarza wcześniej popełnionych błędów. <i>ученому коню лишь плеть покажи 'человек, которого уже наказывали, боится повторять ошибки' (БСРПос)</i> <i>пуженному коню хоть плеть покажи, то боится 'пск. человек, которого уже наказывали, боится повторять ошибки' (БСРПос)</i> <i>битому коню только кнут покажи 'печор. каждый помнит наказание и старается не делать ошибок' (БСРПос)</i>

WYDZIELANE ZAPACHY

Koń pachnie nieprzyjemnie. <i>wōnio, jak dupa koniō 'śmierdzi, a mówią, że pachnie' (SGGŻN)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA	Koń pachnie nieprzyjemnie. <i>от кого-л. пахнет конем 'груб.-прост. от кого-л. сильно пахнет потом' (ИСРФ)</i>
--	------------------------------	---

WYDAWANE ODGŁOSY

Koń głośno rzy. <i>ktoś rzy jak koń 'śmiać się głośno' (JKOZR)</i>	Лошадь выдает гłośне дźwięки. <i>лошадиное горло 'орл. о человеке, который способен громко кричать' (БСРПог)</i> <i>храпеть как лошадь 'ирк. ирон. о сильно и громко храпящем человеке' (БСНС)</i> <i>реготать как лошадь 'брян. неодобр. об очень громком, диком (часто неуместном и глупом хохоте' (БСНС)</i>	Koń wydaje głośne дźwięки. <i>конское ботало 'ирк. звонкий голос' (ИСПФ)</i> <i>храпеть как конь в загоне 'ирк. кубан. об очень сильно, громко храпящем человеке' (БСНС)</i> <i>ржать как конь ретивый 'ирк. ирон. о чьем-л. громком, раскатиستم хохоте, смехе' (БСНС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	По pracy лошадь ciężко dyszy. <i>сопеть как <загнанная> лошадь 'прост. неодобр. о тяжело дышащем, пытящем (обычно от перегрузки, чрезмерных физических усилий) человеке' (БСНС)</i>	Po pracy koń ciężко dyszy. <i>дышать как конь загнанный 'морд. неодобр. о тяжело, прерывисто дышащем (от перегрузок) человеке' (БСНС)</i> <i>дышать как конь на горку 'брян. об очень дышащем человеке' (БСНС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Лошадь głośно stuka kopytami. <i>топать как лошадь 'народн. орл. неодобр. о громко, сильно топающем человеке' (БСНС)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA

SPÓSÓB I MIEJSCE ŻYCIA

Konie wypasa się na łąkach.	BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA
---	------------------------------	------------------------------

<i>na cudzej łące koń się nie wypasie</i> ‘nie należy zbyt ufać cudzej życzliwości’ (PSWP)		
BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA	Konie niekiedy żyją w stadach. <i>кони-то стадами, а люди – родами</i> ‘человек не должен быть один, у него должна быть семья’ (БСРПос)

RELACJE I KONTAKTY Z CZŁOWIEKIEM

Koń to zwierzę męczyzny. <i>koń chłopu, kądział babie, łąka bydłu, a chrap żabie</i> ‘wszystko ma swoje przeznaczenie’ (NKP) <i>koniczek to jest nasz taticzek, a krowiczka to mamiczka</i> ‘o ważności konia w gospodarstwie człowieka’ (JKOZR)	BRAK ODPOWIEDNIKA	Koń to zwierzę męczyzny. <i>конь да мужик – вековой позорник, баба да корова – вековая домовая</i> ‘арх. о предназначении в жизни человека’ (БСРПос)
Koń to zwierzę rycerza. <i>koń cisawo-pleśniawy rycerzom szczęśliwy</i> (NKP)	BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA
Konie wykorzystywane były na wojnie. <i>koń rzeźwy, pyszny, niespokojny – zwierzę natarczywe i lubiące wojny</i> (NKP) <i>nie nowina siwcowi wojna</i> ‘w XVI w. siwych koni używało najczęściej rycerstwo do boju’ (NKP)	BRAK ODPOWIEDNIKA	Konie wykorzystywane były na wojnie. <i>конем воевать, а копьем итурмовать</i> ‘каждое дело требует соответствующих орудий’ (БСРПос)

Starano się, aby ubiór koński był okazały i drogi. <i>konia z rzędem temu, kto... 'obiecywać, proponować dużą nagrodę, zapłatę komuś, kto zrobi rzecz uważaną za niemożliwą do wykonania' (WSFPWN)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA
Koniom należy zapewnić odpowiednią ilość pożywienia. <i>nie czyść konia zgrzeblem, tylko workiem 'nie żałuj koniowi obroku' (NKP) regularność konia tuczy 'systematyczność w działaniu przynosi pozytywne rezultaty' (WSFPWN)</i>	Człowiek powinien zapewnić лошади odpowiednią ilość pożywienia. <i>не гладь лошадь рукою, гладь овсом 'надо в деле использовать соответствующие приемы' (БСРПос) не лошадь везет – корм едет 'надо в деле использовать соответствующие приемы' (БСРПос)</i>	Koniom należy zapewnić odpowiednią ilość pożywienia. <i>сытый конь – богатырь, голодный – сирота 'надо заботиться о людях, которые от тебя зависят' (БСРПос) добрый конь не без корму 'о деле надо заботиться' сытому коню и овраг нипочем, и гура – ровная дорога 'о деле надо заботиться' (БСРПос)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Zwierzęcia, o które człowiek niewłaściwie dba, nie należy zmuszać do wysiłku fizycznego. Głodne zwierzę nie ma siły do pracy. <i>не кормя, не поя, лошадь в оглобли не ставят 'о деле надо заботиться' (БСРПос)</i>	Konia, o którego człowiek niewłaściwie dba, nie należy zmuszać do wysiłku fizycznego. Głodne zwierzę nie ma siły do pracy. <i>не накормив коня, далеко не уедешь 'о деле надо заботиться' (БСРПос)</i>
Koń otoczony należyłą opieką służy człowiekowi i przynosi zyski. <i>gdzie koń gładki, tam są dudki na wydatki 'zadbany koń dobrze spełnia swoją rolę' (NKP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA	Koń otoczony należyłą opieką służy człowiekowi i przynosi zyski. <i>у сытого коня восемь ног 'обо всем надо заботиться' (БСРПос) обойдешь да огладишь,</i>

<i>jak dasz koniom jeść, tak cię będą wieść</i> ‘jeśli będzie się o coś starać, taki uzyska się rezultat’ (NKP)		<i>так и на старого коня сядешь</i> ‘если хорошо обращаться с кем-л., то можно получить то, что хочешь’ (БСРПос) <i>гладь коня мешком – не будешь ходить пешком</i> ‘каждое дело требует соответствующих средств’ (БСРПос)
Dobry gospodarz traktuje konia z szacunkiem, troską. <i>pańskie oko konia tuczy, rolę mierzwi i siew sporzy</i> ‘staranność przynosi pozytywne rezultaty’ (СААПГ)	BRAK ODPOWIEDNIKA	Dobry gospodarz traktuje zwierzęta z szacunkiem, troską. <i>плакать по ком-л. как <будто> по любимой лошади</i> ‘устар. о горестном оплакивании кого-л.’ (БСРПос) <i>сам мокнет, так конь сохнет</i> ‘о заботливом, бережливом человеке’ (БСРПос) <i>от хозяйского глаза и конь добрее</i> ‘старательность дает хорошие результаты’ (ТСЖВЯ)
Człowiek powinien dbać o warunki, w jakich przebywają konie. <i>koń, panna i wino wielkiego ochędóstwa potrzebują</i> ‘człowiek powinien dbać o sprawy, które od niego zależą’ (NKP)	BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA
BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA	Wygląd konia zależy od tego, jak dba o niego gospodarz. <i>конь тощой – хозяин плохой</i> ‘о коне, которого плохо кормили’ (БСРПос)

		<i>конь тощой – хозяин скупой</i> 'о коне, которого плохо кормили' (БСРПос)
Człowiek pragnie posiadać konie, dlatego jest gotowy je kraść. <i>można z kimś konie kraść</i> 'ktoś jest lojalnym towarzyszem w jakimś działaniu, jest kimś, do kogo można mieć bezwzględne zaufanie' (PSWP)	BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA
Koń ciężko pracuje dla człowieka. <i>orać w kogoś jak w <łysego> konia</i> 'posp. orać kimś; zmuszać kogoś do ciężkiej pracy, wykorzystywać kogoś' (WSFJP) <i>koń roboczy</i> 'człowiek pracujący bardzo dużo, ponad siły' (WSFJP) <i>chodzić jak koń w kieracie</i> 'bardzo ciężko pracować, zwłaszcza za niewielkie wynagrodzenie, bez satysfakcji' (PSWP)	Лошадь тяжело работает для человека. <i>работать как <ломовая> лошадь</i> 'прост. о напряженно, с надрывом работающем человеке' (БСНС) <i>работать как лошадиюга</i> 'иск. о напряженно, с надрывом работающем человеке' (БСНС) <i>пахать как лошадь</i> 'прост. неодобр. об очень много и тяжело работающем человеке' (БСНС)	Koń ciężko pracuje dla człowieka. <i>работать как конь 'брян. том.</i> об очень напряженно, много и тяжело работающем человеке' (БСНС) <i>робить как конь 'краснояр. неодобр.</i> об очень напряженно, много и тяжело работающем человеке' (БСНС) <i>лобозить як бурый конь 'смол. неодобр.</i> о много, натужно, с большим напряжением работающем человеке' (БСНС)
Koń bywa nadmiernie wykorzystywany przez człowieka. <i>był to koń, ale się zjeździł</i> 'o nadmiernym wykorzystywaniu kogoś' (NKP) <i>chlustał, chlustał, aż konik ustał</i> 'o nadmiernym wykorzystywaniu kogoś' (NKP)	Человек надмирие експлоатује лошадь. <i>взваливать что-л. на кого-л. как на лошадь</i> 'прост. ирон. об очень тяжелой поклаже, нагруженной на кого-л. выносливого, терпеливого и покорного человека' (БСНС)	Koń bywa nadmiernie eksploatowany przez człowieka. <i>был конь, да изъезжен</i> 'о человеке, который потерял силы и здоровье' (БСРПос) <i>был конь – уробленный</i> 'перм. о ситуации, когда здоровье и силы ушли' (БСРПос)

	<i>оседлать как лошадь</i> ‘неодобр. о человеке, полностью подчинившем кого-л. своей воле и паразитически эксплуатирующем его (часто – о властной жене по отношению к мужу)’ (БСНС) <i>нагруженный как лошадь</i> ‘прост. ирон. или шутл. об очень тяжело нагруженном, чрезмерно перегруженном человеке’ (БСНС)	
BRAK ODPOWIEDNIKA	Człowiek powinien wykorzystywać лошадь z umiarem i dbać o jej odpoczynek. <i>ретивая лошадь недолго живет</i> ‘пск. надо умеренно и с отдыхом работать’ (БСРПос) <i>быстрая лошадь скоро устает</i> ‘надо умеренно работать, а во время работы отдыхать’ (БСРПос) <i>береги лошадку, не наваливай в насадку</i> ‘нельзя давать человеку слишком много работы’ (БСРПос)	Człowiek powinien wykorzystywać konia z umiarem i dbać o jego odpoczynek. <i>ретивый конь веку не доживает</i> ‘все надо делать в меру’ (БСРПос) <i>насажен конь недолго везет</i> ‘все надо делать в меру’ (СААПГ)
Zmęczone nadmierną pracą konie stają się bezużyteczne. <i>siłowanym koniem nikt się nie dorobi</i> ‘niczego nie należy wykorzystywać ponad miarę’ (NKP)	BRAK ODPOWIEDNIKA	Zmęczone nadmierną pracą konie stają się bezużyteczne. <i>через силу и конь не скачет</i> (СААПГ)

Niekiedy ludzie nie odnoszą się do koni jak należy i traktują je bezwzględnie. <i>konia nie bij, sługi nie lżyj, żony nie drażnij – chceszli mieć z nich statek ‘ze wszystkim należy umiejętnie, we właściwy sposób obchodzić się’ (NKP) gdy konia łowią, dają obroku, a kiedy złowią, kijem po boku ‘o nieuczciwym traktowaniu kogoś’ (NKP)</i>	Niekiedy ludzie nie odnoszą się do лошади jak należy i traktują ją bezwzględnie. <i>погоняй лошаадь овсом, а не кнутом ‘брян. кубан. надо в деле использовать соответствующие приемы’ (БСРПос) забить кого-л. как сленую лошаадь ‘жарг. магнит. о сильном, жестоком избиении кого-л.’ (БСНС) бить кого-л. как ломовую лошаадь ‘прост. неодобр. о крайне жестоком, бессердечном избиении кого-л.’ (БСНС)</i>	Niekiedy ludzie nie odnoszą się do koni jak należy i traktują je bezwzględnie. <i>тюкать на кого-л. как на коня ‘пск. понукать, побуждать кого-л. к действию; постоянно ругаться с кем-л., кричать на кого-л.’ (БСНС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA	Niepokorny koń zasługuje, w ocenie człowieka, na surowe traktowanie. <i>на урослива коня не жалей ремня ‘непокорного, плохо работающего человека надо наказывать’ (БСРПос) заносчивого коня построже зануздывают ‘с непокорным человеком строже обращаются’ (БСРПос)</i>
Leniwy koń zasługuje, w ocenie człowieka, na surowe traktowanie. Trzeba go zmuszać do pracy. <i>konia rączego przytrzymaj, leniwego chlustaj ‘o naganie za lenistwo’ (NKP)</i>	Leniwe zwierzę zasługuje, w ocenie człowieka, na surowe traktowanie. Trzeba je zmuszać do pracy. <i>как ленивая лошаадь – что ударишь, то и уедешь ‘устар. ирон. о ленивом, инертном человеке, который не делает ничего без понуканий или побоев’ (БСНС)</i>	Leniwego konia trzeba zmuszać do pracy. <i>понуздать коня ‘сиб. ирон. подгонять ленивого человека’ (БСРПог) стебать как лошаадь леную кого-л. ‘пск. очень сильно, жестоко бить кого-л. кнутом, ремнем (в наказание за лень)’ (БСНС)</i>

Sumiennie pracującego konia nie należy bić. <i>konia rączego chłostać nie trzeba</i> ‘osoba dynamiczna nie potrzebuje dodatkowego bodźca do działania’ (PSWP)	BRAK ODPOWIEDNIKA	Sumiennie pracującego konia nie należy bić. <i>на пословного коня и кнута не надо</i> ‘исполнительного человека нельзя наказывать’ (БСРПос)
Sumiennie wykonywana przez konia praca nie zawsze jest sprawiedliwie wynagradzana. <i>koń, co najwięcej na obrok pracuje, najmniej go ma</i> ‘o niesprawiedliwym traktowaniu kogoś’ (NKP)	Sumiennie wykonywana przez лошадь praca nie zawsze jest sprawiedliwie wynagradzana. <i>рабочую лошадь кормят соломой, а дурнопяса овсом</i> ‘o niesprawiedliwości’ (БСРПос)	Sumiennie wykonywana przez konia praca nie zawsze jest sprawiedliwie wynagradzana. <i>рабочий конь на соломе, а пустопяс – на овсе</i> ‘работающий человек непритязателен, а праздный привередлив’ (БСРПос)
Koń służy jako siła pociągowa, przewozi ciężary. <i>koń dyszlowy</i> ‘przestarz. koń zaprzęgany do wozu, używany do ciężkiej pracy’ (WSFJP) <i>baba z wozu, koniom lżej</i> ‘o pozbyciu się osoby zbędnej, która przeszkadza i sprawia kłopoty’ (WSFPWN) <i>końska stopa – kłosów kopa</i> ‘gdy ziemia jest dobrze uprawiana, daje bogate plony’ (NKP)	Лошадь służy jako siła pociągowa. <i>лошадь в боронку</i> ‘молодая лошадь в возрасте до трех лет, используемая на легких сельскохозяйственных работах’ (СРГК)	BRAK ODPOWIEDNIKA
Koń wykorzystywany jest w zaprzęgu. <i>przysłać konie po kogoś</i> ‘przysłać po kogoś bryczkę’ (PSWP)	BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA

Konie ułatwiały człowiekowi podróżowanie. <i>rozstawne konie ‘histor. konie umieszczane na pewnych odległościach na trasie podróży, aby przez zmienianie ich umożliwić podróżnym szybkie przebycie drogi; także: zapasowe konie gotowe do przeprężenia na dawnych stacjach pocztowych’ (USJP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA	Koń jest środkiem transportu. <i>суженого <и> на коне не объедешь ‘o неизбежности судьбы’ (СААПГ) суженого конем не объедешь и водой не обойдешь ‘ю.-рус. o неизбежности судьбы’ (БСРПос)</i>
Człowiek bywa bezwzględny wobec zaawansowanego wiekowo i pozbawionego sił konia, który nie przynosi zysku. <i>wsiadł na niego jak na tysego konia ‘wykrzyczał kogoś ordynarnie’ (NKP) młody koń do boju, a stary do gnoju ‘stary koń nie przynosi zysku’ (NKP) młody koń w pieniądzu idzie, a stary z pieniędzy ‘stary koń nie przynosi zysku’ (NKP)</i>	Człowiek ceni młode, sprawne zwierzęta. <i>лошадь молодую покупай, а за старую денег не теряй ‘stara lošad’ nie przynosi przybyli’ (БСРПос)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
Chore konie są niewiele warte. <i>koń kulawy, pies legawy, człowiek bez ochoty – jedynkie przymioty ‘o niepożądanych cechach’ (NKP) konja ślepego, chłopca starego, brzydkiej jejmości – nikt nie zazdrości ‘o wartościach negatywnych, mało pożądanym’ (PSWP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA	Chore konie są niewiele warte w gospodarstwie człowieka. <i>на леченом коне долго не наездишь ‘дело с недостатком не даст хорошего результата’ (БСРПос)</i>

BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA	Należy szanować konie, które przez długi okres czasu służyły człowiekowi w gospodarstwie. <i>старого коня не кормят, а старого добра не слушают ‘осуждение тех, кто не слушается старших’ (БСППос) не чурайся коня купивши трактор ‘если ты получил что-л. новое, не забывай о старом’ (БСППос)</i>
Konie wykorzystuje się do jazdy wierzchem. <i>koń pod siodłem ‘koń osiodłany, przygotowany do jazdy wierzchem’ (USJP) koń pod wierzch ‘koń wierzchowy’ (PSWP)</i>	Człowiek wykorzystuje лошадь do jazdy wierzchem. <i>седельческая лошадь ‘верховая лошадь’ (СРАГ)</i>	Konie wykorzystuje się do jazdy wierzchem. <i>пасть на коня ‘1) быстро, спешно сесть на коня; 2) сесть на коня и помчаться’ (СФБФФ)</i>
Człowiek ceni zręczne, doświadczone konie, na których może czuć się bezpiecznie. <i>konie wprawne pod pany, a nieuki pod furmany ‘dobre konie nadają się do jazdy wierzchem, a złe do wykonywania ciężkich robót’ (NKP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA
Jazda na koniu sprawia człowiekowi ogromną radość. <i>dosiadać swojego konika ‘zaczynać mówić na swój ulubiony temat’ (WSFJP) szczęśliwy, jakby go kto na sto koni wsadził ‘bardzo szczęśliwy’ (PSWP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA	Jazda na koniu sprawia człowiekowi ogromną radość. <i>сесть на своего любимого конька ‘начать говорить, рассуждать, распространяться на излюбленную тему’ (ИСПФК)</i>

Jazda wierzchem nigdy nie jest pozbawiona ryzyka i niekiedy źle się kończy. <i>na tym koniu wszyscy dziś siedzicie, z którego ja wczoraj spadł 'o utraconych możliwościach' (NKP) kto bywa na koniu, ten bywa i pod koniem 'o zmienności ludzkiego losu, którą zawsze należy przyjmować godnie' (PSWP) miłośnik zbyt żartkich koni kalectwo i śmierć dogoni 'z niczym nie należy się śpieszyć' (NKP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA	Jazda wierzchem nigdy nie jest pozbawiona ryzyka i niekiedy źle się kończy. <i>бывать и на коне, и под конем 'волг. пск. сиб. многое испытать, приобрести опыт в жизни' (БСРПог) кто на борзом коне жениться поскачет, тот скоро заплачет 'с любым делом не надо торопиться' (БСРПос)</i>
Koniowi nie należy ufać i w kontaktach z nim trzeba zachować ostrożność. <i>koźła strzeż się z przodu, konia z tyłu, a człowieka z każdej strony 'zasada nawołująca do rozważnego postępowania w każdej sytuacji' (PSWP) koniowi i kobiecie nigdy nie wierz 'należy być nieufnym wobec postępowania kobiet' (PSWP)</i>	Лошади не należy ufać i w kontaktach z nią trzeba zachować ostrożność. <i>не подходит к лошади, не окрикнув ее 'всегда надо быть осторожным' (БСРПос) к собаке сзади подходит, к лошади спереди 'всегда надо быть осторожным' (СААПГ)</i>	Koniowi nie należy ufać i w kontaktach z nim trzeba zachować ostrożność. <i>запрометчивому коню не верь в узде 'торопливому и нерассудительному человеку не стоит доверять' (БСРПос)</i>
Koniem należy kierować umiejętnie. <i>jaka taka szkapa, ale furman gapa 'o niedostosowaniu ludzi do wykonywanych zadań' (PSWP) tedy koń idzie, kędy go jezdny wiedzie 'należy umiejętnie kierować sprawami' (NKP)</i>	Zwierzęciem należy kierować umiejętnie. <i>тугоуздая лошадь 'лошадь, плохо отзывающаяся на дерганье ее поводьями узды и вожжами' (СФБФФ)</i>	Koniem należy kierować umiejętnie. <i>муж без жены что конь без узды 'твер. неженатые мужчины неуправляемы' (БСРПог) не сдержат коня без узды, ни велика богатства без ума 'богатства не удержишь без ума' (БСРПос)</i>

<i>sznurki na sobie wiąż, a uprzęż i bat na konia miej dobry 'należy zawsze kontrolować sytuację' (NKP)</i>	<i>и слепая лошадь везет, коли зрячий глаз на возу сидит 'если знать дело, то оно будет результатив- ным' (БСРПос)</i>	<i>коня ведут уздечкой, а че- ловека – словом 'человека можно принудить к че- му-л. словом' (БСРПос)</i>
Człowiek stara się pano- wać nad koniem i pod- porządkować go swojej woli. <i>gdy konia nie może, bije po holoblach 'o niesprawiedli- wej karze' (NKP) na konia trzeba bicz'a 'na- leży pamiętać o środkach, które umożliwiają kiero- wanie innymi' (JKOZR) zedrzyć konia 'jeździ. zatrzy- mać gwałtownie konia, przykracając mu cugli' (WSFPWN)</i>	Człowiek pragnie pa- nować nad zwierzęciem i podporządkować je swojej woli. <i>по лошади не осилит, так по оглобле бьет 'o поуче- нии обиняками, наказа- нии невинного вместо виновного' (БСРПос)</i>	Człowiek stara się pano- wać nad koniem i pod- porządkować go swojej woli. <i>коли не по коню, так по оглоблям 'народн. ирон. o поучении обиняками, наказании невинного вместо виновного' (БСРПор)</i>

RELACJE MIĘDZY ZWIERZĘTAMI

Koń jest cenniejszy od myszy i osła. <i>konja puścił, mysz chy- cił 'o sytuacji, gdy ktoś stracił coś wartościowego' (NKP) przesiadł się z konia na osła 'o sytuacji, gdy ktoś doko- nał zły zamiany' (NKP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA
Zwierzęta jednego gatun- ku pracują efektywnie. <i>koń niech z koniem ciągnie, wół z wołem 'o zasadzie dobierania ludzi do współ- pracy' (CAAPII)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA

BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA	Koń jest cenniejszy od kozy, krowy i świnii. <i>коню коза не ровень</i> ‘о том, кто не ровня кому’ (БСРПос) <i>свинье коню рылом под хвост не достать</i> ‘каждый должен знать, где его место’ (СААПГ) <i>лошадино молоко слаще коровьего</i> ‘перм. употребляется для утверждения большей ценности и значимости лошади в крестьянском хозяйстве’ (БСРПог)
BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA	Koń jest zwierzęciem większym od kury i łatwiej pokonuje napotykanе przeciwności. <i>курица утонет там, где конь пройдет</i> ‘надо выбирать дела по своим силам’ (БСРПос)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Dla лошади uciążliwe są owady. <i>велика лошадь, а с комаром не справится</i> ‘даже у могущественных есть мелкие неприятности, проблемы’ (БСРПос) <i>отмахиваться от кого-л. как лошадь от комаров</i> ‘ирон. о стремлении избавиться от кого-л. надоедливового, навязчивового’ (БСРПог)	Dla konia uciążliwe są owady. <i>топтаться словно конь оводливый</i> ‘перм. неодобр. о раздраженно или нетерпеливо топчущемся человеке’ (БСРС)

BRAK ODPOWIEDNIKA	Лошадь jest bardziej wartościowa od kobyły. <i>кобыла не лошадь, баба не человек</i> ‘устар. о низкой оценке женщины в патриархальном сознании’ (БСРПос)	BRAK ODPOWIEDNIKA
BRAK ODPOWIEDNIKA	Wrogiem лошади jest wilk. <i>лошадь с волком тягалась – хвост да грива осталась</i> ‘нужно выбирать соперника по силам’ (БСРПос)	BRAK ODPOWIEDNIKA
Zwierzęta jednego gatunku lubią przebywać w swoim towarzystwie i efektywniej wykonują powierzone im przez człowieka obowiązki. <i>wół do wołu, koń do konia</i> <i>rwie się</i> ‘każdy woli przebywać w towarzystwie swoich’ (CAAPIГ) <i>koń niech z koniem ciągnie, wół z wołem</i> ‘współpraca owocuje’ (CAAPIГ)	BRAK ODPOWIEDNIKA	Zwierzęta jednego gatunku lubią przebywać w swoim towarzystwie. <i>чешишь конь с конем, а свинья с углом</i> (БСРПос)

CYKL ŻYCIOWY

Młode zwierzęta dziedziczą cechy po rodzicach. <i>koń nie mufa, ale konia płodzi</i> ‘o dziedziczeniu cech po rodzicach’ (NKP)	BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA
--	----------------------	----------------------

BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA	Umiejętności konia kształtują się przez lata ciężkiej pracy. <i>старый конь борозды не испортит</i> ‘старый, но знающий, опытный человек не испортит то, за что берется’ (БСРПос)
BRAK ODPOWIEDNIKA	BRAK ODPOWIEDNIKA	Z wiekiem zmniejszają się siły konia. <i>старый конь борозды не портит, но и глубоко не берет</i> ‘помор. к старости приобретаются опыт и мастерство, но силы уменьшаются’ (БСРПос)

KOBYŁA

WYGLĄD ZEWNĘTRZNY

Język polski	Język rosyjski
Kobyła ma dużą głowę. <i>kobyła ma większy łeb, niech się martwi</i> ‘niech martwią się inni’ (SJPD)	BRAK ODPOWIEDNIKA
Kobyła ma ogon. <i>przyszył ogon kobyle, a kobyła ma swój w tyle</i> (NKP)	Kobyła ma ogon. <i>не пришей кобыле хвост – у нее свой есть</i> ‘прост. 1) презр. o бестолковом, неумелом человеке; 2) неодобр. o чем-л., не имеющем никакого отношения к делу, ситуации’ (БСРПог)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Stare kobyły uważane są za brzydkie. <i>красива как кобыла сива</i> ‘народн. ирон. o крайне некрасивой, безобразной и (часто) престарелой женщине’ (БСНС)

Na starość kobyła łysieje. <i>wyjeżdżać z czymś jak z łysą kobyłą na targ</i> ‘popisywać się (wyrwać się z) czymś bezwartościowym, niewartym funta kłaków’ (SMTK)	BRAK ODPOWIEDNIKA
BRAK ODPOWIEDNIKA	Kobyła to zwierzę ciężkie, o masywnej sylwetce, mające okazały zad. <i>гладкий как кобыла немецкая</i> ‘кубан. шутл.-ирон. о тучном, полном человеке’ (БСНС) <i>вислозадая как кобылица</i> ‘народн. груб. ирон. о дородной, крупного сложения женщине с большим отвисяющим задом’ (БСНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Kobyła ma masywne, mocne nogi. <i>у кого-л. ноги как у кобылы</i> ‘пск. о толстых, крепких, мускулистых ногах какой-л. женщины’ (БСНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Kobyła ma duże wargi i zęby. <i>у кого-л. зубы – копылья, губы – кобыльи</i> ‘народн. ирон. о человеке с непомерно большими зубами и крупными губами’ (БСНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Stan uzębienia świadczy o wieku kobyły. <i>кобылу по зубам, а девку по родам</i> ‘перм. кобылу оценивают по зубам, а женщину по тому, как она рождает детей’ (БСРПос)

PREFERENCJE KONSUMPCYJNE

BRAK ODPOWIEDNIKA	Kobyła bardzo lubi ocet. <i>заждалося як кобыле оцту</i> ‘юг.-зап. ирон. о чьем-л. прихотливом, странном и неодолимом желании’ (БСНС)
--------------------------	--

BRAK ODPOWIEDNIKA	Kobyła lubi owies. <i>хохотать что кобыла на овес ‘об излишне громко, грубо и глупо, в предвкушении или при ощущении чего-л. приятного, хохочущей женщине’ (БСНС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Kobyła lubi sól. <i>и старая кобыла до соли лакома ‘даже в старости у человека остаются все его желания и потребности’ (БСРПос)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Kobyły preferują świeżą roślinność. <i>ржать будет кобылке и по ковылке ‘придут самые тяжелые времена’ (БСРПос)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Konieczność zaspokojenia potrzeb żywieniowych motywuje kobyłę do pracy. <i>захочет кобылка овса, так вывезет на гору ‘при необходимости человек все сделает’ (БСРПос)</i>

PORUSZANIE SIĘ

BRAK ODPOWIEDNIKA	Kobyłę cechuje żywiołowość. <i>скакать как кобылы ногайские ‘кубан. шутл.-ирон. о расшалившихся девочках-подростках’ (БСНС)</i>
-------------------	--

FUNKCJONOWANIE ORGANIZMU

BRAK ODPOWIEDNIKA	Kobyłę przypisuje się dobre zdrowie i siłę. <i>здоровая как кобыла ‘груб.-прост. неодобр. о здоровой, рослой, могучего и грубого сложения женщине’ (БСНС)</i>
-------------------	--

BRAK ODPOWIEDNIKA	Bywają też kobyły słabe, niewytrzymałe fizycznie. <i>худой кобыле – <и> задница ноша</i> ‘старому, слабому человеку в тягость даже собственное тело’ (БСРПос)
-------------------	---

PRZYPISYWANE CECHY CHARAKTERU

BRAK ODPOWIEDNIKA	Kobyłę przypisuje się upór i porywczność. <i>понести как норовистая кобыла</i> ‘о заупрямившейся, разгорячившейся своенравной и вздорной женщине’ (БСНЧ)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Kobyłę przypisuje się skłonność do kłamstwa. <i>врать как сивая кобыла ‘народн. ирон.</i> o bezudержно и бесстыдно лгушем человеке’ (БСНЧ)

PRZYPISYWANA SPRAWNOŚĆ INTELEKTUALNA

Kobyłę przypisuje się cechę głupoty. <i>rozmowa jak z kobyłą u płotu</i> ‘rozmowa nieodnosząca skutku; rozmowa z kimś głupim, niczego nierozumiejącym (RB)	BRAK ODPOWIEDNIKA
---	-------------------

WYDAWANE ODGŁOSY

Kobyła głośno rzy. <i>ktoś rzy jak kobyła</i> ‘o głośnym, głupim śmiechu kogoś’ (JKOZR)	Kobyła głośno rzy. <i>ржать как кобыла ‘груб.-прост. костром. неодобр.</i> об очень громком, грубом и глупом женском смехе’ (БСНЧ)
--	---

RELACJE I KONTAKTY Z CZŁOWIEKIEM

Kobyła ciężko pracuje. Jest nadmier- nie eksploatowana przez człowieka. <i>orać w kogoś jak w <łysą> kobyłę 'posp. orać kimś; zmuszać kogoś do ciężkiej pracy, wykorzystywać kogoś' (WSFJP)</i>	Kobyła wykonuje ciężką pracę na pole- cenie człowieka. <i>кобылку в хомут, а бурлака в лямку 'о предназначении человека' (БСРПос)</i>
Człowiek jest bezwzględny wobec zaawansowanej wiekiem i pozbawionej sił kobyły. <i>jeździć na kimś jak na tysej kobyłę 'posp. lekceważąco kogoś traktować, poniewierać kimś, wykorzystywać kogoś' (WSFPWN)</i>	Człowiek niekiedy bezwzględnie trak- tuje kobyłę. <i>кобылку бьют, женке наветки дают 'в деле надо использовать соответствующие приемы' (БСРПос)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Kobyła przewozi dla człowieka ciężary. <i>баба с возу, кобыле легче 'пск. новг. шутил. об избавлении от кого-л. ненужного, приносящего вред' (РМР)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Człowiek stara się panować nad kobyłą i podporządkować ją swojej woli. <i>не смога с кобылу – да по оглоблям 'о на- казании невинного вместо виновного' (БСРПос)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Człowiek ceni zdrowe i silne zwierzęta. <i>на легченой кобыле далеко не уедешь 'печор. дело с недостатком не даст хорошего результата' (БСРПос)</i>

RELACJE MIĘDZY ZWIERZĘTAMI

Wrogiem kobyły jest wilk. <i>czekaj tatka latka, aż kobyłę wilcy zjedzą 'nie ma wielkiej nadziei na spełnie- nie się jakichś oczekiwań, obietnic' (WSFPWN)</i>	Wrogami kobyły są wilk i niedź- wiedź. <i>кобыла с волком подружилась, та й до дому не воротилась 'кубан. не стоит доверять всем и со всеми дружить, надо быть осторожным' (БСРПос)</i>
---	--

<i>kto ma kobyłę ze źrebięciem, to ma wilka zięciem</i> ‘o zagrażającym niebezpieczeństwie’ (NKP)	<i>кобыла с медведем тягалась, один хвост да грива остались</i> ‘не стоит доверять всем и со всеми дружить, надо быть осторожным’ (ТСЖВЯ)
Zwierzęta jednego gatunku lubią przebywać w swoim towarzystwie. <i>wzajem się kobyłki czeszą</i> ‘znajomi wzajemnie się wspierają’ (NKP)	BRAK ODPOWIEDNIKA
BRAK ODPOWIEDNIKA	Kobyła jest bardziej wartościowa od szkapu. <i>из кобыл да в клячи</i> ‘о человеке, променявшем лучшее место на худшее’ (СРНГ)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Kobyła jest znacznie większym zwierzęciem niż kura i łatwiej pokonuje napotykaną przeciwność. <i>кобылы брод, <a> курице – потоп</i> ‘у всех разные возможности, что один может сделать другому не под силу’ (БСРПос)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Kobyła jest mniej wartościowa od sobola, który posiada cenne futro. Przeznaczeniem kobyły jest ciężka praca. <i>велика кобыла, да воду возят, мал соболек, да на голове носят</i> ‘большое не всегда лучше маленького’ (БСРПос)

CYKL ŻYCIOWY

BRAK ODPOWIEDNIKA	Młode dziedziczą cechy po rodzicach. <i>у рябой кобылы рябое и лоша</i> ‘кубан. какие родители, такие и дети’ (БСРПос)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Lata ciężkiej pracy kształtują umiejętności kobyły. <i>старая кобыла борозды не испортит</i> ‘опытный человек не делает ошибок’ (СААПГ)

O G I E R

WYGLĄD ZEWNĘTRZNY

Język polski	Język rosyjski
BRAK ODPOWIEDNIKA	Ogier to duże zwierzę o masywnej sylwetce. <i>большой как жеребец 'пск. о каком-л. необычно большом, крупном для своего вида животном' (БСНС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Ogier ma masywną szyję. <i>шея у кого-л. как у лошади-косяка 'влад. о чьей-л. широкой и мощной шее' (БСНС)</i>

PREFERENCJE KONSUMPCYJNE

BRAK ODPOWIEDNIKA	Ogier dużo pije. <i>пить жеребцом 'пск. о много и жадно пьющем (обычно – алкоголь) человеке' (БСНС)</i>
-------------------	--

PORUSZANIE SIĘ

BRAK ODPOWIEDNIKA	Ogiera cechuje żywiołowość. <i>бодрый как жеребец 'прост. неодобр. о чрезмерно бодром, энергичном, полном сил (используемых, как правило, впустую) человеке' (БСНС)</i> <i>скакать как жеребец 'прост. неодобр. о непосредственно, чересчур непринужденно и бодро резвящемся, скачущем мужчине (часто – с целью привлечь внимание женщин)' (БСНС)</i>
-------------------	---

BRAK ODPOWIEDNIKA	Ogiera cechuje zdolność do szybkiego przemieszczania się. <i>носиться как жеребец</i> 'пск. о стремительно движущемся человеке' (БСНС)
-------------------	---

FUNKCJONOWANIE ORGANIZMU

BRAK ODPOWIEDNIKA	Ogierowi przypisuje się dobre zdrowie i siłę fizyczną. <i>как корсунский жеребец</i> 'куйб. об очень сильном, здоровом и крупном мужчине' (БСНС)
-------------------	---

PRZYPISYWANE CECHY CHARAKTERU

BRAK ODPOWIEDNIKA	Ogierowi przypisuje się krnąbrność i skłonność do agresji. <i>ломаться как жеребец</i> 'пск. о строптивом и драчливом животном или птице' (БСНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Ogierowi przypisuje się pijaństwo. <i>пить жеребцом</i> 'пск. о много и жадно пьющем (обычно – алкоголь) человеке' (БСНС)
BRAK ODPOWIEDNIKA	Ogiera cechuje duży popęd seksualny. <i>жеребец двуногий</i> 'прост. неодобр. мужчина, добивающийся от женщин только полового удовлетворения' (БСРПог)

WYDAWANE ODGŁOSY

BRAK ODPOWIEDNIKA	Ogier ma donośny głos. <i>взгогатывать как жеребцы</i> 'арх. неодобр. о громко смеющихся мужчинах' (БСНС)
-------------------	--

WAŁACH

WYGLĄD ZEWNĘTRZNY

Język polski	Język rosyjski
BRAK ODPOWIEDNIKA	Wałach to zwierzę duże. <i>расти как мерин 'калинин. одобр. о быстром росте каких-л. растений (напр., льна)' (БСНС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Wałach ma duże i brzydkie wargi. <i>губы у кого-л. как у сивого мерина 'пск. неодобр. о чьих-л. отвисших, обрюзгших губах' (БСНС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Wygląd zewnętrzny nie wpływa na wartość wałacha. <i>мерин гнед, а шерсти на нем нет 'человек кажется хорошим, но на самом деле он собой ничего не представляет' (БСРПос)</i> <i>на мерине лысина не порок, на детине плешь не укор 'даже некрасивый человек может обладать хорошими качествами, может быть полезным' (БСРПос)</i>

FUNKCJONOWANIE ORGANIZMU

BRAK ODPOWIEDNIKA	Wałachowi przypisuje się dobre zdrowie i siłę fizyczną. <i>здоров как мерин 'кар. орл. о здоровом, большом и сильном мужчине' (БСНС)</i>
-------------------	---

PRZYPISYWANE CECHY CHARAKTERU

BRAK ODPOWIEDNIKA	Wałachowi przypisuje się upór. <i>упрям как сивый мерин 'народн. неодобр. о крайне упрямом человеке' (БСНС)</i>
-------------------	--

BRAK ODPOWIEDNIKA	Walachowi przypisuje się lenistwo. <i>ленив как сивый мерин 'устар. народн. об очень ленивом человеке' (БСНС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Walachowi przypisuje się skłonność do kłamstwa. <i>врать как сивый мерин 'прост. перм. презр. о безудержно и бесстыдно лгушем человеке' (БСНС)</i>

PRZYPISYWANA SPRAWNOŚĆ INTELEKTUALNA

BRAK ODPOWIEDNIKA	Walachowi przypisuje się głupotę. <i>глуп как сивый мерин 'прост. презр. о чрезвычайно глупом человеке' (БСНС)</i>
-------------------	--

WYDAWANE ODGŁOSY

BRAK ODPOWIEDNIKA	Walach głośno rży. <i>ржать как мерин 'ряз. неодобр. о громко, нахально смеющемся человеке' (БСНС)</i>
-------------------	--

RELACJE I KONTAKTY Z CZŁOWIEKIEM

BRAK ODPOWIEDNIKA	Walach ciężko pracuje. <i>долбать как мерин 'брян. неодобр. о много и напряженно работающем человеке' (БСНС)</i> <i>ворочать как сивый мерин 'том. о много и тяжело работающем человеке' (БСНС)</i>
BRAK ODPOWIEDNIKA	Człowiek uważa, że stary walach jest nieużyteczny w gospodarstwie, ma niewielką wartość.

	<i>сивому мерину смолоду цены не было, а под старость задаром отдали татарам</i> 'под старость человек теряет свою ценность' (БСРПос)
--	---

RELACJE MIĘDZY ZWIERZĘTAMI

BRAK ODPOWIEDNIKA	Wrogiem wałacha jest wilk. <i>мерин с волком тягался – у мерина один хвост остался</i> 'надо быть осторожным' (БСРПос)
--------------------------	--

S Z K A P A

WYGLĄD ZEWNĘTRZNY

Język polski	Język rosyjski
Szkapa jest wychudzona. <i>chudy jak szkapa</i> 'o kimś bardzo chudym i zabiedzonym' (RB)	Szkapa jest wychudzona. <i>худой как кляча водовозная</i> 'кубан. неодобр. об очень худом, тощем, изможденном человеке' (БСНС)
Żadne atrybuty zewnętrzne nie zwiększają autentycznych możliwości szkapy. <i>nie pomoże szkapie pozłocista uzda</i> 'o bezskutecznym ozdabianiu rzeczy kiepskich' (PSWP)	Żadne atrybuty zewnętrzne nie zwiększają autentycznych możliwości szkapy. <i>кляча и в золотой узде не конь</i> 'у каждого свои возможности, которые не изменить с помощью внешних атрибутов' (БСРПос)

PREFERENCJE KONSUMPCYJNE

Szkapa lubi owies. <i>śmieje się jak szkapa do owsa</i> 'cieszy się i śmieje w oczekiwaniu czegoś przyjemnego' (RB)	BRAK ODPOWIEDNIKA
---	--------------------------

FUNKCJONOWANIE ORGANIZMU

BRAK ODPOWIEDNIKA	Szkapie przypisuje się słabość, brak wytrzymałości fizycznej. <i>хромая кляча 'прост. пренебр. о старом, больном, слабом человеке' (БСПог)</i>
-------------------	---

PORUSZANIE SIĘ

BRAK ODPOWIEDNIKA	Szkapa porusza się powoli. <i>тащиться как обозная кляча 'прост. неодобр. о чем-л. крайне медленном, надрывно-тягучем передвижении' (БЧС)</i>
-------------------	--

PRZYPISYWANE CECHY CHARAKTERU

Szkapie przypisuje się upór. <i>zaciętej szkapie i bicz nie pomoże 'o osobach skrajnie upartych' (PSWP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA
Szkapie przypisuje się lenistwo. <i>szkapa leniwa, pan skapy jednacy są 'o niewielkiej wartości osób skapych' (NKP)</i>	BRAK ODPOWIEDNIKA

RELACJE I KONTAKTY Z CZŁOWIEKIEM

Szkapa bywa nadmiernie eksploatowana przez człowieka. <i>nawalić jak na siwą szkapę 'wykorzystować kogoś do ciężkiej pracy' (RB)</i>	Szkapa bywa nadmiernie eksploatowana przez człowieka. <i>как <замученная> кляча 'прост. неодобр. об изнуренном, истощенном физически и не способном к дальнейшей работе человеке' (БЧС)</i> <i>разбитый как <старая> кляча 'прост. неодобр. о крайне утомленном, измученном непосильной и длительной работой человеке' (БЧС)</i>
---	--

ŻREBIĘ

PORUSZANIE SIĘ

Język polski	Język rosyjski
Żrebiętom przypisuje się żywiołowość.	Жреби́том припису́е się żywiołowość.
<i>ktoś skacze jak żróbek <w ogródku> ‘o roz-pierającej kogoś energii’ (JKOZR)</i>	<i>резвиться как жеребенок ‘одобр. или шутл.-ирон. о непосредственно, непринужденно резвящемся, прыгающем, веселящемся ребенке или юноше’ (БСНС) ходить как жеребенок ‘ирон. о чьей-л. (обычно ребенка или юноши) бодрой, резвой, подпрыгивающей походке’ (БСНС)</i>

RELACJE MIĘDZY ZWIERZĘTAMI

BRAK ODPOWIEDNIKA	Wrogiem żrebięcia jest wilk.
	<i>если жеребенок по зарям много играет – волки съедают ‘надо быть осторожным’ (БСРПос)</i>

CYKL ŻYCIOWY

Trwale, niezmiennie cechy zwierząt ujawniają się już w młodości.	Trwale, niezmiennie cechy zwierząt ujawniają się już w młodości.
<i>ze żrebięcia poznają, jaki koń być ma ‘w młodości można poznać wartość człowieka lub zwierzęcia’ (PSWP) łyse żrebię i koniem łysym będzie ‘o trwałych cechach ludzi lub zwierząt’ (PSWP)</i>	<i>лысым жеребенок уродился, лысым и в могилку ляжет ‘генетически заложенные свойства у человека не меняются’ (БСРПос)</i>

ZAKOŃCZENIE

Próba odtworzenia językowych portretów zwierząt hodowlanych w semantyczno-kulturowej przestrzeni polszczyzny i ruszczyzny dowiodła, iż analiza zgromadzonego materiału nie jest możliwa bez uwzględnienia czynnika ludzkiego. Praca odzwierciedla w istocie ogólnoludzką wizję świata, a antropocentryzm pełni rolę swoistego „papierka lakmusowego”, bez którego ustalenie motywacji szeregu frazeologizmów nie byłoby realne. Jak uprzedzałam w części wstępnej, motywem przewodnim moich dociekań było „tropienie śladów człowieka”. Starałam się osadzić podjętą analizę w perspektywie konfrontatywnej, przedstawiając jednak nie tylko różnice międzyjęzykowe, ale i różnorodność wewnątrzjęzykową zebranego materiału egzemplifikacyjnego. Dokonując ekscerpacji tego ostatniego, przyjąłam panchroniczną metodę opisu, nie wprowadzałam żadnych ograniczeń co do chronologii czy też zasięgu multiwerbizmów oraz zachowałam wszystkie kwalifikatory zgodnie z danymi źródłowymi. W związku z tym w mojej pracy znalazły się przykłady opatrzone kwalifikatorami *dawny*, *przestarzały*, *ycmapebuiuuū*. Zauważyłam przy tym, iż niekiedy dzieje się tak, że choć frazeologizm nabiera statusu przestarzałego, to utrwalona w nim konotacja pozostaje wciąż aktualna i występuje w strukturze semantycznej związków używanych współcześnie. Przytoczę przykład. Znaczenie polskich frazeologizmów dotyczących błędów popełnianych w formie ustnej lub pisemnej opiera się na konotacji ‘wyrazistości’: *<tekst> roi się od byków ‘szkol. pogard. w tekście jest bardzo dużo błędów’* (WSFJP); *byk ortograficzny ‘błąd’* (SFJPS); *narobić byków ‘szkol. zrobić dużo błędów’* (WSFJP). Konotacja ta stanowi również fundament semantyczny związków opatrzonych w opracowaniach leksykograficznych kwalifikatorem *przestarzały*: *byk językowy ‘przestarz. błąd językowy; błąd w posługiwaniu się językiem w mowie lub piśmie’* (WSFJP); *pałnąć byka ‘przestarz. posp. 1) powiedzieć lub napisać coś niedorzecznego; 2) postąpić nierozsądnie, nierozważnie, lekkomyślnie’* (WSFJP). Nie oznacza to jednak, że konotacja ‘wyrazistości’ straciła na aktualności. Przestarzałym staje się sam frazeologizm, ale konotacja, która go tworzy, wciąż wchodzi w skład struktury semantycznej współczesnych multiwerbizmów i w żaden sposób nie zakłóca komunikacji międzyludzkiej.

Podczas analizy wykorzystałam frazeologizmy mieszczące się w polu szeroko rozumianej frazeologii. W obszarze badawczym podjętego przeze mnie tematu znalazły się tradycyjne idiomy, komparatywy, przysłowia, terminy, skrzydlate słowa. Analizie poddałam multiwerbizmy odzwierciedlające ogólną odmianę języka polskiego i rosyjskiego, a także frazeologię znaną dla konkretnego regio-

nu. Część materiału stanowią związki reprezentujące określone socjolekty. Tak szerokie spektrum badawcze pozwoliło mi jednoznacznie ustalić podobieństwa i różnice, dotyczące kognitywnych portretów zwierząt hodowlanych w badanych językach, a także ukazać ich specyfikę wewnątrzjęzykową, co ujęłam w tabelach po prezentacji każdego gatunku. Za nadrzędne kryterium „frazologiczności” uznałam odtwarzalność elementu językowego w akcie wypowiedzi w celu wyrażenia odpowiedniego potencjału treściowego.

Na podstawie zebranego materiału egzemplifikacyjnego udało mi się odtworzyć portrety pięciu gatunków zwierząt. Najliczniejszą grupę tworzą multiwerbizmy dotyczące koni. Ta klasa fauny od zawsze towarzyszyła ludziom w najrozmaitszych sytuacjach: w pracy, na polu bitwy, podczas odpoczynku. Jedynie w języku rosyjskim ukształtowały się przy tym portrety wałacha (*меруна*) i ogiera (*жепебца*). Zoonim *ogier* zawiera zaledwie jeden frazeologizm polski. W polszczyźnie nieliczne są także przykłady z komponentem *klacz*. Składają się one na grupę paremii. Zoonimy wskazujące na płęć desygnatu zachowały często tożsamą kategorię we frazeologizmach. W obydwu językach poświadczenie znalazły jednostki z komponentami odnoszącymi się do tego samego denotatu. Zoonimowi *koń* odpowiadają w ruszczyźnie dwie nazwy: *конь* i *лошадь*. Każda z nich odznacza się pewną specyfiką, wytworzyła inne siatki konotacji i często symbolizuje różne pojęcia. To samo dotyczy określeń samicy konia w polszczyźnie (*klacz* i *kobyła*). Liczebność związków z komponentem *kobyła* tłumaczyć by należało antropocentryzmem. *Klacz* oznacza zwierzę wykorzystywane przez człowieka wyłącznie do jazdy wierzchem i kojarzy się z jeździectwem. *Kobyła* łączy się przede wszystkim z ciężką pracą, dla i za człowieka. Z codziennego punktu widzenia jest zatem bardziej pożądana niż *klacz*. Powszechność wykorzystywania *kobył* w gospodarstwach wiejskich ma bezpośrednie przełożenie na „obecność” nazw tego właśnie zwierzęcia w języku. Należałoby również zaznaczyć, iż frazeologia utrwała obrazy zarówno dorosłych, jak i młodych przedstawicieli gatunku.

Antropocentryzm determinuje liczebność frazeologizmów z wieloma komponentami. W obydwu językach prawie wcale nie używa się związków z rzeczownikami oznaczającymi samca świni (*knura*, *хряка*). Ruszczyzna zna zaledwie kilka takich związków, polszczyzna nie ma ani jednego. Wyjaśnienia zaistniałej sytuacji językowej należałoby się zapewne doszukiwać w fakcie praktycznego wykorzystania zwierząt przez człowieka. Wykastrowany samiec świni hodowany jest na ubój, zatem w oczach ludzi stanowi źródło pożywienia. I te użytkowe względy spowodowały, iż wszedł on w skład pewnej ilości multiwerbizmów (*wieprz*, *бороос*).

Cap oznacza samca kozy lub owcy, najczęściej starego i wytrzebieonego. W moim opracowaniu został on umownie przypisany do klasy kóz. Zoonim ów tworzy niewielką liczbę jednostek.

O ile w ruszczyźnie odnotowałam kilka frazeologizmów składających się na obraz koźlęcia, o tyle w polszczyźnie takowych w ogóle nie ma. Na uwagę zasługuje fakt, iż w obydwu analizowanych językach nazwy młodych przedstawicieli

wszystkich badanych gatunków zwierząt hodowlanych wchodzi w skład niewielkiej ilości multiwerbizmów.

Liczba frazeologizmów z komponentem *wół* w obydwu językach jest porównywalna z grupą związków zawierających zoonim *byk*. Myślę, że podobne proporcje kształtuje walor użytkowy zwierząt. Zarówno *wół*, jak i *byk* pełnił dość istotną rolę w gospodarstwie, a to znajduje odbicie w przestrzeni językowej. Wykastrowany samiec bydła rodzi skojarzenia z ciężką pracą, byk symbolizuje płodność. Obie te funkcje od zawsze były dla człowieka ważne. Za niewspółmiernie cenną uważano jednak *krowę*, bezpośrednią dostarczycielkę pożywienia, gwarantującą dostatek i powodzenie. Ewaluację tę odzwierciedlają dane liczbowe zgromadzonego materiału egzemplifikacyjnego.

Pragnę podkreślić, iż analiza materiału wykazała istnienie zarówno opozycji samiec – samica, jak i osobnik młody – osobnik dorosły. Syntetyczne podsumowanie powyższych relacji przytaczam w trakcie omawiania każdej z faset z osobna.

Znakomita większość animalistycznych jednostek frazeologicznych wykorzystuje realia świata zwierzęcego do zobrazowania świata *homo sapiens*. Charakteryzowany jest wygląd ludzi, sfera mentalna oraz emocjonalno-uczuciowa. Przypisywanie człowiekowi cech atrakcyjnego wyglądu fizycznego, dobroci i wartości dokonuje się na zasadzie jednoczesnego odbierania analogicznych cech zwierzętom ukazywanym jako nieproporcjonalne, ułomne, nieudolne, prymitywne, głupie. Należałoby podkreślić, iż tylko nieliczne jednostki animalistyczne służą charakterystyce przedmiotów, sytuacji czy innych zwierząt. Zdarzają się przypadki frazeologizmów polisemicznych, posiadających dwa znaczenia, z których jedno odnosi się do człowieka, drugie natomiast wykorzystywane bywa w odniesieniu do innych obiektów. Jednakże frazeologizmy animalistyczne to przede wszystkim świat *homo sapiens* skrzętnie ukryty za realiami zwierzęcymi. Są one dowodem preferencji i zainteresowań człowieka. Ukazują także elementy rzeczywistości, do których ten zbliżył się lub które z jakiegoś powodu uznał za warte językowego wyróżnienia. Tak duża ilość jednostek z komponentem faunicznym dowodzi, iż zwierzęta zajmują w świecie *homo sapiens* istotne miejsce.

Znaczenie i obrazowość wielu multiwerbizmów (a także pojedynczych jednostek leksykalnych) dokumentuje sposób patrzenia ludzi na królestwo fauny. Antropocentryzm przejawia się w pejoratywizacji sfery *animal*, w używaniu w stosunku do jej przedstawicieli nominacji gorszych, obciążonych konotacjami negatywnymi, typu *ryj*, *рыло*, *morda*, *морда*, *žreć*, *жрать* i in. Zoonimy czy frazeologizmy animalistyczne stają się dość mocną i wyrazistą formą agresji słownej stosowanej dziś powszechnie w przestrzeni publicznej. Świadczą o zakorzenionej w języku postawie człowieka wobec zwierząt, stojącej w ogromnej sprzeczności z promowanym we współczesnym świecie humanitarnym podejściem do naszych *braci mniejszych*. Frazeologizmy fauniczne służą na ogół poniżaniu, ośmieszaniu lub obrażaniu innych osób i uwalniają nadawcę od negatywnych emocji. Komponenty animalistyczne wprowadzają do multiwerbizmów odcień

pogardy, lekceważenia lub ironii. Wykorzystywane bywają w komunikacji interpersonalnej z intencją oddania ukrytej złośliwości czy szyderstwa (*tłumaczyć jak dziadek krowie na granicy* 'ktoś wkłada wiele wysiłku i poświęca wiele czasu na wytłumaczenie jakiegoś problemu innej osobie, która jednak niczego nie rozumie' [SFGD]), w celu podkreślenia wyższości nadawcy w stosunku do odbiorcy (*катись к кобыле под хвост чай нить!* 'требование удалиться, уйти, не мешать кому-л.' [БСРПог]), z zamiarem zasygnalizowania uczucia pogardy bądź dezaprobaty wobec podmiotu wypowiedzi (*пороссячья <свиная> рожа* 'прост. бран. об отвратительном, мерзком человеке' [БСРПог]).

Podstawowymi elementami frazeologizmów animalistycznych są ekspresywność i ocena. Służą one do wyeksponowania skali, z jaką przeżywa się określone zjawisko. Jednym z takich zabiegów jest szeroko omawiane wykorzystanie realiów zwierzęcych do mówienia o rozmaitych zjawiskach związanych z człowiekiem. Wartościowanie negatywne osiągane jest poprzez wykorzystanie obrazów zwierząt z typowo ludzkimi atrybutami. Związki te eksponują pogardliwie-ironiczny stosunek człowieka do przedstawicieli fauny: *коза в сарафане* 'о странно одетом, нелепо выглядящем человеке' (БСРПог); *дowcipny jak śwиня w kalesonach* 'о osobie, której nie udał się dowcip' (NSGU). Ekspresję uzyskuje się ponadto dzięki zabiegowi włączenia do frazeologizmu takich komponentów, które odwołują się do zjawisk czy przedmiotów niekorelujących ze sobą. Tak, na przykład, z twardością wiążą się negatywne konotacje głupoty. Wprowadzenie do paremii *бараньего лба и обухом не прошибешь* 'глупого ни в чем не убедишь, не изменишь его точку зрения' (ТСЖВЯ) komponentu określającego przedmiot, który mimo posiadania takiej właściwości, jak twardość (*обух*), okazuje się bezużyteczny w zetknięciu z baraním łbem (*обухом не прошибешь*), potęguje ekspresywność związku i hiperbolizuje konotację głupoty stereotypowo przypisywanej *baranowi*. Znamienna bywa także ekspresywność multiwerbizmów opierających się na irracjonalnym obrazie zwierząt na lodzie. Poprzez swoją absurdalność pełnią one funkcję prześmiewczo-poniżającą: *ловок как корова на льду* 'народн. ирон. об очень неловком, неуклюжем человеке' (БСНС); *chodźć jak wół po lodzie* 'chodźć niezdarnie i niepewnie' (RB); *свинья на лыжах* 'жарг. мол. девушка, плохо катающаяся на роликовых коньках' (БСРПог); *ślizgać się jak kozioł po lodzie* 'chodźć niepewnym krokiem, chwiejąc się' (RB). Dodatkowo ekspresywność i ewaluacja podlegają wzmocnieniu dzięki słowom potocznym, często o zabarwieniu wulgarnym, oraz leksyce regionalnej, wchodzącym w skład frazeologizmów. Na przykład: *сопеть как охренелый боров* 'вулг.-прост. неодобр. о шумно сопящем, пыхтящем человеке (особенно пьяном)' (БСНС); *жупарить зубами как овца* 'влад. ирон. о медленно, плохо жуящем пищу человеке' (БСНС); *ktos zna się na czymś jak kozia dupa na granіu* 'о kimś, kto nie zna się na niczym' (JKOZR); *godoj jak do konia, a koń idzie do gronia* 'о kimś, kto nie rozumie, о co się go prosi' (MSGGB). Należy także wspomnieć о tym, że nacechowanie ekspresywne potęgują rymy: *gdyby kózka nie skakała, тоby нózki nie zламала* 'lekкомысльне постępowanie ma złe skutki' (WSFJP);

cielę na niedzielę ‘*pot. o człowieku niezaradnym, ślamazarnym, głupim*’ (WSFJP); *ребятушки-козлятушки* ‘*трад.-народн. о маленьких детях*’ (БТСРЯ); *кто-л. ревушка-коровушка* ‘*шутл. плакса (обычно о ребенке)*’ (ИСПФ).

Motywacja frazeologizmów animalistycznych oparta jest na realnych związkach człowieka ze światem fauny (filar obiektywny) oraz na przesłankach subiektywnych, wynikających z analogii między światem ludzkim a światem pozaludzkim (filar subiektywno-antropocentryczny). Ważną rolę odgrywają tu także wpływy kultury na język, głównie zaś tradycja literacka, wierzenia i religia (filar kulturowy). Multiwerbizmy odpowiadają tym przesłankom językowym, którymi człowiek zainteresował się z pewnych względów i wyróżnił w postaci zgromadzonych przeze mnie jednostek. Na ich podstawie starałam się odtworzyć system ocen, wartości i postaw Rosjan oraz Polaków, a osiągnięcie tego celu miało mi ułatwić ujęcie językowego obrazu zwierząt hodowlanych w dwunastu fasetach, podczas omawiania których odwoływałam się do trzech wymienionych filarów motywacyjnych.

WYGLĄD ZEWNĘTRZNY

Na podstawie multiwerbizmów zebranych w fasecie WYGLĄD ZEWNĘTRZNY można doszukać się takiej prawidłowości, że człowiek charakteryzowany w kategoriach zwierzęcych jest nieatrakcyjny pod względem fizycznym i miewa z reguły zaburzone proporcje budowy. Opozycja *człowiek* – *zwierzę* eksponuje ułomności *braci mniejszych*. Weralizacje brzydoty realizuje się poprzez przypisanie człowiekowi cech typowo zwierzęcych, odbieranych jako niepożądane, odpychające, budzące wstręt, nieładne. Zwierzęta pozbawia się atrakcyjności poprzez eksponowanie ich przywar. Kanony piękna, jakim hołduje *homo sapiens*, wyznaczają granicę między tym, co piękne i ułomne, niewartościowe. Przywary i niedoskonałości przedstawiane są poprzez obrazy następujących przedstawicieli fauny:

- nadmierna chudość: *шкара, кляча, коза*;
- otyłość: *свиня, wieprz, бык, wół, krowa, лошадь, кобыла, конь, свинья, поросенок, боров, корова, бык, телка, овечка*;
- duży brzuch: *кrowa, корова*;
- niekształtne nogi: *кобыла, лошадь, коза, козленок*;
- niekształtna figura: *wół, лошадь, свинья, конь*;
- zbyt małe oczy: *свиня, поросенок, свинья*;
- zbyt duże zęby: *лошадь, конь, кобыла*;
- brzydkie wargi: *мерин, кобыла*;
- brzydka broda: *коза, козюл, сар, козел*;
- zbyt wydatna szczeka: *коп*;
- niekształtny nos: *baran*;
- niekształtna szyja: *лошадь-косяк, боров, бык, вол, бык*;
- odpychająca twarz: *свиня, свинья, овца, коза, козел*.

Na podstawie świata zwierzęcego Polacy i Rosjanie ukazują antywartości, jakimi nie powinna odznaczać się pleć piękna. Brzydota, ociężałość i niekształtna figura nie są bynajmniej tymi cechami, z jakimi obydwie narody pragną wiązać przedstawicielkę słabej płci. Z tego też względu mankamenty wyglądu eksponowane są poprzez zestawianie kobiet z *kobyłami, krowami, szkapami, świniami, końmi*, które w stosunku do *homo sapiens* cechuje szeroko pojęta niedoskonałość: *у кого-л. ноги как у кобылы* 'пск. о толстых, крепких, мускулистых ногах какой-л. женщины' (БСНС); *та brzuch jak krowa cielna* 'o otyłej kobiecie z dużym brzuchem' (RB); *худой как кляча водовозная* 'кубан. неодобр. об очень худом, тощем, изможденном человеке' (БСНС); *хороша, что подзаходная свинья* 'волог. ирон. о некрасивой, толстой и неряшливой женщине' (БСНС). Poniżające przyrównanie twarzy człowieka do *świni, kozy czy barana* akcentuje subiektywny sposób ewaluacji wszystkiego, czego człowiek nie chce łączyć ze sferą *homo*, a co chętnie przypisuje sferze *animal*: a więc brzydoty, tępoty, braku ogłady, plugastwa. Narody słowiańskie ganią krótkowzroczność i nieuwagę, brak taktu. Zbyt duża końska mordą i zęby, brak właściwych proporcji ciała (otyłość, nadmierna chudość, zbyt małe oczy, brzydki nos), mizerne kozie nogi ze zbyt wydatnymi kolanami itd. konotują 'brzydotę'. Cecha ta została przypisana zwierzętom na podstawie utrwalonej w języku zasady antropocentrycznej, która głosi, iż negatywnie wartościowane jest wszelkie zaburzenie proporcji i naruszenie norm hołdujących ludzkim kanonom piękna, powszechnie przyjętym za właściwe.

Znamienny jest także fakt przypisywania zwierzętom pewnych cech charakteru, które wynikają z ich spojrzenia. Frazeologia utrwaliła obrazy oczu wielu zwierząt hodowlanych, w większości przypadków eksponując ujemne strony ich charakteru czy niewielkich predyspozycji intelektualnych. W polskiej frazeologii oczy *baranie, krowie i cielęce* odzwierciedlają bezmyślność, *wołu* – apatię, *świńskie* generalnie uchodzą za brzydkie. Rosyjska przestrzeń językowa oczy *barana* wiąże z głupotą, *kozy* – z uporem i nieufnością, *świni* i *prosięcia* – z brzydotą, *byka* – ze smutkiem i gnuśnością, *wołu* – z apatią, *cielęciami* – z naiwnością. Jedynie oczy *konia* (лошадь) wyróżniają się pięknem, ale jednocześnie sprawiają wrażenie smutnych.

W obrębie omawianej fasety można wyodrębnić także konotacje ambiwalentne, wskazujące na wewnątrzjęzykową różnorodność materiału polszczyzny i ruszczyzny. Cechy te dotyczą na przykład korelacji między ubarwieniem a użytecznością, wartością koni. Paremie podkreślają, że powierzchowność nie ma wpływu na prawdziwą naturę zwierząt i żadne dodatkowe atrybuty zewnętrzne nie zwiększają wartości wspomnianych przedstawicieli fauny. Z drugiej jednak strony na podstawie maści *konia* można było przewidywać pewne jego walory i przywary. Frazeologia polska utrwaliła na przykład przeświadczenie, iż *konie* o pewnym ubarwieniu przynosiły szczęście rycerzom (*koń cisawo-pleśniawy rycerzom szczęśliwy* [NKP]). Frazeologia rosyjska wyraziła natomiast przekonanie o niewielkiej wartości siwych *konii*: siwe *konie* uchodzą za szpetne, siwe *kobyły* cechuje brzydota i obłuda, siwym *wałachom* natomiast przypisuje się głupotę, le-

nistwo, upór i zakłamanie. Jednakże konotacje te odnoszą się raczej nie tyle do samej maści zwierząt, ile do ich wieku: adiectivum *siwy* konotuje bowiem 'starość', a zwierzę stare uważane jest za nieużyteczne w gospodarstwie, niepotrzebne człowiekowi. Motywacji frazeologizmów należy się więc doszukiwać w antropocentryzmie i odpowiadającym mu sposobie wartościowania: ludzie bowiem nie cenią zwierząt słabych i upośledzonych, które nie będą spełniać pokładanych w nich nadziei: 'упрям как сивый мерин' 'народн. неодобр. о крайне упрямом человеке' (БСНС); 'кто-л. врет как сивый мерин' 'груб. презр. разг.-сниж. врет бессовестно, беззастенчиво, беспредельно' (БСРПЭР); 'гордый и спесивый – глуп как мерин сивый' 'оценка гордого и спесивого, которые гордятся собой' (БСРПос); 'серой кобылы сон' 'дон. ирон. или неодобр. что-л. вымышленное, неправдоподобное; небылица' (БСРПог).

Konotacje ambiwalentne wpisują się także w portret *prosięcia*, które z jednej strony ukazywane jest jako zwierzę brudne, z drugiej natomiast przypisuje się mu ładny, różowy wygląd skóry i akcentuje przyjemność płynącą z dotykania jej.

Antropocentryzm każdorazowo odgrywa rolę „językowego papierka lakmusewego”, który określa pozycję zjawisk przedmiotów utrwalonych we frazeologizmach na skali między dobrem a złem. Ziemniaki porównane w językowym obrazie świata do *prosiąt*, a więc ziemniaki duże, pożądane przez człowieka, uzyskują ewaluację pozytywną. W opracowaniach leksykograficznych została ona wyeksponowana odpowiednimi kwalifikatorami: 'картошка как подвинки' 'одобрительно о крупной, хорошей картошке' (БСНС); 'картошка как поросята' 'одобрительно' (БСНС). Natomiast *kozia* sierść, krótka, niezbyt gęsta, niestanowiąca dla ludzkiego ciała dostatecznej ochrony przed zimnem, musiała w kontekście użyteczności wypaść miernie: 'kozia wełna, kozia sierść' 'rzecz błaha, drobnostka, głupstwo' (SWar); 'o kózii sierści się sprzeczać' 'o bezsensownych sporach dotyczących błahych wartości' (PSWP). Obydwa języki akcentują chudość *kóz*. Wartościowanie negatywne opiera się na praktycznym podejściu do tych zwierząt, jako stworzeń będących źródłem niewielkiej ilości pożywienia. Fakt, iż posiadają rogi i mogą nimi bóść sprawia, że człowiek podczas kontaktów z nimi powinien zachować ostrożność. Równie niekorzystnie w obrazie świata wypadają *świńskie* uszy, które nie dostarczają człowiekowi mięsa. Są one w porównaniu z *świńskim* zadem bezwartościowe. Z tego też powodu określanie niegdyś w gwarze żołnierskiej rekruta *świńskim* uchem (SFJPS) budziło jednoznacznie pejoratywne odczucia.

Wykorzystując obraz okrywy włosowej zwierząt, frazeologia animalistyczna w metaforyczny sposób eksponuje różnice między nimi. Podkreśla m.in. mniejszą wartość *trzody* w porównaniu z *bydłem* czy klasą *koni*. Wartościowanie poszczególnych zwierząt hodowlanych podporządkowane zostało miernikowi antropocentrycznemu, jakim jest użyteczność w gospodarstwie i życiu człowieka. *Krowy* dają mleko, rodzą cielęta, *konie* służą człowiekowi w wielu sytuacjach, natomiast *świnia* to tylko źródło mięsa, którego zresztą wyznawcy niektórych religii wcale nie cenią.

PREFERENCJE ŻYWIENIOWE

Kolejna faseta ukazuje, czym żywią się zwierzęta. Jest to owies (*лошадь, конь, кобыла, koń*), jęczmień (*конь, koń, шкара*), obrok (*коń*), sól (*кобыла, koza, коза, овца*), wysłodki (*корова, бык, вол*), siano (*корова, wół, koza, коза, овца*), chleb (*świnia, свинья*), żołędzie (*свинья*), słoma (*свинья, koza*), pomarańcze (*свинья*), groch (*świnia*), chwasty (*świnia*), ziemniaki (*świnia*), odpadki (*świnia, свинья*), warzywa ogrodowe (*świnia, свинья, koza, коза, козюл, козел*), trawa (*koza, коза*), wrzos (*koza*), kora (*koza, коза*), gałązki drzew (*koza*).

Poszczególnym przedstawicielom fauny można przypisać następujące cechy: 'dużo je' (*коń, конь, лошадь, вол, wół*), 'je dużo, bez umiaru i opamiętania' (*корова, бык, świnia, свинья, боров*), 'je w sposób łapczywy, nieestetyczny, budzący odrazę' (*świnia, свинья, проsię, поросенок*), 'dużo pije' (*коń, конь, лошадь, жеребец, бык, krowa, cielę*). W przestrzeni ruszczyzny do *byka* i *konia* przyrównywany jest człowiek nadużywający alkoholu. Podstawą motywacyjną frazeologizmów dotyczących podjętej kwestii jest obserwacja, iż zwierzęta przyjmują duże ilości płynów, co w rezultacie przekształceń semantycznych zrodziło konotację 'pijaństwa'.

Z innych płynów, jakie zostały odnotowane we frazeologizmach, należałoby wymienić ocet, który działa dobroczynnie na organizm zwierząt, jest bezpiecznym zakwaszaczem, wzmacnia sierść i poprawia metabolizm. Upodobanie koni do octu utrwalone zostało w portrecie *kobyły* w języku rosyjskim.

Multiwerbizmy słowiańskie zarejestrowały, iż zwierzęta długo przeżuują jedzenie (*krowa, корова, коза, овца*), preferują świeżą paszę, w którą latem obfitują łąki (*корова, krowa, wół, конь, кобыла*).

Omawiana faseta w pewnym stopniu dotyka też zagadnienia konotacji ambiwalentnych, ukrytych w materiale egzemplifikacyjnym. Frazeologizmy polskie i rosyjskie utrwalały fakt, iż *świnie* są zwierzętami wszystkożernymi, a ich pożywienie jest brudne, niesmaczne i złej jakości. Jednocześnie zła jakość jedzenia lub duża jego ilość ukazywane są w języku za pośrednictwem obrazu *świni*, która czegoś nie chce zjeść. To zaś stawia zwierzę w nieco odmiennym świetle. Jednostki *этого и свиньи есть не станут* (ИСПФ); *czego nadto, to i świnia nie chce* (DWKolb) konstatują, że trzoda chlewna ma jednak pewne wymagania co do jakości spożywanego jedzenia i co do jego ilości. Ambiwalencja ta skłania do refleksji, iż nawet stworzeniu tak poniżanemu przez człowieka, którym, jak dowodzą dane frazeologii, gardzi się i które traktuje najgorzej ze wszystkich zwierząt hodowlanych, należy się szacunek. Świnia jest przecież źródłem wartościowego pożywienia i zapewnia ludziom godne życie. Należy wiedzieć, co i w jakich ilościach podsunąć jej do koryta. Jedynie rzetelna troska o faunę i świadomość, jak wiele dobrego *bracia mniejsi* przynoszą *homo sapiens*, zapewni pożądane skutki.

W człowieku pozytywne uczucia budzi *koza*. W polszczyźnie bywa ona nazywana nawet *pozcziwym bydlątkiem* z uwagi na to, iż w zamian za proste i niewyszukanę pożywnie dostarcza bogate w wartościowe substancje odżywcze mleko: *koza to najlepsze bydlątko: pod progiem się wyśpi, suchą miotłę zje i jeszcze kwartę mleka da* (NKP). Jednak ta życzliwość, eksponowana językowo deminutywną formą *bydlątko*, to, według mnie, przejaw ukrytego antropocentryzmu. Oto człowiek, istota wybrana przez Boga i zarządzająca światem, potrafi doceniać tylko to, dzięki czemu żyje jej się łatwiej, lepiej i wygodniej. Koza zje byle miotłę, byle gdzie się wyśpi i na dodatek da jeszcze kwartę mleka. Jak więc jej nie doceniać? Czyż nie jest to w istocie przejaw ukrytego za „życzliwością” ludzkiego egoizmu?

PORUSZANIE SIĘ

Zwierzętom hodowlanym przypisywane są przeróżne cechy konotacyjne, dotyczące sposobu i tempa ich poruszania się. Wszystkie istoty młode (*żrebak*, *жеребенок*, *cielę*, *теленок*, *козленок*, *jagnię*, *ягненок*, *baranek*) charakteryzują się wewnętrzną energią, żywiołowością. Frazeologia utrwaliła, iż *jagnięta* (*ягненок*), *baranki* (*baranek*), *cielęta* (*cielę*, *теленок*) nie oddalają się od osobników dorosłych i stale podążają za nimi. Jednostki oparte na tym obrazie konotują ‘nieporadność młodych’, ich ‘przywiązanie do matki’. Ponadto polskie i rosyjskie multiwerbizmy zaznaczają silny instynkt macierzyński *krów*.

Rosyjskie jednostki komparatywne w portrecie *cielęcica* utrwalają konotacje ambiwalentne. Z jednej strony podkreślają jego energiczność, z drugiej natomiast – powolność i niezręczność. Frazeologia słowiańska odnotowała także obraz wspomnianego zwierzęcia tuż po narodzinach. Młode krowy porusza się wówczas powoli, nieporadnie, niepewnym krokiem, często nie może ustać na nogach.

Konotacje ‘żywiołowości’, ‘ruchliwości’ znamienne są dla obrazu kozła i kozy. Rejestrują je jednostki, które w swej znakomitej większości stanowią charakterystykę człowieka. W rosyjskim socjolekcie jeździeckim została utrwalona nie tylko skoczność *kozła*, ale i jego specyficzne ruchy: *давать козла ‘профессиональное выражение в беговой и коннозаводческой практике: делать резкие прыжки; о лошадах’* (ФСРЯТих); *козлинуть ‘спорт. (конн.) подпрыгнуть, взбрыкнув задними ногами (о лошади)’* (БСРЖ). Obrazy *kozy* i *kozła* w ruszczyźnie oraz *kozła* w polszczyźnie opierają się na konotacjach ambiwalentnych. Współtworzą je ‘spryt’, ‘gracja’, ‘zręczność’ oraz ‘niezdarność’, ‘brak wdzięku’. Przedstawiona ambiwalencja nie obejmuje obrazu *kozy* w języku polskim.

Konie również cechuje żywiołowość, zdolność do szybkiego pokonywania dużych odległości (*конь*, *koń*, *лошадь*, *жеребец*). Zwierzęta te zresztą ocenia się właśnie po sposobie i tempie poruszania się. W paremiologii polskiej poprzez zestawienie z szybko mknącym koniem podkreślana bywa ulotność pewnych zjawisk, na przykład czasu: *wczorajszego dnia i w sześć koni nie dogoni* (DWKolb).

Przysłowia pouczają również, że choroba czy bieda pojawiają się w życiu człowieka tak szybko, „jakby przybywały na koniu”, natomiast pozbycie się ich jest mozolne i wymaga dużej wytrwałości, cierpliwości: *choroba przybywa na koniu, a odchodzi piechotą* ‘popaść w kłopoty można bardzo łatwo, dużo trudniej z nich wyjść’ (PSWP). Znane od czasów Mikołaja Reja przysłowie *łaska pańska na pstrym koniu jeździ* (PSWP) także konotuje ‘dynamizm’, ‘szybkość’, z którymi świadomość człowieka wiąże omawianą klasę zwierząt. Ruszczyzna zaznacza, że powoli poruszają się *konie* zaawansowane wiekiem i *szkapy*: *тащиться как обозная кляча* (БЧНС); *тащиться как старый конь* (БЧНС).

W przeciwieństwie do *kóz* i *koni* przedstawicielom *bydła* przypisuje się ociężałość, niezdarność, niezgrabność, powolność (*вол, бык, корова, вол, крова*). Języki słowiańskie tempo poruszania się *wołu* przeciwstawiają zwinności *zająca*. Sama ruszczyzna przypisuje *bykowi* konotacje ambiwalentne. Raz przedstawia go jako zwierzę niezręczne, niezgrabne i ociężałe, kiedy indziej – przeciwnie – akcentuje jego siłę, gwałtowność, dynamizm.

Swinie w obydwu językach kojarzone są z powolnym, niezgrabnym sposobem przemieszczania się. Frazeologizmy konotują ‘wścibstwo’ i ‘wszędobylstwo’ zwierząt, podkreślają, iż przedstawicielka *trzody* jest nachalna, stara się dostać nawet tam, gdzie nie jest mile widziana.

Skoczność w słowiańskiej frazeologii wiąże się nie tylko z obrazem *kozy* czy *kozła*, ale i *barana*. Obydwa języki podkreśliły sposób zachowania się zwierząt spowodowany tzw. kołowacizną. Tę ciężką chorobę wywołują pojawiające się w mózgu *owiec* i *baranów* larwy tasiemca. Na skutek niedomagania zwierzęta kręcą głowami, wykonują niekontrolowane ruchy, w konsekwencji prowadzące do pełnego wyczerpania i śmierci. Obraz ten przywołuje konotacje ‘szaleństwa’, ‘niepokoju’, ‘bezmyślności’. Wykorzystuje się go do charakterystyki osoby pijanej czy psychicznie chorej.

Liczne w obydwu językach są jednostki oparte na obrazie chaotycznie poruszającego się tłumu. W ich strukturze semantycznej obecna jest konotacja ‘bezmyślności’. Związki te dotyczą wizerunku zwierząt biegających na oślep, bez zastanowienia, jakby oszalałych. Sądzę, że motywacji tej grupy frazeologizmów należy upatrywać w cechach biologicznych zwierząt kierujących się silnym instynktem stadnym. Frazeologizm *owczy pęd* występuje też w polskim żargonie giełdowym i oznacza niczym nieuzasadnione masowe kupowanie lub sprzedawanie akcji. Zachowanie takie podyktowane bywa panującym na giełdzie trendem. Współcześni psycholodzy używają terminu *efekt owczego pędu* w sytuacji, gdy ludzie skłonni są kupić nawet po wyższej cenie jakąś rzecz, aby tylko upodobnić się do kogoś innego, w ich mniemaniu z jakiegoś względu atrakcyjnego. Wydaje mi się, iż z obrazem „owczego pędu” połączone są w pewien sposób także frazeologizmy, przypisujące *owcom* i *baranom* jeszcze inne cechy ludzkie, częściowo związane z bezmyślnym naśladownictwem i instynktownym działaniem w rodzaju nieuzasadnionej pokory, braku inicjatywy, bezrefleksyjnego wykonywania poleceń:

следовать за кем-л. как стадо баранов ‘презр. о слепо, покорно, безропотно и беспорядочно следующих за кем-л., куда-л. людях’ (БСНС); *вести за собой кого-л. как овец* ‘пренебр. о массе покорных, послушно выполняющих чужую волю людей, которых кто-л. ведет куда-л.’ (БСНС); *гнать кого-л. как овец* ‘пренебр. о массе покорных, послушных чужой воле людей, которых кто-л. насильно направляет куда-л.’ (БСНС).

FUNKCJONOWANIE ORGANIZMU

Frazeologia polszczyzny i ruszczyzny przypisuje zwierzętom hodowlanym dobre zdrowie (*koń, конь, лошадь, жеребец, мерин, кобыла, бык, корова, вол, бык, боров*), siłę (*koń, конь, жеребец, мерин, бык, бык*) oraz wytrzymałość (*koń, конь, лошадь*). W przypadku jednostek rosyjskich, które charakteryzują powierzchowność płci pięknej i zawierają komponenty *кобыла* i *лошадь*, aktualizują się przede wszystkim konotacje związane z brakiem atrakcyjności fizycznej, pewnym zachwianiem proporcji w budowie ciała, co implikuje wartościowanie negatywne. Pejoratywizacja ta wynika ze sposobu postrzegania omawianych zwierząt jako istot wykorzystywanych wyłącznie do ciężkich prac fizycznych. Jest to w mniemaniu człowieka ich jedyne zadanie i z tego też powodu zwierzętom tym nie przypisuje się zbyt wielu zalet.

Nawet zwierzęta tak duże, jak *koń* miewają chwile słabości. W obydwu językach odnotowano frazeologizmy, które konotują ich ‘słabość’, ‘niedomaganie’. Bardzo stare, rzymskie przysłowie *koń ma cztery nogi i też się potknie* (PSWP) ukazuje *konia* jako zwierzę niedoskonałe, symbol ludzkiej omyłności.

Słabość fizyczna w ruszczyźnie przypisywana jest *cielęciu* i w obydwu językach *szkapie*. Natomiast obraz *prosięcia* łączy ambiwalentne konotacje siły i niedyspozycji, wątpliwości. Niedomaganie w obydwu językach wiąże się z chorobą, zmęczeniem czy zaawansowanym wiekiem zwierzęcia (*кобыла, конь, коń, вóл, мерин*).

Mądrość ukryta w przysłowiach słowiańskich przestrzega przed zbyt intensywnym wykorzystywaniem zwierząt. Nazbyt ciężka praca doprowadza je do całkowitej utraty sił i powoduje, że nie są one w stanie wykonywać efektywnie poleceń człowieka: *i koń nad siłę nie skoczy* ‘każdy ma ograniczone możliwości działania’ (PSWP); *усталому коню и сбруя тяжела <и хомут в тягость>* (БСРПос).

Nie ulega wątpliwości, iż ludzie hodują zwierzęta w różnych celach. Pozyskują z nich mięso, tłuszcz, skórę, okrywę włosową, mleko. Obydwa języki słowiańskie odzwierciedlają szczególnie życzliwy stosunek człowieka do *krowy* – dostarczycielki mleka, z którego pozyskuje się masło. *Kozy* uważane są za zwierzęta mniej wartościowe od *krow*, gdyż dają mniej mleka. Nie bez powodu nazywa się je *krowami biedaków*. Stanowią one źródło niewielkiej ilości mięsa i tłuszczu. Natomiast z ogromną surowością polszczyzna i ruszczyzna odnosi się do samców, podkreśla-

jąc ich całkowitą bezużyteczność. Język polski widzi w *byku* jedynie reproduktora: *byk rozplodowy* 'pogard. osilek, mężczyzna nieokrzesany, brutalny' (WSFJP). *Wół* natomiast postrzegany bywa przez człowieka tylko przez pryzmat wartości użytkowych: jako źródło mięsa. Innych zalet mu się nie przypisuje. Fakt ten wydaje się zaskakujący, bowiem to właśnie *wół* był niegdyś zwierzęciem, które w gospodarstwie pracowało najciężej: *czego się spodziewać po wołu, jak nie mięsa* 'o czymś oczywistym' (PSWP). Smutne, w jak okrutny sposób frazeologia obeszła się z portretami naszych towarzyszy i pomocników. Ale to człowiek zdecydował o językowym eksponowaniu określonych fragmentów królestwa zwierząt, bo to on przecież tworzył multiwerbizmy. Zaskakujący jest egocentryzm i niesprawiedliwość *homo sapiens*.

Obydwa języki słowiańskie utrwaliły, iż z mięsa zwierząt (oprócz *konia* i *kozy*) przygotowuje się wiele potraw i spożywa się je pod różnymi postaciami. Należy odnotować także, iż ruszczyzna wyeksponowała obrazy zwierząt silnie krwawiących podczas uboju, co także nasuwa skojarzenia bezwzględności i okrucieństwa (*боров, бык, баран*).

Z *owiec* i *baranów* człowiek pozyskuje nie tylko mięso, ale i skórę oraz wełnę, z których wytwarza kozuchy, czapki, palta. Przysłowia, podkreślając walory owczej wełny, zaznaczają, iż jest ona surowcem wykorzystywanym jedynie przez człowieka. Zwierzęta nie mają z faktu posiadania jej żadnych korzyści: *овца шерсть, а скупной деньги не для себя копят* (БСППос); *owca niewinna przez rok wełnę dźwiga, ostrzygą wełnę, a jej za to figa* (NKP). Dydaktyzm przysłów łączy się z cechą ich antropocentryzmu. Mądrość ludowa skłania do refleksji nad bezwzględnością człowieka wobec zależnych od niego stworzeń. Wątek ten przewija się przez wiele faset. Obraz pozbawionego wełny zwierzęcia konotuje 'bezdusznosc', 'pazerność', 'bezwzględność'. W ruszczyźnie pozbawione okrywy włosowej *owce* i *barany* stały się symbolem człowieka niezamożnego.

PRZYPISYWANA SPRAWNOŚĆ INTELEKTUALNA

Obydwa języki słowiańskie utrwalają cechę głupoty praktycznie wszystkich omawianych zwierząt (*koń, kobyła, лошадь, мерин, krowa, cielę, wół, byk, корова, бык, теленок, świnia, wieprz, свинья, поросенок, koza, kozioł, cap, коза, козел, owca, баран, овца, баран, овечка, барашек*). To wręcz brutalne potraktowanie świata fauny należy traktować jako przejaw skrajnego antropocentryzmu, który ma na celu podkreślać, iż tylko człowiek jest istotą rozumną. Natomiast wszystko, co wiąże się ze sferą *animal* godne jest poniżenia, pogardy ze względu na rzekomy brak zdolności myślenia i przeżywania uczuć wyższych.

Wedle danych frazeologii głupota przejawia się przede wszystkim w spojrzeniu zwierząt. Znamienne jest to, iż ociążałość myślenia utrwalona została w obrazie zwierząt bezmyślnie i tępo patrzących w jeden punkt (na nowe lub malowane wrota, na płot, na afisz, na sufit, na wodę). Komponenty, które wskazują przedmiot, na

jaki zwierzę kieruje swój wzrok, wzmacniają ekspresywność i konotację głupoty kóz (*коза, козел, kozioł*), baranów (*баран*) i bydła (*кrowa, wół, cielę, корова*).

Frazeologizmy mówiące o umysłowości *baranów* i *owiec* w ruszczyźnie eksponują konotację głupoty poprzez obraz zwierząt chorych na kołowaciznę, kręjących dziwnie głowami, a przez to jakby oszalałych. Język rosyjski utrwala cechę głupoty barana także za pośrednictwem obrazu zwierzęcia przyjmującego określoną pozę.

Frazeologia polska koreluje cechę głupoty zwierząt z ich niedojrzałością. Wiąże się ona z portretem *cielęcia*. Z kolei *koza* ukazywana jest w języku polskim jako krótkowzroczna, niefrasobliwa, pozbawiona wyobraźni. Jej obraz w obydwu językach kształtuje się różnie. Ruszczyzna podkreśla bowiem nieufność i ostrożność zwierzęcia.

Skrajna tępota przypisywana bywa w obydwu językach *trzodzie chlewnej*. Jej ograniczenie przejawia się w nierozumieniu wartości wyższych, takich jak piękno i dobro. Symbolami owych wartości są we frazeologizmach perły i niebo, których *świnie* nie mogą dostrzec z powodu złego wzroku. Zwierzętom tym przypisuje się prymitywizm, nieokrzesanie i ubóstwo ducha.

W sposób marginalny przejawiają się w ruszczyźnie i polszczyźnie konotacje ambiwalentne. Dotyczą one portretu *kozy* i *konia*.

Przedstawicielka rogacizny z jednej strony jest prezentowana jako zwierzę głupie, któremu brakuje rozsądku, z drugiej natomiast paremiologia podkreśla jej umiejętność wykorzystania sytuacji, co należy zaliczyć do niewątpliwych zalet.

Koń w większości egzemplifikacji waloryzowany bywa negatywnie w obydwu językach, lecz nie jest to jedyny sposób widzenia tego stworzenia przez człowieka. Zarówno polszczyzna, jak i ruszczyzna przypisują mu mądrość. Język rosyjski zaznacza ponadto, iż koń ma dobrą pamięć, a jego wrodzona inteligencja nie pozwala mu na popełnianie wcześniejszych błędów. Ekspozowanie zalet konia nie wydaje się przypadkowe. Z jednej strony obarczone negatywnymi konotacjami frazeologizmy, tworzące portrety *koni*, wpisują się w antropocentryczny charakter frazeologii faunicznej. Natomiast pozytyw w obrazach fauny zrodziły się zapewne jako wynik realnych kontaktów człowieka ze zwierzętami, obserwacja ich zachowania, bezpośrednia bliskość, która może przecież zaowocować pojawieniem się silnej więzi emocjonalnej. *Koń* służył człowiekowi od wieków w wielu sytuacjach, częstokroć niebezpiecznych, na przykład podczas wojen. Stąd wzięła się zapewne jego pozytywna ewaluacja.

PRZYPISYWANE CECHY CHARAKTERU

Pejoratywizacja sfery *animal* najbardziej widoczna jest w fasetach dotyczących sprawności intelektualnej zwierząt oraz ich cech charakteru. Irracjonalne przypisywanie faunie przywar ludzkich świadczy o zakorzenionej w języku ten-

dencji do poniżania wszystkiego, co wykracza poza granice świata *homo sapiens*. Spośród wad, które Polacy i Rosjanie kojarzą z *braćmi mniejszymi*, wyodrębniłam następujące: skłonność do próżnowania, lenistwo (*koń, конь, лошадь, мерин, шкара, кляча, корова, бык, бык, вóл, вол, cielę, śwинia, свинья, боров, сар, козел*), upór (*koń, конь, лошадь, кобыла, мерин, шкара, бык, вóл, теленок, свинья, коза, коза, козюл, козел, сар, баран, баран*), skłonność do agresji i złości (*koń, krowa, корова, бык, бык, теленок, козюл, козел, жеребец*), pijaństwo (*конь, лошадь, жеребец, бык, бык, śwинia, свинья, wieprz, поросенок, prosię*), bojaźliwość, lękliwość, strachliwość (*koń, конь, лошадь, коза, коза, баран, овечка*), porywczność i gwałtowność (*koń, конь, лошадь, кобыла, бык, бык*), podłość, gotowość szkolenia innym (*swинia, свинья, prosię, корова, бык*), chępliwność, wyniosłość, próżność (*wół, бык, коза, свинья, боров*), brak kultury (*swинia, свинья, prosię, поросенок*), skłonność do kłamstwa (*лошадь, кобыла, мерин, бык*), posępność, złowrogość (*бык, бык, боров*), niezaradność (*cielę, теленок, овца*), dwulicowość, przebiegłość (*swинia, свинья, теленок*), skłonność do plotkarstwa (*свинья, боров, корова*), nieśmiałość (*cielę, теленок, овечка*), lekkomyślność (*корова, коза*), nikczemność (*коза, козел*), zawziętość (*коза, баран*), bierna postawa wobec zagrożenia (*баран, баран*), chciwość, skąpstwo (*swинia, свинья*), nadmierna pożądlivość (*сар, жеребец*), wścibstwo (*swинia, коза*), bezczelność, nachalność, grubiaństwo, nieokrzesanie (*swинia, свинья*), brak zdrowego rozsądku (*коза*), brak konsekwencji (*коза*), nachalność (*теленок*), rozwiązłość (*овца*), brak wrażliwości (*swинia*), brak sumienia i honoru (*свинья*), niewdzięczność (*свинья*), brak dobrego gustu i wyczucia sytuacji (*свинья*), tchórzostwo (*свинья*), nieprzewidywalność, niezrównoważenie (*лошадь*), nieprzyzwoitość, brak okrzestania (*козел*).

Pozytywne cechy charakteru obydwu narody wiązą przede wszystkim ze zwierzętami młodymi. Należy do nich *cielę*, które z natury odznacza się przyjaznym usposobieniem. To pociąga za sobą przypisywanie mu szeregu pozytywnych cech. U podstawy takiej ewaluacji leżą zapewne realne kontakty człowieka z tą istotą. Walory *owcy, baranka, owieczki i jagnięcia* wiążą się ze sferą wpływów religijnych na język. Niewątpliwie nawiązują one do przekazów biblijnych i dotyczą motywu Chrystusa Dobrego Pasterza, Chrystusa Ukrzyżowanego czy Bożej owczarni. Na podstawie zebranego materiału egzemplifikacyjnego ustaliłam, iż Polacy i Rosjanie przypisują zwierzętom następujące walory: łagodność, spokój (*корова, cielę, теленок, овца, owieczka, овечка, baranek, барашек, ягненок*), ciepłowość (*конь, лошадь, вóл, вол, теленок, овца, owieczka, ягненок*), pokorę (*корова, вол, теленок, овса, овца, baranek, барашек*), potulność (*теленок, овса, baranek, барашек, ягненок*), pracowitość (*koń, конь, лошадь, вóл, вол*), skromność (*овса, baranek, овечка*), posłuszeństwo (*овца, барашек, ягненок*), dobroć (*baranek, овца, ягненок*), niewinność (*теленок, ягненок*), wesołość (*коза, коза*), niezależność (*конь*), dobroduszość (*теленок*), delikatność (*теленок*), pocziwość (*коза*), bezbronność (*owieczka*), czystość duchową (*ягненок*).

Jak wykazują powyższe zestawienia, największej ilości zwierząt Polacy i Rosjanie przypisują lenistwo, upór i skłonność do agresji. Znamienny jest też ambiwalentny sposób postrzegania fauny, na przykład *koni*, z którymi wiąże się zarówno pracowitość, jak i lenistwo. *Krowie* i *cielęciu* w przestrzeni ruszczyzny przypisywany jest spokój oraz skłonność do agresji. *Owca* uosabia rozwiązłość, ale równocześnie pokorę czy dobroć. Obydwa narody przypisują *kozie* wesołość, *wołu* – cierpliwość i lenistwo, *barankowi* – potulność, łagodność i pokorę, *owieczce* i *cielęciu* – łagodność, *owcy* – pokorę, *baranowi* – upór i bierną postawę wobec zagrożenia, *bykowi* – agresję i lenistwo, *kozie* – lękliwość i upór, *kozłowi* – agresję i upór, *koniowi* – porywczosć, lękliwość i upór, *szkapię* – lenistwo, *prosięciu* – brak kultury. Najbardziej zgodni są Polacy i Rosjanie co do sposobu postrzegania *świni*, która, ich zdaniem, jest ucieleśnieniem bezczelności, nieokrzesań, skąpstwa, braku kultury, podłości, pijaństwa i lenistwa. Tylko Polacy widzą w zwierzętach istoty zawistne (*koza*), zawzięte (*koza*, *baran*), którym brakuje zdrowego rozsądku (*koza*), wrażliwości (*świnia*), ale też pocziwe (*koza*) i bezbronne (*owieczka*). Rosjanie przypisują przedstawicielom fauny też takie przywary, jakich Polacy nie kojarzą z *braćmi mniejszymi*. Są to: skłonność do plotkarstwa (*свинья*, *боров*, *корова*), brak konsekwencji (*коза*), nachalność (*теленек*), rozwiązłość (*овца*), brak sumienia i honoru (*свинья*), niewdzięczność (*свинья*), brak dobrego gustu i wyczucia sytuacji (*свинья*), tchórzostwo (*свинья*), nieprzewidywalność, niezrównoważenie (*лошадь*), nieprzyzwoitość, brak okrzesań (*козел*). Z zalet należy wymienić niezależność (*конь*), dobroduszość (*теленек*), delikatność (*теленек*) i czystość duchową (*ягненок*).

SPOSÓB I MIEJSCE ŻYCIA

Zwierzętami hodowanymi opiekowali się pasterze. Ich praca na terenie całej Słowiańszczyzny nie cieszyła się dobrą sławą. W niektórych rejonach Rosji wierzono nawet, iż opiekun bydła miał związek z siłami nieczystymi. Z tego też względu jego osoba wzbudzała w ludziach strach. To negatywne wartościowanie ufundowało szereg jednostek frazeologicznych. Osoba pasterza kojarzyła się z kimś o niewielkim potencjale intelektualnym, prostackim, a wręcz nieokrzesałym.

Zwierzęta były wyprowadzane tam, gdzie mogły się w dostateczny sposób pożywić. Takie miejsca w języku polskim zostały utrwalone w idiomach: *tłumażyć coś komuś jak chłop krowie na granicy (miedzy)* (USJP); *tłumaczyć coś komuś jak krowie na rowie* (SSMC). Leksemy *granica*, *miedza* czy *rów* oznaczają miejsca bujnie porośnięte trawą, obfitujące w pożądaną przez zwierzęta pożywienie.

Szczególną wymowę posiadają przysłowia dotyczące obrazu *owiec* czy *baranów*. Wspomniany w nich opiekun zwierząt symbolizuje Jezusa Chrystusa, który w podaniach biblijnych przedstawiany był jako Dobry Pasterz, troszczący się o każdą owcę w swoim stadzie. Taki Jego wizerunek utrwaliła też frazeolo-

gia. Zwierzęta symbolizowały chrześcijan, którzy powinni być posłuszni swemu Opiekunowi. Frazeologizmy są też swoistymi dyrektywami, dotyczącymi postępowania pasterza wobec swych owiec: *доброго пастыря дело овец стричь, а кожи не снимать* (PMP); *dobry pasterz tylko strzyże owce* (NKP). W multiwerbizmach słowiańskich przewija się motyw *zbląkanej owcy*.

Przestrzeń polszczyzny i ruszczyzny zaznacza, iż zwierzęta żyją głównie w licznych stadach. Silny instynkt samozachowawczy powoduje, iż czują się one bezpiecznie tylko w grupie osobników tego samego gatunku.

Stado we frazeologii symbolizuje pewną grupę ludzi, która kieruje się określonymi regułami, powszechnie uznawanymi za właściwe. Wszelkie odstępstwa od ustalonego porządku i norm uchodzą za niewłaściwe, naruszające spokój reszty ogółu. Ideę tę odzwierciedlają przysłowia z licznymi zoonimami. Paremie pouczają, iż zwierząt, które są zagrożeniem dla całego stada, należy się pozbywać.

W przestrzeni obydwu języków można odnaleźć informacje o tym, gdzie ludzie trzymają zwierzęta. Miejsce życia *świń* – chlew – kojarzy się z nieczystością, nieuporządkowaniem, biedą. Jest synonimem bałaganu, zaniedbanego dobytku człowieka, który nie przestrzega podstawowych zasad higieny.

Polszczyzna i ruszczyzna traktują koryto jako metaforę dostatku, do którego ludzie dążą za wszelką cenę. We frazeologizmach jest ono ukazywane jako miejsce, o jakie świny bardzo zabiegają. Przesłanie paremii dotyczących zarysowanego obrazu sprowadza się do tego, że ludzie różnymi sposobami starają się o dostęp do źródła przywilejów, podobnie jak trzoda chlewna o lepsze miejsce przy korycie.

WYDAWANE ODGŁOSY

Odgłosy fauny wartościowane są z reguły negatywnie jako niemiłe dla ludzkiego ucha, nieprzyjemne, zbyt intensywne. Służą one do werbalizacji pejoratywnych stron świata *homo sapiens*: chrapania (*конь, лошадь, боров, свинья*), nieuzasadnionego śmiechu (*мерин, конь, кобыла, жеребец, лошадь, овца, коң, кобыла, огier*), płaczu (*вол, крoва, корова, бык, вол, козленок, баран, овца*), krzyku (*бык, корова, баран, козел, лошадь*), kaszlu (*конь, овца*), głośnego oddychania (*лошадь, конь, корова, боров*), niewyraźnego i niejasnego sposobu wypowiedzania się (*теленок, корова, свинья, баран, овца*), niekulturalnego sposobu jedzenia (*свинья*), fałszowania (*козел, коза, бык, баран, овца*), nazbyt głośnego tupania (*лошадь*). Wszystkie wymienione zjawiska zostały ujętykowane przy wykorzystaniu zoonimów.

WYDZIELANE ZAPACHY

Konotacje związane z zapachami zwierząt, jakie utrwalone zostały w słowiańskiej frazeologii, są jednoznacznie negatywne i wiążą się z klasą *koni* (*коң, конь*), *trzody chlewnej* (*свинья, хряк*) i *kóz* (*козел, козюл, cap*).

RELACJE Z CZŁOWIEKIEM

Frazeologia słowiańska podkreśla, iż w życiu ludzi zwierzęta hodowlane odgrywały i odgrywają ważną rolę. Stanowią źródło pożywienia, gwarantują dostatek i spokój właścicielom. W szczególny sposób traktowana jest *krowa* – pocziwa dostarczycielka mleka, z którego można pozyskać masło i śmietanę. Polszczyzna nazywa ją w pieśzczotliwy sposób *mamiczką*, żywicielką rodziny, która zabezpiecza przed głodem i stanowi podstawę bytu rodzin wiejskich. W podobny sposób traktuje ją ruszczyzna. *Krowa* określana jest jako zwierzę kobiety, podczas gdy *konia* w obydwu językach wiąże się z mężczyzną: *конь да мужик – вековой позорник, баба да корова – вековая домовая* (БСРПос); *koń chłopu, kądziel babie, łaka bydłu, a chrap żabie* (NKP); *koniczek to jest nasz taticzek, a krowiczka to mamiczka* (JKOZR). W języku rosyjskim z kobietami kojarzy się jeszcze *kozy*, natomiast z mężczyznami *kozły*. Obraz ten odzwierciedlają frazeologizmy nawiązujące do relacji damsko-męskich: *kozy во дворе, так козел через тын глядит* (БСРПос).

Konie okazują się zwierzętami „najsilniej” obecnymi w życiu ludzi, wykorzystywanymi w wielu sytuacjach, na przykład na wojnie, podczas podróży, do pracy w polu, do powożenia i jazdy wierzchem (w tym na wyścigach). Bliskość ta może skutkować pojawieniem się więzi emocjonalnej między zwierzęciem a człowiekiem. Wobec *świń*, *kóz* czy *owiec* ludzie zachowują dystans i nie odnoszą się do nich z czułością. *Bydło* traktowane jest natomiast w przestrzeniach obydwu języków jako symbol bogactwa, dobrobytu: *без вола хата гола* (БСРПос); *добра кrowa – majątku połова* (NKP).

Ludzie od zawsze zabiegali o zwierzęta hodowlane i pragnęli posiadać je w swoim inwentarzu. Byli nawet gotowi je kraść. Paremie obydwu języków zgodnie postulują, aby do zwierząt odnosić się z należyтым szacunkiem, karmić je, pielęgnować, dbać o ich czystość. Bezwzględne traktowanie fauny spotyka się z potępieniem w obu sferach językowych i dotyczy wszystkich omawianych zwierząt. ‘Okrucieństwo’ człowieka stanowi element konotacyjny wielu multiwerbizmów: *gdy konia łowią, dają obroku, a kiedy złowią, kijem po boku* ‘o nieuczciwym traktowaniu kogoś’ (NKP); *бить кого-л. как ломовую лошадь* ‘прост. неодобр. о крайне жестоком, бессердечном избиении кого-л.’ (БСНС); *zerznąć jak byka* ‘zbić mocno, okrutnie’ (SGPKRO); *корова не идет – хвост ломают* ‘перм. если человек сопротивляется, то его заставляют, наказывают’ (БСРПос); *бить кого-л. как свинью* ‘устар. груб.-прост. о жестоких, сильных побоях, наносимых кому-л.’ (БСНС); *świni raz dać* ‘uderzyć’ (DWKolb); *лупить кого-л. как козу брeнскую* ‘перм. о жестоком, безжалостном телесном наказании кого-л., порке, побоях’ (БСНС). Frazeologia utrwaliła, w jaki sposób zwierzęta giną z rąk człowieka. Odzwierciedliła ich smutny los, zgotowany przez przedstawicieli gatunku *homo sapiens*. Postawa człowieka nieustannie upatrującego w zwierzę-

tach źródła mięsa wyzwala w nich lęk i przerażenie. Podkreśla to przestrzeń polszczyzny: *wyłupił oczy jak baran, kiedy go zarzynają* (JPZW); *patrzy jak krowa na rzeźnika* (JPZW); *wywalił oczy jak na rzeźnika wół* (DWKolb). Dydaktyzm wielu przysłów zmusza do refleksji nad relacjami między człowiekiem a *braćmi mniejszymi*.

Dzięki zwierzętom ludziom żyje się łatwiej i wygodniej. Okoliczność ta powinna być doceniona. Dzieje się jednak inaczej. Językowy obraz człowieka, jaki wyłania się z frazeologii animalistycznej, jest bardzo smutny. Ludzie nie zapewniają przedstawicielom fauny odpowiedniej ilości paszy, nie dbają o ich odpoczynek i wykorzystują ponad miarę. Zapominają, że troskliwość i czułość popłacają, przynoszą dobre rezultaty: *добрый конь не без корму* 'o деле надо заботиться' (БСРПос); *ujechawszy milę, postój koniom chwilę; ujechawszy trzy, czoła koniom przytrzymaj; ujechawszy sześć, dajże koniom jeść* (DWKolb); *gdzie koń gładki, tam są dudki na wydatki* (NKP). Paremie pouczają, że zwierząt sumiennie pracujących dla człowieka nie należy bić: *на пословного коня и кнута не надо* (БСРПос); *konia rączego chłostać nie trzeba* 'osoba dynamiczna nie potrzebuje dodatkowego bodźca do działania' (PSWP).

Frazeologia utrwaliła obraz *bydła i koni* wytrwale, często zbyt ciężko pracujących dla człowieka, rezultatem czego jest skrajne wyczerpanie i bezsilność wobec nałożonych przez ludzi obowiązków. Następstwem niewłaściwego obchodzenia się z *krowami* jest chociażby to, że przestają one dawać mleko: *корову палкой бить – молока не нить* (БСРПос). Stres powoduje bowiem problemy reprodukcyjne. Fauna ukazana jest jako obiekt, który nie ma innego wyjścia, jak tylko zaakceptować swoje ciężkie położenie i sytuację podporządkowania ludziom. W ruszczyźnie utrwalał obraz *cieląt i wołów*, które nawet w obliczu śmierci przyjmują postawę pełną pokory. Praca wykonywana przez zwierzęta, często ponad siły i bezrefleksyjnie, ogłupia je. Szczególnie surowo ludzie traktują stworzenia w zaawansowanym wieku, a w związku z tym i mniej wydajne w porównaniu z osobnikami młodymi. Utrata sił witalnych powoduje, że człowiek nie szanuje starych zwierząt. Powodem tego jest przeświadczenie o ich bezużyteczności w gospodarstwie. Równie bezwzględnie ludzie obchodzą się z osobnikami chorymi czy upośledzonymi w pewien sposób. Niestety chęć zdobywania dóbr materialnych przesłania ludziom poczucie moralności i zdroworozsądkowości. Jest motorem napędzającym szereg nieludzkich poczynań: *jeszcze skóra na baranie, a już kuśnierz pije na nie* (NKP); *o wełnę im tylko idzie, o barana mało* (SJPL).

Ludzie pragną całkowicie zdominować zwierzęta i podporządkowywać je swojej woli, nawet sprawiając im ból. Szczególnie cenią sobie zręczne *konie*, których ujeżdżanie jest bezpieczne. Frazeologizmy podkreślają, iż obcowanie z niektórymi zwierzętami powinno budzić w człowieku czujność. Należy ostrożnie postępować z *końmi, bykami czy kozłami*, gdyż ich wrodzona nieprzewidywalność, skłonność do agresji może dojść do głosu w najmniej oczekiwanym momencie.

Zebrany materiał egzemplifikacyjny odsłania też inne spojrzenie człowieka na zwierzęta hodowlane. Frazeologizmy podkreślają, iż ludzie potrafią odnosić się do koni z wielką miłością, a jazda w siodle sprawia im ogromną radość. Natomiast zupełnie inaczej traktowane są przez człowieka *świnie*. Ludzie widzą w nich stworzenia brudne, brzydko pachnące i uosabiające najgorsze instynkty. Z tego względu traktuje się je z pogardą i brakiem życzliwości. *Trzoda* zestawiana bywa we frazeologizmach z przedmiotami, które obrazują jej pozycję wśród zwierząt hodowlanych: *wygląda jak świnia w półszorku* (СААПГ); *нужен как свинье седло* (БЧНС). Przytoczone paremie dowodzą, iż *świnia* nigdy nie będzie traktowana przez człowieka tak, jak chociażby *koń*. Poniżające są rosyjskie paremie, eksponujące predyspozycje intelektualne zwierzęcia. Podkreślają one, iż *świnia* jest na tyle ograniczona, że nie potrafi wyciągnąć konstruktywnych wniosków co do swojego postępowania i stale przynosi człowiekowi szkody w ogrodzie. Zupełnie inaczej postępuje *koń*. Pamięta on skutki niewłaściwego zachowania i nie powtarza wcześniejszych błędów, co niewątpliwie poczytywać należy za przejaw jego wrodzonej inteligencji.

Antropocentryzm frazeologii animalistycznej jest szczególnie widoczny w związkach, które dotyczą irracjonalnych obrazów zwierząt. Ich ekspresywność osiągana jest poprzez zestawienie zjawisk wykluczających się, na przykład *świni* w welonie czy *kozy* w czepku. Frazeologizmy akcentują myśl, iż pewne rzeczy przeznaczone są wyłącznie dla ludzi. W oczach człowieka wyposażone w nie zwierzęta narażają się na śmieszność i stają się godne pożałowania: *coś pasuje komuś jak świni kamizelka* (JKOZR); *коза в сарафане 'народн. ирон. о странно одетом, нелепо выглядящем человеке'* (БСРПог).

RELACJE MIĘDZY ZWIERZĘTAMI

Faseta ta poświęcona jest relacjom, jakie znamienne są dla przedstawicieli różnych i tego samego gatunku.

Przestrzeń obydwu języków ukazuje *wilka* jako wroga zwierząt hodowlanych: *koni* (*kobyła, лошадь, кобыла, жеребенок*), *bydła* (*теленка*), *trzody chlewnej* (*свинья*), *kóz* (*koza, коза*), *owiec* (*owca, баран, овца, баран*). Wilk atakuje zwierzęta w gospodarstwie człowieka i bywa wobec nich okrutny. Mieszkaniec lasów symbolizuje osobę silną, mającą władzę, bogatą, wpływową, wobec której ludzie słabi i niezamożni pozostają bezsilni. Przysłowia związane z obrazem *koni* podkreślają, iż z przeciwnikami należy postępować umiejętnie, bo tylko dzięki temu można uchronić się przed nieszczęściem. Człowiek nie jest w stanie obronić się przed wrogiem bez odpowiednich narzędzi. Analogiczne przesłanie płynie również z paremii dotyczących obrazu *niedźwiedzia*. W obydwu językach występuje konotacja 'bezsilności' *owiec* i *baranów* wobec bezwzględного *wilka*, który może symbolizować także złego przełożonego. Biblizm *wilk w skórze barana* (PSWP) eksponuje cechę przebiegłości drapieżnika. Stanowi on równocześnie charakte-

rystykę osoby podstępnej, manipulującej otoczeniem. *Wilk* i *koza* symbolizują warstwy społeczne wrogo nastawione wobec siebie. Relacje między zwierzętami są swego rodzaju przenośnią hierarchii panującej w układach międzyludzkich. W obrazie *wilka* atakującego kozę ujawnia się także symbolika erotyczna. I to ona motywuje fakt braku *obrazu* kozła jako ofiary mieszkańca lasów.

W paremiologii słowiańskiej *koń* przedstawiany jest jako najcenniejsze zwierzę w gospodarstwie człowieka, bardziej wartościowe od *kobył*, *krów*, *świń* czy *kóz*. Gradację taką warunkują fizyczne możliwości zwierząt i ich użyteczność w życiu człowieka. *Koza* ukazywana jest w związku z tym jako gorsza od *krowy* i *świni*, daje bowiem niewiele mleka i pozyskuje się z niej niewielką ilość mięsa. Wartościowanie zwierząt hodowlanych potwierdzają przysłowia: *козе хоть какой колокол привяжи – коровой не будет* 'ленингр. коза всегда хуже, чем корова' (БСРПос); *co dąb, to nie brzoza, co krowa, to nie koza* 'o zasadniczych różnicach między wartościami' (PSWP); *koza to krowa ubogich* (NKP); *co świnia, to nie koza* 'o wartościach wyższych i niższych' (NKP).

Z portretów zwierząt hodowlanych można odczytać i tę prawidłowość, że osobniki jednego gatunku zawsze bardziej pasują do siebie, lepiej i sprawniej wypełniają powierzone przez człowieka zadania: *nie zażywaj konia jak wołu* 'konia w jarzmo nie wprzęgać' (SJPL); *wół do siodła, koń do pługa* 'o niewłaściwym wykorzystaniu zwierząt' (PSWP); *как кобыла с жеребчиком* 'дружно, вместе, в любви и согласии, неразлучно, чаще всего о семейных парах' (МДИС); *бык да коровы идут одной дорогой* 'у мужа и жены одна судьба' (БСРПос). Z kolei *baran* i *owca* symbolizują parę osób podobnych do siebie przede wszystkim z uwagi na negatywne cechy charakteru: *baran овцы стоит* 'один не лучше другого' (БСРПос). Słowiańska tradycja ludowa czyni *barana* i *jarę* symbolem młodej pary: *хороша парочка как баран да ярочка* 'фольк. шутл.-ирон. о подходящей друг другу (часто по отрицательным качествам) паре' (БСНС). Natomiast nie pasują do siebie przedstawiciele różnych gatunków: *спряглись словно как бык с клячей* 'народн. шутл.-ирон. о дурном супружестве, в котором муж с женой не ладят' (БСНС).

Świni przysługują konotacje ambiwalentne. Z jednej strony ukazywana jest ona jako troskliwa matka, z drugiej jako stworzenie egoistyczne, które w sytuacji zagrożenia martwi się jedynie o własną skórę. W sytuacji zagrożenia troskliwą opiekunką nie jest także *owca*, na co ukazuje przestrzeń językowa ruszczyzny.

Należałoby tu podkreślić również relacje między dorosłymi a młodymi przedstawicielami gatunku. *Cielę* symbolizuje osobę niedoświadczoną. Uważa się je za zwierzę słabsze od *byka*: *теленка быка не переможет* 'неопытный, молодой, слабый не сможет победить опытного и сильного' (БСРПос). W języku polskim osobniki młode stały się także symbolami niewielkiej straty: *wzięli diabli krowę, niech wezmą i cielę* 'jeśli poniosło się dużą stratę, późniejsza mała strata nie jest już tak dotkliwa i łatwo się z nią pogodzić' (USJP); *wzięli diabli owcę, niech i jagnię wezmą* (NKP).

CYKL ŻYCIOWY

W cyklu życiowym zwierząt przysłowia uwzględniają kilka prawidłowości, które mają bezpośrednie przełożenie na świat ludzi. Pierwsza z nich dotyczy faktu, iż dzieci są podobne do rodziców i przejmują ich cechy, najczęściej negatywne. Ponadto wiele cech charakteru człowieka ujawnia się już w młodości i odgrywa decydującą rolę w kształtowaniu się osobowości dorosłych. Multiwerbizmy głoszą, iż doświadczenie przychodzi z wiekiem. Starość korelowana jest we frazeologii nie tylko z profesjonalizmem (rezultatem lat ciężkiej pracy), ale i ze słabością, niedomaganiem: *старый конь борозды не портит, но и глубоко не берет 'помор.* к старости приобретаются опыт и мастерство, но силы и умение уменьшаются' (БСППос).

PORTRETY FRAZEOLOGICZNE ZWIERZĄT

W oparciu o przeprowadzoną analizę materiału egzemplifikacyjnego powstały następujące portrety frazeologiczne zwierząt:

GATUNEK KÓZ

JĘZYK POLSKI

Koza

To zwierzę chude, które jest źródłem niewielkiej ilości mięsa i mleka. Z tego powodu nie zapewnia ono ludziom dostatniego życia i nie cieszy się ich uznaniem. Ma charakterystyczną brodę, krótki ogon i rogi. Koza uważana jest za zwierzę brzydkie, ale niewymagające. Odżywia się prostym i niewyszukanym pożywieniem, na przykład gałązkami krzewów, sianem, solą, trawą, wrzosem. Jest ruchliwa i zwinna. Przypisuje jej się głupotę, lekkomyślność, lękliwość, nikczemność, zawziętość, zawistność, upór, ale i ostrożność, wesołość. Człowiek obchodzi się z kozami surowo. Koza wyrządza szkody w ogrodzie ze względu na upodobanie do warzyw. Postrzegana jest ona przez ludzi jako źródło mięsa. Nie zajmuje ważniejszego miejsca w hierarchii zwierząt gospodarskich. W porównaniu z krową koza jest mniej użyteczna, gdyż daje o wiele mniej mleka. Jej wrogiem jest wilk. Panuje przekonanie, że koza ma związek z siłami nieczystymi.

Kozioł

Posiada charakterystyczną brodę. Jest ruchliwy i żywiołowy, choć w pewnych sytuacjach może poruszać się niezdarnie. Nieprzyjemnie pachnie. Jest bezużyteczny w gospodarstwie. Wyrządza ludziom wiele szkód w ogrodzie ze

względu na upodobanie do warzyw. Przypisuje mu się głupotę, upór, skłonność do gniewu i nieprzystępność. Trzyma się go w chlewie. Zgodnie z tradycją starotestamentową kozioł jest zwierzęciem ofiarnym. Podobnie jak koza, kozioł ma związek z siłami nieczystymi.

Cap

Posiada charakterystyczną brodę. Uważany jest za zwierzę wyjątkowo brzydkie. Pachnie nieprzyjemnie. Przypisuje mu się głupotę, upór, lenistwo i duży pęd seksualny.

JĘZYK ROSYJSKI

Коза

To chude zwierzę, które jest źródłem niewielkiej ilości mięsa i mleka. Ma krótką sierść, brodę, rogi w kształcie litery V, cienkie nogi i okrągłe oczy. Uważana jest za stworzenie brzydkie. Ciągłe coś je. Chętnie odżywia się sianem, gałązkami krzewów, korą drzew, trawą, lubi sól. Koza wyrządza ludziom wiele szkód w ogrodzie ze względu na upodobanie do warzyw. Jest ruchliwa i zwinna, choć może także poruszać się niezdarnie. Wydaje głośnie i nieprzyjemne lub ciche i niewyraźne odgłosy. Cechuje ją głupota, upór, nieufność, brak konsekwencji, wścibstwo, lękliwość, próżność, ale też ostrożność, przebiegłość i wesołe usposobienie. Ludzie obchodzą się z kozami w sposób surowy i nadmiernie je eksploatują. Powinni natomiast traktować je dobrze, jeśli chcą mieć korzyści w postaci mleka. Koza postrzegana jest przez człowieka jako źródło mięsa. Nie zajmuje ważnego miejsca w hierarchii zwierząt gospodarskich i nie cieszy się uznaniem. W porównaniu z krową jest ona mniej użyteczna, gdyż daje o wiele mniej mleka. Jej wrogami są wilki i niedźwiedzie.

Козел

Posiada długą, rzadką brodę o jasnym ubarwieniu, rogi o wygiętym kształcie. Uchodzi za zwierzę brzydkie. Jest skoczny, zwinny i ruchliwy, choć w pewnych sytuacjach przypisuje mu się też niezdarność. Wyrządza ludziom wiele szkód w ogrodzie ze względu na upodobanie do warzyw. Pachnie nieprzyjemnie. Wydaje głośnie, nieprzyjemne dla ucha dźwięki. Jest bezużyteczny w gospodarstwie człowieka. Przypisuje mu się lenistwo, upór, skłonność do gniewu, nieprzystępność, nikkzemność, złośliwość, brak okrzecania, nieprzyzwoitość, agresywność i głupotę. Zgodnie z tradycją starotestamentową jest zwierzęciem ofiarnym. Panuje przekonanie, że kozioł ma związek z siłami nieczystymi.

Козленок

Posiada cienkie i słabe nogi. Jest ruchliwy i żywiołowy. Wydaje ciche i niewyraźne odgłosy.

GATUNEK OWIEC**JĘZYK POLSKI****Owca**

Żyje w stadzie, którym opiekuje się pasterz. Powinna być posłuszna pasterzowi i nie oddalać się od stada, gdyż może to mieć złe konsekwencje. Tylko w stadzie czuje się bezpieczna, a opuszczenie go rodzi poczucie zagubienia. Owca źle funkcjonuje w pojedynkę. Kieruje się instynktem stadnym. Ma cenną wełnę, którą przycina się krótko. Przypisuje jej się skromność, potulność, pokorę i głupotę, naiwność. Dużym zagrożeniem są dla niej wilki. Hodowla owiec przynosi człowiekowi zyski. Nie powinien on nadmiernie eksploatować zwierząt i być dla nich okrutnym. Owce są bardziej wartościowe od kozłów, ale mniej cenne od żrebaków. Owca symbolizuje chrześcijanina.

Baran

Ma gęstą i mocno skręconą wełnę, okazały ogon, brzydki nos i rogi o specyficznym kształcie. Jego skórę wykorzystuje się do wyrobu ubrań, a mięso do konsumpcji. Cechuje go skoczność, upór, niezaradność, bojaźliwość, głupota. Może chorować na tzw. kołowaciznę. Kieruje się instynktem stadnym. Żyje w licznych stadach. Człowiek traktuje barana bezwzględnie i niekiedy zabija. Dużym zagrożeniem dla barana są wilki.

Owieczka

Lubi sól. Przypisuje jej się łagodność, cierpliwość, bezbronność.

Baranek

Ma mocno skręconą wełnę. Jest bardzo związany z matką. Przypisuje mu się łagodność, potulność, skromność, pokorę i dobroć. Baranek symbolizuje Chrystusa.

Jagnię

Cechuje je żywiołowość. Niekiedy ginie z rąk człowieka.

JĘZYK ROSYJSKI

Овца

Ma miękką i jedwabistą wełnę, krótki ogon. Jej wełnę przycina się krótko i wykorzystuje do wyrobu ubrań. Wciąż coś je i przeżuwa pokarm, lubi szczególnie sól i siano. Wydaje nieprzyjemne odgłosy. Może chorować na tzw. kołowaciznę. Wykonuje wówczas niespokojne ruchy. Kieruje się instynktem stadnym. Żyje w licznych stadach, którymi opiekuje się pasterz. Tylko w stadzie owca czuje się bezpieczna. Z tego powodu nie powinna oddalać się od niego. Opuszczenie stada rodzi w owcy poczucie zagubienia. Źle funkcjonuje w pojedynkę. Owcy przypisuje się łagodność, dobroć, pokorę, bojaźliwość, cierpliwość, posłuszeństwo, niezaradność, rozwiązłość, naiwność, głupotę i złą pamięć. Pokornie wypełnia wolę człowieka i niekiedy ginie z jego rąk. Człowiek nie powinien nadmiernie eksploatować owiec i być wobec nich okrutnym. Owce są bardziej cenione od kóz i kozłów. Owca symbolizuje chrześcijanina.

Баран

To zwierzę duże. Ma gęstą i mocno skręconą wełnę, duże oczy, twarde i niekiedy pokryte krwią czoło, rogi o specyficznym, wygiętym kształcie, którymi bodzie. Jego wełnę przycina się. Podczas uboju ciało barana mocno krwawi. Kieruje się instynktem stadnym. Niekiedy biega na oślep, sprawiając wrażenie oszalałego. Cechuje go skoczność, upór, niezaradność, głupota, brak zdecydowania. Może chorować na tzw. kołowaciznę. Wykonuje wówczas niespokojne, nieskoordynowane ruchy. Może zginąć z rąk człowieka. Dużym zagrożeniem są dla niego wilki.

Овечка

Ma gęstą, puszystą wełnę. Przypisuje jej się nieśmiałość, cichość, bojaźliwość, łagodność, posłuszeństwo, głupotę. Bez sprzeciwu wypełnia wolę człowieka.

Барашек

Ma gęstą i mocno skręconą wełnę. Przypisuje mu się głupotę, pokorę, potulność, łagodność, posłuszeństwo.

Ягненок/агнец

Jagnię cechuje żywiołowość. Jest ono mocno związane z matką. Przypisuje mu się potulność, dobroć, posłuszeństwo, łagodność, czystość duchową, niewinność, cierpliwość. Niekiedy ginie z rąk człowieka. Jagnięta są bardziej cenione od kozłów. Zwierzę to symbolizuje Chrystusa.

TRZODA CHLEWNA**JĘZYK POLSKI****Świnia**

Odznacza się okazałą tuszą. Ma sierść jasnego koloru, brzydki ryj, małe oczy, ogon. Unosi uszy, gdy usiłuje coś usłyszeć. Jest niechlujna, lubi błoto, żyje w brudzie. Je dużo i wszystko, włącznie z odpadkami. Pochłania jedzenie w sposób budzący odrazę, łapczywie i nieestetycznie. Chęć zdobycia pożywienia przesłania świni racjonalne działania. Szczęściem jest dla niej napelnione koryto. Porusza się powoli i niezgrabnie. Wydaje nieprzyjemne odgłosy. Stanowi dla człowieka źródło pożywienia i gwarantuje dostatek, dlatego człowiek powinien o nią dbać i odpowiednio karmić. Wyrządza jednak ludziom szkody w ogrodzie. Człowiek jest bezwzględny wobec świni, traktuje ją z lekceważeniem i pogardą. Przypisuje się jej nachalność, głupotę, nieprzystojność, podstępność, podłość, brak wrażliwości, grubiaństwo, lenistwo i pijaństwo. Wydaje na świat liczne potomstwo. Świnia jest mniej wartościowa od konia, ale cenniejsza od kozy.

Wieprz

Odznacza się znaczną tuszą. Żyje w brudzie. Przypisuje mu się prymitywizm i pijaństwo.

Prosię

Jak każda młoda istota jest ładne. Lubie błoto. Wydaje donośne odgłosy. Przypisuje mu się pijaństwo i brak zasad etyczno-moralnych.

JĘZYK ROSYJSKI**Свинья**

Odznacza się okazałą tuszą i niekształtną sylwetką. Może mieć sierść niejednorodnie ubarwioną, która w ocenie człowieka przedstawia niewielką wartość. Ma brzydki ryj, małe oczy. Jest niechlujna, lubi błoto, żyje w brudzie

i wszędzie pozostawia ślady. Je dużo i prawie wszystko, włącznie z odpadkami. Je w sposób głośny i budzący odrazę, łapczywie i nieestetycznie. Chęć zdobycia pożywienia przesłania świni racjonalne działania. Szczęściem jest dla niej pełne koryto. Porusza się niezgrabnie. Wydaje nieprzyjemne odgłosy i brzydko pachnie. Stanowi dla człowieka źródło pożywienia i gwarantuje dostatek, dlatego człowiek powinien o nią dbać i odpowiednio karmić. Wyrządza jednak ludziom szkody w ogrodzie. Człowiek jest wobec świń bezwzględny, traktuje je z lekceważeniem i pogardą. Podczas uboju ciało świni bardzo krwawi. Przypisuje się jej nachalność, wszędobylstwo, głupotę, prymitywność, brak moralności, nieprzystojność, podstępność, wyniosłość, upór, tchórzostwo, plotkarstwo, niewdzięczność, brak sumienia i honoru, lenistwo i pijaństwo. Wydaje na świat liczne potomstwo. Jest mniej wartościowa od konia. Dużym zagrożeniem są dla niej wilki.

Боров

Odznacza się znaczną tuszą, masywną budową ciała. Jest silny i zdrowy. Dużo je. Podczas uboju mocno krwawi. Wydaje nieprzyjemne odgłosy oraz brzydko pachnie. Oddycha ciężko i głośno. Przypisuje mu się pychę, lenistwo, plotkarstwo, złowrogi sposób bycia.

Поросенок

Odznacza się dużą tuszą i fizyczną tężyzną, choć zdarzają się wśród prosiąt osobniki chore i słabe. Ma okazały brzuch, różowy kolor skóry, zakręcone uszy, małe oczy, cienki i zakręcony ogon. Tuż po narodzinach nie posiada okrywy włosowej. Jest niechłujne i lubi błoto. Je w sposób budzący odrazę, łapczywie. Wydaje nieprzyjemne odgłosy. Człowiek jest bezwzględny wobec prosięcia, choć gwarantuje mu ono dostatek. Zwierzęciu przypisuje się pijaństwo i głupotę.

BYDŁO

JĘZYK POLSKI

Krowa

Krowa to zwierzę duże, mające wielki brzuch. Posiada ogon, którym ciągle porusza. Bywa różnie umaszczona. Za szczególnie niebezpieczne dla człowieka uważa się krowy czarne. Zwierzęta te dużo piją i długo przeżuwiają pokarm. Preferują świeżą trawę. Krowa jest ociężała i powolna. Zapewnia człowiekowi dostatek

nie życie, daje mleko, rodzi cielęta. Ma silnie rozwinięty instynkt macierzyński. Człowiek powinien ją szanować i odpowiednio karmić. Niestety niekiedy nadmiernie eksploatuje krowy, wykorzystując je na przykład do prac polowych. Krowa bywa agresywna i bodzie. Przypisuje jej się bezmyślność, którą zdradza wyraz oczu. Głośno ryczy i pasie się na łące. Uchodzi za bardziej wartościową od kozy, gdyż daje więcej mleka.

Byk

To duże i silne zwierzę o masywnej sylwetce. Za szczególnie niebezpieczne dla człowieka uchodzą osobniki o czarnym kolorze sierści. Byki te mają krótką okrywę włosową, masywną i krótką szyję oraz grubą skórę. Są gwałtowne, porywcze i lubią bóść. W związku z tym człowiek w kontaktach z bykiem powinien zachowywać ostrożność. Bykowi przypisuje się złowrogość, lenistwo, pijaństwo i głupotę. Człowiek widzi w byku źródło mięsa i hoduje na ubój. Byk spełnia w gospodarstwie funkcje rozplodowe i uchodzi za mniej użytecznego od krowy.

Wół

To okazałe, ciężkie i silne zwierzę o niezgrabnej sylwetce. Ma duże i wypukłe oczy, długi język. Dużo je. Lubi siano i trawę. Porusza się ociężale, powoli i niezgrabnie. Tempo poruszania się wołu jest przeciwstawiane tempu poruszania się zająca. Wół głośno ryczy. Zapewnia człowiekowi dobrobyt i ciężko dla niego pracuje. Wół zawsze posłusznie wykonuje polecenia ludzi. Człowiek powinien dbać o woły i odpowiednio je karmić. Są one postrzegane tylko jako źródło mięsa, z którego można przygotowywać różne potrawy. Wołom przypisuje się dobre zdrowie, pracowitość, cierpliwość, ale też lenistwo, upór, poczucie wyższości, brak kultury i głupotę. Bezmyślność wołu wyraża sposób jego patrzenia. Wraz z upływem czasu wół nabiera doświadczenia w usługiwaniu człowiekowi.

Cielę

Ma duże oczy. Jego ważnym atrybutem jest ogon. Po przyjściu na świat ma mokrą i posklejaną sierść, porusza się chwiejnym i niepewnym krokiem. Dużo pije i długo przeżuwa pokarm. Przypisuje mu się żywiołowość, łagodność, nieporadność, nieśmiałość i głupotę. Bezmyślność cielęcia zdradza wyraz jego oczu. Cielę jest mocno związane z matką i nie oddala się od niej. Gwarantuje człowiekowi zabezpieczenie finansowe. Naśladuje starszych przedstawicieli gatunku i z upływem czasu upodabnia się do nich.

JĘZYK ROSYJSKI

К о р о в а

To duże zwierzę o masywnej i niezgrabnej sylwetce. Ma okazały brzuch, cienki i długi ogon, którym ciągle porusza. Jest on ważnym atrybutem zwierzęcia. Krowa ma duże, błyszczące oczy, długi język, duży pysk, duży nos i twarde kopyta. Je dużo i łapczywie, długo przeżuwa pokarm. Preferuje świeżą trawę, grzyby, ale nie gardzi też sianem i wysłódkami. Porusza się powoli i ociężale. Podkreśla się jej dobre zdrowie. Bywa agresywna i bodzie. Przypisuje jej się skłonność do gniewu, lenistwo, lekomyślność, rozpustność, plotkarstwo, ale też łagodność, spokój i pokorę. Krowa jest naiwna i bezmyślna, co zdradza jej wyraz oczu. Głośno ryczy i głośno oddycha. Pasię na łące i często prowadzi stadny tryb życia. Krowa ma duży wpływ na życie człowieka, zapewnia mu mleko, jest źródłem mięsa, rodzi cielęta. Ma silnie rozwinięty instynkt macierzyński. Człowiek powinien dbać o krowy i odpowiednio je karmić. Natomiast ten często nadmiernie eksploatuje zwierzęta, bywa wobec nich okrutny, co prowadzi do problemów reprodukcyjnych i powoduje, że krowy przestają dawać mleko. Krowa uchodzi za mniej wartościową od konia.

Б ы к

To zwierzę duże i silne o masywnej sylwetce. Ma wypukłe, owalne i przekrwione oczy, grubą i krótką szyję, cienki i długi ogon. Dużo je. Lubi wysłódki. Pochłania duże ilości płynów i czyni to wielce łapczywie. Głośno ryczy. Byk porusza się niezgrabnie i ociężale, ale bywa też gwałtowny i porywczy. Bodzie. Człowiek powinien zachować ostrożność w kontaktach z nim. Byk hodowany jest na ubój. Ludzie obchodzą się z nim okrutnie, wykorzystują do ciężkiej pracy. Podczas uboju byk mocno krwawi. Przypisuje mu się złowrogość, lenistwo, pijaństwo, wyniosłość i butę, kłamliwość, upór i głupotę. Jest mniej użyteczny od krowy i dużo silniejszy od cielęcia.

В о л

To zwierzę wytrzymałe i silne. Ma dużą głowę, duże, okrągłe i wypukłe oczy. Dużo je. Chętnie odżywia się wysłódkami i długo przeżuwa pokarm. Porusza się powoli, niezgrabnie i ociężale. Tempo jego poruszania się jest przeciwstawiane tempu poruszania się zająca. Głośno ryczy, szczególnie gdy jest głodny. Przypisuje mu się pracowitość, cierpliwość, pokorę, ale i lenistwo. Wół jest bezmyślny, a cechę tę zdradza jego sposób patrzenia. Człowiek jest wobec niego bezwzględny, hodojuje go na ubój. Zwierzę to nawet w obliczu śmierci jest człowiekowi posłuszne. Zawsze ciężko dla niego pracuje. Człowiek powinien dbać o woły i odpowiednio je karmić.

Теленок

To zwierzę duże, ale mimo to niekiedy przypisuje mu się słabość fizyczną. Po narodzinach ma mokrą i posklejaną sierść, porusza się chwiejnym i niepewnym krokiem. Łapczywie pije i długo przeżuwa pokarm. Bywa żywiołowe, ale i ociężałe. Może poruszać się niezgrabnie. Choć zapewnia człowiekowi życie w dostatku, to ten traktuje je bezwzględnie. Cielę jest hodowane przez człowieka na ubój i nawet w obliczu śmierci pokornie wypełnia jego wolę. Z cieląt pozyskuje się smaczne mięso. Zwierzętom tym przypisuje się łagodność, potulność, pokorę, przyjazne usposobienie, spokojny sposób bycia, dobroduszość, nieśmiałość, delikatność, niewinność, cierpliwość, ale i upór, agresywność, nachalność, przebiegłość, głupotę, naiwność. Młode krowy naśladują starszych przedstawicieli gatunku i z upływem czasu coraz bardziej upodabniają się do nich.

GATUNEK KONI

JĘZYK POLSKI

Koń

To zwierzę duże i ciężkie. Ma piękną sylwetkę, duży łeb, wydatną szczękę z dużymi, żółtymi zębami, długi i piękny ogon, bujną grzywę. Na starość łysieje. Dużo je. Człowiek karmi go obrokiem. Koń jest żywiołowy, gwałtownie wierzga nogami i potrafi szybko pokonywać duże odległości. Przypisuje mu się znakomite zdrowie, siłę fizyczną i wytrzymałość. Cechuje go upór, skłonność do gniewu, lękliwość, pracowitość. Niekiedy bywa leniwy i niechętnie wykonuje powierzone mu zadania. Różnie ocenia się jego sprawność intelektualną. Głośno rzy. Wypasa się na łące. Koń ciężko pracuje i służy człowiekowi. Jest przez ludzi różnie traktowany (zarówno dobrze, jak i źle). Człowiek powinien zapewnić koniowi odpowiednią ilość paszy, traktować go z troską i szacunkiem, dbać o warunki, w jakich żyje. Chęć posiadania koni sprawia, iż człowiek jest gotowy je kraść. Niekiedy ludzie nadmiernie wykorzystują konie, odnoszą się do nich bezwzględnie, biją. To powoduje, że zwierzęta tracą siły i stają się bezużyteczne. Człowiek nie ceni chorych, pozbawionych sił i zaawansowanych wiekiem koni, które nie przynoszą zysków w gospodarstwie. Człowiek lubi jeździć w siodle. Szczególnie ceni zwierzęta zręczne, doświadczone, na których czuje się bezpiecznie. Stara się podporządkować konie swojej woli i umiejętnie nimi kierować, ale też zachowuje ostrożność w kontaktach z nimi. Koń to zwierzę męczyzny, rycerza, gospodarza, wykorzystywane podczas wojen, podróży, jako siła pociągowa do przewożenia różnych rzeczy, do powożenia i jazdy wierzchem.

Kobyła

To duże zwierzę, które na starość lysieje. Przypisuje mu się głupotę. Głośno rzy. Człowiek źle je traktuje, choć pracuje ono bardzo ciężko. Ludzie są bezwzględni wobec zaawansowanej wiekiem i pozbawionej sił kobyły. Zwierzę bywa przez człowieka nadmiernie eksploatowane.

Ogier

Wyróżnia go duży popęd seksualny.

Szkap

To wychudzone zwierzę, które lubi owies. Jest uparte i leniwe. Człowiek eksploatuje je nadmiernie.

Żrebię

Cechuje je żywiołowość.

JĘZYK ROSYJSKI

Конь

To zwierzę duże i ciężkie. Ma piękną sylwetkę, twarde kopyta, mocne nogi, wydatną szczękę z dużymi, żółtymi zębami, ogon, grzywę. Dużo je i pije. Jest żywiołowy, gwałtownie wierzga nogami i potrafi szybko pokonywać duże odległości. Przypisuje mu się znakomite zdrowie, siłę fizyczną i wytrzymałość. Cechuje go upór, lękliwość, cierpliwość, pracowitość. Niekiedy bywa leniwy i niechętnie wykonuje powierzone mu obowiązki. Kojarzy go się także z pijaństwem. Ceni sobie wolność. Różnie ocenia się jego sprawność intelektualną. Głośno rzy, ciężko oddycha po pracy. Może nieprzyjemnie pachnieć. Koń ciężko pracuje i służy człowiekowi. Bywa przez człowieka różnie traktowany (zarówno dobrze, jak i źle). Wygląd konia zależy od tego, jak obchodzi się z nim człowiek. Ludzie powinni zapewnić koniowi odpowiednią ilość jedzenia. Głodny koń nie ma bowiem siły, by pracować efektywnie. Tylko zadbany koń służy człowiekowi i przynosi zysk. Sumiennie pracującego konia nie należy bić i wypada sownie nagradzać go jedzeniem. Dobry gospodarz traktuje swoje konie z należytą troską i czułością. Wykorzystuje je z umiarem, dba o ich odpoczynek. Niekiedy ludzie są bezwzględni wobec koni i nadmiernie je eksploatują. To powoduje, że zwierzęta stają się bezużyteczne. Człowiek nie ceni chorych, starych koni, które w jego oczach nie przynoszą żadnych zysków. Stara się on podporządkować konie swojej woli i umiejętnie nimi kierować, ale też zachowuje

ostrożność w kontaktach z nimi. Koń to zwierzę mężczyzny, gospodarza. Wykorzystywane bywa podczas wojen jako środek transportu i do jazdy wierzchem. Koń jest najwyżej ceniony spośród wszystkich zwierząt w gospodarstwie.

Лошадь

To zwierzę duże o masywnej, niezgrabnej sylwetce, mające okazały zad, mocne nogi, dużą głowę, duże zęby, duże oczy. Dużo je. Przypisuje mu się dobre zdrowie, siłę fizyczną i wytrzymałość. Лошадь cechuje upór, krnąbrność, nieprzewidywalność, brak równowagi, lękliwość, cierpliwość, pracowitość. Лошадь niekiedy bywa leniwa i niechętnie wykonuje powierzone jej obowiązki. Przypisuje jej się kłamliwość i pijaństwo. Wyróżnia ją znakomita pamięć, ale i głupota. Wydaje głośne dźwięki, po pracy ciężko oddycha i głośno stuka kopytami. Wytrwale pracuje i służy człowiekowi. Лошадь bywa przez człowieka źle, bezwzględnie traktowana i nadmiernie eksploatowana. Człowiek powinien odpowiednio ją karmić i dbać o jej odpoczynek. Nienakarmione zwierzę nie ma siły, by pracować efektywnie. Sumiennie pracujące zwierzę należy sownie nagradzać jedzeniem. Ludzie nie cenią starych zwierząt, które są bezużyteczne w gospodarstwie i nie przynoszą zysków. Człowiek stara się podporządkować лошадь swojej woli i kierować nią umiejętnie, ale też zachowuje ostrożność w kontaktach z nią. Służy ona jako siła pociągowa i do jazdy wierzchem. Лошадь ma większą wartość niż kobyła.

Кобыла

To zwierzę ciężkie, o masywnej sylwetce, mające okazały zad, mocne nogi, duże wargi. Cechuje je żywiołowość, znakomite zdrowie i siła. Kobyłę przypisuje się upór i kłamliwość. Głośno rzy. Lubi owies, ocet i sól. Służy człowiekowi, który traktuje ją źle, bezwzględnie i stara się podporządkować swojej woli. Kobyła jest wykorzystywana do przewożenia ciężarów. Uchodzi ona za bardziej wartościową od szkapę.

Жеребец

To duże zwierzę o masywnej sylwetce. Cechuje je żywiołowość i zdolność do szybkiego pokonywania dużych odległości. Przypisuje mu się znakomite zdrowie i dużą siłę fizyczną. Ogier jest krnąbrny, agresywny i ma wielki popęd seksualny. Przypisuje mu się pijaństwo. Głośno rzy.

Мерин

To zwierzę duże. Odznacza się dobrym zdrowiem i siłą fizyczną. Przypisuje mu się upór, lenistwo, kłamliwość i głupotę. Głośno rzy. Ciężko pracuje. Człowiek nie ceni starych wałachów, bezużytecznych w gospodarstwie.

К л я ч а

To zwierzę wychudzone, słabe i niewytrzymałe fizycznie. Porusza się powoli i jest nadmiernie eksploatowane przez człowieka.

Ж е р е б е н о к

Cechuje je żywiołowość i nierozumność.

Badanie frazeologii animalistycznej w szerokim rozumieniu pojęcia jest we współczesnej myśli językoznawczej oraz w humanistyce w ogóle niezwykle ważne. Jednostki frazeologiczne są świadectwem rozwoju człowieka, wyrazem jego preferencji i zainteresowań. W obrazowy sposób ukazują one te elementy rzeczywistości, do których człowiek zbliżył się w sposób naturalny lub które potępił z ważnych dla siebie powodów. Świat zwierząt stanowi w tym względzie istotny element. Poprzez sieć konotacji, symboli, stereotypów, metafor człowiek wyraził prawdę, iż zwierzęta zajmują stałe i ważne, a wręcz niezbędne miejsce obok niego. Mimo to nie zawsze traktowane są z należnym szacunkiem, co niewątpliwie powinno skłaniać do refleksji nie tylko lingwistów. „Tropienie śladów człowieka” we frazeologii nie zawsze prowadzi do korzystnych dla gatunku *homo sapiens* ustaleń. Zakorzeniony w języku sposób postrzegania fauny, prawa rządzące królestwem zwierząt, relacje między poszczególnymi gatunkami oraz człowiekiem warte są bliższej analizy lingwistyczno-kulturowej. Moja monografia stanowi próbę uzupełnienia tej luki. Jest też wyrazem głębokiego przekonania, iż jednym z niezbędnych warunków harmonii w przyrodzie i na świecie jest koegzystencja wszystkich gatunków istot czujących. Wszelkie próby dominacji prowadzą bowiem do zbędnego zakłócenia ekosystemu, rodzą napięcia i wpływają destrukcyjnie na takie fundamentalne pojęcia, jak piękno, dobro i pokój.

BIBLIOGRAFIA

Bibliografię wykorzystaną podczas pisania niniejszej monografii postanowiłam podzielić na trzy części. W pierwszej z nich umieściłam wykaz wszystkich źródeł, z których ekscerpowałam materiał faktograficzny. Były to przede wszystkim słowniki, ale też monografie czy rozprawy. Każda pozycja opatrzona została skrótem. W drugiej części bibliografii znalazły się monografie, artykuły i opracowania zbiorowe, które w sposób bezpośredni lub pośredni wiążą się z tematyką mojego opracowania. Na ostatnią, trzecią część bibliografii złożyła się kolekcja różnych słowników i encyklopedii, po które sięgałam, rozważając teoretyczne i analityczne wątki monografii.

CZEŚĆ I

PODSTAWA MATERIAŁOWA OPRACOWANIA WRAZ Z ZASTOSOWANYMI SKRÓTAMI

- BWP:** Bogusławski A., Wawrzyńczyk J., *Polszczyzna, jaką znamy*, Warszawa 1993.
- ChL:** Lewicki R., *Chrześcijaństwo. Słownik rosyjsko-polski*, Warszawa 2002.
- DMG:** Górniewicz H., *Dialekt malborski*, t. 1–2, Gdańsk 1973.
- DWKolb:** Kolberg O., *Dzieła wszystkie*, t. 60: *Przysłowia*, red. S. Świrko, Wrocław–Poznań 1967.
- ISJP:** Bańko M., *Inny słownik języka polskiego*, Warszawa 2000.
- JKOZR:** Rak M., *Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalony w animalistycznej frazeologii gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatrza*, Kraków 2007.
- JPZW:** Wysoczański W., *Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych na materiale wybranych języków*, Wrocław 2005.
- MSBG:** Godyń J., *Od Adama i Ewy zaczynać. Mały słownik biblizmów języka polskiego*, Kraków 2006.
- MSGGB:** Bułka W., *Mały słownik gwary góralskiej z Rycerki Górnej*, Bielsko-Biała 2009.
- MSGP:** Binkowski M. K., *Mój słownik gwary pałuckiej*, Żnin 2009.
- MSGP:** *Mały słownik gwar polskich*, red. J. Wronicz, Kraków 2009.
- MSŁD:** Łomnicka-Dulak W., *Matusine słowecka: słownik gwary górali nadpopradzkich*, Piwniczna Zdrój 2005.
- NKP:** *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, red. J. Krzyżanowski, Warszawa 1969–1978.
- NSGU:** Kasperczak M., Rzeszutek M., Smół J., Zgólkowa H., *Nowy słownik gwary uczniowskiej*, red. H. Zgólkowa, Wrocław 2004.

- PRSFGM:** Nevzorova-Kmech E., *Polsko-rosyjski słownik frazeologiczny gwary młodzieżowej*, Łódź 2012.
- PSWP:** *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. H. Zgólkowa, t. 1–50, Poznań 1994–2005.
- RB:** Rodziewicz B., *Frazemy komparatywne z komponentem zoonimicznym w języku polskim, rosyjskim i niemieckim*, Szczecin 2007.
- SAK:** Kania S., *Słownik argotyzmów*, Warszawa 1995.
- SEP:** Dąbrowska A., *Słownik eufemizmów polskich, czyli w rzeczy mocno, w sposobie łagodnie*, Warszawa 1998.
- SFGDR:** Rak M., *Słownik frazeologiczny gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich*, Kraków 2005.
- SFJPS:** Skorupka S., *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa 1987.
- SGBGJ:** Giera M., Jańczak K., *Słownik gwary biskupiańskiej*, Stara Krobia 2005.
- SGCh:** Meller D., *Słownik gwary używanej w Chełmży i okolicach*, Chełmża 2002.
- SGGK:** Kobylińska J., *Słownik gwary gorczańskiej (zagórzańskiej)*, Kraków 2001.
- SGGSP:** Hodorowicz S. A., *Słownik gwary górali Skalnego Podhala*, Nowy Targ 2004.
- SGGŻ:** Nowak J. K., *Słownik gwary górali żywieckich*, Warszawa 2000.
- SGGŻN:** Nowak J. K., *Słownik gwary górali żywieckich*, Żywiec–Grójec–Warszawa 2012.
- SGK:** Skoczylas W., *Słownik gwary używanej w Kozach*, Kozy 2002.
- SGMJP:** Jendrzejek A., Pastwa J., *Słownik gwary młodzieżowej*, Toruń 2006.
- SGMP:** *Słownik gwary miejskiej Poznania*, red. M. Gruchmanowa, B. Walczak, Warszawa–Poznań 1997.
- SGO:** Kąś J., *Słownik gwary orawskiej*, Kraków 2003.
- SGPK:** Karłowicz J., *Słownik gwar polskich*, Warszawa 1974.
- SGPKRO:** *Słownik gwar polskich*, red. M. Karaś (źródła i t. I, z. 1–2), następnie pod red. J. Reichana, obecnie pod red. J. Okoniowej (od z. 16.), t. I–VII, z. 4 (23), Kraków 1979–2010.
- SGPS:** Ratasiewicz M., *Słownik gwary pogranicza Suwalszczyzny i dawnych Prus Wschodnich*, Olsztyn 2010.
- SGŚP:** Podgórska B., Podgórski A., *Słownik gwar śląskich*, Katowice 2008.
- SGŚW:** *Słownik gwar śląskich*, red. B. Wyderka, Opole 2000–2016.
- SGUcz:** Czarnecka K., Zgólkowa H., *Słownik gwary uczniowskiej*, Poznań 1991.
- SJPD:** *Słownik języka polskiego*, t. 1–11, red. W. Doroszewski, Warszawa 1958–1969.
- SJPL:** Linde S. B., *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Warszawa 1807–1814.
- SJPS:** *Słownik języka polskiego PWN*, red. M. Szymczak, Warszawa 1999.
- SKB:** Brzeziński W., *Słownictwo krajniackie. Słownik gwary wsi Podróźna w Złotowskiem*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1982–2009.
- SMTK:** Kopaliński W., *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa 2006.
- SOWM:** *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, t. 1–6, oprac. przez Pracownię Słownika Gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur Zakładu Językoznawstwa w Warszawie pod red. Zofii Stamirowskiej, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1987–2014.
- SPMK:** Mosiolek-Kłosińska K., *Słownik przysłów, czyli Przysłownik: pochodzenie, znaczenie, zastosowanie*, Warszawa 2004.
- SPP:** Anusiewicz J., Skawiński J., *Słownik polszczyzny potocznej*, Warszawa–Wrocław 1996.

- SPPC:** Czeszewski M., *Słownik polszczyzny potocznej*, Warszawa 2008.
- SPPiWG:** Grochowski M., *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów*, Warszawa 2002.
- SPWS:** Stomma L., *Słownik polskich wyzwisk, inwektyw i określeń pejoratywnych*, Warszawa 2000.
- SPXVI:** *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M. R. Mayenowa, F. Peplowski (t. 1–34), K. Mrowcewicz, P. Potoniec (od t. 35, do hasła ROWNY), Wrocław 1966–1994, Warszawa 1995–2012.
- SRGŚP:** Przymuszała L., *Słownik frazeologizmów i typowych połączeń wyrazowych w gwarach śląskich*, Opole 2013.
- SSMC:** Czeszewski M., *Słownik slangu młodzieżowego*, Piła 2001.
- SSU:** *Słownik staropolski*, t. I–XI, red. S. Urbańczyk, Kraków 1953–2002.
- STGP:** Stępień K., *Słownik tajemnych gwar przestępczych*, Londyn 1993.
- SWar:** *Słownik języka polskiego*, t. I–VIII, red. J. Karłowicz, A. A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa 1900–1927.
- SWS:** Steffen W., *Słownik warmiński*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984.
- TGS:** Szaszkiewicz M., *Tajemnice grypsarki*, Kraków 1997.
- USJP:** *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1–6, red. S. Dubisz, Warszawa 2003.
- VPA:** Bogusławski A., Danielewiczowa M., *Verba Polona Abscondita*, Warszawa 2005.
- WSFJP:** Müldner-Nieckowski P., *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa 2003.
- WSFPWN:** *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, opracowanie A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz, Warszawa 2009.
- АОС:** *Архангельский областной словарь*, ред. О. Г. Гецовая, вып. 1–12, Москва 1980–2004.
- БАС:** *Словарь современного русского литературного языка в 17-ти томах*, ред. В. И. Чернышев, Москва 1950–1965.
- БСНС:** Мокиенко В. М., Никитина Т. Г., *Большой словарь народных сравнений*, Москва 2008.
- БСРЖ:** Мокиенко В. М., Никитина Т. Г., *Большой словарь русского жаргона*, Санкт-Петербург 2001.
- БСРПог:** Мокиенко В. М., Никитина Т. Г., *Большой словарь русских поговорок*, Москва 2008.
- БСРПос:** Мокиенко В. М., Никитина Т. Г., Николаева Е. К., *Большой словарь русских пословиц*, Москва 2010.
- БСРРЭР:** Химик В. В., *Большой словарь русской разговорной экспрессивной речи*, Санкт-Петербург 2004.
- БТСРСБ:** Бабенко Л. Г., *Большой толковый словарь русских существительных: Идеографическое описание. Синонимы. Антонимы*, Москва 2009.
- БТСРЯ:** Кузнецов С. А., *Большой толковый словарь русского языка*, Санкт-Петербург 2003.
- ЖРНП:** Иллюстров И. И., *Жизнь русского народа в его пословицах и поговорках*, Санкт-Петербург 1915.
- ИСРФ:** Козлова Т. В., *Идеографический словарь русских фразеологизмов с названиями животных*, Москва 2001.

- МАС:** *Словарь русского языка в 4-х томах*, ред. А. П. Евгеньева, Москва 1981–1984.
- МДИС:** Сергеева Л. Н., *Материалы для идеографического словаря новгородских фразеологизмов*, Великий Новгород 2004.
- МФП:** Прокошева К. Н., *Материалы для фразеологического словаря говоров Северного Прикамья*, Пермь 1972.
- НОС:** *Новгородский областной словарь*, сост. В. П. Строгова, А. В. Клевцова, Л. Д. Петрова и др., отв. ред. В. П. Строгова, вып. 1–13, Новгород 1991–2000.
- НРФ:** Мокиенко В. М., *Новая русская фразеология*, Орле 2003.
- ППЗК:** *Пословицы, поговорки и загадки Кубани*, сост. Л. Б. Мартыненко, И. В. Уваров, ред. Л. А. Степанов, Краснодар 2002.
- РМР:** Михельсон М. И., *Русская мысль и речь: Свое и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний*, в 2-х т., Москва 1997.
- СААПГ:** Гурбиш Е., *Сопоставительный анализ анималистической паремииологии русского и польского языков: диссертация кандидата филологических наук*, Ленинград 1982.
- СБВЖ:** Балдаев Д. С., *Словарь блатного воровского жаргона*, т. 1–2, Москва 1997.
- СВГ:** *Словарь вологодских говоров*, вып. 1–10, ред. Т. Г. Паникаровская, Вологда 1983–2005.
- СОГ:** *Словарь орловских говоров*, ред. Т. В. Бахвалов, вып. 1–14, Орел 2003.
- СППП:** *Словарь псковских пословиц и поговорок*, сост. В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина, Санкт-Петербург 2001.
- СРБ:** Мокиенко В. М., Никитина Т. Г., *Словарь русской брани*, Санкт-Петербург 2004.
- СРБАМ:** Мокиенко В. М., *Словарь русской бранной лексики*, Berlin 1995.
- СРГА:** *Словарь русских говоров Алтая*, т. 1–4, ред. И. А. Воробьева, А. И. Иванова, Барнаул 1993–1998.
- СРГК:** *Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей*, вып. 1–6, ред. А. С. Герд, Санкт-Петербург 1994–2005.
- СРГП:** *Словарь русских говоров Прибайкалья*, вып. 1–4, ред. Ю. И. Кашевская, Иркутск 1986–1989.
- СРДГ:** Васюлинская З. М., Дибров А., Диброва Е., Дыбина Т., Овчинникова В., Сердюкова О., Удовкина К., Федосов И., Хмелевская Т., *Словарь русских донских говоров*, т. 1–3, Ростов-на-Дону 1976.
- СРГМ:** *Словарь русских говоров на территории Мордовской АССР*, т. 1–8, Саранск 1978–2006.
- СРГНО:** *Словарь русских говоров Новосибирской области*, ред. А. И. Федоров, Новосибирск 1979.
- СРГП:** *Словарь русских говоров Приамурья*, ред. Ф. П. Филин, Москва 1983.
- СРГПб:** *Словарь русских говоров Прибайкалья*, вып. 1–4, сост. М. Л. Арутюнян и др., Иркутск 1986–1989.
- СРГС:** *Словарь русских говоров Сибири*, ред. А. И. Федоров, сост. Н. Т. Бухарева, А. И. Федоров, Новосибирск 1999–2003.
- СРГСУ:** *Словарь русских говоров Среднего Урала*, ред. А. К. Матвеев, т. 1–7, Свердловск 1964–1991.
- СРНГ:** *Словарь русских народных говоров*, ред. Ф. П. Филин, Ф. П. Сороколетов, вып. 1–41, Ленинград–Санкт-Петербург 1965–2007.

- СРЯХVIII:** *Словарь русского языка XVIII века*, гл. ред. Ю. С. Сорокин, Ленинград 1984–1991, вып. 1–6; Санкт-Петербург 1992–2011, вып. 7–19.
- ССГ:** *Словарь смоленских говоров*, т. 1–11, отв. ред. Л. З. Бояринова, А. И. Иванова, Смоленск 1971–2005.
- ССРЯМ:** Мокиенко В. М., *Словарь сравнений русского языка*, Санкт-Петербург 2003.
- СУСВ:** Вахитов С., *Словарь уфимского сленга*, Уфа 2001.
- СФБФФ:** *Словарь фразеологизмов и иных устойчивых словосочетаний русских говоров Сибири*, сост. Н. Т. Бухарева, А. И. Федорова, ред. Ф. П. Филин, Новосибирск 1972.
- ТРАН:** Плужников В. И., *Термины российского архитектурного наследия*, Москва 1995.
- ТСЖВЯ:** Даль В., *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. 1–4, Москва 1955.
- ТСМС:** Никитина Т. Г., *Толковый словарь молодежного сленга*, Москва 2003.
- ТСРСЕ:** Елистратов В. С., *Толковый словарь русского сленга*, Москва 2005.
- ТСРЯД:** *Толковый словарь русского языка*, ред. Д. В. Дмитриев, Москва 2003.
- ТСРЯОШ:** Ожегов С. И., Шведова Н. Ю., *Толковый словарь русского языка*, Москва 1999.
- ТСРЯУ:** *Толковый словарь русского языка*, ред. Д. Н. Ушаков, Москва 1935–1940.
- ЧРДФ:** Алексеенко М. А., Белоусова Т. П., Литвинникова О. И., *Человек в русской диалектной фразеологии. Словарь*, Москва 2004.
- Ф:** Флегон А., *За пределами русских словарей*, Москва 1993.
- ФСРЯТих:** *Фразеологический словарь русского литературного языка в 2 томах*, ред. А. Н. Тихонов, сост. А. Н. Тихонов, А. Г. Ломов, А. В. Королькова, Москва 2004.
- ФСРЯТих:** *Фразеологический словарь русского языка*, сост. А. Н. Тихонов, Москва 2008.
- ЭНМ:** Н. В. Уваров, *Энциклопедия народной мудрости. Пословицы, поговорки, афоризмы, крылатые выражения, сравнения*, Litres (электронная библиотека) 2009.
- ЯОС:** *Ярославский областной словарь*, т. 1–8, отв. ред. Г. П. Мельниченко, Ярославль 1981–1989.

CZĘŚĆ II

MONOGRAFIE, ARTYKUŁY, OPRACOWANIA ZBIOROWE, INTERNET

- Anusiewicz J. 1990, *Językowo-kulturowy obraz kota w polszczyźnie*, „Etnolingwistyka”, t. 3, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 95–141.
- Anusiewicz J. 1992, *Koń – jaki jest – w języku polskim?*, „Prace Filologiczne”, t. 37, s. 201–212.
- Anusiewicz J. 1992, *Potoczność jako sposób doświadczania świata i jako postawa wobec świata*, [w:] „Język a Kultura”, t. 5: *Potoczność w języku i kulturze*, red. J. Anusiewicz, F. Nieckula, s. 9–20.
- Anusiewicz J. 1995, *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław.

- Anusiewicz J. 2004, *Problematyka językowego obrazu świata w poglądach niektórych językoznawców i filozofów niemieckich XX wieku*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 261–289.
- Anusiewicz J., Dąbrowska A., Fleischer M. 2000, *Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej*, [w:] „Język a Kultura”, t. 13: *Językowy obraz świata i kultura*, red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, s. 11–44.
- Apresjan Ju. D. 1980, *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, przeł. Z. Kozłowska, A. Markowski, Wrocław.
- Apresjan Ju. D. 1994, *Naiwny obraz świata a leksykografia*, „Etnolingwistyka”, t. 6, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 5–12.
- Awdiejew A. 1987, *Pragmatyczne podstawy interpretacji wypowiedzi*, Kraków.
- Balowski M., Chlebda W. (red.) 2001, *Frazeografia słowiańska: księga pamiątkowa poświęcona prof. dr hab. Halinie A. Lilicz*, Opole.
- Bańko M. 2004, *Słownik porównań*, Warszawa.
- Bartmiński J. 1980b, *Koń*, [w:] *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny*, red. J. Bartmiński, Wrocław, s. 119–144.
- Bartmiński J. 1984, *Definicja leksykograficzna a opis języka*, [w:] *Słownictwo w opisie języka*, red. K. Polański, Katowice, s. 9–19.
- Bartmiński J. 1985, *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 3, red. M. Basaj, D. Rytel, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, s. 23–53.
- Bartmiński J. 1988, *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji*, [w:] *Konotacja*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 169–183.
- Bartmiński J. 1992, *Styl potoczny*, [w:] „Język a Kultura”, t. 5: *Potoczność w języku i kulturze*, red. J. Anusiewicz, F. Nieckula, s. 37–183.
- Bartmiński J. 1993a, *O profilowaniu i profilach raz jeszcze*, [w:] *O definicjach i definiowaniu*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin, s. 269–275.
- Bartmiński J. 1993b, *Styl potoczny*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 115–134.
- Bartmiński J. 2001a, *Język w kontekście kultury*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 13–22.
- Bartmiński J. 2001b, *O językowym obrazie świata Polaków końca XX wieku*, [w:] *Polszczyzna XX wieku*, red. S. Dubisz, S. Gajda, Warszawa, s. 27–53.
- Bartmiński J. 2004a, *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 103–120.
- Bartmiński J. 2009, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin.
- Bartmiński J. 2010, *Pojęcie językowego obrazu świata i sposoby jego operacjonalizacji*, [w:] *Jaka antropologia literatury jest dzisiaj możliwa*, red. P. Czapliński, A. Legeżyńska, M. Telicki, Poznań, s. 155–178.
- Bartmiński J. 2014, *Narracyjny aspekt definicji kognitywnej*, [w:] *Narracyjność języka i kultury*, red. D. Filar, D. Piekarczyk, Lublin, s. 99–115.
- Bartmiński J. (red.) 1980a, *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny*.
- Bartmiński J. (red.) 1996–2012, *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 1: *Kosmos*, cz. 1: *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*, 1996; cz. 2: *Ziemia, woda, podziemie*, 1999; cz. 3: *Meteorologia*, 2012; cz. 4: *Świat, światło, metale*, 2012, Lublin.

- Bartmiński J. (red.) 2003, *Język w kręgu wartości*, Lublin.
- Bartmiński J. (red.) 2004, *Językowy obraz świata*, Lublin.
- Bartmiński J., Chlebda W. 2008, *Jak badać językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów?*, „Etnolingwistyka”, t. 20, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 11–27.
- Bartmiński J., Kielak O., Niebrzegowska-Bartmińska S. 2015, *Dlaczego wąż nie ma nóg. Zwierzęta w ludowych przekazach ustnych*, Lublin.
- Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S. 2016, *O lubelskim Słowniku stereotypów i symboli ludowych*, [w:] *Лексикологія і лексикографія у світлі сучасних пріступів. Збірник наукових праць*, Георград, s. 355–376.
- Bartmiński J., Panasiuk J. 1993, *Stereotypy językowe*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wrocław, s. 363–380.
- Bartmiński J., Tokarski R. 1986, *Językowy obraz świata a spójność tekstu*, [w:] *Teoria tekstu. Zbiór studiów*, red. T. Dobrzyńska, Wrocław, s. 65–81.
- Bartmiński J., Tokarski R. 1993, *Definicja semantyczna: czego i dla kogo?*, [w:] *O definicjach i definiowaniu*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin, s. 47–61.
- Bartmiński J., Tokarski R. (red.) 1993, *O definicjach i definiowaniu*, Lublin.
- Bartwicka H. 1992, „Metafory zwierzęce” w języku polskim i rosyjskim, [w:] *Lexicographica Slavica. Profesorowi Andrzejowi Bogusławskiemu*, red. J. Wawrzyńczyk, Toruń, s. 7–14.
- Basaj M. 1982, *Ekwiwalencja tłumaczeń frazeologizmów (na przykładzie języka czeskiego i polskiego)*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 1, red. M. Basaj, D. Rytel, Wrocław, s. 157–165.
- Basaj M. 1996, *Nazwy zwierząt jako komponenty porównań frazeologicznych*, [w:] *Systemy zoonimiczne w językach słowiańskich*, red. S. Warchoń, Lublin, s. 281–287.
- Batko-Tokarz B. 2010a, *Klasyfikacja tematyczna w słowniku języka polskiego – wyzwania i problemy badawcze (na przykładzie definicji nazw zwierząt)*, [w:] *Symbolae grammaticae in honorem Boguslavi Dunaj*, red. R. Przybylska, J. Kaś i K. Sikora, Kraków, s. 285–294.
- Batko-Tokarz B. 2010b, *Pomiędzy klasyfikacją naukową a potocznym widzeniem świata – wewnętrzny podział pola tematycznego dotyczącego zwierząt*, „Język Polski”, t. XC, s. 256–265.
- Bąba S. 1989, *Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny*, Poznań.
- Bąba S. 1998, *Materiały do bibliografii polskiej. Prace opublikowane w latach 1945–1995*, Poznań.
- Bąba S. 2003, *Materiały do bibliografii polskiej. Prace opublikowane w latach 1996–2000*, Poznań.
- Bąba S. 2008, *Materiały do bibliografii frazeologii polskiej. Prace opublikowane w latach 2001–2005*, Poznań.
- Bąba S. 2009a, *Frazeologia polska, Studia i szkice*, red. nauk. P. Fliciński, K. Skibski, Poznań.
- Bąba S. 2009b, *Warianty zwrotu oddać niedźwiedzią przysługę*, [w:] S. Bąba, *Frazeologia polska. Studia i szkice*, red. P. Fliciński, K. Skibski, Poznań, s. 285–290.
- Bąba S., Skibski K., Szczyszek M. (red.) 2010, *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, Poznań.
- Benedyktowicz Z. 1988, *Stereotyp – obraz – symbol. O możliwościach nowego spojrzenia na stereotyp*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Etnograficzne”, z. 24 (869), s. 7–35.

- Biniewicz J. 2007, *Zwierzęta w dyskursie naukowym*, [w:]: *Bestie, żywy inwentarz i bracia mniejsi. Motywy zwierzęce w mitologiach, sztuce i życiu codziennym*, red. P. Kowalski, K. Łeńska-Bąk, M. Sztandara, Opole, s. 9–19.
- Bird J. 2010, *Hodowla konia w zgodzie z naturą. Jak zadbać o zdrowie i szczęście konia*, przeł. E. Nogacka, Warszawa.
- Bogdanowicz E. 2013, *O pojęciu konotacji w lingwistyce (na przykładach polskich i rosyjskich)*, „*Studia Wschodniosłowiańskie*”, t. 13, s. 7–17.
- Bogusławski A. 1976, *O zasadach rejestracji jednostek języka*, „*Poradnik Językowy*”, nr 8, s. 356–364.
- Bogusławski A. 1978, *Jednostki języka a produkty językowe. Problem tzw. orzeczeń peryfrazystycznych*, [w:]: *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, red. M. Szymczak, Wrocław, s. 15–30.
- Bogusławski A. 1989, *Uwagi o pracy nad frazeologią*, [w:]: *Studia z polskiej leksykografii współczesnej*, t. 3, red. Z. Saloni, Białystok, s. 13–30.
- Bogusławski A. 1994, *Sprawy słowa. Word Matters*, Warszawa.
- Borowiec H. 1995a, *Dąb, osa, wróbel w języku dzieci*, „*Etnolingwistyka*”, t. 7, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 53–62.
- Borowiec H. 1995b, *Nazwy zwierząt i roślin w świadomości językowej dzieci*, [w:]: *Językowy obraz świata dzieci i młodzieży*, red. J. Ożdżyński, Kraków, s. 87–98.
- Bralewski D. 2005, *Czy przysłowie jest jednostką języka?*, [w:]: *Problemy frazeologii europejskiej*, t. 7, red. A. M. Lewicki, s. 9–24.
- Brzozowski P. 1989, *Relacje między wartościami w świetle badań nad dyferencjałem semantycznym*, [w:]: „*Język a Kultura*”, t. 2: *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*, red. J. Puzynina, J. Bartmiński, s. 335–383.
- Bubak J. 1998, *Zoonimia – nazwy zwierząt*, [w:]: *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa–Kraków, s. 329–341.
- Buttler D. 1977, *Polskie słownictwo potoczne*, „*Poradnik Językowy*”, nr 3, s. 89–98.
- Buttler D. 1978, *Kategorie semantyczne leksyki potocznej*, [w:]: *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, red. M. Szymczak, Wrocław, s. 37–45.
- Bystron J. S. 1933, *Przysłowia polskie*, Kraków.
- Chlebda W. 1991, *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*, Opole.
- Chlebda W. 1993, *Słownik a „dwuoczne postrzeganie świata”*, [w:]: *O definicjach i definowaniu*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin, s. 195–205.
- Chlebda W. 1995, „*Человек незнающий*” в зоопарке, или *Портреты животных в двуязычной лексикографии*, [w:]: *Tekst i słownik w nauczaniu języka i literatury rosyjskiej*, red. W. Chlebda, Opole, s. 187–191.
- Chlebda W. 1997, *W stronę frazeologii pragmatycznej*, „*Poradnik Językowy*”, nr 2, s. 1–10.
- Chlebda W. 1998, *Stereotyp jako jedność języka, myślenia i działania*, [w:]: *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, Wrocław, s. 31–41.
- Chlebda W. 2000, *Płaszczyzny oglądu językowego obrazu świata w opisie semantycznym języka*, [w:]: *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*, red. S. Gajda, Opole, s. 163–178.
- Chlebda W. 2001, *Frazematyka*, [w:]: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 335–342.

- Chlebda W. 2005, *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne*, Opole.
- Chlebda W. 2007a, *Człowiek Niewidzący w zoologu albo zwierzęta w polskim opisie słownikowym*, [w:] *Bestie, żywy inwentarz i bracia mniejsi. Motywy zwierzęce w mitologiach, sztuce i życiu codziennym*, red. P. Kowalski, K. Łeńska-Bąk, M. Sztandara, Opole, s. 21–32.
- Chlebda W. 2007c, *Mały prywatny katalog pilnych zadań frazeologicznych*, [w:] *Problemy frazeologii europejskiej*, t. 8, red. A. M. Lewicki, Lublin, s. 15–31.
- Chlebda W. 2009, *Idiomatykon 4: Gdzie jesteśmy, dokąd zmierzamy (i parę zdań o tym, skąd przychodzimy)*, [w:] *Podręczny idiomatykon polsko-rosyjski*, z. 4, red. W. Chlebda, Opole, s. 9–36.
- Chlebda W. 2010a, *Europa na językach. Wprowadzenie do zeszytu 5*, [w:] *Podręczny idiomatykon polsko-rosyjski*, z. 5, red. W. Chlebda, Opole, s. 7–10.
- Chlebda W. 2010c, *Skrzydlate słowa a frazeologia*, [w:] *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Poznań, s. 9–20.
- Chlebda W. 2016, *Słownik, frazeologia i opisywanie człowieka*, [w:] *Podręczny idiomatykon polsko-rosyjski*, z. 8, red. W. Chlebda, Opole, s. 9–36.
- Chlebda W. (red.) 2007b, *Frazeologia a językowe obrazy świata przełomu wieków*, Opole.
- Chlebda W. (red.) 2010b, *Na tropach reproduktów. W poszukiwaniu wielowyrzowych jednostek języka*, Opole 2010.
- Chlebda W. (red.) 2016, *Podręczny idiomatykon polsko-rosyjski*, z. 8, Opole.
- Chmielowiec M. 1931, *Czasowniki zwierzęce*, „*Język Polski*”, t. XVI, s. 87–90.
- Czapiga A. 2002, *О метафоризации значений (на примере названий животных в русском, польском и английском языках)*, [w:] *Świat Słowian w języku i kulturze III*, red. E. Komorowska, Ż. Kozicka-Borysowska, Szczecin, s. 35–40.
- Czapiga A. 2004, *Uskrzydlona przemożna – na materiale metafor pola semantycznego ptaki (w języku polskim, rosyjskim i angielskim)*, [w:] *Słowianie w Europie. Historia, kultura, język*, Kraków, s. 295–302.
- Czapiga A. 2005a, *Opis zdań z metaforami odzwierzęcymi w pozycji argumentu (na materiale języka polskiego, rosyjskiego i angielskiego)*, „*Studia Wschodniosłowiańskie*”, t. 5, Białystok, s. 241–252.
- Czapiga A. 2005b, *O metaforach pola semantycznego młode zwierzęta w języku polskim, rosyjskim i angielskim*, „*Studia Rusycystyczne Akademii Świętokrzyskiej*”, z. 15, Kielce, s. 122–129.
- Czapiga A. 2006, *Z badań nad funkcją składniową metafor odzwierzęcych w języku polskim, rosyjskim i angielskim*, „*Studia Wschodniosłowiańskie*”, t. 6, Białystok, s. 239–246.
- Czapiga A. 2007, *Analiza wybranych elementów pola semantycznego koń (na materiale języka polskiego, rosyjskiego i angielskiego)*, [w:] *Literatury i języki wschodniosłowiańskie z perspektywy początku XXI wieku*, red. A. Ksenicz, B. Tichoniuk, Zielona Góra, s. 265–270.
- Czapiga A. 2007, *Językowy obraz wilka w kulturze polskiej, rosyjskiej i angielskiej*, [w:] *Świat Słowian w języku i kulturze. Językoznawstwo*, red. E. Komorowska, A. Krzanowska, Szczecin, s. 50–56.
- Czapiga A. 2008a, *Językowy obraz myszy w kulturze polskiej, rosyjskiej i angielskiej*, [w:] *Świat Słowian w języku i kulturze IX. Językoznawstwo. Semantyka. Pragmatyka. Kognitywizm*, red. E. Komorowska, A. Porchawka-Mulicka, Szczecin, s. 26–31.

- Czapiga A. 2008b, *Antroponimiczne metafory odzwierzęce w języku polskim, rosyjskim i angielskim*, Rzeszów.
- Czapiga A. 2009, *Языковая картина обезьяны в русской, польской и английской культурах*, [w:] *Коммуникативные аспекты грамматики и текста*, red. Z. Czapiga, A. Czapiga, Rzeszów, s. 227–235.
- Czapiga A. 2010, *Językowy obraz motyla w kulturze polskiej, rosyjskiej i angielskiej*, [w:] *Język, kultura i świat roślin. Księga pamiątkowa ofiarowana profesor Halinie Chodurskiej*, red. E. Komorowska, D. Stanulewicz, Szczecin, s. 32–37.
- Czesak A. 2007, *Zmienność realiów a frazeologia (na kilku przykładach z pogranicza dialektów i polszczyzny potocznej)*, [w:] *Frazeologia a językowe obrazy świata przełomu wieków*, red. W. Chlebda, Opole, s. 99–104.
- Czurak M. 1988, *Frazeologia określająca cechy charakteru człowieka*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 4, red. M. Basaj, D. Rytel, s. 147–151.
- Danielewiczowa M. 1993, *O pojęciu konotacji wartościującej*, [w:] *Studia semantyczne*, red. R. Grzegorzczkowska, Z. Zaron, Warszawa, s. 131–142.
- Daszczyńska I. 1984, *Rosyjsko-polskie frazeologizmy werbalne i ich polskie ekwiwalenty*, Słupsk.
- Dąbrowska A. 2000, *Tę żabę trzeba zjeść. Językowo-kulturowy obraz żaby w polszczyźnie*, [w:] *„Język a Kultura”*, t. 13: *Językowy obraz świata i kultura*, red. J. Anusiewicz, A. Dąbrowska, s. 181–203.
- Dąbrowska A. 2003, *Wężem pożądań wejść do twojej duszy – nazwy zwierząt w polskim słownictwie erotycznym*, [w:] *„Język a Kultura”*, t. 15: *Opozycja homo – animal w języku i kulturze*, red. A. Dąbrowska, s. 52–56.
- Decyk W. 1996, *Motywacyjność zoonimów*, „Poradnik Językowy”, nr 10, s. 52–56.
- Dobriková M., Kysel M. 2014, *Fauna we frazeologii starotestamentowych przypowieści*, [w:] *Životnije u frazeološkom ruhu*, red. I. Vidović Bolt, Zagreb 2014, http://www.animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Dobrikova_Kysel%20za%20WEB.pdf (dostęp: 22.12.2016).
- Dobrzyńska T. 1988, *Uwarunkowania kulturowe metafory*, [w:] *Konotacja*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 155–168.
- Doroszkievicz M. 2003, *Opozycja homo – animal w metaforyce i frazeologii prasy codziennej z okresu wyborów prezydenckich 1996 w Rosji*, [w:] *„Język a Kultura”*, t. 15: *Opozycja homo – animal w języku i kulturze*, red. A. Dąbrowska, s. 143–155.
- Duda M. 2016, *Ciało człowieka we frazeologii okolic Tarnowa*, [w:] *Słowiańska frazeologia gwarowa*, red. M. Rak, K. Sikora, Kraków, s. 125–135.
- Dziamka-Lenart G., Liberek J. (red.) 2016, *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Geneza dawnych i nowych frazeologizmów polskich*, Poznań.
- Dźwigoł R. 2004, *Polskie ludowe słownictwo mitologiczne*, Kraków.
- Dźwigoł R. 2014, *Ni pies, ni bies – jednostki frazeologiczne z komponentami ‘pies’ i ‘diabeł’ w polszczyźnie*, [w:] *Životnije u frazeološkom ruhu*, red. I. Vidović Bolt, Zagreb, http://www.animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Dzwigol%20za%20WEB.pdf (dostęp: 22.12.2016).
- Frazer J. G. 1996, *Złota gałąź*, przeł. H. Krzeczkowski, Warszawa.
- Gawel A. 2000, *Sowa w polskiej tradycji ludowej*, [w:] *Sowa w naturze i kulturze*, red. J. Sokólska, Supraśl, s. 66–83.

- Godlewski G., Mencwel A., Sulima R. (oprac.) 2003, *Antropologia słowa*, red. G. Godlewski, Warszawa.
- Góra A. 1995, *Bocian w słowiańskich wyobrażeniach ludowych*, „Etnolingwistyka”, t. 7, red. J. Bartmiński, Wrocław, s. 33–46.
- Góra A. 2000, *O zasadach opisu zwierząt w słowiańskiej kulturze ludowej*, „Etnolingwistyka”, t. 12, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 251–263.
- Grabias S. 1981, *O ekspresywności języka. Ekspresja a słowotwórstwo*, Lublin.
- Grabias S. 1993, *Środowiskowe i zawodowe odmiany języka – socjolekty*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, s. 223–241.
- Grzegorzczkowska R. 1988, *Władanie językiem a wiedza o świecie*, [w:] *Konotacja*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 121–128.
- Grzegorzczkowska R. 1993a, *Znaczenie wyrażen a wiedza o świecie*, [w:] *O definicjach i definiowaniu*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin, s. 73–82.
- Grzegorzczkowska R. 1993b, *Teoretyczne i metodologiczne problemy semantyki w perspektywie tzw. kognitywnej teorii języka*, [w:] *Studia semantyczne*, red. R. Grzegorzczkowska, Z. Zaron, Warszawa, s. 9–22.
- Grzegorzczkowska R. 1998, *O rozumieniu prototypu i stereotypu we współczesnych teoriach semantycznych*, [w:] „*Język a Kultura*”, t. 12: *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki: teoria, metodologia, analizy empiryczne*, red. J. Bartmiński, J. Anusiewicz, s. 109–115.
- Grzegorzczkowska R. 2001, *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Warszawa.
- Grzegorzczkowska R. 2004, *Pojęcie językowego obrazu świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 39–46.
- Grzegorzczkowska R. 2009, *Punkty dyskusyjne w rozumieniu pojęcia językowego obrazu świata – widziane z perspektywy badań porównawczych*, „Etnolingwistyka”, t. 21, red. J. Bartmiński, s. 15–29.
- Grzegorzczkowska R. 2011, *Jeszcze o rozumieniu JOS-u w perspektywie badań porównawczych*, „Etnolingwistyka”, t. 23, red. J. Bartmiński, s. 217–225.
- Grzegorzczkowska R. 2011, *Wykłady z polskiej składni*, Warszawa.
- Grzegorzczkowska R., Pajdzińska A. (red.) 1996, *Językowa kategoryzacja świata*, Lublin.
- Gurbisz J. 1982, *Połączenia wyrazowe z leksemami zoosemantycznymi. Próba interpretacji danych ankiety frazeologiczno-paremiologicznej*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego, Filologia Rosyjska”, nr 10, s. 79–86.
- Guz M. 2012, *Językowy obraz świata u wybranych przedstawicieli lingwistyki niemieckiej, amerykańskiej i polskiej*, Poznań.
- Habrajska G. 1992, *Potoczność w rozumieniu potocznym*, [w:] „*Język a Kultura*”, t. 5: *Potoczność w języku i kulturze*, red. J. Anusiewicz, F. Nieckula, s. 29–35.
- Hampl L. 2012, *Ptactwo we frazeologii czeskiej i polskiej*, Bielsko-Biała.
- Hampl L. 2013, *Świat awifauny w polskich i czeskich przekładach Pisma Świętego (sowy i jaskółki)*, Bielsko-Biała.
- Hampl L. 2014, *Świat awifauny II w polskich i czeskich przekładach Pisma Świętego (ptactwo czyste i nieczyste)*, Bielsko-Biała.
- Hampl L. 2015, *Interpretacja PTACTWA w czeskich i polskich związkach frazeologicznych z zakresu tradycji ludowej przepowiadania pór roku (z wykorzystaniem zwierzęcych/ptasich nazw)*, [w:] „*Język a Kultura*”, t. 25: *Struktura słownictwa a interpretacja świata*, red. M. Misiak, J. Kamieniecki, s. 103–119.

- Hampl L. 2016, *Świat awifauny III w polskich i czeskich przekładach Pisma Świętego (rodzina krukowatych – kawka, wrona, kruk, gawron i sówka)*, Bielsko-Biała.
- Hołówka T. 1986, *Myślenie potoczne. Heterogeniczność zdrowego rozsądku*, Warszawa.
- Hołyńska T. 2000, *Dlaczego kłamca łączy jak pies?*, [w:] *Język – człowiek – kultura. Księga pamiątkowa poświęcona Marianowi Jurkowskiemu*, red. B. Czopek-Kopciuch, Piotraków Trybunalski, s. 127–128.
- Jakubowicz M. 1999, *Badania etymologiczne w rekonstrukcji językowego obrazu świata*, [w:] *Przeszłość w językowym obrazie świata*, red. A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski, Lublin, s. 117–127.
- Jedlak S. 2012, *Językowy obraz świata polskiej i węgierskiej frazeologii i paremiologii w związkach z leksemem ptak i jego hiponimami*, „Acta Philologica”, t. 42, red. B. Kowalik, M. Paryż, Warszawa, s. 14–23.
- Jędrzejko E. 2001, *Człowiek miarą wszechrzeczy. Antropocentryzm i historycznokulturowe aspekty staropolskiej frazeologii somatycznej*, „Prace Filologiczne”, t. XLVI, s. 233–245.
- Jordanskaja L., Mielczuk I. 1988, *Konotacja w semantyce lingwistycznej i leksykografii*, [w:] *Konotacja*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 9–34.
- Józwiak J. 2007, *Названия животных в русском и польском языках*, Poznań.
- Judin A. W. 2004, *Rozumienie terminu obraz świata i model świata w semiotyce i lingwistyce rosyjskiej*, „Etnolingwistyka”, t. 16, red. J. Bartmiński, s. 315–323.
- Kempf Z. 1985, *Wyrazy gorsze dotyczące zwierząt*, „Język Polski”, t. LXV, s. 125–144.
- Kempf Z. 1989, *Dwa aspekty wyrazów negatywnych dotyczących zwierząt*, „Język Polski”, t. LXIX, s. 208–209.
- Kępa D. 2001, *Konotacje kulturowe i ich językowe realizacje (na przykładzie leksemu PTAK)*, [w:] *Współczesna leksyka*, cz. I, red. K. Michalewski, Łódź, s. 141–152.
- Kępa-Figura D. 2007, *Kategoryzacja w komunikacji językowej na przykładzie leksemu ptak*, Lublin.
- Kielak O. 2014a, *Koza i kozioł w polskich przysłowiach oraz wyrażeniach przysłowiowych. Jeden czy dwa językowo-kulturowe obrazy zwierząt*, „LingVaria”, nr 2 (18), s. 235–247.
- Kielak O. 2014b, *Ludowe rytuały wobec zwierząt domowych. Przykład KROWY*, [w:] *Człowiek w relacji do zwierząt, roślin i maszyn w kulturze*, t. 2, red. J. Tymieniecka-Suchanek, Katowice, s. 33–46.
- Kielak O. 2016, *Szczeka, warczy, ujada. Psia mowa w polszczyźnie potocznej i ludowej*, [w:] *Współczesny świat słowiański: Słowianie na pograniczu kultur (materiały e-konferencji naukowej)*, <http://konferencjabielsko.blogspot.com/2016/05/olga-kielak.html> (dostęp: 22.12.2016).
- Kielak O. 2017, *Analogie między kobietą ciężarną i cielną krową*, „Etnolingwistyka”, t. 29, red. J. Bartmiński, s. 171–189.
- Kobos Z. K. 2011, *Mów do mnie kotku... czyli o uczuciach po polsku i słoweńsku*, „Acta Universitatis Lodzensis”. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców, t. 18, s. 261–267.
- Komorowska E., Szlachta A. 2014, *Frazeologizmy i przysłowia z komponentem kot w języku polskim. Aspekt semantyczno-kulturowy*, [w:] *Životnije u frazeološkom ruhu*, red. I. Vidović Bolt, Zagreb, http://www.animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Komorowska_Szlachta%20za%20WEB.pdf (dostęp: 11.11.2017).

- Koncewicz-Dziduch E. 2014, *Ptaki w polskiej i chorwackiej frazeologii*, [w:] *Životnije u frazeološkom ruhu*, red. I Vidović Bolt, Zagreb, [http://www.animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Koncewicz_Dziduch%20za%20WEB%20\(1\).pdf](http://www.animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Koncewicz_Dziduch%20za%20WEB%20(1).pdf) (dostęp: 23.09.2017).
- Kopaliński W. 1997, *Koty w worku, czyli z dziejów pojęć i rzeczy*, Warszawa.
- Kowalonek M. 2009, *Językowy obraz kozy we frazeologii i paremiologii języka polskiego, serbsko/chorwackiego i słoweńskiego*, [w:] *Balkany w XX i XXI wieku. Historia – polityka – kultura*, red. H. Stys, S. Sochacki, Toruń, s. 185–196.
- Koziara S. 1996, *Symbolika zwierzęca we frazeologii i przysłowiaach języka polskiego*, „Ojczyzna Polsczyzna. Kwartalnik dla nauczycieli”, nr 3, s. 57–61.
- Koziara S. 2001, *Frazeologia biblijna w języku polskim*, Kraków.
- Koziara S. 2002a, *Losy frazeologizmów biblijnych z nazwami ptaków w języku polskim*, [w:] *Z problemów przekładu i stosunków międzyjęzykowych*, t. 2, red. T. Żeberek, T. Borucki, Kraków, s. 191–203.
- Koziara S. 2002b, *Frazeologizmy pochodzenia biblijnego z nazwami zwierząt w języku polskim*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica”, z. 1, s. 155–164.
- Krasnowolski A. 1905, *Przenośnie mowy potocznej*, Warszawa.
- Krawczyk A. 1984, *Z frazeologii europejskiej, ins Bockshorn jagen i sognut' v baranij rog*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, t. XXII, s. 111–119.
- Krawczyk A. 1989, *Język źródłem wiedzy o człowieku*, „Etnolingwistyka”, t. 2, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 27–38.
- Krawczyk A. 1991, *Ciało człowieka w świetle frazeologii gwarowej*, [w:] „Język a Kultura”, t. 1: *Podstawowe pojęcia i problemy*, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, s. 143–147.
- Krawczyk-Tyrpa A. 1987, *Frazeologia somatyczna w gwarach: związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Krawczyk-Tyrpa A. 2001, *Tabu w dialektach polskich*, Bydgoszcz.
- Krzyżanowska A. 1998, *Ostatnia podróż – czyli polska i francuska metaforyka śmierci*, „Etnolingwistyka”, t. 9/10, red. J. Bartmiński, s. 93–109.
- Krzyżanowski J. 1960, *Mądrej głowie dość dwie słowie*, t. 1: *Trzy centurie przysłów polskich*, t. 2: *Dwie centurie przysłów polskich*, Warszawa.
- Krzyżanowski J. 1994, *Mądrej głowie dość dwie słowie. Pięć centurij przysłów polskich i diabelskich tuzin z hakiem*, t. I–II, Warszawa.
- Kurcz I. 1987, *Język a reprezentacja świata w umyśle*, Warszawa.
- Kurkowska H., Skorupka S. 2001, *Stylistyka polska. Zarys*, Warszawa.
- Kurosz K. 2017, *Czy w prawie polskim dopuszczalne jest zadośćuczynienie pieniężne za śmierć zwierzęcia*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, nr 1, s. 131–160.
- Kuryłowicz B. 2013, *Wartościowanie i wartości w tekście poetyckim (na przykładzie nazw kwiatów w liryce Młodej Polski)*, „Białostockie Archiwum Językowe”, nr 13, Białystok, s. 143–158.
- Lakoff G., Johnson M. 1988, *Metafory w naszym życiu*, przeł. H. Kardela, P. Łozowski, Warszawa.
- Lewandowski A., Radkiewicz J. 1991, *Bocian w mowie i folklorze*, Zielona Góra.
- Lewicki A. M. 1974, *Aparat pojęciowy frazeologii*, [w:] *Z badań nad literaturą i językiem*, red. L. Ludorowski, W. Magnuszewski, Warszawa, s. 135–151.

- Lewicki A. M. 1982a, *Problemy metodologiczne wariantywności związków frazeologicznych*, [w:] *Stalność i zmienność związków frazeologicznych*, red. A. M. Lewicki, Lublin, s. 37–46.
- Lewicki A. M. 1982b, *O motywacji frazeologizmów*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 1, red. M. Basaj, D. Rytel, Wrocław, s. 33–47.
- Lewicki A. M. 1985, *Motywacja globalna frazeologizmów. Znaczenie przenośne, symboliczne i stereotypowe*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 3, red. M. Basaj, D. Rytel, Wrocław, s. 7–23.
- Lewicki A. M. 1999, *Od przysłowia do frazeologizmu*, [w:] *Studia lingwistyczne ofiarowane Profesorowi Kazimierzowi Polańskiemu na 70-lecie Jego urodzin*, red. W. Boryś, L. Bednarczuk, Katowice, s. 157–163.
- Lewicki A. M. 2000, *Definiowanie a opis znaczenia frazeologizmów*, [w:] *Frazeografia słowiańska. Teoria i praktyka, tradycje, teraźniejszość, przyszłość. Tezy referatów międzynarodowej konferencji naukowej*, red. M. Balowski, W. Chlebda, Opole, s. 17–18.
- Lewicki A. M. 2003, *Studia z teorii frazeologii*, Łask.
- Lewicki A. M. 2007, *Rozwój frazeologii w ostatnim ćwierćwieczu*, [w:] *Problemy frazeologii Europejskiej*, t. VIII, red. A. M. Lewicki, s. 9–14.
- Lewicki A. M., Pajdzińska A. 2001, *Frazeologia*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 315–333.
- Lewicki A. M., Pajdzińska A., Rejakowa B. 1987, *Z zagadnień frazeologii: problemy leksygraficzne*, Warszawa.
- Liberek J. 2010, *Zmiany w zasobie frazeologicznym współczesnej polszczyzny*, [w:] *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Poznań, s. 33–56.
- Libura A. 2003, *Wartościowanie związane z wybranymi przedpojęciowymi schematami wyobrażeniowymi na przykładzie nazw części ciała ludzi i zwierząt*, [w:] *„Język a Kultura”*, t. 15: *Opozycja homo – animal w języku i kulturze*, red. A. Dąbrowska, s. 117–127.
- Lubaś W. 2003, *Polskie gadanie: podstawowe cechy i funkcje potocznej odmiany polszczyzny*, Opole.
- Łozowski P. 1999, *Panchronia, czyli językoznawstwo bez synchronii*, [w:] *Przeszłość w językowym obrazie świata*, red. A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski, Lublin 1999, s. 25–50.
- Łukaszuk A. 2012, *Wierzchowce bogów. Motyw konia w wierzeniach i sztuce Słowian i Skandynawów*, Szczecin.
- Maćkiewicz J. 1990, *Metafora a językowy obraz świata (na przykładzie metaforyki morskiej)*, „Etnolingwistyka”, t. 3, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 49–58.
- Maćkiewicz J. 1999a, *Kategoryzacja a językowy obraz świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 47–55.
- Maćkiewicz J. 1999b, *Wyspa – językowy obraz wycinka rzeczywistości*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 193–206.
- Maćkiewicz J. 1999c, *Co to jest „językowy obraz świata”?*, „Etnolingwistyka”, t. 11, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 7–24.
- Maćkiewicz J. 2000, *Potoczne w naukowym – niebezpieczeństwa i korzyści*, [w:] *„Język a Kultura”*, t. 13: *Językowy obraz świata i kultura*, red. J. Anusiewicz, A. Dąbrowska, s. 107–113.
- Magul T. 1996, *Zwierzę w kulcie i micie*, Lublin.

- Majer-Baranowska U. 1988, *Z historii użycia terminu konotacja*, [w:] *Konotacja*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 185–202.
- Maliszewski B. 2003, *Stereotypizacja i profilowanie symbolicznych znaczeń wybranych zwierząt w językowo-potocznym obrazie świata*, „Poradnik Językowy”, nr 8, s. 22–35.
- Maliszewski B. 2004, *Deskryptywne konotacje zwierząt*, „Poradnik Językowy”, nr 10, s. 46–58.
- Martuszevska A. (red.) 1993, *Literacka symbolika zwierząt*, Gdańsk.
- Melnyk N. 2015, *Семантика зооморфизмов в составе русских, украинских и польских наречий (гендерный аспект)*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Slavica Wratislaviensis”, t. CLX, Wrocław, s. 125–134.
- Michow E. 2014, *Semantyka polskich i bułgarskich frazeologizmów somatycznych motywowana funkcjami części ciała człowieka*, Kielce.
- Miodunka W. 1980, *Teoria pól językowych. Społeczne i indywidualne ich uwarunkowania*, Warszawa–Kraków.
- Młynarczyk E. 2013, *Nie święci garnki lepią. Obraz rzemiosła utrwalony w polskiej frazeologii*, Kraków.
- Młynarczyk E. 2014, *Frazeologizmy i przysłowia rzemieślnicze z komponentem animalistycznym*, [w:] *Životnije u frazeološkom ruhu*, red. I. Vidović Bolt, Zagreb, http://www.animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Mlynarczyk%20za%20WEB.pdf (dostęp: 13.12.2017).
- Moch W. 2000, *Nie obrażać zwierząt!*, [w:] Z. Saniewska-Mochowa, W. Moch, *Poradnik Językowy. Polskie gadanie*, Wrocław, s. 97–100.
- Mokijenko W., Walter H. (red.) 2008, *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich. Frazeologia*, Opole.
- Mosiołek K. 1992, *Stereotypy psa zawarte w języku polskim*, „Poradnik Językowy”, nr 4, s. 301–304.
- Mosiołek K. 1993, *Obraz kota w języku polskim w zestawieniu z francuskim*, [w:] *Studia semantyczne*, red. R. Grzegorzczkova, Z. Zaron, Warszawa, s. 47–70.
- Mosiołek K. 1994, *Stereotypy samic niektórych zwierząt domowych przekazywane przez polszczyznę i język francuski*, „Poradnik Językowy”, nr 3, s. 23–28.
- Mosiołek-Kłosińska K. 1994, *Dzieje koncepcji języka jako formy ujmowania świata*, „Poradnik Językowy”, nr 4, red. H. Satkiewicz, s. 15–21.
- Mosiołek-Kłosińska K. 1995a, *Językowa konceptualizacja rzeczywistości*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 3 (330), s. 133–138.
- Mosiołek-Kłosińska K. 1995b, *Motywacja związków frazeologicznych zawierających wyrazy pies i kot*, „Etnolingwistyka”, t. 7, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 21–31.
- Mosiołek-Kłosińska K. 1997, *Antropocentryzm leksyki zwierzęcej*, [w:] *Semantyczna struktura słownictwa i wypowiedzi*, red. R. Grzegorzczkova, Z. Zaron, Warszawa, s. 71–77.
- Mosiołek-Kłosińska K. 1998, *Stereotypy konia przekazywane przez język polski i francuski*, [w:] „Język a Kultura”, t. 12: *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki: teoria, metodologia, analizy empiryczne*, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, s. 266–271.
- Moszyński K. 1967, *Kultura ludowa Słowian*, t. I–II, Warszawa.
- Müldner-Nieckowski P. 2007, *Frazeologia poszerzona*, Warszawa.
- Muszyński Z. 1988, *Problem wiedzy pozajęzykowej w badaniach lingwistycznych*, [w:] *Konotacja*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 129–153.

- Nagórko A. 1994, *Z problemów etnolingwistyki – jak porównywać języki i kultury*, „Poradnik Językowy”, nr 4, s. 4–14.
- Niebrzegowska-Bartmińska S. 2014, *Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata. Na marginesie dyskusji nad kształtem artykułów w Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów*, [w:] *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 3: *Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, Lublin, s. 71–102.
- Niewiara A. 2000, *Badania etymologii a odtwarzanie językowego obrazu świata*, [w:] „Język a Kultura”, t. 13: *Językowy obraz świata i kultura*, red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, s. 97–105.
- Nowakowska A. 1991, *Obraz świata zwierząt we frazeologii polskiej i francuskiej*, „Poradnik Językowy”, nr 9–10, s. 361–368.
- Nowakowska A. 2003, *Człowiek jak zwierzę. Sfrazeologizowane porównania doczasownikowe na podstawie Słownika frazeologicznego języka polskiego*, [w:] „Język a Kultura”, t. 15: *Opozycja homo – animal w języku i kulturze*, red. A. Dąbrowska, s. 97–103.
- Nowakowska A. 2005, *Świat roślin w polskiej frazeologii*, Wrocław.
- Nowakowska A. 2010, *Porównania frazeologiczne (zarys problematyki)*, [w:] *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Poznań, s. 77–86.
- Nowakowska A. 2013, *Sfrazeologizowane konstrukcje porównawcze w polskiej frazeologii*, [w:] *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Między teorią a praktyką frazeograficzną*, red. G. Dziamska-Lenart, J. Liberek, Poznań, s. 39–49.
- Nowakowska-Kempna I. 1992, *Podstawy metodologiczne semantyki współczesnej*, Wrocław.
- Nowakowska-Kempna I. 1993, *Definiowanie znaczenia w kognitywizmie. Wybrane zagadnienia*, [w:] *O definicjach i definiowaniu*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin, s. 161–180.
- Ożdżyński J. (red.) 1995, *Językowy obraz świata dzieci i młodzieży*, Kraków.
- Pado A. 1987, *Leksemy o znaczeniu «zwierzę» w składzie rosyjskich i polskich związków frazeologicznych*, [w:] *Słownictwo języków słowiańskich w aspekcie porównawczym*, red. M. Łesiów, Lublin, s. 137–144.
- Pajdzińska A. 1982, *Elementy motywujące znaczenie w składzie związków frazeologicznych*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 1, red. M. Basaj, D. Rytel, s. 81–87.
- Pajdzińska A. 1988a, *Związki frazeologiczne nazywające akty mowy. Semantyka i składnia*, Lublin.
- Pajdzińska A. 1988b, *Przydatność koncepcji pola znaczeniowego w badaniach frazeologicznych*, „Z Polskich Studiów Slawistycznych”, t. VII, Warszawa, s. 303–312.
- Pajdzińska A. 1988c, *Udział konotacji leksykalnej w motywacji frazeologizmów*, [w:] *Konotacja*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 67–82.
- Pajdzińska A. 1990a, *Antropocentryzm frazeologii potocznej*, „Etnolingwistyka”, t. 3, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 59–68.
- Pajdzińska A. 1990b, *Jak mówimy o uczuciach? Poprzez analizę frazeologizmów do językowego obrazu świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 87–107.
- Pajdzińska A. 1991, *Wartościowanie we frazeologii*, [w:] „Język a Kultura”, t. 3: *Wartości w języku i w tekście*, red. J. Puzynina, J. Anusiewicz, s. 15–29.

- Pajdzińska A. 1995, *Motywacja semantyczna przymiotników wartościujących*, „Etnolingwistyka”, t. 7, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 5–20.
- Pajdzińska A. 2001a, *O znaczeniu związku frazeologicznego (raz jeszcze)*, [w:] *Problemy frazeologii europejskiej*, t. 4, red. A. M. Lewicki, Lublin, s. 11–18.
- Pajdzińska A. 2001b, *My, to znaczy... : z badań językowego obrazu świata*, „Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja”, nr 1 (66), s. 33–53.
- Pajdzińska A. 2002, *Frazeologia w paradygmacie kognitywistycznym*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych X. Językoznawstwo. Prace na XIII Międzynarodowy Kongres Slawistów w Lublanie 2003*, red. H. Popowska-Taborska, Z. Rudnik-Karwatowa, J. Ruśsek, J. Siatkowski, Warszawa, s. 175–181.
- Pajdzińska A. 2004, *Wielonurtowość współczesnych badań frazeologicznych*, „Poradnik Językowy”, nr 2, s. 27–38.
- Pajdzińska A. 2006, *Studia frazeologiczne*, Łask 2006.
- Pajdzińska A. 2010, *Przydatność frazeologizmów w badaniach językowego obrazu świata*, [w:] *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Poznań, s. 87–97.
- Pajdzińska A., Filar D. 1999, *Językowy obraz świata a teksty poetyckie*, [w:] *Język. Teoria. Dydaktyka*, red. B. Greszczuk, Rzeszów, s. 187–196.
- Pajdzińska A., Krzyżanowski P. (red.) 1999, *Przeszłość w językowym obrazie świata*, Lublin.
- Pajdzińska A., Tokarski R. 1996, *Językowy obraz świata – konwencja i kreacja*, „Pamiętnik Literacki”, t. LXXXVII, z. 4, s. 143–158.
- Palmes L. 2006, *Językowy obraz psa (badania porównawcze na materiale języka polskiego i niemieckiego)*, „Poradnik Językowy”, nr 1, s. 42–56.
- Peisert M. 1991, *Językowy i kulturowy obraz węża w języku polskim*, „Rozprawy Komisji Językowej WTN”, t. XVII, s. 259–270.
- Peisert M. 2003, *Sus domesticus – zwierzę, którego nazwy używać nie wypada*, [w:] *Język a Kultura*, t. 15: *Opozycja homo – animal w języku i kulturze*, red. A. Dąbrowska, s. 149–155.
- Piasecka A. 2012, *Językowa eksplikacja uczucia strachu w ruszczyźnie*, „Acta Universitatis Lodzensis”. *Folia Linguistica Rossica*, t. 8, red. A. Piasecka, J. Wierzbński, s. 64–71.
- Piasecka A. 2013a, *Studium lingwistyczne i kulturologiczne rosyjskich frazeologizmów z komponentami cepdye i dyua*, Łódź.
- Piasecka A. 2013b, *Wizerunek świni w języku polskim i rosyjskim (na podstawie materiału leksykograficznego)*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, t. 59, Łódź, s. 209–224.
- Piasecka A. 2013c, *Potencjał semantyczno-pragmatyczny leksemów bydło i skot w języku polskim i rosyjskim*, „Acta Universitatis Lodzensis”. *Folia Linguistica Rossica*, t. 9, red. A. Piasecka, s. 69–78.
- Piekarczyk D. 2004, *Kwiaty we współczesnym językowym obrazie świata*, Lublin.
- Piętkowa R. 2007, *Językowy obraz świata i stereotypy a nauczanie języka obcego*, [w:] *Sztuka czy rzemiosło? Nauczyć Polski i polskiego*, red. A. Achtełik, J. Tambor, Katowice, s. 85–104.
- Piotrowski T. 2010, *Słowniki w badaniach językowego obrazu świata*, [w:] *Etnolingwistyka a leksykografia. Tom poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu*, red. W. Chlebda, Opole, s. 49–56.

- Podsiadło J. 2000, *Sowa i człowiek*, [w:] *Sowa w naturze i kulturze*, red. J. Sokólska, Supraśl, s. 85–96.
- Poluszyński B. 2016, *Problematyka ekwiwalencji wybranych frazeologizmów animalistycznych: czy Czesi – tak jak Polacy – kupują kota w worku, Rosjanie żyją z kimś jak pies z kotem, Anglicy tyrają jak woły, a Niemcy podkładają komuś świnie?*, „*Studia Slavica*”, nr XX/1, Ostrava, s. 95–115.
- Przybyła W. 2011, *Kulturowa semantyka motywu zwierząt*, „*Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja*”, nr 3 (129), s. 238–252.
- Puzynina J. 1990, *Słowo Norwida*, Warszawa.
- Puzynina J. 1991, *Jak pracować nad językiem wartości*, [w:] „*Język a Kultura*”, t. 2: *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*, red. J. Puzynina, J. Bartmiński, s. 129–137.
- Puzynina J. 1992, *Język wartości*, Warszawa.
- Rak M. 2006, *Antropocentryzm gwarowej frazeologii zwierzęcej z Gór Świętokrzyskich i Podtatrza*, „*Język Polski*”, t. LXXXVI, s. 368–376.
- Rak M. 2007a, *Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalony w animalistycznej frazeologii gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatrza*, Kraków.
- Rak M. 2007b, *Językowo-kulturowy obraz człowieka na podstawie animalistycznej frazeologii gwar Orawy, Podhala i Spisza*, [w:] *Frazeologia a językowe obrazy świata przełomu wieków*, red. W. Chlebda, Opole, s. 111–117.
- Rak M. 2016, *Wartościowanie w animalistycznej frazeologii gwar polskiego Podtatrza*, [w:] *Słowiańska frazeologia gwarowa*, red. M. Rak, K. Sikora, Kraków, s. 91–107.
- Rak M. 2017, *Na bezrybiu i rak ryba. Językowo-kulturowy obraz raka w polszczyźnie*, „*Etnolingwistyka*”, t. 29, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 149–169.
- Rodziewicz B. 2005, *Żwawy jak wół w pługu, czyli o „dynamicznych” frazematyzmach komparatywnych z komponentem animalistycznym w języku polskim, rosyjskim i niemieckim*, [w:] *Грани слова*, Москва, s. 235–241.
- Rodziewicz B. 2007, *Frazemy komparatywne z komponentem zoonimicznym w języku polskim, rosyjskim i niemieckim*, Szczecin.
- Sahata J. 2009, *Ptaki we frazeologii polskiej i ukraińskiej*, „*Postscriptum Polonistyczne*”, nr 1(3), s. 143–152.
- Sahata J. 2013, *Procesy dynamiczne we współczesnej polskiej frazeologii zawierającej nazwy zwierząt*, „*Język Polski*”, nr 3, s. 174–185.
- Saloni Z., Świdziński M. 2001, *Składnia współczesnego języka polskiego*, Warszawa.
- Sarnowski M. 1992, *Rzeczowniki sekundarnie wartościujące w języku rosyjskim i polskim. Grupa tematyczna „nazwy zwierząt”*, „*Acta Universitatis Wratislaviensis*”, t. LXXIV, Wrocław, s. 91–101.
- Satkiewicz H. 2001, *Świat ptaków w polskiej tradycji językowej*, „*Prace Filologiczne*”, nr 46, s. 535–539.
- Siatkowska E. 1967, *Deminutywa rzeczowników we współczesnych literackich językach zachodniosłowiańskich*, „*Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*”, t. 6, s. 157–170.
- Sierociuk J. 1980a, *Kukułka*, [w:] *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny*, red. J. Bartmiński, Wrocław.
- Sierociuk J. 1980b, *Wół*, [w:] *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny*, red. J. Bartmiński, Wrocław.

- Skawiński J. 2000, *Językowy aspekt badań nad zwierzętami w kulturze*, „Zeszyty Etnologii Wrocławskiej”, nr 1, s. 93–121.
- Skawiński J. 2002, *Nazwy zwierząt jako inwektywy w języku polskim i niemieckim*, [w:] *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Opis, konfrontacja, przekład*, t. III, red. I. Łuczaków, J. Sokołowski, Wrocław, s. 253–259.
- Skorupka S. 1952, *Typy połączeń frazeologicznych*, „Poradnik Językowy”, nr 5, s. 12–20, z. 6, s. 14–25.
- Skorupka S. 1965, *Z zagadnień frazeologii porównawczej*, „Prace Filologiczne”, t. 18, cz. 4, s. 119–130.
- Skorupka S. 1982, *Klasyfikacja jednostek frazeologicznych i jej zastosowanie w leksykografii*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 1, red. M. Basaj, D. Rytel, s. 7–16.
- Sojka-Masztalerz H. 2010, *O inwektywach zwierzęcych w języku polskim*, „Kształcenie Językowe”, t. 8, s. 11–24.
- Soloduch O. 2014, *Semantyczna charakterystyka fitozoonimów w języku polskim i ukraińskim na przykładzie nazw krów maści czerwonej*, „Kwartalnik Językoznawczy”, nr 2014/1 (17), s. 65–81.
- Sosnowska N. 1999, *Postawa wartościująca w onomastyce na przykładzie przezwisk motywowanych nazwami zwierząt*, [w:] *Przezviska i przydomki w językach słowiańskich*, cz. II, red. S. Warchoń, Lublin, s. 133–139.
- Spagińska-Pruszek A. 1998, *Kreatywna rola leksyki w motywacji semantycznej frazeologizmów na przykładzie języków słowiańskich*, [w:] *Leksyka w komunikacji językowej. Materiały Konferencji Międzynarodowej (Gdańsk–Łączy, wrzesień 1998)*, red. M. Grabska, J. Korzeniewska-Berczyńska, Gdańsk, s. 174–175.
- Spagińska-Pruszek A. 2000, *Leksyka jako kreatywny komponent w tworzeniu semantyki frazeologizmów (na przykładzie języków słowiańskich)*, [w:] *„Słowa, słowa, słowa...” w komunikacji językowej*, red. M. Grabska, Gdańsk, s. 243–249.
- Spagińska-Pruszek A. 2001, *Komponent animalistyczny we frazeologizmach języka polskiego, rosyjskiego i chorwackiego (aspekt translatoryczny)*, [w:] *Słowo. Tekst. Czas. Materiały V Międzynarodowej Konferencji Naukowej*, red. M. Aleksiejenko, Szczecin, s. 119–123.
- Spagińska-Pruszek A. 2003, *„Zwierzyńiec” głupoty i mądrości ludzkiej w języku polskim, rosyjskim i chorwackim*, [w:] *Słowo z perspektywy językoznawcy i tłumacza*, red. A. Pstyga, K. Szcześniak, Gdańsk, s. 174–180.
- Spagińska-Pruszek A. 2004, *Z problematyki językowych stereotypów opisowych narodów (na przykładzie polskiego, rosyjskiego i chorwackiego)*, [w:] *Frazeologia słowiańska i inne płaszczyzny systemu językowego*, red. J. Bartoszewska, W. Mokijenko, H. Walter, Gdańsk, s. 267–272.
- Spagińska-Pruszek A. 2005, *Intelekt we frazeologii polskiej, rosyjskiej i chorwackiej*, Łask.
- Steffen W. 1986, *Wyrazy „lepsze” i „gorsze”*, „Język Polski”, t. LXVI, s. 336–340.
- Straś E. 1985, *Typy relacji znaczeniowych w polu wyrazowym „koń” (na materiale języka polskiego i rosyjskiego)*, „Prace Językoznawcze”, t. 11: *Problemy badań konfrontatywnych języka polskiego i rosyjskiego*, red. M. Szymoniuk, Katowice, s. 14–22.
- Straś E. 1991, *Zagadnienia ekwiwalencji rosyjskich i polskich odzwierzęcych derywatów semantycznych*, „Prace Językoznawcze”, t. 18: *Z zagadnień językoznawstwa rosyjskiego i polskiego*, red. M. Blicharski, Katowice, s. 102–114.

- Szczekocka-Augustyn A., Wereszczyńska B., Zagrodzka T. 1996, *O kategoriach rozmytych (na przykładzie rozumienia nazw fauny, flory i artefaktów)*, [w:] *Językowa kategoryzacja świata*, red. R. Grzegorzczakowa, A. Pajdzińska, Lublin.
- Szczepanowicz B., Mrozek A. 2007, *Atlas zwierząt biblijnych. Miejsce w Biblii i symbolika*, Kraków.
- Szczęk J., Ludwin S. 2015, *Rola świata zwierząt w budowaniu językowego obrazu świata na przykładzie czasowników utworzonych od nazw zwierząt w języku niemieckim i polskim*, [w:] *„Język a Kultura”*, t. 25: *Struktura słowa a interpretacja świata*, red. M. Misiak, J. Kamieniecki, s. 121–139.
- Szerszunowicz J. 2000, *O przekładzie idiomatycznych wyrażeni i zwrotów porównawczych (na materiale konstrukcji zoomorficznych)*, [w:] *Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-balto-wschodniosłowiańskich*, t. V, red. J. F. Nosowicz, Białystok, s. 206–208.
- Szerszunowicz J. 2003, *Językowo-kulturowy obraz sowy w ujęciu komparatywnym*, „Białostockie Archiwum Językowe”, nr 3, s. 215–225.
- Szerszunowicz J. 2004, *Funkcje pragmatyczne faunizmów w mowie potocznej*, [w:] *Funkcja emocjonalna jednostek językowych i tekstowych*, red. K. Wojtczuk, A. Wierzbicka, Siedlce, s. 243–248.
- Szerszunowicz J. 2004a, *Językowo-kulturowy obraz lisa w ujęciu komparatywnym (polsko-angielsko-włoski)*, [w:] *Język, kultura, nauczanie i wychowanie*, red. J. Kida, Rzeszów, s. 239–245.
- Szerszunowicz J. 2004b, *Homo i animal w komunikacji międzyludzkiej – metafory fauniczne w ujęciu konfrontatywnym*, „Elckie Studia Teologiczne”, t. 5, s. 63–71.
- Szerszunowicz J. 2005, *Językowy obraz ryb we frazeologii polskiej i włoskiej (ujęcie komparatywne)*, [w:] *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Opis, konfrontacja, przekład*, t. 5, red. M. Sarnowski, W. Wysoczański, Wrocław, s. 361–369.
- Szerszunowicz J. 2006, *Z badań nad zooinwektywami w ujęciu kontrastywnym (na materiale języka polskiego i włoskiego)*, [w:] *Wokół językowej funkcji emocjonalnej. Fakty dawne i współczesne*, red. K. Wojtczuk, V. Machnicka, Siedlce, s. 279–290.
- Szerszunowicz J. 2011, *Obraz człowieka w polskich, angielskich i włoskich leksykalnych i frazeologicznych jednostkach faunicznych*, Białystok.
- Szerszunowicz J. 2014a, *Definicja kognitywna jako składnik opisu leksykograficznego związków frazeologicznych z komponentem animalistycznym*, [w:] *Životnije u frazeološkom ruhu*, red. I. Vidović Bolt, Zagreb, [http://www.animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/SZERSZUNOWICZ%20za%20WEB%20\(1\).pdf](http://www.animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/SZERSZUNOWICZ%20za%20WEB%20(1).pdf) (dostęp: 23.09.2017).
- Szerszunowicz J. 2014b, *Konotacje intrakulturowych skrzydlatych słów w przekładzie*, „Studia Wschodniosłowiańskie”, t. 14, s. 261–279.
- Szpila G. 2000, *Semantyka kontekstualna leksemów zwierzęcych w przysłowiach*, „Literatura Ludowa”, nr 3, s. 13–22.
- Szutkowski T. 2010, *Jednostki paremiologiczne z komponentem onomastycznym we współczesnym języku rosyjskim i polskim*, Szczecin.
- Szutkowski T. 2015a, *Jednostka paremiczna w europejskich i amerykańskich nurtach lingwistycznych*, „Studia Rossica Posnaniensia”, t. XL, cz. 2, s. 167–178.
- Szutkowski T. 2015b, *Współczesna paremiografia rosyjska i polska: stan, problemy, perspektywy*, Szczecin.

- Szymański M. 2015, *Bułgarska frazeologia somatyczna z komponentami nazywającymi twarz i jej części na tle polskim i albańskim*, Poznań.
- Tabakowska E. (red.) 2001, *Kognitywne podstawy języka*, Kraków.
- Tambor J. 2008, *Stereotyp i prototyp – znaczenia terminów*, „Postscriptum Polonistyczne”, nr 1 (1), s. 23–29.
- Telija W. 1998, *Frazeologizmy-idiomy jako stereotypy kultury*, [w:] „Język a Kultura”, t. 12: *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, s. 160–168.
- Tokarski R. 1984, *Struktura pola znaczeniowego (studium językoznawcze)*, Prace Wydziału Humanistycznego Lubelskiego Towarzystwa Naukowego. Monografie, t. 17, Warszawa.
- Tokarski R. 1987, *Znaczenie słowa i jego modyfikacje w tekście*, Lublin.
- Tokarski R. 1988, *Konotacja jako składnik treści słowa*, [w:] *Konotacja*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 35–53.
- Tokarski R. 1991a, *Człowiek w definicji znaczeniowej słowa*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 3/4, s. 131–140.
- Tokarski R. 1991b, *Poziomy konotacji semantycznej*, [w:] „Język a Kultura”, t. 2: *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*, red. J. Puzynina i J. Bartmiński, s. 45–52.
- Tokarski R. 1991c, *Wartościowanie człowieka w metaforach językowych*, „Pamiętnik Literacki”, nr 1, s. 144–158.
- Tokarski R. 1992, *Czy człowiek jest istotą dobrą? Wartościowanie w metaforach językowych*, [w:] *Studia o tropach II*, red. T. Dobrzyńska, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 69–81.
- Tokarski R. 1995, *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*, Lublin.
- Tokarski R. 1996, *Ramy interpretacyjne a problemy kategoryzacji*, [w:] *Językowa kategoryzacja świata*, red. R. Grzegorzczkova, A. Pajdzińska, Lublin, s. 95–112.
- Tokarski R. 1997/1998, *Językowy obraz świata a niektóre założenia kognitywizmu*, „Etnolingwistyka”, t. 9/10, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 8–24.
- Tokarski R. 2001a, *Słownictwo jako interpretacja świata*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 343–370.
- Tokarski R. 2001b, *Typy racjonalności w językowym obrazie świata*, [w:] *Semantyka tekstu artystycznego*, red. A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski, Lublin, s. 231–245.
- Tokarski R. 2002, *Konceptualizacja zwierząt w potocznej świadomości językowej*, [w:] *Prawna ochrona zwierząt*, red. M. Mozgawa, Lublin, s. 11–19.
- Tokarski R. 2004, *Językowy obraz świata w metaforach potocznych*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 65–81.
- Tokarski R. 2008, *Konotacja a problemy kategoryzacji*, [w:] „Język a Kultura”, Tom Jubileuszowy, red. A. Dąbrowska, s. 143–161.
- Tolstaja S. M. 2004, *Znaczenie symboliczne a punkt widzenia: motywacja znaczeń symbolicznych (kulturowych)*, [w:] *Punkt widzenia w języku i kulturze*, red. J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, R. Nycz, Lublin, s. 177–184.
- Treder J. 2001, *O frazeologii potocznej w polszczyźnie*, [w:] *Słowo, Tekst, Czas*, t. 6: *Nowa frazeologia w nowej Europie*, red. H. Walter, M. Mokijenko, M. Aleksiejenko, Greifswald, s. 57–58.
- Treder J. 2004, *Frazeologizm jako podstawa słowotwórcza*, [w:] *Frazeologia słowiańska i inne płaszczyzny systemu językowego*, red. J. Bartoszewski, W. Mokijenko, H. Walter, Gdańsk, s. 139–145.

- Treder J. 2005, *Nazwy ptaków we frazeologii i inne studia z frazeologii i paremiologii polskiej*, Gdańsk.
- Tuwim J. 1930, *Sokrates tańczący*, Warszawa.
- Tyrpa A. 2008, *Językowy obraz świata w gwarach (przegląd dokonań)*, [w:] „Język a kultura”, Tom Jubileuszowy, red. A. Dąbrowska, s. 297–307.
- Vidović Bolt I., Szerszunowicz J. 2014, *Językowo-kulturowy obraz osła w języku chorwackim i polskim*, [w:] *Stalość i zmienność w językach i kulturach świata. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Ewie Komorowskiej z okazji 30-lecia pracy naukowej*, t. 1, red. D. Dziadosz, A. Krzanowska, A. Szlachta, Szczecin, s. 481–499.
- Vidović-Bolt I. 2008, *Frazeologizmy zoonimiczne odnoszące się do człowieka w języku chorwackim i polskim*, [w:] *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Opis, konfrontacja i przekład*, t. 6, red. M. Sarnowski, W. Wysoczański, Wrocław, s. 483–492.
- Warchoła S. (red.) 1996, *Systemy zoonimiczne w językach słowiańskich*, Lublin.
- Wierzbicka A. 1969, *Dociekania semantyczne*, Wrocław.
- Wierzbicka A. 1971, *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne*, Warszawa.
- Wierzbicka A. 1993, *Nazwy zwierząt*, [w:] *O definicjach i definiowaniu*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin, s. 251–267.
- Wierzbicka A. 1999, *Język. Umysł. Kultura. Wybór prac*, red. J. Bartmiński, Warszawa.
- Wierzbicka A. 2006, *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, przeł. A. Głaz, K. Korzyk (rozdz. 4), R. Tokarski (rozdz. 10), red. A. Pajdzińska, Lublin.
- Wierzbicka A. 2007, *Słowa klucze. Różne języki – różne kultury*, Warszawa.
- Wójtowicz M. 2013, *Definicja kognitywna jako sposób opisu semantyki symbolu na przykładzie liczby siedem*, „Roczniki Kulturoznawcze”, t. IV, nr 4, s. 71–87.
- Wróblewski P. 2000, *Językowy obraz ludzkich zachowań w świetle metaforycznych użyć czasowników zwierzęcych i odzwierzęcych*, „Prace Filologiczne”, t. XLV, s. 659–680.
- Wtorkowska M. 2014a, *Językowy obraz świni i jej rodziny przez pryzmat frazeologii w języku polskim i słoweńskim*, red. I. Vidović Bolt, Zagreb, <http://docplayer.pl/7263190-Językowy-obraz-swini-i-jej-rodziny-przez-pryzmat-frazeologii-w-języku-polskim-i-slowenskim.html> (dostęp: 28.09.2017).
- Wtorkowska M. 2014b, *Porównanie polskich i słoweńskich frazeologizmów z komponentem wybranych zwierząt domowych (byka, wołu, krowy i cielęcia)*, „Acta Universitatis Lodzensis”. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców, t. 21, s. 403–412.
- Wysoczański W. 1997, *Językowa kategoryzacja rzeczywistości we frazeologizmach i przysłowia porównawczych. Analiza konfrontatywna na materiale wybranych języków słowiańskich*, „Rozprawy Komisji Językowej WTN”, t. XXIII, s. 23–39.
- Wysoczański W. 2003, *Opozycja homo – animal z perspektywy reguł postępowania (na materiale wybranych języków)*, [w:] „Język a Kultura”, t. 15: *Opozycja homo – animal w języku i kulturze*, red. A. Dąbrowska, s. 81–95.
- Wysoczański W. 2005, *Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych na materiale wybranych języków*, Wrocław 2005.
- Zakrzewski P. 2002, *Definicja przysłowia w wybranych opracowaniach francuskich, niemieckich i polskich oraz próba konfrontatywnej analizy problemu*, „Annales Universitatis Lodzensis”. Folia Linguistica, t. 42, 2002, s. 3–18.
- Zaręba L. 2004, „*La puce à l'oreille*”: o frazeologizmach z nazwami owadów słów kilka: studium porównawcze polsko-francuskie i francusko-polskie, „Poradnik Językowy”, nr 10, s. 3–20.

- Zaręba L. 2004a, *Nazwy zwierząt w idiomatyce polskiej i francuskiej. Studium porównawcze*, [w:] L. Zaręba, *Szkice z frazeologii porównawczej francusko-polskiej i polsko-francuskiej. Esquisses de phraséologie comparative franco-polonaise et polono-française*, Kraków, s. 11–49.
- Zgółkowska H., Michaliszyn M. 1999, *Stereotyp ptaka w języku dzieci wiejskich*, [w:] Viro Doctissimo Optime Merito. *Prace ofiarowane Profesorowi Zenonowi Sobierajskiemu w 80. rocznicę urodzin*, Poznań, s. 96–107.
- Zimnowoda J. 2003, *Opozycja homo – animal w ekspresywnych zwrotach językowych*, [w:] „Język a Kultura”, t. 15: *Opozycja homo – animal w języku i kulturze*, red. A. Dąbrowska, s. 103–115.
- Zmarzer W. 1996, *Status jednostki frazeologicznej w słowniku frazeologicznym (na podstawie kartoteki polsko-rosyjskiego i rosyjsko-polskiego słownika frazeologicznego – KSF)*, „Studia Rossica”, t. 3, Warszawa, s. 249–253.
- Żmigrodzki P. 2010, *Definicja leksykograficzna a opis języka – ćwierć wieku później*, [w:] *Etnolingwistyka a leksykografia. Tom poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu*, red. W. Chlebda, Opole, s. 33–40.
- Żuk G. 2010, *Językowy obraz świata w polskiej lingwistyce przełomu wieków*, [w:] *Przeobrażenia w języku i komunikacji medialnej na przełomie XX i XXI wieku*, red. M. Karwadowska, A. Siwiec, Chełm, s. 239–257.
- Żurek M. 1983, *Analiza porównawcza zoomorfizmów w języku rosyjskim i polskim*, „Kieleckie Studia Rusycystyczne”, z. 1, Kielce, s. 107–117.
- Żurek M. 1988, *O czasownikach „odzwierzęcych” w języku polskim i rosyjskim*, „Przegląd Rusycystyczny”, z. 3–4, s. 87–94.
- Акопова С. Л. 1983, *О зоонимической лексике*, «Русский язык в школе», № 3, s. 89–91.
- Алефиренко Н. Ф. 2005, *Современные проблемы науки о языке: учеб. пособие*, Москва.
- Алефиренко Н. Ф. 2008, *Фразеология в свете современных лингвистических парадигм*, Москва.
- Анисимова Е. В. 1994, *О переводе некоторых названий животных и их образов в немецком и русском языках*, [w:] *Сборник научных трудов, Серия: филология*, Якутск, s. 43–45.
- Апресян Ю. Д. 1995, *Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира*, [w:] Ю. Д. Апресян, *Избранные труды*, т. 2: *Интегральное описание языка и системная лексикография*, Москва, s. 629–650.
- Апресян Ю. Д. (ред.) 2006, *Языковая картина мира и системная лексикография*, Москва.
- Арутюнова Н. Д. 1998, *Язык и мир человека*, Москва.
- Арутюнова Н. Д. (ред.) 1999, *Образ человека в языке и культуре*, Москва.
- Арсентьева Е. Ф. 1989, *Сопоставительный анализ фразеологических единиц (на материале фразеологических единиц, семантически ориентированных на человека в английском и русском языках)*, Казань.
- Архангельский В. Л. 1964, *Устойчивые фразы в современном русском языке*, Ростов-на-Дону.
- Ба Лянь Юнь 2003, *Значение символа животных в русской и китайской культуре*, «Аспирант и соискатель», № 6, s. 81–82.

- Багана Ж., Михайлова Ю. С. 2011, *Фауническая лексика в системе языка и ее национально-культурная специфика (на материале лексических единиц «лошадь», «конь», «свинья» в русском, английском и немецком языках*, «Научные ведомости, Серия Гуманитарные науки», № 24, вып. 12, s. 84–93.
- Багаутдинова Г. А. 2007, *Человек во фразеологии: антропоцентрический и аксиологический аспекты*, Автореферат диссертации д-ра филологических наук, Казань.
- Балли Ш. 2001, *Французская стилистика*, перевод с франц. К. А. Долинина, ред. Е. Г. Эткинд, Москва.
- Баранов А. Н., Добровольский Д. О. 2008, *Аспекты теории фразеологии*, Москва.
- Беляева М. Ю. 2006, *Концептуализация семиосферы «животный мир»*, «Вестник Славянского-на-Кубыни государственного педагогического института», № 2 (3), s. 108–116.
- Бенвенист Э. 1974, *Общая лингвистика*, под ред., с вступительной статьей и комментарием Ю. С. Степанова, Москва.
- Богатырева И. И. 2010а, *Языковая картина мира*, «Русская словесность», № 1, s. 66–73.
- Богатырева И. И. 2010б, *Языковая картина мира*, «Русская словесность», № 2, s. 71–74.
- Бойко Л. Г. 2014, *Культурная коннотация в семантике устойчивых сравнений*, «Известия Волгоградского государственного педагогического университета», № 5 (90), s. 83–86.
- Бойцов С. А. 1986, *Устойчивые сравнения в брянских говорах: диссертация кандидата филологических наук*, Ленинград.
- Брагина А. 1995, *Мир животных в мире слов*, Москва.
- Булыгина Т. В., Шмелев А. Д. 1997, *Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики)*, Москва.
- Буробин А. В. 1995а, *Национально-культурная специфика анималистической фразеологии русского языка: диссертация кандидата филологических наук*, Москва.
- Буробин А. В. 1995б, *Национально-культурная специфика анималистической фразеологии русского языка*, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Москва.
- Буробин А. В. 2000а, *Источники анималистической фразеологии русского языка*, [w:] *Филологические науки. Сборник научных трудов*, № 2 (17), Москва, s. 15–22.
- Буробин А. В. 2000б, *Анималистические фразеологизмы с зоокомпонентом, связанные с фольклором и художественной литературой*, [w:] *Филологические науки. Сборник научных трудов*, № 3 (18), Москва, s. 9–14.
- Буянова Л. Ю., Коваленко Е. Г. 2004, *Русский фразеологизм как ментально-когнитивное средство языковой концептуализации сферы моральных качеств личности*, Краснодар.
- Вакуров В. Н. 1991, *Развитие эмоциональных значений и полиэмоциональность фразеологических единиц*, «Филологические науки», № 6, s. 74–82.
- Васильева В. Ф. 2009, *Языковая картина мира: миф и реальность*, «Вестник Московского университета», Серия 9, № 3, s. 22–31.
- Веденина Л. Г. 2008, *Мир фауны в языковых картинах мира*, [w:] *Лингвострановедение: методы анализа, техника обучения*, часть II, Москва, s. 139–181.

- Виноградов В. В. 1953, Основные типы лексических значений слова, «Вопросы языкознания», № 5, s. 140–161.
- Виноградов В. В. 1972, Русский язык (Грамматическое учение о слове), Москва.
- Виноградов В. В. 1977, Избранные труды. Лексикология и лексикография, Москва.
- Володина Т. В. 2006, Анимализмы в этнокультурном тексте кожных болезней (немецко-славянские параллели, [w:] Слово в словаре и дискурсе. Сборник научных статей к 50-летию Харри Вальтера, Москва, s. 58–65.
- Воркачев С. Г. 2001, Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление парадигмы в языкознании, «Филологические науки», № 1, s. 64–72.
- Галимова О. В. 2003, Животные – символы как лингвокультурологический феномен, [w:] Проблемы профессионального образования, Сборник научных статей, вып. 5, Уфа, s. 39–44.
- Гвоздарев А. 1977, Основы русского фразообразования, Ростов-на-Дону.
- Го Фулян, Хань Цзинчи 2004, Сопоставительный анализ образов животных в русских и китайских пословицах, [w:] Восток – Россия – Запад. Проблемы межкультурной коммуникации, Самара, s. 72–74.
- Гриднева В. Г. 2010, Фразеологический антропоцентризм в системе языка и речи, «Известия Волгоградского государственного педагогического университета», т. 54, № 10, s. 68–72.
- Гумбольдт В. 1984, Избранные труды по языкознанию, перевод с немецкого под редакцией и с предисловием Г. В. Рамишвили, Москва.
- Гура А. В. 1997, Символика животных в славянской народной традиции, Москва.
- Гурбиш Е. 1982, Сопоставительный анализ анималистической паремиологии русского и польского языков: диссертация кандидата филологических наук, Ленинград.
- Гюлюмянц К. М. 1971, Образное употребление названий животных в сравнениях и метафорах (на материале русского и польского языков), «Вопросы фразеологии», вып. IV, Самарканд, s. 109–119.
- Дэнги А. 2002, Фразеологизмы с анималистическим компонентом в русском языке: С позиции носителя венгерского языка: диссертация кандидата филологических наук, Москва.
- Добровольский Д. О. 2011, Сопоставительная фразеология: межъязыковая эквивалентность и проблемы перевода идиом, «Русский язык в научном освещении», № 2 (22), s. 219–246.
- Друзина Н. В. 2009, Разноуровневое представление языковой картины мира, «Известия Саратовского университета», т. 9, вып. 2, s. 3–9.
- Ермакова Е. Н., Файзуллина Г. Ч. 2016, Анималистические фразеологизмы с компонентом лошадь как система образных эталонов в русском и татарском языках, «Вестник Челябинского государственного педагогического университета», № 10, s. 164–168.
- Ерофеев В. 2009, Мужчины: Тираны и подкаблучники, Москва.
- Жельвис В. И. 1987, Национально-специфические особенности лексической семантики зоонимов как элемент типологического анализа, [w:] Лексическая семантика и фразеология, Ленинград, s. 30–38.
- Жуков В. П. 1978, Семантика фразеологических оборотов, Москва.
- Жуков В. П., Жуков А. В. 2006, Русская фразеология, Москва.

- Журавлев А. Ф. 1994, *Домашний скот в поверьях и магии восточных славян. Этнографические и этнолингвистические очерки*, Москва.
- Журек М. 1996, *Фразеологизмы с компонентом – наименованием животного, характеризующие человека, в русском и польском языках*, [w:] *Systemy zoopimiczne w językach słowiańskich*, red. S. Warchoń, Lublin, s. 327–334.
- Зайченко Н. Ф. 1985, *Адъективно-субстантивные фразеологические единицы с анимальным компонентом*, «Русское языкознание», вып. 10, Киев, s. 41–45.
- Зайченко Н. Ф. 1988а, *Парадигматические отношения в лексико-семантической группе «наименования животных»*, [w:] *Русское языкознание. Республиканский межведомственный научный сборник*, вып. 17, Киев, s. 109–115.
- Зайченко Н. Ф. 1988б, *К сопоставительному анализу русских и чешских наименований животных*, «Československá rusistika», т. 33, № 4, s. 157–164.
- Закирова Л. А. 2007, *Названия животных во фразеологизмах английского и русского языков*, [w:] *Грани познания. Сборник научных трудов молодых ученых*, Уфа, s. 122–130.
- Зализняк А. А. 2003, *Счастье и наслаждение в русской языковой картине мира*, «Русский язык в научном освещении», № 1 (5), s. 85–105.
- Зализняк А. А., Левонтина И. Б., Шмелев А. Д. 2005, *Ключевые идеи русской языковой картины мира*, Москва.
- Заянчиковский И. Ф. 1991, *Животные, приметы и предрассудки*, Москва.
- Зеленин Д. К. 1991, *Восточнославянская этнография*, Москва.
- Змарзер В. 1997, *Паремия русского и польского языков как объект лексикографического описания*, „Przegląd Rusycystyczny”, z. 3–4 (79–80), s. 235–241.
- Зотова А. Б. 2010, *К вопросу о соотношении категорий «эмоциональность», «эмотивность», «экспрессивность»*, «Известия Волгоградского государственного педагогического университета», т. 50, № 6, s. 14–19.
- Иванова Т. В. 2006, *Зоонимы и фитонимы в английской и русской паремиологии в аспекте этнического менталитета*, [w:] *Языковые и речевые единицы в разных языках*, Уфа, s. 187–198.
- Иевская М. С. 2013, *Проявление антропоцентризма во фразеологической системе современного английского языка*, «Вестник Московского государственного лингвистического университета», № 20 (680), s. 140–148.
- Камайданова Н. А., Замараева Г. Н. 2014, *Явления антропоцентризма фразеологии современного английского языка*, «Science Time», № 8, s. 115–117.
- Карданова К. С. 2010, *Языковая картина мира: мифы и реальность*, «Русский язык в школе», № 9, s. 56–61.
- Кисличенко К. С. 2012, *Антропоцентрические характеристики фразеологических единиц с компонентом-объектом неживой природы (на материале французского языка)*, «Вестник Московского государственного лингвистического университета», № 10 (643), s. 30–41.
- Клоков В. Т. 1999, *Символическая образность в лексическом фоне*, [w:] *Филология. Межвузовский сборник научных трудов*, вып. 4, ред. Ю. В. Борисов, В. Т. Клоков, Саратов, s. 5–27.
- Ковалевская Л. А. 2009, *Внутренняя форма идиом как носитель культурной коннотации*, «Вестник Челябинского государственного педагогического университета», № 4, s. 238–245.

- Ковалишин П. Ю. 2010, *Принцип междисциплинарности в исследовании языковой картины мира*, «Филологические науки», № 3, s. 38–45.
- Ковшова М. Л. 1996, *Культурно-национальная специфика фразеологических единиц (когнитивные аспекты)*, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Москва.
- Ковшова М. Л. 2008а, *Анализ фразеологизмов и коды культуры*, «Известия Российской Академии Наук. Серия Литературы и Языка», т. 67, № 2, s. 60–65.
- Ковшова М. Л. 2008б, *Символ в семантике фразеологизмов: опыт исследования*, «Вопросы филологии», № 2, s. 19–29.
- Ковшова М. Л. 2012, *Лингвокультурологический метод во фразеологии. Коды культуры*, Москва.
- Козлова Т. В. 2003, *Семантика фразеологизмов с названиями животных в современном русском языке*, Москва.
- Кокова Э. Л. 2005, *Сопоставительный анализ фразеологических единиц русского и английского языков в функционально-параметрическом отображении: На материале анималистической фразеологии: диссертация кандидата филологических наук*, Москва.
- Корман Е. А. 2007, *Основные коммуникативные функции фразеологических единиц с анималистическим компонентом*, «Известия вузов. Северо-Кавказский регион. Общественные науки», Ростов-на-Дону, s. 43–45.
- Костомаров П. И. 2014, *Антропоцентризм как важнейший признак современной лингвистики*, «Вестник Кемеровского государственного университета», т. 1, № 2 (58), s. 198–203.
- Костюхин Е. А. 1987, *Типы и формы животного эпоса*, Москва 1987.
- Коурова О. И. 2006, *Коннотация как способ хранения культурной информации*, «Вестник Поморского университета», № 1 (9), s. 68–73.
- Красных В. В. 2002, *Этнопсихолингвистика и лингвокультурология*, Москва.
- Кропотова Л. В. 2010, *История развития лексической коннотации*, «Язык и культура», № 1, Томск, s. 33–48.
- Крысин Л. П. 2007, *Современный русский язык. Лексическая семантика. Лексикология. Фразеология. Лексикография*, Москва.
- Кубранов И. А. 2001, *Количественная и смысловая характеристика анималистической лексики русского и английского языков*, [w:] *Теоретические и прикладные аспекты лингвистических исследований*, Сургут, s. 30–36.
- Кубранов И. А. 1999, *К вопросу об ассоциативных свойствах анималистической лексики (зоосимволов)*, [w:] *Исследования различных типов и жанров текста. Межвузовский сборник научных трудов*, Сургут, s. 27–32.
- Кубрякова Е. С. 1988, *Роль словообразования в формировании языковой картины мира*, [w:] *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира*, отв. ред. Б. А. Серебренников, Москва, s. 141–172.
- Кубрякова Е. С. 1995, *Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа)*, [w:] *Язык и наука конца XX века*, ред. Ю. С. Степанов, Москва, s. 144–238.
- Кубрякова Е. С. 2004, *Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира*, Москва.

- Куприянова Е. Ю. 1998, Фразеологизмы как показатели исконной языковой общности, [w:] *Филологические этюды. Сборник научных статей молодых ученых*, вып. 1, Саратов, s. 174–176.
- Ларин Б. А. 1956, *Очерки по фразеологии (О систематизации и методах исследования фразеологических материалов)*, «Ученые записки Ленинградского государственного университета. Серия филологических наук», т. 198, вып. 24, Ленинград, s. 199–203.
- Леонова Л. П. 1993, *Диахронно мотивированные зоонимы в английском и русском языках*, [w:] *Языковая динамика в синхронии и диахронии. Сборник научных трудов*, Тверь, s. 48–55.
- Литвиненко В. Е. 1992, *Заметки о словообразовательных типах имен существительных, формирующих семантические группы «животный и растительный мир» в одном из говоров владимирской области*, [w:] *Вопросы лексики и грамматики русского языка*, Орехово-Зуево, s. 4–13. (Рукопись деп. в ИНИОН РАН № 46195).
- Лобанова Л. П. 2010, *Языковая картина мира и ее описание в философии языка В. фон Гумбольдта*, «Филологические науки», № 1, s. 64–74.
- Лыткина О. И. 2010, *Типы картин мира в репрезентации концепта*, «Русский язык за рубежом», № 4, s. 64–67.
- Любимова Н. А., Бузальская Е. В. 2012, *Картина мира: бытие и научный потенциал термина*, «Русский язык за рубежом», № 6, s. 40–49.
- Люкшин Ю. 1996, *Фразеология в тексте и в словаре*, „Studia Rossica”, t. III, Warszawa, s. 241–247.
- Лютикова В. Д. 2001, *Антропоцентрическая метафоризация в речи одного носителя диалекта*, [w:] *Русистика: функциональный и семантический аспекты*, Тюмень, s. 9–15.
- Мальшева В. А., Широкова Н. В. 2004, *Мир животных глазами диалектоносителя*, [w:] *Межкультурная коммуникация*, Пермь, s. 108–115.
- Майер К.-И. 1986, *Зоонимы как компоненты фразеологических единиц (некоторые параллели русского, венгерского и немецкого языков)*, „Slavica XXII”, Debrecen, s. 15–21.
- Маковский М. М. 1996, *Язык – миф – культура*, Москва.
- Маркелова Т. В., Хабарова О. Г. 2001, *Оценочные значения фразеологизмов, восходящих к образам животного и растительного мира*, [w:] *Средства номинации и предикации в русском языке*, Москва, s. 154–169.
- Мартинская О. 2002, *Некоторые особенности использования наименований животных для оценочной характеристики человека в португальском языке*, [w:] *Теоретические и практические аспекты лингвистики и лингводидактики. Сборник научных трудов*, Сургут, s. 152–168.
- Маслова В. А. 2001, *Лингвокультурология*, Москва.
- Мокиенко В. М. 1980, *Славянская фразеология*, Москва.
- Мокиенко В. М. 1986, *Образы русской речи*, Санкт-Петербург.
- Мокиенко В. М. 1999, *В глубь поговорки*, Санкт-Петербург.
- Мокиенко В. М. 2001, *Из сокровищницы русской речи (народные устойчивые сравнения с названиями животных)*, «Мир русского слова», № 4, s. 40–46.

- Мокиенко В. М. 2007, *Языковая картина мира в зеркале фразеологии*, [w:] *Frazeologia a językowe obrazy świata przełomu wieków*, red. W. Chlebda, Opole, s. 49–66.
- Мокжецка П. 1989, *Фразеологизмы, содержащие названия домашних животных (сравнительный анализ на основе русского и польского языков)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie. Filologia Rosyjska”, z. 6 (65), s. 107–119.
- Мокровкин В. В., Бонифилд А. В., Чжэн Инкуй 1999, *Русские зоонимы в комплексном лингвистическом рассмотрении*, «Русистика сегодня», № 3–4, s. 24–40.
- Молотков А. И. 1977, *Основы фразеологии русского языка*, Ленинград.
- Мусса Г. 1992, *Русская фразеология с компонентом названий животного мира в аспекте лингвострановедения*, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Москва.
- Мызников С. А. 2005, *Русские говоры Среднего Поволжья (...)*, Санкт-Петербург.
- Николенко Л. В. 2005, *Лексикология и фразеология современного русского языка*, Москва.
- Пахомова И. Н. 2009, *Коннотация и лексическая семантика слова: диссертация кандидата филологических наук*, Тамбов.
- Пименова М. В., Кондратьева О. Н. 2011, *Концептуальные исследования. Введение*, Москва.
- Полюжин М. М., Венжинович Н. Ф. 2009, *О когнитивном и лингвокультурологическом изучении фразеологии*, [w:] *Горизонты современной лингвистики. Традиции и новаторство. Сборник в честь Е. С. Кубряковой*, отв. ред. Н. К. Рябцева, Москва.
- Поляков А. В. 2008, *Фразеологизмы с компонентами-зоонимами в контексте разных культур (на материале английского, итальянского, французского и русского языков)*, [w:] *Фразеологизм и слово в национально-культурном дискурсе*, Москва–Кострома, s. 137–141.
- Полянская Л. И. 1999, *О некоторых особенностях употребления названий домашних животных в русском и французском языках*, [w:] *Квантитативная лингвистика и семантика, Сборник научных трудов*, вып. 1, Новосибирск, s. 120–128.
- Посох А. В., Боровская А. Н. 1991, *К анализу семантических структур слов-коррелятов (на материале названий животных в английском, русском и белорусском языках)*, [w:] *Слово в системе и тексте*, Минск, s. 96–104. (Рукопись деп. в ИНИОН РАН № 45978).
- Постовалова В. И. 1988, *Картина мира в жизнедеятельности человека*, [w:] *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира*, отв. ред. Б. А. Серебренников, Москва, s. 8–69.
- Потебня А. А. 1999, *Полное собрание трудов. Мысль и язык*, Москва.
- Ракитина О. Н. 2005, *Национально-культурная коннотация как семантическая категория (на материале русских и немецких слов, обозначающих участки рельефа в фольклорных текстах): диссертация кандидата филологических наук*, Воронеж.
- Романова Е. В. 2003, *Названия домашних животных в словаре В. И. Даля*, [w:] *Материалы по русско-славянскому языкознанию. Международный сборник научных трудов*, вып. 26, Воронеж, s. 292–296.

- Сакаева Л. Р. 2009, *Отражение антропоцентризма в аффиктивных ФЕ русского, английского, татарского и таджикского языков*, «Lingua mobilis», № 2 (16), s. 176–181.
- Санзыбаева С. К. 2000, *Культурно-национальное своеобразие фразеологизмов с компонентом-зооморфизмом в русском и казахском языках*, [w:] *Frazeografia Słowiańska. Teoria i praktyka, tradycje, terażniejszość, przyszłość. Tezy referatów międzynarodowej konferencji naukowej*, red. M. Balowski, W. Chlebda, Opole, s. 103–104.
- Секежицки Э. 1993, *Фразеологизмы русского языка со значением лица*, „Studia i Materiały Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie”, nr 49, s. 63–68.
- Сератов Д. С. 1995, «Тезки» домашних животных, «Русская речь», № 6, s. 114–116.
- Серебренников Б. А. (ред.) 1988, *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира*, Москва.
- Сираева Р. Т., Фаткуллина Ф. Г. 2014, *Фразеологическая картина мира: основное содержание и признаки*, «Современные проблемы науки и образования», № 3, <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=13230> (dostęp: 21.09.2017).
- Смирнова Л. Г. 2009, *Люди и звери*, «Русский язык за рубежом», № 5, s. 48–55.
- Солодуб Ю. П. 1982, *Фразеологизмы со значением качественной оценки лица в современном русском языке*, «Русский язык в школе», № 1, s. 76–81.
- Солодуб Ю. П. 1996, *Роль словесного комплекса-прототипа в реализации коннотативных возможностей фразеологизма*, «Филологические науки», № 1, s. 67–79.
- Соткилава Т. З. 2003, *Метафорические употребления названий животных в латинской Америке и в Испании*, «Вопросы филологических наук», № 1 (1), s. 46–51.
- Степанов Ю. С. 2002, *Эмиль Бенвенист и лингвистика на пути преобразования (вступительная статья)*, [w:] Э. Бенвенист, *Общая лингвистика*, под ред., с вступительной статьей и комментарием Ю. С. Степанова, Москва, s. 5–16.
- Сторожева Е. М. 2007, *Коннотация и ее структура*, «Вестник Челябинского государственного университета», № 13, s. 113–118.
- Стоянова Е. 2014, *Анималистическая номинация как средство обозначения человека (на материале зоонима медведь в русской и болгарской лингвокультурах)*, „Acta Universitatis Lodziensis”. Folia Linguistica Rossica, z. 10, red. A. Kamińska, s. 57–68.
- Сунь Сунься 2003, *Зоонимы в языковой картине мира русских и китайцев*, [w:] *Филологические заметки*, вып. 2, часть 2, Пермь-Любляна 2003, s. 221–225.
- Теля В. Н. 1981б, *Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке*, Москва.
- Теля В. Н. 1988а, *Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира*, [w:] *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира*, отв. ред. Б. А. Серебренников, Москва, s. 173–204.
- Теля В. Н. 1996, *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*, Москва.
- Теля В. Н. 2006, *Коннотативный аспект семантики номинативных единиц*, Москва.
- Теля В. Н. (ред.) 1988, *Метафора в языке и тексте*, Москва.
- Теля В. Н. (ред.) 1999, *Фразеология в контексте культуры*, Москва.

- Тихонова Р. И. 1989, *Общеславянские наименования животных*, [w:] *Функционально-семантический и стилистический аспекты изучения лексики*, Куйбышев, s. 63–70.
- Урысон Е. В. 2003, *Проблемы исследования языковой картины мира. Аналогия в семантике*, Москва.
- Успенский Б. А. 1982, *Филологические разыскания в области славянских древностей*, Москва.
- Успенский Л. В. 2009, *Слово о словах. Очерки о языке*, Москва.
- Фархутдинова Ф. Ф. 1987, *Фразеологические единицы с анималистическим компонентом в современном русском языке*, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Ростов-на-Дону.
- Федосов О. 2014, *Вошь на аркане, блоха на цепи (внутренняя форма зоонимных фразем)*, [w:] *Životnije u frazeološkom ruhu*, red. I. Vidović Bolt, Zagreb, http://www.animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Fedosov%20za%20WEB.pdf (dostęp: 11.11.2017).
- Фролова О. Е. 2005a, *Люди и звери*, «Русская речь», № 2, s. 57–63.
- Фролова О. Е. 2005b, *Переносные значения названий животных в толковых словарях (антропоцентрический аспект)*, «Русский язык в научном освещении», № 2 (10), s. 137–158.
- Хайрулина Р. Х., Созинова Э. М. 2011, *Антропоцентризм языка и его отражение во фразеологии*, «Вестник Башкирского университета», т. 16, № 3 (1), s. 1114–1116.
- Хоаманских И. В. 2001, *Зоонимы как компоненты фразеологических единиц русского и болгарского языков*, [w:] *Русистика: Функциональный и семантический аспекты*, Тюмень, s. 169–173.
- Хун Б. 1999, *Некоторые аспекты национально-культурной специфики фразеологии в русском и китайском языках*, [w:] *Актуальные проблемы современной лингвистики*, Москва, s. 194–200.
- Чепкова Т. П. 1990, *Фразеологизмы, восходящие к образам животного мира*, «Русский язык в школе», № 6, s. 56–59.
- Чепкова Т. П. 2008, *О соотношении номинации и коннотации в составных наименованиях современного русского языка*, «Известия Волгоградского государственного педагогического университета», № 2, s. 67–72.
- Черняк М. 2013, *Мовний образ коневих у польській фразеології*, «Київські полоністичні студії», т. XXII, Київ, s. 486–490.
- Чулуунхишиг Кукээ 2000, *Фразеологические единицы со значением отнесенности к домашним животным в русской языковой картине мира: С позиции носителя монгольского языка: диссертация кандидата филологических наук*, Москва.
- Чэнь С. 2014, *Антропоцентризм в лингвистической науке*, «Вестник Центра международного образования Московского государственного университета. Филология. Культурология. Педагогика. Методика», № 1, s. 25–30.
- Шанский Н. М. 1985, *Фразеология современного русского языка*, Москва.
- Шанский Н. М. 2007, *Лексикология современного русского языка*, Москва.
- Шаховский В. И. 2007, *Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка*, Воронеж.

- Шведчикова Т. В. 2001, *Системная организация семантического поля наименований домашних животных*, [w:] *Проблемы славянской культуры и цивилизации*, Уссурийск, s. 77–81.
- Шкатова В. В. 2012, *Фразеологическая картина мира как объект лингвистического изучения*, «Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина», т. 7, № 1, s. 208–215.
- Шмелев А. Д. 2002, *Русская языковая модель мира*, Москва.
- Шмелев А. Д. 2005: *Дух, душа, тело в свете данных русского языка*, [w:] А. А. Зализняк, И. Б. Левонтина, А. Д. Шмелев, *Ключевые идеи русской языковой картины мира*, Москва, s. 133–152.
- Эмирова А. М. 1988, *Русская фразеология в коммуникативном аспекте*, Ташкент.
- Юздова Л. П., Багапова Д. Ф. 2012, *Сущность коннотации лексических и фразеологических единиц: сравнительно-сопоставительный аспект (на материале лексем и фразеологизмов двух языков)*, «Вестник Челябинского государственного педагогического университета», № 5, s. 308–316.
- Юздова Л. П., Сагандыкова Д. Ф. 2012, *Специфика фразеологической коннотации (на примере анализа коннотации адвербиальных фразеологизмов – характеристика качества процесса)*, «Вестник Челябинского государственного педагогического университета», № 12, s. 227–234.
- Юнина А. Л. 2002, *Внутренняя форма слова как одно из проявлений мировосприятия человека (на примере производных наименований животных)*, [w:] *Социально-психологические проблемы ментальности*, Смоленск, s. 466–470.
- Яковлева Е. С. 1996, *К описанию русской языковой картины мира*, «Русский язык за рубежом», № 1–3, s. 47–56.
- Яковлева Е. С. 1998, *Человек – животное: взаимные языковые проекции*, [w:] *Лики языка. К 45-летию научной деятельности Е. А. Земской*, Москва, s. 402–416.
- Enc: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/odsednienie;3950039.html> (dostęp: 02.07.2018)
- Przysł.: www.przyslowia.net (dostęp: 22.02.2017).
- PrzysłPol: https://pl.wikiquote.org/wiki/Przys%C5%82owia_polskie (dostęp: 22.02.2012).
- PartyPl: <http://party.pl/porady/zwiazki-i-seks/psychologia/owczy-ped-grupowe-myslenie-93427-r1/> (dostęp: 4.12.2017).
- PoslRu: <http://posloviz.ru/category/zakon/page2.html> (dostęp: 26.02.2016).
- NarodRu: <http://vit-san.narod.ru/pos-pog7.html> (dostęp: 16.02.2012).
- Wiki: <https://pl.wikiquote.org/wiki/Wół> (dostęp: 12.02.2018).
- Wiki1: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Аллар> (dostęp: 29.06.2018).
- Wiki2: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Ковыль> (dostęp: 15.07.2018).
- SlowFraz: http://www.edupedia.pl/words/index/show/475000_sownik_frazeologiczny-konskie_zaloty_pot.html (dostęp: 12.02.2018).

CZĘŚĆ III

OPRACOWANIA LEKSYKOGRAFICZNE

- Bartmiński J. (red.) 1980a, *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny*, Wrocław.
- Bąba S., Dziamka G., Liberek J. 1995, *Podręczny słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Bąba S., Liberek J. 2001, *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, Warszawa.
- Bąba S., Liberek J. 2003, *Mały słownik frazeologiczny współczesnego języka polskiego*, Kraków.
- Chaciński B. 2003, *Wypasiony słownik najmłodszej polszczyzny*, Kraków.
- Cooper J. C. 1998, *Zwierzęta symboliczne i mityczne*, przeł. A. Kozłowska-Ryś i L. Ryś, Poznań.
- Cząstka-Szymon B., Ludwig J., Synowiec H. 1999, *Mały słownik gwary Górnego Śląska*, cz. 1, Katowice.
- Dunaj B. (red.) 1996, *Współczesny słownik języka polskiego*, Warszawa.
- Jendrzek A., Pastwa J. (oprac.) 2006, *Słownik gwary młodzieżowej*, Toruń.
- Kopaliński W. 2001, *Słownik symboli*, Warszawa.
- Krzyżanowski J. (red.) 1965, *Słownik folkloru polskiego*, Warszawa.
- Kutyła J. 2016, *Słownik gwary lasowiackiej Kamienia i okolicy na Rzeszowszczyźnie*, Rzeszów.
- Ludwikowski W., Walczak H. 1922, *Żargon mowy przestępców. Błatna muzyka*, Warszawa.
- Łukaszyn J., Zmarzer W. (red.) 1998, *Wielki słownik frazeologiczny polsko-rosyjski, rosyjsko-polski*, Warszawa.
- Mosiółek-Kłosińska K. 2004, *Słownik przysłów, czyli Przysłownik: pochodzenie, znaczenie, zastosowanie*, Warszawa.
- Mosiółek-Kłosińska K., Ciesielska A. 2001, *W kilku słowach. Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Pelcowa H. 2015, *Słownik gwar Lubelszczyzny*, t. 3: *Świat zwierząt*, Lublin.
- Polański K. (red.) 2003, *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. K. Polański, Wrocław.
- Sychta B. 1967–1976, *Słownik gwar kaszubskich*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Szymczak M. 1962–1973, *Słownik gwary Domaniewka w powiecie łączyckim*, t. 1–8, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Szymczak M. 1995, *Słownik języka polskiego*, t. 1–3, Warszawa.
- Urbańczyk S., Kucała M. (red.) 1999, *Encyklopedia języka polskiego*, Wrocław.
- Zborowski J. 2009, *Słownik gwary Zakopanego i okolic*, opracowany i uzupełniony z materiałów Autora przez Zespół Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk pod kier. J. Okoniowej, koncepcja i opracowanie naukowe: J. Okoniowa, B. Grabka, R. Kucharzyk, M. Buława, Zakopane–Kraków.
- Аристова Т. С., Ковшова М. А., Рысева Е. А., Телия В. Н., Черкасова И. Н. 1995, *Словарь образных выражений русского языка*, ред. В. Н. Телия, Москва.
- Безрукова В. С. 2000, *Основы духовной культуры (энциклопедический словарь педагога)*, Екатеринбург, <http://didacts.ru/termin/agnec-bozhii.html> (dostęp: 10.02.2017).

- Бирих А. К., Мокиенко В. М., Степанова Л. И. 1998, *Словарь русской фразеологии: историко-этимологический справочник*, ред. В. М. Мокиенко, Санкт Петербург.
- Бирих А. К., Мокиенко В. Н., Степанова Л. И. 2009, *Словарь фразеологических синонимов русского языка*, Москва.
- Бокадорова Н. Ю. 1990, *Лингвистический энциклопедический словарь*, Москва.
- Войнова Л. А., Жуков В. П., Молотков А. И., Федоров А. И. 1986, *Фразеологический словарь русского языка*, ред. А. И. Молотков, Москва.
- Грот Я. К., Шахматов А. А. (ред.) 1891–1930, *Словарь русского языка, составленный Вторым отделением Академии наук*, Санкт-Петербург–Ленинград 1897–1930.
- Грушко Е. А., Медведев Ю. М. 1995, *Словарь славянской мифологии*, Нижний Новгород.
- Добровольский В. Н. 1894, *Смоленский этнографический сборник: Пословицы*, ч. 3, Санкт-Петербург.
- Добровольский В. Н. (сост.) 1914, *Смоленский областной словарь*, Смоленск.
- Ефремова Т. Ф. 2000, *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*, Москва.
- Зданович Л. И. 2001, *Кулинарный словарь*, Москва, https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_culinary/185/баран (dostęp: 2.10.2017).
- Караулов Ю. Н. (ред.) 2003, *Русский язык. Энциклопедия*, Москва.
- Кунин А. В. 1987, *Русско-английский фразеологический словарь*, Москва.
- Кунин А. В. 2004, *Англо-русский словарь*, Москва.
- Михельсон М. И. 1999, *Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний*, Москва.
- Нюстрем Э. 1982, *Библейский словарь*, перевод со шведского И. С. Свенсон, Торонто.
- Телия В. Н. (ред.) 2010, *Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий*, Москва.
- Токарев С. А. (ред.) 1988, *Мифы народов мира. Энциклопедия*, Москва.
- Толстая С. М. (ред.) 2002, *Славянская мифология. Энциклопедический словарь*, Москва.
- Толстой Н. И. (ред.) 1995–2012, *Славянские древности. Етнoлингвистический словарь*, т. I (А–Г) 1995; т. II (Д–К) 1999; т. III (К–П) 2004; т. IV (П–С) 2009; т. V (С–Я) 2012, Москва.
- Федоров А. И. 1997, *Фразеологический словарь русского литературного языка*, т. 1–2, Москва.
- Федосеенко В. (сост.) 1998, *Флора и Фавн. Мифы о растениях и животных. Краткий словарь*, Москва.
- Чалов В. П. 1982, *Материалы к словарю устойчивых сравнений кубанских народных говоров (Рукопись)*, Краснодар.
- Шанский Н. М. 1987, *Опыт этимологического словаря русской фразеологии*, Москва.
- Яранцев Р. И. 2001, *Русская фразеология: словарь справочник*, Москва.

WYKAZ STOSOWANYCH KWALIFIKATORÓW

JĘZYK ROSYJSKI

<i>авиа.</i>	из речи авиаторов
<i>алт.</i>	Алтайский край
<i>амур.</i>	Амурское
<i>арест.</i>	из жаргона осужденных, отбывающих наказание в тюрьмах
<i>арх.</i>	Архангельская область
<i>бизн.</i>	из речи бизнесменов
<i>бран.</i>	бранное
<i>брян.</i>	Брянская область
<i>в.-рус.</i>	Восточнорусское
<i>влад.</i>	Владимирская область
<i>волгоград.</i>	Волгоградская область
<i>волог.</i>	Вологодская область
<i>ворон.</i>	Воронежская область
<i>вульг.</i>	вульгарное
<i>вульг.-прост.</i>	вульгарно-просторечное
<i>высок.</i>	высокий стиль
<i>вят.</i>	Вятская губерния (ныне Кировская область)
<i>горьк.</i>	Горьковская (ныне Нижегородская) область
<i>груб.</i>	грубое
<i>грубо-прост.</i>	грубо-просторечное
<i>диал.</i>	диалектное
<i>дон.</i>	Донское (по р. Дон)
<i>дорев.</i>	дореволюционный
<i>жарг.</i>	жаргонизм
<i>зabayк.</i>	Забайкальская область
<i>зап.-брян.</i>	Западно-Брянское
<i>ивановск.</i>	Ивановская область
<i>инд.-торг.</i>	жаргон индивидуальных торговцев
<i>ипподр.</i>	из речи работников ипподромов
<i>ирк.</i>	Иркутская область
<i>ирон.</i>	ироническое
<i>кадн.</i>	Кадниковский уезд Вологодской области
<i>калинин.</i>	Калининская (Тверская) область
<i>калуж.</i>	Калужская область

камск.	Камский
кар.	русские говоры Республики Карелии и сопредельных областей
книжн.	книжное
конн.	конный спорт
костром.	Костромская область
краснояр.	Красноярский край
крим.	из речи криминальных структур
кубан.	Кубанская область
куйб.	Куйбышевская область
курган.	Курганская область
ласк.	ласкательное
магнит.	молодежный жаргон г. Магнитогорска
мол.	из молодежного жаргона
морд.	Республика Мордовия
муз. жрр.	из жаргонно-разговорной речи музыкантов
народн.	из народной речи
насмешл.	насмешливое
неодобр.	неодобрительно
нижегор.	Нижегородская область
нов.	новое
новг.	Новгородская область
новосиб.	Новосибирская область
обл.	областное
обск.	Обское (по р. Оби)
одобр.	одобрительно
олон.	Олонецкая губерния (район Республики Карелия)
орл.	Орловская область
острогж.	Острогожский район Воронежской области
осуд.	осудительно
печор.	Низовья Печоры
пенз.	Пензенская область
первонач.	первоначально
перен.	переносное
перм.	Пермская область
петербург.	Петербургское
помор.	Поморье
презр.	презрительное
пренебр.	пренебрежительное
прибайк.	Прибайкалье
прост.	просторечное
пск.	Псковская область
публ.	публицистическое
р. урал.	река Урал
разг.	разговорное
разг.-сниж.	разговорно-сниженное

<i>раст.</i>	растение
<i>редк.</i>	редко употребляемое
<i>ряз.</i>	Рязанская область
<i>свердл.</i>	Свердловская область
<i>селигер.</i>	Селигерское
<i>сиб.</i>	сибирское
<i>симб.</i>	Симбирская губерния
<i>смол.</i>	Смоленская область
<i>спец.</i>	специальное
<i>спорт.</i>	из речи спотрсменов и фанатов спортивных клубов
<i>ср. поволж.</i>	Среднее Поволжье
<i>ср.-урал.</i>	Средний Урал
<i>студ.</i>	из студенческого жаргона
<i>тамб.</i>	Тамбовская область
<i>твер.</i>	Тверская область
<i>том.</i>	Томская область
<i>трад.-народн.</i>	традиционно-народное
<i>угол.</i>	из жаргона уголовников
<i>ульян.</i>	Ульяновская область
<i>ум.</i>	уменьшительное
<i>ум.-ласк.</i>	уменьшительно-ласкательное
<i>уничиж.</i>	уничижительное
<i>урал.</i>	Уральское
<i>устар.</i>	устаревшее
<i>фольк.</i>	фольклорное
<i>шадринск.</i>	Шадринский район Курганской области
<i>шк.</i>	из жаргона школьников
<i>шутол.</i>	шутливое
<i>шутол.-ирон.</i>	шутливо-ироническое
<i>шутол.-пренебр.</i>	шутливо-пренебрежительное
<i>эвфем.</i>	эвфемизм
<i>экспр.</i>	экспрессивное
<i>ю.-рус.</i>	Южнорусское
<i>юг.-зап.</i>	Юго-Западное
<i>южн. урал.</i>	Южноуральское
<i>яросл.</i>	Ярославская область

JĘZYK POLSKI

<i>akt.</i>	socjolekt aktorski
<i>arch.</i>	archaizm
<i>bibl.</i>	biblijny
<i>dezapr.</i>	dezaprobatywnie
<i>euf.</i>	eufemizm

<i>gw.</i>	gwarowy
<i>histor.</i>	archaizm rzeczowy, historyzm
<i>iron.</i>	ironicznie
<i>jeźdź.</i>	jeździecki
<i>jud.</i>	judaistyczny
<i>książk.</i>	książkowy
<i>lotn.</i>	lotniczy
<i>młodz.</i>	młodzieżowy
<i>obelż.</i>	obelżywie
<i>obrażl.</i>	obraźliwie
<i>pieszcz.</i>	pieszczotliwie
<i>pogard.</i>	pogardliwie
<i>posp.</i>	pospolicie
<i>pot.</i>	potocznie
<i>przen.</i>	przenośnie
<i>przestarz.</i>	przestarzałe
<i>przez.</i>	przezwicko
<i>roln.</i>	rolniczy
<i>sport.</i>	sportowy
<i>szkol.</i>	szkolny
<i>środ. młodz.</i>	socjolekt środowisk młodzieżowych
<i>techn.</i>	techniczny
<i>uczn.</i>	uczniowski
<i>wulg.</i>	wulgarnie
<i>wyżw.</i>	wyżwisko
<i>zootechn.</i>	zootechniczny
<i>żart.</i>	żartobliwie

SUMMARY

Linguistic Portraits of Farm Animals in the Semantic-Cultural Sphere of the Polish and Russian Languages (with Phraseological Database)

The monograph aims to describe the stabilized reproducible phraseological units within the boundaries of widely understood phraseology. They are supplemented by examples from the lexis level, and the analysis itself is set in the cultural context. The monograph consists of the introduction, the first part, which is theoretical, and devoted to anthropocentric issues and connotations in the context of animalistic phraseology, the second part, practical, in which linguistic portraits of chosen animals are recreated, and the conclusion. Based on the Polish and Russian languages data, with over two and a half thousand exemplifications, and with the help of the cognitive definition method, phraseological portraits of five most popular species of farm animals – a horse, cow, pig, sheep and goat – are characterized. Within the given species, the differences between their representatives in terms of gender, breeding abilities and age are highlighted. On their basis, an important part of the picture of a linguistic world is shown, revealing, above all, the system of appraisal, values, experiences and attitudes of Russians and Poles. The undertaken analysis is presented in a contrastive perspective, showing not only interlingual differences, but also intralingual diversity of the collected data. Excerpting the latter, a panchronic approach to description has been adopted, and no limitations regarding the chronology or the range of phraseologisms are introduced.

On the one hand, the analysed units reflect the ways of perceiving certain species of our minor brothers by homo sapiens, and, on the other, mark the place and manner of existence of humans themselves in the area of language. The area of language, as understood in the monograph, consists of entities possessing various status, units that are limited both environmentally and territorially. Therefore, the research area includes nominations containing dialect components of specific meaning, sometimes with non-standard spelling or grammar. Russian and Polish are understood as languages with their regional dialects. The analysis includes also the stylistic colouring of non-identical phraseologisms. A great majority of examples represent colloquial register. The primary objective is to present the linguistic portraits of farm animals with the wealth of associations, symbols, and metaphors connected with them.

Animalistic phraseologisms should be treated as the result of natural, spontaneous and practical human experiences imposed on the common (folk) gradation of fauna, one that does not correlate with scientific taxonomies (systematics). Despite the genetic closeness of the two languages, their phraseological layers seem to show many differences in the animalistic field, which to date have not been so widely discussed.

This monograph is to mirror an essentially human vision of the world, in which a man is the agent acting and simultaneously building the texture of language. "Tracking human traces" in the layer of the stabilized phraseological units becomes the dominant theme of study in this monograph. It has shown that the anthropomorphical attitude of people towards the animal kingdom results in exclusively deficient pictures of our minor brothers. This book is an expression of a strong belief that one of the necessary conditions of harmony in nature and the world is the coexistence of all species of animals and *homo sapiens*.

OD REDAKCJI

Dr Agata Piasecka została zatrudniona na stanowisku asystenta w Katedrze (a następnie Zakładzie) Językoznawstwa Instytutu Rusycystyki w 2001 r. W grudniu tego samego roku założyła Językoznawcze Koło Rusycystów, którym kierowała do końca 2010 r. Od początku swojej pracy zawodowej starała się promować zdolną młodzież i wyjeżdżała ze studentami na krajowe i międzynarodowe konferencje naukowe. Od 2002 r. członkini Polskiego Towarzystwa Rusycystycznego. W roku 2005 obroniła rozprawę doktorską pt. *Studium lingwistyczne i kulturologiczne rosyjskich frazeologizmów z komponentami serce i dusza*. Opracowanie to ukazało się następnie drukiem. Po zatrudnieniu na stanowisku adiunkta od 2006 r. dr Agata Piasecka pełni funkcję sekretarza akademickiej serii wydawniczej „Acta Universitatis Lodziensis”. Folia Linguistica Rossica. Uczestniczy w polskich i zagranicznych konferencjach naukowych (Sosnowiec, Pobierowo, Łódź, Zielona Góra, Płock, Moskwa, Irkuck, Kazan, Smoleńsk, Kijów). Odbywa też staże zagraniczne. W ramach programu Erasmus występowała z wykładami m.in. w Niemczech, Finlandii, Bułgarii, Czechach i na Litwie. Jest organizatorką i współorganizatorką konferencji międzynarodowych. Wraz z wykładowcami Uniwersytetu im. Konstantyna Presławskiego w Szumen (Bułgaria) zrealizowała dwa projekty badawcze nt. *Актуальные проблемы болгарской русистики* (2014, 2015). Do tej pory prowadziła zajęcia kursowe, fakultatywne oraz seminaria w oparciu o autorskie programy nauczania. Występowała w roli recenzenta i promotora kilkudziesięciu prac dyplomowych. Zainteresowania badawcze dr Agaty Piaseckiej skupiają się wokół takich zagadnień, jak frazeologia rosyjska i komparatywna w kontekście kulturowym, leksykografia i leksykologia słowiańska, kognitywistyka oraz rozwój współczesnego języka rosyjskiego. Na jej dorobek naukowy składa się przeszło 60 różnych publikacji: m.in. skrypt *Rosyjska frazeologia i frazeografia. Skrypt z ćwiczeniami do nauki języka rosyjskiego dla studentów filologii rosyjskiej*, Łódź 2012, monografia autorska *Studium lingwistyczne i kulturologiczne rosyjskich frazeologizmów z komponentami serce i dusza*, Łódź 2013, monografia wieloautorska we współredakcji *Z zagadnień semantyki, stylistyki i pragmatyki*, Łódź 2015, słownik we współautorstwie *Polsko-ukraiński słownik frazeologiczny*, Łódź 2016, pięć zeszytów serii „Acta Universitatis Lodziensis”. Folia Linguistica Rossica (pod redakcją lub we współredakcji 2009, 2011, 2012, 2013, 2015), 47 artykułów naukowych, trzy tezy referatów konferencyjnych, jedna recenzja. W 2006 r. Agata Piasecka otrzymała nagrodę rektora UŁ indywidual-

ną drugiego stopnia za cykl publikacji z zakresu leksyki, semantyki oraz frazeologii. Natomiast w 2017 r. za książkę *Polsko-ukraiński słownik frazeologiczny* została wyróżniona nagrodą rektora UŁ zespołową trzeciego stopnia. W 2012 r. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej przyznał jej brązowy Medal za Długoletnią Służbę. Przez jedną kadencję piastowała funkcję zastępcy dyrektora Instytutu Rusycystyki UŁ.